ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE CLUJ-NAPOCA

XVI

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA CLUJ-NAPOCA
INSTITUTUL DE ISTORIE

Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca

XXXVI
1997

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

În țară revista se poate procura pe bază de abonament la: RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33-57, Fax 401-222 64 07, Tel. 401-618 51 03; 401-222 41 26, București, România; ORION PRESS INTERNATIOAN S.R.L., Sos. Olteniței 35-37, Sect. 4, P.O. Box 61-170, Fax 401-312 24 25; 401-634 71 45, Tel.401-634 63 45, București, AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29 A, ap. 66, Sect. 3, P.O. Box 57-88, Fax 401-312 51 09, Tel. 401-643 93 90; 401-312 51 09, București, România.

Toute commande de l`étranger pour les travaux parus aux Éditions de l`Académie Romaine sera adressée à:: RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33-57, Fax 401-222 64 07, Tel. 401-618 51 03; 401-222 41 26, București, România; ORION PRESS INTERNATIOAN S.R.L., Sos. Olteniței 35-37, Sect. 4, P.O. Box 61-170, Fax 401-312 24 25; 401-634 71 45, Tel.401-634 63 45, București, AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29 A, ap. 66, Sect. 3, P.O. Box 57-88, Fax 401-312 51 09, Tel. 401-643 93 90; 401-312 51 09, București, România.

REDACȚIA: Institutul de Istorie, str. Napoca nr. 11, Cluj-Napoca, 3400, România, Tel. 064/198343

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, București
Tel. 410 32 00

Cuprins

TOTALITARISMUL ÎN ROMÂNIA

ARTĂ ȘI CIVILIZAȚIE

DOCUMENTAR

OPINII, DISCUȚII

RECENZII. NOTE BIBLIOGRAFICE

Inhalts verzeichnis

INSTITUTIONEN UND INTERNATIONALE BEZIEHUNGEN IM 20.JH.

DER TOTALITARISMUS IN RUMÄNIEN

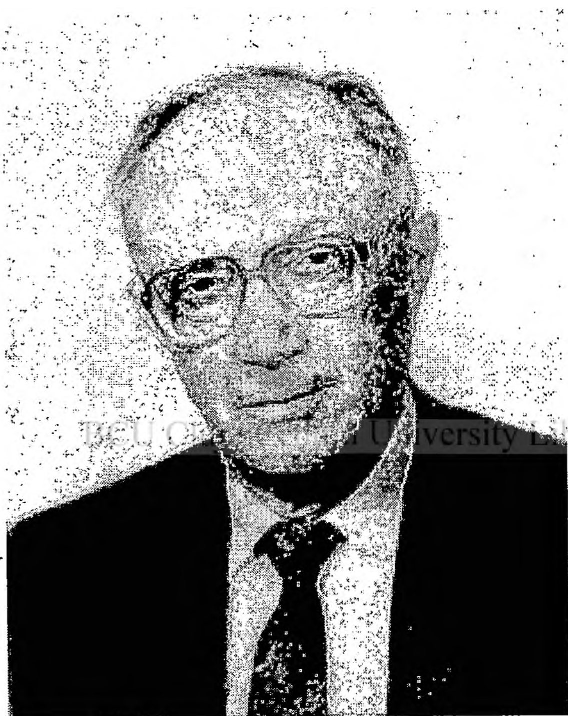
KUNST UND ZIVILISATION

DOKUMENTAR

MAINUNGEN. DISKUSSIONEN.

BUCHREZENSIONEN. BIBLIOGRAPHISCHE ANMERKUNGEN

Contents

ILUSTRULUI MAGISTRU

CAMIL MUREȘANU

LA ÎMPLINIREA VÂRSTEI DE 70 DE ANI

OMAGIUL COLABORATORILOR ȘI DISCIPOLILOR

Omagiu profesorului Camil Mureşanu la împlinirea vârstei de 70 de ani

Nicolae Edroiu
Universitatea din Cluj-Napoca

Cu cinci ani în urmă, la apariţia volumului aniversativ elaborat şi îngrijit de elevii şi colaboratorii apropiaţi ai Profesorului Camil Mureşanu, era exprimată convingerea - întemeiată solid pe dimensiunea şi calitatea contribuţiilor ştiinţifice anterioare ale distinsului sărbătorit - în privinţa performanţelor unei opere în plină desfăşurare. Astăzi, la cea de a 70-a aniversare a Profesorului, avem să confirmăm pe deplin această afirmaţie, privind retrospectiv nu numai jumătatea de deceniu scursă între timp, ci întreaga perioadă în care învăţământul superior românesc de istorie şi cercetarea ştiinţifică în domeniu au beneficiat de înalta prestaţie a Domniei Sale. Distanţa de timp, care se măreşte, din păcate iremediabil, este de natură să ofere întotdeauna posibilitatea unei mai bune scrutări a performanţelor, supuse acestea astfel permanent probelor de rezistenţă.

Camil Mureşanu s-a născut la 20 aprilie 1927 la Turda, oraş reşedinţă a unui judeţ transilvan - renăscut la începuturile evului mediu în apropierea terasei pe care fusese ridicată, în timpul provinciei romane Dacia, Potaissa şi a exploatărilor de sare vestite în această parte a Europei. În perioada interbelică oraşul de pe Arieş, rupând bariere închistate de sorginte medievală şi intrat într-un accelerat proces de modernizare, îşi subsumase deopotrivă funcţia culturală. Un liceu prestigios, purtând numele lui Mihai Viteazul, cel ucis cu perfidie pe câmpul din faţa oraşului pentru cauza ce se împlinise în 1918 contribuia acum la ridicarea culturală a localităţii. Profesor şi director al acestui liceu a fost pentru câţiva ani tatăl sărbătoritului nostru, poetul Teodor Murăşanu, un poet delicat, care prin creaţia sa literară şi prestaţia didactică de excepţie a înobilat urbea arieşeană şi a ridicat prestigiul liceului amintit, urmat şi de Profesorul nostru, spaţiu al unei exigenţe didactice şi ştiinţifice devenită benefică pentru cultura românească interbelică. De numele părintelui Sărbătoritului, poetul Teodor Murăşanu, este legată şi apariţia

aici a unor reviste literare ca "Pagini literare" şi "Abecedar", prin care era risipită atmosfera provincială ce ameninţă întotdeauna oraşele fără universităţi şi instituţii superioare de cultură, artă şi ştiinţă.

Trecerea din oraşul natal înspre Clujul universitar în primii ani postbelici i-au asigurat intrarea într-o nouă etapă a vieţii sale, hotărâtoare pentru cariera ce avea să urmeze. În evocarea din 1994 prilejuită de împlinirea a 75 de ani de la înfiinţarea universităţii româneşti a Transilvaniei, într-o comunicare intitulată sugestiv *Reculegere printre umbre*, Profesorul avea să creioneze cadrul de atunci al destinului său : "Anii în care am început studiile universitare purtau amprente grave : a blestemului încă recent al războiului, a incertitudinii destinului politic al ţării, care făcea dificilă statornicirea echilibrului interior al vieţii şi umbrită satisfacţia revenirii pe meleagurile un timp înstrăinate ale Daciei Superioare. Pluteau presimţiri sumbre, ce aveau să fie în curând confirmate". A avut şansa să audieze cursurile unor mari dascăli, formaţi în însemnate centre europene de ştiinţă şi cultură. În spaţiul restrâns al comunicării profesorul evoca staturile lui Ioan Moga, Silviu Dragomir, Ioan I. Russu, Liviu Rusu, care au profesat de la înălţimea catedrei universitare ştiinţă formând conştiinţe, "apărând libertatea spiritului şi ocrotind sevele ce urcau tăcute şi tenace din rădăcinile adânci ale autenticei spiritualităţi şi culturi româneşti".

După absolvirea strălucită a studiilor superioare în istorie, Camil Mureşanu urcă treptele ierarhiei universitare, de la preparator la profesor, ilustrând cu distincţie fiecare grad academic. Cine a avut posibilitatea să audieze prelegerile propuse de Domnia Sa poate aprecia în egală măsură calitatea lor ştiinţifică, temeinicia informaţiei istorice cu care se lucra în conţinutul lor, veşmântul prezentării, limbajul şi dicţia, sonoritatea inegalabilă a lor. Fiecare dintre prelegerile Profesorului produceau deplină satisfacţie ştiinţifică, mândrie pentru alegerea domeniului, pentru tânărul student în istorie, aflat la vârsta incertitudinilor şi întrebărilor, acest lucru fiind crucial; produceau deopotrivă emoţie artistică, încântare sufletească. Prestaţia Profesorului venea în linia marilor tradiţii ale învăţământului universitar de la noi, asigurând calitatea didactică şi suveranitatea ştiinţifică într-o perioadă când era cea mai mare trebuinţă de acestea. Vor trece ani şi decenii şi glasul Profesorului va rămâne încă viu în anfiteatrele universităţii clujene, în auzul atâtor generaţii de studenţi care l-au avut ca dascăl, exemplu viu de Magistru desăvârşit.

Profesorul Camil Mureşanu a contribuit apoi, în cel mai înalt grad la propulsarea în istoriografia română a studiilor de istorie universală. La universitatea clujeană se impusese în perioada interbelică, prin Institutul de istorie universală şi activitatea didactică şi ştiinţifică a directorului acestuia, profesorul Constantin Marinescu, membru corespondent al Academiei Române, cercetarea în domeniul istoriei medievale universale. Direcţia aceasta avea să fie continuată de profesorii Mihail P. Dan, Francisc Pall, Camil Mureşanu, care au asigurat investigaţia ştiinţifică în domeniu şi după al doilea război mondial. Prin activitatea ştiinţifică a profesorului

Camil Mureşanu se deschidea însă câmpul cercetărilor de istorie universală modernă. Ilustrative pentru această direcţie rămân volumele publicate în 1960 despre Revoluţia din Ţările de Jos şi din 1964 despre Revoluţia din Anglia, procese istorice ample, atât pentru istoria acestor popoare în secolele XVI-XVII, cât şi pentru întregul continent european. O istorie a Imperiului Britanic (1967) şi a preşedinţilor de la Casa Albă (1974) prelungeau din epoca modernă înspre cea contemporană investigaţia ştiinţifică, acestora alăturându-li-se volumele elaborate în colaborare, direcţionate însă de Profesor, intitulate *Downing Streat 10* (1984) şi *Preşedinţii Franţei* (1991). Noua direcţie fusese anunţată în 1969 şi prin colaborarea la primul volum din lucrarea intitulată *Diplomaţi iluştri,* unde redactase capitolul privitor la Benjamin Disraeli.

Cercetarea istoriei româneşti, a celei transilvănene îndeosebi, se înţelege că nu putea lipsi din preocupările Istoricului. Problematica istorică românească o găsim cel mai bine integrată fenomenelor istorice europene în elaboratele ştiinţifice ale Domniei Sale. Astfel, era urmărită politica fiscală a papalităţii în Transilvania (sec. XIV), situaţia Transilvaniei şi Ungariei în timpul lui Iancu de Hunedoara, prima lucrare fiind prezentată la Congresul Internaţional de Ştiinţe Istorice de la Roma (1955), prin cea de a doua obţinând doctoratul în istorie. Capitolele elaborate pentru sintezele de *Istoria României,* volumele II, IV (1962-1964) şi *Din istoria Transilvaniei* (1963) demonstrau capacitatea de sinteză a Istoricului prin care a ocupat întotdeauna primul rând în istoriografia română contemporană.

Din domeniul istoriei moderne româneşti trebue menţionate în mod aparte antologia de scrieri social-politice ale lui George Bariţiu, prin care era recuperată latura publicistică a Nestorului presei româneşti şi personalitatea model a intelectualului ardelean, în fapt unul dintre strămoşii săi. Colaborarea la întocmirea şi publicarea corpusului de *Documente privind revoluţia de la 1848 din Ţările Române. Seria C. Transilvania* (volumele 1-5, 1977-1995) mărturisea pregătirea pe care Istoricul o avea în tehnica editării de texte, rigurozitatea ştiinţifică pe care genul lucrării o impunea.

Să stăruim în acest context asupra a două apariţii editoriale din anul trecut datorate Profesorului. Cartea purtând titlul *Vieţi, fapte, gânduri* era de aşteptat în bibliografia Profesorului nostru : ea fusese prefaţată de activitatea ştiinţifică şi didactică de peste patru decenii prin care a ilustrat Universitatea Clujului, de conferinţele şi comunicările pe diverse teme de istorie şi cultură, de articolele ocazionate de diferite momente istorice aniversare, care prilejuiesc întotdeauna reflecţii recuperatorii din partea specialiştilor care investighează timp mai îndelungat subiectele respective.

Recunoscut pentru distincţia cu care oficiază în Universitate şi la Institutul de istorie din Cluj-Napoca, al cărui director a devenit începând din anul 1995, Profesorul Camil Mureşanu împărtăşea acum cercetătorilor, publicului cititor mai larg propriile reflecţii asupra unor personalităţi ştiinţifice (filosofi, istorici) şi momente

de istorie românească şi străină, edificatoare pentru preocupările de o viaţă ale Domniei Sale. Pregătit prin excelenţă pentru domeniul istoriei universale, autor al unor lucrări despre marile momente ale istoriei europene şi de pe alte continente, Profesorul ne transmite propriile opinii asupra vieţii şi activităţii unor personalităţi, asupra unor fapte istorice, ne transmite gândurile proprii în context contemporan asupra evoluţiilor politice de astăzi.

Cealaltă carte, apărută la Fundaţia Culturală Română, sub egida Centrului de Studii Transilvane din Cluj-Napoca, *Naţiune, naţionalism. Evoluţia naţionalităţilor*, înmănunchia 29 de studii pe această problematică, gândite şi elaborate în timp de Profesor. Într-un valoros studiu, de deschidere la volum, erau urmărite relaţiile naţiune-naţionalism, naţionalităţi-minorităţi, fiind apoi discutată perioada de formare a naţiunilor în Europa Centrală. Secţiunea primă a volumului dezbătea, cu justificat interes ştiinţific, spiritul naţional al Şcolii Ardelene, aspectul naţional şi universal al actului *Supplex Libellus Valachorum*, raportarea *Memorandului* românilor transilvăneni din 1892 la doctrinele constituţional-juridice moderne şi modul în care actul şi mişcarea sunt apreciate în istoriografia străină.

Alte studii (*Restituiri*) stăruiau asupra imaginii lui Matia Corvin în opera cronicarilor şi câtorva istorici români, gândirii politico-filosofice a lui Inochentie Micu şi personalităţii atât de complexe a lui George Bariţiu. Studiile privind *Confluenţele* politice şi cultural-ştiinţifice cu deosebire din spaţiul transilvan reliefau modernismul unor raporturi etno-politice complexe pe care s-au grefat interferenţele respective.

Se cuvin menţinate cele trei"repere" din volum privind universalitatea şi umanismul în tradiţia Academiei Române şi pilda grăitoare a doi iluştri membri ai ei : marele european Nicolae Titulescu şi marele istoric David Prodan, rândurile din urmă fiind încheiate la decesul Savantului în 1992.

Profesorul şi Istoricul Camil Mureşanu a continuat şi în aceşti din urmă ani să fie un mesager de excepţie al ştiinţei şi şcolii româneşti peste hotarele ţării. Ca preşedinte al părţii române în Comisia mixtă de istorie româno-maghiară a moderat la Bucureşti şi Budapesta lucrări ale acesteia, la care se adaugă alte participări la manifestări ştiinţifice internaţionale în domeniul istoriei. Stăpânind pe deplin faptele de istorie românească şi contextul european al derulării lor, Profesorul Camil Mureşanu a contribuit în grad deosebit la dezbaterea lor cu prilejul întâlnirilor ştiinţifice internaţionale, fiind solicitat în cercurile de specialişti din străinătate.

Datorită spiritului organizator deosebit pe care îl posedă, Profesorul Camil Mureşanu a fost investit cu importante funcţii de conducere în Universitate şi Academie. Ca decan al Facultăţii de istorie şi filosofie a Universităţii"Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca (1968-1976, 1981-1989) şi şef al Catedrei de istorie modernă (1990-1992) a asigurat cu statura de mare dascăl în timpuri nu lipsite de vitregii şi ingerinţe exterioare procesului didactic universitar desfăşurarea acestuia aproape de normal, în linia marilor tradiţii universitare româneşti. Din 1995 este directorul Institutului de istorie din Cluj-Napoca al Academiei Române, asigurând o atmosferă

benefică desfăşurării cercetării ştiinţifice în sectoarele şi echipele de lucru ale acestuia, pe o problematică istorică prioritară.

Scrutând la întreaga activitate a Profesorului şi Istoricului Camil Mureşanu la acest popas aniversar, vedem profilat portretul unui mare Dascăl şi al unui desăvârşit Savant, care slujeşte de aproape o jumătate de veac ştiinţa istorică şi şcoala superioară românească. Un portret model de intelectual spre care râvnesc tinerii învăţăcei şi care nu vor uita niciodată lecţia Magistrului.

La împlinirea vârstei de 70 de ani, comunitatea noastră academică, ştiinţifică şi universitară, colaboratorii şi doctoranzii profesorului Camil Mureşanu îi aduc prinosul de recunoştinţă, urându-i totodată tinereţe veşnică şi ani plini de satisfacţii în domeniile pe care le ilustrează cu suveranitate ştiinţifică şi didactică de excepţie.

BIBLIOGRAFIA OPEREI (1955-1997)

Prof. univ. dr. CAMIL MUREŞANU

Întocmită de Maria Pagu şi Károlyi Iolanda

ABREVIERI

AI	- **Anale de istorie.** Institutul de Studii Istorice şi Social-Politice (Bucureşti)
AIIC	- **Anuarul Institutului de Istorie Cluj** (Cluj).
AMN	- **Acta Musei Napocensis.** Muzeul de Istorie al Transilvaniei (Cluj -Napoca)
ES	- **Era socialistă.** Revistă teoretică şi social-politică (Bucureşti)
FIM	- **File de istorie militară a poporului român.** Comisia română de istorie militară (Bucureşti)
Forschungen	- **Forschungen zur Volks-und Landeskunde** (Sibiu)
LC	- **Lupta de clasă** (Bucureşti). Din 1972 **Era socialistă**
LîP	- **Lupta întregului popor.** Revista română de istorie militară (Bucureşti)
MI	- **Magazin istoric** (Bucureşti)
MSI	- **Memoriile Secţiei de ştiinţe istorice a Academiei Române** (Bucureşti)
NEH	- **Nouvelles études d'histoire.** Academia Română. (Bucureşti)
RI	- **Revista de istorie.** Academia de ştiinţe sociale şi politice. Secţia de istorie şi arheologie (Bucureşti)
RP	- **Revista de pedagogie.** Institutul de ştiinţe pedagogice (Bucureşti)

RESEE - **Revue des études sud-est européens** (Bucureşti)
RPH - **Roumanie. Pages d'histoire** (Bucureşti)
SAI - **Studii şi articole de istorie** (Bucureşti)
Studia. Hist. - **Studia Universitatis "Babeş-Bolyai" Historia**. (Cluj-Napoca)
VS - **Viitorul social.** Revistă de sociologie şi ştiinţe politice (Bucureşti)

I. CĂRŢI

1. *Ioan de Hunedoara şi vremea sa.* Bucureşti, Editura Tineretului, 1957, 203 p.
2. *Focul ocrotit de ape (Revoluţia burgheză din Tările de Jos).* Bucureşti, Editura Stiinţifică, 1960, 179 p.
3. *Din istoria Transilvaniei.* Vol. 2. Bucureşti, Editura Academiei, 1961, 462 p. ; Ediţia a 2-a în 1963, 550 p. [În colab.].
4. *Lecturi din izvoarele istoriei evului mediu.* Bucureşti, Editura de Stat Didactică şi Pedagogică, 1961, 281 p. [În colab.].
5. *Istoria României.* Vol. 2. Bucureşti, Editura Academiei, 1962, 1259 p. [În colab.].
6. *Erdély törtenete.* Vol. 2. Bucureşti, Editura Academiei, 1964, 558 p. [În colab.].
7. *Istoria României.* Vol. 4. Bucureşti, Editura Academiei, 1964, 861 p. [În colab.].
8. *Revoluţia burgheză din Anglia.* Bucureşti, Editura Stiinţifică, 1964, 341 p.
9. *Imperiul Britanic. Scurtă istorie.* Bucureşti, Editura Stiinţifică, 1967, 502 p.
10. *Iancu de Hunedoara.* Ed. a 2-a. Bucureşti, Editura Stiinţifică, 1968, 245 p.
11. *Monumente istorice din Turda.* Bucureşti, Editura Meridiane, 1968, 32 p, tabl.
12. *Atlas istoric. Coordonator Ştefan Pascu.* Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1971, 199 p. [În colab.].
13. *Culegere de texte pentru istorie universală.* Epoca modernă. Vol. 1 : 1640-1848. Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1973, 360 p. [In colab.].
14. *Culegere de texte pentru istorie universală.* Epoca modernă. Vol. 2 : 1848-1918. Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1974, 350 p. [In colab.].
15. *Preşedinte la Casa Albă.* Bucureşti, Editura Politică, 1974, 699 p. [În colab.].
16. *Iancu de Hunedoara.* Bucureşti, Editura Militară, 1976, 128 p.
17. *Atlas pentru istoria României.* Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1983, 30 p. 84 h.,12 pl., 26 p. index. [În colab.].
18. *Simon Bolivar* (1783-1830). Bucureşti, Editura Politică, 1983, 135 p.
19. *Downing Street 10.* Cluj-Napoca, "Dacia", 1984, 401 p. [În colab.].
20. *Istoria militară a poporului român.* Vol. 2. *Epoca de glorie a oastei celei mari. A doua jumătate a secolului al XIV-lea - prima jumătate a secolului al XVI-lea.* Bucureşti, Editura Militară, 1986, 638 p. [În colab.].
21. *Istoria militară a poporului român.* Vol. 4. *Epoca revoluţiilor de eliberare naţională şi socială. De la revoluţia populară din 1784 la cucerirea independenţei depline 1877-1878.* Bucureşti, Editura Militară, 1987, XII, 1105 p. [În colab.].
22. *Beziehungen zwischen der rumänischen und sächsischer Forschung im 19. und 20. Jahrhundert, in Wege landeakundlicher Forschung.* Köln und Wien, Böhlau Verlag, 1988, p. 277-288. (Siebenbürgischen Archiv, Bd.21).
23. *Documente privind revoluţia de la 1848 în Ţările Române. C. Transilvania.* Vol. 4 : 14-25 mai 1848. Bucureşti, Editura Academiei, 1988, XLVIII, 599 p.
24. *Preşedinţii Franţei.* Craiova, Universalia.Dialog, 1991, 231 p. [În colab.].

25. *Naţiune, naţionalism. Evoluţia naţionalităţilor.* Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane. Fundaţia Culturală Română, 1996, 308 p.
26. *Vieţi, fapte, gînduri.* Craiova, Editura OMNISCOP, [1996], 198p.

II. MANUALE ŞCOLARE ŞI UNIVERSITARE

27. *Istoria evului mediu.* Manual pentru clasa a IX-a. Bucureşti, Editura de Stat Didactică şi Pedagogică, 1957-1965, 338 p. [Si în lb. germană şi maghiară]. [În colab.].
28. *Istoria evului mediu.* Manual pentru clasa a X-a de liceu. Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1966-1989, 288 p. [Si în lb.germană şi maghiară]. [În colab.].
29. *Prelegeri de istorie universală modernă.* Bucureşti, [s.n.], 1967, 718 p. [În colab.].
30. *Manual de istorie univerală modernă* (1642-1918). Vol. 1 : 1642-1848. Partea I : 1642-1794. Bucureşti, Centrul de Multiplicare al Universităţii, 1970, 324 p. [În colab.].
31. *Manual de istorie universală modernă* (1642-1918). Vol. 1 : 1642-1848. Partea a 2-a : 1795-1848. Bucureşti, Centrul de Multiplicare al Universităţii, 1971, 238 p. [În colab.].
32. *Manual de istorie universală modernă* (1642-1918). Vol. 2 : 1848-1918. Partea 1-a : 1848-1870. Bucureşti, Centrul de Multiplicare al Universităţii, 1972, 390 p. [În colab.].
33. *Probleme fundamentale ale istoriei lumii moderne şi contemporane.* Manual pentru clasa a XII-a. Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1978-1991, 263 p. [Si în lb. maghiară şi germană]. [În colab.].
34. *Etape şi probleme din istoria presei în epoca modernă.* Cluj-Napoca, Universitatea "Babeş-Bolyai", 1994, 197 p.
35. *Egyetemes történelem : újkor és jelenkor : tankönyv a X. osztály számára.* Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1994, 287 p. [În colab.].
36. *Istoria scrierii, a cărţii şi a tiparului :* curs universitar. Cluj-Napoca, Universitatea "Babeş-Bolyai" 1995, 101p.
37. *Momente din istoria Europei : curs pentru ciclurile licenţă şi master.* Cluj-Napoca, Universitatea "Babeş-Bolyai", 1996, 293 p.

III. STUDII ÎN CULEGERI SI REVISTE DE SPECIALITATE

38. *La politique fiscale de la papauté en Transylvanie au cours de la première moitié du XIV-e siècle.* În: **NEH**, 1955, p. 225-240. [În colab.].
39. *Rolul lui Ioan de Hunedoara în mobilizarea maselor populare împotriva expansiunii otomane.* În: RI, 9, nr. 4, 1956, p. 55-72.
40. *Stiinţele istorice la Universitatea "Victor Babeş" din Cluj.* În: **Universitatea "Victor Babeş" din Cluj. Studiu monografic, Cluj,** [s.n.], 1957, p. 85-99, 166-170. [În colab.].
41. *Cu privire la politica de aservire a ţării faţă de Germania hitleristă dusă de burghezo-moşierimea română din anii 1938-1939.* În: **Studia. Hist.**, 6, nr. 1, 1961, p. 181-187. [În colab.].
42. *Ideile social-politice ale lui George Bariţ în publicistica sa din perioada absolutismului şi imperiul "liberal".* În: **AIIC**, 6, 1963, p. 111-121.
43. *Situaţia internaţională şi politica externă a Austro-Ungariei în primele două decenii ale secolului al XX-lea.* În: **Destrămarea monarhiei austro-ungare. 1900-1918. Comunicări prezentate la Conferinţa istoricilor de la Budapesta, mai 1964**, Bucureşti, Editura Academiei, 1964, p. 191-215. [În colab.].
44. *La Transylvanie des années* 1867-1900. În: **Brève histoire de la Transylvanie**, Bucureşti,

Editura Academiei, 1965, p. 277-325.
45. *Al XII-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice.* În: **Studia. Hist.**, 11, nr. 1, 1966, p. 140-142.
46. *Huniazii.* În: **MI**, 1, nr. 7, 1967, p. 29-35.
47. *Un nou izvor pentru cunoaşterea vieţii satului din Transilvania la sfîrşitul sec. XVIII.* În: **AMN**, 5, 1968, p. 215-226. [În colab.].
48. *Benjamin Disraeli. 1804-1881.* În: **Diplomaţi iluştri**. Vol.1, Bucureşti, Editura Politică, 1969, p. 181-235.
49. *Probleme de istorie socială şi agrară în protocoalele satului Romos, 1805-1847.* În: **Studia. Hist.**, 15, nr. 2, 1970, p. 21-30. [În colab.].
50. *The Diplomacy of Iancu of Hunedoara.* În: **Canadian Slavic Studies**, nr. 2, 1970, p. 151-162.
51. *Al III-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice.* Moscova, 16-23 august 1970. În: **Studia. Hist.**, 16, nr. 1, 1971, p. 138-139.
52. *Comuna din Paris.* În: **AIIC**, 14, 1971, p. 25-28.
53. *Relaţii internaţionale europene în prima jumătate a secolului al XVII-lea.* În: **SAI**, 18, 1972, p. 24-35.
54. *Formarea naţiunilor europene.* /Sec.XII-XIX/. În: **SAI**, 22, 1973, p. 76-82.
55. *Funcţia educativ-ştiinţifică a istoriei.* [I]. Dezbatere. În: **AI**, 19, nr. 2, 1973, p. 50-51. [În colab.].
56. *A történettudomány fejlödése Romániában az elmúlt évtizedben. Eredmények és távlatok.* În: **A magyar és a román történet-tudomány negyedszázados fejlödése. A Magyar-Román Történész Vegyes Bizottság ülésének anyaga. Budapest 1971. június 1-5**, Budapesti, Akadémiai Kiadó, 1974, p. 57-107. [În colab.].
57. *Üdvözlö szavak.* În: **A magyar és a román történettudomány negyedszázados fejlödése. A Magyar-Román Történész Vegyes Bizottság ülésének anyaga. Budapest, 1971, junius 1-5**, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974, p. 15.
58. *Cadrul internaţional al luptei pentru independenţă şi unire de sub conducerea lui Mihai Viteazul.* În: **Studia. Hist.**, 20, 1975, p. 3-10.
59. *Istoria poporului român în sinteza de istorie universală a lui F. Chr. Schlosser.* În: **AIIC**, 18, 1975, p. 371-378.
60. *Aspecte din viaţa politică a oraşului Turda în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.* În: **Studia. Hist.**, 21, 1976, p. 45-55.
61. *Chestiunea orientală la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea.* În: **SAI**, 32, 1976, p. 44-52.
62. *La révolution française dans l'historiographie roumaine.* În: **Annales historiques de la Révolution française (Paris)**, nr. 225, 1976, p. 468-480.
63. *Revoluţia română de la 1848.* În: **AI**, 22, nr. 5-6, 1976, p. 160-177.
64. *Rolul istoriei în educaţia tineretului în România.* În: **SAI**, 32, 1976, p. 15-26. [În colab.].
65. *Situaţia internaţională a ţărilor române în a doua jumătate a secolului al XIV-lea.* În: **Lupta secuilor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea împotriva exploatării feudale, participarea la lupta antiotomană. Referare şi comunicări**, Miercurea-Ciuc, [s.n.], 1976, p. 17-24. [Si în lb. maghiară, p.25-32].
66. *Bobîlna - pagină glorioasă în lupta ţărănimii împotriva stăpînirii feudale, pentru dreptate şi o viaţă mai bună.* În: **70 de ani de la marea răscoală din 1907**, Bucureşti, Editura Politică, 1977, p. 29-35. [În colab.].
67. *Cuvînt în numele delegaţiei române.* În: **Lucrările Comisiei mixte de istorie româno-ungară. Sesiunile I şi a II-a**, Bucureşti, Editura Academiei, 1977, p. 17.
68. *Dezvoltarea ştiinţei istorice în România în ultimul deceniu. Rezultate şi perspective.* În: **Lucrările Comisiei mixte de istorie româno-ungară. Sesiunile I şi a II a**, Bucureşti, Editura Academiei,

1977, p. 61-107. [În colab.].
69. *Ecoul independenţei României în opinia publică internaţională.* În: **Independenţa României**, Bucureşti, Editura Academiei, 1977, p. 245-253.
70. *Románia függetlensége a nagyszebeni "Telegraful român" tükrében.* În: **1877. Tollal, fegyverrel. Tanulmányok**, Bucureşti, "Kriterion", 1977, p. 30-38.
71. *The Way Romania Became an Independent State.* În: **Studia. Hist.**, 22, nr. 1, 1977, p. 3-9.
72. *Aspecte din viaţa politică a oraşului Turda în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.* În: **Potaisa**, 1, 1978, p. 115-124.
73. *Der gemeinsame Kampf der Rumänen, Ungarn und Sachsen gegen die Türken unter Iancu von Hunedoara.* În: **Forschungen**, 21, nr. 1, 1978, p. 23-26.
74. *Semnificaţia actului istoric de la 1 Decembrie 1918 al desăvîrşirii unităţii de stat a României.* În: **Simozion. 60 de ani de la făurirea statului naţional unitar român**, Cluj-Napoca, [s.n.], 1978, p. 3-4.
75. *Situaţia internaţională a ţărilor române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.* În: **Răscoala secuilor din 1595-1596**, Bucureşti, Editura Academiei, 1978, p. 15-29.
76. *A román országok nemzetközi helyzete a XVI.század második felében.* În: **Székely felkelés 1595-1596. Elözményei, lefolyése, következményi**, Bucureşti, "Kriterion", 1979, p. 9-18.
77. *Az 1848-es forradalom Európában.* În: **Historia**, nr. 1, 1980, p. 32-34.
78. *Horea's Uprising in the British Diplomatic Corespondance.* În: **NEH**, 6, nr. 1, 1980, p. 219-224.
79. *Locul şi semnificaţia răscoalei de la 1784 în context internaţional.* În: **MSI. Seria IV**, 5, 1980, p. 73-78.
80. *Răscoala lui Horea în corespondenţa diplomatică britanică.* În: **Studia. Hist.**, 25, nr. 1, 1980, p. 14-24.
81. *Formarea Principatului autonom al Transilvaniei.* În: **Contemporanul**, nr. 19, 1981, p. 5. [Si î: RPH, 6, nr. 2,1981, p. 82-97].
82. *Ecoul războiului civil din SUA în presa românească din Transilvania.* În: **Stat. Societate. Naţiune**, (Îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduţiu, Pompiliu Teodor), Cluj-Napoca, "Dacia", 1982, p. 353-359.
83. *Din preocupările pentru explicaţia istoriei în logica şi istoriografia contemporană.* În: **MSI. Seria IV**, 8, 1983, p. 23-29.
84. *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, act istoric hotărîtor în dezvoltarea naţiunii noastre.* În: **RP**, 32, nr. 11, 1983, p. 1-3.
85. *Oastea transilvană în lupta împotriva expansiunii otomane. Biruinţele obţinute de Iancu de Hunedoara împotriva Imperiului Otoman.* În: **FIM**, 11, 1983, p. 106-119.
86. *Simon Bolivar în replică cu Sfînta Alianţă.* În: **MI**, 17, nr. 8, 1983, p. 17-20.
87. *Continuitate neîntreruptă în vatra străbună.* În: **MI**, 18, nr. 5, 1984, p. 25-28.
88. *Les arguments de l'unité dans la conception des devanciers.* În: **RPH**, 9, nr. 2, 1984, p. 28-36.
89. *Schiller şi elogiul istoriei.* În: **MI**, 18, nr. 10, 1984, p. 37-40.
90. *Montesquieu istoric.* În: **MI**, 19, nr. 7, 1985, p. 41-44.
91. *O imagine germană asupra revoluţiei din 1848 din Tara Românească.* În: **Civilizaţie medievală şi modernă românească. Studii istorice**. Îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduţiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, "Dacia", 1985, p. 339-342. [În colab.].
92. *Secolul luminilor în Europa.* În: **Crisia**, 15, 1985, p. 119-127.
93. *Zum Zusammenhang von Reformation und rumänische Schriftsprache.* În: **Luther und Siebenbürgen**, Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1985, p. 298-305.
94. *550 de ani de la înscăunarea lui Vlad Dracul pe tronul Tării Româneşti Muntenia. O viaţă dedicată luptei pentru apărarea independenţei ţării (1436-1447).* În: **LÎP**, nr. 4, 1986, p. 12-13.
95. *Istoria cu ochii lui Edward Hyde, conte de Clarendon.* În: **MI**, 20, nr. 8, 1986, p. 58-62.
96. *O impresionantă renaştere.* În: **MI**, 20, nr. 1, 1986, p. 5-6.

97. *Qualques opinions de l'intellectualité et de l'historiographie roumaine sur les problèmes de la sécurité collective et de la deuxième guerre mondiale.* În: **Studia. Hist.**, 31, nr. 2, 1986, p. 65-73.
98. *Rădăcinile istorice ale poporului român - unitatea şi continuitatea sa de viaţă în spaţiul carpato-danubiano- pontic.* În: **RP**, 35, nr. 11, 1986, p. 5-9.
99. *Prezenţe româneşti la Secţiunea Cercului de Studii pentru cunoaşterea Transilvaniei, Gundelsheim*, R.F.G. În: **Studia. Hist.**, 32, nr. 2, 1987, p. 94-95.
100. *Timotei Cipariu.* În: **Studia. Hist.**, 32, nr. 2, 1987, p. 7-15.
101. *Interférences romaines-helléniques dans le cadre de la lutte du peuple romain pour unité et independence.* În: **Studia. Hist.**, 33, nr. 2, 1988, p 12-22.
102. *1848 în mărturii străine necunoscute. Consulul prusian raportează. În: MI, 22, nr. 7, 1988, p. 6-9.* [În colab.].
103. *Asupra semnificaţiei universale a Revoluţiei franceze.* În: **MSSI**, 14, 1989, p. 33-42.
104. *Ludwing Quidde sau istoricul antinazist.* În: **MI**, 23, nr. 10, 1989, p. 24-26.
105. *Republica în gîndul şi fapta poporului român.* În: **MI**, 23, nr. 12, 1989, p. 20-22.
106. *Thomas Babington Macaulay sau istoria în comparaţie cu literatura.* În: **MI**, 23, nr. 2, 1989, p. 37-40.
107. *Un témoignage inédit d'un intellectuele roumain sur la Commune de Paris : Constantin Climesco.* În: **Studia. Hist.**, 34, nr. 2, 1989, p. 37-43.
108. *Cu privire la noţiunile de evoluţie şi revoluţie în istoriografie.* În: **Studia. Hist.**, 35, nr. 1, 1990, p. 3-11.
109. *Historical sources and Halley Comet apparitions.* În: **Preprint**, 2-4, 1990, p. 121-128.
110. *Rumänische Knesate, Woiwodschaften und Distrikte in Mittelalterlichen Siebenbürgen : zur Rechtslage der Rumänen auf dem Sachsenboden.* În: **Siebenbürgischen Archiv**, 24, 1990, p. 161-175.
111. *Sur le signification universelle de la Révolution française.* În: **RESEE**, 28, nr. 1-4, 1990, p. 139-148.
112. *Supplex Libellus Valachorum - între naţional şi universal.* În: **Sudia. Hist.**, 36, nr. 1, 1991, p. 27-33.
113. *Actualitatea ideilor politice ale lui John Locke.* În: **RF**, 39, nr. 1, 1992, p. 76-80.
114. *Inocentiu Micu şi ideile filosofico-politice ale vremii sale.* În: **Studia. Hist.**, 37, nr. 1-2, 1992, p. 59-65.
115. *John Milton, poetul rebel.* În: **MI**, 26, nr. 2, 1992, p. 59-63.
116. *Spiritul naţional în opera şi activitatea Scolii Ardelene.* **În: SAI**, 59, 1992, p. 42-51.
117. *Cu privire la rolul bisericii unite în istoria şi cultura naţională.* În: **Pagini transilvane**, nr. 1, 1993, p. 98-101.
118. *G. Bariţ : o încercare de portret psihologic.* În : **MSI**, vol. 18, 1993, p.31-36.
119. *Reculegere printre umbre.* În: **Studia. Hist.**, 39, nr. 1-2, 1994, p. 79-86.
120. *Amintirea e un nume al speranţei.* În: **Memento**, nr. 1, 1995, p. 2-3.
121. *Dezvoltarea Institutului de Istorie din Cluj în cei 75 de ani de la înfiinţare.* În: **Institutul de Istorie Cluj-Napoca 1920-1995. Sărbătorirea împlinirii a 75 de ani de activitate**, Cluj-Napoca, [s.n.], 1995, p. 10-18.
122. *Interpretări ale conceptelor de naţiune, naţionalitate şi minoritate naţională.* În: **D. Prodan - puterea modelului.**Coordonatori Nicolae Bocşan, Nicolae Edroiu,Liviu Maior,Aurel Răduţiu,Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Fundaţia Culturală Română, 1995, p. 124-131.
123. *Some points of riew on the reintegration of the Romanian spirituality in the European Culture and mentality.* În: **Pro Europa**, nr. 2, 1995, p. 5-7.
124. *Alexandru Neamţu : 1918-1995* [necrolog]. În: **AMN**, 32, nr. 2, 1996, p. 627.
125. *Câteva consideraţii asupra formării naţiunilor în Europa Centrală.* În : **Etnie.Naţiune.**

Confesiune. Pledoarie pentru ocercetare interdisciplinară. Oradea, Editura Universităţii, 1996, p. 48-57.

126. *Europa centrală şi răsăriteană în secolul al XIV-lea : o restructurare geo-politică.* În: **Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára**, Kolozsvár, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, 1996, p. 409-413.
127. *Friedrich Meinecke şi şcoala sa istorică.* În: **MI**, 30, nr. 10, 1996, p. 73-76.
128. *Opinia publică din Transilvania şi sentinţa de la Viena.* În: **AMN**, 32, nr. 2, 1996, p. 63-68.
129. *Rolul civilizator al bisericii în primul mileniu al existenţei sale.* În: **Viaţa creştină**, nr. 13-18, 1996, p. 1, 3.
130. *Un mare savant democrat : Ion I. Russu.* În : **Transilvania între medieval şi modern.** Coord. Camil Mureşanu.Cluj-Napoca,Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, 1996, p. 119-136.

IV. PREFEŢE

131. Studiu şi antologie : George Bariţ - *Scrieri social-politice.* Bucureşti, Editura Politică, 1962, p.7-41. [În colab.].
132. D.P. Mannix, M. Cowley - *Corăbiile negre.* Bucureşti, Editura Stiinţifică, 1968, p. 5-10.
133. Îngrijire ştiinţifică, prefaţă şi note la : André Maurois, *Istoria Angliei.* Vol.1-2. Bucureşti, Editura Politică, 1970, p.5-19.
134. Prefaţă la : Raimondo Luraghi, *Europenii caută Eldorado.* Bucureşti, Editura Politică, 1971, p.5-14.
135. Prefaţă la : Jean Orieux-Talleyrand, *Sfinxul neînţeles* , Bucureşti, Editura Politică, 1974, p.5-15.
136. Prefaţă, control ştiinţific şi adnotări la : Albert Mathiez, *Revoluţia franceză,* Bucureşti, Editura Politică, 1976, p.5-13
137. Prefaţă la : Aurel Pantea, *Cuba revoluţionară şi România,* Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, p.5-11.
138. Prefaţă şi control ştiinţific la : Antonia Fraser, *Cromwell.* Vol.1-2, Bucureşti, Editura Politică, 1982, p. 7-18. .
139. Prefaţă la : Stephan Ludwig Roth, *Scrieri, mărturii, corespondenţă.* Bucureşti, Editura Kriterion, 1983, p. 5-11.
140. Cuvânt înainte la : *Etnie. Naţiune. Confesiune. Pentru o cercetare interdisciplinară.* Oradea. Editura Universităţii, 1996, p. 7-11.
141. Cuvânt înainte la : *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania între 1849-1918.* Documente. Vol: 1 : 8 august 1849 - 31 decembrie 1951. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, 1996, p. 6-7.

Numeroasele articole din periodicele de cultură, cronicile şi recenziile publicate, precum şi referinţele bibliografice se găsesc în : *Bio-bibliografia Profesorului universitar doctor Camil Mureşanu, membru corespondent al Academniei Române cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani. Introducere* de Nicolae Edroiu. Bibliografia operei (1955-1997) de Maria Pagu şi Károlyi Iolanda, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997, p. 43-67.

Studii și articole

Sate și genealogii din „Ierașul de Sus”

(Contribuţii la istoria nobilimii maramureşene în sec. XVIII)

Ioan Chindriş
Institutul de Istorie Cluj-Napoca

Istoria nobilimii române din Maramureş pluteşte între faimă şi ignoranţă, asemeni trecutului zonei în general. În jurul anului 1900 s-a conturat un curent favorabil cercetării cu metode adecvate a fenomenului nobiliar maramureşan. Curentul este ilustrat mai ales de Ioan Mihali de Apşa, autorul lucrării memorabile *Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV*[1] şi de György Petrovay, cunoscut mai ales prin seria sa de articole publicate în revista budapestană „Turul”[2]. Cei doi simbolizează, pe partitura lor, starea de polemică eternă dintre istoriografiile română şi maghiară, în cazul de faţă privind, fireşte, Maramureşul. *Diplomele* lui Mihali reînvie, cu dovezi ferme, o întreagă lume românească de structuri, personalităţi şi prerogative nobiliare, a căror existenţă timpurie şi rezistenţă la factorii defavorizanţi trădează o vechime egală cu formarea poporului român la nordul Dunării. Petrovay, român şi el la origine şi nobil, este de partea opusă a baricadei. Adept al teoriei rösleriene că românii, deci şi cei ardeleni, sunt originari din sudul Dunării, el vede în locuitorii Maramureşului pe urmaşii unor oieri sosiţi aici în secolul al XIII-lea. Extinzându-şi viziunea asupra nobilimii, Petrovay induce insidios ideea unui clivaj istoric în marele corp al acesteia. Respectiv, ideea că starea nobiliară se validează doar în urma integrării în aristocraţia ungurească şi în religiile acesteia, lucru care s-a petrecut cu un număr foarte restrâns de familii, între care şi familia sa. Ca atare, în seria de monografii nobiliare pe care le-a publicat în revista amintită, s-a preocupat numai de acestea (Dolhay, Petrovay, Szaploczay). Între Mihali şi Petrovay ruptura este desăvârşită, încât cititorul rămâne cu senzaţia

1. Maramureş-Sighet, 1900. În acelaşi an şi tot acolo o ediţie în limba maghiară.
2. Unde între 1893-1901 a publicat nu mai puţin de 9 monografii nobiliare: ale familiilor Dolhay, Bilkey, Lipcsey, Lipcsey Gorzó, Komlósy, Ilosvay, Kisfalusy, Petrovay, Szaplonczay.

că vorbesc despre două realităţi deosebite. Peste patru decenii, la 1943, în condiţiile cedării Ardealului de Nord, arhivarul Pál Joódy din Sighetul Marmaţiei - român şi el, bineînţeles! - încearcă să îmbine cele două viziuni, într-o lucrare cu aer obiectivist despre marea conscripţie nobiliară desfăşurată între anii 1749-1769, din ordinul Mariei Tereza[3]. La această dată însă exista, de trei ani, o bună încercare sintetică asupra istoriei Maramureşului, tipărită la Bucureşti de profesorul Alexandru Filipaşcu[4]. Autorul se integrează în mod ferm viziunii româneşti a lui Ioan Mihali de la 1900. În ciuda izului romantic şi a totalei lipse de sistem, această operă de tinereţe reuşeşte să identifice şi să interpreteze mesajul istoriografic al celor 366 de diplome nobiliare publicate de admiratul său precursor. Acest mesaj îl constituie revelaţia valoroasă că nobilitatea autohtonă din Maramureş, la fel ca cea din Haţeg, Chioar, Făgăraş şi din alte zone unde ea s-a păstrat, existenţa nobilimii deci, în secolele evului mediu, constituie un fenomen precursor de drept istoric demn de luat în seamă. După ideea partenerilor noştri veşnici de polemică pe problema trecutului ardelean, dreptul istoric ar fi tocmai partea slabă a opiniei româneşti, în nedorita uzură nervoasă care se practică încă de pe vremea Şcolii Ardelene. Curios este faptul că istoricii noştri clasici, inclusiv Nicolae Iorga, n-au uzat de acest argument important, nobleţea maramureşană continuând să rămână un element de domeniul pitorescului istoric. Abia ultima generaţie de istorici maturi a validat existenţa istorică a nobilimii ardelene, ca aliniament metodologic fundamental, cu referire deocamdată mai ales la nobilimea din Haţeg[5]. Acum starea nobiliară este eliberată din grila marxistă a împărţirii în *mare* sau aristocratică şi *mică* sau apropiată de popor şi privită unitar, printr-o altă esenţă, aceea de elită a unui neam. Căci în această calitate creează ea elementele de drept istoric de care am amintit, prin participarea, într-un fel sau altul, la viaţa *activă* a unui stat, fie el şi condus de un alt neam, duşmănos sau cooperant, după împrejurări.

Nobilimea din Maramureş, cea mai numeroasă şi mai vivace din Transilvania, pare să fi fost cu totul uitată în ultima jumătate de veac. Cercetătorii nu sunt interesaţi de acest subiect mănos, pentru investigarea căruia nu lipsesc documentele, ci abundă. Printre acestea se numără şi documentul resuscitat în cele de faţă, păstrat în arhivele ungare[6]. Este un registru sintetic alcătuit de comisia care evalua în Maramureş probatoriul de nobleţe prezentat de fiecare familie în

---

3. *Maramaros vármegye 1749-1769. évi nemesseg vizsgalata,* Maramarssziget, 1943.

4. *Istoria Maramureşului,* Bucureşti, 1940.

5. Vezi în special: Adrian Rusu, Ioan Aurel Pop, Ioan Drăgan, *Izvoare privind evul mediu românesc. Ţara Haţegului în secolul al XV-lea (1402-1473),* Cluj-Napoca, 1989; Ioan Aurel Pop, *Instituţii medievale romaneşti. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) în secolele XIV-XVI,* Cluj-Napoca, 1991.

6. *Cathalogus nobilium comitatus Maramarosiensis* (aici numai f.12-25v.). Magyar Országos Levéltár. Helytartótanacsi levéltár. C 30. Acta nobilium, vol.28, Maramarossiensis, fascicula cu titlul de mai sus. Caracteristica cea mai importantă a manuscrisului este numărul mare de acolade, prin

parte. În legătură cu tema de față interesează numai partea din registru referitoare la procesul sau cercul superior al Maramureşului, „Ieraşul de Sus”, cum era numit de români. Registrul întreg este redactat de trei nobili români: Mihail Balea de Ieud, Gheorghe Balea de Ieud şi Gheorghe Mariş de Cuhea, acesta din urmă în calitate de asesor jurat. Primul, Mihail Balea, era vicecomite, adică un fel de pretor al „ieraşului” în cauză. Întregul document se reduce la o înşiruire de sate şi de nume din fiecare sat, desigur cu toții nobili. La o privire mai atentă însă, această înşiruire aparent seacă permite contemplarea panoramică a stării nobiliare româneşti din Maramureş la mijlocul secolului al XVIII-lea, stare care consfințea câteva secole de existență necurmată a unei elite naționale posesoare de bunuri şi privilegii caracteristice vremii. De la început trebuie amintit faptul că Cercul de Sus al comitatului era curat românesc. Din satele acestuia, comisia confirmă nobili în Petrova (32 patrifamilii), Rozavlea (19), Leordina (27), Cuhea (44), Ieud (141), Dragomireşti (54), Şieu (64), Sălişte (63), Moisei (96), Vişeul de Mijloc (112), Vişeul de Sus (26), Borşa (213) şi Vişeul de Jos (39). Aşadar, „ieraşul” era dotat cu 936 de „nyemnyişi”, persoane bărbăteşti purtătoare de prerogativă nobiliară, un număr cu adevărat impresionant. Restul localităților: Strâmtura, Poienile Rusului, Botiza, Bocicoiel, Glod şi altele erau sate iobăgeşti. Registrul confirmă faima şi tradiția de comunitate nobiliară clasică a Ieudului, cu cele 141 de nume generice bărbăteşti, respectiv de nobili, întrecut doar de Borşa, dar care de pe atunci avea dimensiunile şi atribuțiile unui oraş *(oppidum)*. Surpriza majoră a documentului este faptul că practic toți nobilii Cercului de Sus erau posesionalişti, adică proprietari ai unei bucăți de pământ, mai mari sau mai mici, element cardinal în aprecierea poziției sociale a respectivilor. La numărul de aproape o mie de posesionalişti revin abia 42 de armalişti sau nobili cu blazon dar fără pământ. Aceştia sunt prezenți doar în câteva sate şi este vorba de un număr restrâns de indivizi cu copiii lor de spiță bărbătească: Rozavlea 2, Leordina 1, Cuhea 4, Ieud 3, Şieu 8, Moisei 17, Vişeul de Sus 4, Vişeul de Jos 3. Ce semnificație are acest amănunt? Posesionalismul era o stare veche, de secole, în

---

care se delimitează un număr mai mare sau mai mic de persoane. Unele, cele mici, sunt originale, aparțin autorilor conscripției şi marchează observații despre un grup restrâns, în general faptul că ei locuiesc în alt sat decât cel repertorizat la locul respectiv. Acest amănunt trădează faptul că conscrierea s-a făcut în funcție de locul de obârşie al celor în cauză, şi nu de reşedința lor actuală. Ei erau deci nobili de Ieud, de Şieu, de Dragomireşti, în bună manieră medievală, indiferent de domiciliul lor. Acoladele mari, cuprinzătoare, sunt ulterioare şi se pot datora unor persoane interesate de cuprinsul documentului, dar nu neapărat cercetători. Ele delimitează familiile-clanuri care se constituiseră cu nume propriu până la data conscrierii. Nu toate familiile sunt prinse în asemenea acolade. Interesant este faptul că tocmai familia istoricului Petrovay din Petrova este ignorată, la fel ca familiile din Rozavlea, Leordina şi Cuhea (din acest ultim sat este adunată în acoladă numai familia Bizău). Mai există şi familii din alte sate rămase în afara acestui interes pe care nu-l putem desluşi cu această ocazie.

Maramureş, dovadă a unei funciarităţi pe care s-au dezvoltat faimoasele clanuri de nobili români. Dimpotrivă, armaliştii sunt peroane libere în sens mult mai larg, fără posesiuni şi deci nelegaţi de o localitate anume. Armalismul a fost filiera de infiltrare a elementului neromânesc în Maramureş, fapt sesizat de Alexandru Filipaşcu în lucrarea amintită. Această infiltrare, începută la mijlocul secolului al XVI-lea, venea dinspre nord, din aval de Tisa şi a avut ca efect împestriţarea localităţilor cândva curat româneşti cu armalişti maghiari, germani sau ruteni. Comparativ cu Cercul de Sus, celelalte „ieraşe", mai ales cel al Sighetului, au un număr incomparabil mai ridicat de armalişti. Numele acestora sunt, în foarte multe cazuri, evident străine de cele tradiţionale maramureşene. Dimpotrivă, în Cercul de Sus toate numele de armalişti sunt româneşti: Rac, Lozorean, Stanca, Paşcu, Coteţ, Vlad, Hoda, Muntean etc. În concluzie, întreaga suflare nobiliară a acestei zone era pur românească, fără nici o excepţie. Maghiarizarea ulterioară a unora, apoi reromânizarea lor sau nu, intră în altă ordine de analiză.

Familiile-clanuri nobile din Cercul de Sus surprinse de comisie la mijlocul secolului al XVIII-lea sunt urmaşele unor feudali români puternici şi bogaţi (faimoşii fraţi Balc şi Drag, apoi Tatomir, Seneslav şi alţii) din evul mediu şi strămoaşele familiilor maramureşeneşti cu acelaşi nume, de astăzi. Satul cu cele mai multe clanuri nobiliare este acelaşi Ieud, unde sunt conscrise 11 familii: Balea, Gurzău, Ivaşcu, Ivan, Dăncuş, Chindriş, Pleş, Florea, Tam, Ilea şi Oprea. La 1553, Ieudul era stăpânit de trei familii: Balea, Chindriş şi Ilieş, iar mai înainte, la 1419, de una singură, aceea a lui Teodor de Ieud. Această înmulţire şi fărâmiţare, specifică tuturor satelor, este unul din mecanismele decăderii şi paurerizării relative a acestor nemeşi cu perspectivă închisă, din motive bine cunoscute. Este inutil să amintim că în toate cazurile, toate familiile dintr-un sat provin din unul şi acelaşi strămoş, dintr-o singură familie. Numele lor sunt, de fapt, porecle. Iată, de pildă, în Dragomireşti, din Dragomir s-au desprins familiile Pop, Deac, Grel, Sacalâş, Fiţagău, Zubaşcu, Fontu. Ritualul poreclirii, care schimbă la un moment dat însuşi numele de familie al omului, este în floare şi astăzi în Maramureş. Cele mai vechi şi mai notabile familii din acest „ieraş" sunt: Petrovai în Petrova, Mariş în Cuhea, Balea şi Chindriş (de fapt aceeaşi familie) în Ieud, Dragomir în Dragomireşti, Dunca în Şieu, Vlad în Sălişte, Coman în Moisei şi altele. În lumina documentelor de până acum, cea mai veche familie din Cercul de Sus este genealogia Balea - Chindriş din Ieud, urmaşii voievodului Sas, fiul lui Dragoş-vodă. La data conscripţiei, spiţa Chindrişenilor era alcătuită din 49 de nume bărbăteşti alcătuitoare de familie, cea mai numeroasă după clanul Timiş din Borşa, cu 72 de bărbaţi. Urmează la rând Coman din Moisei şi Tomoiaga din Vişeul de Mijloc, cu câte 44 de nume, Malina din Borşa cu 42, Dunca din Şieu cu 38, Petrovai din Petrova cu 32 ş.a.m.d.

Nu este greu de imaginat felul cum această proliferare a dus la pulverizarea moşiilor, apoi a moşioarelor, până la pitoreştile petice de câtiva ari

care constituie azi proprietăţile mândrilor nobili de Maramureş. Dar, în faţa severei conscripţii ordonate de regină, *toţi* cei 936 de nobili sunt confirmaţi ca autentici, *nemine contradicente*, şi toţi îşi au moşiile lor proprii, după precizarea documentului. Aşadar situaţia lor privilegiată, de elită românească, era fapt viu, socio-economic şi politic, cel mai bine ilustrat la adunările marcale ale comitatelor, unde aveau drept de vot. Adeseori acesta era eludat de aristocraţia ungurească, ciuntit, manevrat, cumpărat, dar rămânea totuşi un drept, după toate canoanele juridice ale vremii. Constituţia ţării nu făcea deosebire între nobilul aristocrat şi cel rural. Deosebirile, desigur pluitoare, rezultau din bogăţie, putere, funcţii, clientelă şi obişnuita jefuire a celui mai slab. Luaţi separat, nobilii români din Maramureş sunt, la data conscrierii, entităţi modeste, cu foarte puţine excepţii. Împreună însă, văzuţi ca fenomen de durată şi extensiune, nobilii maramureşeni constituie un creuzet care a produs veac după veac elementele precursoare de drept istoric, care îi face demni de atenţia cercetătorului. Din această stare latentă s-au născut, la vremea potrivită, două fenomene active: diaspora maramureşană din zonele înconjurătoare, totdeauna în calitate de fruntaşi sau intelectuali în noile locuri şi, în al doilea rând, rapida racordare a acestui ţinut mărginaş la mişcarea şi conştiinţa naţională. Sunt doar o parte din motivele şi conotaţiile care recomandă problema nobilimii româneşti din Maramureş ca pe o arie de interes actual pentru cercetarea istorică.

ANEXĂ

IN PROCESSU SUPERIORI

Rubrica possessionatorum *Rubrica armalistarum*

In possessione Petrova

Dominus Gabriel Petrovai
Dnus. Georgius Petrovai
Dnus. Elias Petrovai
Dnus. Ladislaus Petrovai
Dnus. Paulus Petrovai
Dnus. Volfgangus Petrovai junior
Dnus. Volfgangus Petrovai
Joannes Petrovai
Stephanus Petrovai
Nicolaus Petrovai junior
Stephanus Petrovai junior
Elias Petrovai

Theodorus Petrovai
Natalis Petrovai
Ladislaus Petrovai
Georgius Petrovai
Ladislaus Petrovai
Theodorus Petrovai
Jonas Petrovai
Joannes Petrovai
Elias Petrovai
Ladislaus Petrovai
Nicolaus Petrovai
Ladislaus Petrovai
Jonas Petrovai
Elias Petrovai
Stephanus Petrovai
Joannes Petrovai

Nicolaus Petrovai } in Dragomer-
Joannes Petrovai } falva degentes

Joannes Petrovai } in Ruszkova
Ladislaus Petrovai } degentes

In possessione Rosalya

Gregorius Petrovai
Joannes Petrovai
Ladislaus Petrovai
Nicolaus Petrovai
Michael Petrovai
Gregorius Petrovai
Volfgangus Petrovai
Michael Fet
Ladislaus Fet
Petrus Fet
Ladislaus Fet
Michael Pap
Theodorus Pap
Joannes Pap
Elias Pap
Nicetus Pap
Theodorus Pap
Demetrius Pap
Ladislaus Pap

Michael Rák
Joannes Rák

In possessione Leurdina

Joannes Urda
Nicetus Urda
Stephanus Urda

Gregorius Urda in
Petrova degentes
Joannes Urda
Joannes Urda alter
Ladislaus Leurdinai
Volfgangus Leurdinai
Joannes Leurdinai
Theodorus Leurdinai
Jacobus Leurdinai
Gregorius Leurdinai
Joannes
Ladislaus
Joannes alter
Volfgangus
Gregorius
Joannes
Theodorus
Elias
Gabriel
Stephanus
Joannes
Joannes
Joannes alter
Gregorius Leurdinai Ladislaus Lozorian

In possessione Konyha

Dnus. Ladislaus Tivadar de
Szaploncza
Ladislaus Simon Orphanus
Jonas Marus
Stephanus
Daniel
Demetrius
Ananias
Georgius
Jonas
Theodorus
Volfgangus
Jacobus
Theodorus
Pantalion
Ladislaus
Cirillus
Daniel
Ladislaus
Michael

Michael alt.
Demetrius
Kozmas
Jonas Marus

Cosmas Bizo
Joannes
Michael
Jonas
Jonas alt.
Ladislaus
Josephus
Ladislaus
Volfgangus
Constantinus
Stephanus Bizo
Stephanus et Joannes Bizo
in Szatzal degentes

Jonas Sztanka
Procopius
Jonas
Ananias Sztanka
in Mikolapataka
degentes

Stephanus Bufta
Volfgangus
Nicolaus
Gregorius in Jood degens
Jonas et Mathias in Leurdina degentes
Daniel
Kozmas
Nicolaus
Alexius Bufta

In possessione Jood

Dnus. Michael Bálya
Georgius
Jonas
Georgius
Volfgangus
Theodorus
Alexius
Joannes
Elias

Gregorius Bálya
Elias
Theodorus
Stephanus
Andreas
Elias
Theodorus
In Barczanfalva degentes

Volfgangus Bálya

Dnus. Gabriel Gorzo
Ladislaus
Gregorius
Gregorius alt.
Volfgangus
Joannes Gorzo

Jonas Ivaskó
Jonas alt.
Ladislaus
Ladislaus alt.
Volfgangus
Georgius
Jonas
Basilius
Georgius
Gregorius Ivaskó
Michael Ivaskó
in Sajo degens

Procopius Ivan
Gregorius
Simeon
Volfgangus Ivan

Jonas Dankus
Gabriel
Bartholomeus
Theodorus
Nicolaus
Jonas
Nicolaus
Jonas
Jacobus
Jonas Dankus

Michael Kindris
Jonas
Jonas alt.
Ladislaus
Theodorus
Theodorus alt.
Georgius
Elias
Demetrius
Ladislaus
Jonas
Jonas alt.
Theodorus
Pantaleon
Daniel

Kindris

Jonas
Theodorus
Michael
Jonas
Theodorus
Ladislaus in Köz.
Visó degens
Michael in Budfalva
degens
Demetrius
Michael
Jonas
Theodorus
Georgius
Simion
Theodorus
Basilius
Gregorius in Visó
degens
Nicolaus
Alexius
Ladislaus
Volfgangus Kindris
Pantalion
Timothaeus
Theodorus Kindris in
Felső Visó degentes
Stephanus
Volfgangus Kindris in
Visó degentes
Ladislaus
Stephanus
Joannes
Elias
Gregorius Kindris in
Slatina degentes
Petrus
Elias
Elias alt.
Simeon Kindris alias
Joodi dicti in Alsó
Apsa degentes

Kindris

Stephanus Ples
Ladislaus
Gabriel
Gregorius
Jonas
Theodorus
Theodorus alt.

Gregorius
Jonas
Michael
Theodorus
Gregorius
Jonas in Szatsal degens
Ladislaus in Kohyha degens
Jonas
Joannes et
Elias in Szatsal degentes,
omnes Ples dicti

Theodorus Flora
Jonas
Jonas alt.
Jonas
Volfgangus
Michael
Gabriel
Theodorus Flora
Theodorus Flora in
Sajó degens

Alexius Tam
Theodorus
Gregorius
Joannes
Michael Tam
} Tam

Jonas Illye
Gregorius
Petrus
Georgius
Procopius
Theodorus
Nicolaus Illye
} Lllye

Michael Opra
Stephanus
Gabriel
Stephanus Opra
Joannes Opra in Fejér-
egyháza degens
Mathaeus Opra in Barczan-
falva degens
} Opra

Petrus Paskó
Michael
Ladislaus horum duo in Rhonaszék
degentes

In possessione Dragomerfalva

Volfgangus Dragomer
Theodorus
Volfgangus
Volfgangus alt.
Stephanus
Constantinus
Joannes
Nicetus Dragomer
Gregorius
Samuel
Samuel alt.
Daniel
Joannes
Philipus Dragomer
— Dragomer

Theodorus Pap
— Pap

Elias Déák
Stephanus
Michael
Jonas
Szimion
Nicolaus
Simeon
(Jonas, Szimion, Nicolaus, Simeon: in Konyha degentes)
Matheus
Ladislaus Déák
— Déák

Ladislaus Gréll
Theodorus
Samson
Daniel Gréll

Michael Szakállos
Demetrius
Simeon
Ladislaus in Felső Visó degens, omnes Szakálos dicti

Lucas Ficzagó
Ladislaus
Jacobus
Joannes Ficzagó

Michael Zubaskó
Theodorus

Ladislaus
Nestor
Paulus
Nestor
Joannes
Ladislaus
Philipus
Nicetus
Michael
Lucas
Elias
Gregorius
Alexius
Theodorus Zubaskó

Michael Font
Stephanus Font } Font

In possessione Sajo

D.Simeon Dunka } in Szerfalva
Joannes Dunka } degentes

Joannes Dunka in Szarvaszó degens
Paulus
Theodorus
Georgius in Budfalva degentes
Gregorius
Ladislaus
Stephanus
Simeon
Gabriel
Volfgangus
Demetrius
Nicolaus
Nicetus
Theodorus
Simeon
Simeon alt.
Georgius
Joannes
Joannes alt.
Gregorius

Demetrius
Matheus
Ladislaus
Volfgangus
Jonas
Stephanus } in Jood degentes

} Dunka

Joannes in Konyha degens
Gabriel
Nicolaus
Cirillus
Gregorius
Gregorius alt.
Stephanus Dunka
omnes in Glod
degentes
Michael
Stephanus in Rozalya degentes
Ladislaus Dunka in Alsó Visó
degens

Dunka

Theodorus Szász
Demetrius
Ladislaus
Jonas
Jonas alt. duo posteriores in
Váncsafalva degens
Pantaleon Szász in Sajópojana
degens

Szász

Ladislaus Man
Stephanus
Gabriel
Theodorus
Georgius
Georgius alt.
Theodorus
Bartholomeus
Joannes
Demetrius
Georgius
Simion
Theodorus
Joannes
Ursulus
Jonas
Theodorus
Ladislaus Mán
Stephanus Mán in Szelistye degens

Man

Gregorius Gsurgs } Gsurgs

Jonas Kotecz
Elias Vlad
Demetrius Vlad in Sajó Pojana degentes
Petrus Hoda
Joannes
Joannes alter Hoda
Nicetus Vlad
Joannes Muntyán in Sajó Pojan degens

In possessione Szelistye

Demetrius Vlad
Georgius
Nicolaus
Jonas
Theodorus
Natalis
Gregorius
Joannes
Volfgangus
Ladislaus
Elias
Gregorius
Philipus
Gregorius
Gabriel
Nicetus
Petrus
Joannes in Dragomerfalva degens
Alexius in Szatsal degens
Theodorus Vlad alias Matyijes
Ladislaus
Georgius Vlad alias Matyijes dicti

} Vlad

Jonas Juga
Elias
Samuel
Samuel alt.
Ladislaus
Theodorus
Gregorius
Elias alt.
Elias
Procopius
Volfgangus
Petrus
Ladislaus
Ladislaus alt.
Joannes
Joannes alt.
Volfgangus
Mathaeus
Georgius
Ladislaus
Ursullus
Elias
Ladislaus
Procopius

} Juga

Volfgangus
Joannes
Joannes alt.
Volfgangus in Rosalya degens
Ladislaus in Dragomerfalva degens
omnes Juga dicti
— Juga

Joannes et Stephanus
Juga alias Simon dicti
— J. a. Simon

Michael et Samuel Juga
alias Koszor dicti in
Dragomerfalva degentes
— J. A. Koszor

Gregorius Bulyán
Jonas
Georgius
Joannes
Joannes alt.
Gabriel
Elias

Jonas
Daniel
Philipus
— in Dragomerfalva degentes

Bulyan nuncupati
— Bulyán

In possessione Moiszin

Basilius Koman
Ladislaus
Jonas P.
Georgius
Nicolaus
Kalistratus
Georgius
Simeon
Theodorus
Gabriel
Timothaeus
Joannes
Volfgangus
Georgius
Damianus
Alexius
Jonas
— Koman

Nicetus
Gregorius
Michael
Theodorus
Ladislaus
Ladislaus alt.
Ladislaus
Pantaleon
Cosmas
Petrus
Procopius
Stephanus
Timothaeus
Ladislaus
Jonas
Michael
Volfgangus
Volfgangus alt.
Damianus
Timothaeus
Nicetus
Michael
Philipus

Volfgangus } in Szatsal
Jeremias } degentes
Omnes Koman dicti
Ursullus et Volfgangus
Koman in Konyha degentes

} Koman

Ireneus Ivaskó
Ireneus älter
Stephanus
Gabriel
Volfgangus
Ladislaus
Petrus
Gregorius
Michael Ivaskó

} Ivasko

Joannes Luska
Petrus
Basilius Luska in Moiszin degentes
Volfgangus
Stephanus
Joannes
Pantaleon
Gregorius
Pantaleon alt.
Ignatius

} Luska

Joannes
Luska dicti
Joannes Luska alias Hoda ex Sajó
Jacobus Luska alias } Szima
} Luska

Joannes Gostolya
Ignatius
Ladislaus
Simeon
Volfgangus
Theodorus
Stephanus
Joannes
Andreas
Joannes alt.
Ladislaus
Christoforus
Stephanus Gostolya
Simion Gostolya in Szarvaszó degens
Stephanus Volfgangus
Lucas
Gregorius Gostolya alias
Tomoiaga in Közvisó
degentes
} Gosztolya

Volfgangus Dancsul
Gregorius
Stephanus
Ireneus
Georgius
Volfgangus
Volfgangus alt.
Dancsul dicti
Theodorus Dancsul
alias Bulyan
} Dancsul

Volfgangus Szima
orphanus
Demetrius Szima
Ladislaus Szima
} in Gyulafalva degentes
} Szima

Ladislaus Peter
Alexius
Johannes
Andreas
Simeon
Cosmas
Christoforus
Christoforus
Jonas alt.
Joannes
Nicolaus
Nicolaus alt.
Nicolaus
Volfgangus
Volfgangus alt.
Joannes
Joannes alt.
Peter dicti

In possessione Köz Visó

Georgius Szima
Georgius alter
Gregorius
Joannes
Samson
} Szima

Nume	Loc	Familia
Nicolaus Stephanus	in possessione Alsó Visó degentes	Szima
Ladislaus Andréka Jonas Volfgangus Volfgangus alt. Jonas Stephanus Andréka		Andréka
Constantinus Gabriel Andreas Georgius Ladislaus Simeon Gabriel	in Felsö Visó degentes	Andréka
Pantalion Gabriel Demetrius Georgius Jonas Joannes Georgius alt. Andréka	in Alsó Visó degentes	Andréka
Volfgangus et Ladislaus Andréka	in Gyulafalva degentes	Andréka
Volfgangus Ivaskó Jonas Procopius Georgius		Ivaskó
Nicetus Theodorus Georgius	in Felsö Visó degentes	Ivaskó
Petrus Ivaskó	in Váncsafalva degens	Ivaskó
Joannes Steczkó alias Malina Jonas Procopius Jakobus Szteczkó alias Malina Demetrius Ireneus		Szteczkó
Ursullus Szteczkó alias Mihály	in Szelistye degentes	Szteczkó

Ladislaus Tomojaga
Volfgangus
Georgius
Theodorus
Ladislaus
Theodorus
Demetrius
Ladislaus
Timothaeus
Ursullus
Joannes
Pantaleon
Volfgangus Tomojaga in Moisin
Andreas degentes
Jacobus
Joannes
Jonas
Volfgangus
Gregorius
Ladislaus
Gregorius alt.
Jonas
Joannes
Volfgangus
Volgangus alt.
Moises
Jonas
Joannes
Jeremias alter
Simeon in Felsö Visó
degentes
Stephanus
Gabriel
Ursullus
Silvester
Simeon
Theodorus
Simeon alter in Also Viso degentes
Volfgangus
Gregorius
Basilius
Lucas in Szatsal degentes
Stephanus et Joannes in Borsa
degentes
Volfgangus in Sziget degens
Ladislaus in Fejér Egyháza omnes
cognomine Tomojaga

Tomojaga

Joannes Csuban Georgius Volfgangus Zacharia Jeremias in Borsa degentes Petrus et Ladislaus in Moiszin degentes cognomine Csuban	Csuban
Gregorius Theodorus alter Theodorus Thomas hi tres cognomine Botta nuncupati in Szatsal degentes Theodorus Nicetus in Alsó Visó degens Joannes Botta in Dragomerfalva degens Joannes Volfgangus Gregorius Jonas Nicetus Volfgangus Gabriel Stephanus Simeon Botta in Szelistye degentes	Botta
Stephanus Andréka alias Dobila Georgius Ursullus Gregorius Andréka alias Dobila Georgius Ursullus Gregorius Andréka alias Dobila in Moiszin degentes	Andréka a. Dobila

In possessione Felso Viso

Theodorus Hopka Nicetus Demetrius Christophorus Daniel Philipus Nicolaus Petrus Nicolaus Pantaleon Joannes Hopka	Hopka

Petrus Simon Demetrius Cosmaphilus Ladislaus Ladislaus alt. Nicolaus in Gyulafalva et Ladislaus alter Bartfalva degentes	Hopka	
Jonas Simon nuncupati Gregorius Gliga Volfgangus Joannes Volfgangus alter Ireneus Gregorius Gregorius alt. Theodorus Gliga	Gliga	Thomas Marijeszk Ladislaus Jonas Gregorius omnes Marijeszk

In possessione Borsa

Joannes Timis Stephanus Joannes Joannes alt. Volfgangus Stephanus Elias Joannes Gabriel Pantaleon Basilius Theodorus Volfgangus Theodorus Stephanus Gabriel Joannes Nicetus Timothaeus Joannes Daniel Joannes Joannes Alexius Nicetus Georgius Demetrius	Timis

Georgius
Basilius
Alexius
Elias
Stephanus
Gabriel
Nicolaus
Ladislaus
Joannes
Theodorus
Theodorus
Theodorus
Gregorius
Ladislaus
Ladislaus
Elias
Joannes
Ursullus
Ladislaus
Elias
Ursullus
Simeon
Georgius
Joannes
Josephus in Jood degens
Nicetus in Konyha degens
Procopius
Georgius
Gregorius
Georgius
Theodorus in Konyha degentes
Kalistratus
Ireneus
Georgius
Pantaleon
Petrus
Demetrius
Volfgangus
Ireneus
Joannes
Ursullus
Gregorius
Joannes
Joannes
Basilius Timis nuncupati

Timis

Gregorius Timis alias Gliga
Michael
Gregorius
Volfgangus
Joannes
Theodorus omnes Timis alias Gliga
} Timis alias Gliga

Demetrius Mihály
Nicolaus
Joannes
Gabriel
Joannes
Ladislaus
Volfgangus
Michael
Ireneus
Nicolaus
Jeremias
Stephanus
Joannes
Nicetus
Theodorus
Gregorius in Alsó Visó
Joannes
Demetrius
Volfgangus in Petrova
Ladislaus
Nicolaus
Nicolaus alt.
Timothaeus
Ursullus
Stephanus
Joannes
Volfgangus in Szatsal degens
Georgius
Pantaleon
Theodorus
Sandrinus
Procopius
Gabriel
Joannes
Simeon
Basilius in Konyha degens
Theodorus omnes Mihály dicti
} Mihály

Joannes Malina
Petrus
Calistratus
Gabriel

Lucas
Christophorus
Michael
Joannes
Nicetus
Joannes
Nicetus
Ursullus
Ireneus
Lazarus
Calistratus
Joannes
Joannes
Jeremias
Basilius
Philipus
Joannes
Gregorius
Gregorius alt.
Theodorus

Demetrius } in Felsö Visó
Gregorius } degentes

Joannes
Gabriel
Simion
Gregorius
Gabriel
Gregorius
Joannes
Gregorius
Basilius
Joannes
Gabriel
Theodorus
Demetrius
Gregorius
Gabriel
Gregorius in Felsö Visó degens
Omnes Malina dicti

} Malina

Joannes Sandrin
Nicetus
Joannes
Joannes alt.
Volfgangus
Joannes
Maximilianus

} Sandrin

Nicetus
Joannes
Nicolaus
Ireneus
Joannes
Basilius
Sandrin dicti — Sandrin

Georgius Dancs
Gabriel
Demetrius
Nicetus
Gregorius
Calistratus
Pantaleon
Nicetus
Andreas
Volfgangus
Alexius
Gabriel
Gregorius
Joannes in Moiszin degens
Ursullus
Joannes
Stephanus in Felsö Visó degens
Joannes
Volfgangus
Mathaeus
Theodorus
Gregorius
Natalis
Gabriel
Mathaeus
Georgius
Joannes
Ladislaus
Dancs dicti — Dancs

Lukas Grek
Georgius
Alexius
Joannes
Joannes
Gabriel
Joannes
Ladislaus
Georgius
Nicetus
Georgius
Philipus
Joannes
Gabriel
Grek dicti — Grék

In possessione Also Viso

Gregorius Mandra Gabriel Timothaeus Theodorus Theodorus alt. Iter Theodorus Simion Nicolaus Volfgangus Jonas Georgius Mandra nuncupati Jacobus et Petrus Manda in Rolsalya degentes Stephanus et Jonas Mandra in Köz Apsa degentes	Mandra	
Jacobus Pap Jonas Stephanus Laurentius Pantaleon Joannes Jonas Timothaeus Elias Georgius Daniel Volfgangus Simeon Volfgangus Ursullus Stephanus Volfgangus Ladislaus, Ladislaus alter, Jacobus, Ladislaus in Szaploncza degentes Jonas Stephanus Volfgangus in Petrova degentes Volfgangus in Sziget degens Pap nuncupati	Pap	Jonas Naszó Maximilianus Theodorus Naszó

I[nclyt]i comitatus Maramorosiensis pro praesenti opere deputati: *Michael Bálya de Jood* m.pr. (L.S.), *Georgius Bálya de Jood* m.pr. (L.S.), *Georgius Maris de Konyha* I[nclyti]comitatus Maramorosiensis jur[atus] ass[ess]or m.pr. (L.S.)

Familia Wass de Țaga în Evul Mediu

(Societatea nobiliară de mijloc din Transilvania)

W. KOVÁCS ANDRÁS
Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj-Napoca

I. Introducere

Istoria socială de astăzi, oriunde are posibilitatea, dintr-o serie cât mai mare a cazurilor individuale formează tipul, de la individual ajunge la general. Şi în studierea societății medievale, interesul cercetătorilor s-a îndreptat de la termeni abstracți spre lucruri concrete, de la la general la individual, de la clase, pături şi grupe spre individ. Or, în descrierea structurilor societății în cadrul generalităților - de multe ori vagi - cazurile individuale nu trebuie să servească doar la ilustrarea lor, ci trebuie să constituie drept punct de plecare, baza de date a analizei.[1] De la studiul de caz al mai multor familii nobiliare, putem spera, deci, ca despre societatea nobiliară a Transilvaniei medievale să avem mai multe informații care să poată conduce astfel la orice analiză.

Cu prezentarea istoriei familiei Wass de Țaga în evul mediu, se urmăreşte investigarea aspectelor locale ale structurii societății.

Izvoare. Materialul arhivelor familiale anterior anului 1526, a păstrat, în general, documente cu caracter juridic, referitoare la dreptul de proprietate asupra pământului; doar atât a fost pretenția nobilului medieval din Ungaria față de tradiția scrierii. Aceste izvoare însă nu conțineau date din istoria familiei sau chestiuni de importanță majoră; transmiterea acestora din urmă a fost asigurată doar de tradiția orală. Nobilul din Ungaria avea dreptul la moştenire pe linie masculină şi datorită acestuia, trebuia să cunoască descendența familiei sale, cu toată extinderea

---

1 Engel Pál: *Néhány XIV. századi erdélyi alvajda származása.* În: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik születésnapjára, Cluj, 1996, p. 176.

acesteia, fiindcă numai astfel avea să ştie de la cine ce poate să pretindă şi căror rude cu ce le este dator.[2]

Documentele referitoare la o anumită porţiune de pământ treceau de la vechiul proprietar la cel nou, odată cu înstrăinarea acesteia, şi astfel, dispersia arhivelor familiale îi pune pe cercetători, de obicei, în situaţii dificile.[3] În cazul familiei Wass, sporirea numărului posesiunilor a prevalat în raport cu înstrăinările, însă nemaivorbind de pierderile serioase de date, cauzate de trierile arhivei familiale, caracterul unilateral al informaţiei reprezintă o problemă şi aici. Istoria acestei familii - care a căpătat un rol mai important în epoca premodernă - nu a fost scrisă până acum, cu toată că arhiva familială este una dintre cele mai bogate din mediul transilvănean.[4]

Istoriografie. Cercetarea păturii politice conducătoare din evul mediu, adică a nobilimii maghiare, s-a realizat mai mult prin elaborarea istoriilor unor familii, dar şi aceasta într-o formă destul de distorsionată. Literatura genealogică maghiară are tradiţii vechi. Încă de la începutul secolului al XVI-lea s-au alcătuit tabele genealogice, al căror scop a fost luarea unor decizii în procesele de moştenire şi, fiindcă dreptul de moştenire din Ungaria medievală excludea femeile de la moştenire, acestea nici nu au fost menţionate în tabelele de descendenţă. La fel s-a procedat şi cu cei decedaţi în tinereţe, pentru că nici de la ei nu era nimic de moştenit. Literatura genealogică maghiară din secolele XVIII - XIX era continuatoarea acestei concepţii feudale şi scopul ei principal era încercarea stabilirii descendenţei din spiţă în spiţă, pe ramură masculină. Ea punea în prim-plan pe bărbaţii care "continuau" familia şi nu-şi propunea adunarea datelor biografice, ci numai din când în când se făcea menţionarea datei decesului.[5]

Din punctul nostru de vedere, o valoare deosebită reprezintă lucrarea genealogică păstrată în manuscris, despre familia Wass de Ţaga, scrisă în secolul al XVIII.-lea de Andrei Huszti, arhivarul familiei[6] şi alcătuită după metode

---

2. Fügedi Erik: *Középkori nemességünk szóbelisége és az írás.* În: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Budapesta, 1981 (în continuare Fügedi: *Szóbeliség és az írás...*), p. 460, 451

3. Idem: *Középkori rokonsági terminológiánk kérdéséhez.* În: Etnographia, 1980 (91) / 3-4, 361-371 (în continuare Fügedi: *Rokonsági terminológiánk...*), p. 368

4. Pentru posibilitatea de a studia regestele în limba maghiră a acestor documente medievale din arhiva familială Wass datorez mulţumiri profesorului Jakó Zsigmond. Regestele documentelor medievale au fost redactate de Valentiny Antal. Începând cu anul 1995 programul Fundaţiei Soros, Higher Education Support Programme (HESP) mi-a oferit o bursă lunară pentru alcătuirea acestei lucrări, iar Programul de cooperare între istorici români şi maghiari mi-a oferit, în toamna anului 1996 posibilitatea cercetării în Arhiva Naţională Maghiară.

5. Fügedi Erik: *A 15. sz-i magyar arisztokrácia demográfiai viszonyai.* In: Történeti Statisztikai Évkönyv 1963 - 1964, Budapesta, 1965, p. 35 - 72 (în continuare Fügedi: *Demográfiai viszonyok...*), p. 38-39. Astfel de tabele de descendenţe a păstrat şi arhiva familială Wass de Ţaga; dintre acestea cel mai amănunţit şi cel mai vast este din secolul al XVIII.-lea: Arhiva familiei Wass de Ţaga în Arhivele Statului, Filiala Cluj (în continuare: ArhWass), cutia 41, nr. 5136

surprinzător de moderne. Conspectând documentele medievale ale arhivei familiale, el nu a redactat doar un tabel de descendenţă, ci a menţionat şi cele mai importante funcţii pe care le-au îndeplinit membrii familiei. Cu toate că tabelul său de descendenţă nu este complet, datorită folosirii documentelor - multe din ele le-a copiat in extenso - lucrarea poate fi considerată drept excelentă pentru vremea sa, când importanţa şi rolul social al familiei nu erau analizate.

La finele secolului trecut şi începutul secolului acestuia, interesul micii nobilimi decăzute, atât din punct de vedere economic cât şi social, a făcut ca cercetările de acest gen să se dezvolte într-un mod spectaculos. Aceste cercetări s-au limitat mai mult la alcătuirea unor tabele de descendenţă referitoare la epoca modernă şi contemporană. În Ungaria perioadei dualiste, când fiecărui comitat i se cuvenea să aibă măcar o monografie şi prin multitudinea organelor provinciale care se ocupau şi cu istoria, apăreau nesistematic serii de aşa-aumite "contribuţii," încă nu s-a realizat că vastitatea datelor publicate, dispersia extraordinară a acestora au făcut ca ele să fie imposibil de parcurs şi adunat. Cu toată neglijenţa cu care s-au tratat cercetările genealogice după cel de-al doilea război mondial, suntem obligaţi ca până în ziua de astăzi să ne bazăm pe acestea şi să le adunăm cu perseverenţă.[7]

Béla Kempelen, a realizat, - din păcate printr-o muncă mecanică, - un cadastru al nobilimii maghiare ce s-ar fi dorit a fi o lucrare monumentală, care să conţină datele bibliografice ale materialului apărut până la vremea sa, referitoare la aceste familii.[8] Până la urmă şi el a fost nevoit să selecţioneze, pentru că prin enumerarea tuturor articolelor - şi a celor cu o însemnătate mică - ar fi rezultat o operă de aproximtiv 50 de volume. Opera lui a avut scopuri declarat "practice" şi nu-şi propunea adunarea datelor sporadice publicate referitoare la genealogii medievale. "*Ce să caute într-o lucrare genealogică generală datele referitoare la evul mediu?*" - scria mai tărziu, răspunzând la o critică a cărţii sale.[9]

Citatul pune bine în evidenţă de ce nu s-a analizat istoria familiei prin metodele sociologice. Lipsa interesului direct şi starea nemulţumitoare a publicării documentelor medievale (stare menţinută până astăzi) au făcut ca o astfel de abordare a problematicii familiei să fie imposibilă.

Asupra acestei stări critice atrăgea atenţia Elemér Mályusz în 1924:

---

6 Huszti András: *Genealogia Heroica [...] Familiae Wass de Sancto Aegidio*, 1743 (manuscris). ArhWass, cutia 41, nr. 5313

7 Kubinyi András: *A magyar genealógiai kutatás*. În: Levéltári Közlemények 1970 (41); Bertényi Iván: *A történeti segédtudományok fejlődése Magyarországon 1951 - 1991 között* (I), În: Turul, 1993 (65) / 4

8 Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. I-XI, Budapesta, 1911-1932

9 Idem: *Válasz Horváth Sándornak a magyar nemes családok I. kötetéről a Századok 1911. évi 9. füzetében [...] megjelent bírálatára*. Budapesta, f. a., p. 3

"*Cercetarea genealogică modernă nu poate să se rezume la alcătuirea unor tabele de descendenţă, ci scopul principal trebuie să fie studiul istoriei societăţii*".[10] Aproape zece ani mai târziu, Imre Szentpétery trebuia să repete acelaşi lucru: "*Scopul nu este redactarea unor descendenţe în formă de tabele, ci realizarea unor analize de istoria familiei, a stărilor şi a domeniului*".[11]

Pentru efectuarea unor calcule de demografie şi statistică istorică, ar trebui să se cunoască data naşterii şi a decesului, numărul căsătoriilor, şi câţi copii din câte căsătorii au rezultat. Ar fi bine de ştiut, de asemenea, şi data începerii carierei (adică a activităţii publice) a fiecărui personaj sau, de exemplu, cum influenţa hrana curentă durata vieţii. (De la calcularea mediei de vârstă ar trebui excluşi cei care au avut parte de o moarte violentă.) Astfel de studii, însă, se pot realiza eventual doar cu privire la aristocraţie, aceasta fiind o pătură socială destul de înaltă pentru ca despre membrii ei să rămână suficient de multe date personale.[12]

În cazul nobilimii de rând, se poate cerceta rolul ei în viaţa comitatului, cutumele sale, mobilitatea socială, (eventual politica ei conştientă de căsătorie), dat fiind faptul că despre ea nu au rămas prea multe izvoare. Privind şansa supravieţuirii familiei, ar trebui să se răspundă la întrebări de genul următor: câţi bărbaţi apar într-o generaţie, câţi ajung pentru susţinerea clanului (câţi continuă seria biologică) şi câte ramuri se sting.[13] Totuşi, din rândul ei s-a realizat completarea aristocraţiei, ea a condus instituţia comitatului şi ea a fost susţinătoare a "naţiunii politice" maghiare. Nu este fără interes, deci, să se analizeze mai îndeaproape această clasă.

Nobilimea de mijloc din Transilvania. Pătura mijlocie este întotdeauna cel mai greu de perceput şi de delimitat. Fireşte, ea se află undeva între *baronii* - care participau la conducerea ţării - şi *nobilii posesori doar ai unui singur lot.* Dar cu problematica stratificării, aplicată în cazul familiei Wass, ne vom ocupa mai târziu. Privind spre formarea nobilimii, situaţia din Transilvania este asemănătoare cu cea din Ungaria propriu-zisă: adică nobilimea s-a format din membrii originari ai ginţilor descălecătoare, cu mari posesiuni, slujitorii regali - *servientes regis* - emancipaţi de sub tutela comiţilor şi din iobagi ai cetăţii - *iobagiones castri* - deveniţi echivalenţi cu aceştia din urmă din punct de vedere social. Dar, în Transilvania, cei mai mulţi nobili sunt în evul mediu urmaşi ai oamenilor liberi aflaţi în serviciul regal. Caracteristicile comune ale nobilimii sunt: apartenenţa de jurisdicţia imediată a regelui, dreptul fără obligaţii vasalice sau feudale asupra domeniului, dreptul şi obligaţia de a participa la campaniile militare.

10 Századok (în continuare: Sz), 1923-1924 (57-58) p. 548. nota nr. 2

11 Szentpétery Imre: *Történeti segédtudományok*, În: A magyar történetírás új útjai. Magyar Szemle könyvei III. Red. Hóman Bálint. Budapesta, 19322 (în continuare: MTU), p. 348-350

12 Fügedi: *Demográfiai viszonyok...*, p. 75

13 Idem: *Az Elafánthyak. A középkori magyar nemes és klánja.* Budapesta, 1992 (în continuare Fügedi: *Elafánthyak...*), p. 165, 169

În Ungaria medievală, calitatea cea mai importantă a nobilului a fost dreptul asupra unui domeniu, şi de aceea termenul de nobil era echivalent cu cel de proprietar de pământ (*homo possessionatus*). Comitatul este, începând cu secolul al XIII-lea, unitatea administrativă şi de jurisdicție a nobilimii, în fruntea căruia se află comitele. În Transilvania nobilimea comitatensă alege doi juzi (nu patru ca în Ungaria) şi 6-12 jurați, care sunt reprezentanți ai autonomiei locale. Începând cu mijlocul secolului XIV, datorită tendințelor de centralizare ale voievodului, nu comitatele țin cu comiții lor congregație, ci această congregație este convocată de voievod, de obicei la Turda și aici sunt aleşi prin vot comun slujbaşii fiecărui comitat.[14] În Transilvania deci, din cauza puterii sporite a voievodului, nobilimea are posibilități mai limitate de a participa în viața politică.

Familie, domeniu, moştenire. În istoriografia maghiară au existat până acum două încercări de schițare a sistemului sociologic al familiei nobiliare. La început, ținând seama de faptul că orice sistem juridic este întotdeauna oglinda şi rezultatul vieții unei comunități, s-a încercat adunarea enunțurilor generale din documentele medievale (enunțuri care se referau la obiceiurile țării) şi reconstituirea cu ajutorul acestora a unei imagini, care rareori a fost completă.[15] Potrivit unei încercări mai recente; Tripartitul lui Werbőczy este sursa care - fiind elaborată în epoca feudalismului, în mijlocul realităților sociale şi economice ale acestei epoci - prezintă într-un mod unitar şi sistematic instituția familiei şi întreg sistemul juridic al acesteia. György Bónis - renumit istoric al dreptului - a abordat tematica cu prima metodă,[16] iar Erik Fügedi cu cea din urmă.

Familia medievală diferă în mod radical de familia de astăzi (alcătuită din soți şi copii, *numită familie nucleară*) şi de aceea, pentru desemnarea acesteia, vom folosi termenul introdus de Fügedi Erik, anume cel de *clan*. *Clanul* este unitatea socială de bază a nobilimii, care include pe toți cei ce descind pe linie bărbătească din acelaşi strămoş comun şi alcătuiesc o comunitate de sânge şi posesiune. Acest sistem larg include mai multe *familii* (în sensul modern de astăzi). Persoana care şi-a separat partea ei din posesiunea comună, şi a pornit pe o cale proprie, a fost întemeietor al unei *ramuri*.[17] Ramura persoanei care nu mai avea fii, ci numai fiice, s-a considerat a fi o *ramură stinsă*. Coeziunea clanului a fost asigurată de *moşia strămoşească* (*sessio sanguinaria*), care rămâne în

---

14 Makkai László: *Erdély a középkori magyar királyságban*. În: Erdély története I-III, Budapesta, 1986, p. 235-408 (în continuare Makkai: *Erdély...*), p. 323-327; Mályusz Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. Társadalom- és müvelődéstörténeti tanulmányok 2. Budapesta, 1988 (în continuare Mályusz: *Az erdélyi ... társadalom...*), p. 18-53

15 Fügedi: *Elafánthyak...*, p. 18-20; Eckhardt, Ferenc: *Jog és alkotmánytörténet*. În: MTU, p. 270 - 314, p. 280: "*este nevoie de conspectarea unui număr mare de documente medievale pentru a putea afla un principiu juridic nou.*"

16 Bónis György: *Hübériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Cluj, f. a. <1944>

17 Eckhardt, *op. cit.* p. 287

posesiunea clanului până când există chiar şi un singur descendent masculin al deţinătorului originar al respectivei moşii. Deci nu clanul primea moşia (averea), ci descendenţii unei persoane care a dobândit averea; ei alcătuiau un clan şi rămâneau împreună, până când - dintr-un motiv sau altul - un membru se desprindea şi-şi întemeia un clan propriu (sau numai o ramură). Moşia strămoşească este, prin urmare, aceea care se cuvine tuturor descendenţilor masculini comuni. Dacă toate ramurile unui clan se sting, moşia este redobândită de rege.

Legile care reglementau moştenirea (doar sistematizate de Werbőczy) urmau cutuma, obiceiurile locului, care oglindeau structura societăţii. Astfel, Werbőczy a fost capabil doar să rezume[18] sistemul juridic maghiar, conform realităţii.

Dreptul medieval maghiar nu cunoştea *primogenitura* (adică obiceiul după care domeniul era moştenit numai de fiul prim-născut), ci dimpotrivă, toţi fiii unui tată beneficiau în aceeaşi măsură din acesta. Cu cât erau mai mulţi fii, cu atât sărăceau în chip mai accentuat familiile, prin împărţirea moşiilor.[19] Însă dacă o ramură se stingea, moşteneau bărbaţii rămaşi în viaţă care erau capabili să dovedească apartenenţa la acelaşi clan. Cu un astfel de sistem de moştenire, mărimea domeniului deţinut de individ varia foarte mult, în funcţie de numărul celor îndreptăţiţi la moşia strămoşească - aceasta fiind în mare parte constantă ca mărime.[20] Nu era un caz ieşit din comun ca cineva, la gradul şase de rudenie, să pretindă cotă parte din posesiunile clanului.[21]

Individul nu putea să vândă sau să zălogească partea sa din moşia strămoşească decât în cazul în care ceilalţi membri ai clanului nu ridicau pretenţii asupra acestei părţi. Dacă această pretenţie exista, pământul trebuia oferit în primul rând rudelor, şi această ofertă trebuia făcută la *preţuirea obişnuită (aestimatio communis)*, care constituia a zecea parte a valorii reale (valoare numită *preţuire veşnică, aestimatio perennalis*).[22] Această procedură urmărea protecţia membrilor clanului şi sprijinea ideea că pământul trebuia menţinut în posesia clanului. O abatere de la această regulă găsim doar în jurul anului 1300, când într-o situaţie politică incertă, ocupările ilegale de terenuri erau frecvente şi nobilii dispuneau practic liber de posesiunilor lor.[23]

Dacă un membru al unui clan a cumpărat o moşie, sau a primit-o *ca răscumpărare a capului, a omorului (emenda homagii seu homicidii)*, aceasta

18 *Ibidem*, p. 286-287

19 Fügedi Erik: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Történeti Statisztikai Kötetek. Budapesta, 1970 (în continuare Fügedi: *Mobilitás...*), p. 8; Engel Pál: *Ung megye nemesi társadalma 1437 elött* (manuscris, Biblioteca Academiei Maghiare, Budapesta; în continuare: Engel: *Ung...nemesi társadalma...*), p. 130

20 *Ibidem...*, p. 119

21 *Ibidem...*, p. 74

22 Fügedi: *Elafánthyak...*, p. 36, 38

23 Engel: *Ung ...nemesi társadalma...*, p. 129

a fost considerată *moșie de cumpărătură (possesio emptitia),* din care moșteneau în egală măsură descendenții masculini și feminini; odată cu stingerea liniei masculine moșia nu revenea coroanei (regelui), ci urmașilor direcți ai ramurii feminine. Tocmai de aceea, actul cumpărării era ținut în secret și se încerca transformarea în *moșie dobândită (posessio aquisititia),* prin obținerea unui document de danie regal.[24]

Din anii '20 ai secolului XIV există cazuri în care regele nu donează întregului clan, ci numai membrilor care sunt nominalizați explicit în actul de donație și moștenitorilor (descendenților) acestora. Se elimina astfel imixtiunea ulterioară a clanului în moștenire și era o abatere de la cutumă. Formula de "*danie nouă*" (*nova donatio*), răspândită după anul 1350 însemna același lucru.[25] Moșia obținută printr-o danie regală se considera moșie dobândită și, după stingerea ramurii, ea revenea regelui. Instituția specifică a dreptului feudal maghiar care prevedea faptul că nobilul nu dispune liber asupra domeniului lui (era limitat de drepturile clanului și de dreptul regelui), se numea *strămoșie* (*avicitate, avicitas*). Această normă de drept, existentă din vechime, a fost codificată prin decretul[26] din 1351 al regelui Ludovic I. (1342 - 1382).

Dacă fiii unui tată își împărțeau domeniul, acest act se numea *împărțeala moșiei (divisio posessionis).* Existau situații în care domeniul rămâmea neîmpărțit, iar în asemenea cazuri toți posesorii beneficiau de venituri și se angajau să îndeplinească în comun îndatoririle legate de acesta. Domeniul nu este în posesia individului, ci a clanului; descendenții masculini nu sunt proprietari, ci numai posesori ai lui. De multe ori împărțirea moșiei a rămas doar teoretică (nu s-a aplicat în realitate) și afacerile ei erau girate de fiul cel mai mare,[27] deoarece diviziunea reală ducea la pauperizare.[28] În afară de danie regală, nașterea unor noi clanuri a fost posibilă și prin diviziunea avuției.[29]

Sesia strămoșească a fost grevată și de obligativitatea achitării *dotei* (*dos, dotalium*) și a porțiunii numite *pătrimea fiicelor (quarta filialis, quarta puellaris).* Aceasta din urmă însă nu a fost cedată în natură, ci în bani, cu excepția cazului în care fiica de nobil s-a căsătorit cu un nenobil. În asemenea cazuri, a patra parte cuvenită fiicei a fost dată în natură.[30] Mireasa primea de la rudele ei *zestre, daruri*

---

24 *Ibidem...,* p. 130 Vezi și studiul: Holub József: *A vásárolt fekvő jószág természete régi jogunkban.* In: Emlékkönyv Károlyi Arpad születésének nyolcvanadik jordulójanak ünnepére. Budapesta, 1933, p.246-254.

25 Engel: *Ung...nemesi társadalma,* p. 76-78

26 Eckhardt, *op. cit.* p. 294

27 Fügedi: *Elafánthyak...,* p. 26, 35, 171

28 Engel: *Ung ...nemesi társadalma...,* p. 42

29 Eckhardt, *op. cit.* p. 294

30 Fügedi: *Elafánthyak...,* p. 27 Cf. și Holub József: *ct leánynegyedről.* În: Turul, 1928(42), 106-115, Idem: *Még egyszer és utsljára a leánynegyedről.* Ibidem, 1931(45), 89-93 respectiv: Idem: *A leánynegyedről.* În: Sz, 1933(67), 117-121.

de nuntă, (res paraphernales), care constau întotdeauna din bunuri mobile şi le moşteneau numai copiii soţiei; în lipsa acestora, ele reveneau părinţilor soţiei. *Dota (dos, dotalium)* era suma oferită pentru pierderea virginităţii, preţul (*merces*) oferit de soţ pentru îndeplinirea obligaţiilor legate de căsnicie. Soţia moştenea toate bunurile soţului după moartea acestuia, cu excepţia posesiunilor, care reveneau clanului bărbatului. Dacă existau băieţi, aceştia împărţeau între ei moşia în egală măsură, iar bunurile mobile reveneau în proporţie de 1/2 văduvei şi 1/2 copiilor.[31]

Clanul deci, prin plata în bani a dotei şi a părţii cuvenită fiicei, excludea, de obicei, femeile de la moştenire.

În chestiunile recunoaşterii descendenţei comune şi în păstrarea domeniului, membrii clanului erau obligaţi la solidaritate. Această solidaritate, însă, se putea încălca prin danie regală restrânsă sau prin transformarea pe plan juridic a fiicei în băiat. Acesta însemna că regele avea libertatea de a declara o fată ca transformată - juridic - în băiat şi astfel şi ea avea posibilitatea să moştenească (*îmbăieţire,prefectio, filie in filium heredem masculinum facere, filium et heredem facere*).[32]

Acestea sunt deci elementele cele mai importante ale dreptului familiei din epoca feudală; fără cunoaşterea lor, este de neconceput redactarea unei lucrări moderne de genealogie. După clarificarea acestor aspecte, putem trece la analiza concretă: prezentarea unei familii nobiliare din Transilvania evului mediu.

II. Clanul Wass

Primul secol. În timpul domniei lui Béla al III-lea (1172-1196), greutăţile interne ale marilor puteri ale vremii au făcut ca expansiunea maghiară să nu aibă piedici. În 1176 a avut loc bătălia de la Myriokephalon, în care oştile maghiare au luptat de partea Bizanţului, iar în 1183 regele a înaintat cu armata sa până la Niš şi Sofia. Într-una dintre cele două campanii militare din Bizanţ ("Grecia") au participat şi cei doi oşteni, Lob şi Toma, strămoşii familiei Wass. Ei aparţineau acelei pături de mijloc, numite *miles*, apoi *servientes regis*, care au avut gospodării proprii şi bază materială suficientă pentru a lua parte la război. Garanţia libertăţii lor a fost faptul că au îndeplinit serviciul militar. Această pătură a păstrat vechiul armament şi tactica de luptă maghiară şi - după cum dovedeşte Bula de Aur (1222) - anterior l-au însoţit pe rege şi în campanii din afara graniţelor ţării. Capii lor erau cavaleri cu armuri şi armament greu, numiţi *comes*, care în timp de pace erau de obicei în preajma regelui. Ei erau mari proprietari, îndeplineau funcţii importante în curtea regală şi influenţau

---

31 Fügedi: *Elefánthyak...*, p. 31

32 Idem: *A köznemesi klán szolidaritása a 13 - 14. században*. În: Sz, 1984, (117)./ 5, p. 950-973 (în continuare Fügedi: *A köznemesi klán szolidaritása...*), p. 950-973. Cf. şi Holub József: *A fiusításról*. În: Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére. Budapesta, 1925, p. 306-319.

33 Mályusz Elemér: *A magyar köznemesség kialakulása*. În: Sz, 1942 (76), p. 288, 274

deciziile în chestiunile de importanță majoră.[33]

Cei doi frați au luptat sub comanda voievodului Leustachius și a banului Ompudin, drept pentru care, la revenirea lor în țară, au primit de la regele Béla al III-lea mai multe posesiuni în comitatul Dăbâca. (Amintirea acestei danii ne–a rămas doar într–o diplomă de confirmare din 1230, păstrată într-un act de confirmare din 1349).[34]

Despre a doua generație nu știm aproape nimic: chiar și numele lor se cunosc numai din amintirea urmașilor de mai târziu. Dar acum, în a doua jumătate a secolului XII-lea au intervenit schimbări importante în structura domeniului.

Invazia tătară din 1241/2 a distrus și o bună parte a satelor din comitatul Dăbâca. Pe deasupra, din cele nouă posesiuni donate de regele Béla, trei sunt amintite deja în 1230 ca "*telek*", ceea ce înseamnă că erau așezări locuite temporar, folosite mai ales pentru creșterea animalelor (*Ombuzteleke, Popteleke, Fizestelek* - aceste două din urmă dispar cu totul după invazia tătară).[35] Din cele șase posesiuni rămase, două sunt pustiite prin invazia tătară (Sântejude, Măhal).[36] În 1317, pentru cei ce se ofereau să se mute în satul numit *Kundurmart* ~ *Hundurmark* se ofereau scutiri de impozite și libertate de mișcare, deci probabil

34 *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius*. Ed. Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Ipolyi Arnold, Véghely Dezső. I - V, Győr, 1865 - 1873; VI - VIII. Budapesta, 1876 - 1891 (în continuare: HO), VII, p. 19-20 (mențiune a unui document din anii 1173 -1196, într-un document din 1230 păstrat într-o transcriere din 15 dec. 1349). Posesiunile donate: *Wesscel* (mai tâziu își schimbă numele în Sănțejude), Măhal, Diviciorii Mici, Diviciorii Mari, *Igalia* (mai tâziu își schimbă numele în Șieu-Sfânt), respectiv *Popteleke*, *Ombuzteleke*, *Kundurmart*, *Fizesteleke* - așezări dispărute încă în evul mediu. *Popteleke*: (nu este identic cu Poptelec de astăzi, ci este vorba de o așezare dispărută, în interiorul teritoriului donat, la nord de Sântejude, devine pustiu după invazia tătară): Györffy György: *Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza*. I[3] - III. Budapesta, 1987 (în continuare: ÁMTF), II, p. 52, 84; *Ombuzteleke*: Nu este identic cu Mureșenii de Cîmpie (Omboz) de astăzi, (ÁMTF, II, p. 83); *Kundurmart*: tot o așezare dispărută: Tagányi Károly - Kádár József: *Szolnok - Doboka vármegye monographiája*. I - VII., Dees, 1901 - 1905, IV, p. 287-8; *Fizesteleke*: la fel o așezare dispărută: *Ibidem*, II, p. 499-500; acesta din urmă devine pustie după invazia tătară: ÁMTF, II, p. 52, 69. Profesorul Jakó Zsigmond și-a exprimat dubiile cu privire la autenticitatea documentului. Clanul Wass probabil a avut drept de posesiune în aceste sate, dar datarea acestui document pentru vremea domniei lui Béla al III-lea este pus sub semnul întrebării de apariția prea timpurie a două sate Diviciori (*Deuecher Inferior*, *Superior Deuecher*), ceea ce este greu de imaginat pentru sfârșitul secolului XII.-lea. Și într-adevăr, se opune datării pentru vremea lui Béla al III.-lea și faptul că nepotul lui Lob, Nicolae cel Bătrân, apare în 1304 în funcția de castelan al Ciceului, deci acesta din urmă la această dată era om matur. Distanța de mai mult de o sută de ani între ei pare cam mult. Cf. Jakó Zsigmond: *Erdélyi Okmánytár. Codex diplomaticus Transsylvaniae*. I. (1023-1300) Budapesta, 1997 nr. 12, 157.

35 Cf. nota nr. 34

36 ÁMTF, II, p. 81, 88

37 ÁMTF, II, p. 76: *terra Hundurmark* (1317), *posessio Kondurmark* (1321)

38 ÁMTF, II, p. 72

şi acesta fusese distrus.[37] În 1288 satul *Igalia* (Şieu-Sfânt) nu mai este în mâna clanului.[38] Despre Diviciorii Mari şi Diviciorii Mici, în perioada imediat următoare invaziei tătare nu avem nici o ştire,[39] dar din secolul al XIV.-lea sigur nu mai sunt în proprietatea familiei.

Distrugerea satelor a însemnat în mare măsură şi risipirea populaţiei lor. Acest fapt putea fi remediat prin chemarea de noi coloni, oaspeţi. La începutul secolului al XIV-lea, numele satului Sucutard (*Scenthgothart* ~ *Scenthgothard*) – face referire la Sf. Gothard, şi este unic în toponimia transilvăneană, unde cultul acestui sfânt catolic nu a fost răspândit – demonstrează şi aici prezenţa unei populaţii străine, sau dacă nu, faptul că strămoşii clanului veneau dintr-o regiune unde acest sfânt a fost venerat. Numele contemporan al satului Silivaş - *Zazsciluas* - trădează prezenţa unor colonişti saşi;[40] şi la Sântioana sunt amintiţi în acest secol oaspeţi.[41] Satul *Wesscel* apare sub acest nume ultima dată în 1315, apoi primeşte definitiv numele de Sântejude (*Sancto Egidio, Scenthegyud*),[42] după biserica ridicată de clanul Wass în cinstea Sf. Egidiu.[43] Pe lângâ Silivaş, Sântioana, Sucutard este probabil şi Ţaga un sat nou întemeiat pe teritoriul domeniului strămoşesc, primit de la regele Béla al III-lea.[44] La acestea se adaugă noi moşii de cumpărătură şi moşii dobândite. Asemenea întâmplări se leagă strâns de rolul fiecărui membru al clanului, de importanţa lui socială, aptitudinile şi norocul său.

Sub Angevini. Începutul noului secol este perioada instabilităţii politice, a luptei regelui Carol (1308-1342) împotriva anarhiei. În Transilvania situaţia nu

39 ÁMTF, II, p. 66. La mijlocul secolului XIV.-lea Diviciorii nu mai erau în mâna clanului Wass, ci erau deţinute de Laurenţiu, fiul lui Abel şi rudele acestuia Nicolae, fiul lui Andrei, de la care voievodul Transilvaniei, Ştefan a confiscat-o şi a dat vicevoievodului, Petru Járai. Cu ocazia introducerii, membrii prezenţi ai clanului Wass nu au ridicat obiecţii. *Anjoukori Okmánytár. Codex Diplomaticus Hungaricus Andagavensis*. I - VII. Red. Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. Budapesta, 1878 - 1920 (în continuare: AO), V, p. 134-42 (1347 oct. 6); cf. Nicolae, fiul lui Andrei - el nu face parte din clanul Wass, este amintit ca nobil de "*Deuecher*": *Documente privind istoria Romîniei, C, Transilvania*. Veacul XIV, 1 - 4, Bucureşti., 1953 - 1955 (în continuare: DIR, C), XIV-4, p. 577 (1341 mart. 11) respectiv *Hazai oklevéltár 1234 - 1536*. Red. Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula. Budapesta, 1879 (în continuare: HOkl), p. 218 (1341 iun. 8)

40 <Szászszilvás> = "*Zazsciluas*" DIR, C, XIV-2, p. 348-9 (1321 nov. 28); azi: Silivaş

41 ArhWass, 1372 apr. 6 ("*hospites de ... Zenthyvan*")

42 ÁMTF, II, p. 88-9

43 Entz Géza: *Erdély építészete a 14 - 16. században*. Cluj, 1996, p. 42. Din edificiu - demolat încă în secolul trecut - n-a mai rămas decât o uşă de lemn, cu ferecătură în forma florilor de crin. Entz, *op. cit.* imaginea nr. 42. Şi asupra bisericii din Sântejude clanul Wass a exercitat patronat, deci ei au fost întemeietorii: *Documenta Romaniae Historica, C, Transilvania*, X - XIII, Bucureşti, 1977 - 1994 (în continuare: DRH, C), XII, p. 102-3 (1362 sept. 22)

44 Cf. Makkai László: *Belső - Szolnok és Doboka magyarsága a középkorban*. In: Szabó T. Attila : Szolnok - Doboka magyarsága. Cluj, 1944 (în continuare Makkai: *Belső - Szolnok és Doboka...*), p. 56

este mai bună. Voievodul Ladislau Kán (1294-5?-1315), care privea Transilvania ca pe un teritoriu propriu, şi-a însuşit veniturile regelui, la cârmuirea cetăţilor punând oamenii lui de încredere, şi a confiscat posesiunile acelora care nu-l sprijineau.[45]

Nicolae Wass, din a treia generaţie este primul care a îndeplinit o funcţie importantă şi a participat în viaţa politică transilvăneană. În 1304 îl găsim în funcţia de castelan al Ciceului,[46] ca om de încredere al voievodului, după ce şi-a dat seama că nu poate spera avansarea sa de la puterea regală slăbită şi foarte îndepărtată. Îl găsim în această funcţie şi în noiembrie 1315,[47] după moartea voievodului.[48] El se află în opoziţie şi în 1318 când deja Transilvania de nord intrase sub controlul regelui.[49] S-a alăturat atunci fiilor voievodului rebel de odinioară şi le-a oferit lor cetatea.[50] Rezistenţa lui îndelungată se explică prin ataşamentul fanatic faţă de clanul Kán - şi acesta nu a fost un caz izolat în condiţiile anarhice de la începutul secolului. Dar regele i-a confiscat bunurile şi, realizând că raporturile de forţă s-au schimbat, castelanul s-a împăcat cu noul voievod, Dózsa Debreceni (1318-1321).[51]

Supunerea s-a realizat în urma unor negocieri îndelungate: el va fi graţiat în numele regelui de către voievodul Toma Széchényi (1321-1342) şi va obţine confirmarea în posesiunile ereditare, ba chiar şi noi domenii.[52] Numai după acestea Nicolae Wass predă cetatea, care de acum încolo va fi în administrarea voievodului.

Spre deosebire de alţi membri ai clanului, rămaşi în umbră, Nicolae Wass profită pe deplin de situaţia sa avantajoasă. Cele trei sate de pe domeniul

45 Makkai: *Erdély...*, p. 320

46 DIR, C, XIV-1, p. 387 (1304 sept. 28); Ciceu - azi o cetate în ruine, aflat între satele Ciceu-Corabia şi Ciceu-Giurgeşt, lîngă Dej, în evul mediu în comitatul Solnocul Interior

47 AO, I, p. 387-9 (1315 noi. 13), La 1 noi. 1321 este amintt deja ca fost castelan: Fejér György: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, I - XI. Budae, 1829-1844 (în continuare: CD), VIII/2, p. 316-9

48 Kristó Gyula: *Erdély 1315-ben.* In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik születésnapjára. Cluj, 1996, p. 336-8: voievodul Ladislau Kán a murit în primele luni ai anului 1315.

49 Engel Pál: *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310-1323)* Sz, 1988 (122) / 1-2, p. 124-5. Referitor la evenimentele de mai târziu: *Ibidem*, p. 129

50 Kristó Gyula: *A feudális széttagolódás Magyarországon.* Budapesta, 1979, p. 208; CD, VIII/2, p. 316-9 (1321 noi. 1)

51 În 1329 Nicolae şi fratele său, Ladislau sunt amintiţi ca slujbaşi ai fostului voievod *Douse* (Dózsa): DIR, C, XIV-2, p. 398 (1329 ian. 17). Documentul regelui Carol I. din 1321, prin care ordonă voievodului *Dawsa* confiscarea bunurilor lui Nicolae (castelanul Ciceului, fiul lui *Emich*), este un fals din epoca modernă; cf. Karácsonyi János: *A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig.* Budapesta, 1902, p. 36-7, respectiv Sz, 1893, (27), p. 53-4. Documentul este publicat la: Franz Zimmermann - Carl Werner - Georg Müller: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* I, Hermannstadt, 1892, p. 353-4 (1321)

52 CD, VIII/2, p. 316-9 (1321 noi. 1)

strămoşesc - Sucutard, Taga, Silivaş - le redobândeşte de la rege, iar la punerea în stăpînire pe lângă cele amintite, mai găsim şi satul Sântioana.[53] În 1338 regele îi acordă lui Nicolae mai multe privilegii: îl amnistiază din nou,[54] îl pune sub juristricţia personală a voievodului[55] şi-i donează cele patru sate amintite ca moşie dobîndită numai pentru el şi urmaşilor săi, excluzând rudenia.[56] Acest act a însemnat prejudicierea clanului şi a fost la originea unui lung proces de judecată.[57] Rudele încercau să-şi îmbunătăţească situaţia, dar fără şanse de reuşită: regele Carol a interzis tuturor forurilor de judecată din regat să judece în această cauză.[58] Drept urmare, vicevoievodul Petru a refuzat cererile rudelor şi s-a conformat deciziei regale.[59]

Aparent deci, castelanul Nicolae este cel care are cele mai mari şanse să asigure urmaşilor săi o bază materială sigură (în evul mediu avuţia este echivalentă cu pământul), şi să transmită ceva din prestigiul său social. Având doi fii, era de prevăzut că ramura sa nu va dispărea, şi avea toate motivele să creadă că a avut o viaţă plină de realizări. În 1347 este amintit încă printre cei aflaţi în viaţă[60] şi, ţinând seama că în 1304 era castelan (deci om matur), pentru condiţiile evului mediu a trăit până la o vârstă înaintată. Evenimentele de mai târziu au arătat însă că Nicolae Wass, castelanul, a profitat - cu noroc - de o conjunctură favorabilă de la începutul secolului. În ramura fratelui său, Ioan, găsim mai multe cariere de succes. Treptele carierei celor opt fii ai acestuia demonstrează, că după stabilizarea situaţiei politice, după pacificarea ţării, ascensiunea lor s-a datorat exclusiv slujirii credincioase a voievodului sau a regelui.

În situaţia politică stabilă din timpul lui Ludovic I de Anjou se schimbă şi posibilităţile de ascensiune socială. Cu toate că Ludovic întăreşte privilegiile lui Nicolae,[61] cele patru sate nu mai sunt menţionate, ba în 1343 chiar vicevoievodul îi ordonă să împartă cu fratele său, Ioan, posesiunile "dobândite" (Sucutard, Ţaga, Sântioana, Silivaş).[62] Acest fapt are loc până la urmă, dar cu excluderea totală a vărului lor, Iacob, care ar fi trebuit să primească cotă parte din moşia strămoşească.[63]

---

53 HOkl, p. 197-8 (1326 apr. 25)

54 HOkl, p. 211-2 (1338 ian. 5)

55 DIR, C, XIV-3, p. 441-2 (1338 febr. 10), voievod fiind Toma <Szécsényi>, cf. <Pall Francisc:> *Voievozii, vicevoievozii, principii şi guvernatorii Transilvaniei.* In: Documente privind istoria Romîniei. Introducere. vol. I., Anexa II, Bucureşti, 1956, p. 496 - 507, 655-6; p. 500-1

56 DIR, C, XIV-3, p. 523-4 (1340 ian. 9)

57 HOkl, p. 223-5 (1340 mai. 1), HOkl, p. 241-2 (1343 apr. 24)

58 HOkl, p. 211-2 (1338 ian. 5), DIR, C, XIV-3, p. 523-4 (1340 ian. 9)

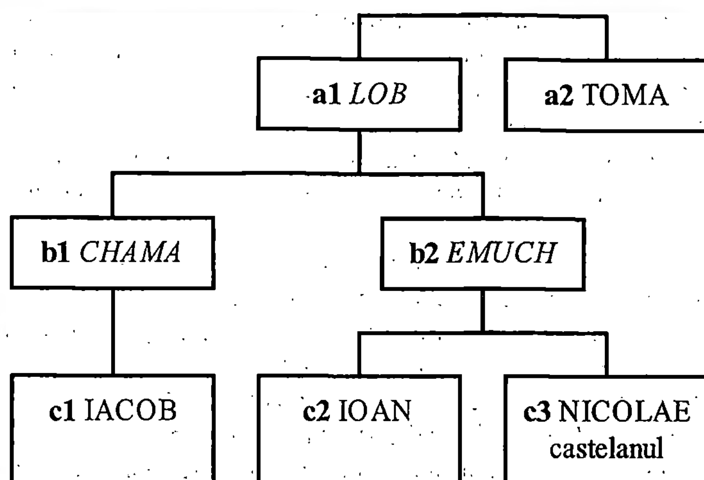
59 HOkl, p. 223-5 (1340 mai. 1) este vicevoievodul lui Toma Szécsényi cf. Pall, *op. cit.* p. 501

60 DIR, C, XIV-4, p. 565-8 (1347 mart. 24)

61 DIR, C, XIV-4, p. 108-9 (1342 noi. 12)

62 HOkl, p. 241-2 (1343 apr. 24); este vorba despre vicevoievodul Ladislau, familiarul voievodului Nicolae Sirokai; cf. Pall, *op. cit.* p. 501

63 DIR, C, XIV-4, p. 656-8 (1347 mart. 4)

Până la urmă Iacob nu a putut fi deposedat, dar, în acord cu fiii săi, a vândut partea lui de moşie ramurii lui Ioan.[64] În istoria clanului nu este prima împărţeală: această generaţie a mai împărţit unele posesiuni: în 1340 ei s-au decis fără ceartă asupra satelor Sântejude, Puini şi Bonţ.[65]

Este însă mult mai importantă urmărirea soartei celor trei ramuri (a lui Iacob, Nicolae şi Ioan) pentru că evoluţia soartei lor ilustrează bine stratificarea socială din cadrul aceluiaşi clan.

Despre cei 4 fii ai lui *Iacob* (Mihail, Nicolae, Toma, Iacob) nu ştim prea multe. Nu puteau fi prea bine situaţi material, deoarece partea lor din moşia strămoşească au vândut-o descendenţilor lui Ioan încă în 1349.[66] O funcţie a ocupat numai Mihail, care prima dată este amintit ca om al vicevoievodului, apoi între 1367 şi 1372 este unul dintre cei doi juzi ai comitatului Dobâca, şi la urmă apare ca om al voievodului.[67] El trebuia să-şi petreacă zilele în cadrul restrâns al

64 HOkl, p. 254 (1349 ian. 13)

65 DIR, C, XIV- 3, p. 606-8 (1340 iul. 20); Puini şi Bonţ au fost achiziţionate la începutul secolului XIV.-lea. Cf. pentru Bonţ: Sz, 1983 (116) / 5, p. 1129 (1318 mai. 21) respectiv DIR, C, XIV-3, p. 574 (1334 ian. 17); Pentru Puini: HOkl, p. 194-195 (1322 iun. 4)

66 HOkl, p. 254 (1349 ian. 13) (Transumpt în actul capitlului din Alba Iulia, din 6 iul. 1406)

67 Om al vicevoievodului: DRH, C, XIII, p. 260 (1366 oct. 13), vicevoievodul fiind Petru Váradi, acesta numit de Dionisie Lackfi, voievodul Tranilvaniei la această dată, cf. Pall, *op. cit.* p. 502. Judele comitatului Dăbâca: DRH, C, XIII, p. 401-2 (1367 iun. 29) şi ArhWass 1372 apr. 6, cf. dr. Wertrner Mór: *Adalékok a XIV. századi világi magyar archontológiához* (II - IV.) In: Történelmi Tár, 1907, (în continuare Wertner: *XIV. századi világi ... archontológia*), p. 4. - Történelmi Tár, Budapesta, 1871 - 1911, în continuare: TT; om al voievodului Emeric Lackfi: ArhWass, 1372 aug. 5 şi ArhWass, 1372 apr. 15 (Ambele documente sunt transcrise în actul capitlului din Győr, 23 noi. 1383) cf. Pall, *op. cit.* p. 502

comitatului, dar măcar a avut încrederea comunităţii nobilimii comitatense, de vreme ce l-au ales ca reprezentant. Între această ramură şi restul clanului comunitatea de posesiune este deja doar parţială, iar descendenţa în cazul fiilor lui Mihail (Toma, Mihail, Andrei ?) este nesigură.[68]

Nici cei doi fii ai lui *Nicolae* nu au avut cariere spectaculoase: Ioan apare ca om al regelui, iar fratele său, Ladislau ca om al vicevoievodului, şi al voievodului.[69]

Ramura lui *Ioan* (Nicolae cel Tânăr, Ladislau Ioan zis Oţel, Laurenţiu, Petru Roşcatul, Dezideriu, Mihail) a fost cea mai norocoasă. Cei opt (!) fii trebuiau să se aştepte la fărâmiţarea posesiunilor pe care le deţineau. Totuşi (sau din această cauză?), ei au ocupat funcţii mai mult sau mai puţin importante şi şi-au sporit cu succes numărul posesiunilor. Prima achiziţie importantă a ramurii a fost satul *Káltháza* (*Bankháza, Bankfölde* - azi dispărut - în comitatul Veszprém), în vestul Ungariei.[70] Concret nu ştim pentru ce au primit acest sat, dar este probabil că ei au prestat servicii importante. Numai că o parte a acestui sat fusese anterior donată de către regina Elisabeta (soţia lui Ludovic I) lui Márk, prepozitul de Kő şi fratelui său.[71] Cele două părţi au căzut de acord mai târziu asupra stăpânirii în comun: clanul Wass acum este reprezentat de Petru Roşcatul,[72] despre care ştim că încerca să adauge părţii sale de moşie din Káltháza şi alte moşii. El obţine de la fratele

68 Urmaşii săi probabili : vezi pe tabelul de descendenţă. (sub **d1**)

69 Ioan (**d13**) ca om al regelui: DRH, C, X, p. 201-3 (1353 apr. 3). Ladislau Wass de Sântejude (**d14**) ca om al vicevoievodului, apoi al voievodului Emeric Lackfi. A nu se confunda cu Ladislau Wass de Chesău, fiul lui Ioan (**d6**), sau cu Ladislau Wass, fiul lui Toma de Sîntioana (**e13**); Cf.: DRH, C, XIII, p. 260-1 (1366 oct. 13), DRH, C, XIII, p. 263-4 (1366 noi. 1). Ladislau Wass de Sântejude (**d14**) ca om al vicevoievodului: DRH, C, XII, p. 158-9 (1361 iul. 8) respectiv DRH, C, XIII, p. 645-6 (1369 sept. 26), În primul caz vicevoievodul voievodului Dionisie Lackfi fiind un anume Ioan, iar în al doilea caz este vorba de Ioan Lépes, vicevoievodul voievodului Emeric Lackfi, cf. Pall, *op. cit.* p. 502. Ca om al voievodului Emeric Lackfi: DRH, C, XIII, p. 658-60 (1369 noi. 11), Pall, *op. cit.* p. 502. Alte funcţii deţinute de membrii clanului în sec. XIV: Ştefan (**e17**) ca om al voievoidului Ladislau Losonci: *A Római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. Codex diplomaticus sacri romani imperii comitum familiae de Szék.* Red.: Barabás Samu. I - II. Budapesta, 1890 (în continuare: Teleki), I, p. 199 (1380 mai. 6 - cu data eronată de 1380 noi. 23) şi Teleki, I, 197 (1380 iun. 28); Nicolae (**e7?**) ca om al voievodului Ladislau Losonci: Varjú Elemér - Iványi Béla: *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez.* I - II. Budapesta, 1908 - 1928, I, p. 370-1 (1382 sept. 9), cf. Pall , *op. cit.* p. 502

70 HOkl, p. 225-6 (1339 dec. 21, transumpt din 4 iun 1340); Káltháza cuprindea încă aşezările Bank(háza) şi Bodon(telke), în Ungaria. În evul mediu, la hotarul comitatelor Győr şi Veszprém (Csánki, Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.* I - III., V., Budapesta, 1890 -1913,. III, p. 237)

71 ArhWass, 1337 (Rezumat în actul lui Nicolae Drugeth, judele curţii regale, din 12 mai 1354, Buda).

72 ArhWass, 1354, după 7 aprilie (Rezumat în actul lui Nicolae Drugeth, judele curţii regale, din 12 mai 1354, Buda)

său, Ioan zis Oțel trei sate din vestul Ungariei.[73] Astfel, Petru administra domeniile clanului din vestul Ungariei și a încercat să-și însușească Káltháza, care era de fapt în proprietatea comună a celor opt frați. Frații săi au protestat împotriva acestei încercări,[74] ceea ce înseamnă că pentru el acum a fost probabil foarte impovărător atașamentul rudelor. Mai târziu însă este amintit ca Petru din Kalt(háza) sau Bank(háza) deci el locuia acolo, și mai mult ca sigur și-a atins scopul. Cele mai importante trepte ale carierei sale sunt: mare vicecomis,[75] vicecomitele comitatului Cluj,[76] slujbaș ai voievodului,[77] iar, când regele era în Bosnia, îl menționează drept "*miles nostre maiestatis*".[78] În 1360 primește - ca *nova donatio* - împreună cu frații săi satul Borbateleke[79] din comitatul Győr. Rudele au asaltat cu revendicări pe cei doi fii ai săi dar (unul dintre ei, devenise prepozit de Győr) ei au obținut "tutela specială" a reginei.[80] Probabil acest fapt a fost destul de convingător pentru restul clanului. În 1368, Petru singur a primit de la palatin satul Bodontelke.[81] Despre moartea sa, aflăm din cronica lui Ioan de Târnave (păstrată în cronica lui Ioan Thúróczy): în 1368 a luat parte la campania regelui din Țara Românească și

73 HOkl, p. 246 (1344 aug. 13); Csánki, *op. cit.* II, p. 785, 751-2, 739; (Pese, Gulács, Bőd - în comitatul Vas, Ungaria, pe care însă nu știm de unde le are clanul)

74 DRH, C, X, p. 251-2 (1354 ian. 25)

75 "*In officio agazoniae erga nos* [Lodouicem] *occupatus haberetur.*" HOkl, p. 244 (1344 mart. 8); DIR, C, XIV-4, p. 679, respectiv CD, IX/1, p. 610 (1348 mart. 6: magister Petrus dictus Ruphus vicecomisul lui "*magistri Dyonisii, filii magistri viri Stephani, voyuode Transilvani*"), cf. Wertner: *XIV. századi világi ... archontológia*, p. 15. Fiul lui Ștefan Lackfi, voievodului Transilvaniei (1344-1350), Dionisie Lackfi (voievodul de mai târziu), ocupa funcția de mare comis între 1343-1359 - în sluja acestuia din urmă îl găsim pe Petru zis Roșcatul în 1348

76 DRH, C, XI, p. 431-2 (1359 dec. 8); Cf. Wertner: *XIV. századi világi ... archontológia*, p. 15; în această perioadă voievod fiind acelasi Dionisie Lackfi, (ocupând această funcție între 1359-1367, cf. Pall, *op. cit.* 502); se pare deci, că Dionisie Lackfi, indiferent de funcția pe care a ocupat-o, a menținut tot timpul în slujba lui pe acest Petru zis Roșcatul

77 DRH, C, XI, p. 531-2 (1360 aug. 20): I se conferă o danie lui "*Petri, filii Iohannis de Kathl, familiaris magnifici viri Dionisii, woyuode Transsilvani*". Este vorba tot de Dionisie Lackfi, voievodul de atunci al Transilvaniei (Pall, *op. cit.* p. 502)

78 DRH, C, XII, 158-9 (1363 iul. 8)

79 DRH, C, XI, p. 531-2 (1360 aug. 20). La vremea aceea, Petru zis Roșcatul este slujbaș al voievodului Transilvaniei, Dionisie <Lackfi>, și probabil intervenția acestuia din urmă pe lângă rege a făcut ca ei să primească acestă posesiune. Borbatelke - așezare dispărută în comitatul Győr, lângă Táp (Ungaria), la nord de acesta (ÁMTF, II, 583, respectiv Csánki, *op. cit.* III, p. 546)

80 ArhWass, [1384?] mart. 29: "*[...] Nicolaus filius Petri [...] domino voyuode [...] litteras serenissime regine presentatur per hunc modum ut dicta serenissima regina eosdem Nicolaum et fratrum suum Andream cum omnibus suus posesionibus [...] in suam protectionem et tutelam specialem recipisset [..]*"

81 HOkl, p. 283-5 (1368 iun. 1), Bodontelke - în evul mediu parte al așezării Káltháza (Ungaria). Csánki, *op. cit.* III, p. 237

acolo el a fost ucis (când avea deja şi funcţia de castelan al Cetăţii de Baltă), - împreună cu fratele său Dezideriu.[82]

Dar să ne întoarcem la ceilalţi fii ai lui Ioan. Nici în cazul lui Nicolae cel Tânăr nu a funcţionat solidaritatea care - în principiu - îi leagă pe membrii clanului. Când a fost slujbaş al regelui în cetatea Hălchiu, a fost foarte prevăzător. De la toate rudele sale a cerut şi a primit asigurare că, din eventualele danii regale, ei nu vor cere cotă parte.[83] În 1349 el este comite al comitatului Cluj,[84] iar în 1357-58 castelan al cetăţii Cohalm (Rupea),[85] apoi comite al comitatului Dăbâca.[86] Fratele său, Toma cel Roşu, este amintit în funcţiile de castelan al cetăţii

82 "*[...] Nicolaus wayuoda [...] victoriam obtinuit [...] sed postmodum [...] per multitudinem Olachorum de silvis et de montibus invasus ibidem cum strenuo viro Petro suo vicevayuoda necnon Deseu dicto Was et Petro Ruffo castellano de Kykyllewar, [...] Petro et Ladislao siculis viris bellicosis et aliis militibus quampluribus et nobilibus potioribus extitit interfectus*". Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum* I. Textus. Ediderunt: Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Budapesta, 1985, p. 181. Pentru noua datare (1368) - a campaniei lui Ludovic I. împotriva Munteniei - în loc de 1369: Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum* II. Commentarii. 2. Ab anno 1301 usque ad annum 1487. Composuit Elemér Mályusz. Adiuvante Julio Kristó. Budapesta, 1988, p. 171. Dezideriu, apare în mod eronat ca fiind ucis în anul 1371 în Muntenia: Budai Ferenc: *Magyarország polgári históriájához való lexikon a XVI. sz. végéig* I - III, editat de Budai Ézsaiás, Oradea, 1804 - 5, III , p. 707; la această dată, cum se observă, Petru zis Roşcatul se afla în slujba voievodului Nicolae Lackfi (voievod între: 1367-1368, cf. Pall, *op. cit.* p. 502), fratele lui Dionisie Lackfi, pe care l-a slujit atâta timp, (cel puţin între 1344 şi 1360).

83 HOkl, p. 207-8 (1335 dec. 28); Deja în 1344 găsim în cetatea Hălchiu, alături de fratele său, Ladislau: (HOkl, p. 244, 1344 mart. 8). La această dată voievodul Transilvaniei a fost Nicolae Sirokai (Pall, *op. cit.* p. 501). În opera manuscrisă a lui Huszti ca urmare a unei lecturi greşite, apare în funcţia de castelan al cetăţii Hollókő. Informaţia lui Huszti a fost preluat de Hodor Károly, autorul monografiei despre comitatul Dăbâca. (Hodor Károly: *Doboka vármegye természeti és polgári esmértetése.* Cluj, 1837). El, la rândul său a comunicat lui Nagy Iván, care, a publicat-o astfel în marea sa lucrare despre familiile nobiliare maghiare: Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal* I - XII. Pest,1857 - 1865; Pótlékkötet, Pest, 1868. XII, Pest, 1865, p. 80)

84 HOkl, p. 256 (înainte de1349 noi. 4), voievod fiind Ştefan Lackfi (între 1344-1350, cf. Pall, *op. cit.* p. 501)

85 DRH, C, XI, p. 119-20 (1357 mai. 4), DRH, C, XI, p. 239-41 (1358 febr. 26), DRH, C, XI, p. 247-8 (1358 mart. 6 - ca vicecastelan), DRH, C, XI, p. 307-8 (1358 aug. 3), în toată această periodă voievodul Transilvaniei a fost Andrei Lackfi, (1356-1359, cf. Pall, *op cit.* p. 501), fratele fostului voievod Ştefan Lackfi

86 Arhiva Naţională Maghiară, Budapesta (în continuare: ArhNaţMagh), Colecţia documentelor medievale (Diplomatikai Levéltár = DL), 73688 (1361; Vezi la: Entz, *op. cit.* p. 530). Voievodul Transilvaniei a fost la acea dată Dionise Lackfi (Pall, *op. cit.* 501), care care a fost slujit şi de Petru zis Roşcat

Goganvarolea,[87] vicecomite al comitatului Ugocsa,[88] castelan al cetăţii *Chereugh* (Cserög)[89] apoi devine castelan al Ciceului, al doilea în istoria clanului.[90] Ei toţi sunt castelani, dar nu rebeli, ci slujbaşi numiţi în fruntea cetăţilor aflate în posesia regelui. În Transilvania aceştia sunt numiţi de voievod (care la rândul său este numit de rege). Deci erau factori importanţi ai administraţiei transilvănene, întruchipări ale puterii centrale.

Preluarea de către rege a cetăţilor s-a terminat încă prin anii 1320, în timpul lui Carol I, şi acestea au devenit centre economice ale domeniilor regale. Castelanii se ocupau cu administrarea economică a cetăţii, dar îndeplineau şi funcţii militare şi de ordine şi pază; aveau obligaţia de a apăra cetatea şi de a reprezenta voievodul în diferite chestiuni. Administrau pertinenţele cetăţilor şi strângeau veniturile acestora, judecau iobagii cetăţii chiar şi în cauze penale - şi astfel ei au scos domeniul de sub jurisdicţia comitatului. Şi din punct de vedere economic, erau autonomi. Astfel, castelanatele (domeniile cetăţilor) Angevinilor au servit ca model pentru formarea latifundiilor în Ungaria evului mediu.[91] Despre activitatea membrilor clanului Wass, din păcate, nu ştim nimic: însuşi faptul că au îndeplinit această funcţie îl cunoaştem doar din acte private referitoare la ei.

---

87 Probabil despre el este vorba într-un proces în care părţile încredinţează cazul "*[...] ad arbitrium magistrorum, videlicet Stephani, filii magistri Lachk, magistri agazonum domini regis, et Nicolai filii Stephani, magistri agazonum domine regine, Nicolai dicti Trewtul, comitis et castellani Posoniensis, et Thomi Rufi, castellani de Vijuar*" - Pesty Frigyes: *Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez*, I, Pozsony, 1896, p. 64-5, (1341 apr. 9), citat de: Rusu, Adrian Andrei: *Castelani din Transilvania în secolele XIII-XIV*. In: Anuarul institutului de istorie şi arheologie Cluj-Napoca, 1979 (22), p. 87. Referitor la Goganvarolea (Újvár): ÁMTF, III, p. 536. În 1349 a fost voievod Ştefan Lackfi cf. *Pall, op. cit.* p. 501

88 DL 38156 (1349 iun. 4) respectiv ArhNaţMagh, Fototeca Diplomatică (DF) 233672 (1351 sept. 29). Citat de: Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, I-II, Budapesta, 1996 (în continuare Engel: *Magyarország... archontológiája 1301-1457)*, I, 217. În această perioadă comitele comitatului Ugocsa a fost Andrei Lackfi, (între 1346-1353), care va fi mai tâziu ban de Macsó (1353 apr. - 1354 oct.), apoi va fi voievod al Transilvaniei (1356-1359), *Ibidem*, I, p. 28, respectiv Pall, *op. cit.* p. 501

89 DRH, C, XI, p. 272-3 (1354 aug. 10). Editorii acestui document n-au identificat această cetate, dar este vorba, după toate probabilităţile de cetatea Cserög ~ Csörög aflat pe linia Dunării, în comitatul Szerém, în sudul Ungariei medievale. Cf. Fügedi Erik: *Vár és társadalom a XII - XIV. századi Magyarországon*. Értekezések a történettudományok köréből. Új sorozat. nr. 82. Bp, 1977 (în continuare Fügedi: *Vár és társadalom...*), p. 117, (în 1333 este deja amintită ca o cetate deterioriată, CD, VII/4 p. 380-8). Vezi şi la Csánki, *op. cit.* II, p. 232 (1339: *Chereugh*; 1402: *Chereugh*). Numirea lui în această funcţie poate are tangenţe cu funcţia de ban de Macsó al lui Andrei Lackfi

90 DRH, C, XI, p. 145 (1357 iun. 2), voievodul Transilvaniei fiind la acea dată Andrei Lackfi (1356-1359, cf. Pall, *op. cit.* p. 501). Se constată, că Toma zis Roşcatul l-a slujit pe Andrei Lackfi cel puţin din 1349, vreme de 8 ani

91 Fügedi: *Vár és társadalom...*, p. 70-75. Despre atribuţiile castelanilor transilvăneni vezi: Rusu, Adrian Andrei, *op. cit.* p. 78-81. Magistrul Wosk, cu toate că apare astfel la A. A. Rusu (*op.*

Un alt fiu, Ioan zis Oțel, a găsit modalitatea optimă de a ajunge în preajma regelui: a participat la desele campanii militare ale acestuia. În 1344 îl găsim în Croația,[92] apoi în Italia; pentru ultima expediție a primit și moșia *Kereztus* (Keresztes).[93]

Despre Dezideriu au rămas numai câteva date semnificative: a fost vicecastelan al cetății Szepes (Spisský hrad) și vicecomite al comitatului Szepes (Spiš),[94] a luptat în Bosnia,[95] Croația,[96] Bulgaria[97] și Țara Românească, unde a și pierit.[98] A reușit să obțină pentru sine cincizecimea oilor iobagilor români din Măhal,[99] - impozit care, la fel ca și impozitul transilvănean era venitul direct al regelui, și nu al voievodului.

---

cit. p. 97), nu e probabil că ar fi aparținut familiei Wass. "*Nicolaus dictus Toth, vicecastellanus magistri Wosk, castellani de Baluaus et Mykatha <?>, officialis eiusdem magistri Wosk de Kyrales*" - DIR, C, XIV-4, p. 644-6 (1345 noi. 5)

92 DRH, C, XIII, p. 228-30 (Un document din 8 aug. 1366 face referiri la întâmplările petrecute cu 22 ani în urmă. Este vorba despre campania 1345, împotriva Croației. Cf. dr. Wertner Mór: *Magyar hadjáratok a XIV. században.* In: Sz, 1905, (39), p. 420 - 451 (în continuare Wertner: *Magyar hadjáratok...*), p. 437-8,

93 DRH, C, X, p. 201-3 (1353 apr. 3); este vorba, după cum aflăm chiar din document, despre campania din Italia, (cele două campanii duse pentru păstrarea în mâna Angevinilor a Neapolelui), la care a participat toată dinastia Lackfi, iar voievod Ștefan Lackfi era, un timp chiar conducătorul oștirii regale: Karácsonyi János: *A Lackfiak története a nápolyi hadjárat alatt.* In: Történelmi és régészeti értesítő. A délmagyarországi történelmi és régészeti múzeum-társulat közlönye. 1887, (3), p. 134-148. Probabil în anturajul voievodului, în oastea transilvăneană s-a aflat și Ioan zis Oțelul. *Kereztus* - așezare dispărută, aflat lângă Iclod, în fostul comitat Dăbâca

94 DL 60254 (1346 dec. 18) respectiv DF 272376 (1348 mart. 17) - citat de Engel: *Magyarország... archontológiája 1301-1457*, I, p. 196; ArhWass, 1347 apr. 13 (transumpt în actul capitlului din Jászó din 11 mai 1347): o relatare a lui "*[...] magistri Desev, vicecastellani et vicecomitis de Scepes [...]*"; probabil despre el este vorba și într-un document din 1346 dec. 25: "*magister Deseu vicecomes et castellanus de comitatu Scepus*". CD, IX/1, p. 458-9 (1346 dec. 25). Prezența, oarecum ciudată, într-o asemenea funcție, departe de toate posesiunile familiale, se explică, probabil, prin faptul că comitele comitatului Szepes în această perioadă este Nicolae Szécsényi, care nu este altcineva, decât fiul lui Toma Szécsényi, fiul voievodului de odinioară a Transilvaniei, care a avut bune relații cu clanul Wass. Menținerea uneia dintre membrii clanului Wass în slujba familiei aristocrate Szécsényi ar fi o explicație plauzibilă. Nicolae Szécsényi a fost comitele comitatului Szepes între 1346-1348 (Wertner: *XIV. századi világi ... archontológia*, p. 64). Pentru clanul de aristocrați Szécsényi cf. Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV század közepéig.* I-II, Timișoara, 1891-92, II, p. 123-44.

95 DRH, C, XII, p. 158-9 (1363 iul. 8): miles "*nostre maiestatis*"

96 DRH, C, XIII, p. 228-30 (1366 aug. 8). Cf. nota nr. 87

97 DRH, C, XIII, p. 477-8 (1368 apr. 27). În campania (din 1365) împotriva Bulgariei s-a aflat și Dionisie Lackfi, voievodul Transilvaniei. cf. Wertner: *Magyar hadjáratok...*, p. 445

98 Aflat atunci (în 1368) în slujba voievodului Nicolae Lackfi, vezi nota nr. 82

99 DRH, C, XIII, p. 204-5 (1366 iul. 11); Pentru iobagii clanului Wass, mulți dintre ei români, a se vedea: Ioan Aurel, Pop: *Realități feudale în Transilvania în veacul XIV.* In: Acta Mvsei Napocensis, 1981, (18), p. 151-161

Echivalentul maghiar al relaţiilor feudo-vasalice din apusul Europei a fost *familiaritatea (familiaritas)* şi întreaga guvernare a ţării şi administraţia s-a bazat pe aceasta. Regele numea direct numai marii demnitari, iar funcţionarii mai mici erau aleşi de aceştia din urmă. Ei îşi alegeau colaboratorii din rândul *slujitorilor* lor (*familiares*).[100] Cei din urmă erau nobili, liberi din punct de vedere juridic, şi se angajau să îndeplinească un serviciu temporar pe lângă un dregător sau altul. Când aceşti nobili de rând au devenit slujitorii unor aristocraţi, nu numai că şi-au asigurat traiul, dar au pus şi baza ascendenţei lor sociale şi politice.[101] Ar fi interesantă studierea mai amănunţită a cazurilor concrete de îndeplinire a unor funcţii de către fiecare persoană, pentru că ar dezvălui aspiraţiile, ba chiar şi posibilităţile acestora. (Pentru aceasta ar trebui să ştim exact motivaţia care i-a determinat să intre în serviciul vreunui voievod sau vicevoievod, relaţia acestora cu nobilimea comitatensă etc.)

Pentru domnia lui Ludovic I, când - cu mici întreruperi - "dinastia" Lackfi, (dinastie dintre cei mai credincioşi adepţi ai regelui) s-au aflat în fruntea Transilvaniei, putem efectua nişte analize mai amănunţite. Şase membrii din acest clan de aristocraţi au ocupat - printre alte funcţii - şi pe aceea de voievod al Transilvaniei (Ştefan, Andrei, Dionisie, Nicolae, Emeric şi Ştefan Lackfi). Cinci dintre ei au avut ca familiari diferiţi membri ai clanului Wass. Dionisie Lackfi - spre exemplu - în lunga sa perioadă cât a ocupat funcţia de voievod al Transilvaniei (1359-1367), a însărcinat cu diferite slujbe patru membrii ai clanului Wass, iar pe unul dintre ei (pe Petru Roşcatul) l-a avut în slujba sa încă din perioada când era mare comis al Ungariei (1343-1359). Nicolae Wass cel Tânăr a ocupat diferite funcţii sub trei voievozi ai Transilvaniei - Ştefan, Andrei şi Dionisie Lackfi. (În efectuarea acestor calcule nu am luat în considerare ştirile privind participarea alături de voievod, intr-o campanie militară sau alta, în care membrii clanului Wass nu erau prezenţi neapărat în calitate de *familiares* (*slujitori*) ai persoanei voievodului.) Exemplele ar putea continua, însă toate duc la aceeaşi concluzie: cointeresarea ambelor părţi în buna conlucrare. Pe de o parte, clanul Lackfi a avut nevoie de oameni credincioşi, care pot fi folosiţi în administrarea Transilvaniei (se pare că, practic toţi membrii clanului Wass au fost consideraţi, în această perioadă, ca fiind oameni de credinţă). Pe de altă parte vedem demonstrat faptul că membrii unui clan erau foarte ataşaţi de dinastia de voievozi (bineinţeles motivaţi de dorinţa lor de ascensiune social - politică). În aceeaşi ordine de idei, se pare, că relaţiile interpersonale s-au transformat în relaţii dintre două clanuri.

În istoria clanului Wass, prima împărţeală mai semnificativă are loc în 1362, când se împart nu numai moşia strămoşească, ci şi moşiile dobândite ca

100 Mályusz Elemér: *A magyar társadalom a Hunyadiak korában*. În: Mátyás király - emlékkönyv. I, 309-419, Budapesta, 1940 (în continuare Mályusz: *A magyar társadalom...*), p. 331

101 Mályusz: *A magyar társadalom...*, p. 320

urmare a unor servicii aduse regelui. Faptul este subliniat - ceea ce nu este de mirare - pentru că era o abatere de la cutumă. Deoarece unul dintre cei opt frați (Mihail) a murit în tinerețe, domeniul este divizat în șapte părți egale. Cei șapte frați primeau fiecare o parte egală din posesiunile lor, iar fiecăruia i-a fost lăsat în fiecare sat sesie pentru casă și curte.[102]

Din cei șapte frați numai cinci au avut fii, și de aceea a devenit necesară o nouă împărțeală, în care copărtașii primeau o cotă-parte ceva mai mare. Trebuie reamintit însă că nu este vorba de toată moșia, ci numai de cea aflată în administrarea acestei ramuri.[103] Fondatorul ramurii, Ioan, poseda la rândul lui proporții diferite într-un sat sau altul. Cu o astfel de practică a împărțelii în interiorul satelor a rezultat o îmbinare inimaginabil de complicată a sesiilor cu diferiți proprietari, dintre care, totuși, fiecare și-a primit partea sa. Principiul conform căruia fiecare fiu primea părți în proporții egale din domeniul tatălui s-a impus cu succes.

În urma celor două împărțeli, în a doua jumătate a acestui secol, membrii clanului încep să-și pună pe lângă numele lor numele unor sate, pe care le foloseau cu mai multă sau mai puțină consecvență, și desemna prin acesta posesiunea unde ei aveau locuință, deși puteau să aibă două sau chiar mai multe.

De secolul XIV se leagă două evenimente importante: primul este acordarea dreptului ținerii de târg la Țaga,[104] care putea fi dobândit numai de la rege, mai ales că la ținerea târgurilor se impunea *dreptul "milei"*. (În aceeași zi, pe un teritoriu cu o rază de 1 sau 2 mile maghiare era interzisă ținerea mai multor târguri. Luându-se în considerare curbura drumurilor, acesta însemna o rază de 8-10 sau 16-20 kilometri. În cazul Țagăi, piedica ar fi putut-o constitui satul Sic - cunoscut loc de târg). Al doilea privilegiu este și mai important: obținerea *dreptului paloșului,*[105] (*ius gladii*) care a avut ca efect scoaterea domeniului de sub jurisdicția comitatului, împreună cu populația sa.

---

102 DRH, C, XII, p. 102-3 (1362 sept. 22)

103 ArhWass, 1372 apr. 15 respectiv 1372 aug. 5. (Transumpt în actul capitlului din Győr din 23 noi). Această împărțeală de moșii a fost forțată de Petru zis Roșcatul, și numai partea lui a fost separată din avuția comună. Posesiuni amintite: Sântejude, Sucutard, Sântioana, Țaga, Măhal, Puini, Bonț, Deușu, Silivas, Chesău, *Rina* (așezare dispărută aflat în fostul comitat Cluj). *Emych*, care a trăit în secolul XIII, este amintit mai târziu ca fiind din Chesău (*Kezu*), deci el era deja proprietarul acestei posesiuni: DRH, C, X, p. 251-2 (1354 ian. 25). Chesău este amintit în posesia clanului Wass și în 1344: HOkl, p. 246 (1344 aug. 13); Deușu a fost obținut ca zălog: DRH, C, X, p. 185-6 (1353 febr. 2) cf. și DRH, C, X, p. 186-7 (1353 febr. 2), apoi ei cumpără jumătatea moșiei Deușu: DRH, C, XII, p. 312-4 (1364 aug.1). *Rina* (sau Bőnye, Tiborctelke), era undeva lângă Deușu (Csánki, *op. cit.* V, p. 336-7). In 1357 conventul din Cluj-Mănăștur nu a putut fi introdus în posesiunea Bőnye (*Beunye*) datorită împotrivirii lui Nicolae Wass mai Tânăr, care o deținea - foarte probabil în calitate de proprietar al Deușului. DRH, C, XI, p. 90-2 (1357 febr. 26). Pentru istoria posesiunilor clanului Wass până la mijlocul secolului XIV vezi și Ioan Aurel, Pop, *op. cit.* p. 152-7

104 DRH, C, XII, p. 157-8 (1363 iul. 8)

105 DRH, C, XI, p. 158-9 (1363 iul. 8)

Jurisdicția proprietarilor de pământ asupra iobagilor lor a început să se formeze pe la începutul secolului XIII, prima dată pe domeniile ecleziastice, iar apoi și pe domeniile proprietarilor laici, dar până la începutul secolului al XIV-lea a evoluat puțin, numai în așa măsură încât nobilul avea dreptul să-și judece iobagii în chestiuni minore.[106] În cazurile mai grave, ca de pildă ale faptelor penale (omorul, jaful, incendierea), scaunul de judecată al nobilului nu avea dreptul să judece. Ele erau trimise în fața scaunului de judecată al comitatului. Decretul din 1351 asigura nobilimii și acest privilegiu, lărgind aria jurisdicției domeniale, dar articolul în această formulă nu a devenit realitate. Acordarea dreptului de paloș a însemnat o privilegiere și după această dată. Acela căruia i-a fost donat, avea libertatea de a judeca orice faptă (chiar și penală), putea să-i execute pe iobagi, și să le confiște averea. Dreptul paloșului - al cărui simbol a fost spânzurătoarea sau roata - în evul mediu l-au obținut și familii care nu aveau mari domenii. Acesta este și cazul familiei Wass.[107] În secolul trecut, la Țaga, un contemporan, numit Farkas Deák, credea că descoperă într-un stâlp de piatră urma materială a dreptului de paloș (roata și paloșul, puse pe un stâlp de piatră).[108]

Secolul al XV-lea. Spre deosebire de secolul anterior, când participau des în campaniile militare ale regilor angevini,[109] în această perioadă nu prea avem astfel de știri despre familia Wass, cu toate că sigur n-au abandonat aceeastă formă de viață (fiind nobili, ei aveau obligația de a lupta). Unul dintre membrii ei face rost de niște arme "ce țin de oastea regală,"[110] iar în 1456 Toma Lökös - ca reprezentant al nobilimii transilvănene într-o solie trimisă la rege - primește bani pentru "veșminte și cai".[111] Istoria clanului în această perioadă nu este bogată în

---

106 Fügedi: *Vár és társadalom...*, p. 72

107 Mályusz: *A magyar társadalom...*p. 338

108 Deák Farkas: *A gróf Wass-család cegei levéltáráról és a gyekei Wesselényi síremlékről.* În: Sz, 1874 (8), p. 301-11

109 În afară de persoanele enumerate, și Ladislau, fiul lui Toma este amintit în 1372 ca fiind aflat în slujba regelui, la țărmul mării: HOkl, p. 298 (1372 apr. 12). Probabil este vorba despre campania regelui împotriva Bosniei. Cf. Wertner: *Magyar hadjáratok...*, p. 447-8

110 ArhWass, 1408 iul. 27: "*[...] quandam particulam sue possessionis, videlicet Mohal vocate, inter duos rivulos, a parte possessionibus Gech habentem et existentem, [...] Ladislao filio Gywle de Mykola, pro quibusdam armis ad regalem exercitum pertinentibus, puta in estimatione condigna XII florenis, per centum denaros nove monete regalis valentibus, et septem florenis in pecunia presenta numero et moneta consimilibus, per eundem Ladislaum, filium Gywle, sibi datis et persolutis pignori obligasset, ymmo obligavit [...]*". Aceași bucată de pământ aparținând Măhalului, o dă în zălog unei rude: *Zsigmondkori oklevéltár.* Întocmit de Mályusz Elemér și Borsa Iván. I - V. Budapesta, 1951 -1997 (în continuare: ZsO), IV, nr. 724 (1413 dec. 27)

111 ArhWass, 1456 iul. 12: "*[...] universitatis nobilium propositum extitit hoc modo, quod [...] ipsa universitas nobilium dictarum parcium Transsilvanarum, quondam Thomam Lewkews de Chege, cum ceteris regni nunctiis ad regiam in nuntium elegerint maiestatem, pecuniasque udvarnicales sibi debendas tulerint, [...] eisdemque triginta duos florenos auri pro vestimenta sua et equis [...]*"; (El ar fi plecat în solie la rege ca reprezentant al nobilimii transilvănene, și a fost înzestrat cu cele necesare de nobilime.)

evenimente spectaculoase ştiut fiind faptul că clanul rămâne în pătura inferioară a elitei conducătoare. În afară de aceasta, arhiva familială a avut de suferit de pe urma trierii efectuate probabil în secolul al XVIII-lea. În timp ce materialul secolului al XIV-lea a rămas aproape neatins, cel al secolului XV a fost decimat. În plus, ediţiile de documente din acest ultim secol, referitoare la Transilvania, sunt destul de puţine. Deoarece dăinuirea materialului arhivistic este destul de accidentală, nu prea este justificată efectuarea unor calcule de demografie şi statistică istorică, deoarece este evident că amintirile unor ramuri întregi s-au pierdut[112] şi, astfel, nu se poate calcula nici câţi bărbaţi ajung într-o ramură pentru ca aceasta să nu se stingă.

În istoria clanului, un eveniment mai important este stingerea ramurii lui Petru Roşcatul, care avea posesiuni în vestul Ungariei. Cu toate că el însuşi avea trei fii (Ladislau, Andrei, Nicolae), unul a fost prepozit de Győr şi ceilalţi doi - se pare - n-au fost suficienţi pentru reproducerea neamului. Un nepot al lui Petru a protestat încă în faţa conventului din Pannonhalma, deoarece rudele din Transilvania au împărţit între ele posesiunile de acolo.[113] Dar peste câţiva ani cei din vestul Ungariei au murit şi astfel transilvănenii interziceau regelui Sigismund înstrăinarea posesiunilor pe care le-au avut în celălalt capăt al ţării.[114] Probabil nu prea sperau în recuperarea acestor posesiuni şi au oferit o parte a lor unei rude mai îndepărtate (fiul unei fiice din clanul Wass). Astfel câştigat pentru o sarcină grea, era de prevăzut că acesta va duce la bun sfârşit cazul şi va redobândi posesiunile din mâna regelui.[115]

---

112 De exemplu, despre Mihail şi Ioan, fii lui Egidiu Wass din *Zenthmarton* ştim, că au fost descendenţii comitelui Nicolae, Wass, fiul lui *Eymech* dar despre ei nici până la această dată, nici după, nu avem nici o menţiune, sau măcar o referire vagă. ArhWass, 1422 mai. 27. (transumpt în actul conventului din Cluj-Mănăştur din 3 octombrie 1724): "*Sigismundus [...] ad universorum tam presentium, quam futurorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod fideles nostri Michael et Joannes, filii Egidii, dicti Vass de Zenthmarton nostre sublimitatis venientes in presentiam exhibuerunt nobis litteras priviligiales olim excelentissimi principis domini Caroli felicis reminiscentie regis Hungarie, predecessori nostri, maioris sui dupplicis medii authentici sigilli appensione munitas seriem alterius privilegii eiusdem domini Caroli regis sub priori et antiquo eius sigillo, super donatione possessionum Zenthgotharth ac Chegue et Zazszilvas vocatarum, restutionem possesionis hereditarie quondam comitis Nicolai, filii Eymech, avi scilicet et predecesoris iporum, Michaelis et Ioannis prout iidem asserunt, pro eodem comite Nicolao factis confecti [...]*"

113 ArhWasst, 1423 mai. 28. Posesiuni amintite: Sântejude, Sucutard, Sântioana, Ţaga, Măhal, Puini, Bonţ, Deuşu, Silivas, Chesău, *Rina* (aşezare dispărută aflat în fostul comitat Cluj, vezi nota nr. 103)

114 ArhWass, 1429 ian. 12 (Borba, Vanyala, Bankhaza, Szerecsen) cf. notele nr. 70, 79 şi 117. Posesiunea Vanyala din comitatul Veszprém (Csánki, *op. cit.* III, p. 258-9) era în proprietatea clanului ca zălog: HOkl, p. 320-1 (1388 noi. 19), HOkl, p. 324-5 regest: ZsO; I, nr. 4033 (1395 iul. 2), HOkl, p. 324-5 regest: ZsO, I, nr. 4055 (1395 aug. 5)

115 ArhWass, 1429 mai. 23. (Ediţia documentului, lacunară, cu multe greşeli: CD, X/7, p. 189-90. (Posesiuni amintite: Borba, Bankháza , Bodontelke, Vanyala, Szerecsen), respectiv ArhWass, 1430 aug. 26

La mijlocul secolului, după ce au reuşit să-şi impună punctul lor de vedere, au vândut satele Bodontelke,[116] Cső şi Szerecsen (achiziţionate între timp)[117] şi probabil şi Borbatelke[118], deoarece era dificilă administrarea din Transilvania a acestor posesiuni aflate în vestul Ungariei.

Este semnificativ fenomenul zălogirii continue a diferitelor bucăţi de moşie între membrii clanului, ceea ce este de explicat prin sporirea naturală, în condiţiile lipsei de noi dobândiri de moşii. La aceastea se adaugă pierderile cauzate de cedarea în natură a sfertului cuvenit fiicei, al căror rezultat direct a fost că bucăţi din moşia strămoşească - posedată la început în întregime de clan - trec în proprietatea altor familii. Tragedia clanului nobiliar din evul mediu este că trebuie să găsească o cale de mijloc între înmulţirea excesivă şi dispariţia totală. Exemple pentru stingerea unor ramuri în interiorul clanului avem destule în evul mediu. Într-un astfel de caz, un tată, care avea doar fiice, a încercat şi a reuşit transformarea fetei în băiat (desigur numai în sens juridic), ceea ce a stârnit reacţia indignată a rudelor, care se considerau pe drept păgubite.[119]

Clanul Wass în societatea transilvăneană. Articolul 11 din decretul din 1351 enunţa că "toţi nobilii adevăraţi din interiorul graniţei regalităţii trebuie să se bucure de aceleaşi libertăţi" (principiul mult invocat *una et eademque nobilitas*).[120] Aceasta era însă doar o reglementare, care nu concorda cu realitatea nici pe plan economic şi nici social.

Investigarea stratificării sociale a nobilimii din evul mediu a fost realizată doar în cazul unui singur comitat, Ung, în nord-vestul Ungariei medievale.[121] Pál Engel a demonstrat că, între un mare şi un mic proprietar nu se poate descoperi o diferenţă marcantă, nici în cazul mărimii teritoriului deţinut sau a numărului iobagilor. După părerea lui, trebuie să delimităm anumite tipuri în comportarea socială a familiilor, pretenţiile şi carierele membrilor. Aceste tipuri trebuiesc asociate cu un nivel de avuţie măcar aproximativ cunoscut, şi astfel se poate

---

116 Au vândut-o clanului Ispán din Asszonyfalva şi clanului Felpéci: HO, V, p. 248-9 (1451 febr. 5)

117 Posesiunile (satele) Cső şi Szerecsen, din comitatul Veszprém (Ungaria) au fost primite în zălog de la familia Szerecsenyi (Csánki, III, *op. cit.* p. 289) şi vândute aceloraşi clanuri Ispán din Asszonyfalva şi clanului Felpéci: HO, IV, p. 364-5 (1451 febr. 5)

118 În 1439 încă mai deţineau Borbatelek, dar din cauza depărtării Toma Lökös l-a dat spre păstrare temporară palatinului Laurenţiu Hédervári: Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei* I - II, Budapesta, 1990 (în continoare: KmJkv), nr. 167 ([1439] dec. 28), Tot aici aflăm zvonul că a murit de ciumă). În 1454 satul Borba sigur nu mai era în mâna clanului, ci probabil în mâna clanului Ispán, care a cumpărat-o (alături de celelalte posesiuni ai clanului Wass). *Győri történelmi és régészeti füzetek*, 1861, (1), p. 119-20. (1454 oct. 5)

119 KmJkv nr. 1885 [după 12 mai 1469]

120 Fügedi: *Mobilitás...*, p. 8

121 Engel, *op. cit.*

concluziona că păturile nobilimii sunt caracterizate nu numai prin mărimea moşiei sau numărul iobagilor, ci şi printr-un mod de viaţă specific situaţiei lor sociale.[122]

În Transilvania erau mai puţine familii posesoare de mari moşii; domeniile regale de aici au rămas în mâna regelui (în a reprezentantului său de aici: voievodului).[123] Pe lângă rege, unicul mare proprietar era Biserica Catolică. Aceasta limita posibilităţile nobilimii transilvănene. Aici comitele nu era numit de rege, ci de voievod, din rândul slujitorilor săi, iar comitele la rândul său alegea şi el, din rândul slujitorilor săi, pe vicecomite. Între ei erau doar legături de drept privat, în vreme ce în Ungaria feudalismul se baza pe relaţii personale. Comiţii şi vicecomiţii transilvăneni erau simpli angajaţi şi nu demnitari de seamă ca şi colegii lor din Ungaria, care - de obicei - erau proprietari de mari latifundii.[124] În lumina acestor realităţi, funcţiile de comite şi vicecomite pe care le-au îndeplinit membrii clanului Wass nu trebuiesc supraestimate.

Membrii clanului Wass nu au ocupat demnităţi de prim rang în administraţia centrală, ei nu au participat la viaţa Curţii regale, unde se luau deciziile importante şi era locul de desfăşurare de totdeauna al luptelor politice ale aristocraţiei. Cu toate acestea, ei au încercat şi au reuşit să ţină o legătură directă cu persoana regelui. Slujirea regelui aducea prestigiu şi aceasta era şi modalitatea cea mai sigură pentru afirmare. Posesiuni se puteau obţine - ţinând seama de principiul strămoşiei - mai mult prin donaţie regală, dar tot regele era acela care putea să doneze diferite privilegii (vezi dreptul paloşului sau dreptul de a ţine târg). Ba mai mult, unele procese dificile puteau fi duse la bun sfârşit tot prin intermediul intervenţiei regelui, ba chiar el era cel care avea dreptul da a acorda scutiri de sub jurisdicţia anumitor foruri de judecată (există asemenea exemple şi în cazul nostru). Aceste realităţi erau desigur bine cunoscute şi de membrii clanului, şi unii dintre ei se angajau în slujba directă a regelui. Acest lucru i-a făcut apţi de a interveni de mai multe ori pe lângă rege în numele nobilimii transilvănene.[125]

Pentru aflarea importanţei clanului este nimerită şi analiza titlurilor onorifice puse pe lângă nume şi care fac referiri la rangul social al persoanei.

---

122 Engel: *Ung ...nemesi társadalma...*, p. 135, 137-8

123 Mályusz: *Az erdélyi ... társadalom...*, p. 14

124 *Ibidem...*, p. 31-2

125 În 1324 regele confirmă privilegiile nobilimii transilvănene, pe care la începutul secolului XIV. voievodul le-a ignorat: *Anjoukori oklevéltár 1301 - 1387. Documenta res Hungaricas tempore regum Andagavensium illustrantia 1301 - 387.* Red. Blazovich László, Érszegi Géza, Makk Ferenc. vol. VIII (1324) Budapesta, 1993, nr. 553 (1324 dec. 21); în 1355 clarifică situaţia congregaţiilor generale (DRH, C, X, p. 380-2 - 1355 nov. 30) - în aceste două acţiuni sunt implicaţi Nicolae Wass cel Bătrân şi Nicolae Wass cel Tânăr. Toma Lökös a fost ales de nobilimea transilvăneană în delegaţia trimisă la rege, dar murit înainte de a fi plecat la drum - ArhWass, 1456 iul. 12: "*[...] ipsa universitas nobilium dictarum parcium Transsilvanarum, quondam Thomam Lewkews de Chege, cum ceteris regni nunctiis ad regiam in nuntium elegerint maiestatem [...]*"

Spre exemplu, în primele două treimi ale secolului XIII-lea, denumirea de *comite (comes)* avea funcţia de a marca calitatea distinsă a persoanei, dar între 1270-1320 s-a utilizat într-un cerc destul de larg, şi s-a acordat şi pentru capii micilor familii nobiliare. Tot în acest timp, apare şi titlul de *magistru (magister)*, care a fost utilizat des în secolul al XIV-lea şi, spre deosebire de celălalt, nu desemna un rang social mai înalt. În aceeaşi arie socială unora li se acorda consecvent titlul de comes, iar altora titlul de magistru.[126] Denumirea de *cavaler (miles)* era aproape echivalentă cu cele anterioare, dar apare mult mai rar; în cazul clanului Wass au primit-o aceia care îndeplineau efectiv serviciul militar. Celelalte două titluri au fost mai mult onorifice. Lângă numele castelanului Nicolae Wass cel Bătrân între prima şi ultima sa menţiune (1304-1347) apare aproape fără excepţie titlul de comes, în timp ce lângă numele nepotului (vărului) său, Nicolae Wass cel Tânăr, care a fost şi el castelan, apare fără excepţie titlul de magistru, încă din 1335. Se poate observa că între folosirea celor două titluri onorifice există o suprapunere în timp; în cazul acesta diferenţa nu se poate explica prin diferenţe de rang sau statut social (amândoi erau castelani). Pál Engel explică fenomenul prin înfăţişarea exterioară diferită a persoanelor: tânăra generaţie care purta noul veşmânt cavaleresc era numită magistru, faţa de "*comiţii*" care se îmbrăcau în mod tradiţional.[127] După Nicolae Wass cel Bătrân, acei membri ai clanului care în secolul XIV primesc astfel de titluri onorifice, au pe lângă nume exclusiv expresia de "*magistru*". Acest titlu îl găsim de obicei pe lângă numele vicecomiţilor, al comiţilor sau al castelanilor, adică cei care constituiau pătura mijlocie în sens politic. Nobilimea de vârf (aristocraţia) cu funcţii mai înalte primea titlul oferit şi baronilor: *magnificus (mărit)* şi *egregius (ales)*.[128]

Şi analiza ariei de căsătorie poate să ne aducă noi puncte de sprijin. Dacă cunoaştem situaţia socială a familiilor înrudite prin căsătorii, putem să ne dăm seama ce posibilităţi aveau, şi cărei pături sociale aparţineau. Este în general cunoscut că fiecare clasă (pătură) socială urmăreşte alegerea partenerului din aceeaşi categorie socială. După observaţiile sociologiei bărbaţii se căsătoresc, în general, cu femei de rang mai puţin înalt decât al lor, iar femeile - invers. La aceasta însă trebuie imediat adăugat particularismul transilvănean: şi anume că, în societatea transilvăneană nu existau bariere sociale rigide, inviolabile; nobilimea de multe ori îşi completează rândurile dintre oamenii de rând; în afară de aceasta, desele legături de rudenie care traversau nobilimea transilvăneană au împiedicat ca aici să se nască o aristocraţie foarte bogată, izolată de restul societăţii. Izvoarele documentare ne permit mai ales pentru secolul al XV.-lea enumerarea familiilor înrudite. Soţiile provin din familiile Dobokai, Iklódi, Fejes din Geaca, Keresztúri,

126 Engel: *Ung ...nemesi társadalma...,*. p. 143-4
127 *Ibidem...,* p. 147
128 Fügedi: *Mobilitás...*, p. 10, 8

Gyerőfi din Căpuşu Mic, Hosszúaszói din Petreştii de Jos, Jankafi din Fântânele, Tőki din Luna de Jos, Szucsáki, Komlódi, Teke din Cubleşu Someşan, iar soţii din familiile Valkói, Suki, Székely din Mica, Györgyfalvi, Kabos din Mănăstireni, Székely din Sântejude, Keresztes, Szentiványi, Récsei din Chidea, Járai, Gesztrágyi, Keresztúri, Fekecs din Ţaga, Pogány, Nagy din Silivaş, Kendi din Săntioana, Botos din Sântejude, Somlyai din Sântejude.[129] Este caracteristic faptul că pătura superioară al nobilimii din împrejurimi (Bethlen, Apafi, Erdélyi din Şintereag, Farkas din Herina Bánffi din Lučenec [Losonc], Bebek din Plešivec [Pelsőc])[130] nu apare printre ei, ci mai ales familiile din regiune cu avere de mărime mijlocie sau chiar modestă.

Rezumând cele expuse, clanul Wass a aparţinut acelei pături de mijloc, care a reuşit să intre în serviciul aristocraţiei (voievodului) şi al regelui; cu cele câteva sate ale lor ei aparţineau grupului nobilimii de mijloc, cu o situaţie materială mai bună. (Ajunge să amintim că nici abaţia Cluj-Mănăşturului nu avea mai mult de 14 sate, plus alte câteva bucăţi de moşie).[131] În secolul al XIV-lea însă diferenţele materiale şi politice din rândul nobilimii nu au fost atât de marcante şi clanul Wass în acest secol mai putea să se considere echivalent cu elita nobilimii. Până la sfârşitul epocii sigismundiene însă situaţia clanului se schimbă şi pentru cei mai mulţi dintre membrii săi a devenit clar că au rămas în afara elitei politice restrânse,[132] şi conform acestui rang în secolul XV au îndeplinit funcţii mai puţin importante, ca aceea de om al regelui sau al (vice)voievodului.[133]

---

129 Vezi pe tabelul de descendenţă

130 Makkai: *Belső - Szolnok és Doboka...*, p. 63. Aici au jucat un rol mai important numai familiile care au şi trăit aici efectiv. Famila Bebek a trăit pe posesiunile lui aflate în alte părţi ale ţării

131 Sipos Gábor: *A kolozsmonostori konvent hiteleshelyi működése*. In: Művelődéstörténeti tanulmányok, Bucureşti, 1979, p. 35. Numărul familiilor nobilimii de mijloc, aflate la limita cea mai joasă a marii moşierimii, (cei cu 4 - 10 sate), se estimează cam la 200, cu un număr de căsnicii cam de 2 - 3 ori mai mult, în totalitate cam 2000 - 3000 de persoane. Hóman Bálint-Szekfű Gyula: *Magyar történet* I-V, Budapesta, 19362, II, p. 299

132 Engel Pál - Kristó Gyula: *Magyarország története 1301-1457*, Budapesta, 1992, p. 168

133 Nicolae (?) om al vicevoievodului Ladislau Nadabi: ZsO, IV, nr. 894 (1413 iul. 21); Ladislau (**f1**) ca om al vicevoievodului Francic Kendi: ArhWass, 1533 iul. 5 (Transumpt din 20 iul. 1533): "*Ladislaus Was de ZenthEghyed*"; Dominic (**g8**): om al vicevoievodului Ioan Rédei: Teleki, II, p. 104-5 (1469 dec.16), om al voievodului Ştefan Báthori : TT, 1907, p. 98 (1479 dec. 16), TT, 1907, p. 100 (1482 iul. 20 şi sept. 16), om al regelui: Teleki, II, p. 159 (1482 noi. 7) şi TT, 1907, p. 105 (1498 dec. 2); Paul (**g12**): om al vicevoievodului Ioan Rédei: Teleki, II, p. 104-5 (1469 dec. 16), om al voievodului Ştefan Báthori: TT, 1907, p. 98 (1479 dec. 16) el este amintit şi în testamentul vicevoievodului Barlabássy Lénárt, ca slujitor al acestuia: Teleki, II, p. 454 (1525 ian. 28): "*Item Paulo Wass pro servitiis suis* (*legamus de equis nostris equitialibus sex, de ovibus vero quinquaginta*)"; Ştefan (**g11**): om al voievodului Ştefan Báthori: TT, 1907, p. 98 (1479 dec. 16), Teleki, II, p. 152-3 (1482 iul. 13); Sigismund (**g16**): om al voievodului Ştefan Báthori: TT, 1907, p. 98 (1479 dec. 16), şi ai voievozilor Ladislau Losonci şi Bartolomeu Drágffy: TT, 1907, p. 103 (1493 sept.5); Ioan (?): om al voievodului Bartolomeu Drágffy de Beltek: Teleki, II, p. 427

Folosirea numelui. Faimosul Nicolae Wass cel Bătrân, castelanul Ciceului, este primul în clan care folosește numele distinctiv de Wass (*Wos*),[134] cu toate că în descendența cunoscută el aparține deja generației a treia. Folosirea acestuia în clan, pe parcursul secolului al XIV-lea se poate spune că a fost generalizată, adică în cele mai multe cazuri ea s-a moștenit. Originea, motivația numelui nu o cunoaștem,[135] dar este probabil că ea se referă la conformația corporală robustă („puternic", „tare", *vas* însemnând „fier") sau la o caracteristică a personalității („rezistent", „statornic") în sens figurat. Ipoteza conform căreia ar fi scurtarea numelui de negustor, făurar sau fierar (din termenii maghiari *vás*áros, *vas*fazakas, *vas*verő),[136] nu este sprijinită de faptul că începând cu primi doi membrii cunoscuți, (sfârșitul secolului XII.), clanul este alcătuit din nobili care au efectuat serviciu militar. În investigarea problemelor antroponimiei istorice, trebuie întotdeauna avut în vedere fundalul social, economic și în acest context trebuie întotdeauna aflat concret statutul social și ocupația persoanei în cauză.[137] În evul mediu, pentru nobil era absolut necesar să aibă o constituție robustă, pentru că el participa la toate fazele luptei, inclusiv la lupta corp la corp.[138] Pe parcursul secolului mai apar și numele de *Oțel (Acheel, Achyl)*[139] sau *Roșcat (Rufus, Verres)*[140]; amândouă au fost foarte răspândite în evul mediu. Primul s-a format prin abstracție, iar al doilea este explicat de părul sau barba roșcată a purtătorului acestui nume. Moștenirea numelui distinctiv (Wass) în perioada de după formare, adică în secolul XIV se

---

(1496 ian. 31); Balázs (**h3**): "*provisor curie oppido Thasnadiensis*" ArhWass 1499 aug. 14; Grigore Wass (**g10**) și-a cumpărat casă la Frata doar în 1509! (DL 27247, vezi la: Entz, *op. cit.* 367). Este o întrebare dacă Petru Wass, amintit de Nagy Iván (Nagy Iván, *op. cit.* XI, 80) a aparținut sau nu clanului. Afirmația lui s-a bazat pe socotelile curții regelui Ungariei Ludovic II: Engel Johannes Christianus: *Fragmentum libri rationarii super erogationibus aulae Regis Hungariae Ludovici II de anno 1526.* Monumenta Ungrica. Viennae, 1809, p. 194 (1526 mai 31); același Petru Wass mai apare încă o dată ca aprod al curții regale: Fraknói Vilmos: *II. Lajos király számadáskönyve* (1525 ian. 12 - 1525 iul. 16) Magyar Történelmi Tár, 1876 (22), p. 45 - 236 (1525 febr. 17)

134 1315: "*Nicolaus dictus Wos*". AO, I, p. 387-9

135 Fehértói Katalin: *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek.* In: Nyelvtudományi értekezések 68. sz. Budapesta, 1969, p. 34

136 Kázmér Miklós: *Régi magyar családnevek szótára. XIV-XVII sz.* Budapesta, 1993, p. 1126

137 Fehértói, *op. cit.* p. 33

138 Fügedi Erik: *Ispánok, bárók, kiskirályok.* Budapesta, 1986, p. 6

139 De exemplu: *Achyl* (HOkl, p. 297-8, - 1335 dec. 28), *Acheel* (HOkl, p. 223-5, - 1340 mai. 1)

140 HOkl, p. 259-60 (1354 ian. 25): *Verres*; DRH, C, XI, p. 399-400 (1359 iul.4): *Weres*

întâmplă aproape fără excepție, atât în cazul fiilor lui Nicolae Wass cel Bătrân, cât şi în cazul fiilor fratelui său, Ioan.[141]

În practica documentară latină numele distinctiv apare prima dată sub forma conexiunii cu expresia "*dictus*". De multe ori numele distinctiv (din care se va dezvolta numele de familie de astăzi) este omis. Nobilul din Ungaria trebuia să fie desemnat cu numele tatălui său şi al posesiunii unde avea locuință; fără aceste două elemente nici declarația de mărturie nu era valabilă.[142] Deci, pe lângă prenume de multe ori nu figurează "numele de familie" ci doar, prepoziția *"de"*, plus numele posesiunii unde trăia. Acest nume de posesiune face referire la locul unde avea casă, şi astfel funcția lui distinctivă este ocazională şi relativă. (De exemplu: *Nicolaus de Sancto Egidio*). Dacă membri ai aceluiaşi clan au mai multe posesiuni şi mai multe case, se întâmplă ca lângă prenumele chiar şi al fraților să găsim diferite nume de posesiuni.[143] Şi, pentru ca cercetătorului de astăzi să-i apară totul şi mai confuz, de multe ori se întâmplă că în acelaşi sat au posesiuni mai multe clanuri neînrudite, ai căror membri folosesc pe lângă prenumele lor acelaşi nume de moşie.[144] În caz norocos se întâmplă să găsim pe lângă prenume atât "numele de familie" cât şi numele posesiunii (de exemplu: *Nicolaus dictus Wos de Sancto Egidio*). Numele de posesiune în această perioadă desemnează doar locul unde locuieşte individul (nu clanul!)[145] şi este permanent numai în măsura în care domiciliul nu se schimbă. Mai târziu însă, această funcție va fi îndeplinită de domeniul de bază şi acesta se va generaliza chiar până în secolul al XX-lea.

III. Tabelul de descendență al clanului Wass de Țaga în evul mediu

(până la înc. secolului al XVI-lea)

Arborele genealogic - destul de extins, dar estetic - se poate reprezenta grafic destul de greu şi necesită o suprafață extinsă. Într-un asemenea caz, însă, nu este posibilă nici menționarea surselor. Din aceste considerente am optat pentru o reprezentare descriptivă. Fiecărei persoane îi corespunde o combinație de o literă şi un număr. Generațiile sunt desemnate cu o literă a alfabetului latin. (Cei din I.

---

141 Cf. Fehértói, *op. cit.* p. 33; în afara de acestştia şi Ioan zis Achyl a purtat numele de Wass: "*Johannus dicti Vos*" (ArhWass, 1376 mart. 10)

142 Fügedi: *Rokonsági terminológiánk...*, p. 396

143 La cumpăna secolelor XV-XVI clanul Wass a deținut în 5 sate diferite 6 conace. Entz Géza: *Középkori udvarházak Erdélyben.* In: Korunk, 1992/4, 110. (Traducerea maghiară a articolului apărut în volumul Forschungen über Siebenbürgen und Seine Nachbarn " Festschrift", 1987 (Volum omagial Szabó T. Attila şi Jakó Zsigmond) 241-252

144 Engel: *Ung ...nemesi társadalma...*, p. 13, 24

145 *Ibidem...*, p. 122

146 HO, VII, p. 19-20, (1173-93)

generaţie primesc litera **a**, cei din generatia a II.-a primesc litera **b**, ş.a.m.d..) În cadrul aceleiasi generaţii, persoanele primesc un număr, începând cu numărul 1. Este posibil, ca datorită ramificării puternice, persoanele aparţinând aceleiaşi generaţii să nu fie contemporane în realitate. Data morţii, ("ante quem"-ul acesteia) poate fi stabilit foarte rar, aceste date însă figurează acolo unde ele pot fi aflate cu siguranţă.. Prescurtări: + î. d.. = decedat înaintea datei de [...], î. = înainte, d. = după, menţ. = menţionat, nr. = numărul.

a1 ***LOB***
Menţiune: HO, VII, 19-20 (între 1173 şi 1196)
Probabil fratele său[146], dar în totcazul rudele lui: **a2**
Fiii săi[147]: **b1-2**

a2 TOMA
Menţiune: HO, VII, 19-20, (între 1173 şi 1196)

b1 ***CHAMA***
Fiul său[148] : **c1**

b2 ***EMUCH***
Fii săi[149]: **c2-3**

c1 IACOB[150]
Fiii săi[151]: **d1-4**

c2 IOAN
Fiii săi[152]: **d5-12**

147 Pt. **b1**: HO, VII, p. 19-20, (1230); Pt. **b2**: AO, I, p. 387-9 (1315 noi. 13). Chama este numai probabil fratele lui Emuch.

148 AO, I, p. 387-9 (1315 noi. 13)

149 DIR, XIV-1, C, p. 387 (1304 sept. 28)

150 Huszti pe acest Iacob identifică - după părerea mea greşind - cu acel Iacob pe care Béla al IV.-lea îl numeşte "ensifer noster" (adică "spătarul nostru"). ArhWass, 1263 (într-un transumpt din 6 mart. 1348). Ediţia documentului: HO, VI, p. 113-4

151 HOkl, p. 207-8 (1335 dec. 28)

152 HOkl, p. 207-8 (1335 dec. 28)

c3 NICOLAE cel Bătrân (*senior*)
Fii săi[153]: **d13-14**
Nepotul său(?)[154]: **e22**

d1 MIHAIL[155]

d2 NICOLAE

d3 TOMA

d4 IACOB

d5 NICOLAE cel Tânăr[156] (parvus)
Fiii săi[157]: **e16-17**

d6 LADISLAU
Fiii săi[158]: **e6-11**

d7 IOAN (zis *Achyl, Acheel*)
Copiii săi[159]: **e1-2**

153 HOkl, p. 207-8 (1335 dec. 28)

154 ArhWasst, 1422 mai. 27. (Transumpt în actul conventului din Cluj-Mănăştur din 3 octombrie, 1724.)

155 Începând cu el, descendenţa este nesigură: Fii lui Mihail (?) : Toma - ArhWass, 1390 noi. 8 (Transumpt din 1390 dec. 20); Mihail - ArhWass, 1391 apr 23; Andrei - jude nobiliar al comittului Dăbâca: ZsO, I, nr. 5164. (1398 ian. 22)

156 + î. d. 1374 aug. 4 (ArhWass)

157 Pt. **e16**: DRH, C, XII, p. 157-8 (1363 iul. 8) 158 Pt. **e6**: ArhWass, 1379 iun. 4; Pt.. **e7**: ArhWass, 1379 iun. 5; Pt. **e8**: ArhWass, 1376 matr. 10; Pt. **e9-10**: DRH, C, XII, p. 157-8 (1363 iun. 8); Pt. **e11**: ArhWass, 1404 noi. 19

159 Pt. **e1**: ArhWass, 1376 mart. 10; Pt. **e2**: DRH, C, X, p. 247-8 (1354 ian. 7). Cu această ocazie Elisabeta primeşte a patra parte cuvenită fiicei din moşia dobândită nu de mult, Keresztes

d8 LAURENȚIU
d9 PETRU (zis Roşcatul)[160]
Fiii săi[161]: **e3-5**
d10 TOMA (zis Roşcatul)
Fiii săi[162]: **e12-15**
d11 DEZIDERIU[163]
Copiii săi[164]: **e18-21**
d12 MIHAIL
d13 IOAN
d14 LADISLAU
e1 TOMA[165]
Soția lui[166]: *Sebe'*
e2 ELISABETA
e3 LADISLAU
e4 ANDREI
e5 NICOLAE
Fiii săi[167]: **f23-24**

160 + în 1368-ban, cf. nota nr. 79, dar în orice caz înainte de î. d. 1383 noi. 23. (ArhWass)

161 Pt. **e3**: ArhWass, 1354 mai. 12; Pt. **e4-5**: HOkl, p. 324-5, regesta documentului: ZsO, I, nr. 4033. (1395 iul. 2)

162 Pt. **e12**: DRH, C, XII, p. 157-8 (1363 iul. 8); Pt. **e13**: DRH, C, XIII, p. 260 (1366 iul. 8); Pt. **e14**: DRH, C, XIII, p. 278-80 (1366 noi. 25) - numai aici este menționat!; Pt. **e15**: Teleki, I, p. 108-110 şi 111 (1358 aug. 1 şi 1359 ian. 1) - numai pecetea aflată pe document indică că a aparținut - probabil - clanului.

163 + în anul 1368 cf. nota nr. 82.

164 Pt. **e18**: DRH, C, XIII, p. 686-71 (1370 ian. 4); Pt. **e19**: DRH, C, XIII, p. 686-7 (1370 ian.4); Pt. **e20**: HOkl, p. 297 (1372 apr. 11); Pt. **e21**: HOkl, 311 (1378 iun. 29)

165 + î. d. 1376 mart. 10. (ArhWass). Probabil că a murit înainte de 1372 apr. 15, pentru că nu este amintit cu ocazia marii împărțeli familiale din această dată nici el, nici urmaşii lui. ArhWass, 1372 apr. 15 respectiv 1372 aug. 5 (Transumpt în actul capitolului din Győr din 1383 noi. 23)

166 ArhWass, 1376 mart 10

e6 IOAN
Fiii săi[168]: **f14-19**
e7 NICOLAE cel Bătrân (*magnus*)
Fiii săi[169]: **f11-13**
e8 LADISLAU
e9 SIMION
e10 LÖKÖS (*Leukus*)
Copiii săi[170]: **f1-10**
e11 NICOLAE cel Tânăr (*Parvus*)
Fiul său[171]: **f20**
e12 IOAN[172]
e13 LADISLAU
e14 ?LÖKÖS (*Leukus*)
e15 ?NICOLAE
e16 PAUL
Al doilea soț al soției lui[173]: Nicolae, fiul lui Paul Valkói (*deValko*); (*magister*)
e17 ŞTEFAN
Fiica lui[174]: **f21**
(necunoscută după nume)
e18 PAUL
e19 ECATERINA

167 ArhWass, 1401 mart. 13, numai pt. **f24**: ArhWass, 1423 mai. 28

168 ArhWass, 1404 noi. 19; Pt. **f18**: ArhWass, 1410 sept. 28; Pt. **f17**: ArhWass, 1430 mai. 4 respectiv KmJKv, nr. 706 ([1449] iun. 9); Pt. **f19**: ArhWass, 1453 ian. 24

169 ArhWass, 1404 noi. 19

170 ZsO, IV, nr. 1459 (1413 dec. 27); Pt. **f5**: ArhWass, 1410 ian. 23; Pt. **f6**: Zs. O, V., nr. 1863 (1416 mai 8); Pt.: **f7-9**: KmJkv, nr. 706 ([1449] iun. 9); Pt. **f10**: ArhWass, 1429 ian. 12

171 ArhWass, 1404 noi. 19

172 + î. d. 1372 apr. 12 (HOkl, p. 298)

173 ArhWass, 1381 ian. 16

174 ArhWass, 1390 mai. 30

Soțul ei: Ilie[175] Suki (*de Swk*), fiul lui Nicolae[176]

e20 IOAN[177]

e21 LADISLAU[178]

Fiica ei[179]: **f22**

e22 EGIDIU

Fiii săi[180]: **f25-26**

e23 NICOLAE

e24 PETRU

f1 LADISLAU

Fiul său[181]: **g1**

f2 ANDREI

f3 ANTONIU

f4 LÖKÖS (*Lewkes*) TOMA[182]

Soția sa: Elena, fiica lui Petru Dobokai (*de Doboka*)[183]

f5 *JUNYTH*

Soții lui: 1. Ioan Székely (*Zekel*) din Mica (*de Mykehaza*)[184]
2. Emeric Györgyfalvi din Gheorgheni, *de Gerghfalwa*)[185]

Fiii săi: Emeric[186], Petru[187]

f6 DUMITRU

f7 *POTENTIANA*

Soțul ei[188]: Petru *Kabos* din Mănăstireni (*de Gerewmonostor*)[189]; (soția sa anterioară[190]: Elena)

f8 VERONICA

Soțul ei[191]: Andrei Székely (*Zekel*) din Sântejude (*Zentheged*)

Copii săi:[192] Ștefan Pictorul (*Keplro*), Mihail, Clara

f9 JULIETA

Soțul său[193]: Iacob Keresztes (*Kereztes*) din Săntejude (*de Zenteghed*), om al voievodului[194]

f10 (LÖKÖS, *Lewkes*) SIGISMUND

f11 MIHAIL

f12 IOAN

f13 ȘTEFAN

f14 LADISLAU

Soția sa[195]: *Potentia*

Copiii săi[196]: **g2-4**

---

175 DRH, C, XIII, p. 686-7 (1370 iun. 4) "Elye de Swk"

176 DRH, C, XIII, p. 509-12 (1368 iun.11)

177 + î. d. 1372 apr. 12 (HOkl, p. 298)

178 + î. d. 1405 iul. 4 (ArhWass)

179 ArhWass, 1405 iul. 4

180 ArhWass, 1422 mai. 27 (Transumpt în actul conventului din Cluj - Mănăștur din 3 oct. 1724)

181 HO, V, p. 248-9 (1451 febr.5)

182 + î. d. 1456 jul.12. (ArhWass); respectiv Sz 1887, (21), 80 (1456 -Transumpt în actul conventului din Cluj - Mănăștur din 1771)

183 KmJkv, nr. 1394 (1459 noi. 7). ArhWass, 1456 iul. 12

184 ArhWass, 1410 ian. 17

185 ArhWass, 1429 mai. 23 (Ediție lacunară și cu multe greșeli: CD, X/7, p. 189-90)

186 ArhWass, 1429 mai 23

187 ArhWass, 1430 aug. 26

188 KmJkv, nr. 706 ([1449]) iun. 9

189 KmJkv, nr. 108 ([1439 febr. 2])

190 KmJkv, nr. 108 ([1439 febr. 2])

191 KmJkv, nr. 706 ([1449]) iun. 9; Andre Székely + î. d. 1476 iun. 13 (KmJkv 1476 iun. 13, nr 2212)

192 KmJkv, nr. 2212 (1476 iun. 13)

193 KmJkv, nr. 706 ([1449]) iun. 9

194 KmJkv, nr. 659 (1449 mart. 1)

195 ArhWass, 1486 noi. 19

196 KmJkv, nr. 319 (1441 mai. 20) respectiv pt. g4: KmJkv, nr. 212 (1440 mart. 18)

f15 TOMA

f16 MIHAIL[197]

Fiii săi[198]: **g5-7**

f17 PAUL[199]

Soția sa[200]: *Anastasia*, fiica lui Dominic Iklódi (*de Iklod*); mai târziu soția lui <Manini> *Pape* din Dej[201]

Fiul său[202]: **g8**

f18 ***VID***[203]

Soția sa[204]: Fiica lui Ștefan Fejes (*Feyes*) din Geaca (*de Geke*): Marta

Copiii săi[205]: **g9-17**

f19 DOROTHEA

Soții ei: 1. Petru Szentiványi (*de Zenthywan*)[206]
2. Grigore[207], fiul lui Matia Récsei (*de Reche*)[208]:

Copiii săi[209]: Laurențiu, Grigoe, Ecaterina, Elena

f20 PAUL

f21 Fiică (Necunoscută după nume)

f22 SOFIA

Soțul său[210]: Emeric Járai, (*de Jara*) fiul lui Ladislau

f23 NICOLAE

f24 PETRU

f25 MIHAIL

f26 IOAN

g1 SIGISMUND

g2 IOAN

g3 NICOLAE

g4 ELENA

g5 GHEORGHE

g6 LADISLAU[211] (zis ***KONIA***[212])

Fiicele săi[213]: **h9-10**

g7 NICOLAE

g8 DOMINIC[214]

Soțiile ei: 1. Margareta[215], fiica lui Ladislau Keresztúri *de Krezthwr*)
2. Barbara, fiica lui David Gyerőffy (*Gyerewfy*) din Căpușu Mic (*de Kyskapws*)[216]

---

197 + î. d. 1440 febr. 4 KmJkv, nr. 190

198 ArhWass, 1431 apr. 17

199 + î. d. 1446 iul. 1 (ArhWass)

200 ArhWass, 1452 ian. 15

201 ArhWass, 1448 aug. 13. Nu este nici din familia Koródi, nici din familia Kecseti, cum s-a presupus greșit: Draskóczy István: *Familia Manini - Date* privind istoria orașului Oradea și a împrejurimilor *sale*. In: Crisia, 1992 (22), p. 77.

202 ArhWass, 1448 aug. 13

203 + î.d. 1459 mai. 13. (KmJkv, nr. 1348)

204 KmJkv, nr. 1348 (1459 mai. 13)

205 KmJkv, nr. 681 (1449 apr. 5); Pt. **g9**: KmJkv, nr. 1927. (1469 oct. 26); Pt. **g16-17**: KmJkv, nr. 1567 (1461 iun. 12)

206 ArhWass, 1453 ian. 24

207 KmJkv, nr. 2184 (1475 iul. 13)

208 KmJkv nr. 2036 ([1471 sept. 20])

209 KmJkv, nr. 2184 (1475 iul. 13)

210 ArhWass, 1405 iul. 4

211 + î. d. 1474 ian. 27 (ArhWass)

212 KmJkv, nr. 190 (1440 febr. 4)

213 Pt. **h9**: KmJkv, nr. 1885 (1469 mai. 12), ArhWass, 1475 apr. 13, ArhWass, 1474 ian. 27; Pt.
h10: ArhWass, 1468 aug. 5

214 + 1497 mart. 30 (ArhWass), La data de 2 dec. 1498 (?) este amintit ca om al regelui: TT, 1907, p. 105

215 KmJkv, nr. 1538 (1461 apr. 13)

216 KmJkv, nr. 2633 (1487 mart. 4), respectiv Sz, 1887, (21), 83 (1487)

Copiii săi[217] : **h1-8**
g9 LADISLAU
g10 GRIGORE
g11 ȘTEFAN[218]
Fiul său[219] : **h11**
g12 PAUL
g13 IOAN[220]
g14 TOMA
g15 ELISABETA
Soțul său[221] : Ștefan, fiul lui Albert Gesztrágyi (*de Geztragh*)[222]
g16 SIGISMUND[223]
g17 MARGARETA
Soțul ei[224] : Laurențiu Székely (*de Zekel*) din Sântejude (*ZenthEged*)
h1 IOAN
Soția sa[225] : Ursula (Orsolya), fiica lui Gheorghe Hosszúaszói (*de Hozywazo*)
Fii săi:[226] **i1-4**
h2 LADISLAU
h3 BLASIU (BALÁZS)[227]
Soțiile săi:1. Ecaterina, fiica lui Ioan (sau Valentin?)[228] Hosszúaszói[229] (*de Hozwazo*)
2.Ecaterina , fiica lui Foris *Jankafy* Ősi[230] (*de Ews*)
Copiii săi[231] : **i5-8**
h4 NICOLAE
Soția sa[232] : Ecaterina, fiica lui Ladislau Tőki (*Thewky*); mai târziu soția lui Ioan *Arcuparius* (*circumspectus*)[233]
h5 GHEORGHE
h6 MIHAIL[234]
h7 ECATERINA
Soții săi: 1. Gheorghe Keresztúri (*de Kerezthwr*)[235]
2. Sebastian Fekecs (*Fekech*) din Țaga (*de Czege*)[236]
h8 ELISABETA
Soții săi: 1. Toma Pogány din Turda[237]
2.Iacob Nagy din Silivaș[238]
h9 ECATERINA
Soțul său[239] : Antoniu, fiul lui Ioan Kendi (*de Kend*),[240] vicevoievodul Transilvaniei

---

217 KmJkv, nr. 2968 (1495 iul. 11); Pt. **h7:** KmJkv, nr. 2854 (1493 apr. 1)
218 + î. d. 1504 aug. 29 (KmJkv, nr. 3311)
219 KmJkv, nr. 3311 (1504 aug. 29)
220 + î.d. 1523 ian. 13 (ArhWass)
221 KmJkv, nr. 1834 (1468 dec. 16)
222 KmJkv, nr. 1418 [1460] ian. 16
223 + î. d. 1519 apr. 25 (ArhWass)
224 KmJkv, nr. 2937 (1495 ian. 9)
225 ArhWass, 1512 noi. 30
226 KmJKv, nr. 3228 (1502 ian. 6); ArhNațMagh, Arhiva Capitlului din Alba Iulia (în continuare: ArhCapitlAlb), Centuriae, C 21 (1568 apr 11, Geaca)
227 + î. d. 1528 noi. 6 (KmJkv, nr. 4235)
228 KmJkv, nr. 3333 (1505 ian.28)
229 KmJkv, nr. 3288 ([1503] iun. 25)
230 KmJkv, nr. 3915 (1523 mart. 22)
231 KmJkv, nr. 3907 (1523 mart. 11)
232 KmJkv, nr. 3143 (1500 aug. 23)
233 KmJkv, nr. 3143 ([1500 sept. 15])
234 + î. d. 1519 jan. 31 (ArhWass)
235 ArhWass, 1479 mart. 30
236 KmJkv, nr. 2854 (1493 apr. 1)
237 ArhWass 1496 ian. 29
238 ArhWass, 1509 noi. 16
239 ArhWass, 1474 ian. 27
240 KmJkv 1267 sz. (1475 apr. 25)

h10 ELISABETA

h11 MIHAIL

h12 PAUL

i1 TOMA

i2 PAUL

Fiul său:[241] **j1**

i3 ECATERINA

Soțul lui[242]: Andrei *Bothos* din Sântejude (*de ZenthEghyed*)(*egregius*)

i4 DOROTHEA

i5 IOAN cel Bătrân (*senior, egregius*[243]) (*de SzentGothard*)[244]

Soția sa: Margareta (Fiica magistrului Ambrosie Szucsáki (*de Zuchak*) și Dorothea, doamnă nobilă[245]

Fiica sa: **j2**

i6 IOAN cel Tânăr (*iunior, egregius*) (*de Czege*)[246]

Fiul lui: **j2**[247]

i7 BLASIU (BALÁZS)[248]

Soția sa[249]: Ursula (Orsolya) Komlódy (*Komlody*) (Primul ei soț[250]: Dumitru *Gerdey* castelanul Făgărașului (*egregius*)

i8 BARBARA

j1 IOAN

j2 AGNETA

Soțul ei:[251] Gregorie *Somlyai* (*Litteratus*) de Sântejude (*egregius*)

j3 GHEORGHE

Soția sa[252]: Iuditha *Kendeffi*

Nu putem plasa pe arborele genealogic:

* **IOAN**, fiul lui ***TORMACH***[253]
* **ANDREI** și **PETRU, fii lui *LOOD***[254]
* **VALENTIN**[255]
Soția sa: [256] Ecaterina
* **MAGDALENA**
(Fiica lui Nicolae Wass din Silivaș, *de Wasaszylvas*,

---

241 ArhCapitlAlb, Centuriae, C 21 (1568 apr 11, Geaca)

242 KmJkv, nr. 4241 (1529 ian.6)

243 ArhCapitlAlb, Cista comitatuum, Comitatus Dobocensis, fasc. III., nr. 43 (1568 febr. 6, Sighișoara)

244 ArhCapitlAlb, Cista diversorum comitatuum, Comitatus Albensis,.cista II., fasc. IV., nr. 41; + î.d. 1579 noi. 13. GyfKáptLt Centuriae, Centuria Y, nr. 27.

245 ArhCapitlAlb, Centuriae, Centuria Y, nr. 27. (1579 noi 13.)

246 ArhCapitlAlb, Cista comitatuum, Comitatus Dobocensis, fasc. III., nr. 43 (1568 febr. 6, Sighișoara)

247 ArhCapitlAlb, Cista diversorum comitatuum, Comitatus Albensis, Cista II., fasc. IV., nr. 41;

248 + î. d. 1555 sept. 8 (KmJkv, nr. 5413)

249 KmJkv, nr. 5362 (1555 apr. 24)

250 KmJkv nr. 4804 (1543 oct. 5) - până la data de 30 iul. 1549, când Gerdei este deja mort. KmJkv nr. 4941

251 ArhCapitlAlb, Cista diversorum comitatuum, Comitatus Albensis, cista II., fasc. IV., nr. 41; el a fost nobil: ArhCapitlAlb, Centuriae, Centuria C, nr. 21 (1568 apr 11, Geaca)

252 ArhCapitlAlb, Cista diversorum comitatuum, Comitatus Dobocensis, Cista II, fasc. II., nr. 28 (1648 ian. 26, Košice)

253 AO, I, 387-9 (1315 noi. 1)

254 AO, I, p. 387-9 (1315 noi. 13)

255 + î. d. 1514 mai. 6 (ArhWass)

256 ArhWass, 1514 mai. 6

soţul lui Dominic Iklódi (*de Iklod*[257])

* **MATEI**[258]

Soţia sa:[259] Ana Teke (*Theke*) <din Cubleşu Someşan

Fiica sa:[260] Orsolya

* **Fată - necunoscută după** nume (Fiica lui Toma de Sântejude, văduva lui Dominic Szávai[261])

* **LÖKÖS (*LEWKES*) TOMA,** fiul lui **MIHAI**[262]

257 Pentru toate acestea: KmJkv, nr. 2876 (1493 iul. 4)

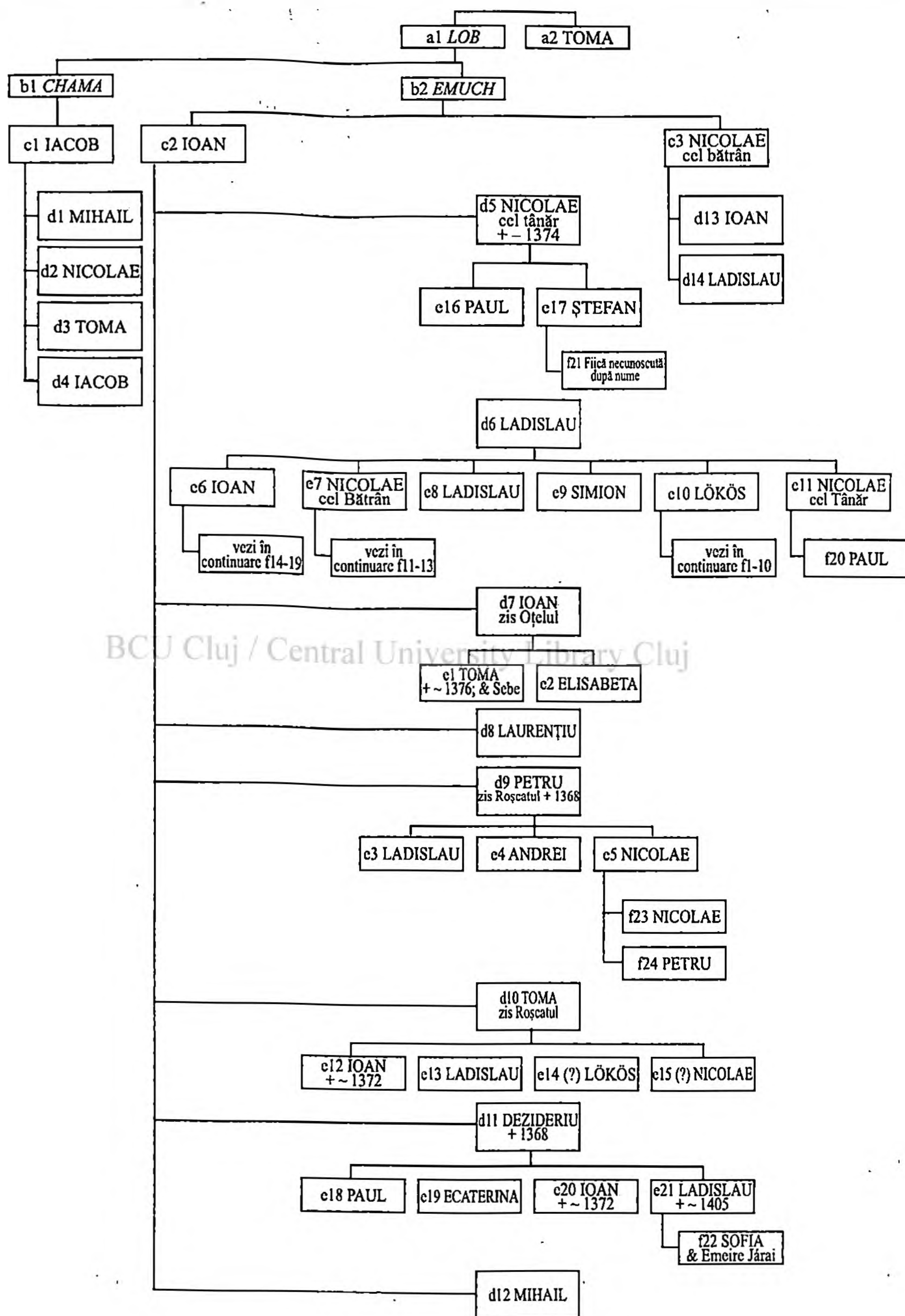
258 Menţionat la.: ArhWass, 1533 iul. 5; + î. d. 1555 sept. 8 (KmJkv, nr. 5413)

259 KmJkv, nr. 5433 (1555 noi. 25)

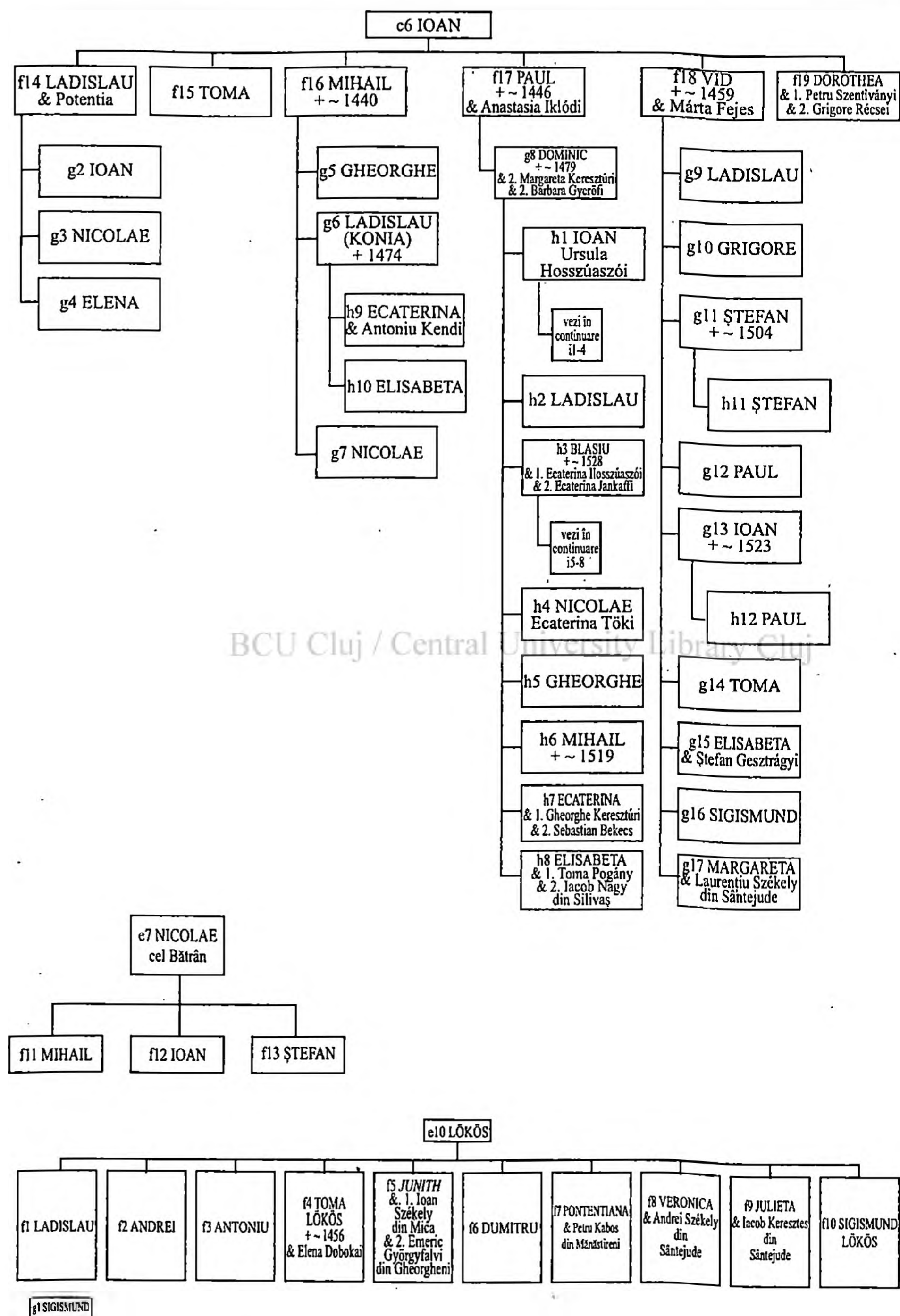
260 KmJkv, nr. 5433 (1555 noi. 25)

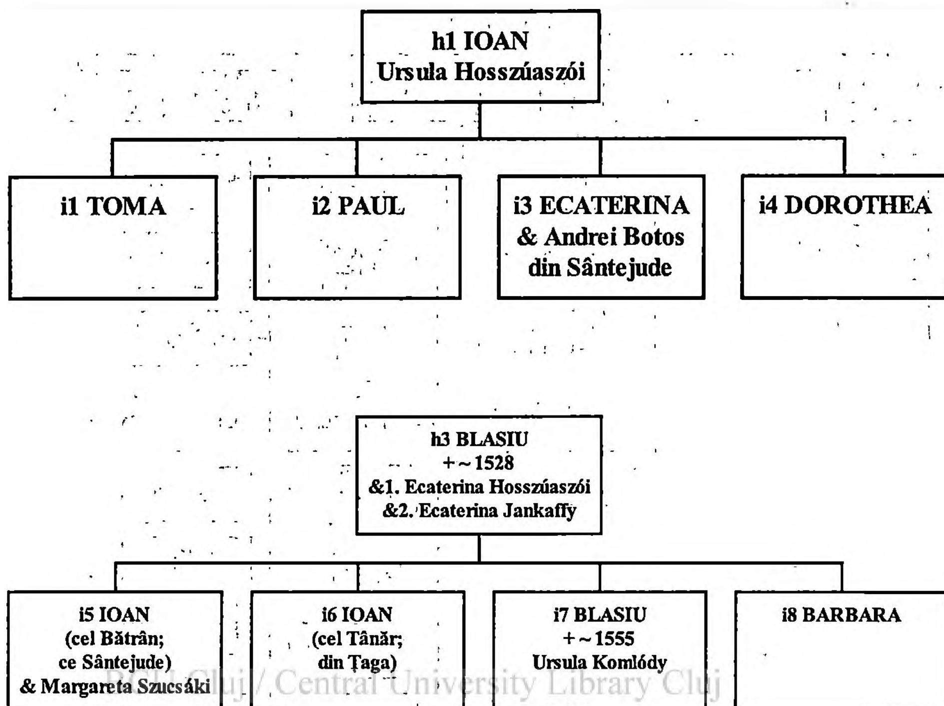
261 Pentru tote acestea: Csánki, V, p. 554 (1452)

262 KmJkv nr. 263 ([1440] august 4)

a1 LOB
a2 TOMA
b1 CHAMA
b2 EMUCH
c1 IACOB
c2 IOAN
c3 NICOLAE cel bătrân
d1 MIHAIL
d2 NICOLAE
d3 TOMA
d4 IACOB
d5 NICOLAE cel tânăr + ~ 1374
d13 IOAN
d14 LADISLAU
e16 PAUL
e17 ŞTEFAN
f21 Fiică necunoscută după nume
d6 LADISLAU
e6 IOAN
e7 NICOLAE cel Bătrân
e8 LADISLAU
e9 SIMION
e10 LÖKÖS
e11 NICOLAE cel Tânăr
vezi în continuare f14-19
vezi în continuare f11-13
vezi în continuare f1-10
f20 PAUL
d7 IOAN zis Oţelul
BCU Cluj / Central University Library Cluj
e1 TOMA + ~ 1376; & Sebe
e2 ELISABETA
d8 LAURENŢIU
d9 PETRU zis Roşcatul + 1368
e3 LADISLAU
e4 ANDREI
e5 NICOLAE
f23 NICOLAE
f24 PETRU
d10 TOMA zis Roşcatul
e12 IOAN + ~ 1372
e13 LADISLAU
e14 (?) LÖKÖS
e15 (?) NICOLAE
d11 DEZIDERIU + 1368
e18 PAUL
e19 ECATERINA
e20 IOAN + ~ 1372
e21 LADISLAU + ~ 1405
f22 SOFIA & Emeire Járai
d12 MIHAIL

c6 IOAN
f14 LADISLAU & Potentia
f15 TOMA
f16 MIHAIL + ~ 1440
f17 PAUL + ~ 1446 & Anastasia Iklódi
f18 VID + ~ 1459 & Márta Fejes
f19 DOROTHEA & 1. Petru Szentiványi & 2. Grigore Récsei
g2 IOAN
g3 NICOLAE
g4 ELENA
g5 GHEORGHE
g6 LADISLAU (KONIA) + 1474
h9 ECATERINA & Antoniu Kendi
h10 ELISABETA
g7 NICOLAE
g8 DOMINIC + ~ 1479 & 2. Margareta Keresztúri & 2. Bárbara Gyerőfi
h1 IOAN Ursula Hosszúaszói
vezi în continuare i1-4
h2 LADISLAU
h3 BLASIU + ~ 1528 & 1. Ecaterina Hosszúaszói & 2. Ecaterina Jankaffi
vezi în continuare i5-8
h4 NICOLAE Ecaterina Töki
h5 GHEORGHE
h6 MIHAIL + ~ 1519
h7 ECATERINA & 1. Gheorghe Keresztúri & 2. Sebastian Bekecs
h8 ELISABETA & 1. Toma Pogány & 2. Iacob Nagy din Silivaş
g9 LADISLAU
g10 GRIGORE
g11 ŞTEFAN + ~ 1504
h11 ŞTEFAN
g12 PAUL
g13 IOAN + ~ 1523
h12 PAUL
g14 TOMA
g15 ELISABETA & Ştefan Gesztrágyi
g16 SIGISMUND
g17 MARGARETA & Laurenţiu Székely din Sântejude
e7 NICOLAE cel Bătrân
f11 MIHAIL
f12 IOAN
f13 ŞTEFAN
e10 LÖKÖS
f1 LADISLAU
f2 ANDREI
f3 ANTONIU
f4 TOMA LÖKÖS + ~ 1456 & Elena Dobokai
f5 JUNITH & 1. Ioan Székely din Mica & 2. Emeric Györgyfalvi din Gheorgheni
f6 DUMITRU
f7 PONTENTIANA & Petru Kabos din Mănăstireni
f8 VERONICA & Andrei Székely din Sântejude
f9 JULIETA & Iacob Keresztes din Sântejude
f10 SIGISMUND LÖKÖS
g1 SIGISMUND

h1 IOAN
Ursula Hosszúaszói
i1 TOMA
i2 PAUL
i3 ECATERINA
& Andrei Botos
din Sântejude
i4 DOROTHEA
h3 BLASIU
+ ~ 1528
&1. Ecaterina Hosszúaszói
&2. Ecaterina Jankaffy
i5 IOAN
(cel Bătrân;
ce Sântejude)
& Margareta Szucsáki
i6 IOAN
(cel Tânăr;
din Ţaga)
i7 BLASIU
+ ~ 1555
Ursula Komlódy
i8 BARBARA

Confreriile medievale în Europa

(Cronologie şi definiţie)

Lidia Gross
Institutul de Istorie Cluj-Napoca

În literatura română de specialitate, termenul **confrerie**,ca noţiune specifică pentru un anumit tip de asociaţie religioasă, a pătruns prin intermediul traducerilor din limba franceză (lb. franceză: confrérie) şi îl regăsim ca atare în dicţionare şi enciclopedii.[1] Alături de acest termen apar şi variante ca, de exemplu, **confrăţie**, ca formă învechită şi, în unele traduceri din limba italiană, **confraternitate** (lb. italiană: confraternitá), cu toate că, franţuzismul confrerie era oarecum consacrat. Am considerat că inserarea sub această formă a cuvîntului în dicţionarele limbii române, constituie un suficient motiv pentru a-l adopta, mai ales că, în limba noastră, cuvîntul confraternitate, derivat din francezul **confraternité**, are sensul, în primul rînd, de înfrăţire (acţiunea de a /se/ înfrăţi) şi rezultatul ei.[2]

I FRATERNITĂŢI ŞI CONFRERII: O CRONOLOGIE

1) Antichitatea creştină şi perioada bizantină

În lumea greco-romană, conceptul şi ideea de fraternitate nu au avut o semnificaţie deosebită înainte de apariţia creştinismului.

Primii creştini au preluat de la evrei obiceiul de a-şi desemna tovarăşul de credinţă religioasă ca "frate" (**adelphoi,** în limba greacă), iar comunitatea creştină,

1 Diaconovici, C., **Enciclopedia română**, Sibiu, t.1, p.904: **confrerie** = asociaţie de binefacere, pietate; **Dicţionarul limbii române**, apărut sub egida Acad.Române, Bucureşti, 1937, t.1/2, fasc.X: **confrate** <confrère, confrerie <confrérie, preluare artificială şi formă învechită; Candrea, I.A. şi Adamescu, Ghe., **Dicţionar enciclopedic ilustrat,** Bucureşti, Ed."Cartea românească", 1948, p.320: **confrerie** = asociaţiune, refăcut după confrérie; **Dicţionar enciclopedic român**, Bucureşti, Ed.Politică, 1962, nu apare nici una din forme; **Dicţionar explicativ al limbii române**, Bucureşti, Ed.Acad.R.S.R., 1975, p.184, apar cele două forme, **confrerie confrerie; Dicţionar enciclopedic**, vol.1, A-C, Bucureşti, Ed.Enciclopedică, 1993, p.438: **confrerie** = asociaţie constituită în scopuri religioase sau caritabile

2 **Dicţionarul limbii române**, 1937, vezi: **confraternitate**

prin extensie, ca **philadelphia** (limba greacă). Din acest moment conceptul de "frate" a fost sortit unei utilizări pur ideologice, pe care tradiția creştină o păstrează pînă astăzi.

Pentru Ciprian[3] biserica era "fraternitas nostra", iar Tertulian[4] se referea la "proximarum fraternitatum", pietate şi întrajutorare fraternală, caracteristice creştinilor din timpul său[5].

Fraternitatea a dat naştere fraternităților, ce adoptă cadre deja consacrate, reprezentate de "collegia" romane.Primele fraternități creştine se leagă de două "collegia" romane păgîne: colegiul umililor, a celor simpli (**collegium tenuiorum**) şi colegiul meşteşugarilor (**collegium artificum**), al căror principal scop era ajutorarea aproapelui[6]

A) Fraternități caritabile

a) Fraternități funerare

- "Fossores" sau "fossarii" ("săpătorii") formau o asociație după modelul oferit de "collegium tenuiorum", care se îngrijea de serviciile funerare. Alături de "săpătorii" mormintelor se aflau arhitecți, pietrari, pictori, toți cei ce asigurau îngrijirea cimitirelor. Spre sfîrşitul secolului al IV-lea, această fraternitate s-a transformat într-o "corporație" de salariați, fapt ce merită semnalat, căci în Occident, printr-un fenomen invers, unele corporații, sub influența bisericii, se vor metamorfoza în confrerii.

- "Parabolanii"[7]. La începutul secolului al V-lea, în Alexandria, textele legislative semnalau o organizație caritativă, ai cărei membri se numeau "parabolani" sau "parabalani"(denumire derivată probabil din cuvîntul "parabolos"/lb.greacă/, însemnînd: a se juca cu/ a-şi risca viața) şi care îndeplineau rolul de infirmieri. Episcopii supravegheau recrutarea lor şi întreaga lor conduită, serviciile lor fiind apreciate îndeosebi în timpul epidemiilor.

b) Fraternități corporative. Sînt puține izvoare referitoare la aceste fraternități analoge tipului de "collegium artificum".Cîteva inscripții şi însemnări, datînd din secolele V-VI,descoperite în diferite puncte ale Asiei Mici- teritoriu creştin prin excelență- relevă faptul că, încă din acest timp, confreria era considerată, dacă nu echivalentul vieții religioase, cel puțin o modalitate de accedere spre desăvîrşire.

---

3 Sfîntul Ciprian a fost episcop al Cartaginei, a trăit între anii: aprox. 200-258

4 Sfîntul Tertulian s-a născut la Cartagina în jurul anului 160 şi a trăit pînă în 220

5 **Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland**, Hrsg. von Otto Brunner, Werner Conze, Reinhard Koselleck, Stuttgart, Ernst Klett Verlag, [1974], Bd.1, A-D, p.554

6 Duhr, Joseph, **La confrérie dans la vie de l'église**, în "Révue d'histoire écclesiastique", Louvain, XXXV/1939, p.442

7 **Ibidem**, p.444; ;Le Bras, Gabriel, **Les confréries chrétiennes. Problémes et propositions,** în "Revue historique du droit français et étranger", Paris, 1940-1941, XIX-XX, p.313

B) Fraternităţi spirituale

a) "Spoudaei"sau "philopones"[8] Formau o asociaţie religioasă, a cărei primă menţiune apare într-o scrisoare a Sfîntului Petru Martirul, patriarhul Alexandriei, în timpul persecuţiilor lui Diocleţian (cca.303-305).Mişcarea s-a răspîndit şi în alte zone ale Orientului, în secolele V-VI, fiind semnalaţi în marile oraşe creştine ale Orientului, aşa numiţii "sîrguincioşi", "zeloşi". "Philopones" sau "spoudaei" au format o veritabilă confrerie: ascetism sever, bazat pe posturi frecvente, asistenţă la slujbele religioase. După secolul VII, ei sînt tot mai rari. În anul 787 "spoudaeon" din Ierusalim nu mai era o confrerie, ci o mănăstire.

b) "Apotacticii", sînt asceţi, grupaţi în asociaţii, ce participau la oficiile liturgice. Rigorismul lor i-a făcut suspecţi de maniheism, ceea ce a atras condamnarea lor de către Teodosiu, (împărat între anii 379-395).

2) **Europa medievală**

A) Lumea ortodoxă

Moştenitoare ale tradiţiei bizantine, "fraternităţile" din cadrul bisericii ortodoxe, sînt menţionate pentru prima dată în spaţiul rusesc, în anul 1134 (Novgorod şi Pleskau)[9] Aceste asociaţii orientate spre modelul bisericii primitive, nu exclud influenţe apusene, ţinînd seama de legăturile comerciale ale celor două aşezări.

Sub denumirea de "bratsvo", "fraternităţile" au apărut aproape în fiecare parohie, avînd ca principal scop, alături de grija pentru slujba religioasă, înmormîntarea membrilor lor.

Un cu totul alt caracter au dobîndit "fraternităţile"în cadrul regatului polono-lituanian, unde acestea şi-au asumat funcţii importante în slujba populaţiei ortodoxe, devenind adevărate centre ale vieţii culturale[10] Mai ales după unirea ucrainienilor şi bieloruşilor din regat, cu biserica Romei (sinodul de la Brest-Litovsk, 1596) "fraternităţile" au devenit adevărate bastioane ale Ortodoxiei, finanţînd bisericile ortodoxe, şcolile şi tipografiile.

Polonia medievală oferă şi din această perspectivă un tablou complex, alături de aceste "fraternităţi", fiinţînd confreriile catolice, numeroase, ale căror scopuri aveau însă o cu totul altă natură.

B) Lumea catolică

1) Originea confreriilor (sec.V-IX)

Pentru a înţelege originea confreriilor, afirmă istoricul Joseph Duhr[11], trebuie să ne întoarcem la Sfîntul Benedict (480-547) şi la ordinul fondat de el, familia benedictină."Frater", sinonimul lui "monachus" este denumirea obişnuită pentru

8 Duhr, Joseph, **op.cit.**, p.448; Le Bras, Gabriel, **op.cit.**, p.313

9 **Theologische Realenzyklopädie**, Berlin, New York, 1987, Bd.VII, p.199.

10 **Ibidem**, p.200

11 Duhr, Joseph, **op.cit.**, p.451.

cel ce aparţine comunităţii monastice. Dacă în ceea ce priveşte "rădăcinile ascunse"ale confreriilor[12] există încă divergenţe între istorici, în ceea ce priveşte apariţia ei în mediul monastic, istoricii sînt unanimi.

De numele Sfîntului Bonifaciu, din anul 746 arhiepiscop la Mainz, se leagă întemeierea unei confrerii de rugăciuni[13], ideea acestei asociaţii fraternale avîndu-şi sursa în concepţia lui Beda Venerabilul (mort în 735).Într-o scrisoare către Optatus, abatele mănăstirii de la Monte Cassino, Bonifaciu se referă la o uniune "fraternitas", al cărei obiectiv era rugăciunea comună pentru cei morţi, în care scop cere numele celor dispăruţi din fiecare comunitate monastică, numele membrilor în viaţă rămînînd anonime. Confreriile de rugăciuni au format o adevărată reţea de legături, densă şi extinsă. Bonifaciu, de exemplu, era înfrăţit cu episcopii de Canterbury, Winchester, Worchester, York; biserica romană din Reichenau, în secolul IX, era în legătură cu mai mult de o sută de mănăstiri, printre care cele din: Hamburg, Corbie, Bremen, Corvey, Essen, Fulda[14] În funcţie de "ordinul" căruia i se integrează membrii lor, aceste confrerii de rugăciuni se împart în pur mănăstireşti şi mixte: călugări şi laici (confreria mănăstirii Fulda, în secolul IX) pe de o parte, şi călugări şi clerici pe de altă parte. Pentru acest din urmă caz este relevantă confreria de rugăciuni, ale cărei baze au fost puse cu prilejul conciliului de la Attigny (anul 762) de către toţi episcopii şi abaţii participanţi (Chrodegang, 712-766, episcop de Metz, fiind iniţiatorul ei) şi care se obligau ca la moartea unui confrate, episcop, abate, simplu cleric sau călugăr, să se săvîrşească un anumit tip de slujbă religioasă[15] Unii istorici consideră documentele acestui conciliu, ca cele dîntîi mărturii sigure pentru existenţa confreriilor în această epocă[16]

Materialul documentar existent nu ne permite să apreciem dacă aceste diferenţe (diferitele tipuri de fraternităţi) erau importante pentru contemporani, tocmai pentru că ele veneau în contradicţie cu ideea de înfrăţire universală. Din punct de vedere terminologic nu se face nici o diferenţiere între ele, denumirea

---

12 Bibliografia avută la dispoziţie pentru acest aspect nu este foarte bogată. Am putut totuşi detaşa două puncte de vedere mai clare: a) cei ce văd originea confreriilor în supravieţuirea fraternităţii primitive-creştine, continuatoare a tradiţiei antice (de ex. Le Bras) şi b) cei ce identifică originile confreriilor în împletirea elementului creştin cu elementul păgîn de origine germanică (de ex.Wilda, Eduard - **Das Gildewesen im Mittelalter**, 1831, apud Schnyder, André - **Die Ursulabruderschaften des Spätmittelalters**, Bern u. Stuttgart, Verlag Paul Haupt, 1986, p.20).

13 **Dictionnaire de spiritualité ascetique et mystique, doctrine et histoire**, 11, Paris, 1953, p.1470; **Geschichtliche Grundbegriffe...**, p.554; Duhr, Joseph, **op.cit.**, 455-456; **Theologische Realenzyklopädie**, p.196.

14 Schnyder, André, **op.cit.**, p.26-27.

15 Hefele, Karl Joseph von - **Conciliengeschichte. Nach den Quellen bearbeitet**, Freiburg im Breisgau, "Herder'sche Verlagshandlung", Bd.III, 1877, p.603.

16 Weigand, R., "**Bruderschaften**" în "Lexikon des Mittelalters", Bd.II, München, Zürich, 1983, p.735; Supperich, Robert, "**Bruderschaften**" în "Teologische Realenzyklopädie...", p.196.

fiind, de cele mai multe ori, motivată de obligația etică a iubirii aproapelui: **amicitia, caritas, communio, confraternitas, consortium, conventio, familiaritas, societas, et fraternitas.**

Textele cu caracter juridic ale acestei perioade reprezintă o altă sursă prețioasă de informare privind începuturile confreriilor. Pe urmele istoricului André Schnyder mă voi opri la două dintre ele[17].

Capitularul emis de Carol cel Mare în martie 779, referitor la anumite uniuni, denumite în textul latin **convenetia** (noțiune echivalentă în limbajul juridic german cu **gildonia**), dispune interdicția lor, atîta timp cît acestea se bazează pe depunerea unui jurămînt din partea membrilor lor. Aceste uniuni care își propuneau ajutorarea materială a membrilor, în situații limită, mai ales naufragii și incendii, nu și-au asumat nici un țel propriu-zis religios.

"Capitula presbyteris data", din anul 852, datorată lui Hincmar,episcop de Reims,(în anii 845-882), admite existența în dieceze, cu anumite restricții însă, a asociațiilor numite pentru prima dată cu termenul **confratriae**. Aceste uniuni alcătuite din clerici și laici, bărbați și femei, practică o viața comună activă, urmărind, adesea, scopuri diverse. Hincmar a încercat să orienteze activitatea acestor confrerii spre un tărîm spiritual, religios și să impună abandonarea petrecerilor cu mîncare și băutură practicate de membrii acestora

Din analiza textelor juridice și a celor cu funcții liturgice, provenite din spațiul monahal, reiese că, în epoca francă, termenul încetățenit de "confrerie" (Bruderschaft, în limba germană), era utilizat pentru două forme de manifestare deosebite prin structură, scop, model sociologic.

a) "Confreria" de tip **geldonia**. Grupează un anumit număr de laici și clerici, bărbați și femei, care de bună voie, prin prestarea unui jurămînt, urmat de un ospăț comun, se obligau să se sprijine reciproc. Ajutorul se manifesta sub multiple aspecte, cel din domeniul religios nefiind unicul și cel mai important.

b) "Confreria" de tip **fraternitas**. Membrii acesteia, îndeosebi clerici, își promiteau ajutor în timpul vieții și după moarte, acordînd un loc aparte mîntuirii sufletelor. Alături de țelul spiritual, esențial, puteau să apară și scopuri de ordin material, după cum reflectă izvoarele istorice destul de numeroase.

Pentru a concluziona, putem afirma că unele din aceste elemente originare se regăsesc în secolele ulterioare, pe de o parte în diferențierea dintre ghilde (corporații meșteșugărești) și confrerii (religioase)[18] și, pe de altă parte, în dublul aspect: sacru și profan, ce caracterizează confreria de-a lungul evului mediu[19]

2) Evoluția confreriilor (sec.X-XV)

17 Schnyder, André, **op.cit.**, p.17-18
18 **Ibidem**, p.30.
19 Le Bras, Gabriel, **op.cit.**, p.316

În secolele X-XI spiritul asociativ al creştinătăţii a dat naştere unei reţele de asociaţii, de toate tipurile, printre care şi confreriile, al căror fundament spiritual îl reprezintă idealul bisericii primitive şi tradiţia testamentară (Noul Testament) a conceptelor de "fraternitas" şi "sanctorum communio".

După exemplul mănăstirilor, clerul secular a instituit aşa numitele "familiarităţi", după unii istorici, în ele avîndu-şi originea capitlurile rurale[20]. Capitlurile rurale se prezintă ca un corp profesional şi în acelaşi timp ca o confrerie pioasă.

În mod frecvent capitlurile cooptau laici în confreriile lor, acestea fiind conduse după statutele capitlului căruia confreria îi era subordonată. (Sînt cunoscute sub denumirea de confrerii Calendae.)

După modelul confreriilor monastice şi sacerdotale au apărut în Occident şi confreriile laicilor, legate de mişcarea Penitenţilor, ce debutează la sfîrşitul secolului al XII-lea, alimentată de idealul apostolic. Joncţiunea celor două teme: idealul penitenţial de inspiraţie monastică şi idealul "apostolic" difuzat de canonicii regulari şi predicatorii populari, a dat naştere unei mişcări laice, în care fidelii încercau experinţa unei vieţi religioase intense, trăind "în lume". Aceasta se situează în prelungirea instituţiei converşilor, care la cistercieni şi canonicii regulari colaborau activ la viaţa comunităţii şi lucrau la propria lor sanctificare.

Primele experienţe de acest tip se întîlnesc în Ţările de Jos, unde în preajma anilor 1170-1180, au apărut **beghinele**, femei care trăiau fie izolat, fie în comunităţi sub conducerea uneia dintre ele, fără a pronunţa vreun jurămînt. Existenţa lor era consacrată muncii manuale, asistenţei bolnavilor şi rugăciunilor repetate[21]

În aceeaşi perioadă era semnalată în Lombardia existenţa unor grupuri de laici, care se numeau **"Umiliţii"**. Mişcarea a apărut şi s-a dezvoltat în mediul citadin, printre meşteşugarii care doreau să practice viaţa evanghelică, fără a-şi schimba "starea" din care făceau parte. Condamnaţi ca eretici în anul 1184, ei au primit dreptul la existenţă, din partea Papei Inocenţiu III, la începutul secolului al XIII-lea. Bula papală statutează existenţa a trei ordine în cadrul mişcării, respectiv două de clerici şi laici, ducînd o viaţă comunitară de tip monastic, şi al treilea, format din laici, rămaşi "în lume", şi trăind nu după o regulă, ci conform unui program de viaţă (propositum). Textul din 1201 este deosebit de important, deoarece reprezintă prima recunoaştere oficială, de către biserică, a validităţii mişcării[22]

Mişcarea Penitenţilor propriu-zişi (Ordo Poenitentiae) s-a dezvoltat în acest spirit, programul ei fiind cunoscut graţie unui text din jurul anului 1215,

---

20 **Ibidem**, p.319

21 Vauchez, André, **Les laics au Moyen Âge. Pratiques et éxperiences réligieuses**, Paris, "Les Editions du Cerf", 1987, p.105

22 **Ibidem**, p.106.

aprobat de Papalitate în anul 1221 şi cunoscut sub titlul: " Memoriale propositi fratrum de poenitentia" (editat de G.G.Meersseman în "Dossier de l'ordre de la pénitence au XIII-e siécle", Fribourg, 1982, p.92-112)[23]. Mişcarea a cunoscut un avînt deosebit sub influenţa ordinelor cerşetoare. De fapt, Sfîntul Francisc de Assisi (1182-1226) a început prin a constitui o fraternitate de penitenţi, care a dat naştere, după aprobarea oficială din partea lui Inocenţiu III, Ordinului Fraţilor Minori, şi Ordinului Femeilor Sărmane, condus de Sfînta Clara de Assisi (1193-1253). Franciscanii şi dominicanii au favorizat constituirea comunităţilor de acest tip, ce gravitau în preajma lor, dar fără a avea, iniţial, un raport instituţional privilegiat cu acestea. De-abia la sfîrşitul secolului al XIII-lea a avut loc recunoaşterea oficială a acestor confrerii, cunoscute sub numele de "Fraţii şi surorile penitenţei", termenii "Terţiari" şi "al treilea ordin", fiind ulteriori.

Penitenţii au constituit o elită a laicilor, mai mult sau mai puţin importantă, în funcţie de regiune, reprezentînd tipul de "laicus religiosus".

O expresie particulară a mişcării Penitenţilor o reprezintă Flagelanţii, a căror mişcare pornită din centrul Italiei, cu conotaţii escatologice, s-a răspîndit în primul rînd în ţările Mediteranei, dar şi în lumea germanică, dînd naştere unui impresionant număr de confrerii.

Secolul al XIV-lea, marcat de războaie, epidemii, schisma bisericii occidentale, a cunoscut o afirmare deosebită a fenomenului confraternal, ce asigură, alături de activitatea Terţiarilor, prelungirea şi ramificarea în mase a marii mişcări ascetice din secolele anterioare. Unul din factorii dezvoltării confreriilor a fost şi acţiunea directă, exercitată de ordinele religioase şi monastice. Fără îndoială, fiecare ordin îşi avea propriul ordin terţiar, dar, pe lîngă acesta, dirija şi alte confrerii, ce se reuneau în bisericile lor. În acest secol, de exemplu, în Köln, existau unsprezece mănăstiri, ce îşi aveau fiecare al treilea ordin, dar, alături de acesta, dominicanii conduceau încă 2 confrerii, franciscanii şi augustinii 6, iar carmii, 9[24]. Un alt element, ce a favorizat înmulţirea confreriilor în secolul al XIV-lea îl constituie propagarea Sărbătorii lui Dumnezeu,Corpus Christi, instituită în anul 1246, însoţită întotdeauna de ceremonii solemne, în care, procesiunea Sfîntului Sacrament avea un loc privilegiat. Pentru a participa la această procesiune euharistică, asociaţiile de meserii s-au completat, aproape toate, cu o uniune religioasă.

Secolul al XV-lea a cunoscut apogeul mişcării confraternale, dar, şi primele semne ale declinului.Confreriile au cuprins într-o vastă reţea întreaga viaţă religioasă şi socială; aproape fiecare corporaţie/breaslă, era dublată de o confrerie; s-au format altele noi, s-au consolidat uniuni de confrerii sub conducerea unei **arhiconfrerii**. Spre sfîrşitul secolului însă, înainte de impactul Reformei, confreriile au început să piardă teren, în domeniul asistenţei (sociale), în favoarea

23 apud A.Vauchez, **op.cit.**, p.107

24 **Dictionnaire de spiritualité...**, p.1471

municipalităţii sau a statului, care, din raţiuni financiare, erau tot mai interesaţi de bolnavi, săraci şi vagabonzi.

3) Reforma bisericii, de la începutul secolului al XVl-lea, atinge şi problema confreriilor, considerate, încă din secolul anterior de către unii umanişti (Nicolaus de Cusa, 1401-1464; Erasmus de Rotterdam, 1466/69-1536), mult prea numeroase şi chiar inutile, ca modalitate de exteriorizare colectivă a sensibilităţii religioase, într-un timp, în care, credinciosul găsise calea directei comuniuni cu divinitatea prin "devotio moderna". Reacţia reformatorilor a fost foarte dură; Martin Luther (1483-1546), de exemplu, afirmase în 1521, că "sectele-confrerii sînt unelte ale lui Satan, pentru distrugerea frăţiei întru credinţă şi iubire"[25] Negînd rolul confreriilor medievale, în condiţiile în care el nu recunoştea nici o modalitate de mîntuire în afara bisericii, Luther a dat un sens nou însuşi conceptului de "confraternitate", asociindu-l comunităţii spirituale a credincioşilor, sens, ce s-a păstrat în cadrul bisericii reformate pînă în secolul al XVlll-lea[26]

Noua orientare religioasă ce şi-a făcut simţită prezenţa încă din secolul al XVl-lea, caracterizată prin interiorizarea sentimentelor şi a trăirilor religioase, printr-o nouă sensibilitate, cunoscută sub numele de "devotio moderna", apoi impactul Reformei, care atingea însăşi esenţa conceptului medieval de "fraternitate", au influenţat evoluţia confreriilor catolice. Pe de o parte asistăm la încercarea de aprofundare a vieţii interioare, de atingere a unei pietăţi cît mai intime (sesizabilă de la sfîrşitul secolului al XV-lea), iar, pe de altă parte, la disocierea treptată între confreriile propriu-zise (religioase) şi confreriile" de meserii", atît de greu de separat uneori, în evul mediu. Acestea din urmă şi-au păstrat încă mult timp cadrul exterior, dar şi-au pierdut în cele din urmă spiritul religios.

4) Confreriile catolice în secolul XVlll

Pietismul[27] este cel care, în secolul al XVlll-lea a intervenit încă o dată asupra conceptului de "fraternitate", în mod radical, îndeosebi prin Zinzendorf[28], întemeietorul "comunităţii frateme" de la Herrnhut. Pentru acest pastor luteran, consacrat episcop morav (anul 1737), fundamentul oricărei comunităţi trebuie să fie dragostea frăţească între toţi copiii lui Dumnezeu, fără nici o deosebire de

25 **Theologische Realenzyklopädie**..., p.200-201.

26 **Geschichtliche Grundbegriffe** ..., p.560

27 Pietismul a apărut în cadrul bisericii protestante (Germania luterană), ca o reacţie împotriva dogmatismului bisericii oficiale şi a raţionalismului deist. Philipp Jakob Spener, întemeietorul pietismului, organizează în anul 1675 la Frankfurt, aşa-numitele "collegia pietatis", reuniuni de pietate consacrate rugăciunii şi studiului Bibliei. Dacă Aufklärung-ul reprezintă tendinţa raţionalistă **în** sec. al XVIII-lea, **pietismul** asigură acestui secol sentimentalismul, din care se va alimenta **Romantismul** secolului următor.

28 Nikolaus Ludwig von Zinendorf (apr.1700-1760) a creat pentru **"Fraţii moravi"** (comunitate religioasă protestantă, reprezentantă principală a **pietismului** german) colonia de la Herrnhut, ce practica o pietate ardentă şi un anumit tip de comunism.

credință, înzestrare, inteligență și utilitate. Secolul al XVIII-lea este în aceeași măsură și secolul Luminilor, al Aufklärung-ului raționalist, sub a cărui influență s-a desfășurat procesul de secularizare a conceptului de "fraternitate". Ca formă exterioară de manifestare a acestei tendințe găsim Francmasoneria. Concepțiile Pietiștilor și Masonilor au un punct comun, identificat în importanța acordată noțiunii de "dragoste fraternă", eliberată de orice fel de îngrădire instituțională sau confesională[29]

Politica despotismului luminat (Ludovic al XVI-lea, Iosif al II-lea), Revoluția franceză au încercat desființarea tuturor asociațiilor religioase, caritative și de pietate, fără succes însă. Atacate din toate părțile, confreriile catolice au supraviețuit totuși de-a lungul secolului al XVIII-lea, sub forma unor mici cenacluri elitiste.

5) Romantismul și "redescoperirea" evului mediu, a revigorat mișcarea confraternală în cadrul bisericii catolice, astfel că în secolele XIX și XX asistăm la "reîntoarcerea" confreriilor, urmărind mai mult ca oricînd, atingerea perfecțiunii interioare[30]

II CONFRERIILE MEDIEVALE

1) Individ și comunitate în societatea medievală

În concepția medievală, libertatea individuală echivalează cu integrarea într-o comunitate. Obsedată de grup, mentalitatea medievală a dat naștere unui număr impresionant de comunități, numite "universitates" (corporații, colegii), în care individul "se pierde" mai mult decît se afirmă, căci "individualismul exagerat" este condamnat ca păcat. Astfel individul medieval este prins într-o rețea de ascultări, supuneri și solidarități, care vor sfîrși în cele din urmă prin a se contrazice în așa grad, încît îi vor permite să se elibereze. Familia, parohia, "comunele" rurale și urbane, bazate pe solidarități economice și morale, "vecinătățile", care reprezintă în epoca medievală nucleul comunităților, "fraternitățile" de diferite tipuri (corporația/breasla, înfrățirea pentru pămînt "fraternalis adoptio") sînt doar cîteva dintre grupurile sau comunitățile căruia individul medieval i se integrează[31]

Confreriile, familii artificiale, ai căror membri sînt uniți printr-o fraternitate

29 **Geschichtliche Grunbegriffe...**, p.564

30 În secolele XIX și XX noi comunități apar și în cadrul bisericii anglicane, și în cadrul bisericii evanghelice-luterane și, în general, în bisericile reformate. Cel mai cunoscut exemplu îl oferă "fraternitatea" întemeiată în 1940 la Taizé, lîngă Cluny, de către Roger Schutz, deschisă tuturor confesiunilor. În: Mönchtum, Orden, Kloster. Ein Lexikon, Hrsg. von Georg Schweitzer, München, 1993, p.127.

31 Le Goff, Jacques, **Civilizația Occidentului medieval**, București, Ed. științifică, 1970, p.366-367.

voluntară, reprezintă efortul uman de a scăpa de slăbiciunea singurătății și de răceala cadrelor impuse. Ele constituie un instrument de integrare în viața civilă și o modalitate de accedere la respectabilitate socială pentru indivizi și grupuri. În orașe, statutul lor burghez, le face să fie căutate de cei situați la marginea societății (profesiuni minore, imigranți din mediul rural, rezidenți străini). Același fenomen îl regăsim în spațiul eclesiastic, deoarece, unele confrerii permit simplilor fideli să joace un rol activ în viața parohiei și a bisericii locale. Într-o lume în care libertatea se definește prin încorporarea într-un ordin colectiv și afirmarea drepturilor individului trece prin cele ale grupului căruia i se integrează, problema care se pune este **asocierea corporatistă** și de a accede prin această la o existență recunoscută[32]

2) Definiția confreriei medievale

Codex Juris Canonici (1917/1918) distinge trei tipuri de confrerii, înțelegînd prin acestea, asociații catolice, formate din credincioși de ambe sexe, avînd ca scop, promovarea fraternității și pietății,și, în care, spre deosebire de ordinele și congregațiile religioase, membrii își păstrează neschimbată viața "în secol", nefiind supuși, prin jurămînt, unor reguli prescrise. Acestea sînt: a) confreriile terțiare, 2) confreriile propriu-zise și c) uniunile pioase.

a) Confreriile terțiare (tertii ordines seculares):

Terțiarii sau al treilea ordin, după primul ordin reprezentat de călugări și al doilea ordin, reprezentat de călugărițe, au apărut mai întîi în regula basilitanilor și benedictinilor, cunoscînd o înflorire deosebită în secolul al XIII-lea, în cadrul ordinelor cerșetoare (dominican și franciscan). Sînt asociații alcătuite din laici, care trăiesc "în lume", avînd o disciplină proprie, cu reguli, organizare și privilegii asemănătoare ordinului religios sau monastic căruia i se integrează. Sînt subordonate conducătorului spiritual al ordinului.

b) Confreriile propriu-zise.

Sînt asociații religioase formate din laici, uneori și clerici, cu reguli și privilegii specifice, de exemplu: dreptul de proprietate, de a avea altare, biserici, capele, dreptul de a întreține preoți proprii, libertatea de a avea simboluri și îmbrăcăminte proprii, locuri speciale în biserici sau procesiuni, de a primi indulgențe etc., și care au ca scop principal promovarea cultului divin. Trebuie să fie constituite în persoană morală de drept eclesiastic, printr-un decret formal de întemeiere, să aibă caracterul unei asociații de tip **sodalitia** (să aibă conducere, demnitari și funcționari).

c) Uniunile pioase.

Sînt asociații libere, formate din credincioși, cu scopuri bisericești, fără o

32 Vauchez, André, **Les confréries au Moyen Âge: esquisse d'un bilan historiographique**, în "Revue historique", CCLXXV/1989, nr.2, p.471

organizare exterioară deosebită (simboluri, îmbrăcăminte specifice) şi fără privilegii.

Pentru a fi recunoscute, aceste trei tipuri de asociaţii au nevoie de confirmarea şi supravegherea autorităţii spirituale superioare (episcop, arhiepiscop, Papă)[33].

Accepţiunea actuală a confreriei, disocierea oarecum rigidă, care delimitează astăzi activităţile confreriilor sînt rezultatul unei evoluţii lente. Puţin diferenţiată la începuturile ei şi pe tot parcursul evului mediu, de uniunile spirituale, de bresle sau societăţi de asistenţă mutuală, confreria nu şi-a manifestat decît în mod progresiv caracterele specifice, ce constituie propria sa natură.

În textele medievale, confreria apare sub multiple denumiri: **confratria, caritas, communio, confraternitas, congregatio, consortium, conventio, geldonia, societas et fraternitas, sodalitas, pia unio**. Fiecare îşi modelează propriul regim, dar dincolo de particularisme, rămîne caracterul singular, cel ce-i conferă originalitatea, şi anume, refuzul cadrului impus (stat, comună, parohie), într-o societate foarte riguros ordonată şi organizată, precum cea medievală.

Diversitatea termenilor şi a sensurilor, bogat ilustrată în "Glosarul" lui Du Cange[34], utilizarea lor în contexte diferite, particularismul acestei instituţii, determină ca tentativele istoricilor de a se opri asupra **unei** definiţii pentru confreria medievală să eşueze. Definiţia propusă de G.G.Meersseman, de exemplu, revendică patru elemente constitutive: 1) fixarea de o localitate, 2) obligativitatea membrilor de a participa la reuniuni, 3) o organizare bine structurată şi 4) existenţa statutelor[35] Mai puţin restrictivă, ne apare cea propusă de Ludwig Remling, care afirmă că, putem defini confreriile ca asociaţii voluntare, cu activităţi religios-caritative în primul rînd, şi care formează grupuri speciale în cadrul/sau pe lîngă parohie. Prin această definiţie se delimitează: a) breslele şi alte asociaţii de meserii, chiar dacă apar în documente sub numele de "fraternitas" sau "Bruderschaft", b) societăţile de apărare sau de petrecere ale patriciatului şi c) societăţile asemănătoare ordinelor monastice şi religioase, ca de exemplu " Fraţii vieţii comune"[36]

În ceea ce priveşte statutul juridic al confreriei, canoniştii evului mediu,

---

33 **Die Religion in Geschichte und Gegenwart**, Tübingen, 1927, vezi: "Bruderschaften"

34 **Glossarium mediae et infimae latinitatis conditum a Carolo Dufresne domino Du Cange, Parisiis, "Didot Fratres"** 1842, vol.II, p.534-535: "confratria" = sacrum sodalitium; "confraternitas" = societas inita inter varias ecclesias sive monasteria qua pro defunctis alterius exequias sicut pro fratribus facere spondebant; "confraternitatem clericorum et laicorum que dicitur Zech"; "confraternitate sive gilda pannicidarum"; "confratria et confraternitas" = conjurationes et conspirationes".

35 apud Schnyder, André, **Unions de prière patronnées par Sainte Ursule en Alalemagne du sud à la fin du XV-e siècle, în "Le mouvement confraternel au Moyen Âge, France, Italie, Suisse"**, Actes de la table ronde, Lausanne, 9-11 mai 1985, École Français de Rome, Palais Farnese, 1987, p.264.

36 Remling, Ludwig, **Sozialgeschichtliche Aspekte des spätmittelalterlichen Bruderschaftswesen in Franken**, în "Einungen und Bruderschaften in der spätmittelalterlichen Stadt", Hrsg. von Peter Johaneck, Köln, Weimar, Wien, "Böhlau Verlag", 1993, p.151

recunosc oricărui grup de oameni asociați pentru rugăciuni, penitență sau caritate, caracterul de **colegiu** ("collegium", în dreptul medieval, reprezintă un grup de persoane, formînd fie o categorie socială caracterizată prin drepturi, privilegii și obligații comune, fie o comunitate sau corporație deținătoare a unor drepturi și privilegii proprii, în calitate de persoană juridică aparte). O problemă care se pune pentru istoria dreptului este următoarea: în ce măsură confreria, avînd calitatea juridică de colegiu, aparține bisericii?

3) Statutele.

Statutele, originale sau copii, redactate în limba latină sau în limbile vulgare, precizează componența, calitățile necesare pentru intrarea în confrerie (religioase, morale, fizice),activitatea, conducerea și gestiunea acesteia.

Confreriile erau deschise tuturor: laici și clerici, bărbați și femei, numărul membrilor fiind limitat uneori, iar taxa de intrare, excluzîndu-i pe cei săraci. Fiind o asociație spirituală, devoțiunea confreriei se adresează unui patron spiritual, Dumnezeu, sau unul dintre sfinții săi, ceremoniile pioase în onoarea protectorului spiritual, fiind obligatorii pentru toți membrii confreriei. Statutele reflectă concepția medievală asupra bisericii militante, fiind o adevărată oglindă a vieții creștine: regularitatea actelor de devoțiune, întrajutorarea pentru mîntuirea eternă, ajutorul pentru confrații nevoiași și bolnavi, asistența la funerarii etc.

Conducerea confreriei putea fi asigurată de preoți ,magiștri, guvernatori, abați, aleși pentru cel mult doi ani. Ei veghează la respectarea statutului, la ordinea ceremoniilor, la ținuta membrilor, cu o autoritate variabilă, ajutați de auxiliari (economul, "sergenții", capelanii), care se îndeletnicesc cu nevoile cotidiene.

Patrimoniul confreriei, alcătuit din bunuri imobile (case comune, capele, pămînturi), mobile și bani, reprezintă, alături de bunurile bisericii și cele ale ordinelor monastice, o parte valoroasă, mai puțin luată în considerare, și care, își găsește loc în istoria economică a creștinătății.

Pedeapsa obișnuită pentru cei ce nu respectă supunerea promisă este amenda în bani, și, mai rar, în cantități de ceară. Excluderea din confrerie apare doar în cazuri grave, cum ar fi: scandalurile în viața privată sau nerespectarea consecventă a angajamentelor.

Analiza statutelor denotă preocuparea aparte pentru organizarea internă, menită să le asigure autonomia.

Caritatea și pietatea sînt cele două domenii principale, în care se desfășoară activitatea confreriilor. Bolnavii, săracii, pelerinii, deținuții, creștinii căzuți în mîinile păgînilor, morții, reprezintă obiectul carității lor. În ceea ce privește pietatea, confreriile exercită o dublă influență, una asupra vieții interioare a sufletelor, pe care o intensifică, și alta asupra devoțiunii, a cărei dezvoltare o favorizează.

4) Biserica şi confreriile.

a) Biserica şi viaţa religioasă în secolele XIV-XV[37]

Ne-am oprit la aceste limite cronologice, fără a face o demarcare foarte riguroasă, doarece acest interval aproximativ, reprezintă avîntul mişcării confraternale. Recunoscînd în confrerie un "auxiliar" al bisericii, am considerat necesară schiţarea, în cîteva linii generale, a evoluţiei instituţiei eclesiastice în această perioadă şi a spiritualităţii religioase deopotrivă.

"Timpul schismelor" (1294-1449), după expresia lui Jean Chelini, a fost pentru biserica catolică un timp al încercărilor.

Autoritatea pontificală ameninţată în permanienţă de tutela monarhiei franceze (în timpul "exilului" la Avignon, 1309-1378), cu toate încercările reformatoare ale lui Benedict al XII-lea (1334-1342), a fost grav afectată, mai ales, de schisma bisericii din anii 1388-1417. "Marea schismă", cum e considerată de unii istorici, s-a răsfrînt asupra instituţiei bisericii în primul rînd, punînd în discuţie supremaţia Papei, dar şi asupra statelor catolice, pe care le-a divizat, şi nu în cele din urmă, asupra conştiinţelor. Conciliile bisericii, de la Pisa (1409) şi de Constanţa (Elveţia, 1414-1417), al căror scop principal a fost suprimarea schismei, prin impunerea unui singur Papă, şi-au afirmat supremaţia în faţa Scaunului pontifical ("Haec sancta", 1415), dovedind că pot deveni instrumente de guvernare ale bisericii.

Restaurarea puterii pontificale, începută de către Martin al V-lea (1417-1431) s-a desăvîrşit treptat pe parcursul secolului al XV-lea, conciliile acestei perioade, Siena (1423), Basel (1430) şi,mai ales, Ferrara-Florenţa (1431-1449), marcînd ascensiunea papalităţii. Conciliul de Ferrara-Florenţa a rămas în istoria conciliarismului, în primul rînd, prin tentativa de reunificare a celor două biserici, ortodoxă şi catolică (1439), tentativă sortită eşecului în condiţiile prăbuşirii Constantinopolului (1453).

Consolidarea supremaţiei papale de-a lungul secolului al XV-lea s-a datorat şi numeroaselor tranzacţii cu puterea seculară, concretizate în numeroase concordate. Ruperea unităţii catolice în "secolul concordatelor" (1418-1518) şi apariţia bisericilor naţionale în Franţa, Anglia, Spania şi în Imperiul romano-german (prin actul din 1439, "Instrumentum acceptationis", influenţat de succesul galicanismului), reprezintă, în opinia unor istorici, "preţul victoriei" papalităţii, interesată în acest timp de reconstruirea statelor pontificale.

O preocupare constantă a bisericii în acest interval a constituit-o reforma instituţiilor eclesiastice, animată de nostalgia "vîrstei de aur", a inocenţei de dinaintea

37 Principalele puncte de reper pentru această problemă: Le Goff, Jacques, **op.cit.**; Chelini, Jean, **Histoire réligieuse de l'occident médieval**, Paris, Libraire Armand Colin, 1968; Rapp, Francisc, **L'Église et la vie réligieuse en Occident à la fin du Moyen Âge**, Paris, PUF, 1971, capitolele corespunzătoare.

săvîrşirii păcatului originar. Reforma se vroia a fi o "restaurație", o întoarcere în trecut. "Abuzurile" grave ale clerului secular (neglijență, ignoranță, conduită negativă), imposibilitatea episcopilor, mari seniori, de a renunța la poziția lor favorizată, au făcut, practic, imposibilă receptarea reformei, la acest nivel.

Lipsa reformei din interiorul clerului secular a fost una din cauzele ereziilor medievale (panteismul, reprezentat de "Frații şi surorile spiritului liber", care neagă utilitatea ierarhiei eclesiastice, valdensi, adepții lui Pierre Valdes, care promovează moravuri foarte severe) şi, mai ales, a "ereziilor moderne", datorate lui John Wycliff (1330-1384) şi Jan Huss (1369-1415).

Ordinele monastice şi religioase au reuşit, în schimb, să depăşească decadența instalată spre sfîrşitului evului mediu. Dacă ordinele monastice clasice (benedictin, cistercian) au optat pentru o schimbare în spiritul veacului, alimentată de noul tip de pietate "devotio moderna", ordinele cerşetoare (dominican şi franciscan) au ales "redescoperirea" începuturilor, întoarcerea la Regula inițială. Dominicanul Raymond de Capua (1318-1399) şi franciscanul Bernardin de Siena (1380-1444) sînt considerați inițiatorii reformei, cunoscute în istoriografie sub numele de "stricta observanță" şi care viza recîştigarea disciplinei prin respectarea cu strictețe a Regulei. Cu toate că "stricta observanță" nu a avut parte de o acceptare unanimă, ceea ce a dus la divizarea celor două ordine (în "observanți", cei ce au acceptat reforma şi "conventuali", cei ce au refuzat-o) totuşi aceasta a asigurat succesul ordinelor cerşetoare, foarte active în această perioadă.

La sfîrşitul secolului al XIV-lea, în Europa de nord a apărut, ca ripostă la pietatea formală, o nouă formă de pietate, numită de către cronicarul Johannes Busch, canonic al capitlului din Windesheim, "devotio moderna". Rădăcinile acesteia se află în comunitatea întemeiată de Gerard Groote (1340-1384) la Windesheim, intitulată "Frații şi surorile vieții comune", formată din clerici şi laici, care trăiau în comun şi care profesau rugăciunea, asceza şi meditația în scopul propriei sanctificări. Punînd accent pe viața interioară, în noul tip de devoțiune, întîlnirea sufletului cu Dumnezeu se produce în intimitatea conştiinței individuale (contrar idealului clunisian, în care "întîlnirea" se întîmplă în cadrul comunității care celebrează Opus Dei). Afectivă şi practică, noua spiritualitate impregnează de-a lungul secolului al XV-lea, viața religioasă a elitei catolice.

Cultul lui Isus Christos crucificat, suferind, cultul Fecioarei Maria îndurerate (Pieta), ce înlocuieşte imaginea senină a "Fecioarei cu pruncul", noua viziune asupra morții, ce înlătură viziunea abstract-intelectuală a separării sufletului de trup, prin imaginea terifiantă a corpului descompus, sentimentul obsesiv al trecerii "dincolo", conferă creştinismului veacului XV un caracter personal şi tragic, ce fusese străin secolelor anterioare ale evului mediu.

Făcînd din religie experiența cea mai intimă a sufletului, mistica (nupțială, a bisericii şi cea speculativă), ilustrată de nume consacrate, Catarina de Siena (1347-1380), membră a unei confrerii dirijate de dominicani, Eckhard (aprox.1260-

1327), prior al mănăstirii dominicane din Erfurt, J.Tauler (1300-1361) şi H.Suso (1295-1366), continuatorii lui, reprezintă un alt fenomen caracteristic creştinismului acestei perioade, întîlnit la toate nivele societăţii.

Alături de parohie, convent, mănăstire, ce reprezintă cadrul obişnuit de manifestare a vieţii religioase, confreria se impune în această perioadă, răspunzînd nevoii de întrajutorare ce anima societatea medievală dominată de sentimentul insecurităţii, legat atît de condiţiile vieţii materiale, cît şi de ideea vieţii de "dincolo". Acest sentiment a generat şi puternica solidaritate umană, concretizată în forme diverse. Se pune întrebarea dacă în lumea "ordinelor" şi "stărilor" riguros stabilite, în care fiecare îşi are locul şi rostul său, în care "străinul", "leprosul", "schilodul", "săracul", "vagabondul", sînt excluşi, confreria este o societate deschisă, un loc de convergenţă pentru toţi creştini zeloşi ? Cu toate că este mai maleabilă, confreria nu poate depăşi anumite limite: apelul său se adresează adesea unei categorii restrînse (unei clase, unei profesiuni, unui oraş), iar "excluşii" formează doar obiectul carităţii ei, nefiind niciodată acceptaţi/integraţi.

b) Raporturile dintre confrerie şi biserică

Biserica a acceptat în cadrul ei existenţa acestei "miliţii" exemplare, al cărei program îşi propunea să traducă în viaţă idealul creştin. Confreriile, alături de biserică ridică spitale, şcoli, capele, stimulînd viaţa parohială, şi contribuie cu un remarcabil succes la dezvoltarea artelor religioase.(Exemple: altarul Heller de Albrecht Dürer, comandat de J. Heller, special pentru confreria Rosarului din Köln, pictura intitulată "Sărbătoarea Rosarului" tot de Dürer, executată pentru confreria Rosarului din Veneţia.) Pe de altă parte, biserica a fost dintotdeauna neliniştită de independenţa naturală a confreriei: ea constituia în cadrul parohiei legale o parohie consensuală, cu oratoriul ei, cu clerul ei, cu patrimoniul şi cultul ei, ceea ce provoca adesea conflicte, după cum constată analele parohiale. Clerul superior acuza, de asemenea, dezordinea adunărilor, abuzul alimentar, indisciplina, tulburările. De aici, încercările permanente ale ierarhiei clericale de a subordona şi controla confreriile, actele conciliilor generale şi locale, stînd mărturie în acest sens. Hotărîrile conciliilor din secolul al XIII-lea au oscilat între interzicerea, dizolvarea asociaţiilor de orice fel (Toulouse, 1229; Arles, 1234; Monteuil, 1248) şi stricta supraveghere din partea episcopului (Montpellier, 1215)[38] Erezia catară, proliferarea diverselor asociaţii, în diferite medii (fără distincţie prea clară între "confraternitas" şi "conjurationes") explică deciziile luate. Putem constata chiar o continuitate în stabilirea acestora din perioada carolingiană: interzicerea oricărui tip de asociaţie bazată pe prestarea unui jurămînt.

Începînd din secolul al XIV-lea, se face distincţia între diferitele tipuri de asociere, hotărîrile vizînd concret confreria:existenţa confreriilor înfiinţate pentru cinstirea lui Dumnezeu, a Sfintei Fecioare şi a altor sfinţi şi pentru ajutorarea celor

38 Hefele, Karl Joseph von, op.cit., vol.V,1886, p.1155, 1038.

sărmani, este recunoscută (Avignon, 1326)[39], ierarhia eclesiastică, încercînd pe tot parcursul secolelor următoare (XV-XVI) să țină sub control evoluția acestora. Fie interzicînd înființarea de noi confrerii (Mainz, 1451; Köln,1452; Basel,1503; Paris,1522)[40], sau condiționînd-o de acordul episcopului (Paris,1528)[41] fie impunînd "disciplinarea" celor existente.

Un pas înainte în subordonarea confreriilor față de autoritatea spirituală locală, îl reprezintă hotărîrile conciliului tridentin (din anul 1562), prin care aceasta primeşte dreptul şi obligația, în acelaşi timp, să organizeze îngrijirea săracilor şi bolnavilor, şi să viziteze confreriile laicilor şi alte instituții asemănătoare, atîta timp cît acestea nu depind direct de rege[42]

Rezultatul acestei evoluții se concretizează în constituția "Quaecumque", din anul 1604, decretată de Clemens al VIII-lea (1592-1605), care semnifică o nouă etapă în legislația confreriilor, rămînînd regula juridică fundamentală pînă la apariția Codex-ului (1917/1918). Aceasta prevede ca toate confreriile religioase să fie subordonate episcopului local, numărul lor fiind limitat, la una pentru fiecare parohie. Ulterior, sporul demografic a determinat renunțarea la această interdicție. În acest fel, confreria şi-a pierdut independența, trăsătură care i-a conferit originalitate, transformîndu-se în simplu instrument al bisericii, "disciplinat" printr-o atentă supraveghere.

5) Confreriile şi autoritatea politică

Autoritatea publică la rîndul ei recunoaşte în confrerii o forță auxiliară; acestea şi-au asumat obligații, pe care ulterior, şi le-a asumat puterea publică: asistența bolnavilor şi a săracilor, organizarea spitalelor, înmormîntarea confraților în primul rînd, dar şi a nevoiaşilor, a condamnaților la moarte etc. Pentru îngrădirea libertății lor, care le-a permis uneori, sub acoperămîntul devoțiunii, să pregătească răzvrătiri sau să colaboreze la triumful comunelor, autoritatea publică asemeni bisericii, aplică metoda autorizației prealabile şi a supravegherii administrative.

6) Confreriile şi breslele (corporații de meserii)

În lucrarea sa **"Universitas"** P.Michaud-Quantin[43] recunoaşte că, în organizarea comunității urbane, confreriile au avut, alături de bresle, un rol esențial. Legătura foarte strînsă dintre aceste două instituții, i-a determinat pe unii autori să compare asociațiile de meserii cu corpul uman, breasla, reprezentînd trupul, iar confreria, sufletul care îl animă.

---

39 **Ibidem**, vol.VI, 1890, p.622
40 **Ibidem**, vol.VIII, 1887, p.51,54,323,373
41 **Ibidem**, vol.IX, 1890, p.644
42 Schnyder, André **Die Ursulabruderschaften** ..., p.33
43 apud **Lexikon des Mittelalters**, Bd.II, München, Zürich, 1983, 740.

Problema filiației breaslă-confrerie s-a pus în istoriografie și chiar dacă pentru unele orașe întîietatea confreriei este dovedită, insuficiența documentelor nu permite o generalizare în acest sens. În secolele XIV-XV, aproape fiecare breaslă este dublată de o confrerie, "conviețuirea" acestor două instituții făcînd dificilă demarcarea lor, chiar dacă i se recunoaște breslei un caracter predominant meșteșugăresc, iar confreriei un caracter predominant religios. Încercînd definirea confreriei medievale, L.Remling se oprește și la confreriile pe care istoriografia tradițională le numește "de meserii", afirmînd că acestea reprezintă o problemă spinoasă, a cărei limpezire nu poare fi făcută fără stabilirea exactă a trăsăturilor și caracteristicilor ce definesc breasla[44]

7) Tipologia confreriilor medievale

În ceea ce privește tipologia confreriilor medievale, este dificilă stabilirea cu rigurozitate, atîta timp cît, încă nu-s-a dat o definiție "a priori" a confreriilor, unanim acceptată. Un cîștig al cercetărilor recente privind această problemă o reprezintă renunțarea la distincția clasică între confreriile profesionale, confreriile de caritate sau funerare și asociațiile pioase.

Cu excepția Flagelanților sau Penitenților și a Terțiarilor, confreriile evului mediu sînt aproape întotdeauna "mixte"; desigur există confrerii de preoți sau de meserii, "pure", dar majoritatea acestor grupuri asimilează în mijlocul lor, în proporții variabile, după caz,: clerici și laici, bărbați și femei, tineri și vîrsnici. Apoi, dincolo de diferitele denumiri pe care le poartă, în statutele lor se regăsesc aproape aceleași elemente, ce combină, un anumit număr de acțiuni religioase simple (ca messa în propria capelă), practici caritative în interiorul confreriei și în exteriorul ei, cu o viață asociativă ce implică, cel puțin, participarea la banchetul anual. Împletirea strînsă a aspectelor profane și religioase în viața asociativă, pînă la apariția confreriei Rosarului și a confreriei Sfintei Ursula (sec.XV), recrutarea deschisă a membrilor și caracterul plurifuncțional marcat al confreriilor, particularitățile zonale, fac aproape imposibilă o clasificare general-valabilă pentru întreg spațiul catolic european.

Istoricul L.Remling, amintit deja, propune totuși o tipologie, pornind de la aspectele structurale ale confreriei și de la locul/situația membrilor în cadrul ei. Astfel, distinge trei tipuri principale:

a) Confreriile funerare ale mănăstirilor și cu participarea unor clerici și laici de rang înalt. Cuvîntul cheie pentru acestea este "participatio", la toate slujbele religioase, funerare, exercițiile de penitență, sau acțiunile de caritate ce au loc în mănăstire sau în întreg ordinul (monastic).

b) Confreriile supra-regionale pentru sprijinirea unui ordin, spital sau a unei biserici, ce pretind obligații minime din partea membrilor lor, și care doar uneori își

44 Remling, Ludwig **op.cit.**, p.151

dezvoltă o organizaţie locală. Intrarea într-o confrerie de acest tip, urma după săvîrşirea unei donaţii, făcută unor "colectori" desemnaţi de conducerea confreriei, care anual organizau aşa numitele "călătorii pentru colecte". Obligaţiile membrilor constă în donaţii periodice şi în participarea la slujbele religioase, organizate cu prilejul vizitei "colectorului". Între membrii confreriei nu există o legătură prea strînsă; diferite grupuri din diferite locuri nu reprezintă decît o parte a marii "fraternităţi" supra-regionale, condusă şi menţinută de un "centru" prin intermediul "colectorilor".

c) Confreriile locale, cu o structură cooperatistă pregnantă şi cu o strînsă legătură între membrii, se caracterizează prin: organe de conducere alese, patrimoniu propriu, acceptare ca urmare a promisiunii solemne sau jurămîntului şi a contribuţiei materiale, participare comună la slujbele religioase, funerare, la ceremoniile de cinstire ale patronului spiritual şi ale membrilor confreriei (atît vii cît şi morţi),şi la slujbe religioase speciale pentru sufletele defuncţilor. Membrii confreriei sînt obligaţi să participe la toate adunările organizate şi să se ajute reciproc prin rugăciuni şi slujbe religioase. Caracteristic pentru acest tip de confrerii, este, aşadar, auto-administrarea, solidaritatea reciprocă între membrii ei şi contactul, mai rar sau mai des,între aceştia[45].

Aşa cum se poate constata, această delimitare tipologică, rămîne la nivelul trăsăturilor generale, fără aprofundarea distincţiilor, de exemplu, în cadrul aşa numitelor "confrerii locale" a căror diversitate este, fără îndoială, derutantă.

Dintr-un punct de vedere diferit, confreria poate fi clasată pe baza unui criteriu geografic, în confrerii rurale şi urbane, sau mai mult chiar, din punct de vedere al geografiei eclesiastice, în confrerii parohiale şi confrerii monastice.

În continuare, mă voi opri la cîteva "tipuri" de confrerie, a căror personalitate rămîne distinctă pe tot parcursul evului mediu.

a) Confreriile Penitenţilor.

Penitenţa echivalează aproape cu un stil de viaţă, pentru laicii pioşi care doresc să-şi desăvîrşească mîntuirea, rămînînd "in domibus propriis". Pentru a deveni membru al unei confrerii de penitenţă era suficientă preluarea veşmîntului caracteristic al acestora, comun pentru toţi: o îmbrăcăminte simplă, de calitate mediocră. Post, foarte multe rugăciuni, confesiune de trei ori pe an, ascetism, castitate periodică, refuzul serviciului militar, în schimbul căruia se îndeplineau alte obligaţii: distribuirea ajutoarelor pentru săraci, asistenţa condamnaţilor şi chiar gestiunea trezoreriei municipale, sînt cîteva trăsături cei diferenţiază. Femeile erau admise, dacă aveau consimţămîntul soţului (pentru cele căsătorite). Treptat, spre sfîrşitul evului mediu, această mişcare laică îşi pierde autonomia, idealul penitenţial evoluînd în cadrul ordinului terţiar (dominican şi franciscan).

---

45 **Ibidem, p.152**

b) Confreriile Flagelanților.

Reprezintă o formă a confreriilor penitențiale, din care femeile erau excluse. Statutele, adesea redactate în limbile vulgare, ne oferă informații privind recrutarea și activitatea lor. Reuniunile membrilor aveau loc din două în două duminici, cu prilejul marilor sărbători religioase, mai ales în Săptămîna sfîntă, și de asemenea, în fiecare zi de vineri a anului. Lecturi în comun, slujbe religioase comune, ofrande pentru cei sărmani. Procesiunea din ziua de vineri reprezenta un moment esențial în viața confreriei: într-o ținută specială, cu picioarele goale, și cu capetele acoperite de o "cagulă", pentru a nu fi recunoscuți, după îmbrățișarea crucifixului din capela proprie, de către fiecare în parte, urma flagelarea/biciuirea reciprocă. Începînd din secolul al XIV-lea, Flagelanții nu s-au mai "desfășurat" în public, cu excepția procesiunii anuale din Vinerea sfîntă, în care ei parcurgeau orașul în fruntea cortegiului ritual. Asemeni Penitenților, confreriile Flagelanților sînt încorporate treptat în ordinul terțiar al călugărilor cerșetori, ca urmare a eforturilor Papalității de a disciplina și ordona această formă de manifestare a vieții religioase laice.

c) Confreriile terțiare[46]

Apărute în cadrul ordinelor basilitan, benedictin și cistercian, acestea cunosc o afirmare deosebită odată cu cea-a ordinelor cerșetoare. Ele primesc recunoașterea oficială la sfîrșitul secolului al XIII-lea (1285, "Frații și surorile penitenței", ai Sfîntului Dominic și în 1289, "Frații și surorile penitenței care trăiesc în casele lor", ai Sfîntului Francisc), termenul de "terțiar" sau "al treilea ordin", fiind ulterior.

Sînt laici, femei și bărbați, care își păstrează existența "în lume", dar respectă un stil de viață modelat după regula ordinului căruia i se integrează. Există și terțiari regulari, ce trăiesc în comunități strict supravegheate de superiorul ordinului, ca de exemplu, comunitățile de beghine, care au fost încorporate pe parcursul secolului al XIV-lea de către terțiarii franciscani. Acuzate de panteism și condamnate ca eretice la conciliul din Vienne (1311), "înrolarea" lor în ordinul franciscan a urmărit disciplinarea lor și adoptarea de către acestea a idealurilor franciscane.

Aceste trei exemplificări relevă, și ele, tendința permanentă a Papalității de a "ține sub control" orice formă de manifestare a vieții religioase, din mediul laic îndeosebi.

*

În istoriografia europeană, istoria confreriilor medievale are o tradiție de aproape un secol și jumătate, dar de-abia ultimele decenii marchează "redescoperirea" fenomenului, reconstituirea lui în spirit critic.

46 **Lexikon für Theologie und Kirche**, Hrsg. von Joseph Höfer, Rom und Karl Rahner, Innsbruck, Freiburg, "Herder Verlag", 1959, vol.III, col.493-494 și col. 1375.

Punînd în lumină importanța fenomenului asociativ, cercetările ultimelor decenii, încearcă să restituie dintr-o amplă perspectivă istoria acestora : originile şi evoluția lor, statutul juridic, organizarea, activitatea, componența lor, raporturile cu biserica, breslele, autoritatea politică, rolul avut în dezvoltarea artelor, culturii, şi, nu în ultimul rînd, ca structură integratoare.

Aspecte religioase în timpul domniilor lui Ilias Rareș (1546-1551) și Ștefan Rareș (1551-1552). Reflectarea lor în cronicile lui Macarie și Eftimie

Radu Mârza
Universitatea „Babeș-Bolyai" Cluj-Napoca

La mijlocul secolului al XVI-lea, Moldova își pierduse întru-totul stabilitatea și înflorirea specifice epocii lui Ștefan cel Mare. Țara trecea printr-o criză politică profundă, la care au contribuit decisiv factori religioși. În acest context se desfășoară agitatele domnii ale lui Iliaș și Ștefan Rareș, fiii lui Petru Rareș. Pare imposibil ca acești doi domnitori, care au marcat istoria Moldovei prin violențe și abuzuri, să fi fost nepoții lui Ștefan cel Mare, prințul renascentist a cărui domnie a însemnat epoca clasică a statului moldovenesc.

Aspectele confesionale la care ne vom referi mai jos ale celor două domnii sunt inseparabile de viața politică a epocii. Conflictele confesionale derivă din cele politice: cele dintre domnie și boieri, cele dintre societatea tradițională moldovenească și moravurile otomane, cal troian al ingerințelor politico-militare.

Politica religioasă a celor doi domni a fost foarte diferită: Iliaș, necunoscând deloc țara al cărei stapân devenise peste noapte, intra în conflict cu boierimea și clerul; opoziției lor îi răspunde printr-o serie de măsuri antiortodoxe. Ștefan Rareș a încercat să șteargă amintirea domniei fratelui său și, în consens cu boierimea și clerul, pornește o „contrareformă" care s-a exprimat cel mai vizibil prin pogromul antiarmenesc. Ceea ce apropie cele două domnii este preocuparea de consolidare a instituției domnești printr-o centralizare adeseori abuzivă, cu sau fără acordul boierimii și clerului înalt.

Încă de mic copil, Iliaș a fost crescut la Constantinopol, unde fusese trimis ca prizonier-garant al fidelității tatălui său, domnitorul Petru Rareș, față de Înalta

Poartă. Soarta acestor ostateci era de la început hotarâtă, ei fiind crescuți după moda turcească, în spiritul fidelității față de sultan și pentru că odată urmau să devină folositori turcilor în țara de unde fuseseră luați. Acesta este și cazul lui Iliaș; există dovezi că încă din momentul trimiterii fiului său la curtea sultanului, Petru Rareș l-a considerat pierdut pentru totdeauna.[1]

Anii petrecuți la Constantinopol au marcat decisiv firea lui Iliaș. El revine totuși în Moldova ca fiu de domn în ultimii ani ai celei de a doua domnii a lui Petru Rareș, iar la moartea acestuia (3 septembrie 1546), „țara" (boierii și clerul înalt) îl ridica pe tronul Moldovei. Până în acel moment, nimic nu lăsa să se întrevadă comportamentul ulterior al tânărului domn (avea în jur de 15 ani).

Primul semn prevestitor a fost faptul că Iliaș s-a înconjurat de cîțiva *homines novi* și sfetnici turci (Hadâr și Hamza),[2] trăind în desfrâu împreună cu aceștia și cu „necuratele turcoaice" (prostituate aduse de la Constantinopol).[3] Acest lucru a scandalizat profund boierimea și mai ales clerul moldovean (printre ai cărui capi se numără și Macarie, episcop al Romanului între anii 1531-1558). Înconjurat de apropiații săi turci, deci păgâni, Iliaș a început să-și manifeste disprețul față de tradițiile religioase ale țării („Și a început să se lepede și să urască creștinismul [...]") și față de clerul ei („Pe preoți și pe diaconi îi ura, pe călugări îi numea dușmani și diavoli").[4] Furia sa contra ortodoxiei (contra creștinismului însuși ...) s-a manifestat prin injurii publice aduse credinței, nerespectarea posturilor din calendarul ortodox, înlăturarea icoanelor numindu-le idoli (fapte care amintesc de crizele iconoclaste ale Bizanțului), jigniri și abuzuri contra clerului. Acestea se desfășurau paralel cu măsurile violente luate contra boierilor opozanți (torturi, execuții, în cel mai bun caz exilul în Polonia).

Ceea ce a însemnat ruptura totală dintre domn și „Stări" a fost obligarea lor la plata impozitelor. După secole de imunități și privilegii în acest sens (ne este ușor de înțeles impactul social și mental asupra contemporanilor), această acțiune domnească apărea evident ca una abuzivă; încadrată însă în întregul domniei lui

---

1 A.D.Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol.III, ediția IV, *De la moartea lui Petru Rareș până la Matei Basarab și Vasile Lupu. „Epoca lui Mihai Viteazul"*, Text stabilit de N.Stoicescu și Maria Simionescu. Note, comentarii, prefață, indice și ilustrația de N.Stoicescu. Glosar de Maria Simionescu. Ed.Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p.110; Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în Țările Române, secolele XVI-XVIII*, Ed.Academiei, București, 1983, p.101. Menționăm că problematica studiului nostru a fost abordată în lucrarea recentă a dnei Maria Crăciun, *Protestantism și ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri", Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1996, p.56-65, lucrare pe care nu am avut posibilitatea s-o consultăm înainte de definitivarea manuscrisului.

2 A.Pippidi, *op.cit.*, p.102.

3 *Cronica lui Macarie*, în *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan. Ediție revăzută și completată de Petre P.Panaitescu. Ed.Academiei, București, 1959, p.103. [în continuare, prescurtat: *Cronicile*]

4 *Cronica lui Macarie*, în *Cronicile*, p. 118-119.

Iliaş (se adaugă şi creşterea haraciului de către turci), ea devine inteligibilă şi explicabilă. Dovada cea mai concludentă este însăşi violentă limbajului cronicii lui Eftimie în privinţa lui Iliaş Rareş.[5]

Impunerea de dări privilegiaţilor nu a fost, consideră istoriografia mai recentă, o consecinţă a tulburărilor religioase de la curtea domnească ci, mai degrabă, o cauză a lor.[6] În condiţiile secătuirii resurselor financiar-economice ale contribuabililor de rând, Iliaş se vede în imposibilitatea de a onora sporirea tributului de către protectorul său otoman şi astfel este obligat să impună dări privilegiaţilor.

În această privinţă, Biserica a suferit la fel de mult ca şi boierimea. Pe lângă impozitele percepute episcopiilor şi mănăstirilor, se adaugă confiscările de moşii episcopale şi mănăstireşti şi îndepărtarea din funcţie a unor importanţi ierarhi. Macarie pare să fi fost cea mai înaltă faţă bisericească dizgraţiată. Nu există informaţii despre ierarhi mai înalţi în funcţie dizgraţiaţi.

În condiţiile acestor măsuri radicale, nu avem indicii documentare despre vreo opoziţie mai însemnată a clerului. Însăşi îndepărtarea din funcţie a lui Macarie sau a altor ierarhi dovedeşte că ei au protestat contra abuzurilor domneşti. De asemenea, este posibil ca unii prelaţi să fi fost amestecaţi în complotul boieresc din 1548 îndreptat contra domnului, descoperit şi pedepsit foarte sângeros de către acesta.[7]

După cinci ani de domnie (despre care cronicile nu pomenesc decât „multe fărădelegi"), în vara anului 1551 Iliaş Rareş se pregăteşte să meargă la Constantinopol. Despre plecare să există mai multe variante.[8] Pe noi ne interesează cea lansată de Macarie, care afirmă că Iliaş a părăsit ţara pentru a se turci.[9] Se pune însă întrebarea dacă Iliaş nu se turcise încă în timpul prizonieratului sau constantinopolitan? Probabil că nu trecuse la Islam, căci altfel este puţin probabil ca el să fi fost acceptat de boieri şi de cler. Dar pe măsură ce conflictul cu aceştia devine mai acut, contemporanii au înţeles că el se pregăteşte să treacă la mahomedanism. N.Iorga consideră că Iliaş a fost chemat de sultan, care vroia să se convingă de voinţa sinceră a domnitorului de a abjura de la ortodoxie.[10]

5 *Ibidem*. Vezi şi opiniile lui N.Stoicescu în A.D.Xenopol, *op.cit.*, p.110; A.Pippidi, *op.cit.*, p.102; *Istoria României*, vol.II, Ed.Academiei, Bucureşti, 1962, p.879.

6 A.Pippidi, *op.cit.*, p.102

7 *Cronica lui Macarie*, în *Cronicile*, p.104.

8 Conform lui Eftimie, Iliaş a jurat pe cruce în faţa boierilor fidelitate faţă de ortodoxie (jurământ care exprimă neîncrederea boierilor în Iliaş), punându-i şi pe ei să-i jure lui credinţă şi promiţând că se va întoarce, în *Cronicile*, p.120. Grigore Ureche afirmă că Iliaş a cedat domnia fratelui său Ştefan, în *op.cit.*, p.117. O altă variantă afirmă că s-ar fi dus la Constantinopol pentru a cere sultanului scăderea tributului, în N.Iorga, *Două texte greceşti privitoare la ţerile noastre. I. Turcirea lui Ilieş-Vodă Rareş*, în *Revista istorică*, XIX, nr.1-3, 1933, p.4.

9 Macarie afirmă că Iliaş a părăsit domnia pentru a se turci, în *Cronicile*, p.104.

10 N.Iorga, *op.cit.*, p.4.

La 11 iunie 1551, Iliaş părăseşte domnia şi pleacă la Constantinopol. Acolo, sub supravegherea sultanului (Soliman Magnificul), s-a desfăşurat ceremonia de trecere a fostului domn la mahomedanism, el primind numele de Mahomed. Drept răsplată pentru credinţa sa faţă de Înalta Poartă, Iliaş-Mahomed primeşte o dregătorie importantă, cea de paşă de Silistra, nu întâmplător în preajma Moldovei, unde turcii vroiau să îl mai folosească pe fostul domnitor. Doi ani mai târziu, denunţat fiind de rivali, cade în dizgraţie şi moare în închisoare la Brusa.[11]

Tulburările confesionale care s-au manifestat pe parcursul domniei lui Iliaş Rareş au avut un caracter particular: ele au pus fata în faţă două tabere rivale, pe Iliaş şi „camarila" sa contra întregii societăţi moldovene, tradiţionalistă şi profund credincioasă. Ne aflăm poate în faţa unui plan otoman de supunere a Moldovei prin mijloace mai subtile decât cele politice: islamizarea. Laconismul şi subiectivismul documentelor ne împiedică să cunoaştem amănuntele jocului politic din această perioadă, fiindu-ne, de asemenea, imposibil să înţelegem exact cauzalitatea faptelor. Au fost agitaţiile anticreştine un program domnesc comandat de Poartă sau au fost replica tânărului domn înfierbântat de vârstă la opoziţia tipic feudală a „Stărilor"? Au fost măsurile anticreştine şi anticlericale ale lui Iliaş o armă contra „Stărilor" care refuzau politica de centralizare a domniei?[12] Cert este faptul că întreaga politică a lui Ilias a scandalizat profund pe contemporani, care au fost pusi pentru prima data în faţa negării injurioase si violente a caracterului creştin ortodox al societăţii şi statului moldovean şi al instituţiilor sale bisericeşti. Iliaş Rareş trebuie încadrat printre renegaţii şi fiii domneşti nelegitimi care alcătuiesc un segment important din lungul şir de domni ce s-au perindat şi si-au disputat tronurile Moldovei şi Tării Româneşti pe parcursul secolului al XVI-lea.

După domnia agitată a fratelui sau, Stefan Rareş este primit de boieri cu speranţa unei domnii liniştite, care să repare câte ceva din violentele şi abuzurile anilor anteriori. Noul domn nu a înşelat speranţele boierilor, aceasta văzându-se şi din politica sa religioasă. Pentru a-şi manifesta dezaprobarea faţă de măsurile iconoclaste, secularizatoare si anticreştine ale lui Iliaş şi pentru a şterge dezonoarea turcirii sale, Stefan Rareş inaugurează o politică de restauraţie şi rigurozitate ortodoxă.

Prima sa grijă a fost repunerea în drepturi a Bisericii. Ierarhii înlăturaţi sunt repuşi în funcţii (inclusiv Macarie îşi recapată tronul episcopal); moşiile rapite sunt restituite şi privilegiile fiscale respectate: „Si acesta la început s-a arătat bun şi iubitor de Dumnezeu şi mângâia pe toţi şi dăruia bisericilor şi se purta foarte

---

11 *Letopisetul Tării Moldovei până la Aron Vodă (1359-1595), întocmit de Grigore Ureche Vornicul şi Simion Dascalul.* Ediţie de Constantin C.Giurescu, Ed.Scrisul Românesc, Craiova, 1934, p.117 [mai departe, prescurtat, *Letopiseţul lui Ureche*]; A.D.Xenopol, *op.cit.*, p.52.

12 A.D.Xenopol, *op.cit.*, p.110; N.Iorga, *op.cit.*, p.4; A.Pippidi, *op.cit.*, p.102; *Istoria Romåniei*, II, p.900.

creştineşte, dedea mare cinste arhiereilor şi preoţilor şi călugărilor, cum se cuvine să facă un domn binecinstitor".[13]

Într-o vreme în care turcii se amestecau tot mai insistent în treburile interne ale Moldovei, se pare că Ştefan Rareş a făcut un gest curajos, prin care urmarea desigur să câstige de partea sa boierimea şi clerul: a interzis sub ameninţarea cu moartea portul veşmântului turcesc în ţară.[14]

Din perspectiva religioasă, domnul a rămas în istorie printr-o acţiune spectaculoasă: prigonirea armenilor (dar au fost prigoniţi şi catolicii şi reformaţii!). Aceştia formau o comunitate nu foarte numeroasă, dar prosperă. Deşi de religie ortodoxă, ei aparţineau unei secte pe care Biserica din Moldova o considera eretică.

Într-o epocă în care Europa era zguduită de Reformă şi intoleranţă religioasă, insignifiantul domn al Moldovei, Ştefan Rareş, dădea tonul acesteia la est de Carpaţi. Reacţia moldovenească nu era îndreptată contra catolicismului sau protestantismului (nu încă), ci contra deviaţiilor de la dreapta credinţa ortodoxă. Măsurile luate de domn amintesc de excesele Reformei în ţările apusene: dărâmarea şi închiderea bisericilor armeneşti, împiedicarea „necuraţiilor ruşinoase şi aducerea jertfelor murdare", botezarea - chiar cu forţa - a ereticilor.[15]

Această acţiune s-a desfăşurat fără aprobarea sfatului domnesc şi mai ales a clerului, ea nefiind un fenomen izolat.[16] Un document din epoca vorbeşte despre pregătirile făcute de domn pentru convertirea populaţiei maghiare din Moldova.[17] Grigore Ureche afirmă mai mult: „Toţi ereticii vrea în ţara sa, au să-i întoarcă să fie la o lege au din ţară să iasă".[18]

Este greu de stabilit gradul de radicalism confesional al lui Ştefan Rareş, ca şi planurile de viitor în acest sens. Important este faptul că el vroia să îşi atragă simpatia Bisericii prin devotamentul extrem faţă de religia oficială. Deoarece în anii anteriori se constataseră tentative de islamizare a societăţii moldovene, Ştefan Rareş poate fi privit ca un apărător al tradiţiilor ţării nu pe calea armelor (imposibilă la acel moment), ci prin rigorism ortodox. El nu a fost singurul în epoca cu asemenea intenţii, fiind continuat de domnitorul care i-a urmat la tron: Alexandru Lăpuşneanu.[19]

Acţiunile religioase ale celor doi fii ai lui Petru Rareş amintesc de violenţele iconoclaste ale Bizantului, iar abuzurile lor faţă de ierarhi, mănăstiri şi alte instituţii

13 *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicile*, p.105.

14 Informaţia lui I.Bogdan, în A.Pippidi, *op.cit.*, p.102.

15 *Cronica lui Macarie*, în *Cronicile*, p.105.

16 Şerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuţie la istoria societăţii moldoveneşti în veacul al XVI-lea*, în *Studii. Revista de istorie*, XI, nr.4, 1958, p.65-67.

17 *Ibidem.*

18 *Letopiseţul lui Ureche*, p.118.

19 S.Papacostea, *op.cit.*, p.69.

religioase readuc în memorie pe unii împăraţi bizantini. Aceste acţiuni cu caracter religios s-au încadrat în linia lor politica de ansamblu. Masurile lor energice, justificate sau nu, au lovit în interesele Bisericii (si ale clasei boieresti), facând parte dintr-un conflict politic specific epocii, cel al domniei centralizatoare contra „Starilor" care voiau sa îsi conserve statutul social-politic feudal.[20]

*

Dintre izvoarele documentare contemporane celor două domnii, foarte valoroase sunt cronicile lui Macarie şi Eftimie. Ele au un caracter subiectiv, dar tocmai subiectivismul lor este interesant.[21]

Cronica lui Macarie a fost încheiată în 1552, spre sfârşitul domniei lui Ştefan Rareş,[22] acest fapt influenţând obiectivitatea scrierii sale. Iliaş a fost condamnat în epoca, inclusiv de fratele său. Macarie constată cu tristeţe imoralitatea lui Iliaş, măsurile sale antibisericeşti, prigoana politică contra boierilor, ca şi trecerea lui la mahomedanism: „[...] pe toate le-a tulburat şi le-a clintit, adică aşezămintele sfintelor biserici ale lui Dumnezeu şi legile domneşti [...] s-a dat blestematului Mahumet al turcilor, căruia şi numele l-a primit, precum şi diavolului".[23] Nu uită să amintească nici persecuţia la care a fost supus el însuşi: „[...] am fost despoiat de scaun, ca un rob fugar şi am fost cuprins de grele încercări nenorocite". Notând aceste lucruri, Macarie are ocazia de a medita pe marginea nestatorniciei şi necredinţei tipic umane, dar nu îşi permite un discurs violent şi plin de patimă ca Eftimie, care va scrie doar câţiva ani mai târziu.

Macarie şi-a scris cronica pentru Ştefan Rareş, astfel ca domnia acestuia este prezentată într-o lumină foarte favorabilă: „Şi s-a arătat ca stapân al tarii Moldovei şi domn cu suflet luminat, cu chip bun şi frumos".[24] Cronicarul insista pe neasemanarea de comportament al domnitorului cu fratele său („ca naravuri cât de puţin asemănător"). Ceea ce produce o mare satisfacţie cronicarului este repunerea în drepturi a Bisericii („[...]şi iarăşi au strălucit razele dreptei credinţe"), context în care el şi-a reocupat tronul episcopal („cu mâna domniei sale iarăşi ne-a încredinţat cârja"). Ca o încununare a zelului religios al domnitorului, Macarie prezintă şi aproba prigoana contra „întunecaţilor armeni" şi felul cum „[...]i-a adus pe toţi la Dumnezeul întelepciunii şi la lumina adevăratului botez [...]".

În timpul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu, care a fost impus de boieri pe tronul Moldovei după asasinarea lui Ştefan Rareş, şi-a scris cronica călugărul Eftimie, învăţăcel al lui Macarie. Cronica sa a fost evident comandată de noul

20 A.Pippidi, *op.cit.*, p.104-105.

21 Vezi introducerile lui Petre P.Panaitescu la cronicile lui *Macarie şi Eftimie*, în *Cronicile*, p.75, 107; A.Pippidi, *op.cit.*, p.103.

22 *Cronica lui Macarie*, în *Cronicile*, p.75.

23 *Ibidem*, p.103-104.

24 *Ibidem*, p.105.

domnitor, care o foloseşte pentru a-şi legitima domnia şi înlăturarea familiei Rareş. Astfel ca atitudinea cronicarului faţă de Petru Rareş este mai mult decât rezervată, iar fata de fiii lui vehementă şi plină de subiectivism.[25]

Comportamentul scandalos al lui Iliaş este zugravit de cronicar în culori sumbre.[26] Insistă asupra trecerii lui la Islam şi asupra moravurilor turceşti în care s-a complăcut (sfetnici şi prostituate de la Constantinopol). Ceea ce pare să-l fi impresionat în mod deosebit pe cronicar este nerespectarea interdicţiilor de post ortodoxe, hulirea icoanelor, batjocorirea preoţilor, perceperea de dari de la instituţii ecleziastice. Sunt menţionate şi prigonirea boierilor opozanţi şi felul în care a părăsit Iliaş domnia. Drept inspiratori ai acestor fapte sunt consideraţi Doamna Elena (văduva lui Petru Rareş) şi sfetnicii turci.

Cuvintele cronicarului din finalul capitolului dedicat lui Iliaş sunt edificatoare: „[...] fiul întâi născut al Satanei şi fiul pierzarii. A pierdut împreună cu domnia şi însuşi sufletul său, care are în Gheena nestinsă".

În capitolul următor, cronicarul prezintă domnia lui Ştefan Rareş.[27] Întâi menţionează speranţele pe care şi le-a pus „tara" în noul domn şi zelul religios al acestuia: „[...] dăruia bisericilor şi se purta foarte creştineşte, dădea mare cinstire arhiereilor şi preoţilor şi călugărilor". Dar, constată cronicarul, în curând revine comportamentul violent şi scandalos al fratelui, începând cu sfetnicii şi prostituatele turceşti cu care se înconjoară şi sfârşind cu violenţele contra opoziţiei boiereşti. Acuzaţiile aduse lui Ştefan Rareş sunt foarte grave, inclusiv de homosexualitate („[...] şi era plin de mânia femeiască, precum şi de cea bărbătească"), de aceea ele trebuie privite cu circumspecţie şi acceptate cu rezerve. Violenţa limbajului se explică prin comandă domnească a cronicii. Inexplicabil, nu se spune nimic despre prigoană contra armenilor. În final, cronicarul Eftimie lasă să se înteleagă ca asasinarea domnitorului la Tutora a fost o pedeapsă meritată.

Din tonul celor două cronici se observă caracterul lor de *instrumentum regni*, ceea ce explică subiectivismul lor. Faptul nu a fost însă singular în epoca, deoarece cronicile erau una din modalităţile de legitimare a efemerelor şi cel mai adesea nelegitimelor domnii în faţa contemporanilor şi, de ce nu, a posterităţii.

---

25 *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicile*, p.107.
26 *Ibidem*, p.118-121.
27 *Ibidem*, p.121-122.

Religiose Aspekte während der Herrschaften von Ilias Rares (1546-1551) und Stefan Rares (1551-1552). Ihre Wiederspiegelung in den Chroniken von Macarie und Eftimie

- Zusammenfassung -

Die gegenwartige Forschung untersucht die religiöse Politik der moldavischen Fürsten Ilias und Stefan, welche die Söhne von Petru Rares gewesen waren. Der erste Fürst ist berühmt wegen der Gewalttätigkeiten gegen alle Christliche Glaubens (orthodoxe, katholische und reformierte Kirchen) und wegen der Neigung für Islam. Die Herrschaft von Stefan hat durch eine orthodoxe Restauration erwidert. An den beiden Tendenzen soll man die eigenmachtige Tendenz der Fürsten gegen die Stande hinzufugen. Diese politische und religiöse Entwicklung ist sehr interessant in den zeitgenossischen Chroniken von Macarie und Eftimie vorgestellt.

260 de ani de la instalarea episcopului Inochentie Micu-Clain la Blaj

Marcel Ştirban
Universitatea „Babeş-Bolyai" Cluj-Napoca

Episcopul Inochentie Micu-Clain Întâiul Arhitect al Blajului

Calendarul istoric, spiritual şi cultural al anului 1997, înscrie câteva evenimente din istoria Bisericii Române Unite, de o covârşitoare importanţă, ce se cer evocate şi omagiate. Două din ele se detaşează prin impactul lor politic şi social şi datorită influenţelor exercitate asupra istoriei naţionale în ansamblul său. De aceea, sărbătorirea lor şi este, sau trebuie să fie, un act al întregii spiritualităţi româneşti.

Avem în vedere aniversarea a ceea ce au semnificat şi semnifică două certificate de naştere, a unei instituţii: Biserica Românilor Uniţi, prin demersul episcopului Teofil, de acum 300 de ani (de la 1697) şi a reşedinţei acesteia, de la Blaj, ale căror temelii au fost puse de episcopul Inochentie Micu-Clain, cu 260 de ani în urmă (la 1737).

Petrecute la o distanţă de patru decenii unul de altul, cele două evenimente sunt legate nemijlocit între ele Istoria Bisericii Române Unite - Greco-Catolice nu poate fi despărţită de Istoria Blajului şi amândouă de Istoria Neamului Românesc. O literatură bogată, de peste două veacuri şi jumătate, elogiază Biserica Unită şi Şcolile ei pentru rosturile lor în societatea românească. Oameni de cultură, indiferent de confesiunea lor, au ridicat şi ridică monumente spirituale ori de câte ori pomenesc numele oraşului şi, o dată cu el, al Bisericii şi al şcolilor de aici. *„Făclia aprinsă la Blaj acum 200 de ani* - spunea, la Paris, Mircea Eliade, în 1954, la împlinirea a două veacuri de la deschiderea lor - *n-a mai putut fi stinsă de atunci, - şi nici nu se va stinge vreodată. Episcopul Inochentie Micu n-a trecut-o numai în mâinile vrednicului său urmaş, Petru Pavel Aron, el a încredinţat-o sutelor şi miilor de tineri ardeleni care au învăţat-o de-atunci în Şcolile Blajului. O dată trezită conştiinţa latinităţii noastre, nimeni şi nimic*

n-a mai putut-o nimici; de generaţii ea face parte din însăşi conştiinţa noastră de români".[1]

Instituţii şi deopotrivă oamenii au fost şi vor fi judecate şi judecaţi de către posteritate, ţinând seama de contribuţia lor, pozitivă sau negativă, în viaţa comunitară, la nivel local sau naţional, potrivit statutului primit sau asumat. În ambele situaţii, bilanţul realizărilor sau al neîmplinirilor, ponderea activului (fireşte nu cel contabil), este singur în măsură şi în drept să valideze un „act de naştere", fie el al unui om sau al unei instituţii şi indiferent de sfera activităţii lor: politice, economice, sociale şi spiritual culturale. În condiţii normale totul se măsoară - trebuie să se măsoare - în balanţe farmaceutice şi, prin folosirea „greutăţilor", cu maximă obiectivitate. Important este întotdeauna ce rămâne după ce se trage linia - suma lucrurilor perene.

Nu este un lucru omenesc uşor să înregistrezi mereu doar un masiv „activ", dar este posibil, cu o supremă condiţie: să cunoşti legile şi să le respecţi, cele Dumnezeieşti în primul rând. Biserica Română Unită - Greco-Catolică, ca biserică naţională şi Blajul ca centru al spiritualităţii noastre catolice, se prezintă la aceste două mari aniversări cu un Bilanţ în care se regăsesc fapte ce se identifică cu istoria neamului românesc, ce dovedesc o renaştere a creştinismului la noi, în formă latină, ce s-a alăturat prin adevărurile de credinţă profesată, bisericii universale, iar prin geografia sa spiritual-umană, lumii Apusului european.

O biserică şi un oraş - o biserică cu şcolile ei, aşezate într-un sat pe care cele două instituţii îl vor transforma într-un centru spiritual al românilor, dincolo de toate graniţele politice şi geografice ce au despărţit, o bună vreme, pe munteni şi moldoveni, de ardeleni, bănăţeni, crişeni, maramureşeni, basarabeni şi bucovineni. Aici, la Blaj, prin oamenii bisericii, aceiaşi şi ai şcolilor, s-a format conştiinţa latinităţii noastre şi din ea s-au născut apoi toate. Istoria tuturor românilor e scrisă mai întâi de oamenii Bisericii Unite şi tot ei o povestesc tinerilor de peste munţi.

Noul spaţiu geografic ce va îngădui dezvoltarea spirituală a românilor pentru mai bine de două veacuri este o creaţie a episcopului Inochentie Micu-Clain. El n-a fost numai cel dintâi care a vorbit în numele tuturor românilor, cerând drepturi pe seama lor, ci şi primul Arhitect al Blajului. În mintea sa, şi după planul său, vor fi trasate primele străzi ale viitorului oraş şi ridicate catedrala, mânăstirea şi zidurile şcolilor de aici. *„Atunci* - în vremea sa, ne spune Timotei Cipariu - *se proiecta frumoasa quadratură a pieţii şi delinierea stradelor, se începu edificarea mânăstirei şi a catedralei".*[2]

---

[1] Mircea Eliade, Pecetea Blajului, în Teodor Seiceanu şi Ioan Buzaşi, *Blajul o istorie în texte,* Ed.Demiurg, 1993, p.27.

[2] Timotei Cipariu, Blajul /Fragmente/, Loc.citat, p.15.

Era un început clădit pe vatra unui sat, cu lume puţină şi câteva case răzleţe, răspândite ici-colo, în partea de jos a Castelului, dinspre Târnava Mare. Potrivit unei conscripţii din 1681, satul Blaj număra atunci doar până la 20 de familii aflate în slujba principesei Anna Bornemisa. Partea dinspre răsărit, cu piaţa oraşului şi cu biserica catedralei, cu întreg domeniul Blajului, erau încă în stăpânirea aceleaşi principese.

Domeniul Blajului, ca şi castelul de aici, au trecut în istoria lor, mereu din mâna unui nobil, în stăpânirea altuia. În 1271 este amintit ca *„terra seu villa Herbordi vaivode"*, un secol mai târziu, în 1313 *„terra Blasii filii Herbordi"*.[3] Mult mai târziu, în deceniul al patrulea al veacului al XVIII-lea noul episcop al Bisericii Unite, Inochentie Micu Clain, intervine pe lângă împăratul Carol să fie date pe seama Bisericii sale, în schimbul domeniilor de la Sâmbăta de Jos şi Gherla, domeniul Blajului. Acţiunea a fost pertractată şi încheiată în 1736, iar în primăvara anului următor, în 1737, Inochentie descinde în satul de atunci, cu gândul de a face din el *„un opid romănesc* - cum spunea tot Timotei Cipariu - *chemând şi adunând familii din toate părţile"*[4], să facă chiar reşedinţa episcopiei sale şi să transforme uliţele satului într-un puternic centru spiritual şi şcolar al românilor din Principatul Transilvaniei.

„Satul a venit în Blaj cu cei mai destoinici fii ai lui gata să intre în jugul greu şi blând al cărturăriei"

Gândul episcopului Inochentie a fost preluat şi împlinit de toţi episcopii şi mitropoliţii Blajului până la - şi chiar dincolo de - desfiinţarea Bisericii Române Unite din toamna şi iarna anului 1948.

Din vremea vicariatului lui Petru Pavel Aron şi apoi din aceea a episcopatului său, începe să se pună în aplicare planurile arhitecturale - spirituale şi materiale - ale episcopului Inochentie. Au fost ridicate Catedrala de la Blaj, mânăstirea din preajma castelului mitropolitan şi primele şcoli ce aveau să stea de strajă, de o parte şi de alta, Bisericii Catedrale.

Toate aveau să fie populate cu ceea ce a dorit întemeietorul Blajului spiritual, cu oameni de credinţă, de ştiinţă şi cultură. Aici au început să vină întâii călugări profesori, cu toată ştiinţa lor de carte primită în Apusul european, la Roma şi Viena, aici aveau să se strângă şi întâii tineri români ce vor deprinde a se ruga şi învăţa în limba lor, în limba neamului românesc, pentru a deveni *învăţătorii* aceluiaşi neam, răspândiţi între înălţimile Carpătilor, apele Dunării şi ale Tisei. *„Satul a venit în Blaj* - spunea poetul Ioan Alexandru - *cu cei mai destoinici fii ai lui, gata să intre în jugul greu şi blând al cărturăriei"*.[5]

---

[3] Coriolan Suciu, Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania, vol.I, Ed.Academiei, p.84.

[4] Timotei Cipariu, op.cit. şi loc.citat, p.15.

[5] Ioan Alexandru, Blajul, în „Blajul, Vatră de istorie şi cultură". Ediţie îngrijită şi note de Teodor Seiceanu şi Ioan Buzaşi, Ed.Albatros, 1986, p.67.

Din sate au venit primii dascăli de la Blaj pentru ca alţii, învăţaţi de ei să se întoarcă în aceleaşi locuri. Trăind cu credinţă şi în lumină, ei vor fi, în acelaşi timp, cronicari ai vremurilor trecute şi întâii istorici formaţi în spiritul lumii moderne, ce au răspândit, o dată cu credinţa în Dumneazeu şi în Biserica Română Unită, dragostea de neam şi de învăţătura lui. *„Aici, pe piaţa Blajului a fost* - spunea, spre sfârşitul veacului trecut, Alexandru Odobescu - *încă de pe atunci* / de la începuturile şcolilor blăjene/ *şi va fi poate şi de acum înainte tăria cea mai mare a românimei luminate de peste munţi. Ca o adevărată cetate întărită, dând piept tocmai în mijlocul Ardealului, stă acea mare Mânăstire creştină care, pentru ochii lumei celei rele, adăposteşte, dar care, în conştiinţa luminată a românilor de astăzi, dânsa este adăpostită de şcoalele naţionale, ce o impresoară şi se umbresc sub ea*"[6]

O biserică şi o şcoală nedespărţite nici fizic, nici spiritual, aşezate una lângă alta pentru a se *„propti una pe alta*". Cu timpul, numărul lor crescând mereu, au fost aşezate şi mai departe de întâiul loc al primelor şcoli. Fiecare episcop şi mitropolit şi-a ţinut ca o sfântă datorie să înalţe şcoli noi, să le modernizeze pe cele existente, să sporească dimensiunile spirituale ale Blajului.

Un gând, născut din alt gând, împlinit până în ultimul ceas al existenţei recunoscute a Bisericii Române Unite, prin ultimul său episcop Ioan Suciu, om al bisericii şi al şcolii, martir al Bisericii şi al Neamului.

La vremea de grea cumpănă a anului 1948, când Blajul părea a nu mai avea nici un viitor, putea să privească în trecutul său cu satisfacţia datoriei împlinite. Mesajul episcopului Inochentie Micu Clain, de acum 260 de ani, a fost receptat şi înţeles de întreaga ierarhie a Bisericii Române Unite, de înaltul cler din jurul ei. Prin ei toţi, prin biserică şi şcoală, Blajul a fost aşezat şi este aşezat în rândul cetăţilor Neamului Românesc ce au şi vor avea un deplin drept la cinstire.

Ierarhii şi preoţii Bisericii, dascălii Şcolilor, au fost oameni de credinţă, dar şi de ştiinţă şi cultură. Ei au dat Blajului chipul şi înfăţişarea visată şi dorită de întemeietorul său spiritual.

Blajul a fost totdeauna un oraş de cărţi şi de cărturari Destinul celor dintâi în vremurile de restrişte

„Blajul a fost un oraş de cărţi şi de cărturari"[7], e întâia frază a întâiului studiu dedicat Bibliotecii centrale de la Blaj, de către directorul ei din anii 1919-1927, profesorul Alexandru Lupeanu-Melin. Era sinteza unui adevăr înscris pe o simbolică *carte de vizită* din partea unui slujitor al Bisericii noastre şi al Şcolilor blăjene, dăruit lor cu o mare vrednicie. Trăind în mijlocul cărţilor şi al cărturarilor, înzestrat de Dumnezeu el însuşi cu harul scrisului frumos, va lăsa posterităţii

---

[6] Al.Odobescu, Un oraş şcolar. Un orăşel de şcoale, în T.Seiceanu şi I.Buzaşi, Blajul...,1993, p. 88.

[7] Alexandru Lupeanu-Melin, Biblioteca centrală din Blaj, în Blajul... 1993, p.139.

imaginea Blajului, văzută prin toată elita ce a trăit aici până la el, vreme de două veacuri. Îi va defini mereu individualitatea şi va arăta calea succesului oamenilor săi:. *dragostea de biserică şi neam, asociate cu dragostea de carte.*

Un neam fără credinţă în Dumnezeu şi un popor fără cărturari trăiesc ceasurile unei nesfârşite nopţi. Cartea înaltă omul ca individ şi ridică colectivitatea umană, în ansamblul său. Este ceea ce a înţeles ierarhia Bisericii Românilor Uniţi în toată existenţa ei. De aceea Blajul a fost, aşa cum l-a văzut Alexandru Lupeanu-Melin, *„un oraş de cărţi şi de cărturari"*, chiar de la întemeierea lui ca reşedinţă episcopală (1737).

Inochentie Micu a adus cu el la Blaj cărţile agonisite în timpul studiilor sau ca episcop, precum şi cele ale predecesorului său, episcopul Ioan Giurgiu. Dintr-un inventar întocmit în 1747 au fost identificate 71 de cărţi şi manuscrise ca aparţinând lui Inochentie Micu,[8] 182 volume ale episcopului Ioan Giurgiu,[9] iar restul până la 283 ale Episcopiei.[10]

Cele trei fonduri de carte amintite au stat la baza Bibliotecii Centrale de la Blaj. Anul 1747 este vremea când s-a deschis noua mânăstire a Sfintei Treimi şi este şi data actului de naştere a bibliotecii de la Blaj. Călugării de aici - unul din primii trei, viitorul episcop Grigore Maior - va fi şi întâiul ei custode. Numirea sa e legată de un alt eveniment: deschiderea şcolilor de la Blaj (1754) când el devine profesor şi în acelaşi timp primul bibliotecar al Blajului. Nu întâmplător credem că a fost încredinţat şi cu această muncă. Îi era cunoscută erudiţia şi dragostea de carte, la Blaj şi mai târziu şi la Viena. Avea propria sa bibliotecă, pe care o îmbogăţeşte când va fi investit ca episcop (1772), cu cărţi primite în dar de la Curtea Imperială.

Biblioteca a fost înzestrată la punctul său de formare, cu cărţi şi manuscrise ce dovedesc pregătirea celor ce i-au pus temelii şi preocupările lor. Confirmă pregătirea ierarhilor şi a primilor călugări-profesori legaţi de Apusul catolic şi scopurile bibliotecii. Puteau fi găsite aici cărţi şi manuscrise cu caracter religios, de doctrină teologică, de filosofie, de drept, de ştiinţă ce sugerează preocupările lor. Biblioteca se vrea a fi de la început documentară spre a servi intereselor bisericii, învăţământului, naţiunii.

În concepţia Vaticanului ierarhii bisericii catolice trebuiau să fie, prin pregătirea lor, în fruntea elitei, iar ei, la rândul lor, să fie secondaţi de o altă elită, tot temeinic pregătită, care să asigure, de la *amvon* şi *catedră,* împlinirea funcţiilor Bisericii spirituale, în primul rând, naţionale şi sociale, importante şi ele, având în vedere contextul istoric dat, cu realităţi ce se cereau îndreptate, schimbate chiar.

---

[8] Ioan Chindriş, Biblioteca lui Inochentie Micu Klein, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj,* 1995, 34, p.350..

[9] Alexandru Lupeanu-Melin, op.cit., p.139.

[10] Ioan Chindriş, op.cit., p.349.

Aşa se explică prezenţa cărţilor teologice, de filosofie, de drept, de ştiinţă, chiar de la fondarea bibliotecii.

Primii ierarhi şi primii profesori aveau sentimentul necesităţii şi al utilităţii cărţilor pentru că ei înşişi şi-au făcut studiile în instituţii de mare prestigiu, în cadrul cărora cartea era izvorul principal al întregii lor pregătiri, alături, fireşte, de prelegerile de mare ţinută ale magiştrilor lor. Viaţa le oferise exemple pilduitoare şi tot viaţa le-a cerut apoi să le urmeze pilda. Stările din principat le impuneau şi ele.

Credinţa în Dumnezeu şi cartea bună a construit şi construieşte de două mii de ani interiorul uman potrivit doctrinei creşine, dă omului adevăratele sale dimensiuni, îi dezvoltă gândirea şi îi stimulează faptele, este fermentul şi materia lor primă. Erudiţia era şi este o cerinţă fundamentală pentru oricare elită clericală sau laică, iar calea spreă ea nu e alta decât credinţa şi munca, care încep şi sfârşesc în faţa altarelor şi în paginile cărţilor, în zidirile monumentale, spirituale şi materiale create.

O asemenea mentalitate a călăuzit elita blăjeană mai bine de două secole. Numărul cărţilor şi al manuscriselor a crescut mereu, s-au diversificat prin conţinut şi s-au transformat, cu timpul, într-un adevărat tezaur naţional. Nu era o colecţie de rarităţi (cu excepţia celor provenite din biblioteca lui Timotei Cipariu), ci suma propriilor cărţi scrise, şi selectiv, ale spiritualităţii lumii medievale şi moderne europene, apusene în primul rând, dar nu în exclusivitate, *un depozit de carte reprezentativ şi util.* Aşa credem că poate fi definită Biblioteca Centrală de la Blaj în momentul desfiinţării Bisericii Române Unite şi a dezastrului ce a urmat asupra slujitorilor ei, a creştinilor săi, a bunurilor lor spirituale şi materiale, a bisericii şi a şcolilor confesionale greco-catolice, a bibliotecii lor, ca instituţii de cultură. N-a însemnat - o putem spune acum la aproape cinci decenii - un sfârşit, a însemnat totuşi o dureroasă întrerupere cu unele pierderi irecuperabile.

Au fost chinuiţi oameni şi unul din ei este chiar ultimul director al Bibliotecii, profesorul Ştefan Manciulea; au fost pierdute sau distruse valori, multe şi de o covârşitoare importanţă; au luat drumul pribegiei mai întâi oamenii, apoi şi ceea ce a mai rămas din zestrea bibliotecii; S-a zădărnicit astfel un plan şi o datorie.

Dorinţa cărturarilor de la Blaj a fost ca Biblioteca Centrală de aici să adune la un loc ceea ce s-a strâns mai bine de două veacuri: cărţi, manuscrise, reviste, ziare, arhive, prin activităţi individuale, personale şi din partea unor instituţii: mitropolie, şcoli, tipografie, diverse asociaţii etc. În acest scop la 8 februarie 1911 capitlul Bobian a hotărât construirea unui local propriu pentru bibliotecă, ceea ce s-a şi realizat foarte curând. Se împlinea, astfel, un gând al canonicului Ioan Micu Moldovan, unul din marii ei ctitori, dar a fost şi voinţa canonicului Augustin Bunea şi planul său va fi şi pus în aplicare.

Augustin Bunea a fost istoricul Bisericii noastre şi al Neamului românesc, un om de cultură înainte de a fi confesional, hotărât şi demn în scrisul său, niciodată pătimaş, vizionar şi luptător pe tărâm naţional şi religios, respectat de confraţii săi, preoţii ortodocşi, de spiritualitatea românească în general, istorici şi nu numai, de Nicolae Iorga în primul rând şi de mulţi alţii.

Augustin Bunea era al treilea reprezentant al Bisericii Românilor Uniţi - după Timotei Cipariu şi Ioan Micu Moldovan - în Academia Română, instituţia ce prefigura şi simboliza, începând cu a doua jumătate a veacului al XIX-lea, unitatea noastră şi a pregătit, în felul ei, Marea Unire din 1918. Augustin Bunea a fost cel care la Alba Iulia, în 1909, evocând unirea din vremea lui Mihai Viteazu, a prevestit destinul oraşului şi al neamului românesc.

Tot el a fost acela care, în Catedrala Blajului, vorbind de Timotei Cipariu şi meritele sale, îşi exprima cu regret şi mărturisea o profesiune de credinţă. Regreta că nu poate călăuzi pe cei ce îl ascultau privind spre „*icoanele celor ce au durat zidurile /Şcolilor de la Blaj/, au ilustrat catedrele lor în curs de un veac şi jumătate, au strălucit ca stelele luminoase pe bolta cerească a ştiinţei şi culturii naţionale, au întemeiat fundaţiuni pentru nutrirea a sute de mii de şcolari harnici*".[11] Ar fi vrut ca să fie văzut chipul lor de tinerii ţării, din toate vremurile ce aveau să vină, pentru ca „*privite cu pietate*" să-şi ia din ele „*o pildă neuitată pentru ei*". Dorea ca portretele lor să împodobească o casă anume, şi tot acolo să fie aşezată şi toată averea lor spirituală cuprinsă în cărţi, în cărţile lor şi ale altora, în izvoarele adunate din vremurile lor şi din cele trecute. „*Aş vrea* - spunea canonicul Augustin Bunea - *să am măcar atâta vreme, încât să pot deschide cărţilor din bibliotecile noastre rântuite, un adăpost larg şi luminos, cu intrare în toată una vreme pentru cei ce doresc a se adăpa din atâtea izvoare de învăţătură, ca să nu fim siliţi a alerga prin oraşe străine pentru câte o carte ce se află şi aici*".[12]

A murit cu acest gând şi a lăsat prin testament ca din averea sa bănească, pe un loc al venerabilului Capitlu din Blaj să se clădească „*o casă bună şi frumoasă pentru un canonic de fundaţiune bobiană, prevăzută şi cu alte încăperi mari, în care să se poată aşeza toate bibliotecile greco-catolice mai mari din Blaj, toate obiectele de artă ce s-ar aduna din Provincia Mitropolitană ori şi de aiurea, şi toate portretele bărbaţilor binemeritaţi pentru poporul românesc şi pentru biserica greco-catolică*"[13]

Capitlu Mitropolitan i-a împlinit dorinţa foarte curând după plecarea lui din lumea pământească, construind clădirea Bibliotecii Centrale într-un loc cu o profundă semnificaţie, iar toţi cei ce s-au apropiat de bibliotecă - Zenovie Pâclişan, Alexandru Lupeanu-Melin - au fost oameni cu mare dragoste şi buni mânuitori ai condeiului. Pentru ei - aşa cum au socotit-o creatorii săi - biblioteca era un semn

[11] Ştefan Manciulea, Biblioteca centrală din Blaj. Tip.Seminariului, 1939, p.34.

[12] *Ibidem*, p..34-35.

[13] *Ibidem*, p.36.

şi o măsură a puterii spirituale româneşti care, împreună cu Catedrala, Castelul Mitropolitan, Câmpia Libertăţii, Şcolile vechi şi noi, întregeau o istorie şi vorbeau de istorie, de istoria noastră. Era o replică la ceea ce a rămas la Sibiu - în Muzeul Bruchenthal sau la Alba Iulia - în Biblioteca Bathaneum; monumente de mare valoare desigur, adunate din lume. Cele de la Blaj erau creaţia noastră.

Clădirea era mai modestă în comparaţie cu muzeul şi biblioteca de la Sibiu şi Alba Iulia. „*Dispunea* - ne spune Alexandru Lupeanu-Melin - *de o sală mare, lungă, cu piloni intermediari, unde sunt aranjate rafturile; are o sală de lectură şi studii, amenajată cu cele necesare şi o anticameră, care serveşte provizor ca muzeu bisericesc şi de etnografie. Un catalog modern, cu fişe după autori, stă la dispoziţia cercetătorilor. Partea de arhivă este grupată în dosare pe chestiuni şi persoane. Mult material e sub aranjare.*”[14]

Cartea străină nu a lipsit nici ea - şi nici nu putea să lipsească. S-au completat şi s-au întregit reciproc, cele scrise din partea elitei noastre cu cele scrise de străini. Nu mai era vremea zidurilor fără ferestre, cu uşi ferecate. Lumina, în cele două ipostaze - venită dinspre soare şi dinspre carte, trebuia să devină stăpână iar aerul dintre ele primenit. Foamea[15] de o asemenea carte a dovedit-o Timotei Cipariu, în termeni neegalaţi, dar o găsim, la întreaga noastră elită, ca o trăsătură definitorie.

Chiar în vremea lui Inochentie Micu şi a lui Petru Pavel Aron la Blaj au fost aduse mai multe cărţi greceşti de către arhimandritul Leontie Mosconas, venit tocmai din insula Naxos şi găzduit până la moarte (1754) în mânăstirea de la Blaj. Cărţile lui au rămas bibliotecii iar portretul său, aşezat în sala de lectură, le-a vegheat aproape două veacuri.[16]

Prin Grigore Maior căruia i s-a încredinţat „*paza bibliotecii*” în 1754, a celorlalţi ieromonahi din cadrul mânăstirii Sfânta Treime.[17] „*Durând atunci, curând după jumătatea întâia a secolului al XVIII-lea o seamă de rafturi încăpătoare şi puternice cu geamlâcul din sârmă împletită dintre care* - scria în 1932 Al.Lupeanu-Melin - *sunt şi astăzi, după 178 ani o interesantă privelişte a bibliotecii celei mari de la Blaj. În aceste rafturi ei au îngrămădit în special opere de teologie şi filozofie, conform cu preocupările de care erau animaţi. Se întâlnesc aici /şi/ numeroase rarităţi bibliografice*”.[18] Un prim inventar al acestor cărţi a fost întocmit în anul 1774.[19]

---

[14] Al.Lupeanu-Melin, op.cit., p.149.

[15] *Ibidem*, p.145.

[16] *Ibidem*, p.140.

[17] Marcel Ştirban, In memoriam - Episcopul Grigore Maior. Formare. Gândire. Acţiune (1715-1785; 1772-1782). *Viaţa creştină*, 1996, VII, nr.4,5,6.

[18] Alexandru Lupeanu-Melin, op.cit., p.141.

[19] Livia Ardelean, Fondul documentar al Bibliotecii Centrale Blaj, în *Din istoria arhivelor ardelene. 75 de ani de la înfiinţarea Arhivelor Statului Cluj*, 1995, p.97.

Rarități și cărți utile au adus de la Viena, pentru a întregi biblioteca de la Blaj, Grigore Maior, ajuns episcop și Ignatie Darabant, înainte de a pleca, tot ca episcop, la Oradea. *„Ele se disting prin legăturile frumoase, albe, de pergament presat, care dau fiori bibliofililor incorigibili"*.[20]

Alături de acestea au stat lucrările primilor noștri ierarhi, începând cu cele ale episcopului Petru Pavel Aron și ale corifeilor Școlii Ardelene, cărțile tuturor și manuscrisele unora. Pătrund și cărți românești din Moldova și Țara Românească: Cronica lui Miron Costin, Hronicul pentru vechimea româno-moldo-vlahilor, Învățăturile lui Neagoe-Voievod către fiul său Teodosie, alte lucrări tipărite sau în manuscris. Nu au lipsit nici dovezile legăturilor cu cărturarii de limbă slavă.[21] E o deschidere spre lume, dar și spre ai noștri, de peste munți.

Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior pătrund cei dintâi în adâncurile izvoarelor și scriu, tot primii, o istorie a tuturor românilor. Știrile le culeg de pretutindeni pe unde ajung și le poartă cu ei. Tipărite sau rămase în manuscris, ele se întorc, o parte, la Blaj, în biblioteca de aici.

Cărturarul Timotei Cipariu, omul dăruit o viață bisericii și școlii, scrisului și colecționării de carte, va umple rafturile aceleiași biblioteci cu mii de exemplare, după ce, în anii revoluției, va pierde multe cărți și multe dintre ele exemplare de neînlocuit. Recuperările încercate după anii 1848-1849 și completările prin noi achiziții continuate până la sfârșitul vieții (1887) sunt departe de a reconstitui biblioteca lui Cipariu și de a mai atinge numărul lor de până la revoluție.

Au stat apoi, alături, bibliotecile mitropoliților Alexandru Șterca-Șuluțiu, Ioan Vancea, Victor Mihali, Vasile Suciu, Alexandru Nicolescu, toți ctitori de biserici și iubitori de carte, ierarhi și cărturari de seamă. Instituțiile școlare și-au creat, la rândul lor, propriile biblioteci, îmbogățite și ele treptat (Biblioteca Gimnazială, Biblioteca Seminarului Diecezan) și reunite apoi în cadrul Bibliotecii Arhidiecezane numită (din 1912) și Biblioteca Centrală.[22]

Organizarea Bibliotecii Arhidiecezane Centrale de la Blaj în spirit modern a început în vremea și prin canonicul *Ioan Micu Moldovan* (1833-1915). Cărți și arhive trec prin mâinile unei minți luminate. Trec și rămân. Se fac inventare sau fișe, le citește pe cele dintâi, le descifrează conținutul celor din urmă și le folosește pe toate în scrierile lui. Face parte din elita preoților, a cărturarilor și din elita noastră politică. Era prin fizic așa cum ne spune numele. Mic de statură. Totul la el era însă invers proporțional cu înălțimea. Copleșea prin știința lui de carte, prin hărnicia și bunătatea lui, prin dârzenia și hotărârea manifestată în faptele sale. Era un om de știință, un om de cultură ce și-a consacrat întreaga sa viață Bisericii Unite și Națiunii Române, ce și-a dăruit întreaga lui dragoste bisericii, cărților și

[20] Alexandru Lupeanu-Melin, op.cit., p.142.
[21] *Ibidem*
[22] Livia Ardelean, op.cit., p.98.

izvoarelor istoriei noastre. *„Foamea de carte a lui Cipariu a moştenit-o în deplină măsură ucenicul şi marele său admirator, vestitul Moldovanu (Ioan Micu Moldovan) bunul prieten al Academiei Române /* de fapt unul din membrii săi din Ardeal, prieten/ *şi al dlui Ioan Bianu, venerabilul ei preşedinte*"- scria despre el, directorul de mai târziu al Bibliotecii Arhidiecezane de la Blaj, Alex.Lupeanu-Melin. *„A îngrămădit şi acest al doilea mare bibliofil al Blajului stocuri întregi de unicate şi rarităţi, pe care le simţea şi le cumpăra de la orice depărtări sau oricât de dosite şi de ascunse ar fi fost. Micu-Moldovan avea predilecţie îndeosebi pentru tipărituri vechi bisericeşti, şi nu este mic numărul acelora pe care le-a salvat şi pentru „Vechea bibliografie românească" de Bianu şi Hodoş şi pentru posteritate. În acest scop a iniţiat şi o anchetă oficială prin bisericile arhiepiscopiei blăjene, care ne-a lăsat prima listă a tuturor tipăriturilor şi manuscriptelor ce se păstrează în străini şi prin podurile de biserici*[23]. *Listă foarte interesantă, care este cea mai grăitoare dovadă de legăturile sufleteşti dintre ţinuturile de dincoace şi de dincolo de munţi ... Ne-a lăsat /de asemenea/ cel mai mare număr de cărţi româneşti, aproape tot ceea ce s-a tipărit mai de seamă între 1850-1890 la români, nu numai istorie şi ştiinţă, ci şi opere literare, ediţii prime. Credinciosul ucenic al lui Cipariu punea mare preţ pe orice însemnare şi petec de hârtie. Aduna şi punea grămadă, umplându-şi toate sertarele şi colţişoarele locuinţei. Abia te puteai urni de hârti prin cămări, prin pod, prin cele mai mici unghere. La bătrâneţe, barba de fuior a moşneagului se purta peste marea de cărţi şi „hârţoabe" ca un impresionant stindard al cărturăriei româneşti*".[24]

Pentru câţiva ani (din februarie 1916) preia conducerea Bibliotecii şi continuă ceea ce a început Ioan Micu Moldovan, un alt distins cărturar, preotul şi profesorul Zenovie Pâclişanu (1866-1957) ce-şi va încheia viaţa în una din închisorile comuniste. După Marea Unire părăseşte Blajul fiind investit cu alte rosturi în noul cadru statal al ţării (ca director în Ministerul Cultelor). Rămâne, însă, până la sfârşitul vieţii, un bun istoriograf al bisericii şi al neamului, ce va urca treptele Academiei Române, ca membru corespondent, semn al preţuirii unei bogate activităţi ce va continua o direcţie începută şi strălucit ilustrată de Ioan Micu Moldovan şi Augustin Bunea.

Ca profesor la teologie şi ca bibliotecar al Bibliotecii Blajului în anii primului război, împărtăşeşte soarta oamenilor de aici şi se identifică cu problemele lor. Continuă ordonarea şi catalogarea cărţilor, le adăposteşte în pivniţă spre a le păzi în vremuri grele, manuscrisele le duce la Oradea, pentru a le readuce înapoi în toamna anului 1918 şi a scrie, în calitate de secretar al Consiliului Naţional Român

[23] Cartea religioasă a cunoscut o largă răspândire şi în parohii. Cf. Susana Andea şi Avram Andea, Cartea românească veche în Transilvania în inventare bisericeşti, Cluj-Napoca, Bibliotheca Bibliologica, Seria nouă 4, 1996, 210 p.

[24] Alexandru Lupeanu-Melin, op.cit., p.147-148.

de la Blaj, împreună cu profesorul Al.Borza şi avocatul Ioan Pop, secretari şi ei ai Consiliului, Cronica pregătirii Marii Uniri de către spiritualitatea greco-catolică de la Blaj în toamna şi iarna anului 1918. Toţi trei au fost creatori ai unui izvor istoric ce s-a înscris prin formă şi conţinut ca un unicat în acea vreme, eternizând gânduri şi fapte, dovedind înţelegerea şi preţuirea lor, dar şi necesitatea consemnării şi păstrării acestora, ca eterne documente pentru toţi cei ce vor veni după ei.

În deceniile trei-patru, până în 1948, preiau şi continuă activitatea de biblioteconomie la Blaj, îmbinând-o fericit, potrivit tradiţiei, cu aceea de cercetare, concretizată în valori istoriografice ce i-a situat în rândul oamenilor de cultură ai Blajului, profesorii Alex.Lupeanu-Melin, Nicolae Comşa şi Ştefan Manciulea. Scrierile lor - ca şi ale predecesorilor - sunt descrieri ce nu şi-au pierdut nicicând utilitatea. Sunt atribute ce-i uneşte cu trecutul şi în acelaşi timp îi leagă între ei. Au dat cu toţii funcţiei de bibliotecar, după exemplul înaintaşilor sensul său major, adevărat şi potrivit pentru bibliotecile documentare. Au fost cu toţii şi cercetători preocupaţi continuu de sporirea zestrei şi de cunoaşterea ei.

Cel dintâi, Alexandru Lupeanu-Melin, era profesor de limba şi literatura română, director de şcoală, scriitor şi gazetar. Un povestitor al istoriei Blajului ce a ştiut să îmbine autenticitatea faptelor cu descrieri ce trezesc cititorului alese sentimente pentru cele narate, preţuire şi admiraţie pentru scriitorul lor. Primeşte, sporadic, câteva forţe şi întocmeşte un prim regulament al bibliotecii Arhidiecezane (octombrie 1924). Realizează cataloage. Era sufletul bibliotecii ce cuprindea preţioase tezaure concretizate în cărţi şi arhive. Cunoştea testamentul lui Ioan Micu Moldovan legat de cărţile sale. Le ştia valoarea celor lăsate de el ca şi a celor strânse de înaintaşi. Avea un cult pentru toate. N-a uitat o clipă mesajul lui Augustin Bunea.

De fapt era o trăsătură comună a tuturor celor ce au lucrat în cadrul Bibliotecii Arhidiecezane de la Blaj şi este şi azi. Dragostea de carte i-a dus spre bibliotecă şi ea i-a răsplătit şi-i răsplăteşte şi în zilele noastre. Nicolae Comşa, şi el profesor de limba şi literatura română, apropiat de elevi şi îndrăgit de ei, temeinic pregătit, harnic şi stăpânit întotdeauna de o severitate binevoitoare, este preocupat, ca bibliotecar ajutor şi apoi ca bibliotecar deplin, de trei principale probleme: concentrarea fondurilor de carte şi arhive răspândite la şcoli, organizarea şi folosirea lor, asigurându-se evidenţe şi un program deschis spre cercetare. Erau toate în spiritul celor dorite de întemeietorii bibliotecii şi urmărite de înaintaşii săi.

La 25 mai 1943 profesorul Nicolae Comşa propune consistoriului Arhidiecezan un „*plan de măsuri*" pentru organizarea şi aranjarea Bibliotecii „*încât ea să devină o bibliotecă vie, cu sală de lectură deschisă zilnic, cel puţin câteva ore, cu posibilităţi de achiziţie cât de minime, dar continue, încât*

donatorul să-şi vadă oricând rodul daniei prin faptul că biblioteca va devni un adevărat focar cultural al Bisericii Române Unite".[25]

În scopul realizării celor propuse el a cerut trimiterea unei persoane pentru specializare în biblioteconomie la Bucureşti, Cluj şi Braşov, întocmirea evidenţelor bibliografice moderne pentru cărţile păstrate, demersuri pentru obţinerea fondurilor băneşti necesare şi „*concentrarea bibliotecilor profesorale de la toate şcolile secundare şi Academia Teologică la Biblioteca Centrală*".[26] Doi ani mai târziu, în august 1945, revine asupra vechilor sale propuneri. Unele s-au împlinit până atunci, altele nu. Erau vremuri de război, cu alte priorităţi. Şi totuşi în acei ani, ai războiului, Nicolae Comşa publică două din lucrările sale fundamentale, *Dascălii Blajului*[27] şi *Manuscrisele româneşti*[28] iar Nicolae Albu, *Istoria învăţământului românesc din Transilvania până la 1800*[29], cărţi rămase de referinţă până în vremea noastră.

În octombrie 1945 directorul bibliotecii şi directorii şcolilor din Blaj au fost anunţaţi de aprobarea propunerilor profesorului Comşa de a se aduna toate bibliotecile şcolare din oraş, în cadrul celei centrale şi că aceasta va funcţiona, potrivit tot hotărârilor Consistoriului şi ca „*bibliotecă a profesorilor*". Se împlinea astfel, în totalitatea sa, dorinţa lui Augustin Bunea. Tot în vara anului 1945, la 6 august, profesorul Nicolae Comşa a cerut spiritualităţii blăjene să se pregătească pentru sărbătorirea centenarului revoluţiei paşoptiste prin: iniţiativa sărbătoririi în 1948, realizarea unui monument *demn* pe Câmpia Libertăţii, a unui monument episcopului Inochentie Micu, editarea unui volum *Blajul şi anul 1848*, fixarea unei plăci comemorative pe faţada Catedralei.[30]

Erau gânduri şi planuri ce nu se vor mai împlini. Noua putere politică, din anii 1946-1948 îi va pregăti Blajului un alt destin. Pe de altă parte în noiembrie 1946 profesorul Nicolae Comşa şi şeful Bibliotecii Arhidiecezane de la Blaj, din 1942, moare la Cluj, ducând cu el toate gândurile lui bune, lăsând în urma sa regrete şi nu peste multă vreme, din cer desgiur, a vărsat o lacrimă pentru durerea confraţilor săi lăsaţi pe pământ spre a împărtăşi calvarul Bisericii noastre, şi a-şi purta, mulţi, crucea lor, deloc uşoară, pribegind prin ţară sau mai rău, trăind ani în şir în temniţi, folosite, altădată, doar pentru ocnaşi.

Spiritualitatea blăjeană - însuşi profesorul Nicolae Comşa - a putut să simtă pulsul vremurilor ce aveau să vină încă din toamna anului 1944, din anii următori

---

[25] Arhiv.Stat.Cluj, fond. Acte ale Bibliotecii Centrale Blaj, dosar 20, oct.11/1943, f.l.

[26] *Ibidem*, f.2.

[27] Nicolae Comşa, Dascălii Blajului. Seria lor cronologică cu date biobibliografice, Blaj, Tip.Seminariului Teologic, 1940, 151 p.

[28] Manuscrisele româneşti din Biblioteca Centrală de la Blaj. Blaj, Tipografia „Lumina" Miron Roşu, 1944, 228 p.

[29] Tipografia „Lumina" Miron Roşu, Blaj, 1944, 366 p.

[30] Arhiv.Stat.Cluj, fond.citat, dosar 48/1945.

1945-1946. La jumătatea lunii august 1946 este martorul primei sfâşieri de carte din Biblioteca de la Blaj. Au fost arse atunci 945 de cărţi şi diferite publicaţii aflate în Biblioteca Centrală de la Blaj în prezenţa organelor de poliţie locale. S-a păstrat şi lista lor. Sunt ale unor autori străini şi din ţară ce tratau probleme privind istoria Basarabiei şi Bucovinei, fascismul italian, mişcarea legionară, războiul împotriva Rusiei Sovietice.[31]

Arderea lor a fost precedată de un ordin din noiembrie 1944 al Ministerului Cultelor şi Artelor ce interzicea folosirea hărţilor cu graniţele României din 1919-1940 şi publicarea unor cărţi cu subiecte ce ar putea supăra ţara vecină, Rusia Sovietică.[32] Se invoca chiar un articol din Convenţia de armistiţiu. S-au succedat apoi mai multe ordine, însoţite de liste nesfârşite cu cărţi interzise, cerându-se eliminarea lor din Bibliotecă, în virtutea aceluiaşi articol din Convenţie.[33]

Profesorul Nicolae Comşa, înainte de a trece la selecţionarea cărţilor cerute, încearcă mai întâi (la 11 ianuarie 1945), invocând caracterul documentar al bibliotecii, numărul mare al cărţilor neinventariate sau catalogate şi depozitarea lor în cca 240 de lăzi, într-un adăpost antiaerian[34], să amâne executarea ordinului. Promite împlinirea celor cerute după readucerea cărţilor în bibliotecă, nu credea însă că numărul celor vizate va fi prea mare.[35]

Preocupările pentru eliminarea cărţilor interzise sunt continuate şi încep să fie dublate, în anii 1947-1948, semnificativ, de chestionare sau ordine care urmăresc cunoaşterea bibliotecii. Noul bibliotecar, profesorul Ştefan Manciulea, un om de aleasă cultură, şi vicarul general al Mitropoliei, canonicul Victor Macavei,

---

[31] *Ibidem*, dosar 23/1946.

[32] Ministerul Cultelor şi Artelor. A.F.Serviciul M.O.N.T. şi A.P. nr.49355 din 24 noiembrie 1944. Copie Comunicat

Ministerul Educaţiei Naţionale face cunoscut tuturor şcoalelor de orice grad din întreaga ţară, precum şi tuturor instituţiilor culturale ce depind de acest Departament că, în conformitate cu dispoziţiunile art.16 din Convenţia de armistiţiu, este interzisă tipărirea, importul, răspândirea sau afişarea hărţilor cu frontierele României dinainte de 28 iunie 1940, înglobând Bucovina de Nord şi Basarabia. De asemenea este interzisă întrebuinţarea manualelor didactice în şcolile de orice grad, dacă aceste manuale nu au fost aprobate şi puse de acord cu indicaţiunile date de comisiunile de control instituite de minister pentru a cerceta cărţile didactice şi a nu da aprobare decât celor care prin textul lor nu conţin pasagii de natură să tulbure relaţiunile amicale dintre România şi Naţiunile Unite. Este oprită difuzarea sub orice formă a cărţilor din bibliotecile şcolare şi universitare ce ar conţine pasagii ce contravin prevederilor Convenţiei de Armistiţiu şi care să aducă o tulburare a relaţiunilor de amiciţie cu Naţiunile Unite.

Conducătorii instituţiilor şcolare şi culturale de orice fel ale Ministerului Educaţiei Naţionale rămân răspunzători de executarea acestor dispoziţiuni. *Ibidem.*

[33] *Ibidem*

[34] *Ibidem*, dosar 20/2 1945, f.3.

[35] *Ibidem*

de o sensibilitate deosebită şi el, răspund conştiincios, poate şi bănuitori, insistând pe caracterul documentar al Bibliotecii. Nu era o ofensivă încă, ci doar o tatonare deloc întâmplătoare.

În februarie 1948 s-a interesat de Biblioteca de la Blaj, desigur în primul rând din perspectiva eliminării cărţilor interzise, şeful Inspectoratului Informaţiilor de la Blaj. Primeşte şi răspunsul. Biblioteca era în curs de reorganizare şi se pregătea o nouă catalogare a întregului său material. Din aceste motive era şi închisă. *„Nu se împrumuta nimănui nimic din materialul de care dispunea ea, nici chiar cercetătorilor de specialitate”*[36], iar cărţile interzise, găsite, au fost şi arse, din ordin, în vremea vechiului bibliotecar. Operaţiunile de selecţionare sunt promise în continuare, fără să se poată determina sfârşitul lor. Problema cărţilor interzise avea un caracter general, nu viza în mod special Biblioteca Arhidiecezană de la Blaj. Existenţa ei şi soarta sa era însă strâns legată de aceea a bisericii şi a şcolilor confesionale de aici. Pericolul pentru amândouă era foarte aproape. Un optimism creştin îl mai putea doar refuza, şi l-a şi refuzat. Nici prevenirea şi nici înlăturarea lui nu mai stătea în puterea ierarhilor bisericii noastre şi nici a elitei sale.

Izolaţi de cei care i-ar fi putut ajuta, de Vatican şi Apusul European şi apoi luaţi din rândurile credincioşilor lor, închişi, ierarhii bisericii noastre rămân ziduri simbolice, foarte importante, dar fără putere în faţa uriaşilor.

Bisericile, toate bunurile lor materiale şi spirituale, au fost luate ca o pradă de război şi împărţite între cei ce se credeau învingători.

O excepţie s-a făcut, în parte, cu Biblioteca Arhidiecezană de la Blaj. Chiar imediat după desfiinţarea Bisericii Greco-Catolice, în decembrie 1948 şi ianuarie 1949, la Blaj a fost trimisă o comisie formată din directorul Martin din Ministerul Culturii, ca preşedinte, având ca membri un reprezentant al Academiei Române, al Ministerului Artelor şi mitropolitul ortodox al Sibiului.[37] Misiunea acestei comisii era preluarea bibliotecii. Cei veniţi au luat legătura cu directorul de atunci al bibliotecii, profesorul Ştefan Manciulea. Îndemnat de preşedintele Comisiei să-şi spună gândul, conştient că preluarea bibliotecii, de către forţele noii puteri, înseamnă îndepărtarea ei de la Blaj, propune păstrarea integrităţii sale oriunde va fi dusă.[38] Lucrurile nu se vor întâmpla tocmai aşa. O parte, sub grija acad.D.Prodan, va fi dusă la Cluj, alta va fi aruncată din neştiinţă sau rea-credinţă în apa Târnavei Mari, pentru ca ceea ce a mai rămas atunci la Blaj să fie dus, mai târziu, prin anii ’60 la Bucureşti şi Sibiu, la Patriarhie, Mitropolie şi Direcţia Generală a Arhivelor Statului.

---

[36] Ibidem

[37] Ştefan Manciulea, Povestea unei vieţi. Ediţie îngrijită de Ştefania Manciulea şi Ioan Buzaşi, Clusium, 1995, p.96.

[38] Ibidem

Tot ceea ce s-a adus la Cluj a stat la temelia Bibliotecii Filialei Academiei de aici după ce o vreme au fost găzduite în rafturile Bibliotecii Centrale Universitare. Evocând acele împrejurări în memoriile sale, David Prodan ne spune că la sosirea sa la Blaj *„în Bibliotecă am găsit instalată Miliţia Oraşului, rafturile libere putându-se circula printre ele în voie. În această situaţie am abuzat puţin de misiunea mea, m-am erijat în trimis special, oficial, de la centru, am pus în vedere comandantului să sigileze pe loc intrarea în corpul Bibliotecii care a fost atribuită Filialei Academiei, până când Filiala va veni să o ridice ... Aşa, după o săptămână sau zece zile, camioanele noastre cu bibliotecarii Bibliotecii Universităţii, unde eram şi eu bibliotecar, eram acolo începând împachetarea, bibliotecăreşte, în lăzi speciale, în perfectă ordine, nederanjând nimic. Adusă, a fost aşezată în clădirea Bibliotecii Universitare, în rafturile etajului de sus*",[39] apoi în alte clădiri ale Filialei Academiei şi, în sfârşit, în actualul local. O parte se găsesc azi şi în păstrarea Arhivelor Statului din Cluj.[40]

Trebuie să spunem, cu un profund regret, că nu putem împărtăşi însă, tot ceea ce a scris în memoriile sale despre rosturile viitoare ale Bibliotecii Arhidiecezane de la Blaj, nici cu toate caracterizările făcute aici Blajului, spiritualităţii sale sau celor care şi-au exprimat alte opţiuni în problema bibliotecii de la Blaj.

De câteva decenii bibliotecari şi arhivişti, cercetători din diverse domenii, le-au cercetat, au întocmit diverse instrumente de informare, au scris în temeiul lor studii, articole, cărţi, volume de documente şi corespondenţă, s-au format în mijlocul lor şi datorită lor. Tuturor li se cuvin depline mulţumiri şi, în primul rând, un gând de mulţumire acad. David Prodan şi celor care au contribuit la păstrarea şi organizarea a ceea ce a ajuns din Biblioteca Centrală de la Blaj, la Cluj. Ne-am fi bucurat, desigur, dacă pe frontispiciul Bibliotecii Filialei Academiei din Cluj şi la intrarea în sălile acesteia am fi putut citi numele episcopilor Inochentie Micu sau Grigore Maior, ale canonicilor Ioan Micu Moldovan şi Augustin Bunea. Ar fi fost - şi ar putea fi - un semn de preţuire al lor şi al faptelor lor de cărturari ce au văzut prin *carte* un principal izvor al înălţării lor şi de ridicare a naţiunii însăşi. Fişierele bibliotecii sunt pline de numele lor, poate nu îndeajuns cu al unora, dar semnificativ pentru valoarea lor, a tuturor, de adevăraţi trezorieri ai culturii spirituale româneşti. Au adus spre ei prin tot ceea ce au strâns din aproape două veacuri şi ni le-au lăsat, prin testament, spre a le cunoaşte şi cinsti.

Biblioteca Blajului, plină de cărţi şi documente, din vremea creatorilor ei sau din veacurile dinaintea lor a rămas, dincolo de vitregia vremurilor ce au trecut şi peste ele, o realitate şi un izvor, din care s-au născut şi se vor naşte mereu alte cărţi. Aşa s-a împlinit şi aşa se va împlini mereu gândul şi vrerea întemeietorilor

[39] David Prodan, Memorii. Text îngrijit şi adnotat cu o prefaţă de Aurel Răduţiu, Ed.Enciclopedică, 1993, p.89

[40] Livia Ardelean, op.cit., p.96-108.

bibliotecii de la Blaj şi tot aşa a fost receptat şi va continua să fie receptat mesajul lor, mesajul lumii moderne de fapt, ce a dorit şi doreşte să-şi clădească viitorul pe ştiinţă şi credinţă prin ele, împlinindu-se un ideal uman, creştin şi naţional, în acelaşi timp. E rostul ce l-a avut cartea în istoria civilizaţiei noastre şi a lumii. Blajul a fost întâia cetate a cărţilor scrise sau strânse pentru românii din Principatul Transilvaniei; „lumea” a fost adusă aici prin intermediul lor. A fost în acelaşi timp locul în care s-au scris pagini însemnate din istoria Bisericii Românilor Uniţi şi primele pagini din lupta naţională a elitei române.

La mai bine de două veacuri, în 1948, se întrerupe, pentru patru decenii, un mers firesc al Bisericii Românilor Uniţi. Cărţile strânse sau scrise la Blaj, documentele create aici, tot ceea ce a supravieţuit, a însemnat o făclie aprinsă, ce a continuat să lumineze şi să ţină trează o credinţă într-o vreme în care ateismul se pregătea să devină o doctrină de viaţă.

De fapt, spiritul Blajului n-a încetat să trăiască între apele celor două Târnave, între locuitorii oraşului, în conştiinţa oamenilor de ştiinţă şi cultură din întreaga ţară şi de la o vreme, la mari aniversări, mai ales în atitudinea oamenilor politici. Vechilor profesori, reveniţi după ani de pribegie la Blaj li s-au alăturat profesorii noi, veniţi la şcolile rămase sau create şi sub povaţa celor dintâi, au organizat, împreună, diverse manifestări ce aveau drept scop evocarea şcolilor de la Blaj.

Era un loc de întâlnire, peste timp şi peste timpuri, a generaţiei de foşti elevi ai Blajului şi de iubitori, indiferent de unde veneau şi cărei confesiuni i-au aparţinut. Cu timpul s-a pus bazele şi unei Biblioteci documentare ce a început să poarte cel mai potrivit nume, numele lui Timotei Cipariu. Cu un mănunchi de harnici bibliotecari, Biblioteca a început să fie locul de întâlnire şi de creaţie al distinşilor profesori: Ştefan Manciulea şi Gheorghe Biriş, Nicolae Albu, Ioan Vultur, Teodor Seiceanu, Ioan Buzaş şi alţii. Ultimii doi, Teodor Seiceanu, istoric cu o excelentă pregătire, împreună cu Ioan Buzaş, om al literelor, ales şi el prin pregătirea sa, au fost de multă vreme şi sunt şi astăzi cei ce au scris şi continuă să scrie pagini din istoria şcolilor blăjene. Sunt oamenii vechilor şcoli, sau de legătură, ce au continuat şi continuă, la Blaj, o bună tradiţie cărturărească. O generaţie nouă li s-a alăturat în vremurile noi: Cornel Tatai, Ana şi Arcadie Hinescu şi Xenia Poptelecan.

Tot ceea ce s-a scris de la Blaj, tot ceea ce s-a spus şi se va mai spune despre Blaj, cu biserica şi şcolile sale, despre spiritualitatea românilor uniţi, va fi un omagiu binemeritat, niciodată îndeajuns, adus Bisericii Române Unite, ierarhilor întemeietori, ierarhilor ce au continuat opera celor dintâi, ierarhilor ctitori de şcoli, ierarhilor martiri, şcolilor şi profesorilor dintotdeauna, din Blajul ce va trebui să fie pentru totdeauna al întregii noastre spiritualităţi, al întregii naţiuni.

260 années depuis l'installation de l'évêque Inochentie Micu-Clain à Blaj

Résumé

L'article a un caractère omagial. Il évoque le moment de l'installation à Blaj de l'Évêque Inochentie Micu-Clain, il y a 260 années, au mois de mai 1737.

Il surprend l'importance historique de la ville devenue résidence de l'Évêque Roumain Uni d'Alba Iulia et Făgăraş, et le siege des premières écoles roumaines de tous degrés de Transylvanie. Il suit l'évolution de la vie spirituelle des livres à proprement parler de la Bibliothéque archidiocésaine durant 1737-1948, le sens et la signification historique, la destinée qu'ils ont eus en '48.

Interferențe româno-maghiare în epoca modernă

ASPECTE ALE DELAȚIUNII ÎN DOCUMENTELE REVOLUȚIEI DE LA 1848 DIN TRANSILVANIA[1]

Gelu Neamțu
Institutul de Istorie Cluj-Napoca

Vremurile tulburi de transformări istorice nasc întotdeauna perturbări mai mari sau mai mici în mentalitățile oamenilor afectați de respectivele zguduiri sociale, naționale sau de altă natură.

Dereglările produse în comportamentul uman apar întotdeauna, respectând în linii mari, calitățile și defectele sufletului națiunii (sau etniei) supuse momentului istoric respectiv.

Modul de manifestare comportamentală conjuncturală a națiunii respective își pune cu această ocazie amprenta mai mult sau mai puțin apăsat pe imaginea ei generală, atât în propriii săi ochi cât și ai celor din jurul ei. Desigur, obiectivitatea cu care își privește ea propria imagine (sau în context a vecinilor care își formează ei înșiși imaginea despre celălalt) ține de mai mulți factori. Dacă se urmărește aflarea adevărului și nu se dorește a se cultiva o imagine apologetică sau deformată, rezultat al anumitor interese, o cercetare obiectivă poate duce la concluzii interesante cu valabilitate științifică serioasă în domeniul imagologiei.

Cazul nostru este imaginea delatorului român și a celui maghiar din Transilvania într-un astfel de moment de prefacere istorică - revoluția de la 1848-1849.

Tentația de a alege tocmai acest aspect izolat și oarecum accidental al conduitei umane a fost motivată atât de faptul că l-am considerat a avea valențe deosebit de semnificative, cât mai ales, pentru ineditul său.

---

1 Această comunicare a fost ținută la Simpozionul *Imaginea celuilalt în Transilvania. Perspectivă istorică*, în 6 mai 1995 la Cluj-Napoca. Simpozionul a fost organizat de Universiatea Babeș-Bolyai, Cercul de Studii Transilvane, Secția România, și Institutul de Cultură Sud-Estgermană, München, precum și de Asociația "Erdélyi Muzeum". Titlul inițial, a fost modoficat în programul sesiunii astfel: "*Imaginea delatorului transilvănean de la 1848-49 reflectată în documente de epocă*".

Delaţiunea derivă din latinescul "delatio-delationis" şi dicţionarele o înregistrează cu sensul de denunţ, pâră, imformare, denunţ calomnios, plângere, denunţare secretă în scop de a dobândi o recompensă. Folosit şi peiorativ.

Delaţiunea poate fi făcută din convingere, din constrângere, din răzbunare, din dorinţa de a câştiga o recompensă, din pervertirea caracterului, precum şi din multe alte motive.

Delaţiunea nu poate înnobila un caracter, ea este un accident, şi cu toate acestea, în ciuda vălului de umbră arncat de secole asupra ei, ba chiar de milenii, dacă ne gândim la biblicul Iuda şi la ai săi 30 de arginţi, este o trăsătură profund umană, atâta doar că e lipsită de respectabilitate, sub o formă sau alta, a fost exploatată de toate regimurile politice cunoscute de istorie.

Poate romanii au dus-o la perfecţiune dar nu trebuie ignorate nici "îmbunătăţirile" aduse în principal de nazism şi comunism.

În articolul de faţă ne vom referi însă strict la perioada anilor 1848-1849.

Miile de documente publicate şi nepublicate privind revoluţia de la 1848-1849 din Transilvania conţin un număr important de denunţuri izvorâte din varii motive. Delatorii sunt în majoritate români şi maghiari. Sporadic saşi, evrei, ţigani.

Adesea ne-am pus întrebarea: care au fost mobilurile dominante care i-au determinat pe unii şi pe ceilalţi să denunţe?

Răspunsurile date de documente sunt şi ele variate, deşi am putut sesiza şi unele specifice. Cum am spus, numărul acestor genuri de documente şi informaţii este mare; noi am examinat din acest punct de vedere, doar pe cele mai semnificative.

Să începem aşadar cu românii.

C. A. Rosetti analizând profund spiritul românesc, aşa cum strălucit a făcut-o mai târziu Constantin Rădulescu-Motru[2], ajunge la concluzia că românii sunt incapabili de a conspira. Românii "ca şi toate popoarele de rasă latină - spune el - n-au paciinţă, nu ştiu tăcea, se vând ei pre sineşi"[3].

Grupul de intelectuali ce conducea revoluţia românilor din Transilvania cunoştea prea bine aceste defecte ale neamului lor. Şi tocmai în lumina acestora ni se relevă acum şi mai pregnant necesitatea acelui jurământ din 3/15 mai de la Blaj, reluat apoi de români în numeroase localităţi din Transilvania, deoarece el era menit a impune românilor o coeziune şi o solidaritate, care altfel ar fi fost periclitată.

Să ne gândim că acel jurământ de pe Câmpul Libertăţii prevenea în bună măsură trădarea, denunţul, laşitatea. Acolo se consemna clar că românii "nu vor lucra niciodată în contra drepturilor şi intereselor naţiunii române"[4].

---

[2] Constantin Rădulescu-Motru, *Sufletul neamului nostru. Calităţi bune şi defecte*, Bucureşti, 1990, 15 p.

[3] G. Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei...*, II, Sibiu, 1890, p. 3.

[4] *Documentele privind Revoluţia de la 1848 în ţările Române, C. Transivania*, IV, Bucureşti, 1988, p. 40-41.

Conştiinţa naţională a românilor atunci se năştea şi se consolida, pătrundea mai adânc în mulţimi.

Maghiarii demonstrau o conştiiţă naţională mult mai accentuată; partida koşutistă împingând-o chiar la extrem, dar cu toate acestea documentele publicate în colecţia noastră privind 1848, relevă un fapt surprinzător, o realitate istorică indubitabilă, dar trecută în general cu vederea, adică, aceea că ungurii din Transilvania la 1848 aveau şi o conştiinţă acută de minoritate în marea etnică românească.

Menţionăm faptul deoarece din această conştiinţă de minoritate ce dorea a-şi menţine dominaţia vor deriva în principal majoritatea denunţurilor împotriva românilor, de la începutul revoluţiei şi până la sfârşitul ei.

Să începem cu doi delatori români tipici. Canonicul Teodor Sereni şi notarul consistorial Ştefan Manfi. Cei doi îl denunţă pe profesorul Aron Pumnul[5]. Denunţul apare într-un raport al comitelui suprem baronul Bánffy Miklós către guvernatorul Transilvaniei (Aiud, 1 iunie 1848): "ieri am aflat în mare taină de la doi preoţi cu minte sănătoasă din Blaj (canonicul Teodor Sereni şi notarul consistorial Şt. Manfi) promiţându-le să nu le divulg numele, că Aron Pumnul, care e făgărăşan, fiind născut în Cuciulata, ar fi pornit în zilele acestea spre ţinutul Făgăraşului pentru a instiga"[6]. Este evident că înaltele feţe bisericeşti aveau conştiinţa răului pe care i-l făceau lui Aron Pumnul, deoarece altfel nu se poate explica "marea taină" în care şi-au făcut denunţul. Bánffy, cel ce avea de profitat de pe urma denunţului, îi considera pe cei doi ca având "minte sănătoasă". Amândoi erau români şi Sereni şi Manfi dar l-au vândut pe Pumnul.

Să trecem însă la o piesă dintre cele mai ilustrative în ceea ce priveşte pe delatoii români. E vorba de un denunţ în toată regula semnat de un grup de intelectuali: Dunca Pavel, concepist fiscal, Avram Nicolae Penciu, Ioan Moga, Ioan Pomorici şi Bădilă Petru, asesori ai consistoriului bisericesc[7]. Ei se adresează guvernatorului Transilvaniei denunţând pe unii tineri "nematuri" din "Comitetul naţional valah", precum şi pe Al. Papiu Ilarian, pe Constantin Roman şi Ioan Suciu; pe ziaristul sas Benigni şi pe profesorul sas Schuller.

Delatorii îşi motivează gestul astfel: "Noi subsemnaţii, fideli faţă de patrie, am ţinut de datoria noastră cetăţenească să aducem la cunoştinţă preaînălţimii voastre atentatul susamintit în vederea luării eventual a măsurilor necesare".

Cu "datoria cetăţenească" încercau să-şi liniştească doar conştiinţele. E clar acest lucru deoarece dacă într-adevăr aveau o aşa de înaltă conştiinţă cetăţenească de ce n-au făcut-o la lumina zilei? După expunerea "motivaţiei" adăugau imediat cu prudenţă: "o rugăm cu supuşenie pe preaînălţimea voastră să binevoiască a

---

[5] *Ibidem*, V, Bucureşti, 1992, p. 409.

[6] *Ibidem*, loc. cit.

[7] Arhivele Statului, Budapesta, Fond G. Pr. nr. 1496/1848. Publicat de Deák Imre, *1848. A szabadságharcz...*, Budapesta, f. a.

ține în secret numele noastre şi a nu le comunica nimănui". Este cât se poate de clar că delatorii aceştia ştiau ce fac şi bănuim că şi pentru ce o fac.

Penibil rămâne apelul la discreție şi tonul extrem de slugarnic al denunțului, care se încheia semnificativ cu precizarea: "slugi supuse"[8]. Va fi fost aceasta o formulă a epocii, dar parcă prea era scrisă cu mult zel.

Dintre numeroasele exemple care ne stau la îndemână, nu pot lipsi denunțurile episcopului Ioan Lemeni care se pare că avea o personalitate dublă, precum şi alte tulburări comportamentale. El îl denunță pe S. Bărnuțiu, pe Al. Papiu Ilarian, pe S. Balint şi pe mulți alții. Ajunge până acolo încât să ceară poruncă de la guberniu pe cine să elimine din şcolile Blajului, indicând apoi numele studenților vizați în care "ardea cel mai tare dragostea de neam"[9], urmând a se scuza față de aceştia cu faptul că "porunca" a venit de sus! Este semnificativă pentru imaginea sa şi atitudinea pe care o adopta atunci când intelectualii români veneau la el pentru a-i solicita să apere interesele naționale româneşti. El le răspundea: "ce-mi cereți voi? Ca să-mi jungii pe tata ori pe mama?"[10] - bine ştiindu-se că era născut din tată român şi mamă unguroaică.

Simion Bărnuțiu semnează în vara anului 1848 o plângere pe care o menționăm doar pentru că autoritățile o numeau denunț. Era însă o plângere îndreptățită la adresa comportamentului ostaşilor secui care la Mihalț au comis un adevărat măcel. Interesant este faptul că acestă reclamație justificată care cerea doar o anchetă obiectivă (din moment ce fuseseră uciși 50 de țărani români), nu se află în nici-o arhivă - nici la Cluj, nici la Budapesta, din simplul motiv că ea a fost restituită celui ce a scris-o, cu intenția manifestă de a nu se păstra în arhivele oficiale nici o urmă incriminatoare pentru regim privitoare la acest masacru[11].

Trecem acum la un adevărat denunț de data aceasta, semnat de negustorul Dimitrie Fogorasi, care "toarnă", ca să zicem aşa, întreaga deputăție a românilor care au mers la Viena, pentru "orientare greşită". Declară în acest sens că pe el "nu-l poate ferici un stat românesc!". Pe el "numai patria ungară" este în măsură să-l facă fericit - şi încheie: "aş vărsa chiar sângele copiilor mei, dacă ar fi în stare să facă şi să gândească altfel" (14 iunie 1848)[12].

Având în vedere regimul de teroare instaurat odată cu proclamarea statariului pe întreg teritoriul Transilvaniei este greu de descifrat astăzi din documente dacă Fogorasi scria aşa din convingere sau de frică.

Cel mai urmărit român de la 1848 a fost Al. Papiu Ilarian. Nu s-a putut pune

---

[8] *Idem*, p. 126-127.

[9] *Documente 1848*, II, p. 109-110; III, p. 398-399; 470-471.

[10] *Observatoriul*, II, nr. 21 din 14/26 martie 1879, p. 82.

[11] G. Neamțu, *Evenimentele de la Mihalț din vara anului 1848*, în "Istoria Romniei. Pagini Transilvane", Cluj-Napoca, 1994, p. 244-281.

[12] Arhivele Statului, Budapesta, Fond K. Papp-Miklós gyüjtemenje.

mâna pe el, așa încât, stăpânirea l-a arestat și apoi l-a și spânzurat pe tatăl său, preotul Ioan Pop din Budiul de Câmpie, profitând de denunțul unui alt preot, tot român, George Crișan din Pogăceaua[13].

De delatorii secreți Buda Sandor și Al. Bohățel nu mai pomenim[14]. Trecem la un caz mai deosebit. Denunțul comandantului Ioan Gomboș din Zarand către generalul Avram Iancu[15]. I-l trimite pe Toda Nicolae comandantul ungurilor din Hălmagi, cu reproșul că și pe băiatul acestuia i l-a trimis, dar că Iancu l-a slobozit și "din nou s-au făcut vrăjmaș românilor" încheind: "Vei judeca ce vei face că n-am făcut lui nici o vătămare, dar mai bine să moară un om sau zece decât mulțimea să piară".

Numeroase sunt denunțurile sătenilor obținte de autorități prin amenințarea cu arderea satelor lor în caz că aceștia nu aduc în fața tribunalului statarial pe "instigatorii" satului. Era credem o dramă, când sătenii duceau legați la un simulacru de judecată, de cele mai multe ori pe preotul satului, ori pe morar ori pe alt sătean de-al lor. Invariabil respectivii erau spânzurați pe loc. Aceste denunțuri colective obținute prin constrângere de către autoritățile maghiare devin foarte numeroase începând cu luna octombrie 1848. Există și cazuri de deținere a unor ostatici dintr-o familie pentru ca aceasta să-și denunțe un alt membru al familiei. Un exemplu de denunț colectiv sub amenințare, dintre sutele semnalate în comitatul Zarand, cităm aici pe cel îndreptat împotriva morarului din Csucs, Rus Ioan[16], precum și impotriva preotului ortodox Eftimie Popovici[17] din Hălmagiul Mic. Amândoi au și fost executați.

Cunoaștem un singur caz când un delator român dar și spion în favoarea maghiarilor a fost executat de români. E vorba de Ion Boc (zis Nuțu) judele primar din Lazuri. Despre această întâmplare se spune: "slobozindu-se [românii] pe casa lui au ars-o și pe el l-au omorât, împușcându-l înaintea casei". Acțiunea a fost condusă de către căpitanul Colțu din Brusturi[18].

Din unele documente aflăm că uneori delatorii români au fost răsplătiți totuși de autoritățile maghiare pentru trădările lor. Astfel, avem cazul lui Tovi Mihailovici din Hălmagi, care ca recompensă a activității sale a fost pus ajutor de administrator pe lângă Ribiczei jr., peste localitățile Baia de Criș, Brad și Băița[19]. În final

---

[13] I. Chindriș, G. Neamțu, *Procese politice antiromânești care au zguduit Transilvania în toamna anului 1848*, București, 1995, p. 12. Vezi și Arhivele Statului, Cluj-Napoca, Fond Comitat Turda, nr. 851/1848. Praes.

[14] *Tort. Tár*, IV, 1903, p. 602.

[15] Biblioteca Academiei Române, București, Mss. Rom. F 87/XL.

[16] Silviu Dragomir, *Studii privind istoria revoluției românilor din 1848*, Cluj-Napoca, 1989, p. 197 (ediție îngrijită de Pompiliu Teodor).

[17] B. A. R., Mss. rom. nr. 1059, f. 125-127.

[18] Al. Filipașcu, *Descrierea întâmplărilor de la începutul revoluției din anul 1848 și 1849 în protoprezbiteriatul Hălmajului*, în "Transilvania", 74, ian. 1943, nr. 1, p. 55.

constatăm că prețuirea serviciilor delatorilor români nu era chiar așa de mare, după cum reiese și din faptul că în toamnă o serie de delatori și colaboratori cu maghiarii sunt arestați. Dintre aceștia menționăm pe protopopul Filip, notarul consistorial Manfi, arhivarul Turc, profesorul Manu, parohul I. Oltenu și alții[20]. E iarăși greu de spus dacă a fost o arestare care să-i acopere, adică să-i salveze de suspiciunile românilor, sau una autentică. Poate că alte documente ce vor ieși ulterior la iveală vor aduce mai multă lumină în această chestiune.

Și acum iată câteva exemple de delațiuni ale maghiarilor din Transilvania.

Denunțurile cele mai des întâlnite de la începutul revoluției sunt împotriva românilor care au fost la Blaj, în special împotriva preoților și a altor intelectuali. În caz că erau prinși, cei denunțați riscau să fie bătuți și apoi aruncați în închisori. Din primăvară până în toamnă închisorile din Transilvania au ajuns neîncăpătoare.

Un denunț tipic din perioada de după adunarea de la Blaj (28 mai 1848)[21] este cel al judelui regesc Szántó János din Ungheni împotriva preotului Ioan Pop din Saros. Szántó s-a simțit și el "dator a denunța" deoarece numitul Pop ar fi spus că "toate faptele nobilimii sunt răuvoitoare". Chiar și înarmarea ei "este dorită pentru a-i nimici pe români". Denunțul, în urma înfățișărilor, s-a dovedit a fi neîntemeiat.

Am găsit și un informator - care nu s-a simțit jenat câtuși de puțin să-și aroge explicit acest titlu. E vorba de informatorul Jabloncy din Oradea care îi denunță pe boierii moldoveni refugiați în Transilvania[22]. Un caz de mare răsunet a fost denunțarea redactorului ziarului Siebenbürger Bote, Joseph Benigni de către secretarul Gyergyai Sámuel în legătură cu atitudinea ziarului săsesc față de evenimentele de la Mihalț, și pentru că l-a calificat pe secretar drept: "incapabil, fanatic și ultra maghiar". Denunțul a fost trimis direct guvernatorului Teleki[23]. De remarcat și denunțul lui Wesselényi Miklós împotriva candidatului de deputat Mihai Pop ca "răzvrătitor, imoral și valah urâcios"[24].

Contele Jozsef Lázár îl denunță fără însă a-l putea dovedi pe preotul Ștefan Iacovici. Acesta va fi arestat în mod abuziv (chiar și fără aprobarea consistoriului) în 15 iunie 1848. Din document reiese însă că arestarea s-a făcut dintr-o ranchiună mai veche[25].

Un "N.N." din Câmpeni care nu-și dezvăluie numele, se simte și el "dator" a trimite "în taină" un raport în care îl denunță pe Nicolae Corcheș și pe Iosif St. Șuluțiu (28 august 1848)[26].

---

[19] *Idem*, p. 49 și 53.

[20] *Gazeta de Transilvania*, XI, 1848, p. 378, col. I

[21] *Documente 1848*, V, p. 111-112.

[22] *Ibidem*, V, p. 420-422.

[23] *Ibid.*, V, p. 435-436.

[24] Arh. Stat. Cluj-Napoca, Arh. familiei Wesselényi. Corespondența lui Wesselényi Miklós.

[25] Arhiva Consistoriului Bisericii Ortodoxe din Sibiu, Fond 1848, nr. 38 (301).

Consilierul montanistic Nemegyei János este cel mai zelos denunţător al lui Avram Iancu[27].

Denunţul ca metodă de a-i guverna pe românii ardeleni era încurajat de la cel mai înalt nivel. Ministrul de interne al Ungariei, Szemere Bertalan îi recomanda explicit comisarului Vay să colaboreze cu câţiva delatori notorii: Penciu Avram, protopopul Keresztes Bazil şi protopopul Petru Bădilă, precizând: "în general această metodă ar trebui aplicată pretutindeni. Dacă reuşim să găsim o persoană potrivită e un mare câştig"[28].

Chiar Comitetul naţional maghiar se adresează comisarului Vay cerându-i să dea dovadă de patriotism şi să slăbească duşmanul "şi cu mijloace băneşti, provocând în sânul său neînţelegeri şi trădări" [sb. n. - G. N.], ceea ce, din perspectivă istorică, aruncă lumini cu totul noi asupra disensiunilor din interiorul mişcării naţionale a românilor din Transilvania (revelatorul document poartă data de 28 octombrie 1848, Budapesta)[29].

Printre denunţători se află şi o categorie foarte ingrată, aceea care îşi denunţă proprii salvatori, cum a fost învăţătorul Schalat Jozsef[30] din Hălmagi, a cărui viaţa a fost cruţată de românul care l-a arestat, cârciumarul Nicolae Todea. Învăţătorul Schalat îl denunţă pe acesta tribunalului statarial ca participant la arestarea sa. Drept urmare, N. Todea va fi spânzurat.

Simple încurajări, vorbe rostite în public, puteau să aducă nenorocire celui ce le-a rostit dacă era auzit de vreun denunţător! Aşa au păţit Ion Mihuţa şi Ion I. Mihuţa, care la târgul din Vaşcău (1848), ar fi declarat că: "Dumnezeu să ajute împăratului şi lui Iancu"; denunţaţi de Birta Biblos, respectivii au fost duşi la Criscior unde au fost bătuţi până ce unul din ei a orbit. Apoi au fost răscumpăraţi de familie cu 160 fl.[31].

Profesorul din Baia de Criş, Potya József, soţia lui, fiul său şi fiica sa îl denunţă pe preotul Ion Jude (29 octombrie 1848) şi drept urmare acesta va fi spânzurat imediat la Hălmagi[32].

În 2 februarie 1849 locotenent-colonelul Forró din Târgu Mureş, ordonă funcţionarilor din acest oraş, să-i denunţe prin rapoarte, pe românii nesupuşi[33].

Din exemplele de mai sus, nu trebuie să se tragă concluzia că maghiarii îi denunţau numai pe români şi pe saşi. Se denunţau şi ei, ei între ei. Astfel este savuros denunţul făcut de nobilul Kozma Gábor împotriva preotului reformat Molnár József din Kiskend [Chendul Mic, scaunul Mureş] în 24 mai 1849. Ce i se reproşează acestui preot? Că a întreţinut legături cu tribunul românilor, că a

[26] Arh. Stat. Budapesta, Fond. G. Pr., nr. 2380 E/1848. Foto 544.

[27] *Ibid.*, Foto 545-547.

[28] Deak Imre, *1848. A szbadsagharcz...*, Budapesta, f. a.

[29] S. Dragomir, *Studii şi documente...*, III, Cluj, 1946, p. 146-147.

[30] B. A. R., Mss. rom. 1059, f. 119-120.

[31] Al. Filipaşcu, op. cit., p. 54.

[32] *Idem*, p. 51-52.

[33] Arh. St. Tg. Mureş, Fond 1848, Nr. 126/1849.

primit cu braţele deschise gloatele românilor, dându-le de mâncat şi de băut, iar armata ungară a primit-o cu plânsete şi blesteme, alături stându-i tot satul[34].

La sfârşitul ostilităţilor, când deja se introdusese starea de asediu în Transilvania, autorităţile austriece, în mod deschis vor instaura şi ele domnia delaţiunii. Astfel pentru denunţarea unei persoane care nu s-a înscris în registrele hotelului sau a unei persoane ce poseda o armă nedeclarată, delatorul primea 10 fl. încasabili din execuţia silită asupra acuzatului, numele denunţătorului urmând a fi ţinut secret[35].

Un capitol important privind delaţiunile la vedere l-a constituit la 1848-1849 acela privitor la denunţurile semnate în presa românescă, maghiară şi săsescă. Ele constituie însă un câmp mult prea larg şi oarecum specific, pentru a fi tratat aici şi acum.

Acestea sunt fapte nude şi crude extrase din documentele unei perioade tulburi şi zbuciumate din viaţa Transilvaniei; ele rămân nişte triste şi groteşti dovezi ale istoriei, exemplificând nemernicia omului şi vremurilor, incriminând mentalităţi revolute.

Succinta noastră incursiune printre cei câţiva delatori români şi maghiari, credem că a reuşit a demonstra şi faptul că denunţurile au şi ceva tipic într-un anumit fel. În concluzie, la români delaţiunea se face mai frecvent în urma unei constrângeri, sub presiune, ameninţare, şantaj, dar şi pentru o recompensă, precum şi din alte motive. La maghiari mobilul mai frecvent al delaţiunii este declarat a fi "simţul datoriei patriotice" sau cetăţeneşti dar şi răzbunarea personală. Ei denunţă, ca şi românii, de pe toate treptele sociale: de la poştaş (care confiscă din proprie iniţiativă scrisorile româneşti suspecte), învăţător, profesor, avocat, funcţionar, conte şi baron, şi până la comitele suprem. Sunt cazuri în care şi maghiarii denunţă pentru recompense băneşti.

Dacă ar fi să căutăm o explicaţie a acestor atitudini în lumina mentalităţilor, atunci am putea spune că delaţiunea românului poartă în mare parte pecetea mentalităţii de iobag, iar cea a maghiarului nobil aceea a mentalităţii stăpânului de iobagi; şi nobilul şi nenobilul maghiar din Transilvania au viu sentimentul de grup minoritar iminent periclitat în existenţa sa. Oricum, la 1848-1849, aşa a fost.

Conform celor afirmate de Brodel, că mentalităţile suferă de inerţie pe durate lungi, situaţia de după 1848-1849 s-a schimbat destul de încet.

Si totuşi, indiferent de motivele personale ale delatorilor români şi maghiari, considerăm că uneori a existat totuşi o punte comună între ei, aceea a sentimentului uman de vinovăţie care este imposibil să le fi lipsit cu totul, conştiinţa că fac rău semenului lor de aceeaşi sau de altă etnie.

---

[34] G. Neamţu, *Maghiari alături de români în revoluţia de la 1848-1849 din Transilvania*, (lucrare în curs de redactare).

[35] Arh. Stat. Tg. Mureş, Fond 1848, Nr. 1849/K. b., Dosar nr. 2043/1848.

Opinii vizând „Chestiunea româno-ungară” în Transilvania (1867-1918)*

Stelian Mândruț
Institutul de Istorie Cluj-Napoca

Din debut trebuie să mărturisim faptul că subiectul propus este îndrăzneț enunțat. Considerăm că relația maghiaro-română în Transilvania este cu mult mai veche în timpul istoric. Argumentele expuse de noi în continuare, sperăm să rămână în cadrul și litera adevărului istoric. Cu tot antagonismul apărut odată cu scurgerea veacurilor și relevant, îndeosebi pentru intervalul desemnat pentru epoca dualismului austro-ungar.

În Transilvania, cea de ieri, ca și în cea actuală, au existat și persistă pe mai departe cele două popoare amintite, fiecare de o gândire și o sensibilitate aparte. În contextul, desigur, al unui fenomen plurietnic și multiconfesional, benefic în timp și spațiu pentru zona istorico-geografică supusă cercetării noastre. Ca atare, politicul a fost conceput, mai întotdeauna, în sens contrar, pentru că și baza concepțiilor a fost diametral opusă.

Deosebirea manifestată între maghiari și români, “hic et nunc”, a fost, și poate va rămâne, cea statuată de atitudinea față de mediul înconjurător, în care, de fapt, sunt siliți, implicit, să conviețuiască din vremuri îndepărtate. Națiunea română transilvană s-a aflat și a evoluat, în permanență, într-o stare de inferioritate, tocmai datorită conjuncturii istorice nefaste. Un adevăr verificat și validat de însăși secolele evului mediu!

Încercarea de față, de a corecta anumite idei ori teze legate de probleme, de clișee moștenite, de prejudecăți, nerevizuite răstimp de generații, trebuie neapărat pusă în corelație cu stadiul evoluției științei istorice din Ungaria și România. Din păcate însă, gândirea istorică contemporană din ambele țări, se află încă marcată de un anumit “balast” privind chestiuni esențiale, ce au imediate răsfrângeri și asupra domeniului relațiilor ungaro-române.

---

* Variantă rezumată a studiului publicat în revista “Siebenbürgische Semesterblätter”, München, VIII, 1994, nr. 1-2, p. 105-115.

Intenția noastră primară constă în a determina ceea ce a însemnat, primordial, anul 1867 pentru românii transilvăneni. Instituirea sistemului dualist a atras după sine două evidente direcții: a) raportul populației majoritare numeric din Transilvania cu clasa politică maghiară dominantă; b) relația dezvoltată acum, în mod treptat, atât la nivel orizontal, cât și vertical, în mentalul colectiv. Așadar, poate fi vorba de un impact și o receptare dublă, de drept și de fapt. Fără să omitem aici a aminti un amendament al filosofiei de drept public, respectiv cel al națiunii unitare în spirit medieval, la maghiari, ceea ce a provocat reacția firească la români și a condus la evoluția fenomenului conflictual în timp.

Ca să citām doar un pasaj celebru: "Als Bruckhardt seinerzeit über Glück und Unglück in der Geschichte sprach, dachte er, den besonders Kunstfragen beschäftigten, mehr an das Seelische"!

Rădăcinile moderne în epoca naționalităților pentru „dialogul ungaro-român" se află în revoluția de la 1848-1849. Știut este faptul că egalitatea deplin reciprocă și dreptul la autodeterminare, solicitate de către români, au fost respinse. Punctul 16 al Declarației Adunării românești de la Blaj, din 3/15 mai 1848, a fost decisiv de tranșant cu privire la refuzul acceptării uniunii Transilvaniei cu Ungaria, tocmai în virtutea principiului că libertatea are sens numai dacă este națională și colectivă.

Epoca neoabsolutistă a înfățișat, în plan statistic, un procent de 62,5% români, de 27,6% maghiari și de 9% sași, din totalul populației Transilvaniei. Un dat concret în legătură cu minima adoptare a dezideratelor reclamate la 1848 nu s-a adeverit, nicicum, pentru românii majoritari. Diploma imperială din 20 octombrie 1860 și patenta din 20 februarie 1861 au menținut organismele centrale legislative și executive, în cadrele unei limitate autonomii provinciale.

O deschidere relativă a reprezentat, totuși, momentul Dietei de la Sibiu din anul 1863. Datorită reprezentării majoritare a deputaților români, cu sprijinul și colaborarea celor sași, s-a decis recunoașterea națiunii române și a limbii sale, ca fiind egală în drepturi cu celelalte "recepte" din Transilvania. Acum și astfel se produce în plan mental și atitudițional o primă fisură în rândul intelectualității române, și anume, divizarea între adepții tezei pasiviste, de neangrenare în viața politico-social-economică locală și extins generală, și, cei ai ideii activiste, de implicare hotărâtă și decisivă în toate planurile de activitate. Se reprezenta, pe de-o parte, o nouă generație de lideri politici, formată din avocați, funcționari, profesori, care mandatau interesele preoțimii, țărănimii și a micii nobilimi. Pasiviștii însă, tindeau pe mai departe la restaurarea autonomiei Transilvaniei. Iar activiștii militau pentru reluarea lucrărilor dietei transilvane, în spiritul celei de la Sibiu. Starea conflictuală latentă dintre maghiari și români în zona istorico-geografică tratată a fost agravată, ulterior, prin însăși instituirea compromisului dualist.

Formula respectivă a fost improprie și nefinalizată pentru Ungaria. Pesta dorea existența unui stat independent, raliat Austriei numai prin persoana

Împăratului. Acceptarea finală a sistemului s-a făcut numai în ideea realizării, cu sprijinul Vienei, a unui stat național ungar (die sogennante Einheitsstaat mit ungarischer Sprache). Idealul dualist se afla, însă, în clară contradicție cu caracterul etnic al Transilvaniei şi cu conştiința națională a majorității populației. 1867 a reprezentat pentru români, acceptarea încorporării Transilvaniei la regatul ungar, acțiune decretată unilateral încă în anii revoluției de la 1848. Din acest fapt a mai derivat o greşeală, ce ținea de un punct de vedere strict uman: sentimentul, dar îndeosebi, resentimentele generale româneşti față de revoluția maghiară. Şi nu doar atât ! Fiindcă protestele comune române şi săseşti indicau faptul că 2/3 din populația zonei în cauză considera actul din 1867 drept silnic şi ilegal. Viața lor autonomă a fost anulată nu numai ca o consecință a evoluției interne a fenomenului transilvan, ci şi prin modalitățile de presiune externă, survenite din partea Pestei. Scopul era clar precizat: s-a utilizat politica de sabotaj față de Austria şi s-au exploatat împrejurările politice internaționale. Convingerea curentă ungară la 1867 a fost că prin "Ausgleich" s-a reluat şirul unei evoluții istorice fireşti. Clasa instalată acum la conducere a fost compusă din nobilimea fostelor structuri privilegiate de odinioară, din pătura docilă a funcționarilor statali şi cea a populației înavuțite, de proveniență temporală şi geografică recentă (Pesta, Buda şi alte câteva oraşe). Politica tradițională de intoleranță şi de egoism național a fost continuată, la fel cea de persecuții, în variate domenii, ca şi de asuprire socială ori de exploatare economică. S-a procedat ,treptat, la instaurarea unui adevărat sistem de degradare sistematică a naționalităților, ce ţintea, inevitabil, decadența politică, morală, economică a nemaghiarilor. Se avea în vedere, în mod concret, fisurarea blocului etnic majoritar din zona istorico-geografică cercetată pentru intervalul dintre anii 1867-1918, prin crearea unui coridor populat de colonişti, ruinarea industriei şi a comerțului Transilvaniei, prin războiul vamal purtat cu România în anii '80 ai veacului trecut, fapte ce au vizat, deopotrivă, slăbirea rezistenței etnice şi economice a naționalităților existente aici. Mobilul constant urmărit de autoritate a constat în faptul ca dominația politică oficială să poată fi pe deplin impusă, în virturtea tezei enunțate de stat național unitar. Modalitățile uzitate au fost prin intermediul şcolii, ştiinței de carte, administrației, armatei etc. , pe care le vom detalia mai jos. Nu se poate neglija un alt contraargument valabil acum, şi anume, dezvoltarea regatelor libere în vecinătatea Ungariei dualiste, respectiv, al României şi Serbiei, fapt ce va contribui la urgentarea politicii de fățişă deznaționalizare în ultimul pătrar de veac XIX.

Deputatul român în parlamentul de la Pesta, profesorul universitar Alexandru Roman intuia perspicace, în anul 1867, desfăşurarea evenimentelor. Citām: "dacă dualismul nu este primul pas către federalizare, atunci el este UNIO DUORUM CONTRA PLURES, ceea ce va duce iremediabil la sfărâmarea imperiului".

Care a fost însă reacţia română transilvană, situaţi fiind în acest punct al cercetării germenilor dialogului, puţin amical, în "problema natională" ? Criza constituţională survenită după 1867 i-a obligat pe conducătorii români să-şi reevalueze ataşamentul faţă de Austria. S-a trecut, concomitent, la căutarea altor căi şi formule de conduită politică. Uimirea şi surprinderea faţă de modificările făcute cu privire la relaţia juridică dintre Transilvania şi Ungaria, cât şi în legătură cu statutul propriu în contextul existenţei unei Ungarii Mari, au condus inevitabil la exprimarea sentimentului de indignare şi de protest. Într-o primă fază, concludent rămâne cazul "Pronunciamentului" de la Blaj (mai 1868). Cu acest prilej s-a manifestat o dublă reacţie firească: atât împotriva birocraţiei germane, acuzată de înşelăciune şi de trădare, cât şi la adresa fiinţării proprii, a existenţei apăsate de compromis şi de neputinţă organizatorică ori de acţiune. O evoluţie temerară a urmat în anii următori, nu lipsită de dificultăţi şi de permanenta contrareacţie a autorităţii centrale de la Pesta. Aceasta contracara, în virtutea tezei anihilării oricărei posibilităţi de manifestare politică, venite din partea unei naţiuni contopite în amalgamul celei "unice şi supreme ungare". Din această cauză derivă o altă sursă de conflict, perpetuat la nivel superior, până în anul 1918.

O altă întrebare rostită de noi acum se referă la faptul următor: în ce măsură legea cu nr. 12, despre compromisul austro-ungar, aplicată treptat în justiţie, administraţie, învăţământ, economie etc. a dus la dezvoltarea politicii de persecuţie şi de deznaţionalizare? Cum a evoluat relaţia maghiaro-română din Transilvania în privinţa dată ? Cine şi cu ce mijloace a aplicat "politica naţională" între români, saşi, şvabi şi alte populaţii locuitoare aici? Cum de s-a validat, totuşi, predominanţa (ori preponderenţă) ungară ?Atât din punct de vedere al unor tărâmuri oficiale, precum poşta, căile ferate, administraţia, cât şi neoficial, de exemplu, în lumea rurală, îndeosebi. Şi care a fost, antireacţia în plan politic, mai cu seamă din partea românilor transilvani?, oricum constituind naţiunea majoritară numeric în zona descrisă! Unde au avut loc compromisurile în disputa dintre "maghiarizarea forţată" şi "supravieţuirea neîntinată" etnic?

Ce am mai putea adăuga, oare, la "Legea despre egala îndreptăţire a naţionalităţilor", cu nr. 44 din 1868? Când un stat poliglot a fost declarat prin lege drept stat naţional! Citām: "în Ungaria există o singură naţiune, una şi indivizibilă, naţiunea maghiară şi toţi cetăţenii, indiferent de neamul căreia îi aparţin, sunt membrii acestei naţiuni maghiare, **una şi indivizibilă**". De ce nu a putut fi aplicat anteproiectul deputaţilor români Alexandru Mocioni, Alexandru Roman şi Vincenţiu Babeş, care reglementa atât egalitatea tratamentului politic, cât şi dreptul utilizării limbii materne? Conform legii nr. 44/1868, egalitatea în drepturi se făcea numai din punctul de vedere al folosirii oficiale a diverselor limbi vorbite; şi numai cât permitea unitatea ţării, necesităţile practice ale guvernării, cele ale administraţiei şi ale distribuirii exacte a justiţiei. Este foarte adevărat faptul că se acorda dreptul la o biserică naţională, dar se nega posibilitatea de a forma

o națiune separată; sau că, din punct de vedere politic, ar putea exista ca naționalitate. Cu toate că se asigura dreptul de folosire a limbii materne. Condiționat, totuşi! Mai mult, se accentua egalitatea politică a cetățenilor, iar dacă aceştia se găseau majoritari pe un teritoriu anume, atunci li se recunoşteau anumite privilegii pe teren administrativ, juridic şi şcolar. Dar, numai teoretic, fiindcă practic, paragrafele legii erau sistematic încălcate ori deloc aplicate. Timpul va infirma optimismul şi deschiderea propice anunțată de legea mai sus-menționată. Astfel că, după 1867, legile votate la un an distanță, atât despre egala îndreptățire a nationalităților, cât, mai ales, cea şcolară, au contribuit la agravarea surselor conflictului ungaro-român din Transilvania.

Încercăm, pe mai departe, să analizăm polarizarea chestiunii sub mai multe laturi. Acestea apar din însăşi dezvoltarea vieții transilvane în intervalul stabilit şi în urma raportului, amical ori neamical, dintre minoritatea dominantă şi majoritatea guvernantă.

Populația Transilvaniei înfățişa următoarele date statistice:

An	Români	Maghiari
1880	53,4%	24,8%
1890	52,1%	26,1%
1900	50,7%	28,4%
1910	53,8%	31,6%

În mediul urban trăiau 15%, dintre care 1/4 români, iar 85% în cel rural (3/4 români). Distribuția proprietății funciare era inegală din punct de vedere etnic: românii dețineau 70,5% din totalul proletariatului agrar şi 69,4% din suma țărănimii mici. Un caz singular din domeniul industriei şi finanțelor: în anul 1899, cele 72 de bănci româneşti dețineau un capital de 15-20% din totalul estimat pe Transilvania. Concluzia unei atari disparități se impunea acum cu de la sine putere. Ei i se adaugă politica forțată, oficial, în plan economic, mai cu seamă agricol, fapt asupra căruia vom reveni. Relația conflictuală pe terenul ruralului a fost acccentuată prin politica de colonizare, cu debut în anul 1870. Adiacentă argumentului rostit de autoritate, anume că se urmărea intenționat să se lege aria locuită de secui, cu oraşele Aiud, Turda, Cluj, Zalău, pe calea proiectată a unei punți de sate maghiare, pentru a tăia în două românimea transilvană, dar şi din alte motive. Politica agrară adoptată față de români şi alți nemaghiari viza, în general: a) să se împiedice achiziționarea de proprietăți, printr-o legislație arhaică, de origine cutumiară; b) să se profite de intrarea în posesie a proprietății străine; c) să se reducă naționalitățile din Transilvania la stadiul proletariatului agricol, pentru a fi mai lesne asimilate în timp; d) să se producă întreruperea continuității etnice,

tocmai prin acţiunea de colonizare. Acest ultim aspect enunţat a fost întărit prin lege în anul 1894. Scopul urmărit acum consta în desfiinţarea satelor nemaghiare, înfiinţarea celor maghiare, în schimb pauperizarea economiei agrare a naţionalităţilor şi extinderea utilizării limbii oficiale. Alte exemple concrete la întregirea dosarului raportului ungaro-român în lumea celor de jos? De pildă, organele fiscale refuzau să mai arendeze românilor terenul de păşunat! Sau, coloniştii beneficiau de facilităţi din partea statului, chiar şi în detrimentul localnicilor!

Deviza sub care se acţiona era cunoscută: "Magyarország vagy lesz magyar vagy nem lesz" (Ungarn wird entweder Ungarisch werden oder verschwinden), sau: "Minden ember legyen ember és magyar" (jeder Mensch soll Mensch sein und Magyare). Tertium non datur, cu deosebire între anii 1875-1890, cei ai regimului Tisza Kálmán. Când, desigur, relaţia dintre maghiarii şi românii din Transilvania şi nu numai, a avut serios de suferit datorită ingerinţei forţate a autorităţii centrale de la Budapesta, dar şi al celor locale, de nivel comitatens.

Sistemul administraţiei publice ocupa un rol important în politica de maghiarizare. Obligaţia cunoaşterii limbii oficiale atrăgea după sine şi necesitatea maghiarizării numelui, în cazul unui funcţionar de altă origine etnică. Faptul constituia o condiţie "sine qua non" în cazul sistemului poştal şi al căilor ferate. La fel ca şi în alte funcţii publice, dovadă persistenţa expresiei de "koronás-magyar", taxa de o coroană, plătită pentru toate actele în alte limbi decât cea a statului. Din punct de vedere statistic, românii se aflau într-un număr mic în funcţii inferioare, îndeosebi în aparatul comunal din zona rurală. Astfel, în 1900, ei reprezentau 2.784.726 din totalul populaţiei Ungariei dualiste, adică 95% în Transilvania; totalul funcţiilor administrative a fost de 34.135, dintre care doar 1.359 deţinute de ei (4%) în comparaţie cu maghiarii, respectiv, 87% pentru 29.900 de posturi. Relativa "paritate" în repartizare se mai poate înfăţişa astfel: administraţia de stat, 8.124 maghiare şi 135 româneşti; în cea comitatensă raportul era de 4.130-137; în cea orăşenească, de 6.680-91; în fine, diurnişti şi judecători (3.715-86), notari comunali (4.219-371), ajutori de notari comunali (2.349-188), şi alţi funcţionari comitatenşi (2.683-351).

Recensămintele oficiale au însemnat o altă piesă importantă în angrenajul politicii statale, care a influenţat, în mod implicit, deteriorarea relaţiei dintre unguri şi români în Transilvania. Raportul trebuie şi poate fi privit ori analizat, cu siguranţă, la nivelul dintre autoritate şi cetăţean, ultimul supus unei duble presiuni: naţionale şi social-economice. Fără să se neglijeze, însă, starea şi aportul celorlalte populaţii din zona istorico-geografică tratată, respectiv, germanii, sârbii, slovacii, evreii etc. În anul 1869, de exemplu, s-a iniţiat o anchetă în legătură cu numărul şi naţionalitatea şcolarilor din Transilvania, rezultatele publicate nu au reflectat, însă, situaţia reală din unghiul problemei naţionale. Sondajul oficial întreprins în ianuarie 1881, includea la punctul nr. 6, întrebarea cu privire la limba maternă!

În 1890, românii ortodocşi apar la rubrica de “alţii”, iar în 1900, tot ei, să fie trecuţi la compartimentul de “maghiari”! Desigur că momentul de tensiune ungaro-română, invocat acum la palierul respectiv, adică între autoritate şi cetăţeanul silit să se supună legii, a fost amplificat şi de alte secvenţe probatorii. Ca cele legate de regimul publicaţiilor de presă, de legea electorală şi, nu în ultimă instanţă, de sistemul de învăţământ. Dar, până a detalia toate acestea, revenim cu încă un aspect privind fenomenul maghiarizării forţate, drept undă de şoc definitivă în agravarea conflictului maghiaro-român spre sfârşitul secolului trecut.

În anul 1881 a fost înfiinţată la Budapesta “Societatea pentru maghiarizarea numelor”. La începutul anului 1898, preşedintele acesteia, Telkes Sándor publica lucrarea-ghid privind aplicarea prevederilor legii, apărută exact cu un an înainte, despre “a község és egyéb helynevekről”. Avântul acţiunii de modificare a numelor nemaghiare avea o bătaie lungă în timp şi în spaţiu, astfel că, până în 1914, s-a ajuns la cifra constatată statistic de, aproximativ, un milion de noi cetăţeni maghiari în Transilvania. Implicaţiile actului respectiv în plan mental, moral şi religios au fost incalculabile. Disputa maghiaro-română a avut, din nefericire, din nou de suferit, în sensul negativ al cuvântului. Schimbarea denumirilor de localităţi, prevăzută de legea din 1899, a fost înfăţişată opiniei publice interne, dar mai ales celei externe, din raţiuni de ordin strict administrativ. Urmările au fost însă, cu totul altele şi au întărit politica oficială faţă de naţionalităţi, cu referire specială la românii transilvăneni.

Intoleranţa faţă de “vorbitorii de altă limbă” se manifesta din plin în planul presei, al dreptului de vot şi a sistemului şcolar. Regimul publicaţiilor periodice a fost valabil pentru Ungaria, conform legii XVIII din anul 1848. Decretul imperial din 27 mai 1852 nu conţinea principiul libertăţii presei pentru Transilvania. Două discrepanţe apăreau edificatoare prin conţinut: în Ungaria, cauţiunea era necesară doar pentru publicaţiile cu caracter politic şi existenţă bilunară; pe câtă vreme în Transilvania, clauza a fost generalizată pe seama fiecărui organ de presă, în parte. În Ungaria, delictul era atribuit autorului articolului, pe când în Transilvania, se aplica principiul solidarităţii colective. O primă concluzie se putea limpede desprinde şi viza tocmai persecutarea presei naţionalităţilor, mai ales a celei române, majoritară numeric şi valoric în Transilvania. Dar poate şi în izolarea completă a ei de mişcările culturale din ţara mamă vecină. Astfel că, gazetarii români de aici devin treptat pioni însemnaţi ai luptei naţionale pentru drepturi şi libertăţi, în confruntarea cu colegii ziarişti de altă limbă şi nuanţă, respectiv, cea oficială.

Legea electorală cu nr. XXXIII din 1874, conţinea multe paragrafe, ce au agravat disputa dintre unguri şi români în Transilvania alegerilor comitatense, cu deosebire. Câteva puncte mai incitante şi, ca atare, demne de subliniat: a)-acordarea dreptului de vot se făcea numai pe bază de cens; b) în comunele urbane transilvane, populate de maghiari, acesta era de 3-6 ori mai mic decât în cele rurale, locuite preponderent de români; acelaşi cens din comunele rurale amintite, era de 8-9

ori mai mare decât cel similar aplicat în comunele din Ungaria; c) iregularităţile ivite în formarea circumscripţiilor electorale, în sensul reamenajării unor fâşii de teritoriu, cu alegători, în majoritate, maghiari şi, minoritate, români; d) un amendament hilar, anume obligaţia de a se vota în altă localitate, decât cea aparţinătoare, fapt aplicat prin diverse metode de convingere; e) caracterul public al votului, adică tocmai oralitatea exprimării opţiunii, cauză a ingerinţe de tot felul, mergându-se până la utilizarea forţei de ordine, ca mod de constrângere şi şantaj.

Sistemul de educaţie şi învăţământ aplicat în Transilvania cu începere din 1868, respectiv, legea nr. 44, a constituit terenul de manifestare şi aplicare a câtorva din direcţiile aprehensiunii ungaro-române, în mod dirijat şi premeditat. Paragrafele legii menţionate erau extrem de limpezi, în teorie, cu privire la modul de predare în şcoli, acordând facilităţi naţionalităţilor şi bisericii acestora. Articolul nr. 41, de pildă, stipula tocmai dreptul bisericii de a utiliza limba maternă în şcolile populare; articolul nr. 17, valida dreptul statului ca în şcolile oficiale din zonele de interferenţă etnică ori în cele curat nemaghiare, să se poată preda în limbile română, germană, sârbă, slovacă etc. Care a fost, însă, urmarea previzibilă? O anume tentă antinaţională , manifestată tot mai des în formă şi fond. Respectiv, legea cu nr. XVII/1879, cu privire la obligativitatea introducerii limbii statului în şcolile confesionale; cea cu nr. XV/1891, în legătură cu înfiinţarea grădiniţelor pentru copii preşcolari; cea cu nr. XXVI/1893, prin care a fost desfiinţat dreptul bisericii de a fixa salariul învăţătorului comunal. Fără să intrăm în amănuntele legii ministrului Apponyi Albert din anul 1907, vizând soarta aceluiaşi învăţământ elementar şi a dascălilor de sate şi comune (cu nr. XXVII şi XXVIII). Sau de cele două proiecte de a înfiinţa episcopii greco-catolice şi greco-ortodoxe în 1912 la Hajdudorog şi, în 1914, la Budapesta. Ambele eşuate în faşă, dar provocând mari daune relaţiei dintre maghiarii şi românii din Transilvania începutului de veac XX. Alte concluzii? Poate că s-a vrut şi s-a reuşit, în bună măsură, să se oficializeze ideea pendulării românilor majoritari în Transilvania, pe canalul dintre analfabetism şi deznaţionalizare, tocmai prin utilizarea bisericii şi a şcolii, ca arme de forţată maghiarizare.

Cu începere din anul 1867, istoria Transilvaniei a fost caracterizată de conflictul dintre două tendinţe ireconciliabile: cea a elementului ungar, de a asimila şi, cea a oponentului românesc, în alianţă cu saşii şi alţii, de a supravieţui. La nivel central şi local, situaţia i-a favorizat pe maghiari din mai multe puncte de vedere: a) fiindcă deţineau puterea publică; b) deoarece dispuneau de aparatul administrativ, juridic şi militar; c) pentru că aveau sub control sistemul financiar şi corpurile legiuitoare; d) nu în ultimă instanţă, beneficiau de întreaga libertate de acţiune în orice fel de direcţie. Mijloacele utilizate, ca atare, au fost de două categorii, atât pozitive cât şi negative. I. + Colonizările în zonele curat româneşti, maghiarizarea numelor de localităţi şi a celor de familie, cucerirea centrelor culturale, economice şi sociale, introducerea forţată a limbii oficiale în şcolile

“celorlalți”, folosirea exclusivă a limbii statului de către autoritățile administrativ-judecătorești. II. - Împiedicarea contactului cultural între românii de ambele părți ale munților Carpați, stânjenirea organizării lor în partide politice sau în organisme culturale, închiderea ori persecutarea celor înființate, șirul proceselor de presă, strangularea putinței formării unei clase puternice de intelectuali, prin neadmiterea acestora în serviciile publice etc. Accepția criteriilor de + ori - a fost, oricum, improprie la adresa ființării etnicului românesc majoritar în Transilvania și a condus la politizarea dialogului cu maghiarii, respectiv cu reprezentanții oficialității de la nivelul administrației, mai cu seamă în ultimele decenii ale secolului XIX și la începutul celui actual.

Principiul general vehiculat al “națiunii politice unice” a proclamat și menținut existența unei frontiere între maghiari și naționalități și, deci, implicit, românii transilvăneni. Deși statul ungar a fost compus dintr-un amalgam de popoare, deosebite prin limbă, cultură, aspirații, obiceiuri, credințe și port, națiunile respective au fost integrate și ordonate într-o anumită ierarhie în sistemul pretins unitar. În opoziție cu acest fapt dat, românii, la fel ca și germanii ori slavii, de exemplu, s-au organizat după criteriul etnic, creându-și partide politice, cu un caracter strict național. Sprijinul față de celelalte popoare din zonă a fost reciproc și cu precizarea conștientă a identității proprii, în opoziție totală cu principiul națiunii dominante.

O manifestare politică semnificativă în plan intern, dar mai ales extern, a avut loc la 54 de ani după Adunarea națională de la Blaj și după 25 de ani de experiență dualistă. Protestul colectiv, sugestiv intitulat “MEMORANDUM”, adresat împăratului Franz Josef, se compunea din două părți distincte: a) denunțarea valabilității și a legalității uniunii Transilvaniei cu Ungaria; b) dezvăluirea politicii oficiale de hegemonie și deznaționalizare. “Uniunea” se ataca în scris pentru două motive principale: unul de ordin național românesc și politic, celălalt de ordin juridic. Legea electorală era disecată ca având reminiscențe feudale, iar cea a naționalităților, ca fiind bazată pe ignorarea identității etnice naționale. Discriminarea pe terenul învățământului, maghiarizarea forțată, inexistența libertății cuvântului și de presă au fost alte elemente ale documentului politic românesc transilvănean prezentat la Viena. Concluzia generală transpărea vizibil: ascunderea adevărului, neaplicarea legilor, violența față de români au fost ridicate la rangul de axiomă de stat. Principiul naționalității, cât privește locuitorii români majoritari numeric în zonă, s-a transmis, evident, în simpla formulă de drept la viață, la libertatea națională, la onoarea și egalitatea deplină.

Primul război mondial a însemnat, în parte, încercarea de aplicare a principiului enunțat de românii din Transilvania; iar pe de altă parte, tendința oficială maghiară a constat în a stopa acest fenomen prin toate forțele posibile. Confruntarea morală s-a transpus în plan politico-militaro-diplomatic, odată cu intrarea României în acțiune de partea Antantei. Soarta locuitorilor transilvani,

deopotrivă maghiari şi români, a fost la fel de îngreunată din pricina impactului evenimentelor armate. Sentimentele manifestate acum au fost contradictorii, ceva în genul uman/grotesc, predominând, totuşi, latura întrajutorării şi a comprehensiunii faţă de suferinţa comună pricinuită, deopotrivă, de măcelul armat.

Destrămarea Imperiului austro-ungar în toamna anului 1918 a atras după sine implicarea decisivă ungară şi română, ca să se decidă, fie un viitor comun, fie unul separat în cuprinsul zonei istorico-geografice a Transilvaniei. Actul săvârşit la 1 decembrie 1918 la Alba Iulia, respectiv proclamarea prin "vox populi" a unirii Transilvaniei cu România a însemnat rezolvarea unui imperativ geografic, etnic şi economic. Reacţia populaţiei germane, atât săseşti din Transilvania, cât şi şvăbeşti din Banat a fost de recunoaştere imediată a deciziei unanime româneşti. Atitudinea maghiară s-a manifestat însă diferenţiat. Rezerva şi reţinerea, normală din debut, deriva din faptul că actul făcut în urma unui referendum popular a condus la pierderea stării privilegiate deţinute, la scăderea influenţei vârfurilor nobilimii ungare, în principal. Numai astfel se poate explica şi înţelege veridic respingerea, în bloc, pentru anii 1918-1919. Cu anumite rezerve, de tacită aderare, exprimate, mai ales de anumite elemente progresiste, mult mai realiste şi lucide, ce s-au pronunţat favorabil, fără tăgadă şi suspiciuni. O parte a presei ungare a timpului respectiv a abordat eronat problema românească şi a influenţat negativ opinia publică. Astfel că, starea conflictuală s-a perpetuat în deceniile interbelice, la cu totul alte dimensiuni şi alte direcţii de manifestare, îndeosebi atingând terenul instabil al chestiunii minorităţii. Într-un cuvânt, final de această dată, rostit în gen de concluzie, s-a pornit de la o relaţie tensionată în anul 1867, la toate nivelele de percepţie posibilă şi, s-a ajuns la o potenţare pe măsură, tocmai după dezmembrarea fostului Imperiu, stimulată fiind aceasta, mai cu seamă în perioada interbelică, de spinoasa problemă a minorităţilor.

Bibliografie selectivă

1. Armbruster, A., Jäger H.F., *Über die Einstellung der deutsche Bevölkerung des Banats zur Vereinigung von 1918*, în "Revue Roumaine d'Histoire", VII, 1968, nr. 6, p. 1087-1097.
2. Bodea, C., Cândea, V., *Transylvania in the History of the Roumanians*, New York, 1982.
3. Bodea, C., Kovács, I., *Les Roumains de la Monarchie des Habsbourg et le compromis de 1867*, în "Revue Roumaine d'Histoire", VII, 1968, nr. 3, p. 359-370.

4. Bödy, Paul, *The Rumanian-Hungarian Confrontation. 1840-1870, in Transylvania. The Roots of Ethnic Conflict*, Kent State University Press, 1983, p. 108-120.
5. Csatári, Dániel, *Román-magyar kapcsolatok*, Budapest, 1958.
6. *Erdélyi története*, III-ik kötet, Budapest, 1986.
7. Folberth, Otto, *Die Auswirkungen des "Ausgleichs" von 1867 auf Siebenbürgen*, in "Der österreich-ungarische Ausgleich von 1867. Seine Grundlagen und Auswirkungen", München, 1968, p. 48-69.
8. Gerő, András, *Hungarian Historiography and the History of Transylvania*, in "The New Hungarian Quarterly", CX, 1988, p. 113-117.
9. Hitchins, K., *Austria-Hungary and the Memorandum. 1894*, in "Rumanian Studies", III, 1976, p. 108-148.
10. Idem, *Austro-Hungary, Rumanian and the Nationality Problem in Transylvania. 1894-1897*, in "Rumanian Studies", IV, 1977, p. 75-126.
11. Idem, *Woodrow Wilson and the Union of Transylvania with Rumania. 1917-1918*, in "Revue Roumaine d'Histoire", XVIII, 1979, nr. 4, p. 803-810.
12. Kovács, I., *La presse hongroise au sujet de l'Assemblée Nationale d'Alba Iulia du 1-er Décembre 1918*, in "Revue Roumaine d'Histoire", VII, 1968, nr. 6, p. 1075-1086.
13. Maccartney, C.A., *Das ungarische Nationalitätengesetz vom Jahre 1868, in „Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867. Vorgeschichte und Wirkungen"*, Wien, München, 1967, p. 219-231.
14. Pascu, Ştefan, *A History of Transylvania*, Detroit, 1982.
14/bis Pavel, Teodor, *The Hungarian School Legislation between 1875-1890 and the Fight of the Population from Transylvania against is*, in "Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia", XXXII, 1987, nr. 2, p. 35-52.
15. Steinacker, H., *Das Wesen des madjarischen Nationalismus,* in Die Nationalitätenfrage im alten Ungarn und die Südostpolitik, Wien, München, 1959, p. 29-67.
16. Stourzh, Gerald, *Probleme des Nationalitätenrechts in der Donaumonarchie. 1867-1918*, in Donauraum, gestern, heute, morgen, Wien, Frankfurt, Zürich, 1967, p. 129-146.
17. Szász, Zoltán, *De l'histoire du passé commun hungaro-roumain*, in "Külpolitika", 1989, p. 3-14.
18. Idem, *Nationality Policy in the Era of the Dualistic Monarchy. Possibilities and Restrictions*, in "Études Historiques Hongroises", 1990, nr. 2, p. 183-190.
19. Tóth, Zoltán I., *Magyar-román közös múlt*, Budapest, 1966.

20. Vardy, S.B., *National Opression or Social Oppresion? The Nature of Hungarian-Rumanian Relations in Transylvania*, in *Transylvania. The Roots of Ethnic Conflict*, Kent State University Press, 1983, p. 148-155.
21. Vlaicu, Monica, *Die Sachsen und die Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien in Jahr 1918*, in "Forschungen zur Siebenbürgische Landeskunde", XXI, 1978, nr. 2, p. 23-26.

Chestiunea minorităților etnice din România (1919-1925) în context internațional (descrieri de călătorie)[1]

Gheorghe Iancu
Institutul de Istorie Cluj-Napoca

Sursele istorice sunt multiple şi fiecare are un rol bine determinat în reconstituirea faptului istoric. Documentele imagologice, studiate mult mai frecvent în ultima vreme, oferă informații generale şi particulare despre zona parcursă, despre situații economice, politice, demografice, culturale, confesionale, despre relațiile interumane în general sau relații interetnice în particular, despre raporturile statului cu grupările etnice majoritare şi minoritare.

O trăsătură comună a documentelor edite şi inedite la care vom face referire este că ele au ca şi conținut reliefarea relațiilor dintre statul național unitar român şi minoritățile etnice cu precădere din Transilvania. O parte a acestor documente, depistate de noi, au luat forma unor cărți sau broşuri. Conținutul lor a depins de intențiile cu care Comisiile religioase din Anglia şi S.U.A au venit în România, de cunoştințele prealabile avute despre zona pe care urmau să o parcurgă, de acuratețea cu care s-au informat cu privire la aspectele economice, politice, şcolare şi confesionale, de dialogul avut cu cele două "tabere": reprezentanții statului român şi ai minorităților etnice. Luând în general contacte cu reprezentanții celor din urmă - pe traseul parcurs - , imparțialitatea lor pornea handicapată din start.

Protecția minorităților etnice fiind doar de competența Societății Națiunilor şi a guvernelor în cauză, cărțile, broşurile, articolele de ziar, unele adresate şi Societății Națiunilor, aveau ca destinație primordială sensibilizarea opiniei publice internaționale față de soarta minorităților etnice din România şi prezentarea implicită a statului român ca unul care nu respecta Tratatul minorităților din 9 decembrie

1 Acest articol s-a realizat cu sprijinul financiar al Universității Central Europene din Praga, prin programul Research Support Scheme.

1919. De aici şi până la identificarea cu revizionismul maghiar n-a mai fost decât un pas.

O parte din volumele cu o tematică "minoritară" şi-au găsit o replică chiar în epocă, aşa cum se va vedea în cazul broşurii *Transylvania under the Rule of Roumania* (1920) şi a cărţii *The Religious Minorities in Transylvania* (1925).

*

Unirea Transilvaniei cu România a fost realizată printr-un plebicist spontan al românilor, populaţie majoritară în Transilvania[2], care a avut loc la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia. Guvernul de la Bucureşti a recunoscut actul Unirii printr-un decret-lege din 24 decembrie 1918. Conferinţa de Pace a stabilit la 11 iunie 1919 linia de frontieră dintre România şi Ungaria. Tratatul de pace încheiat la 4 iunie 1920 a consfinţit unirea Transilvaniei cu România. Dreptul popoarelor la autoderminare, impus în epocă, a fost temelia acţiunii româneşti.

După Unirea Transilvaniei cu România, maghiarii, care fuseseră minoritari ca număr în provincie şi până la 1918, au devenit o minoritate etnică, alături de saşi, evrei, sârbi, slovaci, fenomen de neacceptat pentru liderii politici şi bisericeşti de la Budapesta şi din Transilvania.

Prin presă, prin centre de propagandă bine organizate în Elveţia şi Olanda ei s-au adresat opiniei publice internaţionale, solicitându-i sprijinul pentru păstrarea integrităţii teritoriale a Ungariei. În acest context, realităţile etnice din România erau prezentate în culori deosebit de sumbre, afirmându-se că maghiarii erau expuşi la un şir de persecuţii de ordin politic şi mai ales religios.

Din interiorul Transilvaniei porneau la fel apeluri disperate, mai ales din partea unitarienilor - în număr de 75.000 -, vizând mai ales bisericile unitariene din Anglia şi S.U.A., pe lângă care au şi găsit audienţă.

Începând cu anul 1919 mai multe persoane sau comisii au sosit în România din partea acestor biserici pentru a se convinge la faţa locului despre ce ele auziseră. Este de remarcat că statul român le-a oferit libertatea totală de deplasare în ţară.

Prima misiune de informare din partea bisericii unitariene din Anglia i-a fost încredinţată lui William H. Drummond, din Londra[3]. El a stat 8 zile la Cluj, între 23-31 octombrie 1919, după ce în prealabil fusese câteva zile la Budapesta.

2 Vezi tabelul statistic cuprinzând populaţia Transilvaniei conform Recensământului din 1919. Transilvania avea o populaţie de 5.208.345 locuitori; români erau 2.974.951 (57,12%); maghiari 1.378.189 (26,46%); saşii şi şvabii 513.794 (9,87%); evreii 170.943 (3,28%) etc. *Minorităţile naţionale din România vol. I, 1918-1925. Documente.* Lucrare coordonată de Ioan Scurtu şi Liviu Boar, Bucureşti, Arhivele Statului din România, 1995, p. 184 (În continuare: *Minorităţile naţionale din România*). Vezi şi Silviu Dragomir, *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques*, Bucarest, 1934, p. 41-64.

3 Vezi pe larg, *Minorităţile naţionale din România*, p. 432-434. Pentru această problematică vezi şi Marie-Renée Monton, *La Société des Natious et la protection des minorités. Exemple de la Transylvanie 1920–1928,* Grenoble, 1969, p. 115–191.

Drummond s-a aflat la Cluj doar în cercuri maghiare, cu autoritățile române neluând nici un contact. De aceea raportul său era extrem de favorabil cauzei Ungariei.

Pe bună dreptate, Vasile Stoica a considerat raportul lui Drummond ca punctul de plecare a unei alte misiuni și anume aceea trimisă de Asociația Unitariană Americană (American Unitarian Association). Comisia, care aducea și 42.000 dolari pentru unitarienii din Transilvania, a fost formată din: Sydney B. Snow, Joël H. Metclaf și Edward B. Witte. Ei au plecat din New York la 13 martie 1920 și au ajuns în Transilvania în aprilie. La 7 iulie 1920 ei au părăsit Clujul, deci după o ședere în zonă de aproape 3 luni. Raportul Comisiei purta numele de *Transylvania under the Rule of Roumania* și a fost tipărit în anul 1920 la Londra și în anul 1921 la Budapesta, având 26 p. (Noi avem acest exemplar, aflat la Biblioteca Centrală Universitară "Lucian Blaga" din Cluj-Napoca).

Conform instrucțiunilor primite de la președintele Asociației, Samuel A. Elliot, comisia s-a deplasat în 105 orașe și sate din aproape toate județele Transilvaniei, vizitând numeroase congregații unitariene, însoțitorul lor fiind profesorul din Cluj, Solomon Csifo.

Membrii Comisiei nu și-au cules informațiile prin investigații proprii, ci le-au luat de la însoțitorii lor unguri. Așa se explică că în text apar des formulele: "ni s-au spus", "ni s-a povestit".

Broșura este împărțită în 4 părți, fiecare - cu excepția celui de a IV-a - cu mai multe subcapitole[4].

Acest text a ajuns la Societatea Națiunilor și ca atare a fost trimis guvernului român spre a-și expune punctele de vedere față de conținutul broșurii. Cel care a redactat Observațiile guvernului român pe această temă a fost Vasile Stoica într-un document, semnat 8 martie 1922[5].

Precizările, lămuririle și argumentele de ordin principial sau de detaliu formulate de guvernul român demonstrează rând pe rând asertiunile nefondate din broșură. Să prezentăm câteva exemple. Comisia afirmă că statul român le-a cerut funcționarilor maghiari să depună un jurământ de fidelitate și din această cauză mulți au fost nevoiți să-și părăsească slujbele. E drept că statul român, prin Consiliul Dirigent, le-a pretins un asemenea jurământ de loialitate dar asta nu însemna automat îndepărtarea lor din funcții. Cine a depus jurământul a rămas pe mai departe la locurile lor "Alții însă mai șoviniști, vizând reîntoarecerea stăpânirii

4 I. a) Considerații generale; b) Exil și colonizare; c) Persecuții mărunte; d) Terorism; e) Arestări și internări, bătăi; II. Bisericile ungurești din Transilvania: 1) Preoții; 2) Restricții în constituirea de congregații; III. Școlile confesionale: 1) Dotări bisericești; 2) Proprietatea școlară; 3) Ajutorul de stat pentru biserici și școli; 4) Libertăți ale individului; IV. Violări ale Tratatului minorităților; Postscriptum.

5 Arhivele Naționale București, *fond Vasile Stoica*, d. I/162, f. 1-38. Text publicat în *Minoritățile naționale din România*, p. 428-450.

ungureşti în Transilvania, au refuzat orice declaraţie de loialitate şi orice recunoaştere a autorităţilor româneşti", şi ca atare au fost îndepărtaţi din funcţii.

Arestările citate în raportul misiunii nu au fost ilegale, deoarece cei arestaţi au agitat în public, în biserici şi în şcoli împotriva statului şi a armatei române; au ascuns arme în casele lor; au îndemnat pe tinerii maghiari din Transilvania să treacă în Ungaria şi să se înroleze în armata maghiară etc.

Regimul întrunirilor era determinat de starea de război care era încă din anul 1919 în vigoare în Transilvania.

Consideraţii ample sunt făcute cu privire la utilitatea arendărilor forţate din lumea satelor din Transilvania, la necesitatea inexoprabilă a unei reforme agrare radicală, ale cărei principii nu făceau nici o diferenţiere de origine etnică sau confesională.

În privinţa şcolilor confesionale unitariene se operează cu cifre, din care se vede clar că numărul şcolilor lor confesionale n-a scăzut după 1918 ci dimpotrivă a crescut. Astfel unitarienii au avut în:

1918		1921
şcoli primare...........	28	30
şcoli secundare civile...	-	2
licee..................	2	3
o şcoală academică....... teologică.......	1	1

Misiunea Snow mai releva că deşi statul român a semnat Tratatul minorităţilor din 9 decembrie 1919, până la 7 iulie 1920 nu oferise nici o sumă bisericii unitariene şi şcolilor ei. E drept conchide V. Stoica. Trebuia să se ţină seama, însă, de cel puţin două aspecte care explicau situaţia de fapt:

1. Tratatul minorităţilor şi cel de la Saint-Germain cu Austria au fost ratificate de Parlamentul român la 30 august 1920 şi au intrat în vigoare la 4 septembrie 1920; 2) Episcopii maghiari din Transilvania au depus jurământul de fidelitate faţă de statul român abia în martie-aprilie 1921. Episcopul unitarian Iosif Ferencz l-a depus la Cluj, din cauza vârstei sale înaintate. Din acest moment, statul român le-a acordat ajutoarele cuvenite începând chiar cu 1 iulie 1920.

În 23-24 martie 1920 s-a ţinut o întrunire a "Western Section of the World Alliance of Reformed Churches Holding the Presbyterian System".

Comitetul Executiv al Alianţei Universale a indicat ca Secţiile Vestice să intervină pe lângă guvernele american şi englez să întreprindă acţiuni vizând libertatea religioasă din România şi Serbia, şi să se adauge, dacă era posibil, un act adiţional pe lângă Carta Societăţii Naţiunilor, prin care noile state care solicitau intrarea în Societate să se angajeze că vor respecta libertatea religioasă, ceea ce s-a şi realizat.

În același context s-a decis alegerea unei Delegații ("Deputation) care să viziteze Ungaria și alte țări în scopul "to encourage those brethren of our prayers and simpathy".

Secția a ales membrii Delegației, care erau din S.U.A. Canada și Anglia. Mulți din S.U.A le-au sugerat să nu plece într-o zonă, pe care ei o considerau nesigură din punctul de vedere al siguranței. Totuși ei s-au decis să pornească în călătorie: "We make no claim to bravery, but we knew that our Protestant brethren in Austria and Hungary were in dire straits, and we deemed it a privilege as well as a duty to visit them to ascertain their condition from own lips, and to bring them messages of comfort and cheer in behalf of the churches of America that we had the honour to represent".

Opiniile celor care au străbătut Transilvania erau diferite. Astfel Henri A. Atkinson considera că situația era destul de calmă, iar în cazul în care bisericile unguresti vor depune jurământul de fidelitate, nu vor mai avea probleme cu statul român. Un altul, pastorul Sydney Bruce Snow din Montreal, după trei luni petrecte în Transilvania, considera că aici existau totuși persecuții religioase.

Raportul Delegației Americane a fost prezentat Secției Americane a Alianței la întrunirea ei din februarie 1920. În Rezoluția adoptată se dădea o "special attention to the desperate condition of many of the ministern of Reformed Churches in Hungary, Transylvania, Poland, Lithuania and Jugo-Slavia".

S-au trimis adrese guvernului român și Regelui României din partea Alianței Universale sau a "The American Committee on the Rights of Religious Minorites", în care se solicita libertate religioasă pentru protestanții din România[6].

Aceste documente oglindesc activitatea extraordinară a Secției Minorităților din cadrul Societății Națiunilor. Asociații, instituții, persoane, o înștiințau despre aspecte politice și religioase dintr-o țară sau alta.

În același cadru se plasează și următorul document, provenit tot din arhivele de la Geneva[7].

Schweizerischer Evangelischer Kirchenbund. Féderation des Eglises Protestantes de la Suisse, a adresat lui Rosting, președintele "Comitetului pentru minoritățile etnografice și religioase" din cadrul Societății Națiunilor, în 15 septembrie 1921 o scrisoare, pe care Rosting a comentat-o la 5 octombrie 1921. În afara scrisorii lăsate, membrii instituției elvețiene au afirmat că după informațiile de care dispuneau se părea că "situația devenise din ce în ce mai imposibilă, nu doar pentru Protestanți, dar și pentru Romano-catolicii din Transilvania". Ei mai afirmaseră că vor depune o cerere pe lângă Consiliu, cu privire la situația protestanților din Transilvania.

6 Extras din broșura intitulată "*A Visit to the Churches of Hungary and Austria* by Arthur J. Brown", New York. Archives de la Société des Nations Genève, 41/19153/12285, Boîte: R. 1662. (În continuare A.S.D.N,...)

7 A.S.D.N. 41/16061/12285, Boîte: R 1662.

În aceeaşi zi, E. Colban, preşedintele Secţiei minorităţilor, a citit textul lui Rosting.

Scrisoarea, în limba germană, vorbeşte doar de persecuţii suferite de protestanţii din Transilvania, fără a exemplifica. Sânt înşirări de arestări, brutalităţi, jigniri. Ei, chipurile, sufereau nu pentru că erau protestanţi "als weil sie Ungarn sind".

Secretarului General, căruia i se adresase Rosting, i s-a trimis o parte dintr-o broşură tipărită în limba engleză referitoare la realităţi politice şi religioase din Transilvania, semnată de William A. Curtis, J. R. Fleming şi J. Macdonald Webster. În text, într-o notă se face referire şi la documentul tipărit *Transylvania under the Rule of Roumania*, broşură la care guvernul român a răspuns pe baza textului elaborat de Vasile Stoica, pe care noi am prezentat-o deja.

În epocă, s-au întâlnit nu doar iniţiative ale unor Asociaţii, Societăţi sau persoane particulare de a vizita România cu scopul de a constata situaţia minorităţilor etnice ci şi demersuri ale guvernului român în acest scop[8]. Astfel Octavian Goga, ministrul Cultelor şi Artelor în guvernul Alexandru Averescu, a invitat iniţial în ţară un reprezentant al unitarienilor din Anglia, Tudor Jones, iar apoi o Comisie formată din savanţi de prestigiu din Anglia să întreprindă o călătorie în România în vara anului 1921. Atât constatările lui Tudor Jones cât şi ale Comisiei dezminţeau categoric opiniile alarmiste despre situaţia minorităţilor etnice, şi în caz concret ale lordului Newton, aflat în România în aceeaşi perioadă.

La Biblioteca Academiei Române din Bucureşti am consultat lucrarea *Transilvania in 1922*[9]. Această carte se înscrie şi ea în seria acelora care au apărut ca urmare a călătoriei întreprinse de reprezentanţi ai bisericilor unitariene din Anglia şi S.U.A. Delegaţia a fost compusă din Louis C. Cornish din Boston, Rev. Palfrey Perkins din Weston, Harold E. V. Speight din Boston şi Lawrence Redfern din Liverpool.

Delegaţia a sosit la Bucureşti în 14 iulie, a poposit în Transilvania până în 3 august, a revenit şi a stat în Bucureşti până în 8 august 1922. În gara din Bucureşti au fost întâmpinaţi, la sosire, de către preotul unitarian George Boros, profesor la "Unitarian Divinity School" în Cluj şi Secretarul şef al Consistoriului unitarian din acelaşi oraş. În introducerea lucrării se afirmă că unitarienii din Transilvania erau "the oldest group of Unitarian Churches in the World" şi că organizaţia americană mai trimisese Comisii în România în anii anteriori.

8 Vezi pe larg, Virgiliu Florea, *Cărturari englezi în apărarea Marii Uniri*, "Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj-Napoca", 1988-1989, 29, p. 545-551.

9 Report of the Commission sent by the American and British Unitarian Churches in Transylvania in 1922. Compiled by Louis C. Cornish, The Beacon Press Inc., Boston Mss., 1923, 169 p.

Lucrarea se referea la situația financiară a bisericii unitariene de după 1918, la ajutoarele bănești sosite dela unitarienii din Anglia și S.U.A, la sumele primite de la statul român după depunerea de către episcop a jurământului de fidelitate față de statul român, la starea și numărul școlilor confesionale unitariene, la dispoziții ale guvernului român din anul 1921 cu privire la faptul că o congregație urma să se bucure de sprijinul financiar al statului român numai dacă avea 300 de membri sau mai mult, la dispoziții ale guvernului care ar împiedica deplasarea nestânjenită a membrilor Consistoriului în teritoriu, la starea de spirit a unitarienilor din Transilvania. Așa de pildă la Odorhei, în prezența membrilor Comisiei "For the first time since the *Roumanian occupation* (sublin. n. - Gh. Iancu) the congregation sang the national Hungarian Hymn...Nearly everyone in the Church wept"[10].

Din prima parte a frazei se desprind clar cel puțin două constatări: 1) se omitea intenționat faptul că Transilvania s-a unit cu România pe baza principiului dreptului popoarelor la autodeterminare și 2) Nostalgia nedomolită după vechiul sistem politic, cel maghiar și implicit nesocotirea realităților politice din România.

Tonul textului este echilibrat, rezonabil, neutru, clar.

Revenind sub egida Societății Națiunilor, consemnăm o convorbire pe care Erik Colban a avut-o la 6 octombrie 1922 cu A. Lockhart și Paul Springman, amândoi din Londra. Cei doi întreprinseră o călătorie în Balcani și mai ales în Transilvania și țineau să-și împărtășească impresiile despre cele constatate. "Their general impression - nota Colban - was unfavourable"[11]. Ei s-au referit nu atât la principiile legii agrare ci la "the way in which the land reform is carried out in practice", apreciind că s-ar face diferențe între locuitorii români și minoritari. Deși numeroase studii de specialitate au dovedit contrariul, această teză își mai găsește și azi adepți.

A. Lockhart era nemulțumit și de faptul că statul român nu acordă mai multe "facilities for minorities schools".

Colban nu și-a exprimat opinia față de aceste chestiuni, dar le-a spus, în final, că s-ar impune ca vizitatorii să indice fapte concrete.

În anul 1924 "Comitetul American pentru drepturile religioase ale minorităților" (The American Committe on the Rights of Religious Minorities) a decis să trimită o nouă Comisie în Transilvania. Misiunea a fost formată din trei reprezentanți ai bisericilor din S.U.A: Rev. Sylvester W. Beach, Princenton, New Jersey, Rev. Louis C. Cornish, Boston, Massachusetts, Rev. Charles E. Schaeffer, Philadelphia, Pennsylvania și un reprezentant din Anglia, Rev. Arthur S. Hurn, Leicester.

10 *Ibidem*, p. 44.
11 A.S.D.N., 41/23972/12284; Boîte: R. 1662.

Delegația a ajuns la București în 20 iunie 1924. Membrii ei au fost prezentați guvernului român de către miniștrii S.U.A și Angliei la București. Astfel ei s-au întâlnit cu I. G. Duca, ministrul de externe, Alexandru Lapedatu, ministrul Cultelor și Artelor, C. Angelescu, ministrul Educației și cu Alexandru Constantinescu, ministrul Agriculturii. În 23 iunie au fost primiți de Regina Maria, iar a doua zi de Rege și Regină. Oamenii politici români au reliefat aspecte importante privind statutul minorităților etnice din România. I. G. Duca i-a asigurat că principiile cuprinse în Constituția României sunt în concordanță deplină cu prevederile Tratatului minorităților.

Comisia dorind să se deplaseze după propria-i dorință n-a voit să fie însoțită de translatori români și nici să folosescă automobile oferite de guvernul român.

Reprezentanții statului român au acceptat cele două puncte de vedere ale delegației, permițându-i să se deplaseze în voie prin Transilvania. Cei patru au plecat spre Cluj, unde s-au împărțit în două echipe, pentru a putea străbate astfel un teritoriu cât mai întins. Ei s-au deplasat mai ales cu automobile, parcurgând cca 2.200 mile (cca 3.520 km.). Ei nu cunoșteau nici limba română nici cea maghiară, astfel că au fost însoțiți de episcopul presbiterian reformat Carol Nagy și de amici ai acestuia, ca de pildă Dr. Csiky Gábor, pastor al Bisericii unitariene și Dr. Kiss Elek, profesor. Întorși la Cluj s-au întâlnit cu reprezentanții cultelor minoritare maghiare. Reveniți la București, cu excepția lui Cornish care a plecat la Budapesta, membrii Comisiei au făcut o expunere verbală lui I. G. Duca și au discutat chestiuni relevate în călătorie. Dipă aceasta a avut loc o conferință de presă.

Textul Observațiilor făcute în călătoria lor a fost elaborat în principal de Louis C. Cornish și a fost predat guvernului român la 10 august 1924. Se solicita ca acesta să-și exprime opiniile, punctul de vedere față de alegațiile Comisiei până la 15 octombrie 1924, pentru ca volumul rezultat să poată a fi publicat într-un interval de timp rezonabil.

După eforturi intense de investigare pe plan local, după o raportare a alegațiilor Comisiei anglo-americane la legile statului român sub incidența cărora cădeau acestea, guvernul și-a trimis elaboratul pe adresa lui Louis C. Cornish, la 28 octombrie. Așa a apărut în anul 1925 volumul intitulat *The Religious Minorities in Transylvania*[12], cunoscut de opinia publică românească și internațională, de Societatea Națiunilor, de istorici ai epocii și de alte medii. El mai cuprindea și câteva scurte considerații ale Comisiei pe marginea textului românesc, pe care-l consideră ca sumar.

Textul este aranjat de o așa manieră încât este foarte ușor de urmărit "dialogul" celor două părți, în sensul că pe pagina din stânga sunt alegațiile Comisiei

12 Compiled by Louis C. Cornish in collaboration with the Commission, The Beacon Press, Inc. 25 Beacon Street, Boston, Mass., p. 47.

cu numere arabe, iar pe pagina din drepta erau răspunsurile guvernului român, numerotate tot cu cifre arabe, care corespundeau numărului alegațiilor. Mai menționăm că în alegații numele localităților apar doar în rostirea maghiară, în timp ce răspunsurile oferă și denumirile românești, precum și faptul că alegațiile se referă doar la minoritatea maghiară din mai multe județe ale Transilvaniei.

Problematica este grupată în 5 secțiuni și se referă la următoarele subiecte:

I. Violarea dreptului la întrunire;

II. Cazuri de violență și corupție ale funcționarilor;

III. Drepturile școlilor confesionale;

IV. Cazuri de aplicare defavorabilă pentru minoritățile etnice a reformei agrare;

V. Cazuri diverse de violare a drepturilor minorităților.

Considerăm că volumul se constituie într-un prețios document pentru cunoașterea realităților economice, politice, școlare, confesionale din mai multe zone ale Transilvaniei și care se cuvine a fi studiat cu multă atenție mai ales de cercetători ai istoriei locale.

Investițiile românești au găsit și situații în care pe plan local deși se discutase cu Comisia nu se formulase nici o plângere, și totuși în textul final apărea o alegație din comuna respectivă.

Guvernul român accepta că au putut fi abuzuri ale unor autorități locale, dar dacă s-ar fi apelat la forurile superioare lucrurile s-ar fi rezolvat.

De mai multe ori afirmațiile locale "are simple insinuations made in order to lead the delegation into error"[13].

Vom discuta mai concret câteva situații din domeniul școlar.

Guvernul român reliefa ca o tendință evidentă în plan școlar că minoritarii maghiari preferau să-și dea copiii la școli confesionale, al căror număr a crescut după 1918, multe din ele neadecvate unui învățământ normal și de aceea multe au fost și închise, decât să-i îndrume spre școala de stat în limba maghiară existentă în acea localitate [14].

Printre cauzele închiderii unor școli confesionale guvernul român enumera: lipsa de cadre calificate; lipsa clădirilor corespunzătoare; clădiri închiriate, înainte de 1918, statului maghiar, pe care statul român le-a preluat ca succesor de drept înființând în ele alte tipuri de școli; pentru că "their teaching was carried an in an irredentistical spirit".

Învățătorii și profesorii maghiari se plângeau că trebuie să învețe limba română. Dar de fapt, se specifica în Răspunsul guvernului român "very few of

---

13 *Ibidem*, p. 47.

14 Se afirmă că la Sfântu Gheorghe în anul școlar 1923-1924, 100 de copii n-au putut urma școala fiindcă școala confesională era închisă. Exista însă în oraș o școală de stat bine dotată, o "very roomy school house". *Ibidem*, p. 106-107.

the minority teachers have given any proof of wishing to acquire any knowledge of the Romanian language"[15].

Guvernul român afirma că elevii maghiari n-au fost obligaţi să frecventeze şcoli româneşti ci doar acei români ale căror nume fuseseră maghiarizate.

Se reproşa guvernului român că profesorii maghiari trebuiau să urmeze cursuri de perfecţionare în vechiul Regat pe cheltuiala lor. Adevărul era că acele cursuri erau gratuite, ca şi cazarea şi o parte a mesei. Statul român a cheltuit pentru susţinerea unor asemenea cursuri 2 milioane de lei.

Multe alegaţii se refereau la modul de aplicare a legii de reformă agrară, ele aveau în vedere deposedări de pământuri aparţinând bisericilor minoritare şi atribuirea unei părţi din acesta bisericilor româneşti. La această Secţiune guvernul român şi-a organizat materialul pe criterii tematice, în sensul că un răspuns se putea referi la mai multe alegaţii, nu doar la una singură. La mai multe numere nu s-a dat nici un răspuns deoarece cauzele erau în cercetare.

Această lucrare a ajuns şi la Secţia Minorităţilor din societatea Naţiunilor fără a şti calea pe care a urmat-o.

La 14 aprilie 1925 Pablo Azcarate îi prezenta lui Erik Colban volumul în discuţie. După prezentarea conţinutului lui, P. Azcarate îşi expune opiniile referitoare la fiecare parte a lucrării. În continuare îl vom urmări pe Azcarate, categoric neutru, în comentariul său.[16]

Cu privire la Introducere, Azcarate constata că membrii Comisiei nu cunoşteau "très à fond le système établi pour la protection des minorités par la Société des Nations. Elle considère que ce sont les traités de Trianon et le Pacte de la Société des Nations, qui ont établi les garanties des droits des minorités et suppose que ce sont tous les droits des minorités qui ont été garantis".

Discuţiile avute cu miniştrii Afacerilor Externe, Cultelor şi Instrucţiunii Publice, ai Agriculturii, cu Regele şi Regina, au relevat hotărârea acestora de "à exécuter loyalement les stipulations relatives à la protection des minorités".

Din scrisoarea guvernului român Azcarate s-a oprit asupra pasajului prin care guvernul considera că nimeni nu are dreptul să se amestece în treburile interne ale ţării, reafirmând principiul liberal de care era condus în raporturile cu minoritarii.

Secţia I cuprindea o listă cu 11 cazuri speciale "Aucun de ces cas ne me semble avoir un intérêt spécial au point de vue de la protection des minorités proprement dite".

Secţia a-II a cuprindea 25 de cazuri de violenţă şi corupţie ale funcţionarilor. "Il s'agit toujours d'abus commis par des fonctionnaires locaux, très souvent par des gendarmes".

Opinia lui Azcarate era că administraţia locală nu era perfectă, dar "Je ne

15 *Ibidem*, p. 108-109.

16 A.S.D.N., 41/43275/1481, Boîte: R. 1627.

crois pas toutefois qu'aucun de ces cas soit de nature à pouvoir être traité comme une question de minorités proprement dite".

Secția a III-a era pe de departe cea mai interesantă. Se prezenta, pe scurt, conținutul Ordonanțelor 100.088 și 100.090/1923, prin care se interzicea elevilor aparținând unei confesiuni să frecventeze o școală întreținută de o altă confesiune, ca și interzicerea de a se susține școli mixte din punct de vedere confesional.

Guvernul explica ca anormală situația ca un elev de o confesiune să frecventeze școli de alte confesiuni, în condițiile în care existau școli de stat în limba lui maternă "Je suis enclin à penser qu'en effet ces dispositions du Gouvernement roumain contienent de véritables infractions à l'article 9 du traité". El considera că trebuia să se facă o distincție clară între minorități de limbă și de religie. Astfel că "Les catholiques et les unitaires constituent des minorités religiouses différentes, mais il peuvent constituer une seule minorité linguistique".

În privința închiderii multor școli confesionale, guvernul considera că ele nu îndeplineau condițiile cerute de lege.

Discutabilă era și dispoziția potrivit căreia românii care-și pieduseră, în timp, limba, să urmeze școli românești.

Secția a IV a se referea la reforma agrară. Comisia susținea că legea agrară pentru Transilvania era mai radicală decât în Vechiul Regat, în timp ce guvernul o considera invers.

Secția a V a se referea, printre altele, la întrebuințarea limbii în fața tribunalelor. la acest capitol, guvernul n-a făcut nici o observație.

Conchizând, Azcarate credea că două chestiuni "donne lieu à une intervention de la part de la S.D.N"; 1) obligația impusă părinților de origine română, dar care au fost maghiarizați, de a-și trimite copiii la școli de stat române, și 2) folosirea limbii române în fața tribunalelor.

Surprindea - în opinia lui - și numărul mare de școli închise.

Volumul urma să fie trimis Comitetului de Trei (Franța, Marea Britanie și Japonia) pentru dezbatere.

Din nefericire, căutările noastre s-au încheiat aici, negăsind urmarea procedurală a chestiunii.

La 13 mai 1925 Erik Colban, revenit de la Varșovia, îl înștiința pe N. Dianu, Director adjunct al Serviciului de Propagandă și a Presei de pe lângă Ministerul Afacerilor Străine al României, că-i primise scrisoarea, Anexă IV care - din context reiese - se referea la volumul *The Religious Minorities in Transylvania* elaborat de Louis C. Cornish[17]..

Colban mărturisea că primise deja volumul, astfel că scrisoarea lui Dianu îl va ajuta să aprecieze mai bine situația.

17 A.S.D.N., 41/43275/1481, Boîte: R. 1627.

Dianu îi trimisese scrisoarea la 1 mai 1925 (Anexa I). El era convins că E. Coban primise volumul - pe care-l avea şi el doar de câteva zile "bien que son apparition nous avait été annoncée depuis plusieurs mois par les journeaux de Budapest". În continuare, Dianu îi dădea detalii despre componenţa delegaţiei, care a vizitat trei săptămâni Transilvania, membrii ei fiind însoţiţi de episcopul maghiar Nagy "et ses amis". Întorşi la Bucureşti, s-au întâlnit cu autorităţile române şi cu miniştrii american şi englez. L. Cornish n-a ajuns la Bucureşti, ci a plecat direct la Budapesta, acolo unde urma să se întâlnească toţi. În anexă erau cuvântările lui Beach şi Hurn din 9 iulie, după stenogramele luate de corespondentul de la Associated Press, care difereau mult de "contenu du livre en question". Autorităţile române au făcut investigaţiile reclamate de textul Memorandului Comisiei, şi le-au trimis lui Cornish. În privinţa acestuia, Dianu scria "Son <parti-pris> est evident".

Dianu adăuga apoi "Vous connaissez, cher Mr. Colban, mieux que tout autre, la situation chez nous", (Colban vizitase România în anii 1923 şi 1924), şi ştiţi că pot fi abuzuri pe plan local de care suferă şi majoritarii, nefiind, deci vorba "d'une politique anti-minoritaire".

Cărţi ca cea a lui Cornish "induisent en erreur l'opinion publique ce que nous regrettons sincèrement", conchidea Dianu.

În cazul volumului discutat s-a petrecut un fapt mai rar întâlnit. O americancă, Henrietta M. Tichner, nemulţumită de conţinutul alegaţiilor Comisiei anglo-americană, a decis să scrie şi ea o carte despre realităţi privind politica statului român faţă de minorităţile etnice din Transilvania

În nr. 6/1928 al revistei "Les minorités nationales" (Bruxelles), Buletinul Uniunii Internaţionale al Asociaţiilor pentru Societatea Naţiunilor, la p. 99-100 după ce se specifica apariţia în anul 1925 a lucrării *The Religious Minorities in Transylvania*, se semnala că în acelaşi an "Mais aussitôt une autre Américaine, fort bien documentée et remarcablement intelligente, Henriette Tichner, répliquai par une broschure, *Roumania and her Religious Minorities* (Londres, Philpot, 1925, 100 p.), ou elle reprochait à la Commission investigatrice de n'avoir écouté que les minorités, sans contrôler leurs dires et sans tenir compte des difficultés d'après-guerre, elle estimait aussi que de semblabes Commissions risquaient d'empiéter gravement sur les compétences de la Société des Nations, à laquelle sont confiés les intéręts des Minorités".

Această "voce" neutră conferă o mare notă de credibilitate lucrării elaborată de H. Tichner.

Spre norocul nostru am găsit la Biblioteca Centrală Universitară "Lucian Blaga", din Cluj-Napoca şi lucrarea lui Tichner, aşa că se poate face o paralelă rapidă şi corectă între cele două volume.

Henrietta Tichner şi-a fixat ca motto cuvintele lui Budha "Hatred can never be quenched by hatred; love alone will appease hate".

Şi ca un element de pitoresc al acestui volum aflat la Cluj, cineva a scris citeț cu cerneală neagră, care poate fi destul de veche "But the author does not follow this wise council". Credem că necunoscutul "autor" era adeptul punctului de vedere al lui L. Cornish.

În Introducere, H. Tichner, menționa că era printre puținii americani care aveau cunoștințe despre obiceiurile europenilor.

Ea studiase în Europa, stând în Elveția, Franța, Germania, Cehoslovacia și România, astfel că acumulase suficiente cunoștințe din aceste țări.

Întoarsă în România ea a publicat articole pe teme muzicale, artistice sau literare. Ea era surprinsă de faptul că unii americani după ce trec Oceanul și fac o scurtă vizită dincolo de Ocean se simt obligați să dea sfaturi guvernelor unei țări sau alteia.

Ajungând la lucrarea lui L. Cornish ea nu punea la îndoială buna intenție a membrilor Comisiei, atât doar că "these author, fallen into a trap and become that unconscious of certain propaganda". Cartea în cauză se voia să servească "a just cause". În realitate, "it supports the war-like intentions of the most reactionary group of Europe". Ea servește interesele revizioniste ale Ungariei. Ea nu-și propunea să apere interesele iugoslavilor, ale românilor sau ale cehoslovacilor.

Henrietta făcuse în anii 1922, 1923 și 1924 mai multe călătorii în Transilvania și Banat.

Ca atare, ea a cerut permisiunea guvernului român de a se deplasa exact pe itinerariul parcurs de membrii Comisiei, pentru a se convinge singură despre realități. N-a solicitat nici un sprijin, sau vreo favoare de la guvernul român, în afara permisiunii de a se deplasa nestânjenită în Transilvania. N-a avut nevoie de interpret, ea stăpânind destul de bine româna și germana, pe lângă franceza, engleza și italiana. Asta în timp ce, după cunoștințele ei, membrii Comisiei nu vorbeau nici româna, nici maghiara. Interpreții lor au fost Dr. Csiky Gábor, pastor al Bisericii unitariene, Dr. Kiss Elek, profesor.

Înșiră apoi multe inadvertențe între realitate și textul lui Cornish.

Noi ne mărginim să prezentăm doar capitolele cărții, care numără 100 de pagini:

I. Toleranța în România
II. Chestiunea învățământului
III. Libertatea civilă
IV. Reforma agrară
V. Şcolile împotriva Statului
VI. Bisericile împotriva Statului
VII. Pe urmele Comisiei
VIII. Exproprierea
IX. Concluzii

Lucrarea lui Tichner am găsit-o citată în multe lucrări, sau articole care tratează chestiunea minorităților de rasă, limbă sau religie în epoca interbelică.

La 11 septembrie 1924 Reverendul Alexander Ramsay, de la " Alianța Universală pentru promovarea prieteniei între biserici" l-a vizitat pe E. Colban, pentru a-i împărtăşi impresiile dintr-o călătorie făcută în România şi Cehoslovacia[18].

În privința României, "His general impression was that so far as purely ecclesiastical matters were concernd, there were no serious complaints, nor reasons for such complaints". Unele neclarități ar fi privit şcolile confesionale. Se părea că odată cu Unirea Transilvaniei cu România statul român ar fi trecut în posesia sa şi clădiri aparținând bisericilor minoritare.

De aceea, congregații s-au mutat în alte clădiri, sau au construit altele care nu corespundeau standardelor cerute.

Ramsay i-a vorbit şi despre "American Commission of Enquiny" care fusese recent în România "and which was said to have found conditions much better than generally anticipated". El nu dispunea încă de Raportul Comisiei şi nici de opiniile guvernului român referitoare la fapte incluse în Raport.

În finalul discuției "Dr. Ramsay said that he had a very clear impression himself that the position of the minorities in Roumania was now considerably better than some years ago".

Din Budapesta, E. Colban i-a transmis lui Ramsay Raportul Comisiei Americane ca şi "the Roumanian reply".

Suntem convinşi că datele oferite de noi nu epuizează tematica problemei, fiind încă probabil multe acte de acest gen, la nivelul arhivelor sau al presei.

ANEXA I

MINISTÈRE DES AFFAIRES ÈTRANGÈRES
Direction de la Presse et de la Propagande
Personelle

Bucarest
le 1-er mai 1925

Cher Monsieur Colban.

Vous avez surement reçu le volume intitulé "The Religious Minorities in Transylvania" que nous avons quelque jours - bien son apparition nous avait été annoncée, depuis plusieurs mois par les journaux de Budapest.

J'ai causé avec Mr. Hoden là - dessus et je crois qu'il sera utile de vous dire en quelques mots comment les choses se sont passée, afin que vous soyez exactement renseigné:

18 A.S.D.N., 41/ 40403/1481, Boîte: R. 1626.

Au mois de juin 1924 une délégation composée des personnes suivantes, est venue en Roumanie:

Le Revérend Sylvester Beach, de l'Eglise Presbyterienne d'Amérique,

Le Revérend Arthur S. Hurn, du "The British and Foreign Unitarian Association".

Le Revérend Louis C. Cornish, de l'Association Unitairienne d'Amérique,

Le Revérend John A. Moorhead, de l'Eglise Lutherienne d'Amérique (surprinzătoare apariție !).

Ils ont visité pendant trois semaines la Transylvanie et, selon nos renseignements, y ont été accompagnes par l'évęque Nagy et ses amis.

Après cela ils sont rentrés à Bucarest et ils ont invité à un déjeuner les autorités roumaines et les ministres des Etats-Unis et d'Angleterre.

Le Dr. Cornish n'est pas venu à Bucarest mais il est allé directement à Budapest où les autres membres l'ont rejoint.

Ci-joint, le texte des discours prononcés, à cette occasion, par Mrs. Beach (Anexa II) et Hurn (Anexa III), d'après les notes sténographiques prises par le correspondant de l'Associated Press, qui était présent et qui diffèrent beaucoup et du ton du memorandum reçu quelque temps plus tard, et du contenu du livre en question.

Malgré cela, et malgré que nous n'étions pas tenus a cela, nous avons fait les recherches possibles, dans un court délai, et nous avons donné la réponse a Mr. Cornish.

Son "parti-pris" est évident maintenant qu'un beau volume parait sous son nom. "In collaboration with the commission" et portant à la fin la mention que il n'exprime pas les vues du Commité, auquel le rapport sera soumis.

Vous connaissez, cher Mr. Colban, mieux que tout autre, la situation de chez nous et que - si dans des cas particulieres des abus sont commis par des agents subalternes, ce sont même les majoritaires qui en souffrent et il ne peut nullement s'agir d'une politique anti-minoritaire.

Ce n'est d'ailleurs que la Société des Nations qui est appellée à juger de ces questions et les publications comme celle de Mr. Cornish induisent en erreur l'opinion publique ce que nous regrettons sincèrement.

J'ài eu beaucoup de plaisir de revoir Mr. Hoden et je saisis cette occasion pour vous assurer, cher Mr. Colban, de mes sentiments dévoues et sincères.

Dianu

Sursa: A.S.D.N., 41/43275/1481, Boîte: R. 1627.

ANEXA II

SPEECH OF DR. SYLVESTER BEACH OF PRINCETON, U.S.A. (OF THE ASSOCIATION PRESBYTERIAN CHURCHES) AT A LUNCHEON AT RESTAURANT CAPŞA ON JULY 9, 1924.

The complaints which have been made against the treatment by the Roumanian Government of the minority religions of Transylvania have been very widespread, especially throughout Great Britain and the United States. Speaking for America, I am very sorry to say that the sentiment of our people has been rather adverse to the Roumanian Government in respect to its treatment of minorities in Transylvania. I am persuaded that this is due largely to inexact information as to the true condition of affairs. The mission of the Anglo-American delegation to Roumania (for the study of the condition of the minority churches of Transylvania) has not been for the purpose of hearing the minorities only, but to hear also the point of view of the Roumanian Government. We felt that our duty demanded not only that we should hear what the minorities had to say as to their condition and as to their alleged sufferings, but that we should also hear what the government has to say as to their purpose and policy in respect to the minorities; and so our angle of approach was first to the Roumanian Government. Through the kindness of Minister Jay, we secured entré to all the officials of the Government, and to the great honor which came to us when we were privileged to sit at the same luncheon table with their Majesties King Ferdinand and Queen Marie. We shall never forget the many courtesies which have been shown us. As busy as the Ministers were, they gave unlimited time to us, and supplied us with all the information we demanded. When we demanded to go into Transylvania alone and find out what we could of conditions there, the Government readily assented, and requested that we tell them only the truth of what we had found, and they promised that they would do everything they could to redress any wrongs - if there were any.

When we arrived in Transylvania, our Hungarian friends were desirous of placing all the facilities possible at our disposal, but we refused to accept them. We said that we would not accept the facilities offered us by the Government and therefore it would not be right to accept the facilities offered to us by the minorities. We therefore considered ourselves under no obligation to anybody.

Our delegation covered more than 1,500 kilometers and held more than 15 conferences, and at every conference we asked whether any government official had put any obstacles in the way of meetings and free discussion. Unanimously the judgment was expressed that the government had in no way objected to their meetings.

After very careful cross-examination, and after securing all the information possible, we have had the following reactions.

In the first place, the unanimous judgment of the minorities (Magyars, Hungarians, Saxons, Roman Catholics etc.) was that there was no interference in

any way with the free exercise of religion. All the minorities declared that in no way and under no circumstances has the government interfered with this free exercise.

Secondly as to the schools, there was undoubtedly some difference of opinion. There were a number of people who said that the government had impeded or interfered with the confessional schools and that a number of them had been closed. On the other hand, we were informed that the number of confessional schools had actually increased, but it seemed to be generally conceded that a number of them had been closed. We asked for full details, and we were given papers that seemed to verify some of the charges.

I want to say right here that the Government has been perfectly willing that we should lay every individual case of grievance before them, and they have promised to give prompt attention to it, and they stand ready to correct it if the complaints are justified. What more can we ask to do ? It is our purpose, when we leave Bucharest, and when the situation has properly settled itself in our minds, to prepare a complete report in which we will present all the specific complaints which have been brought to our attention. This report will be submitted to the Roumanian Government, and the Government has promised to make a full reply. No final report will be issued by us until the government has had full opportunity to reply to our preliminary report.

We believe that our final report, when it is published in the Unites States and Great Britain, will do much to relieve the present misapprehension existing in regard to the minority religions in the province of Transylvania. We believe that the Roumanian Government wants to help us to arrive at the truth, and we therefore believe that the Government will do whatever is possible to correct any wrongs which may at present exist.

ANEXA III
SPEECH BY THE REV. DR. A. S. HURN, OF LEICESTER, FOR THE BRITISH AND FOREIGN UNITARIAN ASSOCIATION

July 9 1924

Gentlemen:

I am very satisfied that there exists a question of minorities, because this question has brought me to Bucharest. Without this, I would not have been acquainted with your beautiful city, and it seem to me that Bucharest is worth while knowing by people from every part of the globe. We English and Americans have a mania to travel. We visit often Paris, Rome, Athens and Cairo. I advise you to advertise travelling to Bucharest, and to the mountains of Transylvania, which is very beautiful country. But there are no good hotels in Transylvania. I am talking to you about Transylvania because our delegation has travelled there for two weeks studying the question of minorities.

Before going, I want to say that we have been received in a very courteous manner by their Majesties the King and Queen, also by the State Ministers, who have explained to us in a very frank manner their policies towards the religious minorities. We have seen, and we have come to the conclusion that the conditions have improved during the last two years. We understand the enormous difficulties of this problem, a problem complex of religion and race. I cannot say that we are fully satisfied with the actual condition of the minority churches, but it seems to us that the Government wants to satisfy all the reasonable and just demands. We are going to submit to the Government a memorandum which will show them alleged cases of abuse that have been given to us in Transylvania, and we will wait for the answer of the Government. After the investigation, we are sure the Government will remedy the mistakes, if there be any.

The delegation much appreciated the courteous reception which you have given us, and has plainly observed that there are the beginnigs of a complete understanding between the Roumanian Government and the minority races and religions, as well as between Roumania and her friends Great Britain and the United States.

ANEXA IV

Personnelle. Genève, le 13 mai 1925.

Cher Monsieur Dianu,

De retour à Genève d'une visite que je viens de faire à Varsovie, je trouve votre aimable lettre du ler mai, pour laquelle je m'empresse de vous remercier.

J'ai, en effet, reçu le volume intitulé "The Religious Minorities in Transylvania", et je suis très content d'avoir votre lettre pour pouvoir mieux apprécier la situation.

Je partirai ce soir de nouveau en voyage d'affaires, cette fois à Londres et Paris. Mais je serai de retour dans une semaine et espère pouvoir alors rester ici tranquillement jusqu'après la session du Conseil du mois de juin.

Monsieur N. Dianu
Directeur adjoint du service
du propagande et de la presse,
Ministère des Affaires Étrangères,
Bucarest.
Sursa: A.S.D.N., 41/43275/1481; Boîte: R. 1627.

Conferința de pace de la Paris și frontiera de răsărit a României

Anatol Petrencu
Universitatea din Chişinău

1. Problemele reglementării postbelice au constituit principala temă a raporturilor internaționale în primii ani după terminarea celui de-al doilea război mondial.

Una din chestiunile centrale a fost cea legată de elaborarea şi semnarea Tratatelor de pace cu foştii aliați ai Germaniei, inclusiv România. Aceste subiecte au fost deja cercetate în istoriografia națională, ne referim la lucrările istoricilor V.Fl. Dobrinescu, Gh. Buzatu, Ion Constantin etc. - şi cea de peste hotarele României (lucrările dnei K. Jignea etc.). Însă publicarea recentă a unor noi documente din arhive, scoaterea de sub tipar a unor prestigioase studii, impun necesitatea generalizării subiectelor legate de participarea României în cel de-al doilea război mondial.

2. Problema frontierei de răsărit a României a apărut o dată cu raptul Basarabiei, Nordului Bucovinei, ținutului Herța, a unor insule de la Gurile Dunării de către U.R.S.S., în iunie 1940.

Folosindu-se de împrejurările prielnice din vara anului 1941, Ion Antonescu a intrat în războiul sfânt împotriva Sovietelor pentru a elibera teritoriile naționale ale României. În a doua jumătate a lunii iulie 1941, teritoriile Bucovinei şi Basarabiei au fost eliberate iar frontiera pe Nistru restabilită. Altfel spus, România şi-a reîntronat suveranitatea asupra teritoriilor ei naționale.

3. Guvernul mareşalului Ion Antonescu a depus eforturi sporite pentru a demonstra opiniei publice internaționale caracterul românesc al celor două provincii istorice şi drepturile legitime ale României asupra lor. Este vorba şi de redactarea şi publicarea unor materiale, traduse în limbile germană, italiană, engleză şi franceză (Vezi Anexa).

Este vorba, în continuare, de preocupările personale ale profesorului Mihai Antonescu, preşedinte ad-interim al Consiliului de Miniştri, referitoare la teritoriile româneşti din Est. În martie 1943, Mihai Antonescu a redactat un impresionant

articol intitulat "Basarabia, pământ al Europei". Referindu-se la raptul sovietic din iunie 1940, Mihai Antonescu sublinia: *"Pământul Moldovei noastre, al Basarabiei şi Bucovinei, ne-a fost cotropit în dispreţul dreptului ginţilor, al drepturilor istorice şi de liberă determinare, ca şi al angajamentelor din 9 februarie 1929 şi 3 iulie 1933, U.R.S.S. devenind astfel, prin agresiunea sa, vinovată de prăbuşirea întregului sistem teritorial român şi pe alte graniţe"*[1]. Autorul articolului a demonstrat că Basarabia este *"nu numai pământ românesc, Basarabia este întregul sistem al Europei"*[2], evidenţiind rolul pe care-l au românii la marginea civilizaţiei europene. "*Aici, mai mult ca oricând* - scrie Mihai Antonescu - *misiunea noastră politică europeană de popor de margine şi funcţiunea de echilibru şi pavăză pe care o reprezintă Basarabia pentru întreaga civilizaţie a Europei, constituie nu postulate de cugetare, ci tragice trăiri de destin*"[3].

4. La scurt timp după declanşarea războiului germano-sovietic, Kremlinul a avut grijă să impună noilor săi aliaţi, în primul rând Marii Britanii şi S.U.A., punctul său de vedere privitor la rapturile teritoriale realizate în anii 1939-1940. Deja în mai 1942, în timpul vizitei la Londra, Veaceslav Molotov a semnat cu britanicii **Tratatul de alianţă în războiul împotriva Germaniei hitleriste şi sateliţilor ei în Europa, de colaborare şi ajutor reciproc între U.R.S.S. şi Marea Britanie**, tratat ce avea o clauză secretă care prevedea recunoaşterea de către Marea Britanie a "drepturilor" Uniunii Sovietice asupra teritoriilor ocupate cu forţa armatelor în anii 1939-1940, printre acestea şi Basarabia, Nordul Bucovinei, Ţinutul Herţa. În vara aceluiaşi an, sovieticii şi-au impus punctul de vedere şi americanilor[4].

În 1943, Armata Roşie obţine victorii importante care au smuls iniţiativa strategică din mâinile ţărilor Axei, fapt ce a determinat Marea Britanie şi S.U.A. să cedeze şi mai mult în faţa presiunilor Moscovei.

5. La 23 august 1944, în Proclamaţia către ţară, regele Mihai I spunea că: "*România a acceptat armistiţiul oferit de Uniunea Sovietică, Marea Britanie şi S.U.A. Din acest moment încetează lupta şi orice act de ostilitate împotriva Armatei sovietice, precum şi starea de război cu Marea Britanie şi Statele Unite*"[5]. Regele Mihai a mai afirmat că: "*Naţiunile Unite ne-au garantat independenţa Ţării şi neamestecul în treburile noastre interne. Ele au recunoscut nedreptatea*

1 Arhivele Statului Bucureşti, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, d. 1264/1943, f. 70.

2 *Ibidem*.

3 *Ibidem*, f. 65. Textul articolului va vedea lumina tiparului într-unul din viitoarele numere ale revistei "Destin Românesc".

4 Mai detaliat vezi V.Fl. Dobrinescu, I. Constantin, *Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial (1939-1940)*, Iaşi, 1995, p. 254.

5 *România - marele sacrificat al celui de-al doilea război mondial. Documente.*, Bucureşti, 1994, p. 249.

Dictatului de la Viena prin care Transilvania ne-a fost răpită"[6]. Aşadar, România ieşea din război în condiţiile când armistiţiul nu fusese semnat, iar regele crezuse promisiunile sovieticilor. Încetarea focului fusese semnată abia la 12/13 septembrie 1944. În Proclamaţia regală nu s-a vorbit nimic despre Basarabia, Nordul Bucovinei, ţinutul Herţa. Era clar, că aceste teritorii treceau sub controlul sovieticilor. Armistiţiul a confirmat această temere: "*Se restabileşte frontiera de stat între U.R.S.S. şi România, stabilită prin acordul sovieto-român din 28 iunie 1940*" (art. 4)[7]. Nici un fel de acord sovieto-român, semnat la 28 iunie 1940, privitor la frontiere n-a existat.

6. La 21 noiembrie 1944, Comisia Aliată de Control (Citeşte: autorităţile sovietice staţionate în România) a cerut verbal guvernului Sănătescu ca toţi locuitorii Basarabiei şi Nordului Bucovinei, aflaţi în România, să se înapoieze în timpul cel mai scurt pe teritoriul acestor provincii, afirmându-se cum că ei ar fi fost "cetăţeni sovietici". Această pretenţie a sovieticilor nu s-a bazat pe nici unul din articolele Armistiţiului din 12/13 septembrie 1944. Toate argumentele guvernului de la Bucureşti privitoare la dreptul de opţiune al persoanelor vizate au fost respinse de sovietici. Guvernul român a fost nevoit să treacă la o tratare diferenţiată a pretenţiilor sovietice, cu scopul să salveze cât mai mulţi basarabeni şi bucovineni.

Prin instalarea la putere a lui Petru Groza (6 martie 1945), sovieticii şi-au asigurat rezolvarea pozitivă a tuturor pretenţiilor lor faţă de România. A fost "rezolvată" nu numai problema refugiaţilor, ci şi a teritoriilor româneşti, cotropite de sovietici în 1940 şi recucerite în 1944. Nu mult timp de la venirea la putere, la 29 martie 1945, Petru Groza, alături de el fiind Gh. Tătărescu, Savel Rădulescu, Ed. Ciuntu şi reprezentantul Kremlinului A. Pavlov, a declarat: "*Eu n-am nevoie de basarabeni. Vreau să fiu precis şi categoric: nouă nu ne-a trebuit Basarabia şi domnul Tătărăscu, care este compromis în chestiune, cred că este de aceeaşi părere. Prin acest schimb* (era vorba de 300 persoane contra basarabenilor care doreau să rămână în România - n.n.) *am putea face dovadă că nu avem nici o pretenţie asupra Basarabiei şi vom scoate astfel şi din acele minţi întunecate, care mai nutresc încă idei greşite cu privire la Basarabia*"[8]. Acesta a fost primul rod al cozilor de topor din România, puse în slujba sovieticilor. Mai putea fi oare vorba de o abordare a problemelor legate de teritoriile de Est ale României de către Bucureştii oficiali la o viitoare Conferinţă de pace? Binenţeles că nu.

7. În timpul lucrărilor Conferinţei de la Paris, în capitala Franţei a activat un grup de foşti diplomaţi şi oameni politici, printre care Grigore Gafencu, Alexandru Cretzianu, Grigore Niculescu-Buzeşti, V. Tilea etc. Aceşti patrioţi români au înaintat mai multe memorii Conferinţei, printre revendicări fiind şi cea

6 *Ibidem*.
7 *Ibidem*, p. 311.
8 V.Fl. Dobrinescu, I. Constantin, *op.cit.*, p. 317.

a restabilirii suveranității și autorității statului român asupra întregului teritoriu național. S-a cerut anularea efectelor pactului sovieto-german din 23 august 1939 și revenirea la proprietarul de drept al provinciilor smulse cu forța, în vara anului 1940. Marile puteri învingătoare, însă, n-au luat în considerație documentele prezentate. "Tăcerea" de care a dat dovadă delegația oficială a Bucureștilor în chestiunea graniței de răsărit este condamnabilă, consideră, pe bună dreptate, istoricii V.Fl. Dobrinescu și I. Constantin[9].

8. În cadrul Conferinței de la Postdam, din inițiativa președintelui H. Truman, a fost constituit Consiliul Miniștrilor Afacerilor Externe, din reprezentanții S.U.A., U.R.S.S., Marii Britanii, Franței și Chinei. Uniunea Sovietică a căzut de acord, dar a subliniat că, în elaborarea proiectelor Tratatelor de pace vor participa doar reprezentanții țărilor ce au semnat actul de capitulare. Tratatul de pace, semnat între România și Puterile Aliate, la 10 februarie 1947, consfințea rapturile teritoriale ale sovieticilor în iunie 1940.

9. În Basarabia postbelică s-a instaurat un sângeros regim comunist. În 1946-1947, provincia a fost cuprinsă de foametea organizată de autoritățile sovietice, care a secerat mii de vieți omenești. Și în aceste condiții de groază existau speranțe că Occidentul ne va salva. Astfel, în august 1946, în satul Obreja Nouă raionul Glodeni, s-a răspândit zvonul cum că "*rușii în curând vor pleca din Basarabia, în locul lor vor veni aliații*"[10]. În raioanele Râșcani și Sculeni se propaga ideea cum că "*Regele Mihai se va căsători cu principesa Angliei, în legătură cu asta Basarabia va fi oferită Marii Britanii*"[11].

ANEXA

Începând cu vara anului 1941, autoritățile de la București au organizat elaborarea și traducerea în limbile de circulație mondială a unor studii consacrate istoriei Basarabiei, Bucovinei, dreptului României asupra acestor provincii istorice. Mai multe studii au fost consacrate românilor transnistreni.

În Arhivele Statului București (fond Președinția Consiliului de Miniștri, d. 366/ 1941, f. 50-52) s-a păstrat lista articolelor elaborate în 1941. Considerând că ea poate prezenta un interes celor ce sunt preocupați de problematica dată, o publicăm mai jos.

---

9 *Ibidem*, p. 325.

10 Golod v Moldove (1946-1947). Sbornic documentov, Chișinău, 1993, p. 234.

11 *Ibidem*.

ARTICOLE REDACTATE DE DIRECȚIA DE STUDII
ȘI DOCUMENTARE ASUPRA BASARABIEI ȘI BUCOVINEI

Toate aceste articole sunt traduse în limbile germană, italiană și franceză.

I. Basarabia și Bucovina de Nord

1. *Drepturile românești asupra Basarabiei și Bucovinei de Nord și violentarea lor de către Ruși* (Broșură de circa 60 pagini, redactată pentru Legația Română din Washington).

2. E. Condurachi, *Situația economică a elementului românesc din Basarabia și Bucovina ocupate*

3. Idem, *Politica de comunizare a Sovietelor în Basarabia și Bucovina*

4. Idem, *Orașele românești din Basarabia și Bucovina după alungarea rușilor*

5. Fl. Codrescu, *Sărăcirea sistematică a țărănimii basarabene și bucovinene sub regimul bolșevic*

6. Idem, *Basarabia și Bucovina de Nord în spațiul economic românesc*

7. Pop Mihai, *Declarațiile reprezentanților Ucrainienilor și Rușilor din Basarabia și Bucovina de Nord*

8. Philippide Al., *Un an de dominație roșie*

9. Strungariu D., *În legătură cu împărțirea pământurilor în Basarabia și Bucovina*

10. Smochină N., *Situația țăranilor și muncitorilor din Basarabia și Bucovina*

11. Iordache A., *Ororile bolșevicilor în Basarabia și Bucovina de Nord*

12. Idem, *Reorganizarea Basarabiei și Bucovinei*

II. Basarabia

1. Brătescu Cr., *Situația sanitară din Basarabia. Ocrotirea mamei și a copilului sub stăpânirea românească*

2. Idem, *Situația sanitară a Basarabiei. Combaterea boalelor contagioase sub stăpânirea românească*

3. Idem, *Situația sanitară din Basarabia sub stăpânirea românească*

4. Bernea E., *Cultura și civilizația românească Basarabia*

5. E. Condurachi, "Cetățile moldovenești de pe malul Nistrului"

6. Idem, *O carte italienească despre Basarabia* (Franco Trandafilo, *Basarabia terra di dolore*)

7. C. Codarcea, *Cum au distrus bolșevicii proprietatea*

8. Idem, *Gospodărie comunistă în republica moldovenească*

9. I. Frunzetti, *Insinuări sovietice cu privire la Basarabia artistică*

10. Idem, *Acțiunea de culturalizare a României în Basarabia (Lupta contra analfabetismului)*

11. Idem, *Basarabia, Considerațiuni geopolitice*

12. Popp N., *Basarabia etno-demografic*

13. Idem, *Basarabia, situația geo-politică*

14. Strungariu D., *Basarabia, drepturi istorice*

15. Smochină N., *Minoritățile din Basarabia. Situația populației din Basarabia după anexarea acesteia de către Ruşi, 1812*

16. Idem, *Drepturile Românilor asupra Moldovei dintre Prut şi Nistru*

17. Idem, *De la cine au luat Ruşii Basarabia*

18. Idem, *Limba moldovenească o invenție a ştiinței sovietice*

19. Idem, *Basarabia şi Românii de peste Nistru*

20. Ursu Horia, *Ce a fost şi ce este Moldova*

21. Idem, *Ruşii la Gurile Dunării*

22. *Actul Unirii Basarabiei 1918*

23. C. Codarcea, *Bestialitatea sovietică față de populația civilă şi prizonieri*

24. Iordache A., *Basarabia din nou pământ românesc*

25. Philippide Al., *Devastarea Basarabiei*

26. Idem, *Basarabia în cultura românească*

27. Ursu Horia, *Orori bolşevice în Basarabia românească*

III. Bucovina

1. E. Condurachi, *Mânăstirile Bucovinei*

2. Berza Mihai, *Viața spirituală în Bucovina*

3. Pop Mihai, *Bucovina, importanță strategică*

4. Idem, *Bucovina pretențiunile Ucrainenilor şi argumentele noastre politice şi diplomatice*

5. Popp N., *Bucovina, destinul ei istoric*

6. Idem, *Bucovina etnic-demografic*

7. Smochină N., *Reforma agrară românească şi cea sovietică în Bucovina*

8. Idem, *Ucrainienii din Bucovina. Istoricul şi statistica*

9. Ursu Horia, *Bucovina, leagănul Moldovei*

10. Idem, *Actul Unirii Bucovinei în 1918*

11. Idem, *Bucovina, pământ românesc*

12. E. Condurachi, *Mânăstirea Putna centrul artistic şi cultural al Moldovei*

13. Grecescu C., *În amintirea voievodului de la Putna*

14. Philippide Al., *Ştefan cel Mare, simbol al trăiniciei româneşti*

15. *Ştefan cel Mare, apărător al civilizației europene*

16. Pop Mihai, *Ștefan cel Mare, Domnul Moldovei și apărătorul creștinătății*

17. Strungariu D., *În amintirea lui Ștefan cel Mare*

IV. Transnistria

1. E. Condurachi, *Românii de dincolo de Nistru în trecutul poporului român*
2. Idem, *Ucraina moldovenească în vremea lui Duca Vodă*
3. Codarcea C., *Viața religioasă în U.R.S.S. și Românii transnistrieni*
4. Idem, *Românii transnistrieni împotriva destrămării familiei prin comunism*
5. Idem, *Presa și literatura românească în Transnistria*
6. Codrescu Fl., *Importanța și evoluția situației economice a Românilor Transnistreni*
7. Grecescu C., *Date statistice cu privire la Românii de peste hotare*
8. Pop Mihai, *Întinderea spre răsărit a spațiului român*
9. Philippide Al., *Vechimea Românilor transnistreni*
10. Idem, *Când și cum au ajuns Românii dincolo de Nistru*
11. Smochină N., *Românii de peste Nistru*
12. Idem, *Românii din Rusia Sovietică*
13. Idem, *Hotărârea Românilor de peste Nistru de a se uni cu România*
14. Samarineanu I., *Țara de dincolo de Nistru*
15. Rădulescu N.Al., *Republica moldovenească*
16. Ursu Horia, *Expansiunea Românilor dincolo de Nistru*
17. Idem, *Trecutul militar al Românilor transnistrieni*
18. Idem, *Tradiția istorică dincolo de Nistru*
19. Idem, *Harta așezărilor românești dincolo de Nistru*
20. Idem, *Transnistria românească*
21. Gino Lupi, *Românii transnistrieni*

Vaticanul în discursul politic românesc (1947-1953)

Şerban Turcuş
Universitatea "Babeş-Bolyai" Cluj-Napoca

Între anii 1947-1953 s-au produs în viaţa politică, socială economică şi culturală a României mutaţii care au însemnat o ruptură accentuată cu perioada interbelică. Acţiunile de *sovietizare* a României au restructurat întregul eşafodaj instituţional, şi întreaga alcătuire interbelică a fost constrânsă să facă loc unor realităţi,oameni şi atitudini noi, importate, ce au încercat şi au reuşit o bună perioadă de timp să se grefeze în viaţa publică românească. Sistemul de relaţii construit cu grijă în 20 de ani de guvernare interbelică a fost răsturnat şi, datorită reorientării ideologice ,cea mai mare parte a bagajului cultural elaborat în această perioadă a fost abandonat, refuzat, blamat.

Unul din câştigurile perioadei interbelice a fost stabilizarea şi echilibrarea situaţiei religioase la nivelul întregii ţări. Cu suficiente accidente care însă nu au reuşit să obstrucţioneze echilibrul dobândit prin o diplomaţie abilă, statul român a asigurat în anii interbelici liberul exerciţiu pentru confesiunile recunoscute de stat. După 1947 o dată cu înlăturarea regimului parlamentar şi înlocuirea forţată a monarhiei cu Republica Populară Română, începe o etapă care se va solda cu consecinţe grave pentru liberul exerciţiu al religiei şi care corespunde cronologic cu începutul perioadei de *export al stalinismului* ca model de organizare a economiei şi societăţii.[1]

Conform politicii de regularizare a raportului dintre Biserică şi stat, Biserica catolică reuşise să încheie cu statul român un concordat care dădea o notă amiabilă relaţiilor dintre Città del Vaticano şi România. Tocmai ea va fi unul din obiectivele principale în politica de reconsiderare a statutului confesiunilor în România şi a redimensionării politicii externe a României cu ţările europene şi S.U..A.

În o ţară majoritar ortodoxă catolicismul de ambele rituri reprezenta o minoritate. O minoritate extrem de activă, prezentă în mai toate domeniile unde

---

1 **L'età dello stalinismo**, a cura di Aldo Natale e Silvio Pons, Roma, 1991, passim.

se obţinuse agrementul statului român şi unde avea o activitate universal recunoscută. Prezenţa ei în România nu numai că era consimţită, dar devenise o realitate fără de care nu era de conceput o viaţă religioasă românească. Perioada interbelică a creat însă prin validarea constituţională un concept nu tocmai funcţional în context confesional şi anume cel de "Biserică naţională" atribuit Bisericii Ortodoxe Române. Atributul *naţional* excludea cel puţin formal din sfera ei 1.561.000 catolici de rit bizantin care erau în majoritate zdrobitoare români, fără a mai vorbi de segregarea în relaţie cu celelalte confesiuni recunoscute prin lege. O astfel de perspectivă constituţională a dus Biserica Ortodoxă Română la elaborarea unei eclesiologii extrem de interesante şi de incisive datorată şi faptului că după 1918 se trecuse şi la unificarea în plan administrativ a ortodoxiei româneşti. O astfel de unificare ridica problema contenciosului ecleziastic care exista în Transilvania de peste 220 de ani, acela al fracturii confesionale în rândul populaţiei româneşti. Perspectiva eclesiologică se pare că urmărea o soluţie definitivă pentru rezolvarea acestei *schisme* în interiorul Ortodoxiei româneşti, care, recunoscând primatul papal, dar mai înainte de toate comuniunea cu Biserica romană, certifica o orientare nu tocmai în acord cu principiile eclesiologice ale Bisericii ortodoxe în general. Aceasta îşi maturizase rezistenţa tocmai prin refuzul abdicării în faţa unei bine articulate politici de unificare religioasă a Sfântului Scaun, extrem de activă din perioada posttridentină până la jumătatea secolului al XIX-lea. O altă dimensiune a aceleiaşi eclesiologii era faptul că prin atributul *naţional* ce îi era ataşat, Biserica Ortodoxă Română ducea o politică de teritorializare,care avea însă de înfruntat unităţi teritoriale cu caracter confesional nu numai greco-catolic, dar şi romano-catolic. Ultimele aveau şi ele în componenţă populaţie românească; or ecourile unor teoreticieni de dreapta conform cărora calitatea religioasă de ortodox este coextensivă calităţii etnice de român, erau încă destul de prezente în gândirea ecleziaştilor români la jumătatea anilor'40. Statul român, deşi acceptase soluţia" Bisericii naţionale" nu a dus în perioada interbelică o politică de frustrare a Bisericii Catolice în România. În spiritul public din ţară a existat dimensiunea clară a coexistenţei confesionale, care, în pofida exceselor unor personalităţi a dat măsura democratizării şi a standardului de viaţă oferit de România în acord cu orientarea general prooccidentală a întregii politici româneşti.

Mutaţiile sesizabile la nivelul conceptelor cu care operau ierarhii,teologii,cât şi filozofii români care le sprijineau poziţiile se datorau unei orientări eclesiologice şi general teologice de sorginte rusă, profund antioccidentală. Profitând de o remarcabilă prezenţă slavă în viaţa liturgică românească de-a lungul secolelor, ei încercau să reactiveze prin diverse canale slavofilia şi, printr-o falsă interpretare istorică, o legau genetic de Ortodoxie. Un astfel de curent, deşi, aparent, era combătut de curentul ortodoxist naţional născut în România în al treilea deceniu

al secolului nostru, cocheta însă prin legătura genetică stabilită între români şi pământul pe care se născuseră, mult mai mult cu gândirea teologică rusă, şi nu cu cea de mai bună calitate, decât cu cea greacă. Şi aceasta era profund anticatolică, dar se situa mai aproape de nivelul conceptelor decât de al atitudinilor. În momentul ocupației sovietice comuniunea ortodoxă româno-rusă a fost reactivată şi deşi Biserica rusă era vlăguită datorită persecuțiilor lui Stalin s-a uzat de ea pentru a oferi Bisericii Ortodoxe Române repere pentru o acțiune de izolare şi desființare a realităților ecleziastice occidentale,care în valul de contagiune stalinistă a Europei de est erau interpretate ca fiind contrarevoluționare, probabil datorită structurii supranaționale a Bisericii catolice şi a ataşamentului profund al acesteia la valorile umane aşa cum le consacrase modelul de viață occidental şi pe care până la urmă Biserica catolică le recunoscuse.

În perioada aflată în discuție Biserica catolică nu făcuse din punct de vedere eclesiologic concesii punctului de vedere ecumenic(mişcare încă incoerentă). Pontificatele lui Pius al XI-lea şi Pius al XII-lea se remarcaseră prin înăsprirea pozițiilor rigide față de problema definirii Bisericii catolice în raport cu celelalte confesiuni. Mai ales pontificatul celui din urmă a fost de un accentuat conservatorism, mulți specialişti în istorie ecleziastică considerându-l apogeul monarhiei pontificale posttridentine[2]. Aceşti doi pontifi continuă de fapt tezele lui Pius al IX-lea despre unicitatea Bisericii fondate de Cristos şi operă de el voită,în relație cu această unică Biserică,Bisericile ortodoxe fiind definite ca dizidente. Ele nu constituie domeniu al misiunii, ci al uniunii. Sfântul Scaun recunoaşte că între Bisericile ortodoxe şi cea catolică sunt probleme şi litigii atât de ordin spiritual cât şi în ceea ce priveşte jurisdicția, însă există mai presus de toate o comuniune imperfectă, iar teza unicității Bisericii implică teza unei *întoarceri sau a unei reconcilieri.* Se recunosc vechile rituri ale Bisericilor orientale ca fiind legitime,dar asta doar în cadrul *catolicității* Bisericii[3]. În raporturile dintre Biserică şi stat cei doi pontifi au păstrat doctrina elaborată de Leon al XIII-lea:Biserica este o societate prin natură şi drept perfectă"societas genere et iure perfecta", iar destinul final al umanității fiind de ordin spiritual, Bisericii trebuie să i se supună societatea temporală[4]. În momentul în care pericolul comunist a început să-şi facă simțită prezența dincolo de frontierele Uniunii Sovietice,poziția lui Pius al XII-lea a devenit extrem de rigidă în legătură cu posibilitatea coabitării dintre Biserică şi statul organizat după model sovietic, luând măsuri pentru excluderea din interiorul Bisericii a oricărei inițiative care ar fi vizat găsirea unor puncte comune cu noua realitate socială şi politică instaurată de sovietici în Europa centrală si de est. Actul relevant în acest sens este decretul din 1 iulie 1949 al Sfântului Oficiu,instanța

2 A.Riccardi,**Governo e profezia nel pontificato di Pio XII**, în "Pio XII", a cura di A.Riccardi, Bari, 1984, p.31-92.

3 V.de Vries,**Ortodossia e cattolicesimo**, Brescia,1983, 144-146.

4 Yves Congar, **L'Eglise. De Saint Augustin à l'époque moderne**, Paris, 1970, p.452.

care veghea la păstrarea nealterată a adevărurilor de credinţă aşa cum fuseseră ele consacrate de concilii şi de magisteriul pontifical de-a lungul veacurilor, şi care excomunica pe toţi catolicii ce sprijineau partidele comuniste[5].

Momentul de răsturnare al întregului eşafodaj instituţional democratic imediat după terminarea celui de-al doilea război mondial prin masivul şi decisivul aport sovietic s-a repercutat adânc şi în realităţile confesionale din România. Loviturile cele mai dure le-a receptat Biserica catolică.

Până la 1948 catolicii din România erau în număr de 2.743.000,din care 1.561.000 de rit oriental şi 1.182.000 erau de rit latin, formând 15% din populaţia totală a României,al doilea grup religios ca proporţie după ortodocşi.După semnarea Concordatului din 10 mai 1927 între Sfântul Scaun şi Guvernul român, catolicii din România aveau 11 dioceze, din care 5 erau compuse din credincioşi greco-catolici si 6 din credincioşi romano-catolici. Diocezele romano-catolice erau: Arhiepiscopia de Bucureşti, Episcopiile de Alba Iulia, Iaşi, Timişoara, Satu Mare şi Oradea, ultima unită la 9 aprilie 1948 cu cea de Satu Mare. Diocezele de rit bizantin aşa cum au fost ele fixate prin Constituţia Apostolică **Solemni Conventione** din 5 iunie 1930 erau:Arhidioceza de Făgăraş şi Alba Iulia, diocezele de Cluj-Gherla, Oradea, Lugoj şi Maramureş[6]. După datele statistice de la începutul anului 1948 situaţia era următoarea:

Diocezele greco-catolice:	nr.de credincioşi	parohii	preoţi
Făgăraş	481000	633	694
Gherla	421000	463	417
Oradea Mare	200000	212	261
Lugoj	119000	235	288
Maramureş	350000	264	306
Total	1.251.000	1807	1964

Diocezele romano-catolice:	nr.de credincioşi	parohii	preoţi
Bucureşti	60000	34	66
Alba Iulia	400000	266	411
Iaşi	140000	109	98
Timişoara	380000	164	270
Satu Mare	202000	121	242
Total	1.182.000	694	1687

5 C.N.Cianfarra,**The Vatican and the Kremlin,** New York,1950, passim.
6 Aristide Brunello, **La chiesa del silenzio,** Edizioni Paoline, Ostia, 1953, p.87.

Biserica catolică de ambele rituri deținea și:

52 așezăminte religioase masculine cu 318 membri
91 așezăminte religioase feminine cu 1826 membre
224 institute de educație masculine cu 28000 elevi
152 institute de educație feminină cu 23000 eleve ,
111 institute de binefacere și asistență (orfani, recuperare psihică și fizică,aziluri) cu circa 10000 asistați[7].

Așadar, statisticile mărturisesc o situație echilibrată, cu o Biserică catolică activă, prezentă în instanțele unde deja era consacrată în plan mondial, cu activitate de misiune propriu-zisă și nu de prozelitism, căci dacă s-ar face un calcul proporțional s-ar constata că ritmul de creștere al populației catolice de ambele rituri se încadrează în parametri demografici normali, concordanți cu ritmul de creștere a societății general românești.

Raportul de forțe în Europa centrală și orientală la sfârșitul anului 1947 era evident în defavoarea aliaților occidentali, iar situația pe teren dădea câștig de cauză sovieticilor. În munca de inserare a structurilor de putere calchiate după model sovietic se aveau în vedere toate structurile organizate prezente în România. Din punct de vedere teoretic etapa care începe în anul 1947 se remarcă prin difuzarea așa-zisului stalinism jdanovian, caracterizat printr-un accentuat militantism politic al culturii și presei și lupta contra cosmopolitismului[8]. Or, care din instituțiile țării era cea mai *cosmopolită* din punct de vedere al sovieticilor și nu numai?Răspunsul era simplu: Biserica catolică, care era particulară prin organizare. Practic era singura instituție supranațională în teritoriul românesc, ce nu cocheta cu forța de ocupație, restul fiind sau distruse sau orientate spre est. Ponderea Bisericii catolice era totuși prea mare în realitățile țării, pentru a putea fi rezolvată prin măsuri administrative, astfel că încadrarea și funcționarea ei într-o zonă de neutralitate socială și politică era cea mai bună soluție. Măsurile politice luate pentru a anihila statutul Bisericii catolice din România vor fi în permanență însoțite de un discurs politic incisiv, vindicativ care se remarcă prin incultură și opacitate. Când ne referim la discursul politic trebuie să considerăm nu numai pe oamenii politici ai momentului,dar și pe cei care au agreat și sprijinit politica de neutralizare a Bisericii catolice din România și aici ne gândim la ierarhii ortodocși și clericii greco-catolici care au pactizat cu autoritățile prosovietice în a da lovitura fatală Bisericii greco-catolice și la reprezentanți ai eșalonului doi ai Bisericii romano-catolice, care au consimțit la colaborarea cu autoritățile prosovietice în tentativa de constituire a unei Biserici catolice independente.

La o analiză chiar și superficială, discursul politic românesc în raport cu realitatea Bisericii Catolice se resimte de o insuficientă cunoaștere a acesteia. În cultura românească contactele științifice cu doctrina și teologia catolică, dacă

7 **Ibidem**,p.88.
8 **L'età dello stalinismo** ...,passim

nu au fost marginale, nu au penetrat niciodată masiv în rândul intelectualilor români. Momentul de maturizare intelectuală din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea corespunde, în plan european, unei etape de negare a discursului teologic şi ataşate profund de valorile liberale contestate de Biserica catolică în acel moment. În situaţiile cheie din secolul trecut din istoria românilor mesajul catolic nu a fost perceput mai deloc,cu excepţia Transilvaniei, unde situaţia politică era de natură însă să facă contraproductivă orice colaborare între cele două ramuri catolice. Unirea din 1918 a oferit posibilitatea difuzării măcar în parte a mesajului Bisericii catolice, dar tensiunea existentă la nivel etnic, coroborată cu atitudinea suverană a Bisericii ortodoxe şi larga emulaţie naţionalist-ortodoxistă din cultura românească, au obstrucţionat şi mai mult, posibilitatea cunoaşterii realităţilor catolice.Etapa în care a intrat România după 1947 a reactivat practic discursul anticatolic latent din cultura română şi a augmentat în mod neaşteptat discursul stalinist în problema bisericilor. Biserica Română Unită în confruntare în Transilvania în problema identităţii ritului cu Biserica ortodoxă făcuse unele concesii în ceea ce priveşte *latinizarea* formală, oferind posibilitatea - în urma confuziilor generate de rea voinţă sau incultură -acuzării acesteia ca fiind *anaţională* cu toate consecinţele ce derivau de aici.Politica antioccidentală dusă de Uniunea Sovietică după 1947 şi impusă şi ţărilor aflate sub ocupaţia Armatei Roşii corespundea în mare măsură cu discursul anticatolic(identificat ca antioccidental) al Bisericilor ortodoxe din spaţiul de ocupaţie sovietică,iar identitatea Bisericii catolice în această viziune era *antidemocratică* şi fireşte antiortodoxă. Discursul politic românesc din perioadă în relaţie cu Sfântul Scaun nu diferă prea mult de cel general sovietic(corespunzător ariei de dominaţie a U.R.S.S.)

Trebuie să subliniem că majoritatea luărilor de poziţie faţă de Sfântul Scaun, materializate în discursuri, articole în presă, note oficiale redactate de guvern sau de Biserica ortodoxă şi cea catolică *schismatică*[9] ,au adesea un conţinut sărăcăcios ce frizează cel mai adesea fără motivaţie duşmănia,nuanţele fiind determinate nu de modificări ale poziţiilor, ci de disponibilităţile aparatului propagandistic sovietic şi românesc la un moment dat. O primă remarcă pe care o putem face relativ la discursul politic al autorităţilor române faţă de Sfântul Scaun este aceea că în toate luările de atitudine care au ca destinaţie Biserica catolică se utilizează numele propriu Vatican. Citim astfel într-o cuvântare a lui Gheorghiu-Dej din primăvara lui 1948: *Peste tot în lume clerul catolic ascultă ordinele Vaticanului* sau, în declaraţia adunării de la Alba Iulia din 21 octombrie 1948, primul punct din declaraţie este *...rupem pentru totdeauna legăturile noastre de orice natură ar fi cu Vaticanul.*[10] Explicaţia trebuie căutată în faptul că autorităţile comuniste recunoşteau Sfântului Scaun doar calitatea de stat obţinută în urma acordurilor de

9 Utilizăm acest adjectiv cu sensul de refuz al recunoaşterii jurisdicţiei păstorului universal.

10 **A.Brunello,op.cit.**,p.89

la Lateran,conform normelor comune ale dreptului internațional. Ele încercau să nege și să împiedice orice jurisdicție instituțională legală asupra Bisericii catolice, considerând statutul particular al ei ca nul sau oricum lipsit de validitate în perspectiva extrateritorialității și negând astfel ceea ce constitua fundamentul catolicității. Refuzul utilizării denumirilor consacrate de Sfântul Scaun și Biserică catolică denotă clar direcția pe care o lua diplomația românească în acord cu politica internă dictată de sovietici de a acuza statul Vatican și nu Biserica de ingerință în afacerile interne ale statului și de a pregăti prin obturarea tuturor canalelor de comunicație între centrul catolicității și catolicii români, drumul pentru ceea ce au și intenționat să facă *naționalizarea* Bisericii catolice din România. O a doua remarcă este că se pune în permanență un accent strident pe un aspect familiar lumii creștine orientale, și anume personalizarea Bisericii catolice, observabilă în utilizarea sintagmelor de genul *Roma papilor* sau a formulărilor *O parte din strămoșii noștri îndemnați de false promisiuni au rupt unitatea religioasă din Ardeal și s-au unit cu Papa din Roma*. Această operație inducea la identificarea conducătorului cu instituția(papa=Biserica) și era o chestiune adânc reflectată în discursul general ortodox care, conștient că proximitatea comunităților catolice și ortodoxe a dus la o conviețuire lipsită de tulburări, desprindea din magisteriul pontifical acele direcții de acțiune care afectau statutul special al ortodoxiei(autodefinită prin contrapunere la creștinismul occidental și nu prin determinarea punctelor comune cu acesta) în cadrul lumii creștine, profitând și de relativa cezură culturală dintre țările majoritar ortodoxe și cele majoritar catolice. Cum identitatea confesională a țărilor cu care atât Rusia cât și România s-au confruntat de-a lungul istoriei,respectiv Polonia și Ungaria,era catolică, devenea firească și politizarea și etnicizarea relațiilor interconfesionale, în consecință papa fiind coresponsabil al diferendului ca orice alt element de ordin civil. Este cert că magisteriul pontifical al lui Pius al XII-lea a consacrat mai deplin ca oricând teza monarhiei pontificale, dar nimeni niciodată nu a expus măcar ipoteza că Biserica se confundă cu papa. Aceasta era însă o teză adânc inculcată în publicul românesc, iar acum mai mult ca oricând era binevenită pentru că solicita prin jocul de cuvinte sesizarea antagonismului dintre organizarea centralizată a Bisericii catolice *de sus în jos* și organizarea democratică *de jos în sus* a Bisericii Ortodoxe. Personalizarea Bisericii catolice în Pius al XII-lea era o operație logică simplistă, făcând parte din recuzita propagandei ortodoxe preluate de sovietici și care în căutarea impactului major al informației cu publicul nu putea lucra cu concepte și abstracțiuni,ci trebuia să ofere imagini concrete care să fie coerente, facil inteligibile, capabile să stimuleze tensiunea mentală. Practic aceste două substantive, Vaticanul și papa, sunt principalele cu care opera aparatul politic din România comunistă, eludând astfel realitatea concretă catolică din discursul său. Glisarea terminologică este facilă și o putem repera în textul adunării de la Cluj din 1

octombrie 1948 de *revenire în sânul Bisericii Ortodoxe Române* unde se precizează "decidem să rupem relațiile cu *Vaticanul* şi mai apoi vom asculta doar de conducătorii numiți de *Sfânta Biserică Ortodoxă Română*."[11]

Afirmând deci că Pius al XII-lea şi antecesorii săi au fost responsabili de multe neajunsuri pentru istoria românilor, aparatul propagandistic a deschis o campanie furibundă vizând distrugerea Bisericii catolice de ambele rituri, pe una prin topirea structurilor sale în cadrul instituțional ortodox,pe cealaltă prin tentativele repetate de impunere a autonomiei sau independenței cultului catolic latin. S-au reactivat teze din perioada antebelică (crearea episcopiei de Hajdu-Dorog), care au fost proiectate în cronologie apropiată,vorbindu-se despre abandonarea intenționată de către Pius al XII-lea a intereselor românilor din Transilvania în favoarea statului maghiar, dar fără a se spune nimic despre o cesiune teritorială contemporană celor care serveau lecții,şi care privea Basarabia şi nordul Bucovinei, ca să nu mai pomenim de ocupația sovietică în țară. Tot în aceeaşi direcție se insista pe sprijinul pe care-l acordase Sfântul Scaun în perioada interbelică,aşa numitului *Status Catholicus Transilvaniae*, fără a se pomeni nimic însă despre tentativele de reînființare a acestuia în o formulă dictată de comunişti şi care ar fi pus bazele unei bizare Biserici catolice naționale. Tot pentru a încuraja propaganda anticatolică s-a înființat asociația *Anti-Pius,* refuzul încadrării clerului catolic în o astfel de asociație fiind pedepsit cu privarea de libertate.

Exportul de revoluție stalinistă în Europa se pare că a încurajat pe reprezentanții Bisericii ortodoxe de la noi din acel moment să facă servicii gratuite propagandei sovietice sau poate să răspundă unei comenzi sovietice, căci numai aşa se poate interpreta articolul arhimandritului Valerian Zaharia din *Universul* din 26 noiembrie 1949, unde strecoară afirmații care nu aveau nimic comun cu relația confesională: *papa este implicat cu armata lui de iezuiți în falsificarea alegerilor contra muncitorilor din Italia, ieri susținător al lui Hitler şi Mussolini, în favoarea cărora a constrâns partidele catolice să se autodizolve,astăzi partizan al delincvenților publici ai finanței americane,. cu un patrimoniu personal de trei miliarde de dolari*[12]. În consecință, în viziunea semnatarului papa devenea unul din delincvenții mondiali notorii, Biserica o imensă gestiune financiară, iar iezuiții un corp specializat în lovituri de stat.Abandonul oricărei moralități devenea normă de conduită pentru dirigenții români ai momentului (câți erau români!).

Interesantă este poziția adoptată de patriarhul Iustinian,a cărui succesiune în urma morții patriarhului Nicodim nu este suficient lămurită şi influențe de natură politică în momentul accederii la tronul patriarhal nu-i sunt străine. În discursul pe care întâistătătorul Bisericii Ortodoxe Române îl ține la 6 iunie 1948 în Biserica Sfântul Spiridon din Bucureşti cu ocazia întronizării se regăsesc multe

11 Al. Rădulescu, Al. Sâdeanu, **Reîntregirea Bisericii româneşti din Ardeal,** Bucureşti,1949,p.18- 19

12 **"La Civiltà Cattolica"**, Roma, 1950, vol.1, quaderno 2394, p.707

din tezele tradiționale, dar și unele noi. În primul rând este o continuitate a perspectivei uniunii religioase în Transilvania ,care nu este văzută ca o schismă, ci ca un rapt, românii ortodocşi uniți cu Roma fiind victimele *hoțului care vine doar pentru a fura și a ucide.* Conduita ierarhilor ortodocşi rămâne constantă în a nega orice element pozitiv în uniunea religioasă, dar evoluția discursului lui Iustinian ia o turnură nouă atunci când, comprimând mai multe fapte istorice în o singură idee,emite următoarea sentință: *Au rămas acum doar oile,pentru că de hoți și de urmașii lor,românii s-au eliberat abia pe 30 decembrie 1947*[13] .Patriarhul acreditează ideea,aşa cum urmându-i exemplul o va face și o pleiadă de teologi ortodocşi a unei coabitări dificile a Bisericii ortodoxe cu regalitatea, în care Sfântul Scaun are cel puțin jumătate din vină: *Ultimul pilastru al cesaro-papismului și al imperialismului în aceste părți,ultimul dintre Hohenzollerni a abdicat".* Postura în care se găsea Iustinian solicita o detaşare de realitățile politice de dinainte de 1947, dar asocierea regalității la o acțiune adversă Bisericii Ortodoxe nu putea fi moral cauționată, mai ales că dinastia oferise în nenumărate rânduri sprijin necondiționat Ortodoxiei româneşti. Falsul era dus până la absurd numai pentru a justifica situațiile prezente. De unde considerație pentru papă ca Suveran Pontif, când nu era considerație pentru istoria românilor. Cesaro-papismul era o noțiune vetustă, am putea spune scoasă de la *Lada de gunoi a istoriei* și care în mod forțat era asociată imperialismului, se pare fără conştiinta clară, sau poate tocmai în pofida acesteia, apartenenței la un nou imperialism, cel sovietic. Discursul se încheia apoteotic: *Cele mai mari perspective se deschid când vom putea făuri și strânge într-o singură biserică națională tot clerul și tot poporul român.* În spatele acestui profetism se ascundea clara intenție de uniformizare și depersonalizare a instituțiilor ecleziastice de diverse rituri, utilizând concepte care făcuseră carieră în viața publică românească. Și mai explicit în acest sens fusese mitropolitul Nicolae Bălan,care în adunarea de la 15 mai 1948 declarase: *Unității noastre naționale îi lipseşte încă ceva pentru a fi perfectă; trebuie să realizăm unitatea Bisericii strămoșilor*[14] Toată această atitudine demonstrează cecitatea celor care dirijau destinele Bisericii ortodoxe și care pentru punerea în practică a unor false teorii pactizau cu adversarul principal, a cărui atitudine era clar areligioasă. Această atitudine este explicabilă și printr-un aspect al politicii sovietice care, sesizând diferențierea netă între obediențele confesionale în Europa, accentua departajarea între Blocul ortodox și cel catolic și protestant. Ortodoxia devenea apanaj al lumii *democrate,* catolicismul al imperialismului putred și corupt pe care-l slujea. Scheme de gândire de o simplitate deconcertantă, care erau uşor asimilabile. În timpul vizitelor pe care le face patriarhul Alexei al Moscovei în România în vara lui 1947 și primăvara lui 1948 declară că regimul comunist a pus ortodoxia în condițiile

13 **Idem,** Roma, 1948, vol.4, quaderno 2360, p.223

14 A.Brunello, **op. cit.,** p.89

cele mai bune pentru a realiza uniunea tuturor bisericilor.Aceasta trebuia să se materializeze într-un *Front religios unic.* Era o perspectivă ridicolă aceea de a unifica toate bisericile în una singură ortodoxă, cu siguranță vis al propagandei sovietice, însă se pare că Iustinian nu era străin de gândul să o transpună în realitate. Astfel, preotul greco-catolic „apostat" Teofil Herineanu a fost consacrat ca episcop ortodox de Roman-Huşi, ulterior va deveni episcop şi arhiepiscop ortodox de Cluj, zonă unde erau prezente şi comunităţi romano-catolice.

În momentul înscăunarii, patriarhul Iustinian l-a încredințat că o grijă a sa trebuie să fie aceea de a antrena pe catolicii latini la ortodoxie.După aparențe, intenția patriarhului era de a încorpora Biserica romano-catolică în cea ortodoxă, păstrând ritul occidental[15]

Din analiza discursurilor din epocă se pare că a existat la un moment dat iluzia că în sfârşit Biserica ortodoxă se află pe poziții de egalitate, ca partener de dialog,dacă nu şi mai mult, cu Biserica catolică, unele atitudini şi sentințe având un adevărat gust *bizantin.* În *Universul* din 19 august 1949 patriarhul Iustinian ia atitudine publică în contra decretului Sfântului Oficiu din 1 iulie 1949, calificându-l ca eroarea cea mai gravă comisă vreodată de papi în materie de excomunicări colective şi ca o tentativă de a supune papei popoarele prin coerciție, în contrast cu duhul lui Christos: *Nimic din asta nu se întâmplă în țările de democrație populară datorită libertății religioase garantate prin lege. Dacă sunt episoade care dăunează episcopilor şi preoților aceasta se întâmplă din cauză că ei au conspirat contra statului, cum este cazul cardinalului Mindszenty. Adevăratul motiv al decretului contra comunismului revelă intenția de a proteja poziția cesaro-papistă a Vaticanului.*[16] Ideile patriarhului României reluau în context social-politic nou tezele ferme ale ortodoxiei, în primul rând pe cea a obedienței civile a Bisericii, atentatul la instanța statală fiind deopotrivă un atentat la instanța ecleziastică. Prezervarea ortodoxiei este logic legată de existența statului. Caracterul statului contează mai puțin decât existența lui. Aşa se explică de ce într-un mesaj din 22 februarie 1948 către Biserica Ortodoxă Română, Gheorghiu-Dej, ministru al Economiei Naționale, dar şi secretar general al partidului de guvernământ, încredința Biserica Ortodoxă că singurul obstacol care se opune comunismului în țară este Biserica Catolică. Acelaşi personaj revenea la 10 aprilie în acelaşi an, când, prezentând proiectul noii constituții, făcea din papă şi Vatican elementele fundamentale ale antiromânismului. Colaborarea autorităților statale şi ecleziastice ortodoxe este explicită şi în unele atitudini evident părtinitoare. Petru Groza făcea confesiuni relative la aceasta, declarând unui sacerdot catolic: *Ceea ce s-a făcut contra Bisericii unite este nimic în comparație cu ceea ce se va face contra Bisericii latine,* iar unui preot ortodox: *Dispozițiile contra Bisericii unite sunt doar floare la ureche în comparație cu cele pe care guvernul le*

15 A.Galter, **Il libro rosso della chiesa perseguitata,** Milano, 1952, p.287

16 "**La Civiltà Cattolica,**"Roma, 1950, vol.1, quaderno 2394, p.707

pregăteşte contra Bisericii latine.[17] Unii episcopi ortodocşi au respectat votul monahal al supunerii, dar în atitudini publice au luat poziţii mai puţin radicale decât ierarhii lor. Exemple sunt episcopii Nicolae Popovici din Oradea şi chiar Nicolae Colan din Cluj, care, în momentul ocupării catedralei unite din Cluj la 21 noiembrie 1948 a declarat: *Noi cinstim pe papă, dar la Roma, la casa lui, pentru că aici, între noi, nu are ce face.*[18]

Irenismul ca intenţie fundamentală de politică externă a blocului sovetic se regăseşte în discursul epocii. Identităţile sunt şi aici clar definite: pe de o parte luptătorii pentru pace, pe de altă parte adversarii păcii. Lupta pentru pace ca opţiune fundamentală a politicii externe sovietice a fost utilizată până la secătuirea sensului acestui substantiv. *Lupta pentru pace* ajunsese să fie obsesiv repetată la toate instanţele vremii. Pacea concepută ca respectarea obedienţei sovietice solicita indicarea precisă a adversarilor. Ce depăşea frontierele securităţii sovietice devenea volens-nolens adversar al păcii; frontierele securităţii sovietice corespundeau în mare cu frontierele statelor ocupate de sovietici, iar prezenţa elementelor alogene, străine *păcii,* era intolerabilă. Singura excepţie ce mai rămânea, după calculele autorităţilor, ca profitor al luptei contra *păcii* era Biserica catolică. În *Romániai Magyar Szó* din 18 decembrie 1949 şi 27 ianuarie 1950 se stabileşte identitatea sabotorilor păcii: *Truman, Churchill şi Papa,* susţinându-se opţiunea clerului catolic care aderă la poziţia guvernului român de menţinere a păcii. Pacea are dublu sens: pacea externă, care are ca finalitate atotputernicia modelului sovietic pe glob, şi pacea internă, care în cazul nostru înseamnă înţelegerea (subordonare cu perspectiva integrării - vezi cazul arhiepiscopatului *popular* la Bucureşti) între Stat şi Biserică.[19] Ecou al acestei direcţii este şi adunarea din 15 martie 1951 la Cluj, la Universitatea *Bolyai,* adunarea generală a Statusului(hibrid ecleziastic catolico-naţional), în care protopopul romano-catolic György Fodor sublinia: *Noi preoţii şi credincioşii catolici din România nu putem rămâne în spatele celor din Ungaria, Cehoslovacia şi Polonia, care au găsit calea dreaptă a unei colaborări între Biserică şi Stat, o colaborare care serveşte cauza sfântă a păcii.Cei care abuzează de numele Bisericii pentru scopurile lor necinstite,de reacţiune politică, nu pot fi consideraţi ca adevăraţii reprezentanţi ai Bisericii romano-catolice.*[20] Acest asalt din interior al Bisericii catolice subliniază puternic atacul instituţiilor statului de tip sovietic, care uza de toate mijloacele pentru descalificarea adversarului.Grav pentru instituţiile ecleziastice, atât răsăritene, cât şi apusene, că au acceptat încurajat şi uneori stimulat această opţiune a statului care nu avea nimic comun cu ele. Să ne gândim că Biserica română-unită a fost o *bombă cu*

17 **Idem,** Roma, 1949, vol.2, quaderno 2371, p.59
18 A.Galter, **op. cit.,** p.287
19 **"La Civiltà Cattolica",** Roma, 1950, vol.1, quaderno 2394, p.697
20 **Idem,** Roma, 1952, vol.3, quaderno 2449, p.24

efect întârziat în corpul eclesial ortodox, analiza de astăzi demonstrând că ea a adus doar prejudicii de ordin spiritual şi efemere beneficii de ordin material. Ceea ce s-a întâmplat în Biserica romano-catolică, mai ales cea maghiară din Transilvania, are rădăcini destul de adânci, adeseori în practica eclesială maghiară eludându-se sau obstrucţionându-se dispoziţiile Sfântului Scaun.Greşeala autorităţilor a pornit din faptul că ele nu au cunoscut niciodată îndeajuns de bine Biserica. Au confundat parohiile şi episcopiile cu simple circumscripţii, a căror integrare ar fi facilă, neînţelegându-se că aspectele de ordin spiritual al căror suport este Biserica nu se rezolvă administrativ, nici politic, realitatea lor spirituală fiind greu perceptibilă şi pentru cei care o promovau. Ateismul ca sistem ştiinţific abstract, impus cu forţa în succesiunea câtorva ani, nu putea înlocui creştinismul, care forjase comunitatea de naţiuni europene vreme de 2000 de ani.Confuzia de ordin ideologic a fost gravă şi mult din acest *aventurism* de pionieri ai comunismului se datorează dirigenţilor din ţară. Atacurile la adresa Sfântului Scaun au relevat pe de o parte lipsa totală de percepţie a acestei realităţi, care nu era doar occidentală, şi permanentizarea unei racile de ordin cultural,opoziţia temporală şi spirituală a catolicismului, care era lipsită de fundament, întrucât transpunea la nivel etnic dispute de ordin doctrinar şi evoluţii de ordin politic care erau incongruente realităţii creştine româneşti.

Le Saint Siège dans le discours politique roumaine
(1947-1953)
(Résumé)

L'étude a comme objet d'investigation la situation des rapports entre le Saint Siège et la Roumanie dans les premières années de l'époque postbelique. La situation de l'Église Catholique de deux rites est devenue dramathique, les authorités roumaines prosovietique desirant que cette Église soit si non détruite au moins subordoné.

Dans les positiones publiques adoptés par les authorités roumaines laicques et éclesiastiques le language envers le Saint Siège a été très dur en niant le charactère universele de l'Église Catholique et sa jurisdiction en Roumanie. Le discours politique roumaine envers l'Église Catholique a été pleine d'invectives et des mensonges, de distorsions ayant le but de légitimer les véxations et les interdictiones. Le tenue contre l'Église Catholique faisait partie de la tenue générale antioccidentale des gouvernants de la Roumanie de celle époque qui n'ont pas reconnue que la réalité spirituelle de l'Eglise était en dehors des conflicts.

Totalitarismul în România

Aspecte ale relațiilor dintre Generalul Ion Antonescu și Mișcarea Legionară în perioada guvernării național-legionare

(Septembrie 1940 - Februarie 1941)

Ottmar Trașcă
Institutul de Istorie Cluj-Napoca

La 9 octombrie 1940, Horia Sima, noul „comandant" al Mişcării Legionare, afirma următoarele în fața preotului legionar Ştefan Palaghiță: „Părinte, o mie de ani nu cădem de la putere"[1]. În data de 19 ianuarie 1941, o formațiune legionară, intitulată „spărgătorii de fronturi", defilând în centrul Capitalei, intonau „imnul" lor: „Urle patru veacuri peste țară ! Răzbunarea noastră legionară ..."[2].

Cei „o mie de ani de putere", precum şi cele „patru veacuri de răzbunare" visate de Mişcarea Legionară, s-au limitat doar la aproximativ patru luni, o perioadă de timp scurtă, la prima impresie, suficientă însă pentru a descalifica Mişcarea, ca opțiune politică serioasă, în fața Istoriei.

Studiul de față îşi propune să prezinte evoluția relațiilor stabilite între generalul Ion Antonescu şi Mişcarea Legionară după schimbarea de regim intervenită la 6 septembrie 1940, relații care pornind de la suspiciunea reciprocă a protagoniştilor au degenerat treptat, transformându-se într-o confruntare deschisă, culminând cu evenimentele din 21-24 ianuarie 1941, care, aşa cum însuşi şeful statului o declara, au împins România „pe marginea prăpastiei".

La începutul lunii septembrie 1940, în urma rapturilor teritoriale suferite, îndeosebi a „arbitrajului" de la Viena, situația României se caracteriza printr-o stare de spirit de revoltă şi indignare vis-a-vis de regimul autoritar al regelui Carol al II-

1 Ştefan Palaghiță, *Garda de Fier spre reînvierea României*, volum alcătuit şi îngrijit de Alexandru V. Diță, prefață de Dan Zamfirescu, Editura Roza Vânturilor, Bucureşti, 1993, p. 160.
2 *Ibidem*, p. 149.

lea[3]. Nemulțumirea se extinsese asupra populației, a forțelor politice, precum și a armatei. Devenise evident faptul că regimul care abandonase 1/3 din teritoriul național și mai multe milioane de români în mâini străine fără a schița nici un gest de rezistență, nu se mai putea menține.

În această situație dramatică, Carol al II-lea, în încercarea sa disperată de a-și salva tronul, a recurs la o soluție extremă - nu fără reticențe și după multe sovăieli[4] -, încredințând mandatul constituirii unui nou guvern generalului Ion Antonescu[5].

Alegerea lui Carol al II-lea nu era tocmai întâmplătoare. Ea s-a datorat izolării sale complete pe plan intern și extern, sfaturilor venite din partea lui Valer Pop, prin intermediul acestuia, regele spera să domine armata și, îndeosebi, să îndeplinească angajamentele asumate la Viena, știut fiind că generalul se bucura de un prestigiu deosebit, atât în cadrul opiniei publice, precum și în rândurile armatei. În pofida faptului că alegerea lui Carol, privită din acest punct de vedere, era corectă, el nu a ținut însă cont de firea ambițioasă a generalului; apelând la acesta, de fapt, se agăța de „bârna care avea să-l strivească"[6].

În ceea ce privește Mișcarea Legionară, aceasta profitând de atmosfera de revoltă, a trecut la pregătirea unei lovituri de stat, având ca scop îndepărtarea regelui și preluarea puterii[7]. În acest scop, Horia Sima, în cadrul unei întrevederi avută la 2 septembrie cu ministrul german W. Fabricius, a solicitat ajutorul german, arătând că acțiunea proiectată reprezenta o „contrarevoluție a Gărzii în interesul colaborării germano-române"[8]. Fabricius s-a arătat reticent față de inițiativa legionară, în raportul său adresat Berlinului recomandând evitarea puciului prin „încercarea de a-i influența pe adepții lui Sima din Berlin"[9].

Cu toate acestea, puciul legionar s-a declanșat a doua zi în București, Constanța și Brașov[10], legionarii atacând instituțiile de stat, posturile de radio-

---

3 Vezi, Aurică Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 - ianuarie 1941*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1976, p. 9 și urm. ; Larry Watts, *O Casandră a României. Ion Antonescu și lupta pentru reformă 1919-1941*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1994, p. 282 și urm. ; Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române, 1938-1944*, Editura Humanitas, București, 1994, p. 129 și urm.

4 În 3 septembrie, Carol al II-lea nota în jurnalul său : „Propunerea de a face apel la Antonescu ia corp, mai ales la Urdăreanu, care e totdeauna gata de a proceda la schimbări. Eu sunt încă foarte îndoit asupra persoanei lui, până mai ieri, în domiciliu forțat la Bistrița care va fi atitudinea lui, care va fi loialitatea lui față de mine?". Cf. Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. II (1934-1940), ediție îngrijită de Marcel-Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion, Casa de editură și presă „Șansa" S.R.L., București, 1996, p. 254.

5 Aurică Simion, *op.cit.*, p. 23-24.

6 Eugen Weber, *România*, în Hans Rogger și Eugen Weber, *Dreapta europeană. Profilul istoric*, Editura Minerva, București, 1995, p. 433.

7 Vezi pe larg în Horia Sima, *Sfârșitul unei domnii sângeroase. Pagini din istoria Gărzii de Fier*, Editura Gordian, Timișoara, 1995, p. 223 și urm.

8 *Documents on German Foreign Policy, 1918-1945*, Series D (1937-1945), volume XI, September 1, 1940 - January 31, 1941, Her Majesty's Stationary Office, London, 1961, doc. 9 (În continuare se va citi D.G.F.P.); Larry Watts, *op.cit.*, p. 285.

9 *Ibidem*.

10 Horia Sima, *Sfârșitul unei domnii sângeroase*, p. 225-235; Ștefan Palaghița, *op.cit.*, p. 136-138.

emisie, unele dintre acestea fiind ocupate. A fost lansat un manifest care cerea abdicarea lui Carol al II-lea[11]. Nepregătită corespunzător, fără o coordonare unitară, lovitura de stat - datorata şi intervenţiei prompte a poliţiei şi jandarmeriei - a eşuat lamentabil, o parte a legionarilor fiind arestaţi, alţii aflându-se baricadaţi în diferite instituţii[12].

Acţiunile legionarilor nu au rămas fără urmări, profitând de acestea, precum şi de manifestaţiile populare care crescuseră în intensitate. Antonescu a solicitat o nouă audienţă regelui Carol al II-lea, în seara zilei de 5 septembrie, şi în urma unei discuţii tensionate i-a cerut abdicarea şi părăsirea ţării. Carol al II-lea fiind forţat de împrejurări, în dimineaţa zilei de 6 septembrie a abdicat[13].

Imediat după preluarea puterii, generalul Antonescu a fost pus în faţa unei situaţii economico-sociale grave ce a degenerat rapid şi pe care trebuia să o regleze pentru a evita riscul unei ocupaţii germane. Pe de altă parte, Horia Sima continua să militeze pentru revoluţie şi răzbunare[14], ceea ce ducea la creşterea haosului.

Una din principalele probleme pe care generalul trebuia să le rezolve, era aceea a formării unui guvern viabil, care să treacă de urgenţă la soluţionarea marilor probleme cu care se confrunta ţara. Negocierile pentru formarea guvernului s-au dovedit extrem de anevoioase. Pe de o parte, Antonescu se confrunta cu cererile crescânde ale Legiunii, care pretindea monopolul politic şi cele mai importante portofolii în cabinet[15]; pe de altă parte, el se lovea de refuzul şefilor P.N.Ţ. şi P.N.L. - Iuliu Maniu şi Dinu C. Brătianu de a participa la un guvern a cărui orientare urma să fie, volens-nolens, progermană. Aceştia din urma se declarau de acord cu intrarea unor membri ai celor două partide în cadrul noului guvern, în calitate de tehnicieni[16].

Prin urmare încercarea generalului de a forma un guvern de uniune naţională a eşuat. Explicaţia constă, aşa cum s-a văzut, pe de o parte în pretenţiile exercitate de legionari si în refuzul partidelor istorice de a participa la guvernare, iar pe de altă parte în situaţia internaţională existentă la acea dată. Chiar în ipoteza acceptării de către cele două partide a propunerii de a participa la guvernare, era puţin probabil că Germania naţional-socialistă, aflată la apogeul puterii, ar fi tolerat acestă formulă, respectiv, a prezenţei în guvern a două partide cu simpatii proaliate

11 Vezi textul în *ibidem*, p. 207-208. Horia Sima afirmă că manifestul este datat 1.IX.1940, în realitate el datează din 3.IX.1940.

12 Timpul din 5 septembrie 1940; Horia Sima recunoaşte că se pregătea să fugă în Ardealul cedat, fiind oprit de vestea numirii lui Antonescu ca Preşedinte al Consiliului de Miniştri. Cf. *Ibidem*, p. 235; Ştefan Palaghiţă afirmă că lovitura de stat nu a fost „decât o copilărie" în Ştefan Palaghiţă, *op.cit.*, p. 136.

13 *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, Bucureşti, p. 46, 75.

14 Larry L. Watts, *op.cit.*, p. 299.

15 Aurică Simon, *op.cit.*, p. 38; Gheorghe Barbul, *Memorial Antonescu. Al treilea om al Axei*, ediţie pregătită pentru tipar de V.F. Dobrinescu, Institutul European, Iaşi, 1992, p. 15.

pronunțate, într-un stat care pentru cel de-al treilea Reich reprezenta din punct de vedere economic, politic și militar, maximă importanță. Formula ideală pentru germani, la care s-a și ajuns în final, era cea a unui guvern alcătuit din militari, legionari și tehnicieni[17].

În urma unor negocieri prelungite, noua formulă de guvern[18] a fost definitivată în zilele de 14/15 septembrie 1940. Generalul Antonescu era președintele Consiliului de Miniștri cumulând și portofoliul apărării. De asemenea controla cu ajutorul oamenilor săi marea parte a ministerelor economice (coordonarea economică, finanțele, agricultura, lucrările publice și comunicații), cel mai important minister economic. Ministerul Economiei Naționale, precum și cel al Justiției au fost încredințate lui Gheorghe Leon și Mihai Antonescu, doi tehnicieni de factură liberală. Mișcării Legionare i-au revenit: vicepreședenția Consiliului de Miniștri (Horia Sima), Externele (Mihail Sturdza), Internele (Constantin Petrovicescu), Educația Națională, Culte și Artă (Traian Brăilean), Muncii, Sănătății și Ocrotirii Sociale (Vasile Iașinschi), precum și Secretariatul de Stat pentru Presă și Propagandă (Alexandru Costant).

În ceea ce privește prefecții numiți la 21 septembrie 1940[19], majoritatea lor erau legionari; din cei 45 de prefecți unul singur era militar.

Cum poate fi caracterizat guvernul și, implicit, regimul instaurat în septembrie 1940 ? Această chestiune s-a bucurat de un interes deosebit din partea istoricilor, rezultând o gamă variată de opinii. În general, în analiza pentru definirea regimului s-a pornit de la pozițiile deținute de cele două grupări în cadrul guvernului instaurat în septembrie 1940, neglijându-se, în schimb, legislația adoptată în această perioadă. În cadrul istoriografiei de sorginte marxistă - plecându-se de la premiza greșită că Mișcarea Legionară este o mișcare fascistă, precum și de la faptul că în noul guvern legionarii dețineau majoritatea portofoliilor (incluzând și ministere cheie) - s-au formulat aprecierile de genul „dictatură militaro-fascistă“[20], „dictatură fascistă“[21]. După 1989 unele lucrări au insistat pe aceeași formulă, doar că în loc de „dictatură fascistă“ a fost utilizat termenul de „dictatură legionară“[22]. Istoriografia occidentală,

16 *Ibidem*, p. 36-38; Vezi și Larry L. Watts, *Op.cit.*, p. 296-297, 300.

17 *Ibidem*, p. 39.

18 „Timpul“ din 16 și 20 septembrie 1940.

19 „Timpul“ din 22 septembrie 1940.

20 Mihai Fătu, *Contribuții la studierea regimului politic din România (septembrie 1940 - august 1944)*, Editura Politică, București, 1984, p. 15. Autorul în mod eronat apreciază că regimul instaurat s-a inspirat „din arsenalul ideologic al fascismului italian, precum și al nazismului, cât și din metodele militare practicate în exercitarea puterii“ (sic !), în *ibidem*, p. 15.

21 Aurica Simion, *op. cit.*, p. 46; Gheorghe Zaharia apreciază la rândul său că „dictatura fascistă“ instituită în septembrei 1940 a reprezentat dictatura „celor mai reacționare, mai șovine și mai agresive cercuri“ (sic !!). Vezi Gheorghe Zaharia, *Caracterul regimului politic din România instaurat în septembrie 1940*, în *Împotriva fascismului*, Editura Politică, București, 1971, p. 183.

22 Ion Șuta apreciază că regimul instituit a fost unul de dictatură legionară fără amestecul armatei, de fapt, autorul încearcă să acrediteze în mod greșit ideea că armata nu a fost angajată în

în general, a acreditat ideea unui guvern alcătuit din două grupări, antonesciană şi legionară, sensibil egale[23].

În ceea ce ne priveşte, considerăm că definiţiile date de istoriografia occidentală sunt cele mai apropiate de realitate. Varianta legionară se impusese la guvernare, deoarece alta nu existase la acea dată, legionarii se opuseseră regimului autoritar al lui Carol al II-lea, dispunând de simpatia anumitor cercuri germane. Armata reprezenta o instituţie importantă însă după abandonarea teritoriului naţional fără a trage un singur foc de armă, nu putea avea pretenţii realiste la putere.

Fiind forţat de împrejurări să formeze un guvern cu participare legionară, Antonescu, reticent şi suspicios faţă de aceştia, a încercat să păstreze controlul asupra departamentelor cheie; de altfel cele mai importante, au fost obţinute de specialişti şi militari. Singurul portofoliu „strategic" obţinut de legionari este cel al Internelor - un „minister cheie în orice revoluţie"[24] - dar, şi în acest caz, generalul s-a îngrijit să-l dubleze pe titularul legionar (Constantin Petrovicescu), cu un om de încredere, locotenent-colonelul Alexandru Rioşeanu, măsură ce se va dovedi benefică, întrucât acesta avea să dejoace mai multe planuri ale legionarilor.

Prin urmare, din acest punct de vedere, guvernul format în septembrie 1940, era un guvern „bipolar", cu doi poli de putere, aproximativ egali, poate cu o uşoară preponderenţă în favoarea celui condus de general, care însuma în mâinile lui puterea executivă, legislativă şi judecătorească. De altfel, existenţa celor doi poli de putere, precum şi preponderenţa celui condus de general, reiese şi din decretul din 14 septembrie 1940[25], care proclama România stat „naţional-legionar". Conform decretului, generalul Antonescu era investit „Conducătorul statului naţional-legionar şi şeful regimului legionar" (s.n.), iar Horia Sima doar „Comandantul Mişcării Legionare" (s.n.), care era şi singurul partid politic a cărui activitate era permisă. După publicarea decretului, în presa vremii au apărut o serie de comunicate aparţinând lui Horia Sima şi generalului Antonescu, prin care încerca

---

cadrul guvernului. Vezi Ion Şuta, *România la cumpăna istoriei, August '44*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1991, p. 95.

23 Vezi la Michele Rallo, *România în perioada revoluţiilor naţionale din Europa (1919-1945)*, Editura SeMpre, Bucureşti, 1993, p. 86-87; Francesco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier, 1919-1941. Mistica ultranaţionalismului*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993, p. 282; Armin Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael" in Rumanien. Soziale Bewegung und politische Organisation. Ein Beitrag zum Problem des internationalen Faschismus*, R. Oldenbourg Verlag, Munchen, 1986, p. 431-432.

24 Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others. A History of Fascism in Hungary and Romania*, Hoover Institution Press, Stanford, 1970, p. 310.

25 Ştefan Palaghiţa, *op.cit.*, p. 140-141; „Timpul" din 16 septembrie 1940.

să se acrediteze ideea unității și înțelegerii depline ce domnea între cele două tabere[26]. Dincolo însă de aparenta „unitate“ și „colaborare“ trâmbițată în presă, un observator avizat al evenimentelor politice desfășurate în România la sfârșitul lunii septembrie și începutul lunii octombrie, ar fi constatat faptul că lupta pentru cucerirea puterii totale, demarase. Încă din primele zile după schimbarea de regim intervenită, au apărut o serie de disensiuni între general și Legiune. În conflictul care s-a declanșat, Antonescu reprezenta „vechea ordine“ iar Sima „altceva“[27]. Acest „altceva“ se deosebea însă foarte mult de ceea ce preconizase Corneliu Zelea Codreanu.

În toamna anului 1940, Mișcarea Legionară nu se putea compara cu mișcarea anilor 1933-1938. După executiile înfaptuite de regimul autoritar al Regelui Carol al II-lea[28], în urma cărora elita fusese decimată, la conducerea mișcării au acces lideri de mâna a doua, categorie din care făcea parte și Horia Sima. Pe scurt, Miscarea, în toamna anului 1940, în opinia lui Nagy-Talavera semana „cu un cartof, partea cea mai bună se afla în pământ“[29]. Această situație avea să se repercuteze asupra evoluției ei în următorii ani, cu deosebire în perioada imediată. În afara crizei de oameni valoroși, Legiunea se confrunta și cu o altă problemă, cea a disensiunilor existente în interiorul ei, ceea ce făcea ca ea să nu poată constitui ca „întreg“ unitar în conflictul cu generalul Antonescu. În cadrul mișcării existau două facțiuni opuse care își disputau întâietatea. Prima era condusă de profesorul Ion Zelea Codreanu, tatăl „Căpitanului“, care contesta pe Horia Sima în calitatea-i de „comandant“, numindu-l pur și simplu „uzurpator“. Deosebiri de vedere existau între cele două facțiuni și în ceea ce privește participarea la guvernare. Ion Zelea Codreanu, în spiritul declarațiilor făcute anterior de „Căpitan“, se pronunța pentru rămânerea Mișcării în afara guvernării timp de un an, perioadă de timp necesară pentru a se deprinde cu problemele de guvernare[30]. A doua facțiune avându-l în frunte pe Horia Sima se afla la guvernare și era alcătuită în general din lideri provenind din eșalonul secund. Alte surse indică existența și a unei a treia facțiuni[31], condusă de un oarecare Cojocaru, cu baza în Transilvania, un grup procomunist și definit antigerman, care se afla în contact cu liderul Frontului Plugarilor, Petru Groza.

Cert este că dintre cele trei facțiuni, cea mai importantă era cea aflată sub conducerea lui Horia Sima, compusă din elemente cu pregătire intelectuală,

---

26 Vezi în acest sens, ziarele „Timpul“ din 17 septembrie 1940, „Universul“ din 8 octombrie, 10 octombrie 1940.

27 Eugen Weber, *loc.cit.*, p. 434.

28 În perioada anilor 1938-1939, peste 400 de legionari, reprezentând elita, în frunte cu C. Zelea Codreanu. fuseseră suprimați.

29 Nicholas M. Nagy-Talavera, *op.cit.*, p. 304.

30 „Timpul“ din 15 septembrie 1940; Vezi și Ștefan Palaghiță, *op.cit.*, p. 144-145.

31 Nicholas M. Nagy-Talavera, *op.cit.*, p. 311.

sub nivelul celor care fuseseră suprimați, și cu o disciplină care lăsa de dorit. Mai mult decât atât, pentru a consolida baza Mișcării, s-a trecut la o amplă campanie de recrutări, noii membri provenind, în marea lor majoritate, din categoriile aflate la periferia societății, recrutarea făcându-se fără nici o verificare prealabilă, pentru conducerea Legiunii punându-se în primul rând problema cantității și nu a calității. Conștient de pericolul pe care îl reprezenta pentru Mișcare admiterea unor elemente oportuniste sau slabe, Codreanu avertizase încă din anul 1936, în acest sens: „Este un fapt cunoscut: de câte ori un curent se ridică mai puternic în favoarea unei organizații, de atâtea ori năvălesc asupra lui și o serie întreagă de elemente inferioare, uneori chiar haimanale, oameni fără căpătâi, excroci, secături etc.“[32].

Un alt document elaborat un an mai târziu, demonstra cât de ușor, un succes obținut de Mișcarea Legionară se putea transforma într-un potențial eșec: „Ori de câte ori am fost în fața unor jertfe legionare, mi-am spus: Ce îngrozitor ar fi ca pe Sfânta jertfă supremă a camarazilor să se instituiască, o castă biruitoare căreia să i se deschidă porțile către viața afacerilor, a loviturilor fantastice, a furturilor, a îmbuibărilor, a exploatării altora. Deci au murit unii pentru ca să slujească poftelor de îmbogățire, de viață comodă și de desfrânare alte altora [...] În cazul acesta biata mulțime a Românilor, prin biruința noastră, ar schimba numai firma exploatatorilor, iar țara, stoarsă, și-ar încorda istovitele puteri ca să suporte o nouă categorie de vampiri care să-i sugă sângele, adică noi“[33] (s.n.).

Previziunile lui Codreanu s-au împlinit întocmai, în toamna anului 1940. După venirea la guvernare, în contextul „lărgirii“ bazei de putere, în Legiune au dat năvală o serie de elemente servile, oportuniste, oameni puși pe îmbogățire rapidă, dornici de profituri imediate sau mânați de „gloria“ de a purta cămașa verde și centironul cu pistolul. Legionarii „noului val“ erau catalogați, chiar de către cei din garda veche, cu un titlu care nu putea arăta decât dispreț: „septimbriștii“.

Era greu de imaginat că odată aflată la putere „mișcarea naționalistă, cea mai crud persecutată și decimată din Europa“[34] nu va folosi prilejul pentru a se răzbuna și a înfăptui „revoluția legionară“, dar aceasta era exact ceea ce generalul Antonescu, cu concepția sa militar-conservatoare a „ordinii“ și inabil să recunoască situația revoluționară creată de Legiune cu cortegiul de excese aferent, încerca să împiedice cu orice preț.

---

32 Circulara nr. 41 din 21 septembrie 1936, în Corneliu Zelea Codreanu, *Circulări și manifeste 1927-1938*, Colecția Europa, Munchen, 1981, p. 88; Vezi și Eugen Weber, *loc.cit.*, p. 434-435.

33 Jurământul gradelor legionare din 12 februarie 1937, în *Ibidem*, p. 120-121; *Ibidem*, p. 435.

34 Nicholas M. Nagy-Talavera, *op. cit., p. 312.*

Nemulțumiți de postura de „secondanți“ ai generalului, legionarii au trecut încă din primele zile la cucerirea unor poziții cât mai avantajoase care să le asigure șanse sporite în conflictul cu generalul Antonescu. Astfel se explică „ofensiva“ legionarilor, având ca scop asigurarea controlului total al Ministerului de Interne. Prin urmare, în a doua jumătate a lunii septembrie și în prima parte a lunii octombrie, au avut loc o serie întreagă de schimbări în Ministerul de Interne și la Prefectura Poliției capitalei care nu lăsau nici un fel de dubii asupra intențiilor legionare: de a deține controlul ferm al ministerului, adică a aparatului de represiune. Colonelul Camenița, numit la 6 septembrie 1940, director general al polițiilor din cadrul Ministerului de Interne[35], după două săptămâni și-a dat demisia fiind înlocuit cu legionarul Alexandru Ghika[36]. Prefectura Poliției capitalei a revenit legionarului Ștefan Zăvoianu[37], prin urmare, ea devenind un adevărat fief al Legiunii. În cadrul Ministerului de Interne, singurul militar fidel lui Antonescu, a rămas locotenent-colonelul Alexandru Rioșeanu. Pentru a contrabalansa ofensiva legionară, în cadrul Ministerului de Interne, pe de o parte, pe de alta pentru a depăși criza de informații în care se afla președinția Consiliului de Miniștri, criză datorată tocmai prezenței legionare la Interne, Antonescu l-a numit în fruntea Serviciului Special de Informații - nou constituit - pe Eugen Cristescu, un adversar consacrat al Mișcării Legionare[38]. În „partida“ care se juca între Legiune și general, având ca obiectiv cucerirea puterii totale, numirea lui Eugen Cristescu în fruntea S.S.I. a reprezentat o mutare redutabilă, întrucât, prin acțiunile sale S.S.I.-ul neinfiltrat de legionari, va constitui unul din elementele care au contribuit decisiv la înfrângerea Legiunii.

Paralel cu acțiunile întreprinse de Legiune vizând consolidarea pozițiilor sale, în scopul de a oferi o legitimitate ascensiunii la putere a Mișcării, Horia Sima, prin intermediul presei legionare, a încercat să acrediteze teza potrivit căreia abdicarea lui Carol al II-lea, s-ar fi datorat unei pretinse „revoluții legionare“; în fapt, Horia Sima urmărea să demonstreze că toate puterea îi revenea în exclusivitate, prin minimalizarea contribuției lui Antonescu în evenimentele de la începutul lunii septembrie.

După accederea la putere, legionarii au trecut la constituirea unor organisme specific legionare, paralele structurilor statale. Dintre acestea, în sens pozitiv s-a remarcat „Ajutorul legionar“[39], organism inspirat probabil din „Ajutorul

35 „Timpul“ din 8 septembrie 1940.

36 „Timpul“ din 20 septembrie 1940.

37 „Timpul“ din 7 octombrie 1940.

38 Pentru acțiunile desfășurate de Eugen Cristescu împotriva Mișcării Legionare în calitatea sa de șef al S.S.I., vezi pe larg Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu. Asul serviciilor secrete românești. Memorii, mărturii, documente*, cu o prefață de dr. Dan Zamfirescu, Editura Roza Vânturilor, București, 1994, p. 58-79, 147-152, 187-197.

39 „Ajutorul legionar“ s-a bucurat de o campanie propagandistică deosebită în presa legionară, activitatea ei concretizându-se în acordarea de ajutoare refugiaților și sinistraților de pe urma cutremurului din 10 noiembrie 1940, precum și înființarea de cantine pentru populația nevoiașă.

de Iarnă" aplicat în al Treilea Reich. O altă organizaţie a cărei importanţă a crescut considerabil în această perioadă a fost „Corpul Muncitoresc legionar" aflat sub conducerea lui Dumitru Groza[40] ce a cunoscut o creştere importantă a membrilor săi, astfel că în luna octombrie, numai în Bucureşti, existau 1.377 de cuiburi cu un total de 13.121 de membri[41].

Interesul manifestat de legionari, pentru muncitori şi studenţi, nu era tocmai întâmplător. Aceste categorii sociale, în viziunea legionarilor, constituiau elemente de „calitate" în ceea ce priveşte „dinamica revoluţionară", urmând să constituie „temelia de granit" a Mişcării, „elita" din interiorul „elitei". În fapt, accentul pus de Legiune pe elementele sărace ale populaţiei urbane, făcea parte din „strategia urbană" a mişcării, însemnând totodată abandonarea ţărănimii considerată ca neavând calităţi revoluţionare. Strategia utilizată de Legiune în această perioadă, în vederea cuceririi puterii prezintă numeroase similitudini cu cea utilizată de comunişti în anii 1944-1945.

O altă organizaţie legionară, care a dobândit în această perioadă o tristă faimă, a fost poliţia legionară. Prin excesele comise, a creat o atmosferă de teroare, încă din luna octombrie întreaga ţară fiind cuprinsă de anarhie şi violenţă. Asasinatele, descinderile, arestările ilegale, maltratările cetăţenilor, jafurile s-au ţinut lanţ. O statistică întocmită din ordinul autorităţilor în anul 1941, înregistra nu mai puţin de 450 de maltratări, 323 sechestrări de persoane, 9 asasinate etc[42]. Totodată a fost introdusă şi o pedeapsă demnă de vremurile inchiziţiei, respectiv, expunerea la „stâlpul infamiei"[43]. Ca urmare a exceselor comise, Poliţia legionară a devenit un fel de stat în stat, constituind un subiect permanent de fricţiuni între generalul Antonescu şi Constantin Petrovicescu ministrul de Interne şi „protectorul" acestei organizaţii.

Legionarii în general, poliţia legionară în special, s-au remarcat şi printr-o febrilă cursă a înarmării, aceasta efectuându-se pe căi diverse, în marea lor majoritate nelegale. O mare parte din armamentul poliţiei şi jandarmeriei din Basarabia şi Bucovina, depus la Siguranţa Generală, după evacuarea acestor teritorii, au încăput pe mâna legionarilor. Alte căi de obţinere a armamentului au fost reprezentate de comenzile făcute în Germania, jefuirea magazinelor de armament, dezarmarea gardienilor publici[44]. O contribuţie importantă şi-au adus -

---

40 Dumitru Groza a fost considerat mult timp agent comunist. Nagy-Talavera aprecia că „trecutul său era mai degrabă roşu decât verde", în Nagy-Talavera, *op.cit.*, p. 313. Aceeaşi versiune o oferă şi documentele S.S.I., vezi în acest sens Cristian Troncotă, *Uniunea Sovietică şi Rebeliunea legionară. Documente din arhiva S.S.I.*, în „Arhivele Totalitarismului", anul II, nr. 1-2/1994, p. 180.

41 Francesco Veiga, *op.cit.*, p. 285; Nicholas N. Nagy-Talavera, *op.cit.*, p. 314.

42 *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, p. 131-132.

43 *Ibidem*, p. 231-233; Francesco Veiga, *op.cit.*, p. 289. Victimele erau supuse oprobiului public, la temperaturi sub zero grade.

44 *Ibidem*, vol. II, p. 137-163.

în acest sens - și serviciile germane aflate în România, în speță, S.S., S.D. și Gestapo. Însuși generalul constata, la începutul lunii decembrie, că înarmarea legionarilor fusese facilitată de instanțele germane[45].

Excesele comise de legionari, în special de sinistra poliție legionară, au provocat neliniștea populației, dar și a generalului. Acesta, la început, a încercat să-i cheme la ordine prin intermediul comunicatelor, dar fără succes. Ședințele Consiliului de Miniștri au devenit furtunoase datorită disputelor care se angajau între legionari pe de o parte și Antonescu pe de altă parte. Cauzele conflictului trebuie căutate nu numai în excesele comise de legionari, ci în primul rând în concepțiile diferite ce existau în legătură cu problemele majore de politică internă și externă, între cele două grupări. În privința politicii externe, exista, ce-i drept, un consens, dictat însă de rațiuni diferite. Deosebirea consta în faptul că în timp ce Mișcarea Legionară se situa pe linia promovată de Corneliu Zelea Codreanu încă din 1937[46], deci promova alianța cu Puterile Axei, din convingere, generalul Antonescu se pronunța pentru aceeași linie - pro Axă - dar din necesitate.

În ceea ce privește politica internă, disensiunile erau mult mai mari. Mișcarea Legionară cerea „guvernare" în spirit legionar, „guvernare totalitară", „monopolul politic". „În România legionară - arăta Horia Sima într-o scrisoare adresată generalului, la 28 octombrie 1940 - nu mai există loc pentru nici un alt partid, pentru nici o altă grupare. Cine îndrăznește, trebuie să fie sancționat. Pentru că acest lucru e un atribut fundamental al statelor totalitare"[47]. De asemenea, Horia Sima îl acuza pe general că nu ia măsuri energice împotriva partidelor politice care, dimpotrivă, erau „încurajate și, în taină, îndemnate să se reorganizeze"[48].

Domeniul în care divergențele erau și mai evidente era economia. Horia Sima cerea „revoluția economică", adică aplicarea principiilor economiei național-socialiste și instituirea unei economii totalitare opusă „economiei liberale"[49]. În replică, generalul respingea acuzațiile formulate de Horia Sima, demonstrând că neajunsurile din domeniul economic se datorau, în principal, elementelor legionare. „Falimentul domnul Sima va veni, dar nu din cauza nepriceperii sau relei credințe a generalului Antonescu", ci din cauza faptului că în „administrație și în economie am introdus la cererea dumitale elemente care fac ceea ce zilnic semnalează și siguranța și strigătele de alarmă care ne vin din toate părțile"[50].

---

45 Generaloberst Franz Halder, Kriegstagebuch, *Von der geplanten Landung in England bis zum Beginn des Ostfeldzuges (1.VII.1940-21.VI.1941)*, Band II, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1963, p. 205; Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete*, p. 189; Andreas Hillgruber, *op.cit.*, p. 153.

46 C.Z. Codreanu declarase în noiembrie 1937 că la 48 de ore după venirea la putere a Mișcării, România va adera la Axa Roma-Berlin.

47 *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, p. 154.

48 *Ibidem*.

49 *Ibidem*, p. 155.

50 *Ibidem*, p. 147; Horia Sima, arată fostul ambasador român la Berlin, generalul Ion Gheorghe, nu urmărea „nici mai mult nici mai puțin decât aplicarea principiilor economice național-socialiste.

Ceea ce oferea o notă aparte relaţiilor Antonescu-Legiune, contribuind la agravarea conflictului, era natura autoritară a generalului. Obişnuit să ordone şi să fie ascultat, ca la cazarmă, el respingea toate încercările de inovaţie, ale lui Horia Sima, considerându-le acte de insubordonare ale liderului Gărzii[51], acesta fiind preocupat să dea partizanilor săi, dovezi de ortodoxie ideologică. Generalul îi considera pe legionari „incapabili" şi se purta plin de aroganţă în relaţiile cu ei[52]. Prin urmare, legionarii aveau aerul unor oameni jigniţi şi însetaţi de răzbunare, iar cercurile extremiste din Mişcare, ale căror rânduri se îngroşau pe zi ce trece, proclamau deschis că „revoluţia legionară" nu se putea realiza decât după înlăturarea generalului.

Într-o altă conjunctură internaţională, conflictul Antonescu-Legiune s-ar fi tranşat probabil încă din luna octombrie 1940, însă în ecuaţia complexă a raporturilor dintre cele doua grupari existau doi factori a căror poziţie încă nu era cunoscută în întregime şi care puteau influenţa decisiv deznodământul conflictului: atitudinea Berlinului şi poziţia armatei române. În consecinţă, cei doi protagonişti şi-au îndreptat atenţia spre a câştigă sprijinul sau măcar a obţine „neutralitatea" acestora în „bătălia" decisivă care devenise inevitabilă.

În ceea ce priveşte armata română, Mişcarea Legionară se bucura de oarecare simpatii mai ales în rândul soldaţilor şi a tinerilor ofiţeri şi subofiţeri. Cu toate acestea, marea masă a corpului ofiţeresc român îi dispreţuia pe legionari considerându-i elemente anarhice şi agenţi ai Berlinului. Totodată, armata era nemulţumită de propaganda legionară care urmărea denigrarea corpului ofiţeres - evident „ţinta" aleasă de legionari nu era întâmplătoare, întrucât aceştia constituiau singurul sprijin „politic" al generalului - şi mai ales intenţiile de transformare a armatei, prin crearea unei armate a „poporului"[53], cu alte cuvinte, politizarea armatei şi trecerea ei sub controlul Legiunii.

Nimeni nu avea însă mai puţină înţelegere pentru aceasta decât generalul Antonescu". Cf. Ion Gheorghe, *Rumäniens Weg zum Satellitenstaat*, Kurt Vowinckel Verlag, Heidelberg, 1952, p. 91.

51 Gheorghe Barbul, *op. cit.*, p. 16.

52 Ion Gheorghe, *op. cit.*, p. 92, 98-99; Mihail Sturdza, ministrul de externe, a fost catalogat de general în plină şedinţă a Consiliului de Miniştri drept „boier râios". Cf. Mihail Sturdza, *România şi sfârşitul Europei. Amintiri din ţara pierdută*, Editura Dacia, Rio de Janeiro - Madrid, 1966, p. 195-196.

53 Vezi în acest sens Gheorghe Barbul, *op. cit.*, p. 38. Într-un articol publicat în presa legionară se arăta că „Ofiţerul nu trebuie să mai fie o castă în mijlocul societăţii. El trebuie să se preocupe de toate problemele sociale, politice, economice, culturale care frământă sufletul naţiunii. **Armata trebuie să fie a poporului** (s.n.). Ofiţerul nu trebuie să mai fie un şef impus prin ordine şi regulamente. El trebuie să fie ales sau să fie socotit ca ales de oştenii de sub comanda lui", cf. George Forea, *Suflet nou în oştire*, în „13 JilavaŢ, nr. 1, p. 10, în *Pe marginea prăpastiei*, vol. II, p. 28.

Îngrijorat de „reformele“ pe care Legiunea dorea să le „promoveze“ în cadrul armatei, generalul Antonescu a luat măsuri ferme pentru a le preîntâmpina. În ședința Consiliului de Miniștri din 29 noiembrie 1940, el preciza în acest sens: „În ceea ce privește politica în armată am spus: cine este în armată rămâne acolo și cine este în cuib, la fel (s.n.). Armata trebuie să se mențină în spiritul ostășesc. Spiritul ostășesc este una și politica de cuib este alta“[54] (s.n.).

De asemenea, pentru a împiedica infiltrarea legionară în armată, și pentru a se asigura împotriva unor acte de insubordonare și revoltă, generalul a introdus în Codul justiției militare printr-un decret-lege din 5 decembrie 1940[55], pedeapsa cu moartea pentru instigatorii la rebeliune și munca silnică pe viață pentru participarea la rebeliune.

Al doilea aspect important în lupta pentru putere îl reprezenta atitudinea Berlinului. În cadrul conducerii celui de-al III-lea Reich, existau la acea dată două curente: Primul reprezentat de S.S., S.D., Gestapo și Partidul Național-Socialist, care sprijineau Mișcarea Legionară, apreciind că ea reprezenta „garanția“ respectării intereselor Reich-ului în România, legionarii fiind considerați singurii „prieteni sinceri“ ai Germaniei. De cealaltă parte se situau Ministerul de Externe german, precum și Wehrmacht-ul care considerau că generalul era singurul în măsură să asigure stabilitatea politică în România. Conform obiceiului său, Hitler oscila între cele două tendințe pe care le arbitra.

Această atitudine diferențiată a Reich-ului se observă și în cadrul funcționarilor germani acreditați la București. Herman Neubacher, membru al Partidului nazist și însărcinat cu afaceri economice al celui de-al III-lea Reich în sud-estul Europei îi sprijinea pe legionari[56], deși - fapt interesant - îi considera pe aceștia incapabili de guvernare[57].

Pe de altă parte, ambasadorul Wilhelm Fabricius care, spre deosebire de Neubacher, era diplomat de carieră, în rapoartele sale se arăta favorabil lui Antonescu, chiar dacă în unele chestiuni admitea că și legionarii aveau dreptate[58].

Problema raporturilor Antonescu-Legiune a fost discutată și în cadrul conversațiilor la nivel înalt, Hitler-Antonescu, desfășurate în noiembrie 1940. Potrivit stenogramei întrevederii dintre cei doi, din 22 noiembrie 1940, Antonescu a pus în discuție necesitatea reorganizării Mișcării Legionare „pentru că toți conducătorii ei fuseseră zvârliți în închisori de foștii conducători“[59].

---

54 *Ibidem*, vol. I, p. 206-207.

55 „Monitorul Oficial“, partea I, nr. 288 din 6 decembrie 1940, Decret-Lege nr. 3984.

56 Sprijinul acordat de Neubacher legionarilor reiese convingător din rapoartele expediate de acesta Berlinului. Chiar și după eliminarea legionarilor de la putere, într-o scrisoare adresată lui Karl Cladius, la 25 ianuarie 1941, Neubacher era convins că „acum și în viitor Legiunea constituie singurul nostru prieten din România pe care ne putem bizui necondiționat“. Cf. *D.G.F.P.*, vol. XI, doc. 709.

57 Aurică Simion, *op.cit.*, p. 212.

58 Vezi de exemplu, D.G.F.P., vol. XI, doc. 269.

59 *Antonescu-Hitler. Corespondență și întâlniri inedite (1940-1944)*, vol. I, Editura Cozia, București, 1991, doc. 4, p. 38. *Ibidem*, doc. 381.

În replică, Hitler a arătat „că el înțelege pe deplin dificultățile generalului Antonescu, întrucât el însuşi a avut în Germania, o moştenire dificilă", însă - a continuat Fuhrer-ul - „pentru opera de reconstrucție este important un partid puternic care să-i fie absolut devotat lui Antonescu"[60].

În fapt, dictatorul nazist se plasa pentru moment pe aceeaşi linie promovată de Berlin, începând din septembrie 1940, aceea a colaborării legionarilor cu Antonescu, evitând să dea un verdict în această problemă. Cert este că divergențele dintre partenerii de guvernare erau binecunoscute la Berlin, însuşi Ribbentrop, ministrul de externe nazist, îl sfătuia pe omologul său român Sturdza: „nu vă puneți niciodată în conflict cu armata. Ar fi o nebunie. Într-o astfel de ciocnire Mişcarea ar fi distrusă"[61].

După vizita făcută la Berlin, poziția lui Antonescu se consolidase simțitor, făcând o bună impresie conducătorilor nazişti. Pe măsura trecerii timpului, poziția generalului se va îmbunătăți şi mai mult, aceasta datorându-se şi planurilor urmărite de cel de-al II-lea Reich în Balcani[62].

La întoarcerea sa din Berlin, veştile primite de general referitoare la situatia interna erau grave. Află cu surprindere că legionarii puseseră la cale asasinarea lui prin intermediul unui „comandou al morții"[63]. Aceste veşti nu reprezentau decât o infimă parte din ceea ce avea să urmeze. La sfârşitul lunii noiembrie s-a produs cea mai gravă criză, care a zdruncinat din temelii, relațiile dintre general şi Legiune.

În data de 26-27 noiembrie 1940, legionarii au ucis 64 de politicieni şi polițişti ai regimului carlist, întemnițați în închisoarea Jilava, care în marea lor majoritate fuseseră implicați în asasinatele comise de vechiul regim împotriva legionarilor în anii 1938-1940.

Istoriografia legionară[64] acreditează versiunea potrivit căreia asasinatele de la Jilava s-au datorat următoarelor motive: reacția spontană a legionarilor care dezgropând corpurile lui C.Z. Codreanu şi ale camarazilor săi au fost înfuriați de starea cadavrelor; repetatele amânări ale pedepsirii vinovaților - ceea ce însemna în opinia legionarilor intenția de a-i scoate „basma curată"; hotărârea autorităților de a schimba începând cu 27 noiembrie 1940 garda legionară cu gardă militară, fără ştirea conducătorilor legionari.

---

60 *Ibidem*, p. 43.

61 Mihail Sturdza, *op.cit.*, p. 215.

62 Armin Heinen, *op.cit.*, p. 445-447.

63 Gheorghe Barbul, *op.cit.*, p. 31.

64 Vezi în acest sens, Horia Sima, *Era libertății. Statul național-legionar*, vol. II, Editura Mişcării Legionare, Madrid, 1986, p. 177. Mai mult, Horia Sima neagă intenția lui Antonescu de a-i pedepsi pe vinovați, afirmând că acesta voia să-i salveze pe deținuți, în *ibidem*, p. 183. Vezi şi Mihail Sturdza, *op.cit.*, p. 224-238.

Versiunea legionară nu corespunde realității. În fapt totul a fost premeditat, fiind vorba de un plan sistematic de eliminare a foștilor oponenți politici[65].

Dar aceasta nu a fost totul. În paralel cu asasinatele de la Jilava, au fost uciși economistul țărănist Virgil Madgearu în padurea Snagov, precum și marele savant Nicolae Iorga, în pădurea Strejnic[66]. Aceeași soartă ar fi fost împărtășită și de alți arestați ca: Gheorghe Tătărescu, Ion Gigurtu, Constantin Argetoianu, fără intervenția promptă a locotenent-colonelului Alexandru Rioșeanu, subsecretar de stat la Ministerul de Interne[67].

Asasinatele comise au provocat repulsie și dezgust, chiar și intelectuali de marcă, cum ar fi Mircea Eliade, care susținuseră Mișcarea Legionară s-au distanțat de evenimentele din noiembrie 1940. „Prin aceste asasinate - nota Mircea Eliade în memoriile sale - echipele de legionari care le-au înfăptuit, credeau că răzbună pe Codreanu. În fapt, ele au anulat sensul religios de jertfă al legionarilor executați sub Carol și au compromis iremediabil Garda de Fier, considerată de atunci o mișcare teroristă și pronazistă ...“[68].

După comiterea asasinatelor, relațiile dintre general și Legiune au ajuns la cota cea mai scăzută din întreaga perioadă. Generalul îl considera pe Horia Sima „șef de bandă“, „asasin“[69], iar în ședința Consiliului de Miniștri care a analizat evenimentele a cerut șefia Legiunii, cerere care a fost refuzată de Sima[70].

Generalul a luat o serie de măsuri pentru a preîntâmpina evenimente similare. Astfel, la 28 noiembrie 1940, a fost emis un decret-lege[71] care introducea pedeapsa cu moartea pentru asasinat și condamnarea la muncă silnică pentru alte abuzuri. În aceeași zi Antonescu a hotărât să-l destituie pe prefectul poliției capitalei Ștefan Zăvoianu - unul din organizatorii asasinatelor - înlocuindu-l cu colonelul Emil Pălăngeanu. Acesta a refuzat însă să părăsească postul, ba mai mult l-a alungat pe colonelul Pălăngeanu, postând mitraliere și tancuri în fața prefecturii[72].

---

65 Vezi *Asasinatele de la Jilava ... Snagov și Strejnicul. 26-27 noiembrie 1940*, ediția a II-a, Editura Scripta, București, 1992, passim. Însuși Horia Sima avea motive suficiente pentru a-i lichida pe deținuți, având în vedere primejdia potențială pe care o reprezenta pentru el mărturiile fostului șef al Serviciului Secret, Moruzov, și a directorului Siguranței, Nicky Ștefănescu, în ceea ce privește colaborarea lui cu Siguranța și cu Serviciul Secret.

66 *Ibidem*, p. 42-43.

67 *Ibidem*, vezi și Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete*, p. 188.

68 Mircea Eliade, *Memorii. Recoltele solstițiului*, vol. II (1937-1960), ediție Mircea Handoca, Editura Humanitas, București, 1991, p. 48.

69 Gheorghe Barbul, *op.cit.*, p. 16.

70 Aurica Simion, *op.cit.*, p. 218 ; Horia Sima justifica refuzul său prin faptul că cererea lui Antonescu era inacceptabilă deoarece „șefia mișcării nu-i o șefie militară, legionarii nu ascultă de un șef, indiferent cine este, ci de un anumit șef cu anumite caracteristici sufletești [...] Generalul Antonescu, ca șef al Legiunii, s-ar expune să dea dispoziții pe care să nu le asculte nimeni și atunci raporturile dintre noi s-ar înrăutăți și mai mult“, în Horia Sima, *Era libertății*, p. 189.

71 „Monitorul Oficial“, partea I, nr. 281 din 28 noiembrie 1940, Decret-Lege nr. 3912.

Întrucât generalul şi-a menţinut pretenţiile asupra şefiei Legiunii, Horia Sima s-a adresat reprezentanţilor diplomatici ai Germaniei la Bucureşti, cerându-le medierea în conflictul dintre Legiune şi general[73].

În urma medierii germane, s-a ajuns la un nou compromis, potrivit căruia generalul a renunţat la cererea sa privind şefia Legiunii, legionarii, în frunte cu Sima, dând asigurări că vor intra în legalitate. De asemenea, prefectul poliţiei, colonelul Ştefan Zăvoianu, a fost înlocuit cu un alt legionar, Radu Mironovici[74]. A fost difuzat şi un comunicat al guvernului care dezavua public asasinatele din 26-27 noiembrie 1940[75], precum şi un comunicat al lui Horia Sima, care cerea intrarea în legalitate şi reînnoirea legământului de credinţă al legionarilor faţă de generalul Antonescu[76]. În pofida dezaprobării publice a asasinatelor, Horia Sima a permis celebrarea unei macabre „sărbători a răzbunării" în Casa Verde[77].

Fără medierea germană, probabil că acest conflict ar fi pus capăt coaliţiei guvernamentale. Reconcilierea dintre general şi Legiune nu a reprezentat însă decât o amânare a deznodământului. La intervenţia Berlinului, generalul a consimţit să menţină colaborarea cu Legiunea, dar din acest moment, el nu a făcut altceva decât să pândească un prilej favorabil pentru demiterea tuturor miniştrilor legionari. El a organizat unităţi ale armatei ca trupe de şoc, capabile să facă faţă formaţiunilor paramilitare legionare, echipate şi instruite pentru lupta de stradă[78].

În perioada care a urmat, cu toate asigurările date de Horia Sima şi de ceilalţi conducători ai Mişcării Legionare - care în treacăt fie spus scăpaseră controlul Legiunii - teroarea legionară a continuat să crească în intensitate, provocând protestele cetăţenilor şi ale şefilor P.N.Ţ. şi P.N.L. Într-o scrisoare trimisă de către Iuliu Maniu, la 4 decembrie 1940, generalului Antonescu, referindu-se la atmosfera de teroare instituită de legionari arată că abuzurile acestora reprezintă „simptomele unei dezagregări sufleteşti şi ale unei disoluţii sociale"[79], care, în opinia liderului ţărănist, dacă continuau, nu puteau avea altă urmare decât „disoluţia şi ocuparea ţării"[80]. Într-o scrisoare asemănătoare, expediată de liderul

---

72 Larry L. Watts, *op. cit.*, p. 338; Aurica Simion, *op.cit.*,p. 219.

73 Vezi D.G.F.P., vol. XI, doc. 426; Horia Sima, *Era libertăţii*, p. 192-193.

74 „Timpul" din 30 noiembrie 1940.

75 *Idem*, din 29 noiembrie 1940.

76 Horia Sima, *Era libertăţii*, p. 209-210.

77 Nicholas M. Nagy-Talavera, *op.cit.*, p. 320.

78 Gheorghe Barbul, *op.cit.*, p. 16-17.

79 Scrisoarea adresată de Iuliu Maniu generalului Ion Antonescu, în 4 decembrie 1940, în Mareşal Ion Antonescu, *Epistolarul Infernului*, Editura Viitorul Românesc, Bucureşti, 1993, doc. 8, p. 39-40.

80 *Ibidem*, p. 43.

P.N.L., C.I.C. Brătianu, acesta arată că după comiterea crimelor de la Jilava, manifestările agresive ale legionarilor nu s-au încheiat, ci, dimpotrivă, „exhumările de oseminte, defilările continue, reînhumările cu manifestații de răzbunare, discursurile agresive ținute și cântecele au îndârjit în loc să potolească patimile“[81].

Ambii lideri politici cereau la unison grabnica stopare a fărădelegilor legionare, restabilirea ordinii și pedepsirea vinovaților. Exasperat de excesele comise de poliția legionară, generalul a cerut lui Horia Sima desființarea acesteia. Acesta a dat la 2 decembrie 1940, un comunicat[82], publicat la 11 decembrie 1940, prin care poliția legionară era considerată desfințată, dar admitea încadrarea celor „apți și capabili“ în poliția de stat, ceea ce a permis integrarea majorității poliției legionare în cadrul poliției de stat, cu alte cuvinte dintr-un organ auxiliar poliția legionară s-a transformat într-unul de stat.

Un alt eveniment care a mărit tensiunea s-a derulat în prima jumătate a lunii decembrie 1940. Este vorba de înlocuirea ministrului german la București, Wilhelm Fabricius, diplomat de carieră, cu Manfred baron von Killinger[83], membru al Partidului Nazist. Legionarii s-au bucurat, întrucât nu l-au agreat pe Fabricius considerându-l dușman al Legiunii. Vestea l-a neliniștit însă pe Antonescu care avea temerea - nejustificată - că această decizie însemna și schimbarea orientării Germaniei față de România. Bănuind că de această mutare se făcea vinovat M. Sturdza, acesta a fost chemat la ordine și după o dispută violentă[84], destituit. În consecință, rapoartele misiunilor diplomatice de la 23 decembrie 1940 au fost dirijate către general care, în calitate de ad interim, gira si Ministerul de Externe.

Totodată, în a doua jumătate a lunii decembrie, au început să sosească vești alarmante despre o nouă noapte a „Sfântului Bartolomeu“, în „variantă legionară“, având ca scop lichidarea reprezentanților partidelor politice[85], legionarii

81 Scrisoarea din 5 decembrie 1940 a lui C.I.C. Brătianu către generalul Ion Antonescu, în *Ibidem*, doc. 9, p. 46.

82 Horia Sima, *Era libertății*, p. 211.

83 Versiunile privind înlocuirea lui Fabricius sunt contradictorii. Horia Sima afirmă în mod eronat că von Killinger sosise la București având o misiune asemănătoare cu cea de la Bratislava, adică de a elimina influența Gărzii de Fier, așa cum eliminase la Bratislava „Gărzile Hlinka“. Cf. Horia Sima, *Era libertății*, p. 262-263; Informația este preluată și de Michell Rallo, *op.cit.*, p. 282-283; Cea mai corectă interpretare aparține lui Herman Neubacher care apreciază că von Killinger „era inatacabil pentru partid“. Cf. Herman Neubacher, *Sonderauftrag Sudost 1940-1945. Bericht eines fliegenden Diplomaten*, Musterschmidt Verlag, Berlin-Frankfurt, 1956, p. 51.

84 „Scena“ este relatată astfel de Sturdza în „memoriile sale“: „Amintindu-mi această schimbare, generalul foarte supărat m-a întrebat ce știam despre ea și cum mi-o explicam. În toată inocența, i-am răspuns că schimbul nu putea decât să ne mulțumească, deoarece Mișcarea n-a găsit niciodată în Fabricius un interlocutor foarte înțelegător“. Cf. Mihail Sturdza, *op.cit.*, p. 243.

85 În preajma Anului Nou, Eugen Cristescu a recepționat o serie de informații privitoare la o nouă noapte a „Sfântului Bartolomeu“ în care scop Poliția Legionară întocmise o listă de „proscriși“

voind să inaugureze anul 1941 cu „oameni noi şi suprimarea a tot ce este vechi“[86]. Informat de Eugen Cristescu, subsecretarul de stat de la Interne, Alexandru Rioşeanu, a trimis un ordin circular prefecţilor, la 29 decembrie 1940, făcându-i răspunzători pentru menţinerea liniştii şi ordinii[87]. Horia Sima a cerut lui Rioşeanu anularea ordinului şi, la refuzul acestuia, Sima a emis personal o circulară prin care revoca în parte ordinul[88].

La începutul anului 1941, în relaţiile dintre cei doi, criza de încredere se transformase într-o ruptură făţişă, confruntarea de pe poziţii de forţă devenind inevitabilă.

Propaganda legionară s-a intensificat în această perioadă. Au fost lansate diferite zvonuri, care-i catalogau pe colaboratorii apropiaţi ai generalului ca Eugen Cristescu, Alexandru Rioşeanu, drept „jidoviţi“, „lichele ale Levantului“, „protectori ai iudeo-masoneriei“ etc. De fapt, ţinta vizată era generalul, deşi acesta nu era atacat direct de propaganda legionară. Un comunicat dat de Horia Sima la 14 ianuarie 1941 anunţa rezultatele unei descinderi făcute la sediul Lojei masonice din Bucureşti, unde au fost descoperite materiale care demonstrau „groaznica operă de nimicire a neamului nostru întreprinsă prin masonerie şi masoni“[89]. Au crescut în intensitate înarmările legionarilor, instrucţia formaţiunilor paramilitare, s-au constituit depozite clandestine de armament, pe întreg cuprinsul ţării. Marşurile continuau într-un ritm trepidant, se făceau exerciţii de tragere etc., toate acestea dovedind că legionarii pregăteau ceva.

Situaţia din ţară ajunsese într-un stadiu grav, în aceste condiţii devenise clar că formula guvernului de coaliţie cu legionarii nu mai era viabilă.

Ca urmare, Antonescu s-a decis să clarifice situaţia, făcând şi primul pas în acest sens, la 9 ianuarie, cerând lui Fabricius să transmită lui Hitler dorinţa sa de a discuta cu acesta o serie de probleme legate de politica externă şi internă a României[90]. Berlinul, informat de serviciile sale din România despre divergenţele ce existau între Legiune şi Antonescu s-a hotărât să intervină şi să aplaneze conflictul, invitându-i simultan pe Horia Sima şi pe general în Germania.

---

cuprinzând 2.000 de persoane în capitală şi peste 20.000 în întreaga ţară; informaţii confirmate şi de şeful Abwehr-ului la Bucureşti, colonelul Rodler. Cf. Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete*, p. 189.

86 Aurică Simion, *op. cit.*, p. 230.

87 *Pe marginea prăpastiei*, vol. I, p. 138-139. Horia Sima consideră că „Informaţiile pe baza cărora s-a alcătuit acest ordin n-aveau nici o bază reală“, negând orice fel de intenţie de asasinat a legionarilor. Cf. Horia Sima, *Era libertăţii*, p. 278-281.

88 *Ibidem*, p. 280.

89 „Timpul“ din 14 ianuarie 1941. Horia Sima încearcă să eludeze răspunderea poliţiei legionare pentru acest eveniment, afirmând greşit că descinderea a fost inspirată şi provocată de Alexandru Rioşeanu având ca scop crearea panicii în rândurile adversarilor politici, grăbind decizia generalului de a înlătura Legiunea de la putere. Cf. Horia Sima, *Era Libertăţii*, p. 295-297.

90 D.G.F.P., vol. XI, doc. 631; Andreas Hillgreuber, *op.cit.*, p. 155.

Horia Sima a refuzat însă invitația[91]. Acest refuz, coroborat cu încercarea de a-l discredita pe general[92], l-au scăzut și mai mult pe Sima în ochii dictatorului nazist, care l-a caracterizat drept „idiot".

În ziua de 14 ianuarie 1940, s-a derulat întrevederea Hitler-Antonescu[93], decisivă în ceea ce privește colaborarea acestuia cu legionarii. Cert este că Antonescu a obținut „mână liberă" în tranșarea conflictului cu Legiunea. Alegerea lui Hitler se datora, în bună parte, garanției pe care o reprezenta generalul pentru păstrarea liniștii și ordinii în România, într-un moment când România devenise pilonul principal al flancului de sud al dispozitivului german[94].

După întoarcerea sa de la Berlin, generalul Antonescu a acționat mult mai intransigent față de legionari. Paradoxal însă, în cercurile legionare se acreditase ideea că Legiunea ar fi sprijinită de Germania și nu generalul, versiune care s-a menținut și după dezmințirea acesteia de către Fabricius. În această atmosferă încordată s-au petrecut evenimentele care au precipitat izbucnirea ostilităților între Antonescu și Legiune.

„Scânteia" s-a dovedit a fi asasinarea maiorului german Döring - ofițer german din cadrul Misiunii Militare germane, responsabil cu transporturile - de către un agent englez[95], scopul asasinatului fiind acela de a provoca un conflict între Germania și România, care să necesite o intervenție în forță și ocuparea României de către Germania[96]. În aceeași zi, sub pretextul unor conferințe pe tema luptei

91 Horia Sima justifică refuzul său prin faptul că invitația nu i-a fost adresată direct, ci prin general, deci indirect. Cf. Horia Sima, *Era libertății*, p. 299. Justificarea nu este reală, întrucât invitațiile veniseră simultan atât pentru Antonescu cât și pentru Sima. Cf. Andreas Hillgreuber, *op.cit.*, p. 155.

92 În scopul de a-l discredita pe general, Horia Sima a trimis o scrisoare lui Hitler în care îl acuza pe Antonescu de „duplicitate politică", afirmând că acesta menținea orientarea progermană a României doar din oportunism. În realitate - afirma Sima - Antonescu rămânea filoenglez și drept dovadă anexa copia discursului pe care îl rostise Antonescu la părăsirea postului de atașat militar în Anglia, discurs în care Antonescu a afirmat că Marea Britanie trebuie să învingă întotdeauna pentru că „civilizația trebuie să învingă întotdeauna barbaria". Hitler a calificat procedeul lui Sima „nedemn și idiot". Cf. Gheorghe Barbul, *op.cit.*, p. 40.

93 Vezi stenograma întrevederii (versiunea germană) în *Antonescu - Hitler*, vol. I, doc. 9, p. 65-74; D.G.F.P., vol. XI, doc. 652; Pentru versiunea românească vezi Arhiva Ministerului de Externe, fond-71/Germania, vol. 82, f. 20-24.

94 În ianuarie 1941, în România se deplasau masive contingente de trupe germane, care se pregăteau să treacă în Bulgaria, având în vedere operațiunea „Marița" - atacarea Greciei. Totodată România, în cadrul planului „Barbarossa", devenise pilonul principal al flancului sudic al dispozitivului german.

95 Se pare că „ținta" asasinatului fusese chiar generalul Hansen, șeful Misiunii militare germane. Britanicii, calculând că germanii a căror răbdare fusese pusă greu la încercare în România prin dezordinea produsă de legionari, vor trece la acțiuni de represiune, care vor avea ca rezultat eliminarea oricărei forme de colaborare între Germania și România. Cf. Gheorghe Barbul, *op.cit.*, p. 52.

96 Vezi în acest sens Elisabeth Barker, ***British Policy in South-East Europe in the Second World War***, New York, Harper and Row, 1976, p. 73; Larry L. Watts, *op.cit.*, p. 354; ***Ibidem***, p. 51.

„Germaniei național-socialiste și a Italiei fasciste pentru instaurarea unei noi ordini europene"[97] s-au ținut în majoritatea orașelor adunări legionare. Tematica anunțată urmărea asigurarea sprijinului puterilor Axei pentru lovitura proiectată, precum și constatarea stadiului pregătirilor pentru executarea acesteia.

Ca urmare, a doua zi generalul l-a demis pe ministrul de Interne, generalul Constantin Petrovicescu, motivul invocat fiind acela de a nu fi luat contramăsuri suficiente pentru asigurarea liniștii și securității[98], în locul lui a fost numit generalul Dumitru Popescu. Demiterea lui Petrovicescu însemna de fapt eliminarea unei baze de putere politică a Legiunii, ceea ce, binențeles, nu putea fi acceptată de aceasta. Măsurile preconizate nu s-au oprit aici. În aceeași zi, prefecții din județe - în marea lor majoritate legionari - au fost convocați la București. În timp ce se aflau în drum spre capitală, generalul a emis un ordin de înlocuire a lor cu ofițeri din armată[99]. În ziua de 21 ianuarie, funcționarii prefecturilor, membri ai Mișcării, au refuzat să se supună noilor prefecți militari, ceea ce a declanșat conflictul între legionari și armată.

Aceste fapte au constituit cauzele aparente ale evenimentelor din 21-24 ianuarie 1941. Evenimentele în sine și desfășurarea acestora au constituit subiectul a numeroase lucrări și studii[100], ceea ce ne scutește de relatarea lor.

Rebeliune legionară sau lovitură de stat antonesciană ? Aceasta este problema care ne interesează.

Istoriografia, atât cea românească cât și cea occidentală, a apreciat că este vorba de o rebeliune a legionarilor, având ca scop cucerirea puterii totale[101]. De cealaltă parte istoriografia legionară, îndeosebi cea de sorginte „simistă" a considerat că evenimentele din ianuarie 1941 au reprezentat rezistența Legiunii la „lovitura de stat antonesciană"[102].

Dacă pornim de la pozițiile deținute de Legiune în cadrul guvernului, vom constata că ea nu a fost mulțumită cu portofoliile obținute și a încercat să-și extindă

97 Aurică Simion, *op.cit.*, p. 245. Horia Sima afirmă că aceste adunări s-au ținut ca urmare a inițiativei generalului, pe care acesta o formulase încă din decembrie 1940 (sic !). Cf. Horia Sima, *Era libertății*, p. 313-314.

98 „Timpul" din 22 ianuarie 1941.

99 Vezi General Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei Sovietice. 22 iunie 1941 - 23 august 1944*, Editura Carpați, Madrid, 1986, p. 386.

100 Vezi îndeosebi Aurică Simion, *op.cit.*, p. 244 și urm.; Larry L. Watts, *op.cit.*, p. 352-368; Armin Heinen, *op.cit.*, p. 449-453; Francesco Veiga, *op.cit.*, p. 297-304; Nicholas M. Nagy-Talavera, *op.cit.*, p. 325-330.

101 *Ibidem.*

102 Horia Sima afirmă pe un ton pătimaș cș „N-a existat o rebeliune legionară, cum au difuzat <<urbi et orbi>> sursele antonesciene. A fost o lovitură de stat a generalului Antonescu contra Actului constituțional din 14 septembrie 1940. Ce-a urmat după aceea, rezistența maselor populare n-a fost decât reacția națiunii la lovitura de Stat a Generalului Antonescu" (sic !). Cf. Horia Sima, *Era Libertății*, p. 303.

influența prin orice mijloace, mai ales în cadrul aparatului represiv. Lupta pentru putere s-a angajat de la bun început. Privite din acest punct de vedere evenimentele din ianuarie reprezintă „rebeliunea legionarilor", având ca scop cucerirea puterii totale[103], prin eliminarea grupării adverse. Deci, nu credem că poate fi vorba despre o lovitură de stat antonesciană, versiune susținută de istoriografia legionară.

O problemă care a suscitat interes mai ales în ultima perioadă este aceea a raporturilor dintre Mişcarea Legionară şi Partidul Comunist, precum şi întrebarea dacă şi în ce măsură a fost implicată Moscova în evenimentele din ianuarie 1941 ?

Într-o serie de lucrări şi studii care au analizat contextul politic intern şi extern în care s-au derulat evenimentele din ianuarie 1941, s-a demonstrat în baza unor dovezi categorice, amestecul germanilor, respectiv, al S.S., S.D., şi Gestapo[104], dar amestecul U.R.S.S., respectiv, al serviciilor secrete sovietice şi al P.C.R., a fost negat. La acuzațiile formulate de autoritățile antonesciene, potrivit cărora în Legiune s-au infiltrat elemente comuniste, ca dovadă a neimplicării comuniştilor în evenimentele din 21-24 ianaurie 1941, s-a adus ca argument articolul publicat în ziarul „Moldova Roşie" din 28 februarie 1941, care afirma că „comuniştii resping cu indignare şi dispreț mârşăvia lui Antonescu. Cu toate sforțările lui nu va putea implica nici un comunist în actele de jaf şi teroare sălbatică din zilele de ruşine sângeroasă 21-23 ianuarie 1941. Clasa muncitoare e mândră că în această ceată de conducători şi comandanți netrebnici nu se găseşte nici unul din fii ei"[105].

Documentele din arhiva S.S.I.-ului şi Marelui Stat Major, publicate recent[106], dovedesc însă contrariul. Chiar şi la o analiză sumară, se pot identifica numeroase similitudini între Mişcarea Legionară şi comunişti.

Elementele comune ambelor ideologii totalitare ar fi următoarele: „Omul nou", fastul deosebit al ceremoniilor, organizațiile ca de exemplu: „frățiile de cruce", „cetățui" (legionari); - „şoimi ai patriei", „utecişti" (comunişti); - educarea prin muncă, tabere de muncă (legionari); - „şantiere ale tineretului" (comunişti); -

103 Această concluzie este întărită şi de faptul că în timpul evenimentelor din ianuarie, în momentul tratativelor între general şi Horia Sima, acesta din urmă a avut instaurarea unui **guvern legionar pur**, cu alte cuvinte **puterea totală în stat**. Cf. Ştefan Palaghiță, *op.cit.*, p. 151-152; *Pe marginea prăpastiei*, vol. II, p. 307-311. Anexa 6.

104 Vezi îndeosebi Aurică Simion, *op.cit.*, p. 287-295; Armin Heinen, *op.cit.*, p. 459-461.

105 Apud *Ibidem*, p. 299.

106 Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete*, p. 68-70; *Idem, Uniunea Sovietică şi Rebeliunea legionară*, p. 173-194. Vezi Mihai Pelin, *Atitudinea Rusiei Sovietice față de România de la dictatul de la Viena până la 12 iunie 1941*, în *Antonescu. Mareşalul României şi războaiele de reîntregire*, mărturii şi documente coordonate şi îngrijite de Iosif Constantin Drăgan, vol. IV, Editura Nagard, Veneția, 1986, p. 393-395; Probele aduse în sprijinul amestecului sovietic sunt extrem de serioase şi merită să fie luate în considerare.

organizarea în clandestinitate, „cuib" (legionari); - „celulele de partid", (comuniști); - organizarea unor formațiuni ale proletariatului, „Corpul Muncitoresc Legionar" (legionari); - „brigăzile muncitorești", disprețul față de armată manifestat prin încercările de politizare și ideologizare, ostilitatea față de burghezie, strategie similară în vederea cucerii puterii totale etc. Chiar și la o enumerare sumară, se pot observa destule elemente care să demonstreze afinitățile celor două ideologii totalitare.

Din documentele elaborate de autoritățile române ale vremii, reiese limpede faptul că după accederea Mișcării Legionare la putere, în contextul recrutărilor masive de noi membri, ea a devenit tinta penetrației comuniste. „În acest scop - se arată într-o sinteza întocmita de SSI - guvernul sovietic a dat dispozițiuni Partidului Comunist din România de a infiltra agenti de încredere în Mișcarea legionară" cu scopul de a crea „disensiuni și acte dăunătoare prestigiului Mișcării legionare si care sa fie puse de masele populare pe seama legionarilor.[107] Această infiltrare prezenta elementelor comuniste multiple avantaje: 1) la adăpostul uniformei legionare ei puteau să înșele vigilența organelor de siguranță ale statului; 2) erau în măsură să-și îndeplinească misiunile de propagandă și dezinformare fără a se teme că vor fi descoperiți și pedepsiți într-un termen scurt. Cert este că infiltrarea elementelor comuniste în cadrul Mișcării legionare s-a înfăptuit, iar „rezultatele" n-au întârziat să apară, și anume: anarhia, dezordinea, samavolniciile etc. Bunăoară, poliția legionară, prin metodele uzitate, nu se deosebea foarte mult de sinistra securitate comunistă a anilor '50. De altfel, însuși ministrul de interne legionar, Constantin Petrovicescu, era nevoit să recunoască, în ședința Consiliului de Miniștri din 29 octombrie 1940, că „de multă vreme avem informația că se produce o penetrație de comuniști în Mișcarea Legionară".[108]

Mai multe surse atestă faptul ca începând din decembrie 1940 s-a ajuns chiar la contacte directe între fruntașii legionari și comuniști, unele dintre acestea având loc cu știința și aprobarea Ministerului de Interne. Astfel în ziua de 16 decembrie 1940, prefectul legionar al județului Romanati, Liber Târnoveanu, însoțit de directorul Presei și propagandei legionare, Stroe, au vizitat lagărul de internare Caracal unde au purtat discuții cu liderii comuniști Petre Constantinescu-Iași, Mihail Gheorghe-Bujor și Ilie Cristea. Stroe a încercat să-i determine pe cei trei să adere la Mișcarea legionară, argumentând ca ideologia legionară se aseamăna foarte mult cu cea comunistă, între ele existând doar o singură deosebire: faptul ca mișcarea comunistă se bazează pe ateism. El a arătat că acum sosise momentul ca și liderii comuniști să-și schimbe poziția, mai ales că peste 20.000 de muncitori de la Atelierele Grivița, STB și Malaxa au trecut de partea lor. În replică, Mihail

107 Eugen Cristescu, *Uniunea Sovietica si rebeliunea legionara, pag.178 (Raport SSI privind implicarea Uniunii Sovietice în rebeliunea legionara).*

108 *Pe marginea prapastiei,* vol.I, pag.172

Gheorghe-Bujor nu l-a contrazis, dar a ținut să adauge ca muncitorii trecuți la legionari reprezintă „produsul comunismului" și, chiar dacă aceștia poartă cămașa verde, „o fac de formă, căci în suflet sunt tot roșii"[109] Chiar dacă în această relatare există elemente care comportă rezerve, ca de exemplu numărul muncitorilor înrolați în cadrul Legiunii (în realitate, așa cum am arătat anterior, numărul lor era de aproximativ 13.000) totuși putem admite că discuția amintită a avut loc. De altfel, și alte surse confirmă faptul că asemenea discuții între legionari și comuniști au avut loc. Gheorghe Barbul relatează în memoriile sale ca generalul era în posesia unui document, o dare de seamă detaliată a unei consfătuiri între legionarii de stânga și Petru Groza, potrivit căreia Mișcarea legionară își lua angajamentul să se opună intrării de noi trupe germane în țară, în schimb Petru Groza se angaja, la rândul său, să sprijine Garda de Fier în conflictul acesteia cu generalul.[110]

Acest document a fost contestat vehement de istoriografia legionară care l-a considerat drept un fals, o inventie.[111] În ceea ce ne priveste, o privim si noi cu rezerve. Admitem faptul ca discutiile ar fi putut avea loc, dar consideram ca cele doua părți nu au ajuns la încheierea unui angajament serios, așa cum susține Gheorghe Barbul în memorialistica sa.

Pe parcursul acutizării conflictului Antonescu-Legiune, s-au înmulțit și fărădelegile comise de aceștia, Antonescu atrăgându-i atenția lui Constantin Petrovicescu ca „țara este bolșevizată, au intrat bolșevicii în Mișcarea legionară". Cu aceeași ocazie generalul avertiza profetic: „vor cădea toți sub satârul bolșevic".[112] La 14 ianuarie 1941, cu ocazia vizitei efectuate la Hitler, Antonescu l-a informat pe dictatorul nazist despre „o nouă metodă bolșevică de penetrare în alte țări. Nu se mai înființează partide comuniste, iar comuniștii intră în număr mare în rândurile organizațiilor politice existente în țară".[113] Aceste afirmații ale generalului comportă însă, o observație și anume faptul că pot fi considerate, pe de o parte reale sau, dimpotrivă, exagerări pentru a-l forța pe dictatorul nazist să ia poziție hotarâtă în conflictul pe care-l avea cu legionarii.

Cert este că metodele uzitate de adepții lui Horia Sima în timpul rebeliunii legionare au fost în mare parte împrumutate din arsenalul comunist. Nedispunând de o doctrină proprie în ceea ce privește lupta armată, pentru a suplini această carență, legionarii s-au folosit de o broșură tipărită la Moscova intitulată „Revolta armată și războiul de stradă", traducerea cu adnotările instructorilor legionari fiind

109 Ibidem, vol.II, pag.113-114.
110 Gheorghe Barbul, *op.cit.* pag.32
111 Mihai Pelin, *loc.cit.* pag.394.
112 Cristian Troncotă, *Uniunea Sovietică și Rebeliunea legionară*, pag.175.
113 *Antonescu-Hitler*, vol.I, pag.67.

descoperite în urma percheziţiilor efectuate de autorităţi după rebeliune[114]. De altfel, în acest sens pledează şi amplul raport întocmit de Marele Stat Major la 2 februarie referitor la acţiunile desfăşurate de armată în cadrul rebeliunii unde, la capitolul privind „mijloace si procedee folosite de rebeli cu ocazia tulburărilor din 20-24 ianuarie 1941" se aprecia că „pregătirea materială şi intelectuală a rebeliunii - organizarea forţelor, mijloacelor şi tactica folosită de rebeli, au fost inspirate din doctrina insurecţională comunistă" (s.n.)[115]

Ministrul german la Bucureşti, Manfred von Killinger, într-un raport înaintat Berlinului la 11 februarie 1941 aprecia, la rândul său, că încercarea de eliminare a generalului fusese probabil plănuită „de elementele ruseşti care prin aceasta au vrut să creeze o punte de legătura cu Bulgaria peste România. Cine cunoaşte metodele lor vede clar că sunt amestecaţi".[116] Această interpretare o regăsim şi la liderul Partidului Naţional Liberal, C.I.C.Brătianu, care într-o conferinţă organizată cu colaboratorii săi la 14 ianuarie 1941, referindu-se la evenimentele din ianuarie, opinia că „a fost o revoluţie comunistă, dar pentru îmbogăţirea individului".[117]

După cum se poate constata, există destule opinii care converg către aceeaşi apreciere şi anume faptul că evenimentele din ianuarie 1941 au reprezentat o revoluţie de natură comunistă. Această apreciere este întărită şi de atitudinea manifestată de U.R.S.S. în preajmă şi în timpul rebeliunii. Coincidenţă sau nu, atitudinea vecinului de la Răsărit a devenit alarmantă din a doua jumătate a lunii decembrie 1940. Astfel s-a intensificat propaganda antiromânească, circulând cu intensitate zvonuri potrivit cărora trupele sovietice, în prima parte a lunii ianuarie, urmau să ocupe prin forţă întreagă Moldovă. Totodată, în aceeaşi perioadă, au sporit şi incidentele de frontieră provocate exclusiv de grănicerii sovietici.[118]

În ceea ce priveşte mişcările trupelor sovietice acestea s-au intensificat în preajma evenimentelor din 21-23 ianuarie 1941 când mari mase de trupe au fost masate la frontieră,[119] pregătite să atace România. Se pare că autorităţile sovietice erau informate, în prealabil, de ceea ce se va întâmpla în România. În acest sens demnă de toată atenţia ni se pare însemnarea din Jurnalul de operaţii al Marelui Stat Major, datată 24 ianuarie 1941: „Din diverse discursuri ale agitatorilor sovietici se deduce că ruşii ştiau cu o săptămână înainte de mişcarea de la 21 ianuarie de la noi"[120], iar ofiţerii sovietici afirmau deschis că „Armata Roşie va trece Prutul în România unde este revoluţie".[121]

---

114 Vezi pe larg *Pe marginea prăpastiei*, vol.II, pag.78-80.

115 Cristian Troncotă, *Uniunea Sovietică şi Rebeliunea legionara*, pag.175.

116 *Ibidem*, pag.176.

117 *Ibidem*.

118 *Pe marginea prăpastiei*, vol.II, pag.116.

119 Cristian Troncotă, *Uniunea Sovietică şi Rebeliunea legionară*, pag.187-194. (Raport SSI privind mişcările de trupe sovietice în Basarabia şi Bucovina în perioada ianuarie-martie 1941).

120 Mihai Pelin, *loc.cit.* pag.393.

121 Cristian Troncotă, *Uniunea Sovietică şi Rebeliunea legionară*, pag.191.

Prin urmare credem că este perfect posibil ca serviciile secrete sovietice, prin intermediul agenturii lor în România - P.C.R. - să fi fost amestecate în „rebeliunea legionară". Cert este că Moscova nu a privit cu ochi buni extinderea influenței germane în Balcani, chiar dacă în acel moment relațiile sovieto-germane nu lăsau să se întrevadă deznodământul din iunie 1941. În privința României, U.R.S.S. a practicat și după garanția dată de Puterile Axei (30 august 1940), aceeași politică agresivă, ceea ce dovedea că ea își menținea pretențiile teritoriale. În iarna anului 1941, România devenise teatrul unor concentrări masive de trupe germane, în scopul executării planului „Marița" (invadarea Greciei). Totodată Berlinul și-a sporit presiunile la adresa Bulgariei și Iugoslaviei, pentru a obține aderarea lor la Pactul Tripartit; Cu alte cuvinte, intrarea în sfera de influență germană. Acest fapt nu putea lăsa nepăsătoare Moscova. Întrucât o acțiune în forță din partea Kremlinului nu era posibilă la acea dată, a fost aleasă calea subversivă prin intermediul serviciilor secrete. Prin urmare, Moscova avea cel puțin două motive pentru a crea dezordini și anarhie în România. Și anume: 1. Aceste tulburări puteau fi speculate prin ocuparea unei părți a teritoriului românesc (Moldova până la Carpați); 2. Prin dereglarea planului german privind operațiunea „Marița", adică împiedicarea extinderii influenței germane în Balcani. De altfel, serviciile secrete sovietice au fost implicate și în alte acțiuni similare, ca de exemplu lovitura de stat de la Belgrad din 27 martie 1941[122].

Prin urmare, în lumina celor prezentate, apreciem ca posibilă implicarea servciilor secrete sovietice în evenimentele din ianuarie 1941. Dovezi categorice pentru confirmarea/infirmarea acestei ipoteze vor fi aduse la lumină odată cu cercetarea arhivelor sovietice.

Revenind, în încheiere vom consemna faptul că înfrângerea legionarilor a coincis cu îndepărtarea lor de la putere, fiind un caz unic când, într-o Europă dominată de Germania național-socialistă, o mișcare de dreapta să fie eliminată de la putere. Experiența legionară s-a dovedit un eșec total, a infirmat Mișcarea Legionară ca opțiune politică serioasă în fața Istoriei. La 14 februarie 1941, „Statul național-legionar" a fost abrogat[123] și a fost constituit un guvern alcătuit din militari și tehnicieni, ceea ce a însemnat și o schimbare de regim, trecându-se la un regim de dictatură militară.

În ceea ce privește pe legionari, marea lor majoritate au părăsit țara, fiind adăpostiți în Germania, unde vor constitui o „echipă de rezervă" la guvernare, fiind folosiți ca „armă de șantaj" la adresa guvernului Antonescu.

---

122 O confirmă și fostul șef al „administrației pentru misiuni speciale" din cadrul N.K.V.D., Pavel Sudoplatov, care oferă și numele ofițerilor implicați. Cf. General N.K.V.D. Pavel Sudoplatov, acad. Anatoli Sudaplatov, Gerrold L. și Leona, P. Scheckte, *Misiuni speciale. Arhitectura terorii*, Editura Elot Comentator-Elensis, București, p. 122.

123 „Monitorul Oficial" nr. 39 din 15 februarie 1941; Înalt-Decret nr. 314 din 14 februarie 1941.

The Relationship between Ion Antonescu and the Legionary Movement in the national-legionary government
September 940 - January 1941
Abstract

The study describes the relationship established between the General Ion Antonescu and the Iron Guard between September 1940 - January 1941, period of time that coincided with the existence of the national-legionary state.

Starting from the mutual mistrust between the two parties, this led an open conflict that with the events of January 1941, after which the Iron Guard vanished from the bacground of History.

The Result of the conflict between Ion Antonescu and the Iron Guard was influenced also by other factors as the attitude of Berlin and that of the romanian army.

At the end the study debates the interesting and the very complex issue concerning the connections between the Legionary. Movement and the Romanian Communist Party, as well as the possible interference of the Soviet Secret Services in the Iron Guard Rebellion.

Problema națională în politica Partidului Comunist Român în anii 1944-1946. Considerații preliminare[1]

Virgiliu Țărău
Institutul de Istorie Cluj-Napoca

Intrată în războiul contra URSS în iunie 1941, cu intenția declarată de a elibera şi alipi teritoriile pierdute în urma "Diktat-ului" sovietic, de la sfârşitul lunii iunie 1940, România se găsea în vara anului 1944 în fața unei probleme cruciale, de rezolvarea căreia putea depinde soarta sa la sfârşitul războiului. Odată cu ocuparea militară a Basarabiei şi a unei bune părți din Moldova de către trupele sovietice, speranțele cercurilor politice de la Bucureşti cu privire la păstrarea în cadrele teritoriului național a Basarabiei, nordului Bucovinei şi a Tinutului Herța, s-au spulberat. În aceste condiții singura regiune ce ar mai fi putut face obiectul retrocedării către statul român la sfârşitul războiului, rămânea Transilvania de Nord, pierdută şi ea în favoarea Ungariei, ca urmare a celui de al doilea "Diktat", la 30 august 1940. Privit şi din acest punct de vedere momentul 23 august 1944 ne apare, o dată mai mult, ca fiind un act de salvare națională, mai ales că, în cursul negocierilor pentru semnarea armistițiului, desfăşurate în primăvara anului 1944, aliații au acceptat cererea românească cu privire la revenirea Transilvaniei de Nord în cadrele statului român[2].

In cuprinsul studiului de față vom încerca să urmărim şi, în măsura posibilităților, să creionăm direcțiile politicii P.C.R., cu privire la ceea ce în epocă a fost numit "problema națională". Istoricii şi politologii occidentali ce s-au oprit în

---

1 Acest studiu, într-o formă restrânsă- referitoare la anii 1944-1945-, a fost publicat şi în "Transylvanian Review", vol. V, No.4, Winter, 1996, p.17-27

2 vezi pe larg tratativele purtate cu aliații în *România- Marele sacrificat al celui de-al doilea război mondial. Documente*, Bucureşti, 1994, 334p.

lucrările lor asupra procesului de comunizare a Europei Centrale şi de Est au observat, pe bună dreptate, că sovieticii au instrumentat cu extrem de mare eficiență disputele naționale şi diferendele teritoriale dintre statele aflate în această regiune în folosul lor propriu şi al sistemului pe care încercau să-l implementeze în zonă. Unul dintre exemplele, devenite clasice, în acest sens, este cel al Transilvaniei de Nord-Vest, subiect aprig discutat de România şi Ungaria în perioada imediat următoare încheierii celui de-al doilea război mondial[3]. Premisele revenirii acestei regiuni între granițele statului român se vor materializa, într-o primă etapă, la 12 septembrie 1944, prin recunoaşterea de către aliați a nulității Arbitrajului de la Viena, cu precizarea că " Transilvania (sau cea mai mare parte a sa) va fi restituită României sub condiția confirmării acestui lucru în Tratatul de Pace"[4]. Subclauza, sau cea mai mare parte a sa şi condiția confirmării la încheierea păcii, şi-au pus amprenta asupra evoluțiilor politice interne şi externe din România şi Ungaria, de acum declanşându-se o nouă şi acerbă cursă diplomatică între cele două state pentru o reglementare favorabilă a problemei Transilvaniei în favoarea lor[5]. Abil instrumentalizată de la Kremlin , această problemă a fost cheia unui curs favorabil pentru politica sovietică în România. Ca o ilustrare a atenției sporite pe care sovieticii au dat-o acestei chestiuni, a fost şi constituirea unei comisii speciale[6] (condusă de Maxim Litvinov, un bun cunoscător al realităților din această parte a Europei) ce să proiecteze posibilele opțiuni sovietice pentru reglementarea acesteia. Inițial, în conformitate cu planurile întocmite de această comisie, în funcție de interesele sovietice şi de derularea evenimentelor politice din cele două țări, acestei regiuni îi erau prevăzute patru alternative: independență; autonomie în cadrul unei

3 Acest subiect a fost discutat printre alții şi de:

a) Yehuda Lahav, Soviet Pôlicy and the Transylvanian Question (1940-1946), Jerusalem, Research Paper no. 27, 1977;

b) Vasile Puşcaş, *National and Tertorial Conflicts in Central and Eastern Europe and the Enforcement of Soviet Domination (1944-1947),* in "Transylvanian Review", IV, 4,1995;

c) Daniel Csatari, *Dans le tournament. Les Relations Hungaro-Roumains de 1940-1945,* Budapest, 1974;

d) Stephen D. Kertesz, *From the Second Vienna Award to Paris. Transylvania and Romanian-Hungarian Relations During the World War II,* in The Roots of Ethnic Conflict, Kent State University Press, 1978;

e) Mihály Fülöp, *L'occupation sovietique en Europe central et orientale,* in "Relation Internationales", No.79, 1994;

f) idem, *Transylvania and the Great Powers 1945 (Petru Groza and the Hungarian-Romanian Frontier Issue),* in, "The New Hungarian Quarterly", XXX, no. 117, 1990;

g) idem, *The Failure of Romanian-Hungarian Negotiations on Transylvania in the Spring of 1946*, in, " The New Hungarian Quarterly", XXXI, no.118, 1991;

4 *România. Marele sacrificat al....*, p. 313

5 Yehuda Lahav, op. cit.,p. 16

6 Mihaly Fulop, *L'occupation....*, p.338

federații sau confederații dunărene; parte integrantă a României sau parte integrantă a Ungariei. Ulterior, ținând seama de importanța strategică a României pentru granița de securitate sovietică, s-a considerat că această regiune urma să devină pentru o perioadă autonomă sau chiar independentă în cadrul unui regim de administrație militară sovietică. Consecința unui asemenea demers era, în opinia specialiștilor sovietici, creșterea fricțiunilor între cele două state ce-și disputau regiunea, și implicit o creștere a maleabilității lor în relațiile cu U.R.S.S.[7].

Deoarece cu un alt prilej ne-am oprit pe larg[8] asupra problemei Transilvaniei în contextul procesului de comunizare a României, în cuprinsul acestui studiu vom încerca să prezentăm politica dusă de P.C.R. pentru rezolvarea "problemei naționale". Trebuie precizat de la început că o atare politică a fost rezultatul indicațiilor primite de la Moscova, coroborate cu specificitățile mișcării comuniste din România. În fapt aceste politici, sau mai corect spus consecințele lor, sunt și rezultatul garanțiilor cerute de sovietici pentru o atitudine favorabilă în problema Transilvaniei de Nord. Rezolvarea în spirit marxist-leninist a integrării Transilvaniei în cadrele statului român și "asigurarea egalității de fapt și de drept a naționalităților conlocuitoare cu oamenii muncii români"[9], se constituie ca fiind aspectele esențiale ale rezolvării problemei naționale din punctul de vedere al politicii duse de P.C.R. între 1944-1946. Pentru istoriografia românească de până în 1989 această politică "s-a derulat treptat, în indisolubilă legătură cu revoluția politică, economică și spirituală[10]", pe care a suferit-o statul român în primii ani postbelici. De altfel etapele în care s-a reușit rezolvarea acestei probleme se suprapun cu cele ale „revoluției populare" prin care s-a reușit restructurarea totală a României. În cadrul acestui studiu în atenția noastră vor sta două etape, prima, cea care a debutat cu actul de la 23 august și s-a derulat până în vara anului 1945, odată cu redefinirea locului și rolului minorităților în statul român, și cea de a doua în care vom urmări modul în care P.C.R. s-a raportat la această problemă până la sfârșitul anului 1946.

În primul rând se cuvine a fi discutată, pe scurt, situația Transilvaniei până în martie 1945, pentru a se putea înțelege mai bine importanța acestei probleme

---

7 Ibidem

8 Virgiliu Țărău, *Problema Transilvaniei în ecuația comunizării României*, in vol. Sovietizarea nord-vestului României *1944-1950,* Satu Mare, 1996,p. 87-93

9 Aceasta este problematica prin care în anii de început ai epocii comuniste era definită problema națională; vezi spre exemplu la:

a) Vasile Luca, *Dictatul de la Viena și rezolvarea problemei naționale*, Ed. P.C.R., București, 1946, 20p.

b) Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Poziția Partidului Comunist Român față de curentele șovine și revizioniste,* Ed. P.C.R., București, 1946, 20p.

b) *Națiunea și Contemporaneitatea,* vol. editat de *Institutul de Studii Istorice și Socio-Politice de pe lângă CC al P.C.R*, București, 1971, p. 375.

10 Națiunea și contemporaneitatea, p.142

atât pentru sovietici cât şi pentru comuniştii români. După ce s-a reuşit eliberarea teritoriului, în conformitate cu prevederile Convenției de Armistițiu, în Transilvania urma să se instaureze administrația românească. Însă, la nici o lună de la instalarea acesteia, în conformitate cu planul sovietic amintit anterior, la 12 noiembrie 1944, sub pretextul considerentelor de securitate a frontului (conform art. 18 din Convenția de Armistițiu [11]) şi a dezordinilor publice, produse de Batalioanele "Iuliu Maniu", s-a instaurat în Transilvania de Nord în locul administrației civile româneşti, un regim militar de ocupație sovietică. În continuarea acestei opțiuni, s-a creat la scurt timp aici şi un organism local, apt să preia puterea în zonă. Apărea astfel la Cluj "Comitetul executiv pentru Ardealul de Nord", organ al puterii, abilitat cu funcțiuni guvernamentale, compus din 4 români, 6 maghiari şi 1 evreu, ce-i avea ca şi copreşedinți pe profesorii universitari Ludovic Jordaki şi Teofil Vescan. După cum sublinia şi Illyes Elemer, a urmat o perioadă de tranziție în timpul căreia românii şi maghiarii au găsit soluția unei semi-autonomii a acestei regiuni a Transilvaniei[12]. Mai mult decât atât, în opinia noastră, planurile sovietice au fost duse până cu mult mai departe, situația existentă în această regiune putând fi considerată ca o adevărată autonomie ce tindea spre independență. Altfel nu ar putea fi explicate multe dintre măsurile luate aici, ca spre exemplu constituirea organelor puterii locale, a structurilor de păstrare a ordinii publice compuse din forțe paramilitare, a circulației mai multor monede oficiale în acelaşi timp şi chiar a înfăptuirii unei reforme agrare. Ceea ce este foarte interesant este faptul că începând din luna ianuarie, probabil în urma vizitei făcute de liderii P.C.R. la Moscova şi a indicațiilor ce au urmat, apar schimbări în atitudinea liderilor locali care deşi intraseră în F.N.D. şi militaseră pentru programul acestuia încă din luna octombrie, de abia de acum încep să şi acționeze ca atare. Astfel către sfârşitul lunii ianuarie Teofil Vescan preciza că " în Nordul Ardealului suntem convinşi că în momentul când țara va avea un guvern F.N.D., nici o piedică nu se va mai pune pentru reîncadrarea acestei regiuni în statul român[13] ". În plus, dacă inițial denumirea acestui pseudo-guvern făcea trimitere la o regiune strict delimitată din punct de vedere geografic în urmă cu patru ani, şi anume Nordul Ardealulului, în luna ianuarie acelaşi Teofil Vescan, într-o altă intervenție făcută în oficiosul P.C.R., Scânteia, preciza că este necesar să se renunțe la denumirea aceasta în favoarea celei de Transilvania de Nord, deoarece o perpetuare a vechii sintagme ar conduce la o recunoaştere implicită a Diktatului de la Viena[14]. Ca urmare, cu prilejul conferinței F.N.D. din Nordul Ardealului, desfăşurată între 12-18 februarie 1945 la Cluj[15] vechiul

11 *România.Marele sacrificat.....*,p.313

12 Illyes Elemer, *National Minorities in Romania. Change in Transylvania,* Boulder, New York, 1982,p. 103-104

13 Teofil Vescan, *Situația din Nordul Ardealului,* in "Scânteia", 25 ianuarie 1945, p.1

14 Ibidem, p.1-2

15 Filiala Arhivelor Statului Cluj (în continuare FASC), Fond *Inspectoratul Județean de Poliție,* Dosar 266, nota 11186 din 8 martie 1945

organ de conducere primește un nou nume și o nouă funcționalitate, în conformitate cu evenimentele ce aveau să urmeze. Astfel el se va numi "Comitetul Consultativ pentru Transilvania de Nord" și va avea misiunea de a îndruma activitatea prefecților din cele 11 județe aflate în subordinea sa. Cu același prilej se preconizau a fi înființate și noi organisme specifice acestei regiuni, și anume "Adunarea Constituantă" și "Areopagul" ce împreună cu Comitetul "trebuie să ducă cultura democratică dincolo de dealul Feleacului și de aici până la Predeal și de acolo până la Marea Neagră."[16] Însă, așa cum se va putea observa mai jos, în perioada imediat următoare reintegrării, autoritățile din Transilvania au continuat să folosească vechea denumire geografică, probabil tocmai pentru a sublinia poziția privilegiată pe care o dețineau.

Păstrarea unei situații neclare asupra Transilvaniei era extrem de folositoare atât pentru sovietici cât și pentru acoliții lor din România. Este de acum cunoscut șantajul prin care, folosindu-se de problema Transilvaniei, sovieticii au reușit să impună guvernul Petru Groza[17] cu toate că la momentul respectiv forțele politice de stânga nu reprezentau decât o minoritate în opțiunile politice ale poporului român. Din această postură de minoritate, comuniștii și tovarășii lor de drum au acces la putere[18] făcând toate eforturile pentru a controla societatea românească și, în măsura posibilităților, pentru a-și întări baza socială. Aceste eforturi au debutat destul de devreme, spre exemplu, încă din 12 octombrie 1944, cu prilejul constituirii FND, proiectatul guvern al acestei formațiuni de front popular urmând să fie condus de Petru Groza. Rațiunile acestei propuneri de numire, făcute de Vasile Luca, fiind următoarele: era singura figură ce-i putea fi contrapusă lui Iuliu Maniu din postura sa de lider al unei grupări politice țărănești (Frontul Plugarilor); era și el ardelean ca și Maniu ceea ce reprezenta un avantaj în vederea atragerii populației românești și maghiare din Nordul Ardealului; nu în ultimul rând Petru Groza era bine văzut de aliați (cu siguranță era vorba numai de sovietici n.a.)[19].

Una dintre problemele cele mai importante care au stat în atenția noilor guvernanți a fost aceea de a rezolva problema națională. Dealtfel în telegrama prin care I.V. Stalin anunța reinstaurarea administrației românești în Transilvania se preciza, că acest lucru a fost acceptat deoarece " noul guvern își asumă răspunderea pentru cuvenita liniște pe teritoriul Transilvaniei și pentru asigurarea drepturilor naționalităților"[20]. De altfel la prima ședință a noului executiv, în 13

16 Ibidem

17 Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, București, 1996, p. 303-332

18 C.I. Friedrich și Zb. Brzezinski în lucrarea Totalitarian Dictatorship and Autocracy identifică ca primă caracteristică a statului totalitar, faptul că puterea este preluată de o minoritate politică ce reușește o lovitură de stat, apud., Ottavio Barie, *Les Nationalismes Totalitaires*, Milano,f.a.,p.23

19 Arhivele Naționale, Fond *C.C. al P.C.R.*, Nr. 49, Rola 1401, U.P nr.2, cadre 3-4

20 Vasile Luca, op. cit., p.19

martie 1945, emisarul sovietic în România, A.I. Vîşinski, sublinia că revenirea Transilvaniei sub administrația românească a fost condiționată de "credința pe care a jurat-o guvernul Groza pentru aplicarea principiului naționalităților"[21]. În aceste condiții, misiunea comuniştilor români era una extrem de dificilă, deoarece pe de o parte trebuiau să asigure transpunerea în practică a principiilor comuniste de rezolvare a problemei naționale, iar pe de alta trebuiau să facă eforturi pentru cucerirea simpatiilor româneşti, imaginea partidului fiind extrem de afectată de componența etnică şi de caracterul de import al ideologiei sale. Cu alte cuvinte, aşa cum s-a afirmat uneori şi-n istoriografia de până în 1989, era vorba de a fi îndeplinite două obiective, şi anume de a consolida integrarea Transilvaniei în cadrele statului național român, în paralel cu un proces de înfăptuire a politicii de deplină egalitate şi înfrățire între naționalitățile conlocuitoare şi națiunea română. În cele din urmă poate fi vorba chiar de a acomoda caracterul unitar al statului român cu caracterul internaționalist al ideologiei comuniste.

Să încercăm să urmărim în continuare modul în care s-a încercat soluționarea acesteia, pornind de la definirea pe care comuniştii au dat-o problemei naționale, încă în toamna anului 1944. Astfel la 26 septembrie 1944 în proiectul de platformă a Frontului Național Democrat s-a precizat orientarea P.C.R. în problema națională. Se precizau:" deplina egalitate a cetățenilor, fără deosebire de naționalitate, religie sau sex";" stabilirea unui regim de conviețuire amicală între toate naționalitățile"; "necesitatea atragerii în F.N.D. a maselor naționalităților conlocuitoare"; "impunerea prin presiune revoluționară de jos a abrogării legislației discriminatorii şi a adoptării statutului naționalităților minoritare"[22]. După cum se poate observa, pe lângă prevederile democratice, de egalitate şi conviețuire amicală, mai apărea şi o alta care avea un scop clar politic, acela de a răspunde atitutudinii internaționaliste pe care de altfel minoritățile o aveau[23], prin atragerea lor în rândurile Partidului Comunist şi a organizațiilor de masă create de către acesta. De altfel acest lucru s-a şi întâmplat, pe de o parte membrii acestor minorități au intrat în partidul comunist[24], iar pe de alta, organizațiile politice, care reprezentau minorități - mai puțin cele germane ale căror situație era diferită[25] -, în speță,

21 România. *Viața Politică în Documente.* 1945, Arhivele Statului din România, Bucureşti, 1994, p. 199

22 *apud., Națiunea şi Contemporaneitatea,* p.142-144

23 vezi pe larg atitudinea internaționalistă a minorităților în această perioadă la Richard V. Burks, *The Dinamics of Communism,* Princeton Univ. Press, 1961, p.155-157

24 Virgiliu Țârău, Consideration sur l'évolution numerique des members du Parti Communiste Roumain entre 1944-1946. Etude de cas sur la ville de Cluj, in "Transylvanian Review", IV, 4, 1995, p. 95-113

25 Stephen Fischer-Galați, *National Minorities in Romania: International Aspects,* in „*Nationen,Nationalitaten Minderheiten*", Munchen, 1994, p. 139-140; Illies Elemer, **op. cit.**, p.100-

Uniunea Populară Maghiară şi ulterior Partidul Democrat al Evreilor ; au acceptat să facă parte din organizația de front (F.N.D.) direcționată de comuniști cu scopul de a obține avantaje în cazul în care aceștia ar fi ajuns la guvernare. Dacă tactica de a atrage minoritățile a avut succes, nu același lucru se poate spune despre reacția populației românești. Ca urmare au început să se facă eforturi pentru a româniza imaginea P.C.R.. Probabil şi ca urmare a virulentului atac lansat generalul Nicolae Rădescu, într-o intervenție radiodifuzată, în care i-a numit pe comuniști " hiene fără de neam şi ţară ", atunci când s-a constituit guvernul minoritar (politic) condus de dr. Petru Groza, nici unul dintre membrii acestuia nu făcea parte din categoria minorităților etnice[26] şi nici una dintre organizațiile minorităților nu sprijinea - în mod formal - executivul. Marea" victorie" realizată de comuniști prin reinstaurarea administrației românești în Transilvania are în acest context o dublă semnificație. În primul rând noul executiv, de largă concentrare democratică, trebuia să facă eforturi pentru a integra în stat, în spirit marxist-leninist, nu numai teritoriul Transilvaniei de Nord ci şi problemele cu care aceasta se confrunta. În al doilea rând, pentru a-şi asigura un suport real în societatea românească, s-au făcut eforturi pentru a schimba imaginea pe care românii au aveau asupra P.C.R., aceea de partid minoritar nu numai din punct de vedere politic, cât mai ales din punct de vedere etnic. De altfel în ceea ce privește primul aspect menționat, la chiar prima şedinţă a noului guvern desfăşurată la Cluj, în 13 martie, au fost ridicate din partea " populației din Nordul Ardealului următoarele sugestiuni şi deziderate"[27] ce sunt o expresie a problemelor ce se ridicau în fața noului guvern, în legătură cu operațiunile de reîncadrare a acestei regiuni în ţară. Succint problemele ridicate ar fi următoarele: nici o chestiune de importanță în legătură cu această integrare să nu fie luată fără consultarea prealabilă a Comitetului F.N.D. din Nordul Ardealului şi reciproc; confirmarea şi recunoașterea administrațiilor democrate instalate în regiune prin confirmare individuală, iar completarea posturilor administrative de importanță să nu fie făcută decât cu avizul Comitetului F.N.D. din Nordul Ardealului; simplificarea aparatului de stat şi lăsarea mai liberă la o serie de elemente pentru o viață publică necesară democratizării acestei regiuni; abrogarea legislației vechi, reacționare, românești sau maghiare; recunoașterea polițiilor populare formate şi îmbrăcarea lor în uniformă- iar integrarea lor cu celelalte organe ale statului să se facă treptat, pentru a obișnui naționalitățile conlocuitoare cu o poliție, siguranță şi jandarmerie adevărat democratică; modificarea legislației de stat ce să exprime deplina egalitate a cetățenilor în fața legii şi a legii naționalităților minoritare în conformitate cu poziția exprimată de Uniunea Populară Maghiară; introducerea în administrația locală, județeană şi orășenească, a principiului reprezentării proporționale a naționalităților

101

26 vezi lista guvernului în *România. Viața Politică în Documente 1945*, p.183-184

conlocuitoare, etc. Nu vom insista în analizarea fiecărui din cele 15 puncte cuprinse în memoriu deoarece cele amintite până aici sunt suficient de elocvente pentru a demonstra caracterul autonomist al intențiilor exprimate de reprezentanții politici din nordul Ardealului în fața guvernului român. În aceste condiții reprezentanții P.C.R. erau obligați să fie extrem de prudenți în măsurile luate pentru a nu afecta relațiile cu sovieticii dar și cele cu poporul român, respectiv cu etnicii maghiari. Vom încerca să exemplificăm această situație prin discutarea unei probleme extrem de importante pentru înțelegerea problematicii în discuție.

Este vorba de noul statut legal care a fost impus pentru minorități în vara anului 1945. După ce în toamna anului 1944 România aflată în tabăra învingătorilor, pentru o cât mai bună încadrare în programul democratic al aliaților și pentru a face uitate unele excesele comise în timpul regimurilor autoritare și dictatoriale, a optat pentru o politică tolerantă și chiar liberală față de minorități. Această politică de stat s-a materializat prin legea din 6 noiembrie și respectiv, legea nr. 7 din 30 decembrie 1944 prin care era înființat Ministerul Naționalităților Minoritare (ulterior, la 24 martie 1945 el a fost transformat, prin legea nr.188, în subsecretariat de stat) ce avea ca principală atribuție reglementarea problemelor ce priveau minoritățile. La 6 februarie 1945 (tot în timpul guvernului Rădescu) a fost decretat Statutul Naționalităților Minoritare prin care erau acordate largi drepturi acestora[28]. La conducerea ministerului, încă de la înființarea sa, se afla Gheorghe Vlădescu Răcoasa, reprezentant al P.C.R., ce în expunerea de motive a statutului invoca " linia largei și generoasei noastre înțelegeri față de toate popoarele pe care soarta le-a determinat să conviețuiască pe teritoriul statului" se situa pe linia trasată de la Moscova, pentru rezolvarea problemei naționale. Această linie se va materializa la 6 august 1945, atunci când în urma raportului 2440 înaintat de primul ministru, Statutul Naționalităților a fost modificat. Cea mai importantă și de substanță inovație a fost cea legată de "suprimarea termenului de minoritare din titulatura și cuprinsul legilor nr. 7 din 30.XII. 1944 și 86 din 6.II.1945"[29]. Pentru a înțelege semnificația acestei măsuri prin care minoritățile dispăreau, apărând în locul lor, din punct de vedere legal, naționalitățile conlocuitoare, este necesar să ne întoarcem în timp la definirea pe care a dat-o Marx acestui concept. În opinia acestuia, națiunea se identifică cu statul, fiind forma superioară de organizare și agregare etnică, în timp ce naționalitatea reprezintă o formă inferioară, delimitată clar de națiune prin faptul că este un stadiu premergător națiunii[30]. Inovațiile aduse de Lenin și Stalin (în

27 Ibidem, p. 200-203

28 Dinu C. Giurescu, op. cit., p.78-80

29 Monitorul Oficial (partea I), no.176\1945, Legea 629 și 630 din 6 august 1945, p. 6794-6796

calitate de responsabil cu problemele naționalităților) ideologiei marxiste sunt consacrate, așa cum sublinia Hélène Carrère d'Encause, în dreptul constituțional sovietic[31]. Confruntat cu o mare diversitate de etnii statul sovietic trebuia să găsească soluția de, a nu altera învățăturile marxiste cu realitățile rusești. Imposibilitatea creării unui stat unitar socialist a condus la soluția federală, în care au coexistat elementele specifice centralismului democratic cu cele ale egalității ideologice. Ca urmare U.R.S.S. a devenit un stat federal compus din națiuni (organizate ca state suverane în forma republicii federale), națiuni mai mici (ce nu întrunesc condițiile necesare suveranității, ce totuși au un cadru etnic și o formă de organizare administrativ-teritorială sub forma republicilor autonome) și naționalități (formațiuni etnice mai puțin elaborate decât națiunile, dar care beneficiază de recunoașterea specificității lor culturale și dispun de o organizare teritorial-națională: regiuni autonome sau districte naționale)[32]. Rezolvarea problemei minorităților în URSS printr-o combinație de autonomie culturală și teritorială dublată de o doză puternică de voință politică, este posibil de detectat și în modul de rezolvare a problemei educației. Deși în 1913, Lenin a susținut principiul unei egalități a folosirii limbilor, dar numai în școli comune, după venirea la putere au luat naștere școli separate pentru fiecare naționalitate. Cauzele acestei evoluții au fost legate, după cum sublinia John Smith[33], de politica bolșevică de ridicare a naționalităților pentru a fi pregătite să treacă la socialism și de influența, încă sporită, pe care o aveau suporterii ideii de autonomie național-culturală în rândul bolșevicilor. După cum se poate observa, această organizare, constituțională și a sistemului educațional, este o excepție de la aplicarea principiului naționalității, caracteristic Europei după primul război mondial, fiind doar în parte valabilă aserțiunea că, forma de organizare comunistă exclude organizarea pe principii etnice a statului în favoarea celei de unitate a proletarilor[34]. Este de fapt răspunsul dat de comuniștii sovietici la organizarea statului pe principii etnice, ei îmbinând ideologia comunistă cu tradițiile de organizare statală rusești. Spre deosebire de sistemul edificat în URSS, în restul Europei au fost încheiate "tratate internaționale cu privire la minorități" pentru a asigura un regim de protecție internațională pentru acestea. Pornind chiar de la diferențele din definirea conceptului, ce până atunci fusese definit extrem de confuz[35], în spiritul noului drept internațional[36], minoritățile

30 *apud.* Dionisie Petcu, *Conceptul de etnic*, București, 1980, p.47

31 Hélène Carrère d'Encause, Imperiul spulberat, București,1993, p.16-19

32 Ibidem, p.20

33 vezi pe larg la John Smith, *The Education of National Minorities: The Early Soviet Experience,* in "The Slavonic and East European Review", vol. 75, No.2, 1997, p. 281-307

34 Andrej Zubov, Minoranze nazionali e nazionalita dominante nello Stato Sovietico (1918-1939), in *"Le minoranze tra le due guerre"*, Bologna, 1994, p. 59.

35 Vezi pe larg problema tratată din punct de vedere juridic la George Sofronie, *Principiul naționalităților în dreptul internațional public,* București, 1929, p. 105-154

36 Nicolae Dașcovici, *Principiul naționalităților și Societatea Națiunilor,* București, 1922. p. 132

au fost definite ca fiind acea "parte a populațiunii unui stat, diferită de cea care formează majoritatea lui, prin naționalitate, limbă și religie"[37]. Situația a fost similară și în România, care a semnat Tratatul pentru ocrotirea minorităților din 9 decembrie 1919, unde la art. 9 se preciza că "supușii români aparținând minorităților etnice, de religiune și de limbă se vor bucura de același tratament ca și ceilalți supuși români[38]. Eminentul jurist român George Sofronie preciza într-o foarte cunoscută lucrare a sa că " prima caracteristică a noului regim de protecție a minorităților a rămas evitarea termenului de minorități naționale tocmai pentru a putea împiedica posibila lor constituire ca persoană juridică și implicit pentru a înfrâna tendințele separatiste pe care acestea le-ar fi putut promova[39]. Această remarcă este extrem de importantă având în vedere faptul că eforturile juriștilor de a impune sintagma corectă de " minoritate de rasă, limbă și credință"[40] în opinia publică n-a dat rezultatele așteptate. Astfel că în presă, în viața politică și în scrisul istoric s-a putut remarca o inconsecvență a folosirii terminologiei, predominantă rămânând totuși forma de minorități naționale. Dacă în perioada interbelică disputa dintre juriști, pe de o parte, și gazetari, oameni politici și istorici, pe de altă parte, nu a dobândit și o consistență politică, în prima parte a perioadei postbelice, problema a depășit limitele dezbaterii juridice asupra folosirii terminologiei corecte. Poziția P.C.R. față de această problemă în perioada interbelică a fost extrem de tranșantă, desfășurându-se în termenii luptei de clasă, termenul folosit pentru a-i diferenția pe minoritari fiind cel de naționalitate. La congresul II din 1922 s-a precizat "unitatea de acțiune a maselor muncitoare indiferent de naționalitate este cheia biruinței pentru emanciparea naționalităților". La congresul al III-lea din 1924 s-a adoptat teza " drepturilor naționalităților la autodeterminare, până la secesiunea de statul național", demascându-se astfel politica de trădare a intereselor naționale [sic!] a burgheziei române și a celei a naționalităților conlocuitoare[41]. Încercarea de punere în practică a acestei teze[42] a dus la scoaterea în afara legii a P.C. din România, fără însă ca acesta să renunțe la intențiile sale. Schimbările politice produse în România în vara anului 1944 au condus la posibilitatea reafirmării tezei amintite, de această dată mult atenuată, prevăzându-se drepturi largi pentru

37 Ibidem, p.133.

38 Ibidem, p. 176

39 George Sofronie, *Principiul naționalităților în tratatele de pace din 1919-1920*, București, 1936, p. 160.

40 G. Sofronie, *Principiul naționalităților în dreptul internațional public*, București, 1929, p. 125

41 Robert R. King, *A History of Romanian Communist Party*, Stanford, 1980, p. 31; vezi și poziția comunistă în *Națiunea și Contemporaneitatea*, București, 1971, p. 133.

42 vezi implicațiile la Marin C. Stănescu, *Moscova, Cominternul, Filiera Comunistă Balcanică și România* (1919-1944), București, 1994, p. 72-73

naționalitățile conlocuitoare, o politică de înfrățire a acestora cu oamenii muncii români, acționându-se totuși în spiritul păstrării unității și integrității statului român. Cu alte cuvinte s-a conturat o linie politică extrem de elastică, în care elementele teoretice marxist-leniniste se împletesc cu cele practice, experimentate în URSS.

Noua politică urmărea, după cum se poate observa, două obiective. Primul era acela de a transforma structural, în termenii marxism-leninismului, statutul politico-juridic al minorităților, în sensul conferirii unor privilegii speciale- fapt explicabil alminteri, mai ales dacă ținem seama de faptul că în acea perioadă minoritățile erau nu numai fidele noului regim, dar erau chiar majoritare numeric în structurile de putere ale acestuia[43]. Cel de al doilea obiectiv care îl subsumează pe primul, în sensul că prin acordarea acestor privilegii guvernul român considera că va deține un important avantaj, la discuțiile privind problema revenirii Transilvaniei de Nord-Vest în cadrul statului român cu prilejul Conferinței de Pace. În ceea ce privește această nouă politică față de minorități, în 1948, la aniversarea a trei ani de la votarea statutului naționalităților, subsecretarul de stat Takats Ludovic, afirma că ea fusese necesară deoarece " înainte acestea (naționalitățile n.a.) au fost privite ca niște elemente eterogene, divergente, care neputându-se încadra, au prezentat un pericol pentru unitatea statului"[44].

Principalele direcții în care s-a acționat pentru aplicarea principiilor de egalitate în drepturi a naționalităților au fost:" măsuri pentru desființarea instituțiilor și legiuirilor discriminatorii și a restricțiunilor impuse de acestea; măsuri reparatorii; măsuri pentru desăvârșirea egalității de drepturi în cadrul Statutului juridic al naționalităților din România"[45].

Să urmărim în continuare modul în care s-au materializat unele dintre aceste direcții. O primă grijă pentru liderii P.C.R. a fost aceea de a evita folosirea termenului de minoritate, depunând eforturi în acest sens pentru a impune noua sintagmă de naționalități conlocuitoare. Procesul de schimbare a debutat atunci când la înființarea ministerului de resort s-a renunțat la folosirea substantivului „minoritate" în favoarea adjectivului „minoritare". Ca urmare substantivul ce desemna un grup social inferior din punct de vedere numeric și etnic ce avea caracteristici distincte de ale majorității a fost transformat în adjectiv în virtutea

---

43 vezi considerațiile pe marginea componenței etnice a P.C.R. în această perioadă la Richard V. Burks,op.cit.p. 150-155; Robert R. King, *op.cit.*, passim; Liviu Țîrău, *Instaurarea comunismului în România și evreii*, în " Anuarul Institutului de Istorie Cluj", XXXV, 1996, p.289-303; Virgiliu Țârău, *Considerații asupra dinamicii interne a P.C.R. în anii 1944-1946. Studii de caz. Orașul și județul Cluj*, în "Anuarul Institutului de Istorie Cluj", XXXV, 1996, p. 316-344.

44 *Trei ani de aplicare a Statutului Naționalităților*, ed. de Subsecretariatul de Stat al naționalităților, București, 1948, p.6.

45 Ibidem, p.11

unor considerente ce țineau de necesitatea reparării " concepției rasiale din trecut cu privire la originea etnică[46]". La 6 august dispăreau, așa cum aminteam anterior,prin legea nr. 629, minoritățile și apăreau naționalitățile. Motivația, retroactiv exprimată în volumul editat de Subsecretariatul de Stat al Naționalităților în anul 1948, era aceea că "suprimarea cuvântului minoritate...era o dovadă că Statul Român democratic cunoaște în sânul său numai naționalități conlocuitoare egal îndreptățite, nu minorități supuse la felurite restricțiuni, în ceea ce privește situația lor de drept și de fapt în viața statului. Minoritatea implică o majoritate care o stăpânește.Termenul denotă, deci, un complex de inferioritate, evocând reminiscențele unui trecut de opresiune și inegalitate, în timp ce noul regim juridic românesc consfințește egalitatea tuturor."[47]. Mai mult, printr-o altă lege[48] (nr. 630), erau precizate infracțiunile și pedepsele referitoare la nerespectarea prevederilor Statutul Naționalităților. Printre altele se interzicea: cercetarea originii etnice a unui cetățean în vederea stabilirii situației sale juridice în cadrul procedurilor judiciare, administrative sau polițienești(art.1); folosirea de către un funcționar a indicațiunii de "origine etnică" sau a unui sinonim al acestei noțiuni într-un act public (art.2- ambele fapte erau considerate delicte de rasism și erau pedepsite cu închisoare de la 3 luni la 1 an); declarații sau afirmații defăimătoare ce să susțină exclusivismul național sau să dea naștere la ură și dispreț la adresa unei rase, naționalități sau religii(art. 7 și 8 în care aceste fapte sunt considerate a fi delict de învrăjbire a naționalităților conlocuitoare și sunt pedepsite cu închisoare corecțională de la 6 luni la 2 ani sau amendă). Rațiunea introducerii acestor infracțiuni speciale este precizată de primul ministru în raportul înaintat regelui, ea fiind aceea de " a apăra în mod eficace egalitatea tuturor acestor naționalități". La 20 septembrie 1945 au fost publicate Regulamentele 10 și 11, ce precizau modalitatea practică de punere în aplicare a prevederilor Statutului Naționalităților. Putem considera că aceste completări ale legii 86\1945(cea a statutului naționalităților) constituie o discriminare pozitivă, ce conferă drepturi și privilegii speciale minorităților de pe teritoriul României.

În paralel cu activitatea de definire a noului statut juridic al minorităților, comuniștii au pus în aplicare o serie de măsuri practice în domeniile justiției, învățământului, culturii, vieții religioase și economiei. Fără a insista prea mult pe marginea acestora[49], se cuvine precizat faptul că în unele cazuri, liderii comuniști, dând dovadă de multă binevoință, au trecut chiar și de limitele noii legislații. Spre exemplu, deși la art.22 din Statut se prevedea că " pe lângă Facultatea de Drept și cea de Litere și Filozofie de la Universitatea din Cluj se

46 Monitorul Oficial (partea I), nr. 176\1945,p.6794; pentru alte măsuri de desființare a legislației discriminatorii vezi Dinu C. Giurescu, *op.cit.*,p. 78-83

47 *Trei ani de aplicare* ..., București, 1948, p. 15-16

48 Monitorul Oficial,loc cit., p. 6795

49 Vezi pe larg în *Trei ani de aplicare a Statutului*....,p.19-43

vor înfiinţa catedre cu limba de predare maghiară şi germană, după necesităţi, având-se în vedere numărul studenţilor respectivi.", prin legea nr. 407 din 29 mai 1945, lua fiinţă la Cluj, Universitatea de stat "Bolyai" cu limbă de predare exclusiv maghiară. În cadrul acesteia funcţionau următoarele facultăţi: Litere şi Filozofie, Drept şi Economie Politică, Stiinţe, Medicină Umană şi Farmacie. De altfel în toamna anului 1944 Universitatea maghiară nu s-a retras din Cluj continuând să funcţioneze cu sprijinul Comisiei Aliate de Control. Odată cu reîntoarcerea administraţiei româneşti s-au început tratativele pentru împărţirea patrimoniului universitar. Modul în care s-a realizat aceasta şi noua organizare a Universităţii "Bolyai", a nemulţumit partea ungară[50], care sublinia, printre altele, într-un raport cu privire la situaţia maghiarilor din Transilvania, în partea referitoare la învăţământului superior, că maghiarii au pierdut sediul universităţii -alături de alte 50 de clădiri- şi că profesorii universitari trebuiau să deţină cetăţenia română şi să cunoască limba maghiară- fapt ce a generat teama ca nu cumva etnici români, cunoscători ai acestei limbi, să devină profesori în locul celor maghiari ce nu aveau cetăţenie sau erau plecaţi. Însă, aşa după cum sublinia Lucreţiu Pătrăşcanu în cunoscuta sa intervenţie din 11 iunie 1946 de la Cluj, profesorilor de cetăţenie maghiară ce funcţionau în cadrul Universităţii Bolyai sau în şcoli secundare le-a fost permis să-şi continue activitatea, ei fiind plătiţi de statul român[51]. De altfel problema acordării cetăţeniei a fost una cu implicaţii dintre cele mai complexe în această perioadă[52], mai ales în ceea ce priveşte aplicarea reformei agrare şi a reformei administrative[53].

Cu toate aceste măsuri, ce confereau un statut deosebit naţionalităţii maghiare, aceasta, prin intermediul organizaţiei care o reprezenta politic, Uniunea Populară Maghiară, înainta autorităţilor române, în toamna anului 1945, un memoriu intitulat " Problemele naţionalităţii maghiare din România care necesită hotărâri de principiu din partea guvernului". În cuprinsul acestuia[54] (structurat în 11 puncte) erau vizate, printre altele, problema cetăţeniei şi cea a libertăţilor de care trebuiau să se etnicii maghiari. Astfel în problema asigurării liniştii şi a libertăţii persoanei se preconiza şi se cerea: "înfiinţarea de gărzi comunale româno-

50 Mulţumim şi pe această cale colegului Ottmar Traşcă pentru punerea la dispoziţie a unui document aflat în arhivele militare maghiare. Este vorba de un raport în 48 de pagini dedicat situaţiei maghiarilor din Transilvania după 23 august 1944.

Hadtörténeti Levéltár Budapest, *Békeelökészitö osztály,*7 doboz, A\XIV\16 (Az Erdelyi magyarság helyzete 1944 augusztus 23 óta) (În traducere: Arhivele Militare Budapesta, Departamentul de pregătire a păcii, cutia 7, A\XIV\16), p.42-43

51 Stelian Neagoe, *Istoria politică a României 1944-1947,* Bucureşti, 1996, p.371

52 vezi pe larg problema la, Dumitru Şandru, *Regimul cetăţeniei locuitorilor din Nordul Transilvaniei,* in "Sovietizarea Nord-Vestului României 1944-1950". Satu-Mare, 1996, p. 65-75.

53 Virgiliu Ţârău, *Problema locuinţelor...*, passim

54 Arhivele Naţionale, Fond *Inspectoratul General de Jandarmi,*Dosar nr. 32, filele 45-53, citatele prezentate în continuare provin din acelaşi document.

maghiare, recrutate pe baza recomandării FND, ca organe ajutătoare ale forței publice; desființarea unităților de jandarmi care nu au intervenit în favoarea minorității maghiare; punerea unităților de jandarmi sub comanda prefecților, care pot să le suspende activitatea pe motive obiective"; în problema reglementării cetățeniei locuitorilor din Ardealul de Nord se cerea ca " să nu fie considerați că s-au solidarizat cu armatele inamice în retragere, numai cei care prin activitățile lor anterioare au dovedit convingeri fasciste. Ca urmare simplul fapt al retragerii să nu fie considerat un act de solidaritate". Ori, în condițiile date, era extrem de dificil să se cerceteze situația fiecărui refugiat în parte, astfel că marea lor majoritate au recăpătat cetățenia română fără un prea mare efort. De altfel în rapoartele trimise pe tot parcursul anului 1945, unitățile de jandarmerie din nord-vestul țării precizau greutățile întâmpinate în aplicarea ordonanțelor cu privire la regimul cetățeniei și la cele privind urmărirea cetățenilor străini[55]. În cele din urmă, ca urmare a ordinului 25970 S a Direcției Generale a Poliției din 9 octombrie 1945 era interzisă urmărirea supușilor maghiari[56], iar mai apoi - ca efect al intervențiilor Uniunii Populare Maghiare[57] - Ministerul Afacerilor Interne admitea prin ordinul 46886 din 12 februarie 1946, ca maghiarilor din sudul Transilvaniei refugiați după 30 august 1940 în nordul Transilvaniei să le fie redată cetățenia română, considerându-se că Diktatul de la Viena era nul și inexistent, și ca urmare teritoriul acesta făcuse parte din România totdeauna.

Ca expresie a complexității și dificultăților apărute în rezolvarea problemei naționale, în rezoluția Conferinței Naționale a Partidului Comunist Român din 21 octombrie 1945, se recunoștea că deși a fost depusă o " muncă rodnică" de către partid pentru rezolvarea problemei naționale, " în unele organizații nu s-a înțeles și nu s-a aplicat întocmai linia partidului..."[58]. Această singulară și lapidară mențiune din rezoluție ar putea releva existența unei stări tensionate în interiorul partidului din punctul de vedere al rezolvării problemei naționale. De altfel pe parcursul anului 1946 au ieșit la iveală neînțelegerile cu privire la linia politică de soluționare a acestei chestiuni. Confruntată cu tendințele autonomiste ale etnicilor maghiari, cu atacurile venite dinspre Budapesta, ce puneau în discuție statutul maghiarilor din România și granițele statului român, dar mai ales, cu atitudinea populației românești, de neacceptare a acestei politici conciliatoriste față de minorități, politica Partidului Comunist și-a arătat limitele. Ca urmare a incidentelor petrecute în Transilvania, mai ales în orașul Cluj, în prima jumătate a acestui an (începând cu declarația privitoare la autonomia Transilvaniei emisă de P.S.D.-aripa transilvăneană în ianuarie 1946 și continuând cu conflictele dintre

---

55 Arhivele Naționale, Fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, Dosarele nr. 32, 99\1945, *passim*.

56 idem, Dosar 99\1945, f. 96

57 Dumitru Șandru, op. cit., p.71

58 Stelian Neagoe, op.cit.,p.309

studenți și comuniști- în această perioadă încă majoritari erau etnicii maghiari, de abia spre sfârșitul anului românii au echilibrat situația[59] - ce au culminat cu cele din luna mai, atunci când după anunțul privitor la soluționarea problemei Transilvaniei în favoarea României[60] emis în urma Conferinței Miniștrilor de Externe desfășurată la Paris, tensiunile politice și interetnice au atins cote maxime în orașul de pe Someș) au ieșit în evidență două direcții de abordare la nivelul conducerii P.C.R. cu privire la problema națională. În urma devastării căminului Avram Iancu și a declanșării grevei generale a studenților, Comitetul Central al P.C.R. a trimis la Cluj, la începutul lunii iunie doi reprezentanți în vederea soluționării crizei. Deși încununată de succes, în sensul că Teohari Georgescu a reușit să ascundă vinovații iar Lucrețiu Pătrășcanu a liniștit greva studențească, vizita celor doi la Cluj a scos în evidență diferențe în modul de abordare a problemei naționale. În discursul ținut în fața studenților greviști, la 11 iunie 1946, Lucrețiu Pătrășcanu a reluat în discuție problemele cu care se confrunta Ardealul de Nord. Dacă la 13 iunie 1945, cu prilejul unei alte cuvântări ținute la Cluj, Pătrășcanu a exprimat, moderat, câteva critici la adresa comuniștilor de etnie maghiară și a politicii dusă de guvernul de la Budapesta față de problema Transilvaniei, păstrând linia politică oficială, a înfrățirii dintre popoarele român și maghiar, cerând mai multă înțelegere din partea ambelor etnii față de problemele pe care șovinismul le putea ridica împotriva înfăptuirii " ideii de Stat român"[61], în discursul din 1946,[62] confruntat cu o grevă a studenților clujeni îndreptată împotriva agresorilor- în mare majoritate etnici maghiari- și cu virulentele atacuri venite din partea guvernului ungar față de modul în care fusese rezolvată problema Transilvaniei, a devenit extrem de tranșant, atacând, de această dată nenuanțat și chiar radical, revizionismul maghiar care era considerat ca fiind continuator al celui interbelic. De altfel, la Budapesta, în raportul amintit[63], întocmit pentru a susține cererile maghiare la Conferința de Pace se preciza că deși promisiunile guvernului Groza au fost mari, ele nu au asigurat maghiarilor condiții eficiente pentru dezvoltare. Se amintesc, în chip de argumente, legile care se amestecă în viața economică a maghiarimii, nesprijinirea școlilor confesionale cu mijloace financiare, dispariția unor școli maghiare și apariția în locul lor a unora românești cu elevi și profesori importați din alte regiuni, mutarea Facultății de Medicină la Tîrgu Mureș în condițiile în care românii aveau trei facultăți, la Cluj, Sibiu și Timișoara, etc. Concluzia acestui raport este extrem de dură, autorii săi

59 Virgiliu Țârău, *Considerații asupra dinamicii interne a P.C.R în anii 1944-1946. Studii de caz(orașul și județul Cluj)*, in "Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca", XXXV, 1996, p.303-316

60 vezi pe larg evenimentele la Virgiliu Țârău, *Mișcările studențești din Cluj 1945-1946*, in "Studia Universitatis Babeș-Bolyai", seria Historia, 1992.

61 vezi, pe larg, Stelian Neagoe, op. cit.,p.292-295

62 idem, p.266-275

63 Hadtörteneti Levéltár...., p.44-48

considerând că “nu este de mirare că maghiarii, dincolo de discursurile propagandistice, nu văd nici o garanție pentru asigurarea drepturilor democratice ca popor nici în actualul regim”. Mai mult decât atât, se considera că “ nu este o mare diferență între regimurile reacționare din trecut și acest nou regim”[64]. Aceste aserțiuni venite dinspre Budapesta, ca material de propagandă, ne apar ca fiind normale, dacă ținem seama de faptul că Ungaria încerca să recapete măcar o parte a Transilvaniei cu prilejul tratativelor pentru încheierea păcii și ele nu difereau foarte mult față de cele ale maghiarilor din țară. Reacția lui Pătrășcanu a fost în acest context extrem de dură. Atacarea revizionismul maghiar și apelul către populația românească pentru păstrarea liniștii în Ardeal, ca și condiție a “apărării granițelor țării”, constituie liniile generale ale poziției sale. Subliniind faptul că “populația maghiară are un regim de drept cum nu are nici o altă naționalitate într-un stat burghez”[65], el atrăgea atenția că “renașterea revizionismului periclitează relațiile româno-maghiare”. La finalul discursului său, a precizat că față de cei “care pun în discuție unitatea statului român “ și “ care caută să ațâțe la ură de rasă și să tulbure liniștea țării” guvernanții nu vor avea nici o milă[66]. Deși în memoria celor care au asistat la evenimente a rămas o celebră și posibilă afirmație a sa - “înainte de a fi comunist sunt român” – ce poate fi considerată ca fiind o recție la poziția exprimată de publicistul maghiar Boldiszar Istvan, care într-un articol din săptămânalul Uj Magyarsag, din 14 mai 1946, sublinia, vorbind de masele maghiare că “ aceste mase sunt în primul rând unguești și abia după aceea democrate”[67] - considerăm că discursul amintit este suficient de clar pentru a atrage din partea colegilor săi de partid, internaționaliști în abordarea acestei chestiuni, un vot de blam. De altfel, acesta nici nu a întârziat să apară, la câteva zile după acest discurs, în cadrul unei plenare lărgite a C.C. al P.C.R., secretarul general al partidului Gheorghe Gheorghiu-Dej, a atacat poziția exprimată la Cluj de Lucrețiu Pătrășcanu. Ca dovadă a caracterului său oficial, poziția exprimată de liderul comunist, după ce a fost publicată în “Scânteia” din 8 iulie 1946, a fost editată, într-o broșură, fiind considerată ca un document de bază pentru linia partidului “față de curentele șovine și revizioniste”[68]. Mai mult, Comitetul Central al P.C.R. a elaborat și a difuzat, în zilele următoare, către toate organizațiile de

64 Ibidem, p.45

65 Stelian Neagoe, op. cit., p. 371

66 Ibidem

67 Ibidem

68 Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Poziția Partidului Comunist Român față de curentele șovine și revizioniste*, in “Scânteia”XVI, nr.568, 8 iulie 1946, p. 3; a mai apărut în broșură la Editura .C.R.,București, 1946(ed.I), p. 20; 1947(ed.II),p. 22 ; alte apariții ale acestei expuneri menționate de Horia Nestorescu-Bălcești *“Structura conducerii superioare a P.C.R. Dinamica remanierilor:1944-1965. I. 1944-1948”*,in “Arhivele Totalitarismului”, anul II, nr.1-2/1994, p. 357.

partid, instrucțiuni teoretice și practice pentru prelucrarea problemei naționale cu activul de partid. Acest document, dincolo de caracterul său propagandistic, indică modul în care a reacționat din punct de vedere ideologic conducerea superioară de partid la intervenția lui Lucrețiu Pătrășcanu față de această problemă. Conform instrucțiunilor "*această expunere conține nu numai o clară poziție de principii a partidului nostru față de problema națională din Transilvania ci și o arătare a lipsurilor evidențiate în munca unor membrii de Partid față de problema națională și a sarcinilor care rezultă pentru toți membrii Partidului nostru față de uneltirile reacționarilor de orice fel*[69]. În continuare, redăm pasajele cele mai importante ale acestui document, ce conține poziția " îndreptată " pe care trebuiau să o adopte membrii de partid în conformitate cu ordinele de la centru[70]. Până în decembrie 1948,atunci când a fost adoptată "Rezoluția Biroului Politic al C.C.al P.M.R. în chestiunea națională", act ce definește caracteristicile unei noi perioade, acest document rămâne baza abordării problemei naționale de către P.C.R. în perioada pre și post electorală. Iată, care este pe scurt această poziție:

"....Nu e o coincidență că tocmai în ultimul timp și într-un moment când chestiunea granițelor Transilvaniei a fost definitiv rezolvată, se intensifică campania șovină și de ațâțare a partidelor istorice. Ei fac aceasta pentru a crea o stare de nesiguranță în țară, a submina unitatea de luptă a poporului român și a naționalităților conlocuitoare și a provoca eventual un amestec străin în afacerile noastre interne.

Reacționarii români vorbesc de crimele comise de regimul hortist împotriva românilor, dar nu vorbesc de cele comise de regimul Antonescian și de gărzile Iuliu Maniu în Transilvania de Nord, crime care nu sunt cu nimic mai prejos de cele comise de hortiști. Conducătorii partidelor "istorice" caută să asocieze partidele democratice la politica lor șovină, pentru a crea impresia în opinia publică dinăuntrul și din afara țării că toate partidele fără deosebire, inclusiv partidul nostru, merg pe linia șovinismului anti- maghiar. Ei caută să inventeze frământări și disencțiuni (sic!) în sânul conducerii partidului nostru, folosindu-se de discursul rostit la Cluj de tov. Pătrășcanu.

Partidul Comunist Român se deosebește de alte partide pentru că conducătorii noștri nu reprezintă interese individuale sau de clică. În Partidul nostru

69 Filiala Arhivelor Statului Cluj, Comitetul Regional P.C.R. Cluj, Fond nr.1, Dosar nr.3/1946, f. 18-25. Este vorba de două documente nedatate, emise de C.C. al P.C.R., cel mai probabil în luna iulie a anului 1946, după plenara lărgită din 6-8 iulie același an. Ele se intitulează "*Instrucțiuni pentru prelucrarea expunerii tov. Gheorghe Gheorghiu-Dej la ședința lărgită a C.C. al P.C.R.*"(2 pagini ce conțin bibliografia de bază și modul în care trebuie făcută prelucrarea problemei) și respectiv " *Îndreptar pentru prelucrarea expunerii Tov. Gheorghe Gheorghiu-Dej la ședința lărgită a C.C. al P.C.R. despre <Poziția Partidului Comunist Român față de curentele șovine și revizioniste>*" (document de 6 pagini ce conține principiile de bază în prelucrarea problemei).

70 Ibidem," *Îndreptar...*" p. 20-25;.

nu pot exista disensiuni deoarece ori de câte ori membrii noştrii de Partid comit greşeli sau abateri de la linia Partidului, acestea sunt supuse criticii şi autocriticii deschise având ca urmare nu numai menținerea ci şi întărirea unității politice, ideologice şi de acțiune a Partidului nostru.

Comitetul Central a fost unanim în aprecierea că tov. Lucrețiu Pătrăşcanu, în discursul său de la Cluj, unde a afirmat că după 1918 s-ar fi deschis întregii populații din Transilvania, atât română cât şi maghiară, noui isvoare de viață şi noui căi de progres, tov. Pătrăşcanu, îndreptând focul principal împotriva revizioniştilor unguri NU a accentuat răspunderea politică a parytidelor "istorice" în întreținerea urii şovine, în asuprirea națională la care a fost supusă în trecut populația maghiară din Transilvania şi în provocările recente inițiate şi organizate de partidele "istorice".

Noi accentuăm şi scoatem în evidență vinovăția regimurilor istorice în ațâțările şovine şi crimele săvârşite împotriva populației maghiare, alături de crimele săvârşite de regimul hortist asupra populației române.

Datoria comuniştilor față de Partidul lor, față de clasa muncitoare şi poporul român este să lupte împotriva şovinismului de oriunde ar veni el.

Partidele democratice, în frunte cu Partidul nostru, consideră deplina egalitate în drepturi a naționalităților conlocuitoare drept una din condițiile desvoltării şi consolidării democrației însuşi. De aceea nu poate exista unitate de vederi între guvernul Groza şi partidele istorice care au în problema națională o poziție politică de asuprire națională, ură de rasă şi ură împotriva populației conlocuitoare.... Partidul nostru luptă deopotrivă împotriva şovinismului român şi maghiar. Cu toate acestea Comitetul Central a constatat că agitațiile şovine şi revizioniste au reuşit să se infiltreze în sânul organizațiilor noastre de Partid.....Şovinismul astfel infiltrat în sânul unor organizații de ale noastre, în special din Transilvania, dar şi din alte centre a produs manifestări nesănătoase şi abateri de la principiile Partidului nostru în problema națională. S-au produs devieri atât ale tovarăşilor maghiari în Transilvania cât şi ale celor români. Tovarăşii maghiari se mărginesc să combată reacțiunea română fără să combată în acelaşi timp şovinismul şi revizionismul maghiar, iar tovarăşii români au atacat reacțiunea maghiară fără a îndrepta focul luptei împotriva şoviniştilor români........În Partidul nostru există unitate ideologică şi o unitate de acțiune cum nu există în nici un alt partid iar organizațiile de partid au datoria ca întărind vigilența, prelucrând temeinic devierile şovine în rândurile Partidului nostru, originea şi conținutul lor politic, să vegheze asupra unității ideologice şi de acțiune a Partidului nostru, luând acolo unde este cazul, măsuri conform Statutului".

Fapt extrem de interesant, deşi în această prelucrare putem identifica un anumit tip de rechizitoriu la adresa lui Pătrăşcanu, acuzat de sectarism şi în subsidiar

-fără a fi totuşi nominalizat - de deviaționism, la scurt timp de la acest moment el a fost ales ca membru în Biroul Politic al C.C.,demnitate ce-i fusese refuzată până atunci[71]. Explicația acestui fapt poate fi aceea că, deşi neprincipial în problema națională, ministrul de justiție era extrem de util în campania electorală, mai ales în elaborarea şi conturarea strategiei pentru câştigarea alegerilor din noiembrie 1946. Totuşi, rezultat al luptei pentru putere, doi ani mai târziu el a fost exclus din conducerea de partid (ulterior judecat şi executat), principalul capăt de acuzare fiind acela al " şovinismului şi a înstrăinării de principiile partidului clasei muncitoare"[72].

În încheiere se cuvine precizat că încercarea noastră de creionare a acestei complexe şi sensibile problematici, se doreşte a fi doar un început, ce se cuvine a fi continuat şi nuanțat pe măsura unei documentări mai complete.

71 Horia Nestorescu-Bălceşti, loc.cit., p.357
72 Ibidem, p.357-361

Ratio educationis (1777)

Fazakas István
Liceul „Apaczái Csere János” Cluj-Napoca

Esenţa absolutismului luminat austriac a constat în încercarea de modernizare a economiei şi a societăţii, în vederea asigurării unităţii şi viabilităţii imperiului, a alinierii lui la ţările mai dezvoltate.

În acest efort general s-a înscris, în mod organic, reformarea educaţiei şi învăţământului. Reformele în acest domeniu au urmărit nu numai ridicarea nivelului cultural, ci, înainte de toate, pregătirea cetăţenilor utili (al cadrelor necesare în toate domeniile), supuşi şi devotaţi statului. Pentru aceasta era nevoie de crearea învăţământului de stat şi supunerea învăţământului confesional intereselor statului, realizând astfel un învăţământ unitar, cu un program unitar, pus sub îndrumarea şi controlul statului[1].

Scoaterea conducerii exclusive a Învăţământului din mâinile clerului şi luarea lui sub îndrumarea statului, a fost rezultatul unui proces mai îndelungat. Reorganizarea Universităţii din Viena de către Van Swieten şi scăderea influenţei iezuiţilor, începând din 1749, au însemnat doar primii paşi. O cotitură mai importantă a reprezentat înfiinţarea, în 1760, a Comisiei Aulice de Studiu (Studienhofkommission) sub îndrumarea lui Van Swieten, ca organ consultaiv al monarhului.

Deşi iniţiativa modernizării învăţământului a pornit de la consilierii săi luminaţi (V.Kaunitz, V.Sonnenfels, G. van Swieten, C.A.Martini), Maria Terezia (care a interzis lucrările iluminiştilor) a înţeles necesitatea reformelor, căutând punerea lor în slujba intereselor statului. Dovezi grăitoare în acest sens sunt măsurile ei privind subordonarea bisericii catolice intereselor statului (de exemplu

---

1 D.Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1984, p.228

înfiinţarea în 1767 a Comisiei Catolice, care controla, printre altele, şcolile şi fundaţiile şcolare), dar, în primul rând, interzicerea ordinului iezuit (1773). Iezuiţii monopolizau învăţământul, de aceea eliminarea lor a însemnat slăbirea influenţei clerului în domeniul educaţiei oferind, în acelaşi timp, prilejul trecerii la modernizarea învăţământului. Învăţământul tradiţional, dominat filologic, trebuia înlocuit cu unul realist, practic, potrivit cerinţelor vieţii.

Comisia însărcinată de Maria Terezia cu elaborarea principiilor noii politici culturale a imperiului, s-a întrunit sub conducerea consilierului F.Kressel, la începutul anului 1774. Autorul principiilor de bază (Hauptplan) a fost K.A.Martini[2] care a preluat şi sarcina reformei universitare. Greiner răspundea de reorganizarea şcolilor primare, iar A.Kollar de elaborarea reformei învăţământului mediu. Obiectivele primordiale erau centralizarea şi uniformizarea învăţământului. Pe parcurs componenţa comisiei s-a modificat, Kollar fiind înlocuit cu G.Marx, iar Greiner cu I.Felbiger. Concepţia reformatoare unitară a suferit datorită confruntării dintre iluminiştii consecvenţi, în frunte cu Martini şi cei moderaţi (mai conservatori) sprijiniţi de Maria Terezia: Kollar, Marx şi Felbiger.

Tocmai existenţa şi confruntarea acestor tendinţe diferite a făcut posibil ca, în cadrul imperiului, Ungaria şi provinciile anexate ei, să beneficieze de un sistem de învăţământ propriu. Ca dovadă J.Ürményi, consilierul cu probleme şcolare al Cancelariei Aulice Maghiare, a fost însărcinat de Maria Terezia cu elaborarea codicelui şcolar în vara anului 1775, când atacul lui Martini împotriva lui Kollar a ajuns la punctul culminant.

Avându-l ca profesor însuşi pe Martini, Ürményi a cunoscut, încă în studenţie, dreptul natural şi ştiinţele politice, ajungând să accepte chiar absolutismul luminat. În elaborarea sistemului de învăţământ, Ürmenyi şi colaboratorii săi (D.Tersztyánszky, P.Makó[3]) au folosit, pe lângă legiferarea şcolară a lui Felbiger (1774[4]), planul de reformă al învăţământului mediu, gimnazial elaborat de Marx (1775), planurile de restructurare a facultăţilor vineze (1774) şi multe idei ale pedagogiei iluministe apusene. Toate aceastea au fost aplicate însă la condiţiile concrete, mai înapoiate ale ţării.

Aşa s-a născut Ratio Educationis[5] fiind aprobat de Maria Terezia la 22 august 1777. După un preambul în care se trec în revistă principiile generale care stau la baza reorganizării învăţământului, acest codice şcolar se împarte în trei părţi principale: prima se referă la administraţia şcolară şi la asigurarea bazei materiale a învăţământului; a doua expune programul analitic pentru toate ciclurile de

2 J.L.Csóka, *A Ratio Educationis korszaka.* În: „Magyar Müvelödéstörténet", IV, Budapest, 1941, p.465.

3 D.Kosary, *Müvelödés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, 1980, p.411

4 Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal und Trivialschulen in sämtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern.

5 *Ratio Educationis toiusque Rei Litterariae per Regnum Hungariae et Provinciae eidem Adnexas, Vindobonnae*, 1777. I. Mészáros, *Ratio Educationis*, Budapest, 1981.

învățământ, precum și dispozițiile metodice; iaqr ultima parte conține regulamentul de funcționare a școlilor.

Ratio așază întregul învățământ sub îndrumarea și controlul statului (prerogativă regală). Consideră că asigurarea unui învățământ unitar, fără deosebire de confesiuni, constituie una dintre condițiile fericirii publice (fericirii statului). Subliniază că învățământul vizează întreaga populație: toate popoarele și confesiunile, precum și diversele categorii sociale. Prevede ca toate popoarele din imperiu să dispună de școli în limba lor. Tinerii au dreptul să frecventeze, fără deosebire de religia lor, orice instituție de învățământ, interzicându-se orice discriminare. Fiecare cetățean trebuie să urmeze o școală potrivită condiției sale sociale și să însușească doar acele cunoștințe de care are nevoie în viață. Astfel, școlile naționale (elementare) de la sate, târguri și orașe îi pregătesc pe viitorii agricultori și meșteșugari, creându-se, totodată, posibilitatea ca cei talentați să-și poată continua studiile. Urmează cele două tipuri (trepte) ale școlilor latine: gimnaziul mic, care pregătește meseriași, negustori, administratori, funcționari inferiori, învățători și treapta superioară a gimnaziului, care educă viitorii preoți, călugări, dascăli pentru gimnaziul mic, secretari, contabili etc. Cei care își continuă studiile, în primul rând fiii nobililor și a aristocrației, urmăresc Academia Regală, având cursuri de filozofie și apoi de teologie, de drept sau de medicină. În sfârșit, cei care termină academia și tind spre o pregătire superioară, pot frecventa Universitatea Regală.

Ratio prevede îndrumarea și controlul învățământului de către stat prin Comisia Școlară, în frunte cu directorul general al Universității. Întreg teritoriul Ungariei este împărțit în opt districte școlare, conduse fiecare de un director regal. Un astfel de director este numit și în fruntea districtului cu sediul la Oradea. Având în vedere că școlile naționale constituie fundamentul întregului edificiu al învățământului, precum și necesitatea primordială a organizării lor unitare, în fruntea acestora este numit, în fiecare district, un inspector regal având obligația de a vizita, cel puțin o dată la trei ani, fiecare școală. În fiecare district se organizează o școală normală, care servește ca model pentru celelalte școli și pregătește viitorii dascăli. Școlile naționale de la orașe funcționează cu trei învățători, iar cele de la sate cu un dascăl. Având în vedere că de organizarea unitară a învățământului depinde bunul public (fericirea statului), școlile confesionale necatolice sunt de asemenea îndrumate de stat, fără atingerea drepturilor confesionale.

În legătură cu asigurarea bazei materiale, Ratio dispune ca din fondul central al învățământului, creat din fosta avere a iezuiților să se asigure salariile directorilor academiilor, gimnaziilor și școlilor normale, precum și cele ale profesorilor. Dascălii școlilor naționale de la sate, târguri și orașe sunt întreținuți din comunitățile respective. Învățătorii școlilor normale, pe lângă salariul lor asigurat de orașe, primesc și o indemnizație din partea statului. Construirea și întreținerea școlilor naționale cade în sarcina populației, doar școlile normale pot fi sprijinite din fondul central. Clădirile instituțiilor de învățământ mediu și superior sunt întreținute din fondul public.

După ce Ratio subliniază din nou importanța organizării unitare a învățământului pentru toate popoarele și confesiunile, trece la prezentarea programului analitic. Religia este considerată ca un obiect necesar pentru toate treptele de învățământ. Școlile sătești trebuie să împărtășească elemente de scris, citit și socotit, la care se adaugă noțiuni de economie casnică și agricolă, precum și ore de educație civică. Pentru școlile de la târguri se prevăd noțiuni meșteșugărești și elemente de limbă germană, iar pentru cele orășenești și normale, elemente de limbă latină, precum și noțiuni de geometrie și fizică.

În programul gimnaziilor mici se introduc obiecte noi: științele naturii, istoria, geografia, noțiuni de drept natural, limba greacă și geometria, iar în programul pentru treapta superioară a gimnaziilor: literatura latină clasică, poetica, retorica, logica, mitologia, fizica. Obiectele de studiu sunt împărțite în trei categorii: care sunt la fel de necesare pentru toți (studia quae universe omnibus necessaria sunt); care în general sunt utile (quae universe utilia sunt); și care sunt necesare sau utile doar pentru unii (quae non omnibus, sed aliqueibus solum juvenibus necessaria aut utilia sunt). Ca urmare, se deosebesc obiecte principale, secundare și deosebite (speciale). Cele principale și secundare sunt obligatorii, iar cele speciale facultative. Limba latină și germană se predau din considerente practice, utilitare. Pentru toate ciclurile de învățământ se prevăd manuale și materiale didactice.

Cu privire la programa academiilor regale, Ratio se referă la materia și desfășurarea disputelor academice, obiectele obligatorii și facultative ale cursurilor de filozofie, de drept și de teologie, elaborarea manualelor, organizarea bibliotecilor academice. În legătură cu Universitatea Regală se trec în revistă obiectele predate, se subliniază necesitatea bibliotecii universitare, a colecțiilor de antichitate, precum și a tiparului universitar.

În încheiere Ratio prezintă regulamentul de funcționare al școlilor ocupându-se, printre altele, de problema selecției directorilor și profesorilor, a colaborării corpului profesoral în rezolvarea problemelor școlare, a pregătirii cadrelor necesare învățământului. În legătură cu tineretul școlar se prevede selecționarea elevilor pentru diferite trepte de învățământ, stimularea spiritului de emulație, organizarea examenelor, premierea și pedepsirea elevilor, stabilirea obligațiilor elevilor față de societate, monarh și Dumnezeu, organizarea internatelor etc. Se subliniază scopul fundamental al educației și învățământului: asigurarea bunăstării (fericirii) publice.

Reflecând perfect politica absolutismului luminat, meritul principal al lui Ratio Educationis constă în așezarea învățământului sub îndrumarea și controlul statului, precum și asigurarea caracterului său unitar. Ratio asigură o strânsă legătură între verigile sistemului școlar. Acest sistem este, în același timp, realist, practic în sensul că prevede ca fiecare cetățean să urmeze o școală potrivită condițiilor sale sociale. Desigur, din acest punct de vedere, are și un caracter

discriminatoriu, estompat într-o oarecare măsură doar de prevederea cu privire la asigurarea posibilității ca acei tineri originari din popor, care sunt „dotați intelectual de natură” să poată urma studii mai înalte. În același timp, Ratio impune înființarea de școli pentru toate popoarele și interzice orice discriminare confesională a elevilor. Întreaga programă școlară este dominată de utilitarism. Ratio prevede ca o sarcină importantă a școlii păstrarea sănătății prin educația fizică a elevilor, domeniu total neglijat până atunci. Ratio preia și noua metodă sau tehnică „normală” de instruire, de proveniență prusacă, propovăduită în imperiu de piaristul Felbiger. Esența noii metode constă în antrenarea elevilor în procesul de însușire a cunoștințelor.

Deși Ratio păstrează și unele practici iezuite (concursuri școlare, examene publice, premieri, sancțiuni etc.) reușește să introducă un spirit nou în învățământ, oglindind toate aspectele esențiale ale gândirii pedagogiei apusene a Secolului Luminilor: raționalismul, realismul, utilitarismul, caracterul practic.

Aplicarea în practică a noilor obiective ale învățământului, formulate de Ratio, a avut de întâmpinat multe greutăți. În primul rând protestanții, apărându-și autonomia școlară, au contestat vehement întreaga legiuire, pretextând că este vorba de o dispoziție regală, lipsită de orice bază legală. Nici generația vizată nu a fost suficient de pregătită. Resursele spirituale cât și cele materiale lăsau mult de dorit. Lipseau dascălii suficient pregătiți, materialele didactice necesare, precum și manualele adecvate noilor cerințe. Ca urmare, o parte a măsurilor preconizate au rămas doar pe hârtie.

Cu toate acestea, Ratio a adus un nou spirit, un nou ideal cultural, deschizând calea progresului, prin proiectarea unor obiective instructiv-educative, care vor fi atinse abia mai târziu.

În ciuda lipsurilor de care dă dovadă (clasificarea instituțiilor de învățământ după criterii sociale, nedeclararea obligativității și gratuității învățământului primar, apărarea intereselor nobiliare și a celor catolice etc), Ratio poate fi considerată o lucrare valoroasă a epocii, în sensul că autorii lui au reușit să aplice în mod creator ideile pedagogiei iluministe apusene la condițile concrete ale țării lor, îmbinând tradițiile valoroase cu cerințele noi ale vremii.

Deși se referă la Ungaria și provinciile anexate ei, Ratio are o influență benefică și asupra învățământului transilvan. În acest sens este semnificativ faptul că unul dintre districtele școlare prevăzute de Ratio își are centrul la Oradea, iar Norma Regia, aplicată în Transilvania (1781) este, de fapt, o variantă mai redusă a acestei legiuiri școlare. Dar cea mai importantă înrâurire a lui Ratio Educationis s-a exercitat asupra învățământului real din Transilvania, neglijat de Norma Regia.

Ratio Educationis

Zusammenfassung

Der wichtigste Verdienst der Ratio Educationis (1777), die Politik des aufgeklärten Absolutismus vollständig widerspiegelt, besteht darin, dass das Schulwesen unter die Leitung und Aufsicht des Staates gestellt wurde, wodurch die Vereinheitlichung des Schulwesens gesichert werden konnte. Gleichzeitig entwickelte sich durch diese Schulreform ein neuer Geist im Schulwesen. Die Ratio Educationis, die grundlegenden Eigenschaften der westlichen Pädagogik des Jahrhunderts der Aufklärung (Rationalismus, Realismus, Utilitarismus, praktischer Charakter) auf die lokalen Gegebenheiten anwendete, hatte auf das transilvanische (siebenbürgische) Schulwesen positive Auswirkungen.

Măiestrie artistică și psihologică în portretistica lui Luchian

Daniela Gui
Institutul de Istorie Cluj-Napoca

Luchian a fost deopotrivă un mare pictor şi un subtil psiholog. Preocupat fiind să cunoască sufletul omenesc, a reuşit să-l sondeze, să-l analizeze şi să înfăţişeze în portretele sale toată gama trăirilor intime. Umanismul său se concentrează asupra firii umane, asupra omului cu convingerile, sentimentele, idealurile sale şi strădania de a le atinge. Iubirea de viaţă, rosturile nobile pe care i le-a descoperit, îl determinau să privească omul cu demnitate şi cu un simţământ de apropiere profundă. Artistul a ştiut să se transpună în ipostaza modelului său şi să-i intuiască felul de a fi, având astfel posibilitatea de a-i înţelege psihologia şi de a-i reda cu sagacitate caracterul. Cât de fidel rămânea realităţii, cu câtă precizie respectă el datele exterioare ale portretului şi în acelaşi timp cum ştia să-i imprime vivacitatea, să-i dea un sens mai adânc. El creează o tipologie umană, întemeiată întotdeauna pe mari, puternice şi esenţiale sentimente şi năzuinţe omeneşti.

Modelele sale sunt oameni simpli şi în special membri ai familiei Cocea care l-au primit în mijlocul lor cu atâta căldură. Au rămas mărturie numeroase tablouri ce vădesc simţul artistic al lui Luchian în a îmbina viaţa sufletească cu meşteşugul pictural. Portretele sale înfăţişează omul la diferite vârste urmărindu-i psihologia în devenire cu meandrele şi schimbările sale. De asemenea, nu s-a oprit la redarea unor aspecte exterioare, ci a urmărit să exprime o stare sufletească, prin care să definească personalitatea modelului. Pentru pictor fiinţa umană cu mintea şi convingerile sale poate înfrumuseţa viaţa şi reuşeşte să-i scoată în evidenţă valorile pozitive. Ea este privită ca parte conştientă a naturii, iar creaţia sa formează un mic centru vibratoriu în mijlocul creaţiei universale. Astfel gândurile, simţirea şi inventivitatea contribuie la îmbogăţirea realităţii, căci multe din cele ce ne

Cobzarul

înconjoară au existat mai înainte în mintea omenească, pentru ca apoi să primească o formă şi să devină adevărate.

Pe artist, chiar anonim, Luchian îl simte înrudit cu sine şi îi pătrunde trăirile ca în cazul lui Moş Niculae Cobzarul. Tabloul cu acelaşi nume (ulei pe pânză, 42x43 cm, semnat dreapta jos, Muzeul de Artă al României) îl prezintă pe bătrânul lăutar cu capul în palmă îngândurat şi preocupat de traiul său nevoiaş. Culorile hainei şi ale fundalului se îmbină într-o gamă unitară de bejuri ce reliefează expresia personajului. În alte variante, ca Lăutarul şi Cobzarul, bătrânul instrumentist va fi prezentat aplecat peste lăuta sa atingând cu mâna coardele fine. Chipul său exprimă o emoţie vie ce îl transfigurează şi parcă îl îmbracă într-o aură luminoasă. Unduirea melodiei îl transpune într-o altă dimensiune căruia Moş Niculae îi aparţine cu tot sufletul.

Alteori, ca în portretul lui Alecu zis Literatul (pastel pe pânză, 73x68,5 cm, nesemnat, col.acad.prof.D.Dumitrescu) opera lui Luchian se apropie de acei băutori de absint din pictura franceză. Personajul va fi prezentat la masa unei cafenele cu un pahar în faţă, dus pe gânduri cu existenţa golită de sens, nemaiaşteptând nimic de la viaţă. Ochii sunt fixaţi spre privitor cu pupilele aduse în colţuri, subliniaţi de o culoare roşiatică. Obrajii puţin lăsaţi, buzele acoperite de mustaţă şi barbă, toate trăsăturile feţei reflectă dezamăgirea şi renunţarea la speranţă. Braţele lăsate mai pe lângă corp şi umerii puţin aduşi în faţă indică abandonul şi tristeţea personajului. Pictorul dovedeşte un simţ psihologic deosebit de rafinat, astfel încât numai prin câteva trăsături sugerează cu fidelitate starea interioară a personajului.

Suavitatea şi dezinvoltura atitudinii, măiestria artistică ne impresionează în portretul Saftei florăreasa (ulei pe pânză, 89x65 cm, nesemnat, Muzeul de Artă al României). Realizată în pete mari de culoare, armonizate cu multă sensibilitate, imaginea ne transmite profunda omenie cu care Luchian a cunoscut şi a portretizat pe cei din jurul său. Ovalul pur, nările fremătând, privirea interiorizată, sprâncenele puţin arcuite, parcă rotunjite peste pleoape, fruntea înaltă conturată de basmaua maro, transmit detaşarea de lucrurile imediate şi imprimă figurii multă demnitate.

În tabloul Profil (Lorica) (ulei pe carton, semnat dreapta jos, Muzeul Colecţiilor Bucureşti) artistul redă adâncirea într-o stare de reculegere şi visare. Atmosfera pânzei transmite tihna şi destinderea. Lumina blândă şi însorită înconjoară chipul Loricăi şi o cufundă în aceste clipe senine de abandon. Fizionomia prezintă trăsături armonioase cu o expresie clasică. O dâră de lumină delimitează profilul coborând pe frunte, pe nas şi bărbie. Sprânceana reflectă asupra pleoapei închise o umbră maronie caldă. Capul se apleacă puţin în faţă, gâtul este împodobit cu un şirag de mărgele albe, buzele sunt apropiate, bărbia lăsată în jos. Personajul se află absorbit în tăcerea lăuntrică, fără ca vreun gând să tulbure această pace a fiinţei. Din modul de redare al portretului reiese afecţiunea pe care Luchian o poartă familiei Cocea, sentimentele de gingăşie şi preocupare părintească faţă de Lorica.

Profil (Lorica)

Luchian a pictat numeroase portrete de copii ce dovedesc aceeaşi înțelegere umană adâncă. Printre ele se numără Cap de copil, Frații, Portretul unei fetițe, Fetița cu portocala (Lica), lucrări pictate cu o logică riguroasă, dar pline de simțire şi prospețime.

În Frații (pastel, 71x75 cm, semnat dreapta jos, Colecție particulară) sunt înfăţişaţi cei trei copii ai familiei Cocea. Toți au expresia concentrată în priviri fără a manifesta exuberanța copilăriei. Ei par mai degrabă serioşi, cu ochii întrebători, sfioşi, plini de aşteptare şi dorința de lămurire. Fiecare copil este prezentat diferit, băiatul din dreapta atent şi în aşteptare, parcă absent cel din mijloc, iar fetița nedumerită şi iscoditoare. Jocul de umbre şi lumini din fundal subliniaza trăsăturile chipurilor fragede asupra cărora lumina cade direct din față.

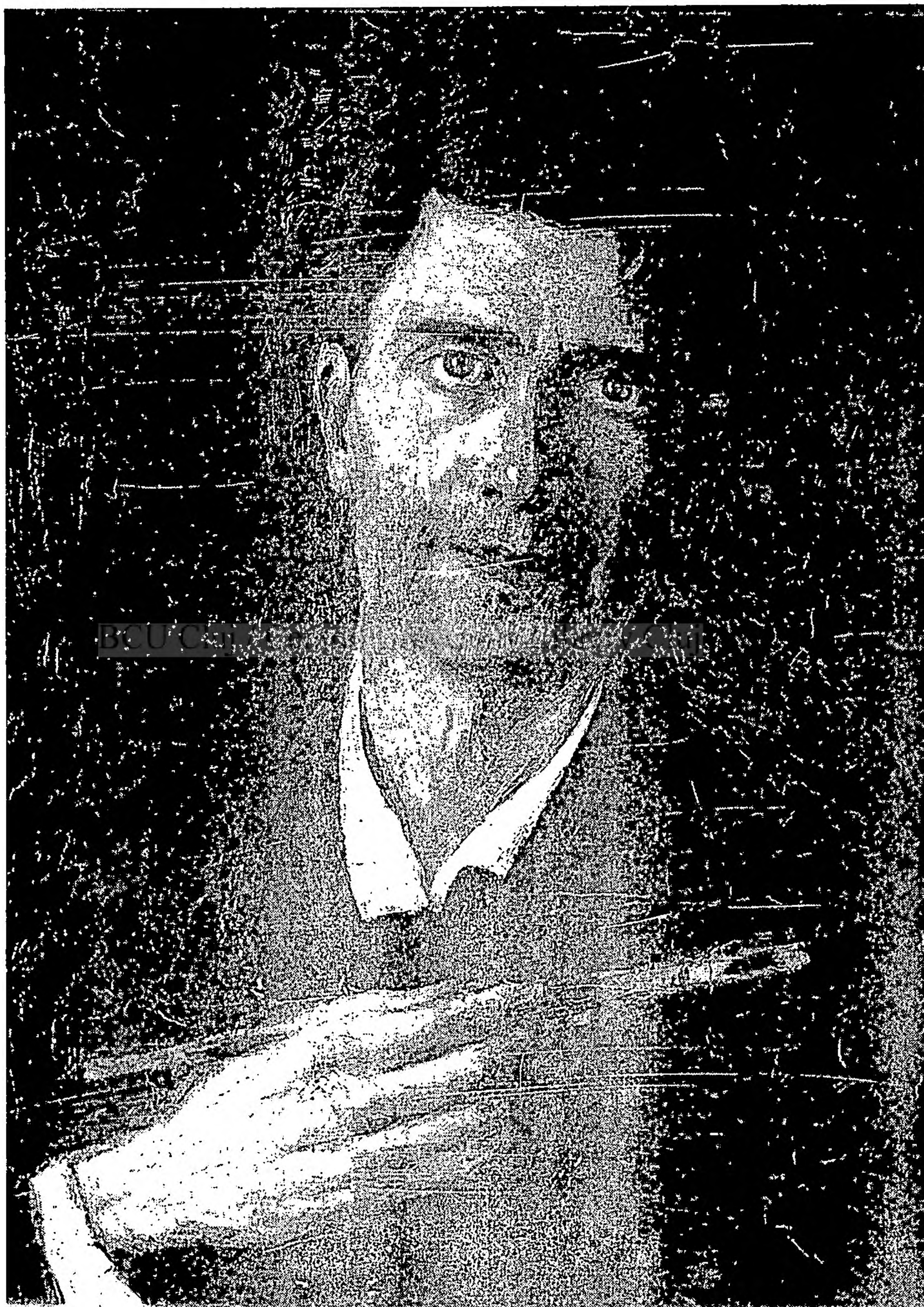
Realizat în ulei Capul de copil (ulei pe pânză, 36x25 cm, semnat dreapta jos, Muzeul Colecțiilor Bucureşti) dovedeşte interesul lui Luchian pentru expresia pură specifică vârstei fragede a copilăriei. Pensulația egală dă o netezime ca de sidef chipului liniştit al micului personaj. Din ochii sai asimetrici izvorăşte freamătul de viață şi o expresie întrebătoare. Umbrele de pe obraji distribuite cu măiestrie, dau o intensitate mai puternică expresiei, iar fondul mult mai închis decât părul copilului, scoate figura în relief.

Luchian pătrunde mai bine ca oricine sufletele plăpânde ale copiilor şi îi înfăţişează în formare cu toată naivitatea şi sinceritatea ce îi caracterizează. Adolescentul (acuarelă pe pânză, 34x19 cm, semnat stânja jos, colecție particulară) reprezintă una din cele mai bune exteriorizări ale perioadei de trecere spre maturitate. Tonurile cromatice de brun şi maro-roşcat al hainei îmbinat cu albul cămăşii, cu pălăria albă, subliniază expresia tânărului. Brațele, unul sprijinit pe şold, celălalt lăsat în jos, şi liniile descendente ale desenului, sugerează oarecare oboseală şi tristețe. Ochii nostalgici, capul înclinat spre dreapta exprimă căldura sentimentelor pe care pictorul le simte față de modelul său. Tabloul îşi găseşte replica în pastelul intitulat Carbunarul. Aici ritmul liniar şi mesajul uman sunt reluate într-o variantă poate ceva mai bine definită sub aspectul meşteşugului artistic, valorificând deplin posibilitățile estetice ale unei tehnici diferite.

Descrifrarea firii umane l-a interesat pe Luchian în evoluția ei, astfel s-a străduit să-i găsească valențele psihologice şi la vârsta senectuții. Dar bătrânețea nu a prezentat-o ca o atitudine de resemnare în fața vieții ori ca un sfârşit de drum, ci i-a descoperit înțelepciunea şi bogăția interioară.

Portretul Evreul, un pastel din 1909 lucrat la Moineşti, înfăţişează un vecin al artistului, mai în etate, surprins cu multă simpatie şi vioiciune. Părul şi barba albe îi încadrează fața sănătoasă cu obrajii rumeni. Privirea atentă exprimă istețime, vioiciune şi o cumpănire proprie vârstei. Fruntea destinsă şi înaltă, buzele subțiri şi energice afirmă personalitatea sa pregnantă plină de dinamism.

Cap de bătrân (ulei pe carton, 57x46 cm, semnat stânga jos, Muzeul de Artă al României) este una dintre lucrările de mare expresivitate ce concentrează pe figura acestui nevoiaş bunătatea, blândețea, dar şi caracterul hotărât. Sprâncenele

Autoportret

aproape lăsate peste pleoape, accentuează contrastul dintre albul ochiului şi pupila neagră cu o singură licărire de lumină. Privirea „vorbeşte” despre încercările prin care a trecut omul, expresia feței transmite o nuanță de amărăciune, dar şi de împăcare, de atitudine cumpătată în fața vieții. Ținuta demnă, fermitatea şi lumina chipului, mâinile aşezate una peste alta sprijinite pe baston conferă stabilitate compoziției, deşi pensulația este dinamică şi plină de vervă.

Alături de numeroasele portrete, Luchian a pictat câteva autoportrete ce stau mărturie vieții sale zbuciumate. Primul care se cunoaşte a fost realizat la Paris în 1893, urmat de altele, ultimul datând din 1910.

Autoportretul de tinerețe din 1893 (ulei pe pânză lipită pe carton, 52x36,5 cm, col.ing.Vasile Oanță) văzut frontal conferă o anumită distincție figurii. Compoziția pe verticală se desfăşoară în tonuri sobre şi reci. Chipul exprimă seriozitate şi siguranță de sine, iar ochii sclipitori au o privire gravă.

În Autoportretul din 1900 pe fața artistului pluteşte o undă de tristețe, privirea este mai blândă, iar ochii par nostalgici. Ținuta este elegantă, iar linia arcuită a hainei şi a reverelor pardesiului înlătura rigiditatea verticalelor. Imaginea se construieşte pe suprafețe mari, desenul apare valorat cu multă vibrație. Ritmul liniar combinat, când descendent, când ascendent, drept sau curbat diversifică structura fără a-i influența nota unitară şi echilibrată. Înfățişarea artistului devine mai blândă, mai apropiată, expresia este mai directă, influențată şi de lumina ce se revarsă pe pânză.

După ce o boală grea şi incurabilă l-a țintuit la pat, pictorul iese din spital în primăvara lui 1902 cu totul schimbat la trup şi suflet. De acum înainte autoportretele sale exprimă lupta tragică pe care o duce cu sine pentru a putea crea. În 1907, Luchian a pictat cunoscutul autoportret intitulat Un zugrav (ulei pe pânză, 65x46 cm, nesemnat, Muzeul de Artă al României) în care îşi exprima dorul de viață şi credința sa deplină în meşteşugul căruia îi rămâne fidel până în ultimele clipe când picta cu pensula legată de antebraț. Pe trăsăturile feței se pot observa urmele bolii, dar ochii săi atât de blânzi şi buzele strânse într-o crispare dureroasă exprimă hotărâre şi tenacitate. Mâna sa unită cu pensula este pregătită pentru gestul suprem al creației. Tabloul va fi redat în nuanțe închise de maro, doar manşeta şi gulerul alb al cămăşii care mai deschid puțin gama cromatică, atrag atenția asupra feței şi a mâinii ca principale repere de expresie.

Un zugrav reprezintă cel mai emoționant portret din pictura noastră ce dezvăluie tăria de caracter şi o conştiință morală superioară îndreptată spre realizarea pasiunii mistuitoare pentru creație. Chiar şi în situația dramatică în care se afla, Luchian afirmă cu optimism încrederea în om şi în frumusețea vieții.

Mai tragic este Autoportretul (desen în cărbune din 1907, 38,5x30,8 cm, semnat şi datat de artist în dreapta jos, Muzeul de Artă al României) ce îl înfățişează pe artist puternic marcat de boală. Trăsăturile sunt mult mai accentuate, liniile dinamice şi nervoase se desfăşoară pline de elan parcă țâşnind din sufletul atât de frământat al poetului culorii. Doar ochii ca nite văpăi pornite din adâncuri,

mărturisesc încordarea supraomenească şi sporesc expresivitatea acestui chip răvăşit de boală.

Şi mai plin de zbucium va fi Autoportretul din 1908 (acuarelă pe pânză, 42x32 cm, semnat stânga jos, Muzeul de Artă Cluj) marcat printr-un joc tensionat de umbre, lumini şi întunecime. Realizarea artistică este deosebit de elocventă. În fundal la dreapta există o porţiune întunecată, iar în stânga pete de umbră, alăturare ce conferă o anumită adâncime reprezentării. Singură faţa cu ochii hipnotici este parţial puternic luminată, lumină ce continuă şi în porţiunea şalului de pe gât şi umăr. Obrajii sunt străvezii, faţa suptă de boală, privirea arzătoare parcă pătrunde în tărâmul de dincolo de lume printr-o stare ce trece de tristeţe şi de resemnare. Este clipa gravă când pictorul conştientizează că înaintea lui aşteaptă, probabil pentru scurt timp, drumul cel fără întoarcere.

Autoportretul din 1910 (ulei pe pânză, 44x38 cm, semnat dreapta jos, Muzeul Colecţiilor Bucureşti) este ultima lucrare în care Luchian îşi mărturiseşte starea interioară. Ovalul figurii se prelungeşte, părul bogat se ridică în dreapta, ochii strălucesc pe chipul palid, buzele sunt roşii. Halatul verde-gălbui va fi variat cromatic prin vigule roşiatice-portocalii ce îşi află corespondenţa în părul castaniu. Legăturile cromatice sunt urmărite cu multă vervă, iar linia umerilor ce se desfăşoară de la un capăt în altul al tabloului conferă o mai mare stabilitate compoziţiei. Totul în acest autoportret va fi neliniştit, privirea fixă destăinuie încordarea supremă prin care artistul depăşeşte deşertăciunea trupului.

Portretele lui Luchian, deosebit de inspirate şi originale, afirmă concepţia sa umanistă având în atenţie omul cu năzuinţele, frământările şi forţa sa sufletească. Numeroasele persoane redate în opera sa transmit un fior aparte de viaţă adevărată şi intensă, dovedesc că artistul înţelege în mod creator firea omului. Cu o sensibilitate accentuată, cu simţ psihologic pătrunzător, marele nostru pictor a ştiut să înfăţişeze o gamă variată de tipuri umane şi de personaje, fiecăruia scoţându-i în relief unicitatea.

Dar lucrările cele mai semnificative pentru portretistica lui Luchian rămân, fără îndoială, autoportretele sale pictate cu emoţionantă fervoare. Ele confirmă autenticitatea şi dorul nemărginit de a crea reprezentând capodopere ale artei româneşti. Pline de patos, acestea constituie afirmarea aleasă a forţei sufleteşti şi a strădaniei de a-şi depăşi suferinţa. Prin ciclul de autoportrete artistul îşi adevereşte statutul de maestru al plasticii moderne româneşti.

Abstract

Luchian was deeply concerned with the human soul. He succeeded in understanding and conveying the gamut of his intimate feelings. The humanist conception artist´s concentrates on the human nature, on the man with his beliefs, emotions, ideals and the strong desire to accomplish them. The love for life, the noble purposes which he discovered made him to consider man with his dignity and profoundness. The artist transposed himself in the hypostasis of his model and felt by intuition his personality. In that way he could render his character with sagacity. He attained human typification, based always on strong feelings, essential and great aspirations. Thus his portraits reveal much more than outward features, they express a state of soul.

Luchian considered even anonymous artists very close to him and elaborated on their interior life as in the case of *Old Man Niculaie the Kobsa player* or in that of *Alecu the literary man*. Other times he painted with delicacy and warm thoughts portraits of young girls: Profile (Lorica) and Safta the Flower-girl for example. The suavity, artistic mastership, expresiveness that he reached are real qualities of the Romanian painter's canvases.

His paintings of children with their freshness and astonishment, are realized with a rigorous logic while preserving the spontanousness of life. [The brothers, Little girl with orange (Lica)].

The unravelment of human nature in its evolution interested the painter so he discovered psyhologic values even with the elderly. But he did not present oldness as resignation or as an end. He reflected on its wisdom and in ward richness as in The Jew and Head of an old man.

Luchian painted many portraits and some self-portraits inspired from his early life and after 1902 when he was branded by illness. The cycle of self-portraits painted with passion gives clear authenticity to a powerful urge to create. Full of pathos, they constitute an affirmation of the distinguished soul's force and of the effort to rise above the sufferer in himself. This is especially felt in A Painter (Self-portrait) where the accent falls on the face and the hand blended with the painter's brush.

With high sensitivity, with a subtel psyhological sense, our great artist knew how to present various types bringing out the uniqueness of each one. The large number of figures he created and especially the outstanding self-portraits transmit an unussual thrill of true and intense life, confirming the artist's place as a Romanian modern art master.

Documentar

Addenda et corrigenda la copia Albaluliană a inventarului bibliotecii de la Levoča din anul 1790

Ileana Dârja
Biblioteca „Batthyaneum" Alba-Iulia

Biblioteca parohiei Sfântul Iacob din Levoča[1], astăzi, parte componentă a patrimoniului bibliotecii "Batthyaneum" din Alba Iulia, a fost cumpărată în etape la sfârşitul secolului al XVIII-lea de către episcopul Ignatius Batthyány (+1798), fondatorul bibliotecii albaiuliene. Tradiţia orală şi a ex-librisurilor manuscrise, prezente pe o parte dintre cărţi, plasează începuturile acestei biblioteci la o dată anterioară începutului secolului al XVI-lea. Un rol deosebit în dezvoltarea acestei instituţii i-a revenit canonicului Iohannes Henckel (+1539), care a reunit bibliotecile ecclesiastice şi particulare din zona Spis, în corul bisericii S. Iacob din Levoča, incontestabil, centrul cultural şi politic al ţinutului.

Componentă esenţială a istoriografiei medievale maghiare şi, totodată, expresie particulară a culturii slovace şi germane în evul mediu, acest fond de carte s-a bucurat de un interes susţinut de-a lungul timpului din partea specialiştilor maghiari[2]. În atenţia cercetării slovace[3] a intrat în deceniul al V-lea al secolului

---

[1] Levoča / Leutschau/ Leutschow/ Lewtscha/ Lewcza/ Lötse/ Löcse/ Levoča, localitate situată în Ungaria de Nord altădată / ţinutul Spis din Slovacia astăzi.Vom folosim, în continuare, termenul medieval: *Levoča.*

[2] Vide: Beke Antonius, *Index manuscriptorum Bibliothecae Batthyanianae diocesis Transylvaniensis,* K(ároly),Fehérvár, 1871, 65 p.; Csontosi János, *Adalék szepességi XV. századi könyvtárakhoz.* În "Magyar könyvszemle", 1880, p.359-363 ; Hradszky József, *A 24 királyi plébános testvérülete és a reformáció a Szepességen*, Miskolcz, 1895, 341p.; Varju *Elemér, A gyulafehérvari Batthyányi könyvtár.* În "Magyar Köyvszemle", 7, 1899, pp.134-175, 209-234, 229-345, 8, 1900, p. 17-169, 228-249, 337-364; 9, 1901, p.24-52; idem, Budapest, 1899, 271 p.; Szentiványi Róbert, *Catalogus concinus librorum manuscriptorum Bibliothecae Batthyanianae*, Szeged Hungaria, 1958, 366 p.; Hoffmann Edith, *Régi magiar bibliofilek*, Budapest, 1929, p. 189-190; idem reprint

nostru, după ce comisia de medievistică, formată pe lângă Colegiul de Istorie al Academiei Slovace de Ştiinţe, a iniţiat cercetarea fondurilor de manuscrise păstrate în biblioteci şi arhive din Cehoslovacia şi din afara graniţelor acesteia.[4]

Pornind de la ex-librisurile manuscrise prezente pe o parte dintre cărţi şi de la o serie de caracteristici formale ale colecţiei: legături de epocă, etichete de hârtie de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, lipite în partea superioară a cotorului, conţinând numărul topografic şi titlul volumului, şi, uneori, prezenţa lanţului, istoricul Elemér Varju aprecia, la sfârşitul secolului trecut, mărimea acestei biblioteci la 250-300 de volume şi plasa data achiziţionării ei între anii 1775-1784.[5]

O altă perspectivă asupra mărimii şi provenienţei acestei biblioteci a deschis-o descoperirea în deceniul al şaselea al secolului nostru, în arhiva oraşului Levoča, a corespondenţei dintre episcopul Batthyány şi colaboratorului acestuia, Anton Mártonffi, pe de o parte, şi conducerea oraşului Levoča, pe de altă parte, referitor la finalizarea procesului de vânzare-cumpărare a cărţilor parohiei S.Iacob pentru episcopul Transilvaniei din anul 1790[6], şi a inventarului neautentificat al bibliotecii, redactat, probabil, cu acea ocazie, acesta din urmă fiind publicat în 1956 de Boris Báleant.[7] Pe baza acestui inventar, mărimea bibliotecii levočiene a

szerkesztette Wehli Tunde, Budapest, MTA Művészettėneti Kutató Intézet, 1992, p.268-293; Kováts Máte, *Könyv es kőnyvtár Magyar tàrsadalom életben.* Budapest 1963, 569 p.; Kulcsár Peter, *Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyanianae,* Szeged, Hungaria 1958, 167 p.; Jakó Zsigmond. *A Batthyaneum konyvtár történetéböl.* În "Konyvtári Szemle", XIII, 1969, 3 szam. p. 125; Jakó Zsigmond, *Oradea în istoria bibliotecilor noastre medievale.* În: "Philobiblon transilvan", Bucureşti, Editura Kriterion, 1977, p. 13-71 ; Csapodi Csaba - Csapodiné Gárdonyi Klára, *Bibliotheca Hungarica. Kódexelek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 elött* I., Budapest, 1988, p.339-442.

[3] Vide: Sabol Eugen, *Z dejin kódexov a miniatúr na Slovensku.* În "Kniznnica", V, 2, 1953, pp. 73-83; Báleant Boris, *Katalóg levocskej stredovekej kniznice.* In "*Kniznica*", VIII, nr. 2, 1956, pp. 73-82 ; Guntherova A.-Misianik J.: *Stredoveká knizná malba na Slovensku.* Bratislava, SVKL, 1961, 197 p.; Selecká Eva: *Kniznica v Albe Julii a jej vztah k Slovenskej stredovekej kniznej kultúre.* În "Kniznicny Zbornik", 1973, p. 177-190; idem, *Stredoveká levocská kniznica.* În" Slovenské kniznice", 9, Matica Slovensska, Martin, 1974; Sopko Július, *Stredové latinské kodexy sloveskej proveniencie v Madarsku a v Rumunsku.* În "Stredoveké kodexy slovenskej proveniencie", II, Matica Slovensca [Martin]1982, p.143-267.

[4] Sopko Július, *Stredoveké rukopisy na Slovensku.* În "Slovenská Archivistika", Ročnik II, [Bratislava]1967, p.71-93.

[5] Varju, *op. cit.* Budapest, 1899, p.49-55.

[6] În Arhiva de stat a judeţului Levoča, numerele: 494/1790; 563/1790; 565/1790; 129/1797; 16/1798; 355/1798; 206/1799; 394/1799; 877/1799; 560/1800. În arhiva capitlului romno-catolic de la Alba Iulia, pachetul nr. 103/ nr. 940/ 26 august 1970; nr. 947 /17 martie 1790 şi nr. 978/ 2 iunie 1798. Apud Eva Mârza, *Biblioteca medievalis Levočiana- un fond de carte de provenienţă slovacă în Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia.* In "Apulum", XXXI, Alba Iulia, 1994, nota 5 p. 336.

[7] Báleant, *art. cit.* p.73-82.

putut fi estimată la 412 volume,. iar data achiziționării ei de către Batthyány, acceptată ulterior de specialiști,[8] a fost : 29 septembrie 1790. Din contractul încheiat cu acea ocazie, se cunoaște faptul că pentru publicațiile achiziționate la această dată (cca. 200 de tipărituri și 53 de manuscrise), s-a convenit plata sumei de 1800 de florini renani, care urma să fie achitată în rate de-a lungul a patru ani. Este cunoscut, de asemenea, faptul că volumele provenite din această achiziție au fost adăpostite, în timpul vieții episcopului Ignatius Batthyány, la reședința acestuia din Bonțida, iar după moartea acestuia (1798), la locuința sa din Cluj[9]. Rămâne necunoscută data sosirii cărților la Alba Iulia.

În vara anului 1970, Eva Selecká s-a documentat în biblioteca "Battyaneum" și în alte biblioteci din Slovacia și Ungaria care dețin exemplare din colecția fostei biblioteci medievale din Levoča, finalizându-și investigația într-un volum publicat în 1973. Pornind de la sugestiile din Varju autoarea a identificat în fondurile actuale ale bibliotecilor cercetate 321 de lucrări care au aparținut odinioară bibliotecii din Levoča, între care 287 publicații (114 manuscrise, 96 incunabule și 77 de tipărituri din secolele al XVI-XVII lea) sunt păstrate astăzi la Alba Iulia. Încercarea de a depista cărțile de proveniență levočiană existente în fondul actual al bibliotecii albaiuliene pe baza inventarului levočian, a fost cu atât mai binevenită, cu cât această problemă a datei achiziționării acestei biblioteci de către Batthány interesase prea puțin pe cercetătorii de până atunci.[10]

Vizitele repetate de studiu ale prof. Dr. Julius Sopkó de la Academia de Științe VIED din Bratislava, începând cu anul 1972, la Alba Iulia au fost încununate de apariția zece ani mai târziu, a unui catalog al manuscriselor medievale de proveniență slovacă păstrate în biblioteci din afara granițelor Slovaciei în anul 1982, din care aflăm că 115 manuscrise din colecția bibliotecii albaiuliene provin din biblioteca parohiei Levoča.[11]

În anul 1975 Eva și Iacob Mârza au identificat între manuscrisele bibliotecii albaiuliene o altă copie a inventarului levočian semnalând cu prilejul publicării acesteia alte cincisprezece manuscrise, douăsprezece incunabule și opt publicații din secolele XVI-XVII, identificate în plus cu ajutorul acestui inventar, față de

[8] Jakó, *op. cit.*,p 88-89.

[9] Jakó, *art. cit*, nota 42, p.89

[10] Selecká (*Stredoveká...*, Martin 1974) identifică cu ajutorul inventarului: 7 manuscrise, 70 incunabule și 31 de tipărituri din secolele XVI-XVII , iar restul publicțiilor din același fond, pe baza ex librisurilor manuscrise sau a altor criterii formale; șase codicele (Sz.25, 61, 152, 284, 308, 352) au fost impropriu atribuite bibliotecii din Levoča.

[11] Sopko, *op. cit.*; vide et idem, *Graecolatina et Orientalia*. În "Zborník" Filozofickej Faculty Univerzity Komenského, Rocnik VI, Bratislava, 1974, p. 47-80;

[12] Eva Mârza-Iacob Mârza, *Catalogul cărților de la Levoca (Contribuție cu privire a fondul de proveniență slovacă din Biblioteca Batthyaneum Alba Iulia)*. În "Apulum", XIII, Alba Iulia, MCMLXXV (1975), p. 387-403. Vezi și: Eva Mârza, *Tipărituri slovace în Biblioteca Batthyaneum*

cele anterior semnalate de Eva Selecká.[12]

În etapa actuală a investigării provenienței publicațiilor din fondul inițial al bibliotecii "Batthyaneum", ca urmare a depistării altor 35 de publicații ale bibliotecii aceleiași parohii, achiziționate de Batthyány înaintea sosirii sale în Transilvania, conform inventarului bibliotecii episcopului de la Sibiu din anul 1782[13], putem să afirmăm, cu certitudine, că publicațiile bibliotecii levočiene au ajuns în biblioteca episcopului Batthyány în mai multe etape, dintre care două sunt sigure: cea a achizițiilor făcute de acesta în vremea prepoziturii la Eger (1766-1781), conform catalogului sibian, și ultima fază a achiziționării acesteia, în anul 1790, conform inventarului bibliotecii din Levoča din anul 1790, păstrat astăzi în cele două variante: levočiană (1956) și albaiuliană (1975).

Studiul de față readuce în atenție varianta albaiuliană a inventarului bibliotecii din Levoča din anul 1790, ca urmare a identificării a noi publicații pe baza lui și a sesizării unor discordanțe grafice și de conținut între copia-manuscris a acestuia descoperită la Levoča și cea păstrată la Alba Iulia, neremarcate de autori în momentul publicării acesteia din urmă.[14]

Ne-am permis să republicăm varianta albaiuliană a inventarului, în anexa prezentei lucrări, însoțind fiecare titlu din document cu un număr curent, înscris în stânga, între paranteze rotunde, spre a face mai precisă citarea acestuia în cataloagele viitoare ale bibliotecii. În cazul lucrărilor identificate în fondul actual al bibliotecii, numărul sub care publicația poate fi regăsită în cataloagele tipărite ale colecțiilor[15] sau cota actuală a publicației, în cazul tipăriturilor din secolele XVI-XVII, a fost notat între paranteze drepte, în dreapta fiecărui titlu. Identificările

---

din Alba Iulia (secolele XVI-XVI). În "Apulum", XIX, 1981, p. 195-206; Iacob Mârza, *Kultúrne styky sedmohrasdskych Rumunov so Slovenskom v druhej polovici 18. a na začiatku 19. storočia.* În "Historicky casopis", Bratislava, 31, 6, 1983, p. 912-926; idem, *Interferențe culturale între Transilvania și Slovacia (mijlocul secolului al XVIII lea- primele decenii ale secolului al XIX lea).* În "Revista de istorie", București, 38, 1985, p. 277-283; Eva Selecká-Mârza, *Slovenske tlace v Alba Iulii.* În "Kniha'87", Martin, 1988 p. 101-106; Iacob Mârza, *Bohemica und Slovacica des XV.bis XVIII. jhs. in der Bibliotheca Batthyaniana aus Alba Iulia.* In "Apulum", MCMXC-MCMXCIII, Alba Iulia, 1993, p.327-334; Eva Mârza, *Bibliotheca medievalis Levociana-un fond de carte de proveniență slovacă în biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia.* În "Apulum", XXXI, Allba Iulia 1994; Eva Mârza, *Bibliotheca medievalis Levočiana. Codexuri, incunabule și cărți tipărite.* În" Apulum", XXXII, Alba Iulia, 1975, p.269-277.

[13] *Elenchus Librorum Excl[len]t[issi]mi Domini Comitis Treansylvaniensis Domini Ignatij de Batthyán in Bibliotheca sua Cibiniensi reperibilium de anno 1782,* cota R. X. 265. Vezi: Dârja Ileana, *Primul catalog al bibliotecii episcopului romano-catolic Ignatius Batthyány de la Sibiu din anul 1782 (I.Manuscrise),* în curs de publicare în "Biblioteca și Cercetarea", XXI.1997.

[14] Eva Mârza-Iacob Mârza, *Catalogul cărților de la Levoča...*

[15] Szentzványi, *op. cit.* (prescurtat Sz.); Kulcsár, *op. cit.* (prescurtat K)

recente au fost evidenţiate cu caractere îngroşate.

În limitele studiului de faţă, nu insistăm, asupra greşelilor de transcriere a documentului; republicarea integrală a inventarului oferind lectorului interesat, posibilitatea sesizării acestora, prin lectura în paralel a textelor. Diferenţele de conţinut, însă, nu pot fi trecute cu vederea pentru că acestea modifică numărul curent al publicaţiei în listă, faţă de numărul corespunzător al titlului înscris în levočiană a aceluiaşi inventar. Nu cunoaştem articolul lui Boris Báleant referitor la varianta inventarului publicat de acesta în 1956, decât prin intermediul lucrării Evei Selecká a cărei anexă îl reproduce.[16] Menţionăm că această reproducere am avut-o în vedere când ne referim la varianta levočiană a inventarului acestei biblioteci.

Ambele inventare conţin două părţi distincte: I. [*Impresa]*, cu subdiviziunile : (1) [*Canonistica*], (2)*Theologi*, (3) *Scripturista et Sancti Patres ac alii Morales*, (4) *Philosophi, Medici, Rhetores, Poetae et Gramatici cum historicis* şi II. *Ex manuscriptis*. Prin compararea celor două documente rezultă că, în varianta levociană există 201 titluri, în prima parte a documentului şi 52 de titluri, în partea a doua[17], faţă de 200 de titluri, în partea întâi şi 49 de titluri, în cea de-a doua, în varianta albaiuliană. Diferenţele provin din repetarea titlului : *Bonaventura super Eundem librum secundum Sententiarum; Elenchus (108)* , în secţiunea întâi, şi din prezenţa a trei titluri în plus, în partea a doua a variantei levočiane, inexistente în varianta albaiuliană, însă prezente, cu excepţia ultimului titlu, în documentul publicat în 1975 de soţii Mârza. Este vorba de : *Suma Inocentii de casibus, Elenchus* (nr. 36 slovac), Sz. 229, *Sermones dominicales scripti pro parte hiemali cum Tractatu super Symbolo Apostolorum 1460, Elenchus* (nr. 50 slovac), Sz. 201, şi *Quadragesimale pro singulo die 2 Sermones, Elenchus* (nr.52 slovac), Sz. 195. E adevărat că toate cele trei manuscrise există în fondul actual, însă provenienţa acestora, în fondul iniţial al bibliotecii episcopului, a putut fi stabilită numai pe baza variantei levočiene a acestui inventar.

În afara indiciilor mai vechi de recunoaştere a publicaţiilor fondului levočian, în actualele identificări s-a ţinut cont de sugestiile *Elenchus*-usului referitoare la formatul sau materialul suport al manuscriselor, (Sz.6 şi 240), la numele posesorului (Sz.79 şi 242), de titlul manuscrisului aşa cum apare înscris la începutul volumului (Sz.62 şi 187) sau pe eticheta de pe cotor (Sz. 228, 232 şi 244). Au putut fi reperate cu ajutorul acestui document alte 26 de manuscrise,

---

[16] Selecká, *op. cit.* pp.153-164.

[17] Notele din finalul primei părţi au primit, în varianta levociană numerele (202-306), iar cele de la sfârşitul părţii a doua, au primit numărul global (52). Am renunţat, cu ocazia republicării variantei albaiuliene, la aceste numere, pentru că publicaţiile la care fac referire nu existau, la data întocmirii documentului, în biblioteca din Levoča. Aceste indicaţii serveau exclusiv pentru conturarea mărimii iniţiale a bibliotecii.

[18] Vide : Anexa *Elenchus*... numerele: **(9)**-K.B-18, B-24, B-25, 320, 348; **(17)**-K.15; **(18)**-K.145; **(55)**-K.35, 382; **(75)**-K.478; **(84)**-K.541; **(85)**-K.537; **(110)**-K.306; **(111)**-K.326, 543; **(112)**-K.6; **(114)**-K.368; **(115)**-K.304; **(117)**-K.150; **(124)**-K.295; **(127)**-K.16; **(143)**-K.366; **(144)**-K.409;

dintre care trei inedite, 33 de incunabule şi 4 tipărituri din secolele XVI-XVII[18]. Astfel, numărul publicaţiilor din fondul actual al bibliotecii, despre care se ştie cu exactitate că au fost achiziţionate de Batthyány de la parohia din Levoča în 1790, este de: 54 de manuscrise, 115 incunabule şi 39 de tipărituri moderne, iar numărul total al publicaţiilor din acest fond existente astăzi se ridică la 307 unităţi fizice: dintre care 118 manuscrise, 120 volume / 147 titluri de incunabule şi 77 tipărituri după 1500.

În prima parte a inventarului, între tipărituri, figurează două manuscrise[19]. Pornind de la această realitate, o serie de titluri cu date editoriale incomplete sau lipsă, înscrise în această secţiune, au fost identificate de către cei doi autori cu manuscrise din fondul actual al bibliotecii, neţinând cont că, în cazul celor două manuscrise exista menţiunea MS, care lipsea în cazul celorlalte titluri, identificate recent cu incunabule cu date editoriale incomplete sau necunoscute, provenite din acelaşi fond. Există câteva excepţii. Manuscrisele: *Quadragesimale duplex Petri de Opel,* Elenchus (139), identificat, de altfel corect, Sz. 262, şi *Catholicon seu Grammatica Joannis de Janua*, Elenchus (197), Sz. 258, deşi nu prezintă specificarea *MS*, au fost identificate cu manuscrise şi nu cu tipărituri, pe baza numelui posesorului : Petru de Opel (predicator in Leucza), menţionat de *Elenchus*, în primul caz, şi a etichetei proprii fondului levočian, în cel de-al doilea caz.

Ne vom opri în cele ce urmează la trei manuscrise inedite identificate pornind de la sugestiile oferite de acest inventar. Dacă în cazul *Catholicon*-ului lui Balbus, *Elenchus* (197), Sz.258, stabilirea apartenenţei la acest fond nu a ridicat probleme, datorită prezenţei legăturii de epocă şi a etichetei specifice, în cazul manuscrisului *Opera poetica* Aenei Silvii, *Elenchus* (200), Sz. 46, identificarea a fost mai dificilă, având în vedere faptul că manuscrisul şi-a pierdut legătura originală la sfârşitul secolului trecut, în timpul participării la expoziţia de la Budapesta din 1882,[20] iar numele copistului manuscrisului, Lupus Malasti de Portugalia, are o sonoritate străină numelor întâlnite în zona Spis. Legătura modernă, din carton îmbrăcat în marochin brun, ornamentat, în tehnica imprimării la rece, cu două chenare din linii drepte (copertele I şi II), poartă a mică etichetă lipită în interiorul copertei întâi, colţ stânga jos, cu numele şi adresa atelierului de legătorie: "Szalatnai és Weichner utóda Weichner Géya könyvkötészete Budapest IV. Aranykéz-utcza 4". Întâmpător sau nu , manuscrisul este aşezat în depozit alături de *Satirele* lui Juvenal, Sz. 45, copiate şi comentate la Cracovia în 1461 de Christophorus Petschmessing, student la universitatea cracoviană, originar din Levoča. Conţinutul asemănător al celor două manuscrise-cursuri universitare-, formatul şi legătura identică, dobândite în aceleaşi împrejurări, şi, în plus, existenţa aceluiaşi număr

(141)-K.414; **(145)**-K.409; **(166)**-K.386; **(174)**-K.191; **(191)**-K.170-171; **(192)**- K.174; **(194)**-K.52, 194; **(196)**-K.490, 221; **(198)**-K.B-29, B-11, 537.

[19] Vide : *Elenchus* (66) şi (200)

[20] *Könyvkiállitási emlék.* Budapest, 1882, nr. 31.

curent (31), în catalogul expoziţiei budapestane, ne determină să presupunem că *Opera poetică* a lui Aeneus Silvius provine tot din colecţia levočiană, unde a ajuns, probabil, prin unul dintre posesorii particulari din zona Spis. După cum se ştie, intelectualii din această zonă au frecventat cursurile universităţilor Europei Centrale (Bologna, Viena, Cracovia), aducând cu ei, la întoarcere o serie de cărţi, devenite, ulterior, parţi componente ale bibliotecii parohiei S.Iacob din Levoča. Il avem în vedere, în special, pe Christophor Petschmessing, datorită interesul special manifestat de acesta pentru poezie. Petschmessing nu numai că a copiat şi comentat, de-o manieră detailată *Satirele* lui Juvenal, dar le-a şi însoţit de reflecţii bazate pe operele autorilor antici şi, în primul rând, pe *Poetica* lui Aristotel, după cum indică *De arte poetica* (Sz. 45, pp.3r-4v), cu care începe textul satiricului roman.[21] O altă parte a *Satirelor* lui Juvenal se găseşte astăzi la Biblioteca Széchényi din Budapesta.[22] Nu mai puţin adevărat este şi faptul că manuscrisul ar fi putut ajunge în colecţia levočiană, prin Iohannes Henckel,[23] cel mai mare colecţionar din zonă, care a studiat la Bologna şi Cracovia sau prin magistrul Caspar Polirer,[24] care a adus cu sine, din perioada studilor la Viena, o serie de manuscrise, între care ms. *Commentum in rhethoricam novam Ciceronis* de Quintus Fabius Laurentius Victorianus (Sz. 237).

Al treileat manuscris recent identificat este *S.Gregorius in magno volumine et Pergameno*, Elenchus (1) p.964, (Sz.6). Pe baza legăturii de epocă, a urmei etichetei specifice fondului - deşi conţinutul acesteia este şters iar datele cărţii sunt scrise tot în cerneală brună de o altă mână-, şi a sugestiilor din *Elenchus,* referitoare la format "in magno volumine" şi la materialul suport al acestuia "in Pergameno", am apreciat că este singurul manuscris care corespunde acestei descrieri, în colecţia actuală, este numărul şase din catalogul Szentiványi.

Desigur, mărimea şi componenţa bibliotecii parohiei din Levoča continuă să rămână o problemă deschisă, cercetării ulterioare revenindu-i sarcina, deloc uşoară, de a da răspunsuri mai exacte, folosind şi alte mijloace decât cele de mai sus. Avem în vedere studiul legăturilor de epocă al publicaţiilor bibliotecii "Batthyaneum"[25], care ar putea să stabilească, în cazul publicaţiilor cu provenienţă încă necunoscută, apartenenţa la fondul levočian[26].

---

[21] Sopko, *Graecolatina..*,p.170

[22] Bartoniek E., *Codices latini medii aevii*, Budapest 1940, p.147.(Clmae 180)

[23] Jakó Z., *Irás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdélz történelméhez.* Bucureşti, 1976, p.163-165; Idem, *Philobiblon Transilvan.* Bucureşti, Editura Kriterion, 1977, p.60-65; Hoffmann, *op. cit.*, 1992, pp.189-190; 290-293.

[24] Vide Sopko, *Graecolatina...*, p.169; Hoffman, *op. cit.*, p 287

[25] Un studiu asupra legăturilor de epocă ale cărţilor bibliotecii lui Joannes Henckel este în curs de redactare.Autoare: Dr. Rozsondai Marianne şi Muckenhaupt Erzsébet.

[26] Avem în vedere manuscrisele: Sz. 19, 81, 151, 158, 254, 269 şi incunabulele... K.155, 310, 369, 375.

Addenda et corrigenda à la copie d'Alba Iulia de l'inventaire de la bibliothčque de Levoča de 1790.

Résumé

Partie essensielle de l'historiographie médiévale hongroise, bibliothèque de l'église S. Iacob de Leutschovia/ Leutschau/ Löcse/ Levoča- Nord Hungaria d'autrefois, Slovaquie d'aujourd'hui , du debut du XVI-e siècle, a été acquise en étapes, à la fin du XVIII-e siècle, par l'évêque romano-catholique de Transylvanie, Ignatius Batthyány, fondateur de la bibliothèque (Batthyaneum) de la ville Alba Iulia.

L'inventaire des livres de cette bibliothèque de 1790, *Elenchus* ..., conservé en deux copies-manuscrits, aucun n'étant pas authentifié, dans les Archives de la ville Levoča (la premiere publiée en 1956 par Boris Báleant) et dans la bibiliothèque (Batthyaneum) d'Alba Iulia (la seconde publiée en 1975 par Eva et Iacob Mârza), représente le document en base duquel on peut éstimer les livres manuscrits et les imprimés de cette bibliothèque acquis dans la dernière phase par l'évêque Ignatius Batthyány (1790).

Cette recherche apport des précisions suppliméntaires en ce qui concerne le contenu de la copie-manuscrit de cet inventaire, dans sa variante Alba-Iulia, en relation avec la variante conservée à Levoča, signalant des differences de contenu entre ces deux variantes et des nouveaux titres identifiés récemment à l'aide de ce document.

L'annexe reproduit intégralement la variante Alba-Iulia de l'inventaire, ajoutant au bord gauche de chaque titre le numero courant, entre paranthèses rondes - pour faciliter la possibilité d'être cité en perspéctive de la redaction de prochains catalogues de la bibliothèque- et au bord droit, entre parenthèses droites, le numero sous lequel le titre figure dans les catalogues publiés, ou la cote en usage actuel, au cas des oeuvres imprimées aux XVI-XVII-e sieclès.

ANEXA

ELENCHUS LIBRORUM QUI IN BIBLIOTHECA ECCLESI[AE] LEUTSCHOVIENSIS S. IACOBI REPERIUNTUR

Super Pulpitum sub Litera A

p. 595 (1)	1. Bartolus de Saxo ferato Super 1-ma p[ar]t[e] Veteris Impresus	Venetijs	1492.	[K.86]
(2)	2. Bartolus Super 2-da p[ar]t[e] veteris cum Apostillis de Immola	Venet[ijs]	1492.	[K.87]
(3)	3. Bartolus Super 1-ma Infortiati cum Apostillis Ejusdem	Venet[ijs]	1492.	[K.88]
(4)	4. Bartolus Super 2-da Infortiati cum Additionobus Ejusdem	Venet[ijs]	1492.	[K.89]
(5)	5. Bartolus Super 1-ma ff. novi [K.84]			
(6)	6. Bartolus Super 2-da ff. novi cum Apostillis de Immola	Venet[ijs]	1493.	[K.85]

Sub Litera B

(7)	1. Bartolus Super 1-ma codicis cum Additionibus Im[m]olae	Venetijs	1492.	[K.81]
(8)	2. Tabula Angeli Aretini Super Institutis	Lugdunij	1510.	[R_6 I.1]
(9)	3. Practica Legum Petri de Ferrarijs	Mediolani	1507.	**[K.B.-18]**
(10)	4. Repertorium Juris Baldi Margarita nova dictum	Venet[ijs]	1499.	[K.76]
(11)	5. Repertorium Juris ab alijs Opus Aureum dictum	Tridini	1510.	[R_6 I.10]
(12)	6. Consilia et Allegationes Ludovici Pontani de Roma	Venet[ijs]	1518.	[K.464]
(13)	7. Consiliorum 2 Volumina Nicolaj de Tudesschis	Venet[ijs]	1491.	[K.417]

Sub Litera C

(14)	1. Apparatus Decretalium Innocentij IV.	Venetijs	1495.	[K.305]
(15)	2. Com[m]entarior[um] Partes duae Super Decretales D[omini] Baldi	Papiae	1504.	[R_6 I.2]
(16)	3. Francisci de Zabarellis Super 1-mum Decretalium	Venetijs	1502.	[R_6 I.6]
(17)	4. Iacobi de Alvarotis Interpretatio in libru[m] Feudor[um]	Papiae	1498.	**[K.15]**
(18)	5. Repertorium Calderini Super Divinum et humanum Jus		1477.	**[K.145]**

Sub Lit[era] D

(19)	1. Nicolai de Fudisco Pars I.et II. Super libr[o] primo Decretaliu[m]	Venet[ijs]	1504.	....
(20)	2. Decretales cum Sum[m]arijs Hyeronimi Clarij	Venet[ijs]	1504.	[S_6 I.8]
(21)	3. Nicolai de Fudisco Super 1-ma Parte libri 2-di Decretalium	Venet[ijs]	1504.	[S I.2]
(22)	4. Abbas Super 2-da Secundi, et Secundi Tertia	Venet[ijs]	1502.	[S^6 I.3]
(23)	5. Abbas Super Tertio Decretalium	Venet[ijs]	1504.	[J_2^6 I.32]
(24)	6. Ejusdem Super 4-to et 5-to Decretalium	Venet[ijs]	1504.	[R_6 I.11]

Sub Lit[era] E

(25)	1. Com[m]entarius Super Libro 4 Decretalium Joannis de S.Georgio	Papiae	1490.	[K.312]
(26)	2. Felini Sandej de Exceptionibus, et Prescriptionibus	Mediolanj	1504.	[K.B-32]
(27)	3. Felini Sandei Super 1-mo Decretalium et alijs Titulis	Mediolanj	1499.	[K.499]
(28)	4. Opus Aureae Novellae Ioannis Andreae Super 6-to Decretalium	Venet[ijs]	1499.	[K.27]
(29)	5. Lectura Petri de Ancharano Super 6-to Decretaliu[m]	Venet[ijs]	1483.	[K.21]
(30)	6. Prima et 2-da Pars Super librr[o] 6. Decretalium Geminiani	Venet[ijs]	1502.	[S_6 I.1]

p. 960 Sub Lit[era] F

(31)	1. Opus Ioannis de Im[m]ola in Clementinam	Impressus Venetijs	1502.	[S_6 I.4]
(32)	2. Com[m]entarij Francisci Zabarellae in Clementinam	Lugdunj	1511.	[S_6 I.6]
(33)	3. Super Titulos Decretalium Gregorij IX Volumen	Venetijs	1487.	
(34)	4. Speculum Juridicum Guilielmi Durandi	Mediolanj	1509.	[R_6 I.9]
(35)	5. Liber 6-tus Decretalium Bonifacij Papae	Venetijs	1505.	

N.B. Haec Volumina Omnia Super 6 Pulpita Sunt Canonistica Item illa quae sequuntur.

(36)	Cardinalis Zabarellae Super 4-to et 5-to Decretalium	Venetijs	1502.	**[R_6 I.8]**
(37)	Repertorium Corseti Super Opera Abbatis	Venet[ijs]	1499.	[K.178]
(38)	Antonij de S. Georgio Com[m]entarius in libros Decretal[ium]	Lugduni	1511.	[R_6 I.3]
(39)	Zabarella Super 2-do et 3-tio Decretalium	Venet[ijs]	1502.	[K.A-54]
(40)	Repertorij Aurei Joannis Bertachini Pars 1-ma ab A usq[ue] ad F			[K.99]
(41)	Ejusdem Pars 2-da a G. usq[ue] ad O			[K.99]
(42)	Ejusdem Pars 3-tia a P. usq[ue] ad finem		1499.	[K.99]
(43)	Consilia et Allegationes Nicolai de Tudesschis	Ferrariae	1476.	[K.416]
(44)	Justiniani Imperatoris Digestor[um] Veterum seu Pandectar[um] libri 24	Venet[ijs]	1502.	[S_6 I.7]
(45)	Ejusdem Digestorum Novorum a libro 39-no usq[ue] ad 50	Venet[ijs]	1501.	[S_6 I.5]
(46)	Justiniani Imp[eratoris] Codicis libri 8 cum glossa marginali	Venet[ijs]	1496.	[K.340]
(47)	Ejusdem Infortiati a libro 24-to usq[ue] ad 38-rum			[K.342]
(48)	Rosarium Ouidonis Super librum Decretorum			[K.262]
(49)	Questiones Super Regulas Juris	Venetijs	1477.	[K.28]
(50)	Decretum Gratiani cum glossis marginalibus	Venet[ijs]	1504.	[S.I 10]
(51)	Decretum Gratiani cum suis rubricis	Moguntiae	1472.	
(52)	De Subsidio Charitativo et Decima Beneficior[um]	Mutinae	1489.	[K.78]
(53)	Liber Sextus Decretalium Bonifacij VIII	Norimbergae	1487.	[K.137]
(54)	Justiniani Imper[atoris] Juris Imperialis Statuta	Norimbergae	1487.	[K.337]
(55)	Summa Supplementi Juris		1444.	**[K.382]**
(56)	Formulare Advocator[um] Curiae Romanae et Parlamenti Regij	Hagenaviae	1505.	[S III.2]
(57)	Casus Longi Bernardi Super 5 libros Decretalium	Argentinae	1448.	[$K^6$98]
(58)	Liber Sextus Decretalium Bonifacij cum Clementinis	Norimbergae	1482.	[K.136]
(59)	Bonifacij VIII Decretalium Pars ultima			
(60)	Decretum Gratiani cum Apparatu Bartholi	Basileae	1481.	[K.241]

(61) Decretum Gregorij M[agni] cum glossa marginali[a] Moneliana 1481. **[K.A-23]**
(62) Item Decretum Ejusdem cum glossa Bernardina Basileae 1482. [K.253]
(63) Liber 6-[tus] Decretalium Bonifacij Papae [K.135]
(64) Decretum Gregorij cum Apparatu Bernardi et Clarij Norimb[ergae]1493. [K.255]
(65) Instituta Bernardi cum Novellis et Extravagantibus Venetijs 1494. [K.338]
(66) Liber 4-tus Decretalium Iacobi Zachariae M.S. 1433. [Sz.38]
(67) Liber 6-tus Decretalium Bonifacij cum Extravagantibus Venet[ijs]1505. [S_6 I.9]
(68) Joannis Calderini et Caspari Ejus Filij Consilia
Super Decreta Mediol[anj] 1496. [K.144]

Theologi

(69) Alexandri de Ales Sum[m]arum Theologicarum liber 1-mus 1482. [K.12]
(70) Ejusdem liber 2-dus 1481. [K.12]
(71) Ejusdem liber 3-tius 1482. [K.12]
(72) Ejusdem liber 4-tus 1482. [K.12]
(73) Opus Theologicum D[ivi] Thomae de Virtutibus et Vitijs
p. 961 (74) De Casibus Conscientiae Opus Astexani 1479. [K.55]
(75) Opus Theologicum Pantheologia Dictum Rejnerij de Pisis **[K.478]**
(76) Item Ejus[dem] Pantheologia Norimbergae 1474. [K.479]
(77) Item Ejusdem Pantheologiae Pars 1-ma 1330
(78) Item Ejusdem Pars 2-da
(79) Theologia Naturalis Rejmundi de Sabaudia Argentinae 1496. [K.477]
(80) Quaestiones S. Thomae Aquinatis **[K.A-50]**
(81) Quaestiones de Quodlibeto Divi Thomae Ulmae 1475. [K.533]
(82) Sum[m]a Angelica de Casibus Conscientiae
Ang[eli] de Clavasio Norimb[ergae] 1480. [K.29]
(83) Thomae de Argentina Super 4 libros Sententiar[um] Argentinae 1480
(84) S. Thomae Aquinatis Secunda 2-dae **[K.541]**
(85) Liber Sententiar[um] cum Conclusionibus S. Thomae
Aquinatis Basileae 1480. **[K.537]**
(86) Prima Pars Sum[m]ae Theologiae S[an]cti Thomae Venetijs 1509 Y_3VII.11]
(87) Liber 3-tius et 4-tus Sententiar[um] Thomae de Argentina Argent[inae] 1490
(88) Secunde Secundae S.Thomae Aquinatis Venetijs 1505. [Y_3VII.11]
(89) Textus Magistri Sententiar[um] cum Conclusionibus Venet[ijs]1506. [R_6 II.1]
(90) De Planctu Ecclesiae Fratris Alvari Pelagij Ulmae 1470. [K.425]
(91) Liber 4-tus Sententiar[um] Authoris Ignoti
(92) Primus et 2-dus Sententiar[um] Auth[oris] Duns-Scoti [X VII.5]
(93) Liber 3-tius et 4-tus Sent[entiarum] Duns-Scoti [X^3VII.6]
(94) Liber 4-tus Sententiar[um] Perti Lombardi Basileae 1513. **[X^3VII.2]**
(95) Prima Pars Summae Alberti Magni de Mirabili Sententia DEI [X^3 VII.8]
(96) Prima Pars Summae Antonini Archi Ep[isco]pi Flor[entini] Spirae 1487. [K.42]
(97) Secunda Pars Sum[m]ae Antonini Spirae 1487. [K.42]
(98) Sum[m]a Alberti M[agni] de Eucharistiae Sacr[a]m[en]to Ulmae 1474. [K.10]
(99) Tertia Pars Summae Antonini Spirae 1488. [K.42]
(100) Item Eadem Tertia Pars Sum[m]ae Antoninianae Norimb[ergae] 1487. [K.41]
(101) Quarta Pars Sum[m]ae Antonini Norimb[ergae] 1487. [K.41]
(102) Prima Pars Sum[m]ae Antonini cum Indice generali Norimb[ergae] 1486. [K.41]

(103) Libri 4 Sententiar[um] M[agni] Petri Lombardi Norimb[ergae] 1481. [K.A-39]
(104) Bonaventura in librum Tertium Sententiar[um] [K.440]
(105) Tabula seu Index in libros Sententiar[um] Bonaventurae [K.440]
(106) Bonaventura in librum 1-mum Sent[entiarum] [K.440]
(107) Bonaventura in librum 2-dum Sen[tentiarum] [K.440]
(108) Bonaventura Super Eundem librum 2-dum Sent[entiarum] [K.440]
(109) Bonaventura Super libr[um] 4-tum Sent[entiarum]
(110) Tractatus Polemicus de Sacram[en]to
Euch[aristiae] Henrici Norimb[ergae] 1495. **[K.306]**
(111) Summae de Ecclesia D[omi]ni Joannis Turrecrematae Lugduni 1496. **[K.326]**
(112) Theologiae Veritatis Compendium Ulmae **[K.6]**

Scripturistae et S[ancti] Patres ac Alijs Morales

(113) Nicolai de Lyra Postillae in Salamon et Prophetas
(114) Quadragesimale Sermonum Mich[aelis] Megalanensis Venetijs 1487. **[K.368]**
(115) Ioannis Gerson de Imitatione Christi Libri 4-tuor Augustae 1488. **[K.304]**
(116) Quadragesimale Fratris Ioannis Grit[sch] Norimb[ergae] 1479. [K.259]
(117) Opus Quadragesimale Roberti de Licio Basileae 1475. **[K.150]**
(118) Expositiones Morales in libr[um] Job S. Gregorij Papae Basileae 1503.
p. 962 (119) Prima Pars Sermonum Rosarium dictum de Bustis Hagenaviae 1403. [X_3VII.10]
(120) Ruperti Abbatis in Scripturam Sacram Comment[arium] 1527. [R_6II.10]
(121) Thesaurus Novus seu Sermones quadrages[imales] Argentinae 1485. [K.411]
(122) Operum S. Ambrosij Pars 3-tia Basileae 1492. [K.16]
(123) Legenda Sanctorum Jacobi Jannensis Norimbergae 1478. [K.296]
(124) Item Eadem Legenda Ejusdem **[K.295]**
(125) Georgij Vicelij Homiliae in Evang[elias] et Epistolas
(126) Sermones de Tempore et Sanctis Bonaventurae 1481.
(127) Operum S. Ambrosij Pars 2-da **[K.16]**
(128) Septem Conciones Germanicae Joannis Geiler 1514.
(129) Tertia Pars operum Joannis de Gerson [X_3VII.7]
(130) Biblia Antiqua a Cap[itulo] 6-to Levit[ici] usq[ue] ad Acta Apostolor[um]
(131) Item Pars Biblior[um] Editionis Antiqui[ssimae]
(132) Iacobi Wimphelingi lib[er] de Integr[itate] Vitae
(133) Rabanus de Institutione Clericor[um] Forae (!) 1505.
(134) Manuale Curatorum Anonymi 1506.
(135) Mariale Bernardini de Bustis Ord. S.Francisci Norimb[ergae] 1503. [Y_3VII.14]
(136) Mariale alterum Bernardini de Bustis Argent[inae] 1496. [K.92]
(137) Pars 3-tia operum Hugonis [Z I.21]
(138) Opus Concinatorium Ven[erabilis] Sancij de Porta Hagenaviae 1514. [X VII.13]
(139) Quadragesimale duplex Petri de Opel [Sz.262]
(140) Opus S. Hyeronimi Vitas Patrum Continens 1483. [K.284]
(141) Liber Sermonum Thesaurus novus dictus **[K.414]**
(142) Augustinus de Civitate DEI Venetijs 1481.
(143) Quadragesimale Mich[aelis] de Mediolano Frankofurti 1477. **[K.366]**
(144) Aliud Quadragesimales Ejusdem de Pecc[atis] Capit[alibus] 1477.
(145) Liber Belial dictus de Peccator[um] Consolatione Aversae 1484. **[K.409]**

(146) Quarta Pars Operum Ioannis de Gerson [X_3VII.9]
(147) Operum S. Ambrosij Partes 3 Basileae [K.16]
(148) Hortulus Reginae Sermones de Sanctis Auth[oris] Mefertis .. Basil[eae] 14 [K.365]
(149) Augustinus de Trinitate et Ci[vi]t[a]te DEI 1489.
(150) Quinquagena id est Com[m]ent[arius] in Psalmos
S. Aug[ustini] Venet[ijs] 1493. [K.63]
(151) Ioannes Cassianus de Vitijs et Collationibus
P[atrum] G[aeremitorum] Basil[eae] 1497. [K.152]
(152) Secunda Pars Rosarij Serm[ones] Bernardini de Bustis Hagenav[iae] 1503. [X_3VII.11]
(153) Opera Omnia S. Bernardi [S_6II.1]
(154) Biblia Germanica Vetustissima a Prov[erbibus] Salam[onis] usq[ue]
ad finem N[ovi] T[estamenti] **[S_6III.9]**
(155) Boetius de Consolat[ione] Philosophiae latino Germ[anice] Norimb[ergae] 147 .
(156) Epistolae D[ivi] Gregorij Papae 1504. ....
(157) Secunda Pars operum Ioannis Gerson Argentorati 1514.
(158) Eusebius Pamphilius de Evangelica Praeparatione 1473. [K.204]
(159) Opera Cypriani Ep[isco]pi Martyris Basileae 1530. [X_3VII.4]
(160) Sacrae Missae Expositio Lypsiae 1483.
(161) Sermones Epistolares Bertrandi de S[ancti]s Argentinae 1502. [S_3III.7]
(162) Mamotrectus in Scripturam Sacram
p. 963 (163) Sermones de Tempore et Sanctis Ioannis Nieder Ulmae [K.390]
(164) Vita B[eati] Brunonis [Sz.648]
(165) Codex Biblicus cum Postillis liranis a Gen[ese] usq[ue] ad Paradis[um] [K.385]
(166) Item ab Esdra usq[ue] ad Ecclesiasticum **[K.386]**
(167) Dyonisij Carthusiani Ennarationes in 4 Evangelis[tas] Coloniae 1533. ....
(168) Glossa ordinaria in aliquas Epistolas D[ivi] Pauli
(169) Vita Christi Secundum 4 Evang[eliorum]
Ludolphi de Saxonia Norimb[ergae] 1495. [K.353]
(170) Vitae Patrum S. Hyeronimi Ulmae [K.283]

Philosophi, Medici, Rethores, Poetae, et Gram[m]atici cum Hystoricis

(171) Speculum Historiale Vincentij Belvacensis Norimb[ergae] 1484. [K.557]
(172) Aristotelis Stagiritae Peripateticor[um] Principis Opera Omnia [K.48]
(173) Prisciani Gram[m]aticis de octo Part[ibus] Orationis Venet[ijs] 1492. [K.465]
(174) Liber Quaestionum Super 12 libros Metaph[isicae]
Dominici Flandry Venet[ijs] 1499. **[K.191]**
(175) Ioannis Versoris Opera Physica [K.A-53]
(176) Opus Hystoricum Valerii Maximi Venet[ijs] 1487. [K.549]
(177) Com[m]entaria in Isagogas Porphyri Coloniae 1494. [K.268]
(178) Quaestiones Duns-Scoti in Metaphys[ica] Aristotelis Venet[ijs] 1499. [K.192]
(179) Nicolai Borbellj logica ad Mentem D[octoris] Duns-Scoti Basileae 1494. [K.388]
(180) Vitae Virorum Illustrium Ex Plutarcho Venetijs 1479. [K.461]
(181) Hystoria Scholastica Petri Comestoris [K.175]
(182) Isidori Junioris Liber Ethymologiar[um] 1472. [K.332]
(183) Francisci Tileman Dialectica Antverpiae 1561. [R_6III.13]
(184) Livij Fenestrellae de rebus Romanor[um] Basileae 1523. ....

(185) Epigram[m]ata Martialis ...
(186) Iacobi Zabarellae de rebus Naturalibus Francofurti 1607. ...
(187) Bartholomaei Kekerman Scientia Metaphis[icae] Hanoviae 1611. [R_6III.14]
(188) Iacobi Zabarellae Opera Logica Francof[urti] 1608. ....
(189) Collegij Conimbricensis S[ocietatis] J[esu] Commentarij in log[ica] Aristo[telis] Tomi 2 1604. ...
(190) Rudolphi Goelenij Institutionis logicae Libri Marpurgij 1601 ....
(191) Libri duo Aristotelis cum Expos[itione] Egidij Romani **[K.170-171]**
(192) Egidius Romanus de Regimine Principum **[K.174]**
(193) Opera Aristotelis omnia Venetijs 1496. [K.49]
(194) Opera Ioanicij Theophili Hypocratis Galieni Venet[ijs] 1491. **[K.52]**
(195) Petri de Abano Conciliator Differentiar[um] in Phys[ica] et Metaph[isica] Venet[ijs] 1696.
(196) Fasciculus Temporum Philippi Bergonensis Argentinae 1484. **[K.490]**
(197) Catholicon Seu Gram[m]atica Ioannis de Janua Ord[ine] Pred[icatorum] **[Sz.258]**
(198) Ioannis Reichlin de Arte Cabalistica libri 3 .... Hagenaviae..... 1517 **[K.B29]**
(199) Historia Lombardica Iacobi Jannensis
(200) Opera Poetica Aeneae Sylvii M.S. **[Sz.46]**

Reperiuntur alia Manuscripta in Hacce Bibliotheca aut 105 magno Sane labore et Industria Conscripta, omnia fere in folio; Ex quibus aliqua etiam in

Pergameno elegantissime Scripta visuntur. Author horum vix inveniri potest, attamen quorum aliquatenus, innotuit hic annectere placuit.

p. 964 Ex Manuscriptis

(1) S. Gregorius in Magno Volumine et Pergameno **[Sz.6]**
(2) Seminarium Veteris , ac Novae Legis de Mysterio S[acrissimae] Trinitatis, de rerum Creatione, de Incarnatione et Sacramentis in Perg[ameno] **[Sz.19]**
(3) Passionale cum Semonibus de Sanctis in Pergam[eno] **[Sz.260]**
(4) Sermones Morales Vitam Hominis ad Perfectionem Instituentes in Perg[ameno] **[Sz.242]**
(5) Liber 1-mus Codicis de Sum[m]a Trinitate et fide Catholica , ut Nemo de Ea Publicae Contendere audeat in Pergameno **[Sz.244]**
(6) Cathechismus Nicolai Schreiberdorff Scriptus 1434 [Sz.142]
(7) Jus Canonicum Bartholomaei Brixiensis **[Sz.184]**
(8) Vocabularius Predicatoribus multum utilis [Sz.359]
(9) Liber Benedicti Decretorum [Sz.227]
(10) Concordantiae Novi et Veteris Testamenti [Sz.248]
(11) S. Thomae de Aquino Cathecheticus **[Sz.58]**
(12) 30 Sermones de B[eatae] Virginae **[Sz.66]**
(13) Sermones de Sanctis **[Sz.350]**
(14) Conciones in Dominicas Thomae Haselbach [Sz.247]
(15) Filia Vin operi Salamonis adjurata
(16) S. Richardus de Conscientia .
(17) Liber Concinatorius Ioannis Reich **[Sz.379]**
(18) Sermones in Singuls Festa per Annum **[Sz.74]**
(19) Liber 24 Plebanor[um] Sum[m]a Juris titulatus **[Sz.86]**
(20) Quaestiones breves Super 2-do et 4-to Sententiar[um] Scriptae et cum quibusdem Sermonibus de Tempore [Sz.93]

(21) Registerium Super Concordantias Jurium **[Sz.62]**
(22) Postylla Hyemalis [Sz.245]
(23) Explanatio Super Epistolas Pauli datas ad Corinth[ios] [Sz.232]
(24) Georgij Molnerij liber Concinatorius **[Sz.79]**
(25) Sermones a Nativitate usq[ue] Post Ephiphaniam Simul et Quadragesimales **[Sz.187]**
(26) Summa rerum Theologicar[um] diversar[um] Compilata per Ioannem de Kesmark Sacrae Paginae Professorem quondam Plebanum Olassiensem [Sz.667]
(27) Explanatio Psalterij **[Sz.68]**
(28) Apparatus Magistri Vilhelmi, et caetera dubia Sacerdotibus Custodienda **[Sz.70]**
(29) Antiquum Testamentum **[Sz.228]**
(30) Sermones de Sanctis Postilla Guilhelmi [Sz.190]
(31) Quaestiones Super Librum Sententiar[um] [Sz.208]
(32) Sum[m]a de Casibus Conscientiae Scripta Pragae 1388 per Conradum Neuckieng de Winschenij [Sz.192]
(33) Summa de tractatu Fidei et S[acrissima] S[anctae] Trinitate **[Sz.240]**
(34) Explicatio Glossae Super Psalmos Scripta A[nn]o 1386 [Sz.668]
(35) Glossa Ordinaria Super Epistolas Pauli **[Sz.52]**
(36) Explanatio Postillae Fratris Nicolai de Gorran Super Matheum [Sz.67]
(37) Pisanus ex Sum[m]a Confessor[um] compillatus ord[ine] Alphabetico referens notitias [Sz.203]
p. 965 (38) Expositio Soliloquior[um] Prophetae [Sz.116]
(39) Dicta M[agistri] Nicolai Gorun[i] Super Lucam [Sz.63]
(40) Tractatus Contra Husitas [Sz.160]
(41) Explicatio Glossae ordinariae Super omnes Epistolas Pauli **[Sz.75]**
(42) Textus Sententiarum Scriptus cum Conclusionibus [Sz.71]
(43) Tractatus de Sum[m]a Trinitate et Fide Cathol[ica] descriptus per Michaelem Vogelfreij [Sz.221]
(44) Passionake Sanctor[um] in Magno Volumine **[Sz.264]**
(45) Novum Testamentum [Sz.185]
(46) Hugo Super Ioannem Scriptus [Sz.59]
(47) De Fide et Legibus Guilli Parisiensis **[Sz.202]**
(48) Quaestiones Explicatae sententiarum R[evere]ndi M[a]g[ist]ri Henrici de Oytha Professi in Sacra Theologia Anno 1383 [Sz.37]
(49) Liber Juridicus Nicolai de Potaj

Dantur et Breviaria antiquissima in Pergameno Scripta octo quinimo et Missale unum Gothico Typo expressum Admiratione dignum. Habentur et Libri Lutheranici 52 in diversis locis impressi,inter quos Ipsius Lutheri opera aliqua Cernuntur, pariter et Missale ipsorum Germanico Typo antiquum.

Varia opuscula e collectione historica Ignatij Comitis Batthyani in copia, ms. saec. XVIII. in Biblioteca Batthyaneum [signatura] R(ecens) X. 69, p. 959–965

Din corespondența Vasile Lucaciu - Ioan Rațiu (1894-1896)

Nicolae Cordoş
Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca

Istoriografia românească, deşi consemnează o bogată literatură privind viața şi activitatea dr. Vasile Lucaciu, nu a înregistrat, în perioada de după al doilea război mondial şi până în prezent, apariția unei noi monografii care să aibă la bază o investigație ştiințifică pe cât posibil de amplă pentru a cuprinde toată activitatea acestui tribun pusă în slujba înaltelor idealuri ale națiunii române[1].

Lucrarea de față, rezultat al unor cercetări ştiințifice datorate pregătirii în colaborare a unei noi monografii consacrate lui Ioan Rațiu, înmănunchează relațiile preşedintelui Partidului Național Român din Transilvania cu Vasile Lucaciu, secretarul general al acestui partid, în perioada anilor 1894-1896, denumită de la sfârşitul anului 1895 criza „Tribunei".

Este cunoscută activitatea lui Vasile Lucaciu alături de gruparea dr. Ioan Rațiu, de-a lungul perioadei mişcării memorandiste, ca şi contribuția părintelui Lucaciu la redactarea *Memorandului din 1892*[2]. Se cunoaşte şi aprecierea pe care o acorda Vasile Lucaciu lui Ioan Rațiu în preajma procesului memorandist, când, într-o scrisoare din 2 martie 1894 către George Pop de Băseşti, arăta că el „mă întrece în însuflețire" şi că „dacă avem un astfel de conducător curajos şi înțelept vom putea fi condamnați, dar nu învinşi"[3]. De aceea, surprinde îndepărtarea părintelui Vasile Lucaciu de gruparea dr. Ioan Rațiu la sfârşitul anului 1895 şi începutul celui următor, pentru că, aflați în închisoarea de la Seghedin, împreună cu Iuliu Coroianu, chiar dacă au avut opinii diferite în unele probleme, au manifestat

---

[1] Vezi lucrarea Dr.Vasile Lucaciu luptător activ pentru unirea românilor, Cluj-Napoca, 1988, p.12-15.

[2] Ş.Polverejan - N.Cordoş, Mişcarea memorandistă în documente (1885-1897), Cluj, 1973, p.9-94, 110-111, 115-117; N.Cordoş, Redactorii Memorandului din 1892, în „Tribuna", nr.17-20 din 28 aprilie - 25 mai 1994, p.8-9.

[3] T.Albani, Leul de la Şişeşti, Oradea, [1936], p.138-139; vezi şi anexa I.

un consens. Una din problemele unde opiniile lor erau diferite era, se pare, stăruinţa lui Vasile Lucaciu pentru intervenţia guvernului din România în graţierea memorandiştilor, ca şi scrisoarea lui către soţia lui Dimitrie A.Strudza, pe care dr. Raţiu le-a considerat „o mare greşeală" şi acţiuni „nu destul de bine cumpănite" care puteau să compromită cauza românilor transilvăneni; totuşi, se pare că aceste divergenţe de păreri nu i-au separat [4]. Scrisoarea părintelui Lucaciu către V.A.Urechia, redactată la Seghedin chiar în 16 septembrie 1895, când s-au eliberat, este edificatoare în acest sens: „Graţierea noastră este un fapt la a cărui producere noi n-am lucrat. Noi n-am cerut. Primim fiindcă vine de la monarh. După eliberare, dăm în public două cuvinte de informaţiune ca să precizăm poziţia ce s-a creat"[5].

După graţiere, împreună cu R.Patiţia, A.Suciu, G.Domide, I.Coroianu şi T.Mihali, Vasile Lucaciu semnează la Budapesta în 21 septembrie 1895 un document prin care-l împuternicesc pe dr. Ioan Raţiu, preşedintele Partidului Naţional Român din Transilvania şi Ungaria, să pună capăt indisciplinei şi frondei redactorilor recalcitranţi de la Sibiu. Documentul original, redactat chiar de Vasile Lucaciu, prevedea următoarele: 1. să fie revizuite socotelile Institutului Tipografic; 2. să se dispună de veniturile institutului şi ale ziarelor; 3. să se reglementeze problema redactării acestor ziare „în sensul hotărîrilor aduse de comitet"[6]. El era un act care continua acţiunea declanşată de întemniţaţii din Vaţ şi Seghedin la 30 martie 1895, prin care îl autorizau pe Nicolae Cristea să îndeplinească cât mai grabnic execuţia contra proprietarului fictiv Tit Liviu Albini, „în scopul de a asigura dreptul de pretensiune pe seama dlui dr. I.Raţiu" asupra proprietăţii Institutului Tipografic de la Sibiu[7].

După ce memorandiştii s-au întâlnit în capitala ungară, majoritatea lor se îndreaptă spre casă, numai părintele Lucaciu rămânând câteva zile la Budapesta, după care - informează „Tribuna", în 23 septembrie/5 octombrie 1895 - urma să plece la Roma pentru a vedea pe fiul său Epaminonda şi a rezolva repunerea sa ca paroh în eparhia Şişeştilor, de unde fusese suspendat la 6 septembrie 1892 de guvernul ungar împreună cu episcopul greco-catolic de Gherla, Ioan Szabo [8]. De altfel, în aceeaşi scrisoare către V.A.Urechia, Vasile Lucaciu îi solicita preşedintelui Ligii culturale să-i trimită bani de ajutor, mărturisindu-i că: „Trebuie să-mi fac veşminte, trebuie să-mi caut de

---

[4] Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei (mai departe MuzIstTrans), nr.inv.M.2450; Biblioteca Academiei Române Bucureşti (mai departe B.A.R.), Arhiva V.Branişte, fond politice-publice, I, mss.8, p.67 („Însemnările zilnice ale lui dr. Ioan Raţiu").

[5] R.D.Rosetti, Vechituri, Bucureşti, f.a., p.60-61.

[6] Muz.Ist.Trans., nr.inv. M.2465; I.Georgescu, Dr.Ioan Raţiu (1828-1902), Sibiu, 1928, p.168.

[7] Documentul original, redactat de D.Comşa este semnat olograf de I.Raţiu, V.Lucaciu, G.Pop de Băseşti, I.Coroianu, T.Mihali, R.Patiţia, G.Domide, D.P.Barcianu, D.Comşa, A.Suciu şi M.Veliciu (MuzIstTrans nr.inv.M.2462).

[8] Vasile Lucaciu va sosi la Roma în 7 octombrie st.n. 1895 (vezi „Tribuna", 1895, nr.214-215; Dr.Vasile Lucaciu luptător activ pentru unirea românilor, Cluj-Napoca, 1988, p.36).

sănătate, trebuie să-mi văd copilul. Apoi trebuie să caut a străbate la d-voastră ca să punem la cale programul de acţiune pentru viitor”[9].

Şi într-adevăr, corespondenţa inedită pe care o dăm publicităţii în anexă, purtată de Vasile Lucaciu pe traseul Budapesta-Roma-Budapesta-Bucureşti cu dr. Ioan Raţiu aflat la Sibiu, la care se adaugă conceptele de răspuns ale preşedintelui, ne edifică asupra concepţiilor (asemănătoare sau diferite) în activitatea politică a celor două personalităţi transilvănene. Din analiza acestei corespondenţe desprindem două aspecte, unul care se referă la răsunetul luptelor românilor pentru unitate naţională în Italia şi al doilea, frământările şi evenimentele din viaţa internă a Partidului Naţional Român în perioada mai sus specificată.

Informaţiile din această corespondenţă cuprind observaţii amănunţite cu privire la opinia publică şi viaţa politică italiană laică şi religioasă (somităţi, parlamentari, publicişti, feţe bisericeşti de la Vatican etc.). Vasile Lucaciu arăta că a fost primit cu multă simpatie, cauza românilor transilvăneni fiind iubită şi apreciată în Italia tot mai mult, pe măsură ce era mai cunoscută. Cu toate acestea, Lucaciu îi transmite lui Raţiu că mai este nevoie de multă muncă în domeniul propagandei; el puncta, în acest sens, cerinţele momentului: necesitatea procurării de materiale documentare pentru publiciştii italieni şi chiar francezi; organizări de conferinţe, întrevederi, vizite, banchete, recepţii etc. Îi comunică lui Raţiu observaţii, opinii şi sugestii ale politicienilor şi publiciştilor italieni cu privire la acţiunile românilor transilvăneni, la înlăturarea influenţelor slavo-ruse, la alipirea către dinastie, dar mai ales la informarea neîntreruptă a străinătăţii prin relaţii şi cunoaşterea unor bărbaţi iluştri din lumea europeană, fără tranzacţii uşuratice „pe contul principiilor programului naţional”[10].

Grupajul celei de-a doua probleme dezbătute în scrisori ocupă însă cea mai mare parte a corespondenţei dintre cei doi corifei ai mişcării memorandiste, de la contactele pe care ei le-au avut cu reprezentanţii guvernului ungar de la Budapesta din momentul graţierii lor şi până la măsurile autoritare prin care a fost preluată conducerea administrativă şi financiară a Institutului Tipografic şi a celor două organe de la Sibiu ale Partidului Naţional Român[11].

Deşi aprobă planul cu privire la organizarea Institutului Tipografic ca o problemă economică şi administrativă ce nu avea substrat politic (după el, acesta fiind inventat), Vasile Lucaciu caută să aplaneze sciziunea şi să menţină solidaritatea

---

[9] R.D.Rosetti, op.cit.

[10] Anexa VI.

[11] L.Botezan, Contribuţii la studiul vieţii politice a Transilvaniei din anii 1895-1898, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj” XIII (1970), p.213-242; L.Boia, Contribuţii privind criza Partidului Naţional Român şi trecerea de la pasivism la activism (1893-1905), în „Studii revistă de istorie”, t.24 (1971), nr.5, p.963-984; L.Botezan - N.Cordoş, Din frământările Partidului Naţional Român transilvănean în anul 1897, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj”, XV (1972), p.285-326.

şi buna înțelegere în sânul Comitetului central prin restabilirea „status quo ante”[12]. În virtutea hotărîrilor a 7 membri din 9 ai Comitetului central prezenți la şedința din 15-16 noiembrie 1895, dr. Ioan Rațiu n-a dat înapoi şi n-a acceptat împăcarea cu gruparea tribunistă, care, prin activitatea ei pro-liberală, a adus unele prejudicii partidului şi mişcării naționale din Transilvania. Conceptul scrisorii din 9 decembrie 1895, al dr.Rațiu către Vasile Lucaciu, îi comunica: „dar suntem hotărîți ... a merge înainte, şi a face ordine”, rugându-l insistent (şi la solicitarea lui G.Pop de Băseşti şi T.Mihali) să se întoarcă acasă de la Roma, pentru a le veni în ajutor şi recomandându-i să nu meargă în România[13].

Între cei doi protagonişti se transmit informații, se fac propuneri şi se dau sugestii cu privire la şedința fruntaşilor politici din 15-16 noiembrie 1895 de la Sibiu, propuneri şi sugestii referitoare la colaborarea naționalităților, la familie, la conflictul cu episcopul Szabo, dr.Rațiu solicitându-i lui Vasile Lucaciu aflat la Roma să redacteze un proiect de „enunciațiuni” care să stea la baza Manifestului memorandiştilor grațiați. Deşi Lucaciu promisese că-l va face înaintea şedinței din 15-16 noiembrie 1895, el nu-şi onorează angajamentul, constatând că nu se înțelege cu Rațiu[14].

În realitate, ideea cu „Manifestul către națiunea română” s-a impus după eliberarea memorandiştilor, la Budapesta, acestora dorind să li se alăture şi exilații, idee respinsă de Dimitrie Comşa şi apoi în unanimitate de toți grațiații. Cu compunerea acestui manifest ce trebuia să precizeze atitudinea şi acțiunea viitoare a partidului s-a însărcinat Vasile Lucaciu, secretarul general al Comitetului central. Deoarece la întrunirea memorandiştilor de la Budapesta textul nu era întocmit, şi ținând seama şi de dispersarea celor eliberați, dr.Rațiu a amânat publicarea lui până la şedința Comitetului central. De la Roma, părintele Lucaciu s-a gândit să elaboreze şi să publice singur acest manifest, sau - cum va declara ulterior (la 15 martie 1896) - că ceruse dr. Rațiu să-l semneze amândoi în numele celor eliberați. Preşedintele Ioan Rațiu a respins şi această idee, cerând ca nimeni să nu publice separat ceva, ci numai toți împreună, Lucaciu renunțând la publicarea proiectului său de manifest[15].

Vasile Lucaciu dorea să trimită după apariția declarației Comitetului central „epistola cătră frații mei români”, în care voia să tălmăcească şi natura relațiilor românilor transilvăneni cu regatul României libere, ca urmare a discursului prim-

[12] Anexa XIII.

[13] Anexa VIII; Arhivele Naționale Bucureşti (mai departe ArhNBuc) fond I.Rațiu, dosar nr.287/ 1895, f.1-3.

[14] ArhNBuc, fond I.Raţiu, dosar nr.513/1896; vezi şi anexele V, VII-XI.

[15] „Tribuna”, 1896, nr.13 şi 55; ArhNBuc, fond I.Raţiu, dosar nr.291/1896, f.1-3; vezi şi anexele V, VII-XI. De altfel, într-o telegramă expediată de la Roma lui Ioan Rațiu la 11 noiembrie 1895, Vasile Lucaciu îi comunica acestuia că „scrisorile proiectate pentru mulțimea unor operațiuni urgente nu le-am putut termina” („Tribuna”, nr.206 din 19 septembrie / 1 octombrie 1896).

ministrului Dimitrie A.Sturdza din 13 octombrie 1895 de la Iași[16]. Nefiind de acord cu proiectul redactat de Iuliu Coroianu, care a circulat spre completare și aprobare pe la toți cei în cauză, Vasile Lucaciu îi va scrie președintelui că: „Nu numai că nu pot primi acest Manifest, ci pentru cazul, când s-ar publica pretind ca expres să se amintească faptul că eu nu l-am primit, nu l-am iscălit, nu cumva publicul român să fie în rătăcire, că așa ceva poate să iasă de la mine sau cu consimțământul meu, mai ales în această epocă critică". Nu va subscrie astfel nici Manifestul publicat la 6/18 februarie 1896, ce va fi semnat numai de I.Rațiu, G.Pop de Băsești, I.Coroianu, T.Mihali, R.Patiția, P.Barbu și G.Domide, Lucaciu declarând că textul nu-l „îndestulește", nelămurind situația, deoarece națiunea română așteaptă altceva de la ei.[17]

Vasile Lucaciu nu-l va asculta pe dr.Rațiu și pleacă la București, întâlnindu-se aici cu E.Brote, S.Albini, A.C.Popovici, D.Comșa, D.Manole și alții, probabil însă și cu reprezentanții Partidului National-Liberal și ai Ligii culturale, luând partea vechilor tribuniști pentru aplanarea crizei, dorind ca Institutul Tipografic și cele două ziare să rămână în posesia foștilor fondatori[18].

Deși a primit informațiile necesare de la Iuliu Coroianu la Budapesta, „spre completarea cunoștinței lucrurilor - recunoaște Lucaciu - am cercat să am toate lămuririle și informațiunile de la frații noștri, precum și din cercurile conducătoare ale politicei" din România, comunicându-i dr. Rațiu că „față de frații emigrați avem noi să ne regulăm poziția politică", numai dacă vor fi provocați într-o dezbatere cu ei, pentru a vedea aceștia „că numai făcând cauză comună cu noi, pot exista ca factori politici naționali"[19].

Se pare că încă din perioada detenției la Seghedin (ori poate dinainte), deși, cum se știe, a dezaprobat împreună cu dr.Rațiu fronda redactorilor de la „Tribuna", Vasile Lucaciu avea convingeri pro-liberale, erijându-se în apărător al cauzei Partidului Național-Liberal din România. Corespondența purtată cu Ioan Bianu pe drumul Budapesta-Roma (2 octombrie - 11 decembrie 1895) fiind edificatoare în acest sens [20].

„În ceea ce mă privește, - consemna V.Lucaciu către I.Bianu din Budapesta la 2 și 5 octombrie 1895 - pot să vă încredințez că nu a survenit nici cea mai mică schimbare, nici în mintea, nici în inima mea. Cauza pe care trebuie s-o îmbrățișăm o vom stabili la Roma, ceea ce eu consider absolut indispensabil. Fratele Mangra se află aici lângă mine în odaie și-mi spune că el, de asemenea, stă cu toată fidelitatea pe temeliile noastre comune. Și dacă bătrânul nostru [probabil

[16] Scrisori către Ioan Bianu, vol.II, București, 1975, p.163-166.

[17] „Tribuna" , 1896, nr.27, 55, 206; MuzIstTrans, nr.inv.M.2482.

[18] Anexa XII; Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga" Cluj-Napoca, fond V.Fodor, mss.sertar 324/2, doc.16.

[19] Anexele XII-XIII.

[20] Scrisori către Ioan Bianu, vol.II, București, 1975, p.161-169.

I.Raţiu] ar vrea să-şi facă un al doilea B., soarta se va răzbuna de astădată ... În primul rând trebuie să ne înţelegem între noi, toţi laolaltă, apoi să acţionăm cu prudenţă pentru a ne atinge negreşit ţelul" [21].

Deşi Vasile Lucaciu purta în această perioadă o asiduă corespondenţă cu George Bogdan-Duică , îi va cere totuşi de la Roma lui Ioan Bianu informaţii exacte şi bune de la Sibiu, deoarece ale lui sunt confuze şi nesatisfăcătoare, pentru că dorea o renaştere şi o îmbunătăţire a problemelor de partid „fie chiar cu preţul unei epurări şi cu operaţiuni dureroase"[22]. Aşa se explică încercarea tribuniştilor din această perioadă de a-l trimite pe Vasile Mangra la Budapesta, spre a participa la întrunirea Comitetului executiv al Congresului naţionalităţilor din 27 decembrie 1895, pentru a-l informa şi prelucra pe Vasile Lucaciu înaintea întâlnirii lui cu Iuliu Coroianu [23].

Corespondenţa cu Ioan Bianu oferă şi alte informaţii, cum ar fi: despre activitatea lui Vasile Lucaciu în Italia; lipsa fondurilor băneşti; remarca străinilor despre stagnarea activităţii Ligii culturale; plecarea lui Lucaciu la Bucureşti „pentru a ne înţelege, şi - apoi mă duc acasă, cu toate sfaturile binevenite pentru a şti să ne conducem în viitorul apropiat"; mărturisirea părintelui că acceptă bucuros planurile liberalilor pentru care va face tot „ceea ce reclamă situaţia politică combinată cu interesele noastre vitale"; salutări adresate lui D.A.Sturdza, „iubitului" sau „venerabilului" nostru şef, din parte căruia aşteptăm acum [să ne indice] direcţia în avantajul problemelor noastre"[24].

Cu prilejul deplasării lui Vasile Lucaciu în capitala României, pe linia discursului prim-ministrului Dimitrie A.Sturdza din 13 octombrie 1895 la Iaşi se remarcă alţi paşi făcuţi de guvernarea liberală în direcţia unei „politici de îndulcire" a acţiunilor românilor transilvăneni în contact cu autorităţile ungureşti, trimiţându-l pe părinte „oficial la pat" şi scurtându-i vizita la Bucureşti pentru a împiedica extinderea manifestaţiilor declanşate prin sosirea lui. Era de fapt o aliniere a politicii interne a României la obligaţiile externe faţă de Tripla Alianţă[25].

Reîntors în Transilvania, Vasile Lucaciu va participa, alături de ceilalţi membri (în total 11 persoane), la şedinţa Comitetului central din 10-11 ianuarie 1896, cu scopul de a aplana pe cale paşnică divergenţele ce s-au născut pe marginea hotărîrilor luate la 15-16 noiembrie 1895 şi mai ales conflictul ieşit la iveală între cele două grupări după măsurile luate de dr.Raţiu. În cadrul şedinţei, ca urmare a

---

[21] Idem, p.161-163.

[22] Idem, p.167; B.A.R., mss. S $\frac{14(10)}{CCVI}$.

[23] Biblioteca Naţională a României Bucureşti, mss. nr.4119; B.A.R. mss. S $\frac{14(10)}{CCVI}$.

[24] Scrisori către Ioan Bianu, vol.II, Bucureşti, 1975, p.162-169.

[25] MuzIstTrans, nr.inv.M.2490-2491; Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga" Cluj-Napoca, fond V.Fodor, mss.sertar 324/2, doc.2; Diplomaţia europeană şi mişcarea memorandistă (1892-1896), Bucureşti, 1995, p.502-524.

unor dezbateri aprinse, s-au conturat de asemenea două grupări: a. I.Rațiu, G.Pop de Băsești, I.Coroianu, R.Patiția și T.Mihali; b. V.Lucaciu, D.P.Barcianu, D.Comșa, V.Fodor, N.Cristea și G.Tripon. Gruparea lui I.Rațiu, prin proiectul prezentat de T.Mihali, mergea pe linia aprobării fără rezervă a măsurilor autoritare luate până atunci de președinte, propunând să i se acorde și pe viitor „puteri discreționare", conform intereselor comune și programului Partidului Național Român. Cealaltă grupare, favorabilă tribuniștilor, va prezenta și ea prin Vasile Fodor un proiect de rezoluție în care propune: să se pună la vot încrederea în președinte; să se restabilească „status quo ante" 15 noiembrie 1895, prin ridicarea sechestrului împotriva lui Tit Liviu Albini; sistarea definitivă a procesului în problema proprietății Institutului Tipografic și reangajarea redactorilor demiși; amânarea constituirii consorțiului privind averea Institutului Tipografic; admiterea în principiu a proiectului de regulament (statut) pentru biroul Comitetului central, prezentat de Daniil Popovici Barcianu; sistarea din ambele părți a polemicii ziaristice în afacerea Institutului Tipografic[26].

Vasile Lucaciu va încerca la această ședință să realizeze o împăcare sau un compromis între cele două grupări și proiecte, venind cu un al treilea proiect de rezoluție ce prevedea: încrederea deplină în președinte și reintegrarea fără amânare a redactorilor de la „Tribuna" în „status quo ante" 15 noiembrie 1895. Doctorul Rațiu, făcând uz de autoritatea sa prezidențială, supune la vot numai primele două proiecte; se dă câștig de cauză proiectului grupării sale, primit de majoritate (5 voturi față de 4, deoarece N.Cristea și G.Tripon doreau să voteze pentru proiectul lui Lucaciu) și ridică ședința imediat, pentru a nu trece la propunerea lui Vasile Lucaciu, care ar fi întrunit, prin concentrarea partizanilor celor două proiecte respinse, o majoritate de voturi ce ar fi „curmat toate neînțelegerile". Vasile Lucaciu va protesta, împreună cu ceilalți membri prezenți la respectiva ședință, dar în zadar. Cei șase revin la 11 ianuarie 1896 cu un protest scris și apoi dat publicității la 18 ianuarie st.n. 1896, în care arătau că s-a făcut un regretabil abuz de putere prezidențială, o flagrantă falsificare a „voinței majorității membrilor consultați", care erau pentru principiul conducerii colective[27]. Părintele Lucaciu semnează la 31 ianuarie 1896 o altă declarație alături de 10 membri ai Comitetului central, prin care consideră procedura dr.Rațiu ca un abuz de încredere, invitând pe toți aderenții Partidului National Român să rămână în rezervă față de orice

[26] „Revista Orăștiei", nr.2 din 6/18 ianuarie 1896; „Tribuna", nr.9 din 13/25 ianuarie 1896; ArhNBuc, fond I.Rațiu, dosar nr.361/1895, f.3-4; nr.207/1896; Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga" Cluj-Napoca, fond V.Fodor, mss.sertar 324/3, doc.1,3; MuzIstTrans, nr.inv.M.2529; G.Bogdan-Duică, Partea mea în Crisa „Tribunei". Câteva lămuriri, Orăștie, 1896, p.14-16; L.Botezan, op.cit., p.229-235.

[27] Ibidem. Vezi și memoriul lui Vasile Lucaciu „Cuvinte din Șișești" înaintat probabil în 1900 lui V.A.Urechia (Muzeul Național al Unirii Alba Iulia nr.inv.arh.5222).

inițiativă luată de președinte fără o autorizație a întregului Comitet central[28].

La 1 februarie 1896 are loc la Sibiu o nouă ședință a Comitetului central, la care au participat 16 membri. Din procesul-verbal al acestei ședințe, redactat la 3 februarie 1896 chiar de Vasile Lucaciu, cu completările lui Iuliu Coroianu și verificarea lui Teodor Mihali, putem să ne facem o imagine veridică asupra celor hotărîte aici [29]. Ședința a fost deschisă de președintele Ioan Rațiu, care, după constatarea prezenței, face o expunere asupra situației Comitetului central, cerând membrilor să se pronunțe. Mihai Veliciu propune după această introducere alegerea unei comisii formate din 5 membri care să studieze raportul președintelui și „în genere situația politică a partidului național și să facă apoi propunerile oportune". Comitetul primește în unanimitate propunerea și numește în comisie pe Pop de Bășești, George Popovici, Teodor Mihali, Mihai Veliciu și Gavrilă Tripon [30].

După consultările de rigoare, la reluarea dezbaterilor, comisia își prezintă următoarele propuneri: „Pentru regularea definitivă a cestiunei de proprietate a Institutului Tipografic și a foilor Tribuna și Foaia poporului, T.L.Albini să deie un act de cesiune înaintea notarului public pe numele lui dr.Rațiu, care la rândul său dă un alt act de cesiune către membrii comitetului partidului național". Cei prezenți la această ședință, în afară de A.Suciu și D.P.Barcianu, primesc această propunere și îi invită pe T.L.Albini și I.Rațiu să facă actele cerute, ceea ce se face chiar în aceeași zi [31]. Se acceptă în unanimitate ca coproprietari să fie membrii Comitetului central a căror profesiune nu împiedică să poată fi înregistrați ca proprietari la tribunal, exceptându-se membrii expatriați până când ei nu se vor reîntoarce în Transilvania. Supravegherea și conducerea Institutului Tipografic și a celor două ziare în treburile politice și administrative urmau să se facă prin Comitetul central, care să numească în acest scop o comisie constituită din trei persoane. Ea se va constitui prin alegera cu 9 voturi pentru din 16 exprimate a dr.Rațiu, T.Mihali și N.Cristea, având ca sarcină și definitivarea unui proiect de regulament pentru supravegherea și controlul administrației Institutului Tipografic și al celor două ziare, ca urmare a propunerii lui D.P.Barcianu [32].

Tit Liviu Albini este absolvit de toate responsabilitățile pe care le-a avut ca proprietar fictiv al Institutului Tipografic și al ziarelor Partidului Național Român, achitându-i-se salariul pe 3 luni înainte, iar George Bogdan-Duică este concediat și el, plătindu-i-se salariul pe 2 luni înainte. În privința lui Ioan Russu-Șirianu, comisia de cinci îl admonestează în fața ei și a președintelui, hotărînd să fie reprimit în redacția ziarelor partidului pe baza declarației iscălite de el însuși și care să cuprindă următorul

---

[28] I.Slavici, „Tribuna" Dlui Dr.I.Rațiu. Explicări documentare, Orăștie, 1896, p.45-48.

[29] MuzIstTrans, nr.inv.M.2529.

[30] Ibidem.

[31] Vezi actul original la MuzIstTrans, nr.inv. M.2499.

[32] Idem, nr.inv. M.2529.

text: „Regret cele întâmplate între mine şi dl preşedinte dr. I.Raţiu, şi mă oblig a asculta pe viitor de comitet şi preşedinte". Plenul Comitetului central primeşte propunerile cu o majoritate de 11 voturi, contra acestor hotărîri votând V.Lucaciu, D.P.Barcianu, A.Suciu, D.Comşa şi N.Cristea [33].

După şedinţa din 1 februarie 1896, se părea că unitatea Comitetului central s-a refăcut, dar Barcianu, Comşa şi Cristea şi-au reînnoit demisiile, iar alţii renunţă la viaţa politică, continuându-se puternice reacţii împotriva dr. Raţiu şi a grupării sale şi ca o necunoaştere a realităţii. Deşi dr. Ioan Raţiu a reuşit acum să-şi impună voinţa definitiv la Institutul Tipografic şi la cele două ziare prin înlăturarea tribuniştilor, el va câştiga în realitate numai o jumătate de victorie, pentru că unitatea Comitetului central va fi spartă, criza neluând sfârşit.

Vasile Lucaciu, nemulţumit de hotărîrile luate, va publica în presa timpului o serie de articole cu regretabile atacuri la adresa preşedintelui Ioan Raţiu şi a lui Iuliu Coroianu, la care va primi de altfel răspuns în paginile „Tribunei" de la Sibiu. Părintele Lucaciu va trata în această publicistică şi despre natura divergenţelor de păreri din sânul Comitetului central şi modalitatea depăşirii lor şi mai ales despre întărirea organizatorică şi politică a Partidului Naţional Român [34]. Conflictul s-a aplanat în cele din urmă în toamna anului 1896 [35], prin constituirea sub preşedinţia lui Dionisie Vaida a unui juriu de împăcare. Vom avea prilejul de a cerceta separat activitatea acestui juriu.

A N E X E

I

Prea stimate dle Uncheş[36],

Cu ajutorul primit de la dvoastră am fost în Viena, unde mi-am căutat de năcazurile mele[37].

Acum stau aci până în 11 febr. a.c.

Planul meu ar fi, ca de aici să merg la Sibiu, unde i-aţi invita dvoastră pre fraţii din Ploieşti, ceea ce ar fi ocasiune foarte binevenită şi pentru ca dvoastră să faceţi o declaraţiune oportună, cu răsunet la cele întâmplate în cameră şi în senatul din Bucureşti.

Ce rău îmi pare, că întrunirea din Cluj nu s-au putut ţinea în una din zilele după eliberarea mea[38].

---

[33] Ibidem.

[34] Dr.Vasile Lucaciu luptător activ pentru unirea românilor, Cluj-Napoca, 1988, p.49-51.

[35] I.Georgescu, op.cit., p.169-170; L.Botezan-N.Cordoş, op.cit., p.300-301.

[36] MuzIstTrans, nr.inv. M.2426.

[37] A făcut deplasarea la Viena pentru un tratament oftalmologic.

[38] Se referă la şedinţa Comitetului central din 3-4 februarie 1894 ce a avut loc la Cluj (vezi A.Caciora, N.Roşuţ, M.Timbus, Aradul în lupta pentru eliberare socială şi naţională, vol.II, Arad, 1980, p.103-108).

Dacă aprobaţi aceea, ce v-am amintit, cu fraţii ploieşteni, vă rog să mă încunoştinţaţi, să mă ştiu orienta, de nu, atunci vă rog să le scrieţi numaidecât, că până în 11 febr. mă pot găsi aici în Pesta[39].

Vă rog să spuneţi din parte-mi salutare cordială gentilei mele surori Felicia[40].

Pe 11 febr. îmi va fi deslegată şi limba, şi liber va lucra şi condeiul. Ce au compresat Arpad[41] în duhul meu în timp de un an, îşi cere locul său competent, şi eu sâmţesc, că înainte de a-mi ascunde de iznou soarele, o să-l şi reocupe, ca să aibă suvenir şi prietinul şi duşmanul. Pân-atunci stau discret la oparte, şi numai observ şi studiez.

Aşteptând avisul dvoastre sum cu totă stima al dvoastre nepot iubitor.

Bpesta, 29-I-894.

Vasiliu

II
TOTUL PENTRU NAŢIUNE![42]

Prea iubite Uncheşule[43],

îmi fac raportul prim.

Din ţară mi-a venit ştire foarte supărătoare. Fraţii cei mai buni ne critică aspru, pentru ce am venit întâi şi întâi la Budapesta! Unii au zis, că nu vreau să ştie de noi. Ni s-au făcut imputare grea că am muls „vaca cu lapte" şi că am fost şi suntem „groapă fără fund", şi alte asemeni ameni[n]ţăţi. Aste toate provin din împrejurarea, că din lipsa contactului, nu ne-am putut lămuri reciproc asupra situaţiei. Eu am făcut cu nepotul I.D.[44] o serie de lămuriri , şi sper, că cei serioşi să vor dumeri. Te rog, să le critizezi, şi să-mi notifici, dacă ai dori să mai stăruim asupra vre-unui punct, sau asupra vre-unei faze a vizitei noastre din Bpesta[45].

---

[39] Transferat în septembrie 1893 la închisoarea din Budapesta, va fi pus în libertate la 7 februarie 1894 (Dr.Vasile Lucaciu luptător activ pentru unirea românilor, Cluj-Napoca, 1988, p.43).

[40] Felicia Raţiu.

[41] Ungurii.

[42] Antet tipărit.

[43] MuzIstTrans, nr.inv.M.2453.

[44] Probabil Elia Dăianu, student din 1893 la Facultatea de Filosofie a Universităţii din Budapesta.

[45] Imediat după eliberare, la sugestia lui Raţiu, memorandiştii urmau să se întrunească la Budapesta pentru a rezolva unele probleme ale partidului, dar şi pentru a se înţelege asupra atitudinii pe care aceştia trebuia să o manifeste faţă de actul graţierii. În 19 septembrie 1895, după o consultare serioasă, I.Raţiu, V.Lucaciu, I.Coroianu, G.Domide, A.Suciu, D.P.Barcianu, D.Comşa, R. Patiţia şi T.Mihali, au hotărît să mulţumească în scris împăratului pentru graţiere. Ca să fie siguri că acest act va ajunge în cel mai scurt timp în mâinile sale, au hotărît ca cererea de mulţumire să fie predată ministrului de justiţie maghiar cu rugarea ca acesta să o înainteze foarte repede împăratului, care chiar

Dacă nici aceste nu vor fi îndestulitoare, atunci într-adevăr nu mai pricep, de unde să începem. Neamţul mă asigură despre foile germane, însă nu mi le-au arătat, ca să mă conving cu ochii proprii, că s-au publicat informaţiunile.

Fiind în cursul curei, încă n-am putut ieşi - să fac vizite pe la unii stăpâni. Min. de int. doreşte să mă vază. Vă raportez despre succesul vizitei, la timpul său.

Mâne scriu p. foile franceze şi italiene.

Doresc, să auzim de bine, şi să reluaţi firul normal de conducere, cu voie bună, şi să nu întâmpinaţi nici o supărare.

Salutări respectuoase ilustrei Doamne, şi - salutare de frate iubitelor surori.

Vă îmbrăţişez cu dragoste.

Bp., 26-IX-895.
sz. Lukácsfurdö

Dr. V.Lucaciu

III

[Sibiu, octombrie 1895]

Iubite Nepoate[46]

Am primit raportul prim şi mă grăbesc a-ţi face cunoscut, că mergerea noastră la Budapesta şi în special vizitele la miniştrii sunt aspru criticate pe la Arad şi alte părţi. Lui Mangra[47] i-am spus punctul nostru de vedere şi motivele politice care ne-au îndemnat a trimite adresa noastră de mulţiamită prin ministru de justiţie. Cei de la Tribuna încă mi-au spus, despre frământările şi intrigile celor de peste graniţe.

în acele zile pleca la manevre în zona Clujului. Cu predarea acestei mulţumiri ministrului Erdélyi Sándor (20 septembrie 1895), ce reprezenta de fapt îndeplinirea unei datoriri elementare de curtoazie faţă de împărat, au fost însărcinaţi Vasile Lucaciu şi Iuliu Coroianu. În sensul urgentării mulţumirii către împărat, Vasile Lucaciu (la iniţiativa lui) şi Iuliu Coroianu i-au făcut o vizită şi prim-ministrului Bánffy Dezsö (19 septembrie), pentru a-l ruga ca până vor putea înainta adresa scrisă, să prezinte el prin viu grai mulţumirile lor, deşi cei prezenţi la Budapesta au considerat acţiunea ca un pas greşit (vezi „Tribuna", 1895, nr.201, 203, 207-208; 1896, nr.21, 205-206, 218, 220; „Revista Orăştiei", 1896, nr.39; MuzIstTrans, nr.inv. M. 2453, 2458, 2461, 2491).

[46] Acest concept se află redactat pe scrisoarea părintelui Vasile Lucaciu din 26 septembrie 1895 (anexa II).

[47] Vasile Mangra.

Pentru cele întâmplate vom răspunde la timpul său Comitetului - părerea celor [de] dincolo mai puţin ne importă.

Dar văzând nedumerirea fraţilor noştri din partid faţă de vizitele Dvoastre pe la miniştrii, sunt silit atât în interesul cauzei cât şi al domniei tale personal, să te rog să nu faci vizite pe la unii stăpâni şi în specie la ministrul de interne, ori cât ar dori să te vadă. În luna viitoare vom convoca pe fruntaşii neamului -, şi îi vom consulta şi dacă aceştia se vor învoi vei putea face pe la unii stăpâni vizitele intenţionate, dar mai curând nu.

[Dr. I. Raţiu]

IV

Iubite Uncheşule[48],

Precum vei fi auzit, poate, am petrecut zile grele foarte, aici pe frumosul pământ al Italiei. Am fost bolnav şi eu şi soţia, din cauza schimbării repetine a climei. Apoi a venit ca un fulger ştirea, despre înbolnăvirea fiicei noastre Veturia. Pe urmă, a opta zi d. Dr.Râmnicean a depeşat, că el recomandă prezenţa părinţilor la patul bolnavei. Asta, fireşte, în asemeni jucstări atâta înseamnă, cât a fi invitat la patul unei muribunde. Aşa o-am şi priceput, şi soţia mea a şi plecat imediat, Vă puteţi închipui cu ce stare sufletească, la Bucureşti. Eu nu m-am putut duce, de astă dată, din mai multe cauze foarte grave. Mai nainte de toate, lucrările începute aici, nu le pot întrerupe, apoi, considerând chiar interesul familial, eu numai spre greutate aş fi fost în asemeni împrejurări, la căpătâiul morboasei, căci învălmăşeala politică nu m-ar fi lăsat în pace.

Vedeţi dar, iubite uncheşule, că „nulla calamitas sola". Am petrecut ore teribile, până când azi dimineaţă primesc o depeşe, în care mi se anunţa că momentul suprem al crizei a trecut şi pare că primejdia morţii ar fi înlăturată.

Năcazurile aceste m-au sleit, şi mi-au fost ca pedeci grave în calea lucrărilor.

Am să vă comunic următoarele: am fost primit cu multă simpatie în toate cercurile politice, unde m-am prezentat pân-acum. Precum ştiţi, aici există două lumi: una a Papi, cealaltă a regelui, aşa şi cercurile politice sunt două. Cauza noastră este iubită, apreciată, pentru că începe a fi din ce în ce mai cunoscută, în ambele părţi. De însemnat e că foaia cea mai de valoare a guvernului regal: „La „Tribuna", este în mâna jidanilor francmasoni, şi aceştia arată mai multă simpatie pentru jidano-maghiarii noştri. Însă aşa -numita opiniune publică a ţării, este pentru noi, împreună cu Vaticanul. Ceea ce înseamnă mult, mai ales dacă privim peste Carpaţi, şi considerăm evoluţiunile românismului. Mi s-a înălţat inima, când am auzit aprecierile făcute mai mult din consideraţiunile viitoriului.

---

[48] MuzIstTrans, nr.inv.M.2454.

Dintre somităţi, cu cari am conferit pân-acum, însemn pre Em.S.L.Rampalla, Galimberti, Ledochovsky, apoi Veccia, Tarnassi, etc. Am vorbit cu o mulţime de publicişti, cari toţi au reprodus articoli asupra cauzei noastre naţionale. Din cauza năcazurilor mai sus descrise, n-am putut să urmăresc toate cu receruta atenţiune.

Trămit aici trei specimene, scrise de trei publicişti rezidenţi în Roma, cari s-au indignat până la turbare în contra „inimicilor omenimei", auzind expunerile adevărate asupra situaţiunei noastre. E trebuinţă însă de lucrare şi studiu sistematic, de aceea mi-am procurat cărţile necesare, ca împreună cu viderile noastre asupra actualităţii, să le pot servi cu date în cauza mare ce susţinem. Prietenii noştri cei mai de aproape: March, Pandolfi, Imbriani, Cavallo, [...] [49] nu sunt încă aici. Sunt avizaţi, şi vom avea întâlniri intime. Raporturi vor urma regulat. Salutare! de la nepotul iubitor

Roma, 28-X-895. Vasiliu

V

Prea iubite Uncheşule[50], mă bucur mai nainte de toate, că V-au succes a dobândi o locuinţă stabilă, pentru Tribuna şi F.P.[51] Cu plătirea casei nu vor fi greutăţi, căci mulţi sunt, cari cu drag se interesează de propăşirea Instit.Tip.[52]

Poimâne Vă trămit scrisori de cari să Vă puteţi servi în şedinţa fruntaşilor din 15 c., un cuvânt către popor, şi câteva puncte de resoluţiuni, cari să clarifice situaţiunea. Restul e al viitorului. Amicii mei se reîntorc aici pe la 20 c. şi n-aş vrea să merg de aici, până nu vom zgudui niţel fuduluia milenară. Aici este aievea un câmp mare şi frumos de activitate! De-ar da cerul, ca acum să vină d. Ováry[53], şi să-l iau la o conferinţă contradictorie, într-o sală academică din Roma! Sau alt arpăduţ să fie, numai voinic să fie, şi mare la gură, apoi să vezi dta pinteni proslăviţi!

Dar asta bucurie nu ni se dă!

---

[49] Indescifrabil. Vezi D.Braharu, Chestiunea română în Italia în timpul Memorandului, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", IX (1943-1944), p.1-130; Şt.Pascu, C.Gh.Marinescu, Răsunetul internaţional al luptei românilor pentru unitate naţională, Cluj-Napoca, 1980, p.94-105, 163-169.

[50] MuzIstTrans, nr.inv.M.2455.

[51] „Foaia poporului".

[52] Dr.Ioan Raţiu a cumpărat un nou local pentru tipografie şi administraţia celor două ziare şi a Institutului Tipografic, care, înregistrat şi întabulat pe numele lui, reprezenta de fapt „averea naţională" a Partidului National Român din Transilvania şi Ungaria (MuzIstTrans, nr.inv.M.2435).

[53] Ováry Leopold, publicist şi istoric maghiar.

Aceea, ce mă preocupă acuma, e o conferinţă publică, ce voi avea să ţin asupra cestiunei române.

Să lucrăm neobosiţi, şi naţiunea va înflori! Salutare cu stimă de la iubitorul nepot

Roma, 6-XI-895.

Vasiliu

VI

Prea iubite Uncheşule[54],

Astăzi primesc numărul din Tel.Rom., în care mă atacă şi mă denunţă în mod atât de infam! Vă puteţi închipui că m-au surprins foarte neplăcut, mai ales pentru că vorbeşte în sens diametral opus sentimentelor mele.

Şi nu s-au aflat nime dintre prietenii mei, să mă avizeze despre acest atac brutal, ma nici „Tribuna" nu o capăt, deşi o-am fost cerut[ă] de la Dvoastră.

Atât de adânc m-au pătruns infamia telegrafistă, de nu mai pot lucra cu suflet liber şi liniştit[55].

Vă salută pe toţi fruntaşii, Exc.Sa. De Gubernatis, şi se congratulează cu noi pentru eliberarea câştigată prin graţia monarchului nostru. Aprobă cu plăcere paşii făcuţi după eliberare, ca un semn de mare prudenţă politică. Dacă maghiarii nu pricep însemnătatea prevenirei şi a tactului nostru: „peggio per loro".

Aici Vă însemn, că se pregăteşte o întrevedere cu somităţile politice, cari aflând despre prezenţa mea, şi-au manifestat dorinţa de a mă consulta asupra situaţiunei. Nu mai puţin e în vorbă, de cât punerea serioasă a cestiunei noastre în cabinetele europene, ca la prima ocasiune să se poată prezenta înaintea congresului european!

Eu duc ziar acurat despre toate, nu pot scrie detaiuri, dar Vă voi descoperi toate la timpul său, la proxima şedinţă a fruntaşilor noştri. Congresul naţionalităţilor e idee acceptată, alocurea însă numai după multe explicaţiuni, tratându-se de elemente slave.

Nici o transacţiune uşuratică, pe contul principiilor programului naţional. Alipire către dinastie, şi veştezirea veleităţilor rebele, Rusutiste. Informarea neîntreruptă a lumei culte. Cât de multe, dese, şi intime cunoştinţe personale şi relaţiuni de corespondenţe cu bărbaţi iluştri din străinătate.

Ováry, Zigány, Árpad, Pázmándy[56], compromişi cu desăvârşire, Türr[57] desperat pentru succesele cauzei noastre. Aste, idei şi impresiuni de la fruntaşi!

---

[54] MuzIstTrans, nr.inv.M.2456.

[55] La 14 noiembrie 1895 printr-o scrisoare din Roma dată publicităţii, Vasile Lucaciu dă răspuns „Telegrafului român" şi presei ungare, care făcuseră unele confuzii confesionale asupra persoanei sale şi a fiului său Epaminonda („Tribuna" , nr.249 din 7/19 noiembrie 1895).

[56] Pázmándy Denes, publicist şi deputat maghiar.

[57] Türr Istvan, general maghiar.

Recepţiune, conferenţă, banchet: program pentru activitatea publică; vizite intime, lămuriri pentru cabinete: lucru discret.

De multe ori sum obosât, de mă doare capul. Apoi mai vine şi lucru aminos, din cauza mea privată. Szabo[58], împreună cu guvernul, mişcă toate, fac presiuni şi ameninţări, ca S.Scaun să nu lase pe loc, sau cel puţin să mitigheze sentinţa adusă de forul al 3-lea, ca Delegat apostolic, în care mi se dă toată satisfacţiunea. Ameninţă cu abzicere, cu retorsiuni din partea guvernului în contra diecezei întregi, - suflete negre. Non praevalebant!

Vă rog, să-mi scrieţi cum aţi isprăvit cu fruntaşii? Îi salut din inimă, şi poftesc succes bun.

Cuvântul meu către popor trebuie să sune altfel, decum îl pregătisem, din pricina Telegrafului. Ce s-amână nu rămâne! Salutare cu stimă şi iubire de la al Dtale nepot iubitor

Roma, 11-XI-895.

Vasiliu

VII

Scumpul meu Uncheş[59],

Vă spun sincer, că încep a nu pricepe situaţia noastră „en famille", şi ce motive l-au putut conduce pre bunul nostru Liviu[60], să facă ce a făcut? Mi-ar fi plăcut, să-mi descoperi niţel vălul acesta, că multă neodihnă îmi face, ţinuta lui, cugetând mai ales la aceea, că dlui lucră inspirat, dacă-i drept![61]

Iată cum stăm cu scrisoarea către fraţi: eu am fost de părere că din şedinţa comitetului veţi da enunciaţiunile necesare asupra situaţiunei, introducându-le cu câteva vorbe frăţeşti.

Şi fiindcă Tel.Rom. face cum ştie dlui, am crezut, că ar fi consult să-mi glăsuesc şi eu vorba mea, nu cumva spiritul Tel.Rom. să rămână nefotografat[62]. Şi n-am vrut să ies cu vorba mea înainte de ce ar fi vorbit comitetul, mai ales şi pentru aceea, că trebuie să explic, ce sens au avut mergerea mea la B-ffy[63], după ce comitetul s-ar fi pronunţat în genere asupra procedurei noastre. Asta, fireşte, nu atinge deloc lucrarea noastră împreună, ci mai vârtos întăreşte solidaritatea, dovedind perfecta identitate a părerilor. De aceea mă găsesc iară încurcat, fiindcă îmi lipseşte baza, pe care aş fi dorit şi doresc să mă pun, enunciaţiunile comitetului.

[58] Ioan Szabo, episcop greco-catolic de Gherla.
[59] MuzIstTrans, nr.inv.M.2457.
[60] Tit Liviu Albini, fratele lui Septimiu Albini.
[61] Vezi anexa VIII.
[62] Vezi nota 49.
[63] Bánffy Dezsö, prim-ministrul Ungariei. Vezi nota 39.

Gratulez p. ideea, să-i cercetaţi pe aliaţii noştri[64], nimic nu ajută apropierea spiritelor, ca vorba vie, bună.

Amicul nostru Pandolfi s-a reîntors numai în 24 nov. În 28 nov. seara am fost la principele Ledescalchi, cu el, şi cu alţi deputaţi şi senatori. A fost de faţă şi un Pulszky de la noi, directorul galeriilor statului. Să Vă închipuiţi ce tablou. Toată societatea era încordată, şi cunoscând dispoziţiile noastre reciproce, aştepta ciocnirea crudă, ce s-au şi întâmplat. Pulszky ş-au depus şi pintenii, şi calpagul, şi sabia, şi în mod formal şi solemn a recunoscut, că noi avem dreptate, şi că maghiarii, ca popor drept, vor şi împlini justele noastre pretensiuni, numai unitatea de stat, ideea de stat etc. etc. gemând cu durere. Au fost momente frumoase, şi impresia de indignaţiune, ce a provocat destăinuirile mele numai prin retragerea şi mărturisirea lui promptă şi cavalerească, s-au putut în[tru]câtva contrabalanţa! Toate le-am descris, şi le voi publica.

Un mare potentat mi-a spus, că observă o anumită stagnaţiune în cauza noastră. Nu i-am putut da desluşiri asupra actualităţii relaţiunilor noastre cu Liga. Mă tem de ceva intrigi, să nu se răcească relaţiunile cordiale între noi şi ei. Nu ştiu acurat, cât mai stau aici. Vă telegrafez, când merg, pentru că înainte de a trece în ţară, aş dori să ne întâlnim, în Bpest. Salutare cu stimă şi iubire de la al Dtale pururea iubitor

R[oma], 2-XII-895.

Nepot

VIII

[Sibiu, 9 decembrie 1895]

Iubite Nepoate![65]

Despre situaţia noastră „en famille" cred că te-au informat mai pă larg cumnatul D-tale, eu la cele comunicate până acum, mai adaug, că dintre 19 fruntaşi întruniţi la 15 şi 16 ale lunei trecute, 17 inşi au fost de părere, ca să se înfiinţeze un consorţiu şi să se transcrie pe numele acestuia averea partidului, adică atât casa cumpărată de curând şi întabulată pe numele meu, cât şi institutul tipografic înscris pe numele lui Albini[66]. Dlu Albini în faţa fruntaşilor adunaţi s-a opus decisiunei de a se înfiinţa acel consorţiu, de vreme ce ne-a denegat învoirea sa de a să transcrie institutul tipografic pă numele înfiinţatului consorţiu. Comitetul s-a

---

[64] La 27 decembrie 1895 la Budapesta urma să se întrunească Comitetul executiv al Congresului naţionalităţilor din 10 august 1895 (vezi Dr.Ioan Raţiu şi Emilia Raţiu. Corespondenţă, I (scrisori primite, 1866-1895). Bucureşti, 1994, p.393-397).

[65] MuzIstTrans, nr.inv.M.2461.

[66] Tit Liviu Albini. Vezi despre întrunire şi la I.Georgescu, op.cit., p.169-170.

indignat de purtarea lui. Mangra a combătut consorţiul şi prin aceasta a îndemnat la neascultare pe Liviu[67]. Cum că acesta e inspirat, o ştim foarte bine, dar suntem hotărîţi „et si factus illa bator orbis" a merge înainte, şi a face ordine. Domnia ta prea mult ne laşi singuri, să ne chinuim zi de zi, şi nu mai vii să ne stai întru ajutoriu! Şi în loc să vii acasă, Te pregăteşti a merge în Ţară. Mein Lieber, dass geht nicht. Te bucuri şi ne gratulezi că voim a cerceta pre aliaţii noştri, - dar nu ştii, că şi Dta eşti între aceia care trebuie să-i cerceteze? Aşadară Te rog, să-ţi îndrepţi astfel lucrurile, ca la provocarea noastră să pleci la moment ori unde vei fi, la Bpesta unde va avea loc întâlnirea[68]. Să nu treci în ţară, până nu te vei întâlni cu mine. Adu-ţi aminte, cât Te-am rugat să nu mergi la Bánffy![69] Azi am date din mai multe centre româneşti, că acel pas nepolitic, a făcut impresie penibilă asupra inteligenţei noastre; - ce e mai mult: unii cred că noi stăm în ajunul schimbării atitudinei noastre politice. Domnul Mangra cu arădanii a fost cel dintâi, care a dat expresiune reprobării acelui pas greşit![70] Trecerea în Ţară, fără o înţelegere prealabilă ar fi foarte greşită şi ar da cauză la multe nedumeriri[71]. Comitetul, respective cei întemniţaţi trebe să facă enunţiaţiuni asupra situaţiunei, - şi acestea enunţiaţiuni trebe să fie subscrise şi de Dta.

Altcum nu să poate! Şi eu Te rog încă odată: trimite-ne imediat un proiect de enunţiaţiuni pă care apoi le vom stabili noi definitiv[72].

Afară de acestea enunţiaţiuni făcute împreună, Dta poţi răspunde „Telegrafului" după cum vei afla cu cale[73]. Încă una! Domnule secretar general; Vino cât de curând la lucru!

Te salută cu drag al Dtale iubitor

„Unchieşiu" Dr. Raţiu[74]

---

[67] Vezi prezentarea acestei întruniri de către V.Mangra în „Revista Orăştiei" , nr.4 din 20 ianuarie / 1 februarie 1896.

[68] Vezi nota 58. Vasile Lucaciu, alături de I.Raţiu, I.Coroianu şi V.Mangra făcea parte din Comitetul executiv de 12 membri ai Congresului naţionalităţilor (A.Caciora, N.Roşuţ, op.cit.. vol.I, Arad, 1978, p.183-184; B.A.R., mss. $S\frac{14(10)}{CCV}$.

[69] Vezi Anexa III.

[70] Vezi scrisoarea lui V.Mangra către I.Raţiu din 7 decembrie 1895 la A.Caciora, N.Roşuţ, op.cit.. p.182-183; „Revista Orăştiei", nr.4 din 20 ianuarie/1 februarie 1896.

[71] În corespondenţa lui I.Russu-Şirianu din 6 noiembrie 1895 către S.Albini, Şirianu aduce informaţia că dr.Raţiu nu dorea ca V.Lucaciu să plece în România pentru a nu lua legătura cu memorandiştii emigraţi, cu care preşedintele dorea să discute separat, probabil şi pentru ca părintele să nu treacă de partea grupării tribuniste (B.A.R., mss. $S\frac{54(35)}{CCVII}$.

[72] Vezi textul de prezentare şi Anexele V, VII, IX-XI.

[73] Vezi nota 49.

[74] Conceptul este scris de Elie Dăianu, iar semnătura,adăugată ulterior,aparţine doamnei Emilia Raţiu.

IX

Iubite Nepoate![75]

Alaltăeri ţi-am scris cu grabă despre situaţia noastră „en familie".

Astăzi am mai cetit odată scrisoarea dtale din 2-12, din care văd că noi nu ne înţelegem.

„eu am fost de părere că din şedinţa comitetului veţi da enunciamentele necesare asupra situaţiunei". Ipsisim a verba dtale!

Aşadară, când zici veţi da - domnia ta eşti exclus dintre cei ce vor subscrie enunciaţiunile? Aşadară să dăm noi enuncţiaţiuni fără domnia ta?! Crezi domnia ta că acest lucru nu va face rea impresiune asupra publicului? Domnul Mangra şi alţi oameni şi astăzi au nedumeriri de când cu mergerea la Bánffy, şi ce vor zice oare după ce noi vom face enunciaţiuni fără domnia ta?!

1. Dacă nu poţi veni la întrunirea noastră viitoare, împuterniceşte-mă, ca să te subscriu la enunciaţiunile, pe care le vom face noi aici, după ce domnia ta, nu le faci, deşi mi-ai promis într-o scrisoare, că vor fi gata şi expediate pe data întrunirei noastre din 15 nov., dar promisiunea a rămas neîmplinită[76].

2. Trimite-mi o declarare, că aprobi paşii făcuţi din partea mea prin intervenirea judecătoriei pentru asegurarea institutului tipografic şi a ziarelor Tribuna şi Foaia poporului.

Această declarare pentru aceea e de lipsă, deoarece bunul Liviu poate face la pertractare obiecţiunea, că averea e cedată din partea mea, între alţii şi domniei tale, prin urmare trebe să am dovada că şi domnia ta aprobezi paşii făcuţi în contra lui Liviu.

3. Mai departe avem lipsă de o declarare că recunoşti necesitatea înfiinţării unei societăţi pe acţii, care se va compune din membrii comitetului şi ai partidului, pe care societatea în înţelesul legilor comerciale, se va transcrie institutul tipografic şi casa cumpărată de curând şi pusă decomandată pe numele meu[77].

4. Dar mai mare lipsă aş avea să te întorci odată acasă la noi - să-ţi vedem cinstita faţă şi să lucrăm împreună.

Te rog să-mi răspunzi îndată şi să-mi trimiţi declarările cerute.

Te salută cu drag; Al dtale pururea iubitor

[Sibiu], 11/12 895.

Uncheşiu

---

[75] MuzIstTrans, nr.inv.M.2458

[76] Vezi anexele V, VII-VIII, X-XI.

[77] În arhiva dr.Raţiu există conceptele celor două declaraţii solicitate şi părintelui Vasile Lucaciu (MuzIstTrans, nr.inv.M.2461 şi 2749/23).

X

Prea iubite Uncheşule[78],

Informațiuni n-am primit, numai ceva veşti, cari nu mă puteau lămuri, deoarece unui om competent sau unul autorizat, poate să-mi deie inform. exacte în cauza atât de gravă, cum o văd acum din ordurile Dtale. Eu tot bine şi laudă am auzit de la Dv. despre Liviu, de aceea ziceam bunul nostru! Precum văd, suntem în criză serioasă. Eu plec în săptămâna viitoare la Bp. de unde per Merc. mă duc m. departe. De aici plec în 19 l.c. iar dacă se schimbă terminul, vă avizez. Doresc la tot cazul a mă întâlni cu Dv. pentru ca să vă informez, şi Dv. pre mine. Stă în planul confraților noştri slovaci, ca eu cu unul din ei să merg la Praga, acum îndată, din Bpesta. O să videm cum se vor putea compune toate. Înainte de sosirea epistolei Dv., am scris lui Iuliu[79], cerând întâlnire cu el şi cu Dv.

Îndată ce ne consultăm, fac proiectul enunciațiunilor necesare. Cu Bánffy rămân fripți. Aici arde o flacără de interes pentru polit. int. a Ung. Să nu credeți, că eu aici stau de dragu lelii.

Aşadară la revedere în Bp. unde vom clarifica situația.

Vă salut cu toată stima. Al Dv. devotat nepot.

R[oma], 12-XII-89

V L

XI

Prea iubite Uncheşule[80],

Am primit şi ultima prețuită a Dtale[81].

Acum văd, cât de bine am făcut, că n-am trimis proiectul meu de enunciațiuni, despre ce de altfel v-am fost avizat. Nu ne înțelegem[82].

Acum plec, şi vă avisez pe telegraf despre momentul plecării, şi a sosirii în Bp., unde apoi ne vom sfătui şi toate le vom face în bună conțelegere.

Îmi pare rău, că acuma nu pot vorbi de la statua şi columna lui Traian, fiindcă nu vreau să previn enunciațiunile comitetului.

Ceva totuşi va trebui să fac. Voi comunica salutul fraților români.

Tot în Bp. vom face şi declarațiunea necesară în cauza tipografie.

---

[78] MuzIstTrans, nr.inv.M.2459.
[79] Iuliu Coroianu.
[80] MuzIstTrans, nr.inv.M.2459/a.
[81] Vezi anexa IX.
[82] Vezi anexele V, VII-X.

Stând aşa de iminentă plecarea mea, vă rog ca să aşteptaţi cu enunciaţiunile, până sosesc şi eu.

La fericită revedere! Vă salut cu stimă şi iubire al Dtale devotat şi iubitor

R[oma], 16-XII-895.

Nepot

XII

GRAND HÔTEL HUNGARIA[83]
BUDAPEST, *25-XII-895*

Iubite Uncheşule[84],

Am sosit în pace pân-aici, şi spre cea mai mare bucurie l-am găsit aici pre fratele Iuliu[85]. M-au informat în detai despre toate fazele, peste cari aţi trecut cu cauza institutului tipografic.

Din parte-mi, pe baza informaţiunilor primite de la Iuliu, nu pot să nu aprobez planul, cu aranjarea cestiunei noastre economice, şi acum îmi rămâne a cunoaşte cauza, pentru care această chestie simplă a putut provoca atâtea nedumeriri[86]. Sper, că ne va succede a compune divergenţele iscate, după ce ne vom lămuri din ambe părţile. Aşa cum e pusă chestia, e de tot acută, şi ameninţă cu scisiune, trebuie deci să aflăm modul de aplanare: şi - se va găsi, numai să fim şi noi cu dispoziţiuni amicabile, cum am fost totdeauna, şi gata spre conciliaţiune. Ce va fi cu noi, dacă noi înşine, elementele cele mai bune, - aşa ne spune conştiinţa, - ne vom învrăjbi? - şi încă pe o chestie atât de secundară?

Iată ce chestii am lămurit cu Iuliu:

I. Cestiunea economică, separată de cestiunea politică.

II. Ce a dat însă la regularea cestiunei economice?

III. Nu s-ar fi putut regula cestiunea în altă formă? (Nu) [87]

IV. NU involve regularea cestiunei economice, o rupere cu direcţia politică a partidului naţional? (Nu)

V. Faţă de fraţii emigraţi avem noi să ne regulăm poziţia politică? (Numai încât am fi provocaţi)

---

[83] Antet tipărit împreună cu imaginea hotelului amplasat pe malul Dunării.

[84] MuzIstTrans, nr.inv.M.2460.

[85] Iuliu Coroianu.

[86] Vezi despre acest episod şi declaraţia ulterioară a lui Vasile Lucaciu în „Revista Orăştiei", nr.33 din 10/22 august 1896.

[87] Răspunsurile din paranteze aparţin tot lui V.Lucaciu.

VI. Dacă e, în ce formă şi între ce margini? (O să videm!)

Aste pentru clarificarea situaţiei le vom desbate şi cu fraţii emigraţi, să vază şi ei, că numai făcând cauză comună cu noi, pot exista ca factori politici naţionali.

Aştept în Buc[88]. avisul Dtale pentru proxima consultare, în Sibiu sau în Bp.

Salutare, şi la revedere!

Al Dtale devotat nepot

Bp. 25-XII-895[89]. Vasile

XIII

Iubite Uncheşule[90],

Am luat informaţiunile de la fratele Iuliu[91] în Budapesta, şi spre completarea cunoştinţei lucrurilor, am cercat să am toate lămuririle şi informaţiunile de la fraţii noştri, precum şi din cercurile conducătoare ale politicei.

Îţi voi comunica toate cu deamănuntul, la proxima noastră întâlnire.

Faptul e săvârşit, pornirea spre desbinare e netăgăduită, simptomele unui dezastru sunt date pe faţă.

Lucru firesc, că toate elementele patriotice cearcă o soluţiune pe calea păcii şi a bunei conţelegeri. Asta se aşteaptă de la proxima şedinţă a comitetului.

Eu nu pot cunoaşte situaţia reală din Sibiu, până nu sosesc acolo. Vă comunic însă ideea, - de la toţi amicii cauzei noastre - ca, putând face, să restabiliţi „status quo ante" cu bunele Dv. maniere, şi aşa, bănuielile vor dispărea, cearta se va compune cu pace, şi tot ne rămâne şi timp şi putinţă de a regula chestia economică a „Institutului Tipografic" fără ca să ne facem neplăceri, ca cele ce provin din lipsa solidarităţii şi a bunei înţelegeri.

Ce tristă figură face acum idealul de mult visat şi dorit: comitet omogen! Omogeni avem să rămânem iubite Uncheşule, şi cauze personale sau materiale n-au să ne desbine, pentru că vindecarea acelor rele zace în sfera competenţei noastre.

Eu sosesc la Dv. câteva zile înainte de 10, ca să avem timp pentru consfătuire.[92]

---

[88] Soseşte în Bucureşti la 14/26 decembrie 1895 (vezi „Tribuna", nr.281 din 17/29 decembrie 1895; Diplomaţia europeană şi mişcarea memorandistă (1892-1896) Bucureşti, 1995, p. 502-514.

[89] Scrisoarea a fost trimisă de Iuliu Coroianu tot în această zi lui Ioan Raţiu (vezi Dr.Ioan Raţiu şi Emilia Raţiu. Corespondenţă, I (scrisori primite, 1866-1895) Bucureşti, 1994, p.396-397).

[90] MuzIstTrans, nr.inv.M.2519.

[91] Iuliu Coroianu.

[92] Soseşte la Sibiu în 8 ianuarie st.n. 1896 pentru a participa la întrunirea Comitetului central din 10-11 ianuarie 1896 („Tribuna", nr.289 din 29 decembrie 1895/10 ianuarie 1896).

Repet, că ar fi consult, ca înainte de întrunirea comitetului să restabileşti pacea şi „status quo ante", precum asta mai pre larg îţi va expune bunul nostru amic Diamandi Manole[93].

Sărbători fericite! şi o fierbinte salutare de la iubitorul nepot

B[ucureşti], 3-I-896.

Dr.V.Lucaciu.

THE CORRESPONDENCE BETWEEN VASILE LUCACIU AND IOAN RAŢIU (1894-1896)

Abstract

This work belongs to a future monograph dedicated to Ioan Raţiu and illustrates the relations between the President of the Romanian National Party from Transylvania and Hungary and Vasile Lucaciu, Secretary General of the same party between 1894 and 1896.

These up-to-now unpublished letters were written by Vasile Lucaciu from Budapest, Rome and Bucharest to Ioan Raţiu who was in Sibiu. The letters of Vasile Lucaciu and the answers of Ioan Raţiu show similar or different points of view of these important Transylvanian personalities since the period known as *Tribuna*'s or Romanian National Party's crisis at the end of the 19th century.

[93] Probabil că acesta a adus personal scrisoarea lui V.Lucaciu de la Bucureşti.

Un episod din istoria războiului rece: Comitetul Național Român se adresează președintelui Truman - 26 mai 1952

Liviu Țîrău
Universitatea „Babeş-Bolyai" Cluj-Napoca

În istoria complexă, şi cel mai adesea dramatică, parcursă de statele din Europa central-estică după al doilea război mondial, un loc distinct îl ocupă activitatea Comitetelor şi Consiliilor Naționale în exil, formate cu scopul de a-şi reprezenta propriile națiuni, căzute sub dominație sovietică, în fața forurilor internaționale şi mai ales a guvernelor occidentale. Comitetele şi Consiliile Naționale în exil au început să se constituie din toamna anului 1947, şi apoi în 1948, după ce, înlăturând ultimele forme democratice, Uniunea Sovietică instaurase în țările est-europene regimuri totalitare. Prima etapă, de nedorită glorie, a amintitelor Comitete a reprezentat-o perioada anilor 1948-1953, când datorită maximei tensiuni din confruntarea „rece" dintre Uniunea Sovietică şi occidentali, şi măsurilor represive pe scară largă desfăşurate împotriva propriilor națiuni de guvernele satelite Moscovei, ele au beneficiat de un anumit grad de audiență şi susținere, mai ales din partea Statelor Unite.

De altfel, aproape întreaga activitate a respectivelor Comitete s-a desfăşurat pe teritoriul american, prezența lor în Europa nefiind dorită de guvernele vestice din motive pendinte de relațiile cu Uniunea Sovietică. Comitetele şi Consiliile Naționale est-europene, în exil, au fost alcătuite din foşti demnitari interbelici ori politicieni de factură democratică afirmați în primii ani postbelici. Fiecare dintre aceste Comitete şi-a propus inițial să obțină recunoaşterea sa ca guvern în exil, căutând să joace, oarecum, rolul guvernelor în exil din al doilea răboi mondial, rezidente în Marea Britanie.

Această eventuală ipostază, care ar fi putut atrage însă consecinţe drastice în raporturile cu sovieticii, nu a fost acceptată nici măcar de Statele Unite, secretarul de stat din acea perioadă, Dean Acheson, optând în cele din urmă, după multe consultări, pentru soluţia recunoaşterii lor neoficiale[1]. Cu toate acestea, Comitetele Naţionale au fost deschis sprijinite de o serie de persoane publice din Statele Unite, între care fostul subsecretar de stat, Joseph C.Grew, care au format în iunie 1949 *Comitetul pentru o Europă liberă,*[2] organism care a susţinut majoritatea acţiunilor desfăşurate de exilul est-european.

S-a reuşit astfel, organizarea în comun a acţiunilor Comitetelor naţionale, cele mai rezonante manifestări fiind mitingul cu peste 100 000 de participanţi, desfăşurat la 1 mai 1949 la New York, şi cele două declaraţii, de la Philadelphia (februarie 1951) şi Williambburg (iunie 1952), emise în urma întrunirilor *Comitetului pentru o Europă liberă,* la care au luat parte şi emigranţi din zece state europene comunizate (Albania, Bulgaria, Cehoslovacia, Estonia, Iugoslavia, Letonia, Lituania, Polonia, România şi Ungaria)[3]. Aceste manifestări, precum şi informaţiile, cu un conţinut dramatic, venite din ţările est-europene, şi curentul anticomunist propagat în opinia publică americană, au determinat acţiuni politice pentru sprijinirea exilului est-european şi a organizaţiilor sale. Cu ocazia discutării în Congresul Statelor Unite a *Programului Reciproc de Securitate* cu statele componente ale N.A.T.O., senatorul republican de Wisconsin, Charles J.Kersten a reuşit introducerea unui amendament, votat la 10 octombrie 1951, prin care se alocau 100 de milioane de dolari în scopul acordării de asistenţă militară şi politică refugiaţilor din Europa comunizată[4]. În anul următor, în condiţiile campaniei electorale, subiectul naţiunilor europene subjugate de sovietici a devenit şi mai intens mediatizat, în special de partidul republican, critic vehemen a ceea ce numea „o politică nevolnică a administraţiei Truman faţă de soarta naţiunilor est-europene"[5]. În acest cadru s-a produs o intensificare a acţiunilor şi radicalizare a declaraţiilor Comitetelor Naţionale est-europene, firesc interesate să obţină o creştere a atenţiei şi preocupării viitoarei administraţii de la Washington, faţă de naţiunile lor asuprite.

Documentul pe care îl prezentăm în anexe (găsit de noi în colecţia de microfilme de la Library of Congress, Washington, D.C., *Records of the U.S.Department of State,* „Internal Affairs of Romania, 1950-1954". Decimal file 766, Reel No 2)* este conţine un memoriu adresat de Constantin Vişoianu în

1 Dean Acheson, *Present at the Creation; My Years in the State Departament,* New York 1969, p.327.

2 Bennet Kovrig, *The Myth of Liberation. East-Central Europe in U.S.Diplomacy and Politics since 1941,* Baltimore and London, p. 94.

3 Ibidem, p.96.

4 Ibidem, p.103-105.

5 John Foster Dulles, „A Policy of Boldness", *Life,* May 19, 1952, pp.146-160, apud Benneth Kovrig, *op.cit.,* pp.109-110.

* Memoriul pe care îl prezentăm în anexe a mai fost publicat în limba română în cartea semnată de Mircea Ciobanu, *Regele Mihai şi exilul românesc,* Iaşi, 1994, el provenind din arhiva personală a regelui Mihai. Din păcate, probabil că autorul, nebeneficiind de informaţii lămuritoare, îl plasează

numele Comitetului Național ·Român, și, totodată, președinte al acestuia, președintelui Harry Truman, și înmânat acestuia de o delegație impresionantă reprezentând exilul românesc, din care făceau parte români din Statele Unite, precum Joseph Crăciun, Nicolae Neagoe și reverendul George Pop, rabinul Glasner, Comitetul fiind reprezentat de Mihai Fărcășanu[6]. Motivul pentru care Comitetul Național Român s-a adresat atunci președintelui Statelor Unite a fost unul foarte grav. În prima parte a anului 1952, autoritățile comuniste de la București dezlănțuiseră o campanie de deportări, la scară națională, care, adăugate celorlalte practici politice represive de până atunci, supuneau societatea românească unor perioade de maximă teroare sub regimul comunist. Dacă celelalte două campanii precedente de deportări, din 1949 - care au avut ca subiect în special marii proprietari de pământ din Vechiul Regat și țăranii din Bihor și Crișana, și din 1951 - care i-a avut în obiectiv pe locuitorii din zona Banatului[7], se opriseră asupra unor categorii sociale și regionale oarecum distincte, deportările din 1952 amenințau să cuprindă întreaga societate.

Autorul (autorii) Memoriului atrăgeau atenția asupra câtorva măsuri luate de guvernul comunist care agravau într-un mod deosebit situația. După ce a fost retras din vânzarea către populație, în ianuarie 1952, la 16 februarie același an, un decret publicat în Buletinul Oficial prevedea reducerea suprapopulării marilor orașe din România. Pe lângă aceasta însă, în Suplimentul nr.9 al aceluiași Buletin, tipărit doar în *cinci* exemplare, erau nominalizate categoriile, foarte largi, de populație care erau deportabile. Între acestea nu se regăseau doar prezumtivi opozanți ai regimului, ci și persoane care, prin originea și funcția lor socială, puteau fi considerate aliate acestuia. Astfel, prin intenționata neclarificare a celor care intrau în categoria deportabililor, numai în București o cincime din populație putea fi supusă acestui proces[8]. Memoriul atrăgea, de asemenea, atenția asupra similitudinii fenomenului cu ceea ce se întâmpla în continuare în Basarabia și Bucovina de Nord, unde procesului deportărilor erau supuși, aproape în exclusivitate, locuitorii români.

Atât natura informațiilor conținute în Memoriu, cât mai ales punerea lor în relație cu evoluția politică generală din România acelei perioade ne oferă prilejul, dar ne și obligă să scoatem în evidență câteva aspecte, credem noi, importante. Așa cum a recunoscut câteva zile mai târziu președintele Truman - în *The New*

în toamna anului 1951, or Memoriul face mențiuni la evenimente produse în primele luni ale anului 1952. De aceea facem prezenta specificare.

6 Mircea Ciobanu, op.cit., p.40-41.

7 Vezi Smaranda Vultur, *Istorie trăită - Istorie povestită. Deportarea în Baragan, 1951-1956*, Timișoara, 1997, 397 p.

8 Robert Lee Wolff consideră că deportările din 1952, din România, au fost cele mai ample din întreg blocul est-european sovieticat. aut.cit. *The Balkans in Our Time*, New York, 1974, pp.461-463; Vezi și Dennis Deletant, *Ceausescu and the Securitate. Coercition and Dissent in Romania, 1965-1989*, London, 1995, pp.26-29.

York Times din 29 mai 1952 - când a luat în mod public act de deportările din România şi şi-a manifestat compătimirea față de poporul român, delegația română avusese în prealabil acces la un document, cel mai probabil american, secret[9]. De altfel, alte surse arhivistice ne indică şi ele faptul că în aceeaşi perioadă, Constantin Vişoianu, dar şi alți membri ai Comitetului Național Român, avuseră mai multe întâlniri cu membri ai Departamentului de Stat.[10] Putem constata, aşadar, o intensificare, desigur neoficială, a sprijinului acordat în general exilului est-european din Statele Unite, în care este posibil ca un anumit rol să fi jucat şi apropierea alegerilor prezidențiale.

Chiar aşa stând lucrurile, se poate observa că evoluțiile politice din România anului 1952 i-au preocupat foarte mult pe diplomații şi politicienii americani. Ca o ironie a sorții, în chiar timpul înmânării Memoriului privitor la deportări, preşedintelui Truman, la Bucureşti se desfăşura, în 26-27 mai, cunoscuta Şedință Plenară a Comitetului Central care a rezultat în excluderea din grupul conducător a triadei Pauker-Luca-Georgescu. Poate fi important de reținut că după „rezolvarea" luptei pentru putere din România, ritmul şi amploarea deportărilor au scăzut semnificativ, până la o cotă minimă spre începutul toamnei[11].

Fără a sugera neapărat că deportările din 1952 au fost legate direct de amintita competiție disputată de Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker în fața lui Stalin, trebuie să constatăm că modificările structurale impuse de regimul comunist din România în anul 1952 au fost receptate de observatorii occidentali ai vremii şi, mai târziu, de istorici, ca având consecințe foarte grave. De altfel, într-o telegramă trimisă de *însărcinatul cu afaceri* al Statelor Unite la Moscova, George Kennan, la 4 iunie 1952, clasificată în categoria ultrasecret, cunoscutul diplomat aprecia că „prin reorganizarea întregii societăți după sistemul sovietic, România se află în situația de a fuziona complet cu Uniunea Sovietică".[12] Considerații pesimiste de asemenea factură sunt conținute şi în documentele diplomatice britanice din acelaşi an, 1952.

Rămâne desigur, ca viitoare investigații, în special în arhivele sovietice şi româneşti, să aducă lămuriri suplimentar asupra acestui episod tragic. Până atunci putem constata reacția fermă a Consiliului Național Român în fața situației tragice a propriului popor, dar şi faptul că pe termen scurt, democrațiile occidentale nu au găsit mijloace eficiente de contracarare a politicii totalitare sovietice în Europa de Est.

---

9 Mircea Ciobanu, *op.cit.*, Documente, pp.308-310.

10 Spre exemplu, întâlnirea din 2 aprilie 1952 dintre Constantin Visoianu si John C.Campbell, directorul pentru Europa de Est din Departamentul de Stat. *Library of Congress, Washington D.C., Records of the U.S.Department of State,* „Internal Affairs of Romania", 1950-1954, Decimal file 766, Reel no 2.

11 Public Record Office, London, F.O.371/106459, „A Reviewing of Political Developments in Romania during 1952".

12 Kennan to Secretary of State, From Moscow, No 1363, June 4, 1952, Library of Congress, loc.cit. Pentru opinii istoriografice Ghita Ionescu, *Communism in Romania.* 1944-1962, London, 1964, pp.197, 215-217; Robert Lee Wolff, *op.cit.*, pp. 461-463, 468-470.

COMITETUL NAȚIONAL ROMAN ROMANIAN NATIONAL COMMITTEE
2810 Cathedral Avenue
Washington, D.C.
Columbia 4365 May 26, 1952

The Honorable
The President,
The White House
Washington 25, D.C.

Mr. President:

The Rumanian National Committee has the honor to submit to Your attention the accompanying Memorandum concerning the deportations in and from Rumania, carried out by the communist government forcibly installed and maintained in power in that country by the Soviet Union.

These savage practices are wholly contrary to the fundamental principles of any civilized society and run directly counter to the basic rules adopted and upheld by the United Nations.

The Rumanian National Committee feels that this exceptionally serious matter should certainly be the concern of the United Nations, and hopes that the United States Government will cause it to be placed on the agenda of the Assembly, all the more so as these deportations are today being practiced extensively in all the countries under Soviet-communist domination.

Above all, the Rumanian National Committee is persuaded that a formal statement issued by Your Excellency, condemning these savageries, could curb the communist government imposed in our country by the Soviet Union. In any event, such a statement would assuredly bring consolidation to the people of Rumania in their ordeal, and would stiffen their determination to hold fast.

Your Excellency may be sure that, in the midst of their present sufferings, the Rumanian people are directing their best hopes toward the people and government of the United States, trusting that the noble endeavors on behalf of liberty for which America stands in their minds will ultimately pave the way for their own salvation.

The Rumanian National Committee wishes to tender the warm expression of its deep gratitude for whatever Your Excellency might undertake on behalf of the Subjugated and tortured people of Rumania.

I have the honor to be, Sir,

Very respectfully yours
Constantin Visoianu
President of the Rumanian National Committee,
former Minister of Foreign Affairs of Rumania

RUMANIAN NATIONAL COMMITTEE
2810 Cathedral Avenue N.W.
Washington D.C.

MEMORANDUM
ON DEPORTATIONS IN RUMANIA

On October 19, 1951, the Central and Eastern European Conference, the organ of collaboration of the National Committees and Councils, representing in exile the European countries subjugated by the Soviet Union, presented to the United Nations and to the member governments a Memorandum concerning the inhuman deportations that were carried out by the communist governments imposed in those countries by the Soviet Union.

The section regarding Rumania outlined the measures which had been taken up to the above date in that country. It also voiced the fear felt by the people of Rumania that these measures, which up till then had a local character, would soon gain in amplitude and scope, becoming general.

Unfortunately, this fear has proven to be justified lately, and at this time an important proportion of Rumania's population is being ruthlessly uprooted from its homes and gradually deported elsewhere. In carrying out this cruel action, the satellite government of Rumania is putting into practice the methods commonly employed by the Soviet government in this field, too, as in others.

Under the over-all system of Soviet aggressive domination and imperialism, deportation is not aimed merely at the temporary elimination of a few individuals or factions opposing the regime, but at breakind the resistance of entire nations and peoples, at the violent suppression of their will to be free, and at their transformation into an amorphous mass blindly obedient to the orders issued from the Kremlin. This is particularly the case in the European countries subjugated by the Soviet Union.

These nations know the price of the freedom that they have won in the past, through centuries of struggles and sacrifices. They are justly proud of their past and their national consciousness is strong. Hence they are most vigorously opposing the present aggression of Soviet imperialism at this time.

Having unsuccessfully exhausted all other means of terror against these nations, the Kremlin has ordered - and the puppet governments are now carrying out - the mass deportations of entire categories of their citizens: political, religious, and cultural leaders, intellectuals, former property owners, prosperous farmers, and so forth.

By this means, not only are the populations as a whole intimidated but fresh contingents of unpaid slave labor are made available for the vast contruction projects whose primary aim is to strengthen the Soviet war machine. And at the

same time, through mass deportations, the Soviet regime is violently altering and destroying the ethnical character of entire provinces.

Thus, for instance, in Bessarabia and Northern Bucovina, the Rumanian provinces forcibly annexed by the Soviet Union, following the notorious pact with Hitler, in August, 1939, the Soviet authorities proceeded to decimate and deport the native population, and to replace it with ‚reliable‚ elements brought in from the interior of the Soviet Union. This showed clearly and unequivocally the deliberate intention to change by violence the historical and ethnical character of these provinces, the better to absorb them wholly into the Russian mass.

* * *

The Memorandum of October 19, 1951 showed the tragic situation of the entire region that has fall on behind the Iron Curtain, and expressed the hope that appropriate measures might be taken to stop that state of affairs at the earliest possible moment. Annex No.VII of that Memorandum gave data and details of the deportation of many thousands of Rumanian citizens from the Danube border region, and their resettlement in primitive camps or as chattel slaves on construction projects.

That fearsome occasion filled the hearts of all other Rumanians with pity and compassion for their follow-countrymen who were its victims. It also created the panic feeling that it was no mere isolated and haphazard event, but that it was in effect but part of an over-all deliberate plan that involved the entire nation. It became apparent that the Kremlin intended not merely to crush a temporary resistance but, through transfers and exchanges of populations, to transform gradually the country's ethnical structure.

That is why the Rumanian National Committee, in the part of the Memorandum that concerned Rumania, stressed that the truly fearsome prospect facing the Rumanian people was not simply displacement within the confines of their own country, but, above all, deportation to the interior vastnesses of the Soviet Union, where countless thousands of other Rumanians, prisoners of war, civilian deportees, ethnical minorities, political prisoners, and others, have already been engulfed never to come back.

The fears of the Rumanian people were already being confirmed by an entire series of control measures and strictures, which were at that time enacted by the communist authorities in various urban centers. In calling attention to these fears, the Rumanian National Committee expressed the certainty that the mass deportation of certain „undesirable and suspicious elements" from Rumania's larger cities was at hand.

Unfortunately, both the fears and the forecast proved to be justified. These things have come to pass much sooner and in a far more serious form than had then been anticipated.

At the beginning of March this year, a ruthless and far-reaching operation, ostensibly aimed at „relieving the congestion of the great urban centers" (Bucharest, Ploesti, Brasov, Arad, Cluj, Timisoara, and others), got under way.

A decree of the Bucharest government, published in Supplement No.9 of the „Official Bulletin" of February 16, provides the base and directives for this vast and sinister operation. With characteristic villainy and for reasons best known to itself, that government is surrounding its action with the utmost secrecy. The text of the infamous decree was printed in but five copies, distributed as follows: one copy each to the Central Committee of the Communist Party (which calls itself the „Romanian Workers' Party"), the Presidency of the Council of Ministers, the Ministry of the Interior, the Militia Command, and the so-called General Confederation of Labor. This exceptional precaution, it should be noted, came in addition to the general one, that had been in force for some months prior to the issuance of the deportation decree, namely the withdrawal from public sale of the „Official Bulletin". It is hardly necessary to stress the abnormality of the situation thus created: a government deliberately keeping the citizenry in ignorance of laws, decrees, and ordinances enacted, while at the same time sanctioning with the utmost stringency all infringements, real or imaginary, of provisions whose sole semblance of legality consists, following their surreptitious introduction, of an occult existence in the secret files of the administration. This circumstance of itself sufficiently points up the lawless character of a regime that is in effect but a satrapy of the Kremlin.

In spite of every precaution of secrecy, however, the main privisions of the deportation decree are now known. The may be resumed as follows:

„From Bucharest and from several of the other urban centers, certain categories are to be gradually but thoroughly „evacuated". They are:

a) The families of war criminals, deportees, convicts, and of those under arrest, as well as of persons who have fled abroad. This includes husband or wife, children, brothers and sisters, and parents. Those in the class may take with them 50 kilograms of personal belongings each: their new (imposed) residence is made known to them on the day of departure;

b) Members of the armed forces, of the magistrature, and of the bar who have been „purged", former industrialists and property owners whose holdings have been „nationalized" (that is to say, confiscated), and former owners of rural properties larger than 10 hectares. They and their families may theoretically take with them all their belonging. In practice, however, they, like the others are allowed to take along only what they can carry themselves, abandoning the rest to the „state". Their new (imposed) residence is made known to them on the day of departure.

c) Convicted „saboteurs" and habitual common-law criminals, pensioners under 70 years of age, and all others who are not „in the field of labor", together

with their families. (Here it should be noted that the term „saboteurs" covers an almost infinite variety of offenders whose sole guilt consists in having infringed one or another of the draconic economic strictures enacted by the communist dispensation. Offenses range all the way from „illegally" buying a loaf of bread to which one is not entitled because he is not among those who have a right to a ration card, to imprudent remarks concerning current working conditions. And, finally, people who, from the point of view of the regime, are not „in the field of labor" are simply those who are wilfully excluded from regular gainful employment, on account of their social origin or of their former economic status - hence victims deliberately condemned to starvation by the regime itself, after first having been plundered of their former properties). These categories may in theory choose where they wish to live - outside a 50 kilometre radius of the city from which they are driven and of other cities coming under the provisions of the evacuation decree, and with the exclusion of such regions as have been designated as military or industrial „security zones".

These classes are so comprehensive and, in the actual enforcement of the decree, so loosely interpreted (the current practice is, for instance, to include as members of a deportable family all those, whether related or not, living together as one household), that it is estimated that in Bucharest alone no less than 200,000 people, or fully one fifth of the capital's population, are deportable.

Great secrecy surrounds the actual operation, too. Begun during the first days of last March, it is still, according to the latest reports, proceeding at a relatively slow pace. From Bucharest, for example, about 1,000 people are being moved weekly at this time. The deporteees are almost all sent automatically either to primitive camps set up on the barren, waterless plains of the Baragan region, where they are kept under guard, or else directly to one or another of the mammoth works projects, like the Danube-Black Sea canal or the Bicaz hydro-electrid dam.

There is no evidence whatsoever that the urban homes vacated by the deportees are made available to the industrial workers ostensibly favored by the regime. On the contrary, instead of thus relieving a housing shortage, real or imaginary, the communist authorities occupy themselves all emptied apartments and houses, turning them into administrative offices, quarters for the militia or the security police, or clubs. The more desirable residences are, of course, preempted by influential party members for their own use. It is clear, therefore, that the true purpose of the deportation decree is not even that officially alleged.

At the same time, a wave of outright arrests is currently sweeping Bucharest and certain of the other large cities. Scores of people are being taken to unknown destinations nightly. Not content with simply carrying out the far-reaching provisions of the deportation decree, the secret police are taking into custody hundreds of innocent men and women, without legal warrant and on no charge whatsoever. The haphazard selection of the victims, were it not clear that

the deliberate and calculated intention of the regime is to intensify and generalize the terror it has unleashed, would make this operation appear as an inexplicable act of stark insanity.

But the desired purpose is being achieved: by now a heavy pall of utter insecurity, apprehension, and terror has settled over Rumania's main urban centers. People stand prepared day and night, their pitiful bundles readied, not knowing when or in what manner their turn may come. The secret police and the communist party's „street responsibles" are making their ceaseless rounds, knocking on doors to bring the selected victims word of „evacuation" or of arrest. To whose who are designated for deportation, notice of impending departure is given no more than 24 hours in advance; the others are taken into custody immediately.

After that comes the „unknown destination", families are in usually separated, some to prison, others to some bleak, inhospitable evacuation center, and others againt to be herded into the already teeming compounds of chattel slave labor. Under this reign of terror of a hitherto unparalleled scope, an undescribable atmosphere of waking nightmare has by now enveloped, not only Rumania's larger cities, but the entire country.

* * *

Appaled before this vast recrudescence of barbarity that has fallen upon the hapless people of Rumania, solely because they refuse to bow to tyranny but cling to their love of liberty and direct their best hopes towards the free West of true democracy of which they are an integral part, the Rumanian National Committee must once again raise its voice. It must protest with its utmost energy against the savagery with which the Soviet Union is now proceeding to crush the Rumanian nation, and to secure a totalitarian domination over its country.

Nor can the civilized nations of the world remain merely silent and horrified witnesses to this immense and inhuman tragedy. And it is not enough that their consciences and humane feelings be aroused by this spectacle of the grim terror by which a mighty totalitarian power seeks to subjugate an innocent people. They must at last realize that it is indeed their own best interest are at stake, and not simply [sic] the setting at naught of the fundamental principles of civilization in some remote and circumscribed part of the world.

It should be recalled that almost two thousand years ago it was given to the people of Rumania to bear the brunt of barbarian invasions from the east, on the marches of the Western world. In fighting for their own survival, they have blunted, delayed, or deflected the blows aimed at the citadel of Europe. They have in fact defended the civilization of the Western world. And it must not be forgotten that, whenever they have been free to assert themselves, the people of Rumania have proven themselves worthy members of the civilized community of nations,

bringing thereto their own not inconsiderable contributions, on behalf of peace and order.

Today, once again, as in the distant past, in struggling for their very existence, for the maintenance of their very identity, the people of Rumania are in effect delaying the imperialist advance of a totalitarian power of unexampled ruthlessness.

It behoves, therefore, the civilized nations of the world at this time to do more than merely denounce and condemn in clear and unambiguous terms the advancing barbarians, who, in their relentless march to conquer all Europe and to dominate the entire world, are trampling out of existence a worthy and decent nation that is one of themselves. Not only must the men of the Kremlin and their puppets be made to understand once and for all that their criminal acts shall not remain enchallenged: they must be made fully aware that the whole responsibility for the consequences shall fall upon themselves.

To this end, the Rumanian National Committee solemnly appeals to the United Nations and to the governments of the free nations of the world, its members, to take the following immediate steps:

To take cognizance of the deportations in Rumania, and to declare them an act that, being part of the over-all expansion plan of Soviet imperialism, must necessarily interest and concern all free and peace-loving nations;

To declare these deportations to be, not only a violation of the principles laid down in the United Nations Charter and of the Declaration on Human Rights, but a true crime of genocide, whose authors and perpetrators shall be brought before the appropriate international courts and arraigned for their crimes against humanity;

To induce the Bucharest government to set an immediate end to these deportations, making known to that government the general indignation aroused in the public opinion of the free countries by that barbarous action, and informing it that, in case it perseveres in its lawlessness, it will be wholy eliminated from the family of civilized nations and that such diplomatic representations as are still maintained in Rumania shall be withdrawn.

The Rumanian National Committee considers that the above constitute the absolute minimum to be expected from the free and civilized nations of the world and from their governments, acting either individually or through the United Nations Organization, their consciences aroused and revolted by the sufferings of the Rumanian people, in their present struggle that is but part of the general endeavor for peace and liberty.

Silence and inaction under such crucial circumstances would constitute, not only a serious and perhaps irreparable political mistake, but the kind of moral default that history cannot fail to judge unforgivingly.

Opinii - discuții

Regatul Ungariei între Apus și Răsărit: Catolici și noncatolici în secolele XIII-XIV

IOAN AUREL POP
Universitatea "Babeş-Bolyai" Cluj-Napoca

Pe teritoriul Regatului Ungariei, cel puțin în primele sale două secole de existență (circa 1000-1200), tradiția răsăriteană şi cea apuseană au interferat paşnic. Primul episcop atestat pe lângă un şef politic din Ungaria a provenit pe la 950 din Bizanţ, înainte de creştinarea în masă a ungurilor şi de organizarea în formă apuseană a bisericii ungare[1]. Biserica de rit bizantin a continuat însă să existe şi să se dezvolte în noul regat. Mulți locuitori ai Pannoniei premaghiare (slavi, români, bulgari, bizantini, "latini" etc.) erau creştini[2]. Cei rămaşi după venirea ungurilor au trăit în relativă pace cu noii creştinați[3], tolerând printre ei mozaici, islamici, "eretici", precum şi alte culte zise "păgâne". Pe măsura cuceririi şi alipirii unor noi teritorii, a colonizării şi aşezării de noi populații, mozaicul etnic şi confesional din Regatul Ungar se diversifica, după legendara formulă (ce părea plină de succes) a regelui întemeietor: "Regatul cu o singură limbă şi un singur obicei este fragil şi slab"[4].

---

1 N. Oikomenides, *A propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et la Hongrie au XI-e siècle: le metropolite de Turquie*, în "Revue des Etudes Sud-Est Européennes" (Bucarest), 9, 1971, nr. 3, passim; Alexandru Madgearu, *Misiunea episcopului Hierotheus. Contribuții la istoria Transilvaniei şi Ungariei în secolul al X-lea*, în "Revista istorică", tom V, 1994, nr. 1-2, passim

2 Gyula Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1970, p. 104; Ioan-Aurel Pop, *Romanians and Hungarians from the 9-th to the 14-th Century. The Genesis of the Transyilvanian Medieval State*, Cluj-Napoca, 1996, p. 80-90

3 György Györffy, *La Christianisation de la Hongrie*, în "Harvard Ukrainian Studies", XII-XIII, 1988-1989, p. 61-73

4 Jenö Szücs, *The Peoples of Medieval Hungary*, în vol. "Ethnicity and Society in Hungary", ed. de F. Glatz, Budapest, 1990, passim; Ioan-A. Pop, *The Ethno-Confessional Structure of Medieval Transylvania and Hungary*, Cluj-Napoca, 1994, passim

Armonia aceasta a fost frântă brusc în urma Cruciadei a IV-a (1204), care a cauzat una dintre cele mai grave cezuri la nivel continental şi a influenţat întreaga evoluţie a statului medieval ungar. În acest moment, în acord cu exigenţele papale, politica autorităţilor regatului apostolic ungar devine intransigentă faţă de noncatolici[5]. Etapele acestei politici, din analiza cărora se pot face estimări în legătură cu ponderea diferitelor confesiuni şi religii în Ungaria secolelor XIII-XIV, sunt: 1) de la căderea Constantinopolului sub "latini" până la invazia mongolă (1204-1241); 2) din finalul domniei lui Bela IV până la moartea lui Ladislau IV Cumanul (circa 1260-1290); 3) epoca Angevinilor în Ungaria (1308-1382), cu accent pe ultimele două decenii ale domniei lui Ludovic I, când s-a înregistrat cel mai important efort de aducere la "unitatea catolică" a unor întregi popoare, de religii şi confesiuni deferite, din Ungaria şi din vecinătate.

În viziunea papei Inocenţiu III (1198-1216)[6], prin cucerirea Constantinopolului şi făurirea Imperiului Latin de Răsărit, se punea capăt "uzurpării" de către bizantini a Imperiului Roman şi se lichida "schisma grecilor". Ca urmare, "schismaticii" de peste tot trebuiau să accepte tacit credinţa romană. Cei care refuzau urmau să aibă soarta grecilor care, din cauza "inobedienţei" şi "rebeliunii" lor faţă de Roma, "fuseseră daţi spre jaf şi pradă" (*dati fuerint in direptionem et praedam*)[7]. Însă confiscarea bunurilor sau "darea lor în pradă" era una din pedepsele care, în temeiul canoanelor, îi loveau pe eretici[8]. Prin aceasta, treptat, după 1204, papalitatea tindea să confunde schisma cu erezia şi să aplice şi "schismaticilor" regula confiscării bunurilor[9]. Motivaţia teoretică a considerării schismei drept erezie era chestiunea purcederii Sf. Duh şi de la Fiul (*filioque*). Inocenţiu III a sugerat şi urmaşii săi au confirmat că ortodocşii, respingând *filioque*, adică făcând o "eroare" de dogmă, ies din "vina" mai mică a schismei (=ruperea ierarhică de Roma) şi se plasează în "vina" majoră a ereziei[10]. Prin urmare, deţinătorii "schismatici" de bunuri, care se menţineau în "rătăcirea" lor, erau socotiţi *iniusti possessores* şi expuşi deposedării, la nevoie cu metodele cruciadei[11].

5 V. Iorgulescu, *L'Eglise byzantine nord-danubienne au début du XIII siècle. Quelques témoignages documentaires aux alentours de la quatrième Croisade*, în "Byzantinische Forschungen. Internationale Zeitschrift für Byzantinistik" (Amsterdam), XXII, 1996, p. 53-77

6 Marcel Pacaut, *La théocratie. L'Eglise et le pouvoir au Moyen Age*, Paris, 1989, p. 107-120; Yves Congar, *L'Eglise. De Saint Augustin a l'époque moderne*, Paris, 1970, p. 193-195

7 *Acta Innocentii PP. III (1198-1216)*, ed. Th. Haluscynskyi, Vaticano, 1944, p. 277-278, apud Şerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea, Între Cruciată şi Imperiul Mongol*, Bucureşti, 1993, p. 50. Vezi şi W. de Vries, *Innozenz III. und der christliche Osten*, în "Archivum Historiae Pontificiae", 3, 1965, p. 87-126

8 H. Maisonneuve, *Etudes sur les origines de l'Inquisition*, Paris, 1942, p. 170-171

9 Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 54

10 *Ibidem*, p. 51

11 *Ibidem*, p. 54

Regatele apostolice, cum era Ungaria, au preluat din arsenalul papalităţii, cu ajutorul ordinelor călugăreşti, dacă nu eşafodajul teoretic atent elaborat, cel puţin calea practică de pedepsire a "schismaticilor" inobedienţi, deveniţi inapţi pentru stăpânirea pământului şi pentru privilegiile derivate din aceasta. Atenţia primă s-a îndreptat spre episcopiile şi mănăstirile "greceşti" (de rit răsăritean), care trebuiau să treacă în mâinile prelaţilor "latini" (sau "latinizaţi"), respectiv în cele ale ordinelor apusene. Până la invazia tătară, sunt atestate în Ungaria circa 600 de mănăstiri ortodoxe[12], faţă de sub 200 catolice[13], ceea ce dovedeşte numărul mare de enoriaşi de rit bizantin. Mănăstirile ortodoxe nu puteau funcţiona decât în mijlocul unei populaţii de aceeaşi credinţă. Trebuie să admitem că o parte din mănăstirile ortodoxe erau plasate în estul regatului, adică în Transilvania şi în vecinătatea sa, unde trăiau românii ortodocşi. Ele sunt greu de localizat integral (din cele 600 de mănăstiri, cam o treime au rămas neprecizate pe teren), fiindcă multe dintre ele au trecut după 1204 în mâinile ordinelor occidentale şi fiindcă o mare parte a Transilvaniei nu intrase încă în atenţia actului scris. Chiar dacă am admite că numai 60 dintre cele 600 de mănăstiri ortodoxe din regat erau aşezate în Transilvania, Banat şi părţile vestice (ceea ce este infim) - în raport cu cele 25-30 de mănăstiri catolice câte se cunosc tot până la 1241 - faptul este o mărturie pentru ponderea mare a populaţiei ortodoxe în zonă. De pildă, dintre cele 20 de mănăstiri atestate până în jur de 1250, pe valea bănăţeană a Mureşului şi în Crişana, peste jumătate au devenit catolice în secolul XIII[14]. După 1204, documentele papale şi regale ungare se referă frecvent la episcopii şi mănăstiri răsăritene care urmau să fie trecute în mâinile bisericii romane, la pământuri, ţări, cetăţi, districte etc. ale românilor "schismatici", confiscate cu forţa şi preluate de catolici[15].

În deceniul IV al secolului XIII, situaţia confesională din Ungaria, prin varietatea credinţelor şi religiilor, devenise îngrijorătoare. În 1231-1235, regalitatea ungară, sub imboldul papalităţii şi pe fondul rivalităţii dintre Andrei II şi fiul său

12 Gy. Moravcsik, *op. cit.*, p. 114. Termenii de "grec" şi "latin" nu au aici sens etnic, ci confesional-geografic, însemnând "răsăritean" (ortodox) şi, repectiv, "roman" (catolic). Prin urmare, "mănăstiri greceşti" înseamnă aici mănăstiri de rit bizantin.

13 Csoka J. L., *Geschichte des benediktinischen Mönchtums in Ungarn*, Budapest, 1980; Török J., *Szerzetes- es lovakrendek Magyarországon*, Budapest, 1990

14 Mircea Rusu, *Biserici, mânăstiri şi episcopii ortodoxe*, în "Istoria României. Transilvania", vol. I, coord. Anton Drăgoescu, Cluj-Napoca, 1997, p. 300-310; Suzana Heitel, *Monumente de artă din secolele X-XIII din Banat*, comunicare prezentată în 8 aprilie 1997, la Academia Română. Vezi şi Paul Niedermaier, *Der mitteralterliche Stadtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet*, vol. I, Heidelberg, 1996, p. 51

15 Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 72-83; Ioan-A. Pop, *Romanians...*, p. 182-187; Aloisie L. Tăutu, *Litterae Gregorii papae XI in causa Valachorum de Megesalla (Medieş in Transilvania septemtrionali) destinatate*, Romae, 1966, passim; Francisc Pall, *Romanians of Transylvania in the Middle Ages*, Cluj-Napoca, 1993, passim (cu trimiteri la izvoare)

Bela, a trebuit să ia măsuri severe de prigonire şi chiar de extirpare a evreilor (mozaici), a saracenilor şi izmaeliţilor (musulmani), a "falşilor creştini" (ortodocşi) şi a ereticilor. Măsurile nu şi-au atins scopul şi au slăbit mult regatul. Călugărul italian Rogerius, rezident un timp la Oradea, evoca între cauzele care au anihilat capacitatea de rezistenţă a ţării în faţa tătarilor şi încercarea regelui Bela de a uniformiza ţara: "Întrucât, din cauza multiplelor deosebiri şi a riturilor diverse, aproape tot Regatul Ungariei fusese pângărit şi regele se străduia din toate puterile să-l reformeze..."[16]. Această aderenţă la alte religii şi confesiuni decât catolicismul a unei mari părţi a locuitorilor, precum şi ineficienţa măsurilor de întărire a credinţei romane au condus la impunerea interdictului asupra Regatului Ungar (în 1232)[17].

După marea invazie mongolă, din raţiuni practice, spiritul de cruciadă este adesea înlocuit de Ungaria cu negocieri şi înţelegeri cu tătarii (în exterior) şi cu un grad sporit de toleranţă faţă de "schismatici" şi păgâni (în interior). În conciliul de la Lyon (1274), Regatul Ungar este denunţat ca un loc în care cumanii (colonizaţi în centrul ţării prin 1238-1239 şi stabiliţi definitiv aici după invazia mongolă) domină politica de stat şi îi atrag pe locuitori la "ticăloşia ritului lor" şi în care "sunt ocrotiţi în chip manifest ereticii şi schismaticii"[18]. Regele însuşi era născut din mamă cumană, trecuse la obiceiuri cumane şi, conform unei surse narative, primise în secret botezul ortodox[19]. Ca urmare, papa îl trimite în Ungaria pe legatul său Filip, episcop de Fermo, pentru a restaura catolicismul, a făuri unitatea de credinţă catolică (conciliul de la Lyon din 1274 decisese iarăşi "unirea" celor două biserici) şi a readuce statul arpadian în frontul cruciadei. Aceste scopuri trebuiau să fie realizate prin sinodul de la Buda (1279), convocat de amintitul legat papal, care a luat măsuri ferme pentru a-i descuraja şi chiar anihila pe "iudeii, saracenii, izmaeliţii, pe alţi nebotezaţi" şi, mai ales, pe "schismatici", inclusiv cu ajutorul "braţului secular"[20]. La scurt timp după sinod, papa Nicolae III i-a cerut regelui Ladislau să-i alunge din regat pe "schismatici" şi pe "eretici"[21]. Aceste măsuri nu au avut atunci rezultate practice, deoarece suveranul nu s-a conformat lor (în ciuda excomunicărilor repetate şi a punerii ţării sub interdict). Astfel, credinţa romană a rămas un timp pe plan secund în Ungaria, iar la moartea regelui,

16 Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 72

17 A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, vol. I, Roma, 1859, p. 107-111.

18 Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 162

19 Ovidiu Pecican, *Roman şi Vlahata. O gestă slavo-română scrisă în Bihor (sec. XIV)*, în "Familia" (Oradea), seria V, an 28, 1992, nr. 5, passim

20 *Antiquissimae constitutiones synodales Provinciae Gneznensis maxima ex parte nunc primum e codicibus manu scriptis typys mandatae*, ed. de Romualdus Hube, Petropoli (Petersburg), 1856, p. 159-162

21 Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 163

papa a inițiat o anchetă spre a stabili dacă Ladislau își sfârșise viața ca "eretic", "schismatic" sau catolic[22].

Angevinii au inițiat în Ungaria un uriaş efort de uniformizare a structurilor atât de diferite, de respectare şi de fortificare a ordinii feudale apusene, de întărire a confesiunii catolice. Autoritățile religioase şi laice se plâng mereu de mulțimea "falşilor creştini", a "ereticilor", păgânilor etc. din regat. Deşi este imposibil de stabilit numărul de catolici, registrul de dijme papale din 1332-1337[23], coroborat cu alte izvoare, poate oferi o idee asupra ponderii acestora în Transilvania, Banat şi părțile vestice. În acest document sunt menționate 954 de localități cu parohii catolice. Până în deceniul 1331-1340, erau atestate în zonă cam 2100-2200 de localități (dintre care unele dispăruseră între timp, fără ca diminuarea să fie reală, deoarece multe sate din regiune nu intraseră încă în atenția actului scris). În consecință, satele cu parohii catolice reprezentau 43-45% din totalul aşezărilor Transilvaniei, iar populația de confesiune catolică putea să varieze între 35-40%, din totalul populației (se ştie cert că în multe aşezări cu parohii catolice exista şi populație de credință răsăriteană). Cu alte cuvinte, noncatolicii reprezentau în anii '30 ai secolului XIV în Transilvania aproape două treimi din populație.

Evident, regele Ludovic I (1342-1382) nu putea fi mulțumit cu o asemenea situație. Şi pe vremea sa, apare frecvent în documente "mulțimea de schismatici, filisteni(=iasi,eretici), cumani, tătari, păgâni şi necredincioşi", din interiorul şi din preajma regatului[24]. Pentru ei, regele obține de la papă dreptul de a fonda biserici şi mijloacele de a-i sili la botezul catolic sau de a-i alunga. După 1360, Ludovic I declanşează, cu ajutorul ordinului franciscan, cel mai important efort cunoscut de realizare a "unității de credință" catolică în Ungaria medievală. Sunt vizați, între alții, sârbii, românii, bosniacii şi bulgarii, acuzați de erori religioase (refuzul lui *filioque*, botezul, cuminecătura etc.) şi laice: nesupunerea în fața domnilor lor, recuperarea prin forță a bunurilor răpite şi comiterea de "rele" contra "creştinilor" (catolicilor), "împreună cu cei din afara regatului, de o limbă şi sectă cu dânşii"[25]. Soluțiile sunt catolicizarea (ceea ce i-ar desprinde din solidaritatea etnico-religioasă cu restul popoarelor lor, care aveau state libere la granițele Ungariei), alungarea sau chiar exterminarea. În epocă, sunt recomandate şi aplicate toate aceste variante, mai ales după 1366. În vederea catolicizării elitei, regele stabileşte

---

22 *Ibidem*

23 *Documente privind istoria României*, C.Transilvania, veac XIV, vol. III, Bucureşti, 1954, p. 41-253. Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I-II, Cluj, 1971-1979, p. 231-232 şi, respectiv, p. 442-457

24 Ioan-A. Pop, *The Ethno-Confessional Structure...*, p. 28-32

25 Dionysius Lasic, O.F.M., *Fr. Bartholomaei de Alverna, Vicarii Bosnae, 1367-1407, quaedam scripta hucusque inedita*, în "Archivum Franciscanum Historicum", 1, an 55, 1962, nr. 1-2, p. 72-76; Ş. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 94-95

că nimeni nu mai putea fi adevărat nobil dacă nu era catolic[26]. Acelaşi suveran permite nobilimii transilvane (la cererea acesteia) să nimicească pe „răufăcătorii" români[27]. În paralel, o parte dintre români, conduşi de cnezii şi voievozii lor, în fața presiunilor, trec munții spre sud şi est, cum făcuse Bogdan cu adepții săi, prin 1363-1364[28].

Ca urmare, se impune treptat principiul religiei oficial recunoscute (*religio recepta*), care va deveni politică de stat după Reformă. Ortodocşii, din secolul XIII, nu mai sunt numiți creştini (credința lor este "sectă"), nu sunt apți de a stăpâni pământ şi nu mai pot avea acces la exercitarea puterii. Astfel, după măsurile lui Ludovic I, elita românilor a devenit inaptă de a mai forma o stare.

Umanistul Anton Bonfini, aducând un elogiu regelui Ludovic I pentru marile lui realizări în domeniul religios, enumeră măsurile acestuia pentru întărirea "adevăratei credințe": propunerea ca evreii "să devină unguri", prin acceptarea catolicismului şi alungarea lor din Ungaria în urma refuzului convertirii; susținerea ordinelor călugăreşti; fondarea de biserici şi mănăstiri; îndrumarea cumanilor "corupți", a patarenilor (ereticilor) din Bosnia şi a altor "stricați", dintre care mulți au recăzut în greşeală etc. Ca rezultat al acestui efort - spune Bonfini - "după opinia tuturor, credința în Ungaria a fost atât de mult lărgită şi până într-atâta sporită, încât mai mult de a treia parte a regatului era pătrunsă de obiceiul cel sfânt"[29]. Bonfini face această apreciere la circa un secol de la evenimente, după izvoare credibile. El nu are interes să diminueze numărul catolicilor din regat - dimpotrivă - iar expresia "după opinia tuturor" demonstrează că proporția de peste o treime catolici în Ungaria anilor 1380 părea firească, chiar şi în urma unui efort prozelit de talia celui susținut de Ludovic cel Mare.

Se ştie că societatea medievală a fost plină de particularisme şi că statele au fost departe de a fi omogene sub aspect etnic şi religios. În această situație s-a aflat şi Ungaria, stat format prin cucerire, alianțe matrimoniale, convenții, subordonări vasalice etc. şi populat în parte cu o serie de colonişti, aduşi deopotrivă din est şi vest. Creştinii răsăriteni erau răspândiți pe mari suprafețe încă înainte de venirea ungurilor. Apoi, în a doua jumătate a secolului X, o parte din ungurii înşişi s-au creştinat în formă bizantină. În secolele XI-XIV, au fost incluşi în Regatul Ungar noi "schismatici" şi "eretici": românii din Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş şi chiar din unele zone extracarpatice, mulți sârbi, bulgari, ruteni, bosniaci bogomili şi alți "rătăciți". Dinspre est, au continuat să vină şi să se stabilească în regat evrei, pecenegi, nord-iranieni, horezmieni, alani caucazieni, iasi

26 Ş. Papacostea, *Geneza statului...*, p. 85-88

27 *Documenta Romaniae Historica*, C.Transilvania, vol. XIII, Bucureşti, 1994, p. 159-165

28 Victor Spinei, *Moldavia in the 11th-14th Centuries*, Bucharest, 1986, p. 204-209

29 Antonii Bonfinii, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Basileae (Basel), 1568, dacadis II, liber X, p. 377

("iazigi"), başchiri, uzi, cumani etc., cu toţii mozaici, musulmani ori adepţi ai altor culte necreştine. Asupra lor, acţiunea de catolicizare a avut rezultate formale, din moment ce un "rege apostolic" trecea la obiceiuri cumane, prin 1270-1290, iar un altul, după un secol, constata că aceşti cumani erau tot "corupţi". Puseurile de catolicizare din secolele XIII-XIV, dintre care cel mai important a fost susţinut de Ludovic I, au întărit biserica romană, determinând ca peste o treime din populaţia Ungariei să fie catolică. Altminteri, Ungaria medievală a fost un stat multietnic şi pluriconfesional, cu o majoritate noncatolică, situat într-o zonă de interferenţă a civilizaţiilor.

Eugen Cristescu - Între ficțiune și realitate

Cristian Troncotă, *Eugen Cristescu, asul serviciilor secrete românești Memorii, mărturii, documente,* cu o prefață de dr. Dan Zamfirescu, Editura Roza Vânturilor , București, 1994, 479 p.

Istoria serviciilor secrete a constituit, după evenimentele din 1989, o temă preferată a istoricilor români. Accesul la arhivele fostei Securități, acum aparținînd Serviciului Român de Informații a avut efecte benefice asupra cercetării trecutului organelor de represiune comuniste, dar şi a Serviciului Român de Informații din perioada interbelică şi îndeosebi în epoca celui de-al doilea război mondial.

Cristian Troncotă s-a impus cu deosebire în această sferă de cercetare prin studiile şi articolele referitoare la activitatea serviciilor de informații românești.

Volumul de față, ce constituie obiectul prezentării noastre, tratează una din problemele şi, implicit, perioadele cele mai controversate ale istoriei contemporane a României, şi anume activitatea lui Eugen Cristescu, şeful Serviciului Special de Informații (SSI) în perioada 1940-1944. Lucrarea debutează cu o scurtă prefață semnată de dr. Dan Zamfirescu (p.V-XVI) ce conturează personalitatea lui Eugen Cristescu şi epoca în care a acționat, arătîndu-se că „activitatea lui într-o Românie asaltată de imperialisme agresive - deopotrivă la est şi vest - a transformat instituțiile ce l-au avut în frunte / Siguranța şi SSI-ul - într-o veritabilă structură de rezistență a Națiunii, în fața celor ce-i negau dreptul la existență şi-i pregăteau pieirea" (p.*).

Nu întîmplător, autorul îşi intitulează prima parte a lucrării „Eugen Cristescu între calomnie, ficțiune şi adevăr" (p.5-25). Cristian Troncotă trece în revistă, pe larg, maniera diferită în care s-a reflectat personalitatea, activitatea şi portretul şefului SSI în viziunea contemporanilor şi a urmaşilor, imagine care pendulează între calomnie, ficțiune şi adevăr. Remarcăm prezentarea imaginii lui Eugen Cristescu care este făcută prin antiteză: adversar consacrat al legionarismului şi nazismului - colaborator zelos al Gestapoului ; competent-incompetent; călău al evreilor - protector al acestora; colaborator al comuniştilor - inamic al acestora etc. Autorul dezbate aceste imagini şi stabileşte pe baza unor dovezi irefutabile veridicitatea/neveridicitatea acestora.

Partea consistentă a lucrării este consacrată activității întreprinse de Eugen Cristescu în fruntea Siguranței Statului, ulterior a SSI-ului. Autorul relevă faptul că, de la bun început, acțiunile lui Eugen Cristescu au fost puse în slujba intereselor naționale ale României. Primul pericol cu care s-a confruntat a fost cel comunist. Încă din 1926, în calitate de subdirector al Poliției de Siguranță, într-un raport întocmit la 9 noiembrie referitor la Mișcarea revoluționară comunistă din Romania în cursul anilor 1918-1926 și legăturile ei cu Internaționala a III-a, el a reușit, pe parcursul a 62 de pagini dactilografiate, să sintetizeze un vast material informativ obținut de organele de resort în problema comunistă și care dovedea - pe baza unor informații de încredere - pericolul pe care îl reprezenta pentru România activitatea Internaționalei a III-a comuniste (Cominternul) și instrumentul de diversiune și spionaj de care dispunea aceasta în țara noastră, respectiv Partidul Comunist Român. Autorul apreciind că raportul întocmit de Eugen Cristescu reprezintă prima lucrare de sinteză consacrată istoriei comunismului în România (p.29).

Dar, așa cum se relevă în paginile următoare, Eugen Cristescu s-a confruntat, din aceeași perioadă, cu o altă mișcare extremistă, ale cărei acțiuni erau la fel de nocive pentru siguranța statului și anume Mișcarea Legionară. Acțiunile legionarilor i-au creat mari necazuri întrucît aceștia erau bine organizați, disciplinați, dispuneau de formațiuni paramilitare instruite etc. El a înțeles marele pericol reprezentat pentru democrație, de doctrina totalitaristă a legionarismului (p.58). Prin acțiunile desfășurate împotriva acestora, încă din perioada în care activa în Siguranță, el a fost condamnat la moarte de Corneliu Zelea Codreanu (p.58). Într-o scrisoare publicată de acesta în ziarul *Cuvântul* , pe lîngă o serie de fruntași ai vieții politice românești, se regăsește și numele lui Eugen Cristescu, acuzați de liderul gardist pentru toate ofensele , chinurile și sângele vărsat de legionari . Căpitanul își încheia scrisoarea pe un ton amenințător: „Aceștia se laudă pretutindeni că au dizolvat și nimicit Garda de Fier, le răspund doar atît: Încă nu se știe" (p. 58).

Pericolul legionar s-a manifestat mult mai acut în toamna anului 1940, o dată cu participarea lor la guvernare și proclamarea României la 14 septembrie 1940 ca stat național-legionar , aceștia urmărind cucerirea puterii politice totale prin eliminarea generalului Antonescu și a oamenilor de încredere ai acestuia. Criza de informații în care se afla președinția Consiliului de Miniștri l-a determinat pe generalul Antonescu să-l numească pe Eugen Cristescu în calitate de director al SSI-ului (p.59). Alegerea s-a dovedit oportună întrucît SSI-ul, neinfiltrat de legionari prin acțiunile sale, a constituit unul din elementele fundamentale care au contribuit la înclinarea balanței în favoarea lui Antonescu, în conflictul cu Mișcarea legionară. Semnificativ pentru aportul adus de SSI în zădărnicirea planurilor legionare îl constituie faptul că Eugen Cristescu devenise ținta atacurilor legionare, numele lui fiind trecut pe numeroasele manifeste difuzate în preajma și în timpul rebeliunii care îl catalogau drept: „jidovit", „protector al asasinilor legionarilor", „lichea a Levantului" etc. (p.65).

O altă coordonată a activităţii desfăşurată de Eugen Cristescu în fruntea SSI-ului o constituie acţiunile de colaborare cu serviciile secrete germane, acum oficializată şi autorizată de Conducătorul Statului român. Autorul demonstrează pe baza unor dovezi categorice, că acţiunile SSI-ului şi a şefului lui s-au încadrat în limitele unei colaborări normale. Totuşi Eugen Cristescu s-a confruntat şi cu activitatea unor organizaţii germane cu caracter subversiv şi care nu erau autorizate. În total, în perioada războiului, în România acţionînd nu mai puţin de 11 servicii de informaţii germane, în cadru legal sau în afara acestuia. Autorul apreciază că, prin urmare SSI-ul avea de supravegheat o adevărată armată de spioni şi trădători (p.90).

Paralel cu activitatea de colaborare cu serviciile secrete germane a căror activitate era autorizată, şi de supraveghere a celor subversive, Eugen Cristescu s-a implicat, evident, cu aprobarea mareşalului Ion Antonescu, în contactele cu serviciile secrete aliate şi în tratativele de armistiţiu. În multe cazuri Eugen Cristescu a salvat de la o moarte sigură, agenţii britanici şi americani care acţionau pe teritoriul României. De altfel, din acest motiv al jocului pe mai multe tablouri a stîrnit din anul 1943 neîncrederea profundă a germanilor care au încercat să-l îndepărteze din funcţia deţinută, dar fără succes.

Autorul concluzionează că SSI-ul şi, implicit, Eugen Cristescu s-a confruntat în perioada 1940-1944 cu o situaţie operativă deloc de invidiat caracterizată prin: 1) disputa între puterile beligerante în al doilea război mondial, pentru a-şi impune influenţa asupra orientării politicii externe a României; 2) lipsa de loialitate manifestată de aliatul german prin sprijinul acordat unor grupări subversive folosite ca factor de presiune şi iniţierea unor acţiuni de spionaj şi supraveghere a liderilor opoziţiei, activităţi neautorizate de şeful statului şi care contraveneau intereselor naţionale; 3) presiunea exercitată de organizaţiile iredentiste şi naţionaliste; 4) schimbările dinamice, uneori decisive, petrecute pe Frontul de est cu consecinţele sale în plan politic, militar; 5) poziţia inflexibilă a Aliaţilor în a susţine capitularea necondiţionată a Romaniei.

În consecinţă - în opinia autorului - „Eugen Cristescu a fost nevoit să adapteze activitatea SSI-ului din mers la aceste condiţii, dar înainte de toate, să-i perfecţioneze meşteşugul în arta informaţiilor" (p.99).

Pagini interesante sunt dedicate şi destinului SSI-ului şi a directorului ei, după evenimentele din 23 august 1944. Arestat în septembrie 1944, Eugen Cristescu a fost transportat în URSS unde va fi supus unei anchete dure, laolaltă cu grupul foştilor lideri români. În ţară, noile autorităţi au declanşat o vastă acţiune vizînd „curăţirea" SSI de „elemente hitleriste". Autorul relevă că a existat un sindrom al arhivelor secrete, al vinătoarei de vrăjitoare şi găsirea de ţapi ispăşitori. În fapt, noile autorităţi au trăit cu teama că SSI-ul ar deţine date compromiţătoare despre ei, prin asta explicîndu-se virulentă atacurilor, ce a luat sfarşit prin intervenţia energică a noului şef, colonelul Traian Borcescu. Au fost distruse numeroase documente (în special arhiva provenită din activitatea SSI pe Frontul de est), altele au fost predate sovieticilor care nu s-au mulţumit doar cu

atît, trecînd la arestarea samavolnică şi interogarea unor vinovaţi. Cu toate acestea, SSI-ul şi-a continuat activitatea informativă pe două coordonate: 1) colaborarea cu serviciile secrete sovietice; 2) reluarea şi adîncirea contactelor cu serviciile aliate, acţiune îndreptată împotriva sovieticilor şi a uneltelor acestora, comuniştii, alimentînd cu informaţii veridice şi detaliate privitoare la abuzurile trupelor eliberatoare şi acţiunile PCR vizînd cucerirea puterii totale. Această latură a activităţii SSI fiind stopată brusc, o dată cu instaurarea guvernului Petru Groza, începînd cu această dată, supus, ca şi celelalte instituţii ale statului, unei epurări nemiloase.

În ceea ce-l priveşte pe fostul şef - Eugen Cristescu - acesta a fost readus în ţară o dată cu grupul criminalilor de război , în care erau incluşi mareşalul Antonescu, Mihai Antonescu etc. Judecaţi în mai 1946 de aşa-zisul Tribunal al Poporului , instrumentat de comunişti, ei au fost condamnaţi la moarte; lui Eugen Cristescu pedeapsa i-a fost comutată în închisoare pe viaţă, fapt ce-l determină pe autor să aprecieze că noua putere comunistă dorea să-l utilizeze ca bază de date (p.114).

În perioada următoare, pînă la moartea sa, survenită la 12 iunie 1950 în închisoarea Văcăreşti, el a fost anchetat în repetate rînduri de organele Securităţii, privitor la activitatea desfăşurată de serviciile secrete romaneşti în perioada anterioară; de asemenea, fiind citat ca martor în procese politice derulate în acest interval de timp ca: procesul intentat liderilor ţărănişti (1947); legionari (1948) precum şi în ancheta lui Lucreţiu Pătrăşcanu.

În a doua parte a lucrării este publicată în întregime sinteza elaborată de Eugen Cristescu în detenţie, cu privire la organizarea şi activitatea Serviciului Special de Informaţii (p.131-223). Nu vom insista asupra ei, întrucît sinteza este folosită masiv de autor în prima parte a lucrării.

Ultima parte a volumului cuprinde anexe documentare, constînd în principal în mărturii şi documente, referitor la activitatea lui Eugen Cristescu, în marea lor majoritate inedite (p.259-453).

Lucrarea semnată de Cristian Troncotă, oferă o imagine de ansamblu asupra unei tematici extrem de complexe şi acoperă un gol existent în istoriografia română.

El reuşeşte, prin îmbinarea unei documentaţii exhaustive, să contureze imaginea *reală* a şefului SSI-ului Eugen Cristescu şi a activităţilor desfăşurate de acesta, o imagine demitizată , debarasată de ficţiune şi calomnie, singura preocupare a autorului constînd în stabilirea *adevărului istoric*. Remarcăm, de asemenea, maniera în care a fost alcătuit volumul: seriozitate, profesionalism, utilizarea unui volum imens de documente, lucrări etc.

În lumina celor afirmate, considerăm că lucrarea al cărui autor este Cristian Troncotă întruneşte calităţi excepţionale şi constituie un instrument de lucru indispensabil pentru studierea istoriei celui de al doilea război mondial, în general, şi a participării României la această conflagraţie, în special.

OTTMAR TRAŞCĂ

„Din nou” despre Ip și Trăznea

Petre Țurlea, *Ip şi Trăznea. Atrocităţi maghiare şi acţiune diplomatică,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996, 594 p.

Situația Transilvaniei de nord în perioada 1940-1944, interval de timp în care a aparținut Ungariei ca urmare a deciziei de la Viena din 30 august 1040, a reprezentat un subiect intens mediatizat de istoriografia romînă (şi nu numai). Dacă în perioada premergătoare revoluției de la 1989, istoricii români şi-au concentrat atenția asupra teroarei declanşate de autoritățile civile şi militare maghiare vis-a-vis de populația românească, în ultimii ani cercetarea istorică s-a orientat către activitatea diplomatică desfăşurată de guvernul roman în vederea ameliorării situației românilor aflați sub stăpînire maghiară.

Primul pas în această direcție l-a constituit excelenta lucrare semnată de Vasile Puşcaş, *Al doilea război mondial. Transilvania şi aranjamentele europene (1940-1944),* Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Romană, Cluj-Napoca, 1995.

Pe aceeaşi linie se înscrie şi lucrarea lui Petre Țurlea care, aşa cum reiese chiar din titlu, îşi propune să prezinte activitatea diplomației române în vederea anulării efectelor arbitrajului din 30 august 1940 şi a îmbunătățirii situației minorității româneşti din teritoriul cedat. Volumul cuprinde două părți şi anume: 1) un studiu introductiv (p.9-139); 2) anexe documentare, reunind 114 documente de arhivă, în marea lor majoritate inedite.

În primul capitol al studiului introductiv (pag.9-43) autorul trece în revistă istoriografia existentă, referitor la acest subiect, sursele documentare care au stat la baza redactării lucrării; contextul politic şi militar creat de dictatul de la Viena. Partea cea mai consistentă a fost rezervată prezentării pătrunderii trupelor maghiare în teritoriul cedat, ce a fost urmată de instaurarea unui regim de teroare îndreptat în special împotriva populației româneşti cu cortegiul de atrocități aferent. De asemenea sînt arătate şi măsurile inițiate de guvernul român, autorul subliniind faptul că forurile româneşti, în urma recepționării primelor veşti referitor la comportamentul autorităților maghiare, au reacționat *imediat.*

Demersurile întreprinse de cercurile politice române, în speţă de guvernul condus de generalul Ion Antonescu, avînd ca scop îmbunătăţirea tratamentului aplicat de ocupanţi, vis-a-vis de cetăţenii români, precum şi anularea arbitrajului de la Viena sînt pe larg expuse în capitolul doi (p.44/115). Măsurile întreprinse de guvernul român s-au concretizat mai ales în acţiuni protestatare, respectiv înaintarea unor memorii, note verbale şi scrise către Berlin, Roma şi Budapesta. Autorul apreciază că în acest sens diplomaţia românească a excelat, prin acţiuni protestatare (p.111). Este ştiut că, din nefericire, poziţia arbitrilor de la Viena nu s-a modificat, dimpotrivă, chestiunea Transilvaniei de nord a fost utilizată de cel de al treilea Reich ca armă de şantaj la adresa României şi Ungariei. Acelaşi procedeu a fost folosit şi de Uniunea Sovietică în perioada noiembrie 1944-martie 1945, deosebirea constînd în faptul că, de data aceasta, ea viza instaurarea unui guvern democratic (a se înţelege comunist), obiectiv realizat la 6 martie 1945 prin venirea la putere a guvernului condus de dr.Petru Groza. Disputa teritorială româno-maghiară a fost tranşată definitiv în cadrul Conferinţei de Pace de la Paris care a recunoscut apartenenţa de drept a Transilvaniei la România.

Rezultatul obţinut, în opinia lui Petre Ţurlea, se datorează şi diplomaţiei româneşti, apreciind că indiferent de culoarea politică a guvernelor româneşti, diplomaţii şi-au făcut pe deplin datoria (p.115).

Procesul intentat principalilor vinovaţi, reponsabili de cele întîmplate la Ip şi Trăznea, constituie subiectul capitolului trei al studiului introductiv (p.116-137). Este relatată pe larg situaţia din Transilvania după actul de la 23 august 1944 pînă la 9 martie 1945, dată ce coincide cu reinstaurarea administraţiei româneşti, precum şi activitatea demarată în perioada guvernului Groza în vederea pedepsirii vinovaţilor, ceea ce s-a realizat (doar în parte) prin intermediul sentinţei dată de Tribunalul Poporului din Cluj la 13 martie 1946.

Demnă de remarcat ni se pare şi afirmaţia autorului în capitolul intitulat În loc de încheiere , unde se arată că înţelegerea viitoare dintre români şi maghiari poate fi atinsă doar dacă se va ajunge la încredere reciprocă, aceasta depinzînd de asumarea sinceră a trecutului, a responsabilităţii pentru propriile fapte. (p.138)

A doua parte a lucrării reuneşte documente provenind din Arhiva Ministerului de Externe, fondul Transilvania, precum şi din Arhiva Serviciului Român de Informaţii. Documentele publicate sînt în mare parte inedite şi reprezintă o paletă diversă: note diplomatice ale legaţiilor române de la Berlin, Budapesta, Roma către Ministerul de Externe şi instrucţiunile acesteia trimise misiunilor diplomatice amintite, stenograme ale discuţiilor purtate de politicienii români cu diplomaţii Puterilor Axei acreditaţi la Bucureşti; rapoarte privind activitatea comisiilor mixte de anchetă germano-italiene din Transilvania; sinteze referitor la atrocităţile şi samavolniciile comise de autorităţile maghiare, întocmite de serviciile de informaţii; procesele verbale şi hotărîrile emanate de la Tribunalul Poporului din Cluj etc.

Toate aceste categorii de documente confirmă din plin faptul că medierea germano-italiană de la Viena nu a constituit o soluție fericită aşa cum au sperat arbitrii. Dimpotrivă, situația raporturilor româno-maghiare a devenit şi mai tensionată, cele două state s-au aflat nu de puține ori în pragul izbucnirii unui război direct.

Deşi lucrarea este extrem de solidă, din punct de vedere informațional şi documentar, totuşi trebuie să arătăm şi anumite scăderi, care, din fericire, nu afectează însă volumul per ansamblu. Documentele relevă concludent acțiunile antiromâneşti ale autorităților maghiare în Transilvania de nord. De asemenea este cunoscut faptul că guvernul român a luat o serie de măsuri de retorsiune îndreptate împotriva minorității maghiare din Transilvania de sud ca răspuns perfect justificat la samavolniciile autorităților maghiare. Ele nu au atins niciodată gravitatea şi proporția atrocităților maghiare, fiind vorba de măsuri restrictive pe plan politic, economic şi cultural. Din acest punct de vedere ni se pare cel puțin curioasă afirmația autorului care se regăseşte într-o notă explicativă (p.207), potrivit căreia deşi au amenințat în mai multe rînduri cu măsuri îndreptate împotriva minorității maghiare din România, „autoritățile române niciodată nu şi-au materializat amenințările, fapt ce duce la concluzia că represaliile erau anunțate doar cu scopul de a speria Guvernul de la Budapesta şi de a-l constrînge să înceteze samavolniciile ceea ce nu s-a obținut". (p.207).

Această afirmație nu rezistă unei analize critice. Dimpotrivă, atît sursele maghiare cît şi cele româneşti conțin numeroase documente care contrazic categoric punctul de vedere exprimat de autor. Spre exemplificare vom recurge chiar la unele documente publicate în volum. Una din măsurile de retorsiune aplicată de guvernul român la adresa minorității maghiare a fost rechiziționarea discriminatorie de alimente. Astfel la 19 iunie 1942, legația germană informată de comisia mixtă germano-italiană aflată la Braşov de efectuarea acestor rechiziții, înaintează mareşalului Ion Antonescu o notă prin care se cerea, printre altele: 1) „Ca Guvernul român să înceteze cu efect imediat rechiziționările dispuse la grupul etnic ungar din Romania, purtînd grija ca starea de lucruri creată acestei populații prin măsurile arătate să fie imediat remediată, evitîndu-se noi lipsuri şi acesta pe cît posibil prin retrocedarea cantității de făină de alimentare şi de hrană pentru animale, sau pe altă cale„; (documentul nr.88, p.376-377). Replica dată de conducătorul statului român la această cerere ni se pare concludentă: *Nu restitui nimic. Pe teritoriul Statului roman fac ceea ce cred şi nu îngădui nimănui să se amestece, mai ales atunci cînd, împlinind această măsură, eu nu fac decît să apăr onoarea şi drepturile unui Neam ca şi regulile de civilizație* (documentul nr.90, p.381).

Din acest răspuns reiese limpede faptul că: 1) măsurile de retorsiune au existat; 2) ele au fost pe deplin justificate.

Am mai putea oferi şi alte exemple, dar , din lipsă de spațiu şi timp, ne vom opri aici, considerînd că din acest punct de vedere, exemplul oferit este relevant.

În ceea ce priveşte baza documentară, ea este fără îndoială valoroasă. Poate că volumul ar fi fost şi mai interesant dacă autorul ar fi recurs la folosirea surselor bibliografice şi arhivistice maghiare ce ar fi întregit în mod fericit această bază. Expunerea faptelor în studiul introductiv este obiectivă, chiar dacă, pe alocuri, ea este pătimaşă, dar aceasta nu afectează caracterul ştiinţific al lucrării. Dimpotrivă, îi oferă o savoare în plus ce are ca rezultat captivarea cititorului (specialistului).

În încheiere vom sublinia faptul că volumul semnat de Petre Ţurlea constituie un demers istoriografic relevant, un instrument util care umple un gol existent în litaratura de specialitate, importanţa ei constînd, în primul rînd, în ineditul documentelor puse la dispoziţia circuitului istoric.

OTTMAR TRAŞCĂ

Recenzii. Note bibliografice

Recenzii

Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, an 19 / 1996, Böhlau Verlag Köln Weimar Wien, Heft 1 - p.1-120, Heft 2 - p.121-240.

Revista Cercului de Studii Transilvane (Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde - AKSL), ajunsă în anul 19 de apariţie, continuă linia cu care ne-a obişnuit până acum în peisajul publicisticii dedicate istoriei Transilvaniei, cu o bună ţinută calitativă a studiilor şi intervenţiilor sale.

Caietul 1/1996 conţine şapte studii. *Petre Munteanu-Beşliu* consemnează rezultatele arheologice ale campaniei de salvare din primăvara lui 1989 şi ale cercetării de teren din vara lui 1990 desfăşurate la biserica medievală din Dumbrăveni / jud. Sibiu (Eppeschdorf / Elisabethstadt, Erzsébetváros, Ibaşfalău). Obiectivul arheologic, datând din a doua jumătate a secolului 14, aparţinea unei familii nobiliare. Analiza arheologică se completează cu date de istorie locală. Aşezarea de pe valea Târnavei Mari trece în sec. 15 în proprietatea familiei Apafi, care la 1563 construieşte un frumos palat renascentist. Principele Transilvaniei Mihail Apafi colonizează aici armeni (1671), a căror companie de comerţ cumpără la 1726 posesiunea. În 1783 începe construcţia în stil baroc a bisericii catolice armeneşti şi a unei mănăstiri. La 1791 Elisabethstadt este declarat oraş regal liber.

Gabriela Rusu realizează o lucrare de imagologie, prezentând rapoarte medicale asupra stării de sănătate a ţăranilor români din Munţii Apuseni (sec.18-19). Date despre aşezarea geografică, starea economică şi materială, condiţiile sanitare, alimentaţie, asupra credinţelor şi superstiţiilor, a modelelor comportamentale ale populaţiei întregesc imaginea românilor, oferită de medici veniţi adesea din vestul imperiului şi confruntaţi cu un mediu neobişnuit şi şocant pentru ei.

Michael Kroner publică de data aceasta în paginile revistei un studiu despre "Planurile de colonizare germană a Transilvaniei la mijlocul sec.19". Autorul arată că binecunoscuta iniţiativă a lui St. L. Roth de aşezare a unor colonişti din Württemberg în Ardeal nu a fost singulară în epocă, ci s-a integrat într-un "program" mai vast, deşi lipsit de ecou din punct de vedere al efectelor concrete.

Kroner relevă existența mai multor grupări care au acționat pentru determinarea trimiterii de coloniști germani în Transilvania. Astfel, un grup s-a constituit în jurul comisarului superior al țării Josef Bedeus von Scharberg și a funcționarului gubernial Franz von Salmen. Al doilea grup din Viena se centra în jurul secretarului aulic Ludwig von Rosenfeld și a agentului aulic Franz Conrad. Economistul german Franz List a intervenit și el, independent de aceste grupuri, pentru ca cel puțin o parte din emigranții germani în America să-și schimbe opțiunea și să se îndrepte spre Ungaria, Transilvania și ținuturile Dunării de Jos. Pătura politică liberală maghiară s-a opus acestei idei. Presa săsească și "Gazeta de Transilvania" a consemnat dezbateri dedicate problemei. Sașii agreeau inițiativa colonizării de germani, nu și aceea a colonizării de locuitori din Boemia. O asociație săsească pentru agricultură, înființată în 1843, trebuia să cumpere ca societate pe acțiuni teren arabil în Ardeal. Kroner amintește și alte demersuri, toate desfășurate între 1840-1850. Cât privește interpretarea fenomenului, abstracție făcând de lipsa de succes a acestuia, Kroner consideră proiectele nerealiste. În spatele planurilor de colonizare austriacă și germană "se ascundeau reprezentări periculoase, expansioniste și de putere politică ale unei supremații germane în Europa de sud-est, sub acoperământul germanilor ce urmau a fi colonizați acolo." (p.31)

Despre o alt fel de migrație, de data aceasta contemporană, vorbește *Georg Kneer* în studiul "Migrație și construcție. Modelul push-pull din perspectiva unei teorii constructiviste a migrației". Lucrarea structurată bipartit conține mai întâi aprecieri cu privire la necesitatea teoretizării sociologice și a stabilirii unei solide baze conceptologice asupra complexului migraționist din lumea contemporană. Autorul prezintă pe larg modelul push-pull elaborat de Everett Lee. Acest model concepe migrația ca pe o interacțiune dintre factorii "de respingere" (push) și factorii "de atracție" (pull) ce motivează opțiunea celor care se decid să emigreze. (p.36-39) La Institutul de sociologie și pedagogie socială al Universității din Münster, prof. Georg Weber conduce proiectul de cercetare " 'Vrem să rămânem ceea ce suntem...'? Emigrare și integrare a germanilor din România în societatea germană". Modalitatea de lucru în abordarea acestui proiect constă în interviuri luate la anumite intervale de timp unui mare număr de subiecți, interviuri care evidențiază factorii push și pull, ce motivează emigrarea sașilor din România. A doua parte a lucrării lui Kneer oferă o aplicare a modelului push-pull, exemplicată într-un studiu de caz.

Sigrid Haldenweg urmărește sinonimele cuvântului "măceașă" în graiurile săsești. Termenul din germana literară "Hagebutte" nu este uzual în Ardeal. Pe tot teritoriul graiurilor săsești precumpănește lexemul "Hetsche(n)petsch", ca împrumut târziu din bavaro-austriacă. O răspândire locală au sinonimele "Kakader(a)" (zona Bistriței), "Jückarsch" (la fel), "Arschjücker" (Reghin) ș.a.;

de asemenea împrumuturile din românescul "măceaşă" (Vulcani) şi din maghiară "Galagula" (Reghin).

Ultimele două articole ale caietului 1 sunt consacrate istoriei artei. *Konrad Klein* face câteva consideraţii în jurul tabloului de altar "Isus ca prieten al copiilor" (1890/1892) aparţinând lui Fritz Schulerus. Pe baza unei scrisori a pictorului, K. Klein arată că modelul chipului lui Isus a fost fotografia unui prieten al pictorului (posibil Julius Hann von Hannenberg). La finele sec.19 utilizarea fotografiilor ca modele în pictură, şi mai ales în portretistică, a fost o practică răspândită chiar şi în cadrul "şcolii de la München". *Manfred Wittstock* aduce la lumină din arhiva sibiană scrisori din anii 1850-1917, ale unor artişti legaţi de Ardeal. Corespondenţa dezvăluie aspecte din viaţa artistică şi personală a unor pictori ca: Th. Glatz, Carl Dörschlag, Wilhelm Kamner.

Caietul 2/1996 cuprinde cinci studii. *Adrian Ioniţă* aduce o "Contribuţie arheologică la istoria Ţării Bârsei în sec.12-13", care tratează despre câmpul de morminte din apropierea Feldioarei. Acesta conţine un număr de 109 morminte în care au fost îngropate 119 persoane. Mormintele au fost datate la jumătatea sec.12 şi atribuite unei prime grupe de colonişti germani. Concluzia studiului este că Ţara Bârsei a fost colonizată încă în timpul lui Gésa II. (1141-1162) cu colonişti din vest, iar Ordinului German al cavalerilor teutoni li s-a acordat la 1211 un teritoriu, în care existau deja aşezări germane cam cu o jumătate de secol mai devreme.

Incitant este studiul lui *Aurel Răduţiu* "Despre numele 'Dracula' ". Subiectul, ce a iscat dispute aprinse mai vechi şi mai noi, este reluat dintr-o perspectivă inedită. Teza lui Aurel Răduţiu explică numele "Dracula" ca o derivare din "Dragolea", "fiul lui Drag"- "(fiul) celui iubit". Nicidecum numele nu trebuie pus în legătură cu "dracul" (ştiut fiind că acest cuvânt şi la români, şi la alte popoare are valoare de tabu.) Se consemnează variantele înregistrate de numele "Dracula" în documentele medievale, precum şi în povestirile săseşti şi slave despre Vlad Ţepeş, autorul subliniind faptul lingvistic, conform căruia în pronunţare săsească consoanele sonore "g" şi "d" se transformă în consoanele atone "c" şi "t". Argumentaţia este bine condusă şi bine documentată, apelând la surse documentare şi istoriografice de primă mână şi făcând uz de paleografie medievală şi lingvistică comparată, iar teza ni se pare convingătoare.

Misch Orendt susţine printr-un colaj documentar, cuprinzând statute ale vecinătăţilor săseşti, ideea enunţată încă de G.D. Teutsch a însemnătăţii profunde a acestei instituţii tradiţionale pentru reglementarea tuturor domeniilor vieţii sociale săseşti. Orendt redă statutele următoarelor vecinătăţi: din Bodendorf (Buneşti/Braşov?, Bogdand?) - 1620; Jakobsdorf (Iacobeni/Sibiu) - 1778, reînnoit în 1829; Holzmengen (Hosman) - 1904. Deşi necomentate, aceste documente extraordinare îşi aşteaptă încă interpretarea din punct de vedere al dreptului cutumiar, şi, de ce nu, din perspectiva comparată cu structuri similare sau asemănătoare ale românilor şi ungurilor din Ardeal.

Cu prilejul sesiunii anuale din 1996 a AKSL, desfăşurate la Leipzig, *Helmut Protze* a prezentat un referat, reprodus în revista de faţă, care tratează tocmai vechile şi intensele relaţii dintre oraşul Leipzig şi Transilvania. La Universitatea din Leipzig, întemeiată la 1409, au studiat în decursul a 463 de ani până în 1872 un număr de 361 germani transilvăneni, iar între 1870 şi 1930 încă 389 saşi. Protze descrie atmosfera culturală a oraşului, care a găzduit de-a lungul istoriei nume mari ale culturii mondiale. Mulţi dintre studenţii ardeleni (saşi) ai oraşului german au devenit la rândul lor personalităţi marcante ale culturii transilvane, în special în domeniul filologiei, istoriei, teologiei sau în cel muzical. Protze anexează şi o listă cu 70 persoane care au studiat la Leipzig şi şi-au pus amprenta asupra vieţii spirituale din Ardeal (Josef Haltrich, Georg Keintzel, Friedrich Krauß, Hans Meschendörfer, L.M. Moltke, Friedrich Müller sen., Adolf Schullerus, Friedrich Teutsch, ş.a.).

Doris Hihn şi *Winfried Schenk* sunt autorii unei lucrări dense despre "Motivele imigrării, alegerea domiciliului şi integrarea saşilor transilvăneni în Germania. O cercetare asupra fostei populaţii din Ruşi". Satul Ruşi (Reussen)/ Sibiu a cunoscut o dinamică a emigrării populaţiei săseşti ce corespunde *grosso modo* situaţiei generale din Transilvania. Dacă în 1945 aici trăiau 665 saşi, la 1989 mai erau doar 325, iar în 1995 numai 20 de saşi. Doris Hihn, de obârşie din Ruşi, a răspândit chestionare în rândul foştilor ei consăteni, la câţiva ani după emigrarea acestora în Germania. Rezultatele cercetării au fost centralizate pe baza a 83 de răspunsuri la chestionarele cu întrebări. Răspunsurile reprezintă un număr total de 208 persoane şi au fost completate în general de capii de familie. Între motivele emigrării se enumeră, în ordinea descrescătoare a importanţei: sentimentul apartenenţei la naţiunea germană, presiunea politică, descompunerea comunităţii (săseşti a) satului / respectiv dorinţa de a nu fi asimilaţi de comunitatea românească, reîntregirea familiei, evenimente istorice (război, deportare, desproprietărire), motive economice, posibilităţi mai bune de muncă şi educaţie (în Germania). Motivele de emigrare au determinat în mare măsură criteriul alegerii noului domiciliu. Majoritatea celor chestionaţi şi-au ales domiciliul în apropierea rudelor, un procent mai mic în apropierea rudelor şi cunoştinţelor, iar un număr şi mai scăzut de persoane au optat pentru domiciliu în funcţie de locul de muncă şi posibilităţile de formare/educaţie dorite. Nici una din persoanele plecate din Ruşi nu a revenit definitiv în România. Cu toate acestea, legătura cu satul natal este deosebit de vie, mai ales în cazul celor plecaţi după 1989 şi se manifestă prin călătorii şi concedii frecvente în România. În ceea ce priveşte integrarea saşilor din Ruşi în societatea germană, aceasta este analizată doar prin prisma criteriului social. Majoritatea au un cerc "săsesc" de prieteni în Germania şi nu fac parte din asociaţii germane; jumătate din persoanele chestionate citesc regulat "Siebenbürger Zeitung" (München) şi trei sferturi participă regulat la întâlnirile anuale ale saşilor ardeleni din Germania (Heimattage) la Dinkelsbühl.

Cei imigrați își apreciază preponderent pozitiv starea materială dobândită în Germania. Autorii atrag atenția că sașii emigrați din Ruși, la fel ca și alte grupe de emigranți, se află în situația paradoxală de a fi emigrat din pricina conștiinței germane și a descompunerii comunității tradiționale. Și tocmai această comunitate nu mai poate fi refăcută în noile condiții, iar în Germania ei se confruntă cu o atitudine indiferentă sau chiar distanțată din partea societății germane, care îi recunoaște doar parțial ca germani. Autorii lasă deschisă întrebarea, cât va dura până ce integrării materiale a sașilor îi va urma și integrarea socială, și dacă sașii vor fi capabili să păstreze în noua lume "o părticică de identitate transilvană ca moștenire a unei istorii de 850 de ani". (p.188)

Studiile și articolele sunt continuate în fiecare număr de un "Forum al discuțiilor". Caietul 1/1996 publică o aprinsă replică la un studiu anterior al lui St. Măzgăreanu, asupra amestecului sașilor în infracțiunile naționalsocialiste (ZfSL / 1995, p.189-191). St. Măzgăreanu judecă aspru și globalizator atitudinea sașilor în timpul celui de-al doilea război mondial, învinuindu-i de participare la procesul de nimicire a evreilor în lagărele de concentrare. Numeroase replici sosite la redacție, din care se tipărește doar cea a lui Rudolf Reiser, considerată reprezentativă pentru toate celelalte, apără poziția contrară. Cu toate că amestecul sașilor în infracțiuni ale NS nu este negat în nici o ripostă, se relativizează doar gradul lor de implicare. După cum arată redacția, disputa dintre generația mai tânără care a cunoscut războiul doar mijlocit (Măzgăreanu) și cea mai veche ce l-a trăit nemijlocit, demonstrează că preocuparea și efortul de înțelegerre a trecutului continuă să existe, deși într-o viziune diferită. În cadrul aceleiași rubrici în caietul 2 / 1996, Harald Zimmermann combate spiritul (hiper)critic tineresc, într-o replică la recenzia lui Meinolf Arens la studiul profesorului din Tübingen, "Germanii Transilvaniei în regatul Ungariei". În cele două numere ale revistei din ultimul an, polemicile din "Forumul discuțiilor" relevă (accidental) opoziția "constructivă" dintre criticismul tinerilor și dorința lor de asumare a unei realități istorice adesea incomode, și înțelegerea mai îngăduitoare a generației vârstnice, care, din perspectiva unei informații mai vaste și a unei experiențe de viață mai bogate, știe că în istorie cel mai adesea e cale lungă între alb și negru.

De notat și referatul lui Günther H. Tontsch asupra "Minorităților naționale - șansă sau factor de risc în procesul concilierii istorice între România și Ungaria?", susținut la sesiunea organiazată la București (martie 1996) de către Asociația pentru drepturi internaționale și relații internaționale. Fără a relua ideile comunicării, vom cita doar rândurile finale, consemnate anecdotic: "Când persoane din Germania interesate de politică mă întreabă, cum este cu minoritățile din România, spun adesea că este paradoxal faptul că relațiile interumane funcționează mai bine decât politica. Și dacă sunt întrebat în continuare, cât de mare este procentul minorităților față de populația totală a României, iar eu răspund: de numai 10,6%, mi se pune

inevitabil întrebarea complementară: şi atunci care e problema?" (Caiet 1, p.73)

Harald Roth alcătuieşte o listă ordonată alfabetic cu noile apariţii relevante pentru cercetarea transilvană (peste 100 titluri de cărţi şi 27 dizertaţii şi tipărituri private (caiet 1/1996). De asemenea Konrad Gündisch şi Harald Roth întocmesc o bibliografie cu peste 45 reviste apărute în spaţiul german şi austriac, român şi ungar, amintind şi conţinutul în studii al acestor reviste (caiet 2/1996). În cele două numere ale revistei sunt publicate aproximativ 40 de recenzii.

Hannes Schuster face o prezentare a sesiunii de comunicări a AKSL de la Leipzig (13-15 septembrie 1996). Necrologuri pentru prof.dr. Carl Göllner, dr. Adám T. Szabó, dr. Ernst Wagner sunt publicate la finele caietului 2, iar ultimele pagini ale caietului 1 reproduc statutul Cercului de studii transilvane (AKSL).

Ela Cosma

Xenopoliana. Buletinul Fundaţiei Academice A.D. Xenopol". Iaşi, III/1995, nr.1-4, 185 pag.

Cel de-al treilea tom al acestei publicaţii, iată, este dedicat **învăţămîntului istoric**, într-un moment în care se invocă intens criza istoriei. Consecinţă fatală a acestei crize este şi criza învăţămîntului, care, aşa cum constată profesorul Al.Zub, nu e o temă nouă. Cele cîteva contribuţii din acest volum se vor un punct de spijin pentru anlize şi aprofundări viitoare, în condiţiile în care, nu există o abordare sistematică a acestei problematici pînă acum. Apelul imperativ adresat în "Cuvînt înainte" breslei istoricilor, atinsă, să recunoaştem, de o "inerţie deplorabilă", se vrea a fi un semnal de alarmă: este momentul să privim cu seriozitate "mica istoriografie", care ne reprezintă, în ultimă istanţă, în aceeaşi măsură, ca "marea istoriografie".

Volumul este structurat în cinci mari capitole, corespunzătoare următoarelor teme: 1) Istoria ca sursă formativă: teme şi accente, 2) Orizontul celuilalt, 3) Didactica istorică: preocupări, tendinţe, 4) Manualul sub semnul revizuirii, 5) Opinii din amfiteatru. Ultima parte, aflată sub semnul restituirii, cuprinde contribuţia lui Xenopol "Despre învăţămîntul şcolar în genere şi îndeosebi cel al istoriei", sub îngrijirea lui Lucian Nastasă.

Fără a pătrunde cu minuţiozitate în prezentarea fiecărui articol, spicuim cîteva titluri, care, sper, vor incita curiozitatea, căci acest volum, asemeni celorlalte, din această serie, oferă o lectură remarcabilă: "Intre cercetare şi didactică" (Al.Zub), "Invăţămîntul academic: vechile inerţii şi imperativul schimbării" (Al.Florin Platon), "Unde malum? Note despre maladiile istoriografiei

românești" (Valeriu Gherghel) [Fie-mi îngăduită aici o paranteză. V.Gherghel afirmă categoric că o istorie pozitivă, ca știință exactă nu a existat și nu va exista vreodată. Nu pot să depășesc această afirmație, pe care o accept, fără o nuanțare. De "vină" este probabil munca mea, în cadrul colectivului de istorie medievală, **truda**, în fața documentului, cu tot ce implică aceasta, începînd de la citirea pînă la înțelegerea lui. E o istorie "măruntă, gîfîită" /apud V.G./, dar fără de care, pe ce s-ar întemeia "respirația largă a istoriei"? Nu vom cunoaște adevărul, niciodată, "wie es eigentlich gewesen war", dar, cred, că **profesionalismul**, și înțeleg prin profesionalism respectarea unor reguli specifice istoriei, a căror existență trebuie recunoscută, căci, chiar și un joc își are regulile lui, ne poate ajuta să reconstituim o imagine a realității trecute, în măsura în care izvoarele istorice și subiectivitatea/ obiectivitatea istoricului o permit.] Mai departe: "Istoria de la uz la abuz" (Ghe.Onișoru), "Istoria în școală. Probleme actuale" (Ghe.Tanasă), "Etnocentrismul și manualul de istorie" (L.Nastasă) , "Istoria sovieto-română a lui Roller" (Banu Rădulescu), "Insemnări despre manualele pentru clasele XI-XII" (Damian Hurezeanu), "Cum învață istoria copiii noștri?" (Lucian Boia).

Cred că această enumerare aleatorie și parțială reflectă totuși diversitatea problemelor abordate, seriozitatea cu care această publicație, prin cei ce o însuflețesc, înțelege să se implice în devenirea scrisului istoric, asigurîndu-și un loc aparte în istoriografia românească.

Lidia Gross

Convergențe Transilvane. Buletin al Forumului Democrat al Germanilor din România. Sibiu, 1996, vol.IV (75 pag.) și vol.V (86 pag.)

În mai 1996 s-a desfășurat la Sibiu simpozionul aniversar "Ludwig Johann Neugeboren (1806-1887)- 190 de ani de la naștere", organizat de Muzeul de Istorie Naturală din Sibiu, în colaborare cu Forumul Democrat al Germanilor din Sibiu și Facultatea de Geografia Turismului din Sibiu. Volumul IV al **Convergențelor** cuprinde comunicările prezentate în cadrul acestui simpozion de profesorii de la Universitatea din București, "Babeș-Bolyai" din Cluj și de muzeografii sibieni. Personalitatea lui Neugeboren, pe nedrept uitată, această manifestare fiind prima acțiune de acest fel, de la moartea lui, a prilejuit participanților evocarea ativității complexe, desfășurate de acesta de-a lungul vieții sale, dar și prezentarea rezultatelor personale din domeniile paleontologiei și mineralogiei. L.J.Neugeboren a fost un naturalist de talie europeană, membru corespondent al mai multor academii

şi al unor importante societăţi ştiinţifice. Profesor la gimnaziul german sibian, bibliotecar şi custode al Muzeului Bruckenthal, paroh în Avrig, Neugeboren reprezintă o personalitate marcantă a vieţii ştiinţifice şi spirituale din veacul al XIX-lea, viaţa sa fiind un ilustrativ exemplu de îmbinare a vocaţiei (clericale) cu pasiunea (paleontologia şi mineralogia).

Volumul al V-lea al **Convergenţelor** cuprinde "Cronica oraşului Sibiu (1100-1929)" de Emil Sigerus, pentru prima dată în traducere românească. Iniţiativa traducerii în limba română aparţine Forumului Democrat al Germanilor din Sibiu şi este determinată de împlinirea a cinci decenii, în 1997, de la moartea autorului.

Emil Sigerus, etnolog, colecţionar (1854-1947) a făcut studiile gimnaziale la Sibiu, urmînd apoi Viena, Budapesta, Leipzig, Dresda şi Italia. In anul 1885 a întemeiat la Sibiu "Muzeul Carpatin", pe care îl înzestrează cu bogate colecţii etnografice. Desfăşoară o bogată activitate publicistică, şi redactează numeroase studii despre cetăţile şi bisericile saşilor.

In anul 1930 publică "Cronica oraşului Sibiu" o culegere de informaţii, sistemaziate cronologic (1100-1929), selectate din documente istorice, publicaţii de specialitate, epistole, vizînd principalele evenimente politice, economice, sociale, juridice, religioase, culturale petrecute în Sibiu, în acest interval, realizînd devenirea istorică a acestui oraş.

Ce l-a determinat pe Sigerus să scrie această cronică a oraşului său natal? Răspunsul ni-l dă chiar autorul în introducere. Recunoscînd existenţa a numeroase cronici ale Tranilvaniei, vechi de secole chiar, Sigerus constată că "nu există ,pînă în prezent, o cronică dedicată unui oraş ardelean, care să cuprindă date din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre". Căutîndu-şi informaţia în cronici, arhive, ziare locale, calendare, Sigerus selectează ceea ce consideră semnificativ pentru o anumită perioadă. Stilul este telegrafic, laconic chiar, dar reuşeşte să redea specificul acestei aşezări, păstrat de-a lungul timpului. In anexa "Cronicii" sale , Sigerus a dat listele cu juzii (comiţi), primarii oraşului, preoţii parohi, generalii-comandanţi imperiali şi comandanţii de corp de armată. De aceea nu se insistă asupra lor în cuprinsul lucrării. In versiunea românească lipsesc ultimele două liste. Să fie o "scăpare" , sau s-a considerat că nu sînt importante? Oricum nu găsim nici o explicaţie din partea editorilor. Trebuie remarcat faptul că, acolo unde s-a considerat că autorul a omis evenimente importante, editorul a intervenit, în notele de subsol, completînd informaţia pentru o perioadă sau alta.

Este binevenită traducerea în limba română, datorată d-nei Beatrice Ungar, a acestei cronici, şi cred că iniţiativa Forumului Democrat nu se va opri aici.

Lidia Gross

Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa. Geschichte - Wirtschaft - Recht - Sprache, coord. Gerhard Grimm şi Krista Zach, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, München 1995, vol. I - 327 p., vol. II - 251 p.

Opera de faţă, dedicată "Germanilor din centrul, estul şi sud-estul Europei. Istorie - Economie - Drept - Limbă", este o culegere de studii, conturând o imagine panoramică şi dinamică a evoluţiei istorice a germanilor din afara cadrului statal. Dezvoltarea acestora începe odată cu "colonizarea estică" medievală, ce pare a se desfăşura sub motto-ul unui vechi proverb săsesc, amintit ca un leit-motiv de mai mulţi autori: "Dem ersten den Tod, dem zweiten die Not, dem dritten das Brot" (Primului /colonist/ moartea, celui de-al doilea nevoile, celui de-al treilea pâinea). În toate teritoriile de colonizare şi în toate secolele, coloniştii germani s-au înhămat la muncă, fie pe tărâm economic, fie pe cel cultural, constituindu-se în comunităţi model pentru zona de aşezare. Astăzi circuitul este aproape închis: datorită aceleiaşi mobilităţi iniţiale, de o jumătate de secol încoace germanii de peste ţări se întorc la patria mamă. Prezenta culegere consemnează şi explică devenirea istorică a germanilor din răsăritul Europei, - este o primă tentativă sintetizatoare de a rupe tăcerea autoimpusă de istoriografia germană postbelică asupra acestui subiect considerat tabú.

Volumul I este organizat pe trei secţiuni. Prima secţiune, intitulată "Structuri în spaţiu şi epoci; contexte şi metode", are oarecum un caracter introductiv la volum. Studiile acestei secţiuni definesc conceptul de "colonizare estică" (Ostsiedlung) şi stabilesc etapele acesteia; se preconizează metode de cercetare aplicate contextelor geografice şi temporale diferite. *Friedrich Gottas* ("Germanii din Europa de sud-est. De la colonizările medievale şi din sec.18 la mişcarea de revenire din sec.20") circumscrie graniţele în spaţiu ale germanităţii, descrie succint "colonizarea estică" medievală şi premodernă (sec.14 - sec.17-19), defineşte conceptul de "colonizare estică" şi militează pentru depolitizarea sa. Acelaşi autor subliniază în mai multe rânduri poziţia deosebită ocupată de saşii ardeleni între ceilalţi germani răsăriteni, şi în special între germanii Ungariei. Saşii au fost singurii care şi-au păstrat de-a lungul timpului tradiţiile istorice şi folclorice, au avut o organizare politică proprie, instituţii autonome, o identitate şi conştiinţă naţională aparte (p.22-23). *Gerhard Grimm* ("Germanii din sud-estul Europei şi istoria germană") reia şi el ideea legată de însemnătatea saşilor, care sunt "rezultatul" până în zilele noastre al colonizării medievale, în vreme ce colonişti germani în alte zone au fost asimilaţi în cursul timpului, sau au fost expulzaţi după ultimul război mondial din teritoriile de colonizare (p.43). Demersul istoriografic al acestui autor se concentrează cu precădere asupra lucrărilor majore de istorie germană (enciclopedii, dicţionare, manuale), care în general *nu* tratează

"colonizarea estică". Tot G. Grimm stabileşte cele trei etape ale "colonizării estice" (colonizarea bavareză începută în sec.7, colonizarea medievală "clasică" din sec.12-14, şi colonizarea promovată de reformismul luminist austriac din sec.18). Lingvistul *Helmut Protze* este autorul unui interesant studiu dedicat "Cercetării insulelor lingvisice germane din Europa de sud-est şi de est. Aşezare, limbă, istorie şi intercondiţionare". În literatura germană de specialitate, o temă predilectă de abordare lingvistică a răspândirii coloniştilor germani este aceea a "insulelor de limbă". H. Protze sintetizează istoriografic teoriile de până acum, explică fenomenele de variaţie lingvistică rezultate din întemeierea succesivă de colonii, apoi de "colonii-fiice" (Tochtersiedlungen). De notat sunt două exemple elocvente pentru mobilitatea germanilor, mennoniţii (Mennoniten) şi habanii (Hutterer sau Habaner), a căror migraţie compactă a urmat o traiectorie vastă: din Germania sec.18, spre Ardeal şi Rusia, din Rusia în America, sec.19-20 (p.61, 71-75). Contribuţia coloniştilor germani în plan economic este ilustrată prin aportul acestora la întemeierile urbane. Cititorul român va urmări cu atenţie dezbaterea problemei rolului germanilor în fondarea oraşelor din Moldova prestatală şi din Muntenia (p.67). Oarecum în prelungirea ideii de mai sus, "Importanţa economică a zonelor de colonizare germană din sud-estul Europei pentru Imperiul habsburgic, 1720-1918" este relevată în studiul lui *Harald Heppner* . Autorul operează o defalcare a subiectului în trei perioade: 1. 1720-1800, când are loc preluarea de catre habsburgi a respectivelor spaţii, şi o intervenţie sistematică a statului în economie prin reformele Mariei Tereza şi ale lui Iosif al II-lea; 2. 1800-1848, când intervenţionismul statului în economie scade; 3. 1848-1918, cu momentul 1867, când germanii din Ungaria îşi mută centrul de interes dinspre Viena spre Budapesta şi îşi autoasumă din raţiuni practice maghiarizarea (!), iar în plan economic se manifestă două tendinţe opuse: pe de o parte statul se retrage pentru a face loc liberalilor, pe de altă parte se manifestă o presiune fiscală crescândă. În pofida eforturilor sale după 1867, Ungaria rămâne "jumătatea agrară a imperiului" (p.96).

Alte două lucrări sunt consacrate metodelor de lucru. *Günter Schödl* vorbeşte despre "Amintire şi analiză. Observaţii metodologice asupra istoriografiei sud-esteuropene". Punctul de plecare al studiului îl constituie "cearta istoricilor" (Historikerstreit) din RFG din vara lui 1986, cu privire la modul de înţelegere a trecutului german. Atitudinea de până atunci a istoriografiei vestgermane "de a califica orice aplecare asupra istoriei germanilor din sudestul Europei ca superfluă, dacă nu chiar ca o nostalgie "landsmannschaftlich" (trad. aprox. conaţională) sau chiar ca revizionism al politicii răsăritene" (p.102) a avut consecinţe negative asupra cercetării germanilor din afara graniţelor statelor germane. Schödl face deosebire între conceptele de "amintire", "narratio" şi "istorie", şi exemplifică legătura dintre conştiinţa istorică şi identitatea etnică la şvabii dunăreni şi la saşii transilvăneni. *Gerhard Seewann* îşi îndreaptă atenţia asupra "Metodelor istoriei contemporane". Dacă extensia acesteia variază în cadrul diferitelor istoriografii

("histoire contemporaine" începe la francezi în 1789, "contemporary history" la englezi în 1832, "Zeitgeschichte" germană la 1917 / 1918, "current history" la americani în 1945, p.115), rămâne o dificultate comună în abordarea istorică, şi anume, capacitatea de a desprinde esenţialul din procesualitatea derulării fenomenelor.

Secţiunea a II-a a volumului întâi se constituie sub titlul de "Studii regionale într-o privire de ansamblu". *Ernst Wagner* realizează o utilă minisinteză asupra "Saşilor transilvăneni din Evul Mediu până în timpul habsburgilor". Specifică însă că se referă doar la grupele iniţiale de colonişti, care au format ulterior Universitas Saxonum in Transsilvania, excluzând alte grupe (precum nobili şi preoţi individuali în Evul Mediu; cei care extrăgeau şi transportau cu plutele sarea din ocnele de la Dej, Sic, Cojocna, Turda; Zipser; locuitorii oraşelor miniere din zona Rodnei; fierarii din Rimetea). Wagner atinge mai multe puncte în lucrarea sa: originea germanilor, timpul venirii în Ardeal, numărul iniţial, calea de penetrare, numele lor, aşezarea şi dotarea cu privilegii, structuri sociale, evoluţia politică a Transilvaniei.

Binevenite sinteze ale unor grupe de germani aşezate în estul Europei (saşi, Zipser, germani din Ungaria, Bucovina şi de la Marea Neagră) oferă şi următoarele studii. *Jörg K. Hoensch* se ocupă de germanii "Zipser", de la primele atestări documentare şi menţionarea privilegiilor lor în "Zipser Willkür" (1370), la constituirea acelei "Universitas Saxonum de Scepus", trecând prin perioada Reformei şi Contrareformei, apoi de-a lungul secolului 19 - când o bună parte a "Zipser"-ilor emigrează în Ungaria sau se maghiarizează, ajungând în fine la veacul în curs cu perioada interbelică de atribuire a teritoriului Republicii Cehoslovace, derularea evenimentelor încheindu-se în anul 1945. *Ingomar Senz* tratează "Teritoriile de colonizare a germanilor în regatul Ungariei în sec. 18-19". În secolul luminismului, colonizarea germană se defăşoară sub trei împăraţi habsburgi: Carol VI al Germaniei (sau Carol III al Ungariei), Maria Tereza, Iosif II. Evoluţia germanilor din Ungaria este surprinsă apoi în sec. 19, prin două tendinţe opuse: aceea de asimilare şi aceea de trezire a conştiinţei politice germane. Lucrarea lui *Emanuel Turczynski* , "Aşezări germane la marginea estică a Carpaţilor. Bucovina şi Galiţia", aduce în prim plan colonizarea şi dezvoltarea istorică a germanilor din acest spaţiu. În Evul Mediu contribuţia germanilor la formarea oraşelor este determinantă (Cracovia - 1257, Liov - circa 1300, Moldova: Baia, Siret, Suceava, Târgu Neamţ, Roman, Cotnari). Este subliniată şi argumentată influenţa germanilor asupra vieţii culturale din această zonă multietnică, şi în special importanţa supraregională a Cernăuţiului ca centru cultural de limbă germană în sud-estul şi centrul Europei (p.190), după înfiinţarea la 1875 a Universităţii de aici cu limbă de predare predominant germană. În fine, *Alfred Eisenfeld* abordează problema "Germanilor de la Marea Neagră". Regiunea "Noii Rusii" (cu oraşele Taganrog, Kerc şi Jenikale) este populată cu colonişti de stat austrieci după preluarea teritoriului de către Rusia în urma păcilor de la Kuciuk-

Kainargi (1774) şi Iaşi (1792). Prin colonizări succesive (1785, 1789, 1790, 1810), numărul total al germanilor colonizaţi în oraşele "Noii Rusii" atinge în prima jumătate a sec. 19 10 mii de familii cu circa 55 mii de persoane. În Dobrogea colonizările germane se desfăşoară în trei valuri. De anii 1841-1842 se leagă viaţa legendară a eroului fondator Adam Kühn, care născut la 1809 la Posen, se stabileşte în Dobrogea, are 11 copii, 50 nepoţi, 250 strănepoţi, murind la 93 de ani şi devenind un simbol al colonistului german întemeietor. Al doilea val are loc în 1873-1878, cu germani veniţi din Basarabia, iar al treilea val în anii 1878-1893, după ce Dobrogea revine României. Spre deosebire de Basarabia şi "Noua Rusie", în Dobrogea nici una dintre colonii nu va fi curat germană. Excursul autorului tratează în continuare situaţia istorică a germanilor de la Marea Neagră în sec. 20, precum şi felul în care s-a ajuns la desfiinţarea grupei acestora în timpul celui de-al doilea război mondial. Astăzi în CSI mai sunt răspândite cam 2 milioane de germani, din care 37.849 persoane în republica Ucraina. (p.210)

Secţiunea a III-a a volumului se intitulează "Regiune şi naţiune.Germanii ca minoritate în sud-estul Europei după 1918", şi, după cum reiese deja din titlu, este dedicată perioadei contemporane. *Günter Schödl* abordează "Regionalismul din perspectivă sud-est europeană", definind fenomenul ca "voinţă de autoafirmare a unei regiuni", respectiv a unei minorităţi (p.213), şi surprinzând caracteristicile politicii regionale germane din sud-estul continentului. *Gerhard Seewann* se apleacă asupra "Germanilor din Ungaria după 1918", într-o lucrare mai degrabă pozitivistă. După primul război mondial Ungaria pierde 71% din teritoriu şi 60% din populaţie (dintre care cca 3,5 milioane maghiari). De aceea, spune Sewann, "de la încheierea tratatului de pace de la Trianon până la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, societatea maghiară n-a ostenit niciodată să se opună acestui tratat din motive naţionale cu al ei 'nem, nem, soha' " (p.219). Această atmosferă otrăveşte crescând relaţiile statului maghiar cu minorităţile sale naţionale, şi favorizează asimilarea acestora. În 1920 existau în Ungaria 551.211 germani (7% din populaţie), din care 56% ţărani şi agricultori. După 1931 Jakob Bleyers deschide prima fază de dezvoltare a conştiinţei naţionale germane din Ungaria. Anii celui de-al doilea război, colectivizarea, industrializarea duc la mărunţirea comunităţilor germane. Astăzi există în Ungaria un sfert de milion de germani, care trăiesc în 400 localităţi din 13 comitate, şi suferă un avansat proces de asimilare lingvistică (în 1980 numai al zecelea copil german din Ungaria mai vorbea limba germană) (p.228).

Următoarele trei studii se adresează spaţiului românesc. *Cornelius Zach* se referă la "Minorităţi şi majoritate în regiunea Transilvaniei (1920-1930)". Datele generale sunt cunoscute: Vechiul Regat avusese o populaţie unitară de 97,5% români, în timp ce după 1918 România Mare avea abia 71,9% români, pe când o treime din totalul populaţiei era formată din minoritari (7,9% maghiari, 4,1% germani). Centralismului românesc promovat de la Bucureşti i se opuneau

Transilvania şi Banatul ca minorităţi provinciale, care conţineau concomitent şi însemnate minorităţi etnice. Zach subliniază un aspect relativ neabordat (nici în literatura germană), anume regionalismul transilvan al *românilor* ardeleni în perioada interbelică, şi chiar până azi.. Acest regionalism exprimă frustrările şi nemulţumirile provocate de "marginalizarea" provinciei de către capitală. "Până la cel de-al doilea război mondial, Transilvania a rămas o ţară anexată, şi nu integrată." (p.248)

Poate studiile cele mai încărcate de "suspans" şi de interes pentru lectorul român sunt cele ale lui Walter König şi Anton Sterbling, care încheie volumul I.

Walter König consacră aproape 50 de pagini (este cel mai lung studiu al acestei culegeri) singurei sinteze, pe care am întâlnit-o până acum în bibliografie, dedicate "Germanilor din România după 1918". Urmând firul cronologic al evenimentelor, autorul se adânceşte pe parcurs în tratatrea în amănunt a unor aspecte particulare. Astfel, lucrarea se divide în mai multe subcapitole: o succintă introducere - "Grupele şi zonele de colonizare", "Trecerea la România" (a zonelor locuite de germani), "Perioada interbelică", "Al doilea război mondial", "Situaţia germanilor din România după 1944", "Îngrijorări şi probleme ale germanilor la sfârşitul anilor '80", "Epilog, toamna 1995: Situaţia după 'revoluţie' ", "Incertitudinea perioadei de tranziţie", "Situaţia politică şi juridică", "Situaţia economică", "Situaţia culturală". Dincolo de conturarea cadrului evenimenţial pozitivist al istoriei României postbelice, autorul se ocupă în fiecare segment temporal mai mic de afirmarea şi contribuţia germanilor în plan cultural, bisericesc, şcolar, politic, economic. Datele oferite sunt numeroase, compacte, atât sub raport statistic, cât şi calitativ. Este atinsă de asemenea chestiunea emigrării cvasitotale în Germania, dar şi iniţiativele actuale de salvare a patrimoniului cultural al germanilor. Sunt amintite acţiunile guvernelor române postdecembriste şi ale Forumului Democrat German; ajutorul financiar de 120 milioane DM oferit de Germania în decursul anilor 1989-1995 (p.285); organizarea bisericii evanghelice săseşti şi a celei romano-catolice şvăbeşti în "biserici de diaspora", cu preoţi itineranţi şi dispuşi să acorde asistenţă socială şi confesională şi altor etnii: ţiganii în Ardeal, maghiarii în Banat; învăţământul cu predare în limba germană, care nu mai cuprinde şcoli *ale* minorităţii germane, căci în sânul lor puţinii elevi germani au devenit minoritari, ci "şcoli *în limba* minorităţii germane" (p.292). Evoluţia tradiţională a vieţii comunitare germane în Transilvania s-a încheiat, depăşind acel "point of no return", iar prezenţa germană în România va putea fi înfăptuită de acum înainte numai cu ajutorul forurilor din Germania, dacă şi de partea românească această prezenţă va fi dorită (p.295).

Anton Sterbling publică o lucrare despre "Dezvoltarea conflictelor şi a relaţiilor etnice în România în sec.20". Interesant ca temă de cercetare, studiul reprezintă însă abia o schiţă, un schelet pe care s-ar putea construi ulterior o abordare mai extinsă. Structurată pe subcapitole, lucrarea dezvoltă lapidar:

"Componența etnică a populației României; 1918-1995", "Condiții-cadru și factori generali ai dezvoltării relațiilor și conflictelor etnice", "Despre perioada interbelică", "Perioada postbelică", "Date actuale și perspective de dezvoltare". Trebuie menționat totuși că bibliografia utilizată de ultimii doi autori cuprinde exclusiv opere germane sau, relativ puține, opere traduse în limba germană ale unor autori maghiari sau români. Dacă în acest sens studiului aparținând lui Walter König, prin subiectul ales, i se pot aduce scuze, în cazul lucrării lui Anton Sterbling ni se par imperios necesare completări și întregiri bibliografice din scrieri românești și ale altor minorități trăitoare în România.

Al doilea volum de studii, ce include secțiunea a IV-a, "Izvoare și domenii de cercetare", după cum rezultă dintr-o parcurgere a cuprinsului său, se orientează spre epoci mai îndepărtate de momentul actual. Aria temporală abordată cu predilecție o reprezintă Evul Mediu, studiile demonstrând utilizarea unui întins registru de științe auxiliare ale istoriei.

Gertrud Thoma se referă la "Aspectele economico-istorice ale colonizării bavareze sudestice în Evul mediu". Prin inițiatorii ei, principi și mănăstiri, colonizarea bavareză (sec.8-13, până chiar în sec.14-15) are un caracter politico-militar, dar și bisericesc, implicând în egală măsură coloniști franci, germani, dar și coloniști slavi. Accentul lucrării cade pe aspectele economice, legate de posesiunile stăpânilor de moșii bavarezi în sud-est, producția și veniturile agricole, exploatarea resurselor subterane, comerț, piețe, vămi.

Krista Zach analizează "Tradiții, izvoare și istoriografie. Despre istoria germanilor din Europa central-estică și sud-estică până în epoca modernă timpurie". După o generală trecere în revistă a tradițiilor istorice, a amintirilor transpuse în scris și a perceperii istoriei din antichitate până în perioada medievală, autoarea abordează modul de valorificare a surselor și receptarea lor. Se oprește cu insistență asupra izvoarelor și tradițiilor istorice ale zonei enunțate în titlu, acordând o atenție specială miturilor și legendelor de întemeiere care "înlocuiesc" izvoarele istorice. Căutând tradițiile istorice ale germanilor din sud-estul european medieval, cercetătoarea ajunge la concluzia că variantele legendare de origine se dezvoltă progresiv în sec.15-18 spre un fel de "stereotipe ale imigrării germanilor în Ungaria și mai ales în Transilvania" (p.76).

În studiul său "Însemnătatea ordinelor în istoria sud-est europeană a Evului Mediu", *Harald Zimmermann* atinge un subiect inedit, referindu-se la contribuția comunităților monastice la colonizarea germană. În Ungaria regelui Ștefan cel Sfânt nobilii unguri și acei "hospites" germani înființează 12 mănăstiri. În sec.12 cistercienii devin în Ungaria "un ordin tipic de colonizare" (p.94). Colonizatori din sânul acestui ordin au fondat în Transilvania numeroase localități (Cisnădioara, Criț, Meșendorf, Cloașterf). De asemenea, se pare că bazele ordinului dominicanilor ar fi fost puse tocmai în Ungaria secolului 13, de unde apoi s-a răspândit în restul Europei.

Adám T. Szabó realizează o bine documentată lucrare de lingvistică asupra "Relaţiilor economice în oglinda toponimelor: etimone în 'germană' în sec.13-15". Autorul ilustrează prin câteva exemple de toponime derivate din etnonimele "tóth", "németi", "szász", modul în care elemente din fondul "althochdeutsch" (vechea germană cultă) au fost preluate în toponimia ungară şi transilvană.

Konrad Gündisch (" 'Saxones' în mineritul din Transilvania, Bosnia şi Serbia") aruncă o privire asupra aşezărilor, activităţii desfăşurate şi a reglementărilor juridice privindu-i pe minerii "Saxones" în regiunile amintite în titlul lucrării. În special pe baza izvoarelor de drept, autorul ajunge la concluzia că din statutul juridic al acestor mineri rezultă că numele de "saşi" (Saxones, Sasi) în documente nu se referă la originea şi apartenenţa lor etnică, ci la meseria şi la starea purtătorilor săi. Numele îi caracteriza cu precădere, dar nu exclusiv pe germanii liberi din acest spaţiu (p.132).

Alte două studii se ocupă de germanii Slovaciei. Un caracter mai general are lucrarea lui *Ilpo Tapani Piirainen* intitulată "Coloniştii germani şi legile de limbă germană în dezvoltarea economică a Slovaciei", unde cititorul neavizat dobândeşte cunoştinţe de bază asupra geografiei istorice slovace, în paralel cu date ce relevă rolul coloniştilor germani în evoluţia acestei ţări. *Maria Papsonova* se concentrează asupra "Dreptului german în Slovacia medievală în sec.15-18", redând într-o anexă 13 documente din zona Zips a Slovaciei, inclusiv fragmente din cele 95 de articole ale reglementării denumite "Zipser Willkür" (1370).

Ultimele studii ale volumului II prezintă abordări de alt gen. *Ute Monika Schwob* ("Textul tipărit ca mediu de transmitere a culturii între Imperiul german premodern şi germanii din sud-estul Europei") tratează relaţiile dintre Nürnberg şi Transilvania. Legăturile se stabilesc pe mai multe planuri: pe cel religios - între adepţii luteranismului, pe cel al apartenenţei lingvistice germane, şi în cadrul aceloraşi Stări sociale (între negustori, nobili, clerici). O relativ intensă circulaţie a textului scris dinspre Nürnberg este atestată de opera unor cărturari, precum Johannes Honterus, sau posesori de biblioteci, cum ar fi Franz Salicäus, Valentin Wagner (sec.16).

Hans Meschendörfer aduce o convingătoare pledoarie în favoarea "Relatărilor de călătorie în special despre Transilvania în sec.18 şi 19, şi importanţa lor ca izvor istoric, cu o anexă despre relatările de călătorie din toată lumea realizate de către autori transilvani". Meschendörfer susţine cauza includerii literaturii de călătorie în rândul izvoarelor istorice, făcând un excurs teoretic în domeniu. În comparaţie cu alte ţări (Elveţia, Italia, Anglia), despre ţările Europei sud-estice există relativ puţine relatări, şi aceasta deorece zona este de un interes "turistic" mai scăzut, datorită incomodităţii şi pericolelor călătoriei, dar şi din pricina groazei faţă de turci la finele sec.15. Autorul propune o adevărată metodologie de sintetizare şi prelucrare critică şi tematică a subiectului, redând de asemenea în ordinea apariţiei cronologice: o bibliografie şi scurte biografii ale autorilor de relatări de călătorie referitoare la sud-estul Europei; precum şi invers bibliografia autorilor transilvani de note de călătorie din toată lumea.

Încheie volumul II studiul lui *Zoran Ziletic* ("Istoria şvabilor dunăreni din Voivodina. Despre reprezentarea acesteia în Serbia şi Germania"). Tema delicată a istoriei şvabilor dunăreni nu este în Serbia "eliberată de ideologie" nici în zilele noastre, ci este tratată partinic în funcţie de strategia şi tactica partidului aflat la guvernare (p.223). Antecedentele acestei false reprezentări se găsesc în perioada ulterioară ultimului război mondial, când istoria şvabilor, ca "duşmani ai poporului" iugoslav, a fost repartizată departamentului de studiu al mişcării muncitoreşti şi al PCY şi celui de istorie militară, care se ocupa cu războiul de partizani. Lucrarea lui Ziletic se transformă într-un apel dramatic la obiectivitatea scrierii istoriei, la nediscriminare etnică prin atribuirea unei vini colective. Din perspectiva cititorului român, comparaţia inevitabilă cu reprezentarea saşilor în cadrul istoriei României ne oferă un sentiment de uşurare, că istoriografia noastră a ştiut a se feri de abuzuri grosolane precum cele semnalate de Ziletic în Serbia.

Totalizând un număr de 26 de studii, cu hărţile aferente acolo unde se cere, cu indici de persoane şi liste ale autorilor la finele fiecărui volum în parte, cele aproape 575 de pagini ale culegerii de faţă reprezintă un tur de forţă şi de capacitate, până acum cea mai completă imagine asupra germanilor din centrul, estul şi sud-estul continentului. Desigur, o culegere de studii atrage după sine slăbiciuni generate de inegalitatea lucrărilor, de unele suprapuneri tematice sau de lipsa de unitate a unei viziuni finale. Avantajele ei însă se referă la o cuprindere cât mai exhaustivă, şi uneori adâncită în detalii a subiectelor şi metodelor abordate. Ca şi în cazul altor apariţii germane de istorie, trebuie să subliniem încă o dată disciplina şi seriozitatea organizării materialului cercetat, forţa ilustrativă a ediţiei coordonate de Gerhard Grimm şi Krista Zach. Prin puterea exemplului, cititorului român nu-i poate scăpa îndemnul la realizarea unei opere cât mai cuprinzătoare şi atât de necesare asupra românilor de pretutindeni.

Ela Cosma

Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867

Abteilung I: Die Ministerien des Revolutionjahres 1848. Band I: 20. März 1848 - 21 November 1848, bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kletečka; ÖBU Pädagogischer Verlag, Wien, 1996, LXVIII şi 732 p.

Am semnalat în mai multe numere ale acestei publicaţii aproape toate cele 8 volume ale seriei a VI-a a *Protocoalelor consiliilor ministeriale austriece ale principelui Rainer* (14 II 1861 - 26 VI 1865) şi Mensdorff (26 VI - 27 VII 1865) pe care, cu multă bucurie, le-am primit de la Viena, între anii 1977-1994, ca exemplare de recenzie. Alte 4 volume au apărut între 1975-1987 în seria a III-a a acestei importante colecţii, cuprinzând ministerul Baul-Schauenstein (11 IV 1852

- 17 V 1859), pregătite şi prefaţate toate patru de reputata cercetătoare Waltraud Heindl. La rândul lor, primele două volume ale colecţiei, cuprinzând ministerul Belcredi (27 VII 1865 - 7 II 1867) au văzut lumina tiparului încă în 1971 şi 1973, sub redacţia lui Horst Brettner-Messler. Amintim, în fine, volumul introductiv din 1970, care cuprinde prezentarea analitică a lui Helmut Rumpler a autorităţilor superioare austriece şi criteriile metodologice de publicare a documentelor, o introducere a lui Friedrich Engel-Ianosi şi tabelele structurii ministerelor austriece între 1848-1867, pregătite de Waltraud Heindl.

După toate aceste 15 volume cu care Institutul austriac de studii ale Europei de est şi sud-est de la Viena se poate mândri, iată-ne acum în plăcuta situaţie de a prezenta volumul I al seriei I a acestui monumental corpus documentar, volum care cuprinde cele 5 ministere ale revoluţiei paşoptiste: Kolowrat (20 III - 18 IV 1848), Ficquelmont (18 IV - 7 V 1848), Pillersdorf (8 V - 8 VII 1848), Doblhoff (8 VII - 18 VII 1848) şi Wessenberg (18 VII - 21 X 1848). Volumul este pregătit şi prefaţat de Thomas Kletečka şi are un cuvânt înainte de Waltraud Heindl.

La fel ca şi tomurile precedente, cele 127 protocoale ministeriale care se dau publicităţii în acest volum, sunt însoţite de o bogată bibliografie, o listă a prescurtărilor, un glosar, o listă a structurii ministerelor în cauză, o enumerare cronologică a şedinţelor consiliilor ministeriale din această perioadă şi obişnuitul indice de persoane, localităţi şi materii.

Este foarte greu de rezumat toate marile probleme care s-au discutat şi decis în consiliile miniştrilor austrieci de la instituirea acestui organism, în primele zile după izbucnirea revoluţiei şi până la 21 noiembrie 1848, când, după înfrângerea insurecţiei vieneze din octombrie, se instaurează guvernul Schwarzenberg. Gama acestor probleme de o extremă importanţă şi varietate, date fiind mutaţiile fundamentale pe care le aduce revoluţia, este schiţată de redactorul volumului în prefaţa acestuia. Cum era de aşteptat, autorul se opreşte mai întâi asupra constituirii noului şi celui mai important for al puterii executive: consiliul ministerial, pus „între coroană şi revoluţie", organism pe care unii îl văd ca un instrument în mâinile împăratului, iar alţii ca un for politic independent al imperiului. Rând pe rând urmează apoi prezentarea problemelor constituirii Consiliului de siguranţă a statului, a situaţiei sale financiare, problemele revoluţiei din Galiţia, din Boemia, din Ungaria, din Italia, din Germania, cu toate multiplele lor incidenţe.

Transilvania apare ca punct aparte al ordinii de zi numai în două consilii ministeriale: cele din 1 şi 5 iunie 1848, prezidate ambele de Franz Pillersdorf.

În cel dintâi se discută, între foarte multe altele, petiţia românilor transilvăneni, datată Blaj 17 mai, în care aceştia - rezumă Pillersdorf - îşi exprimă credinţa faţă de împărat, dau glas dorinţei arzătoare pentru menţinerea autonomiei istorice a Transilvaniei faţă de Ungaria şi formulează o serie de revendicări în favoarea naţiunii lor. Miniştrii Kraus, Baumgartner şi Latour sunt delegaţi să facă cunoscută împăratului importanţa acestui demers al majorităţii populaţiei Transilvaniei, convergent poziţiei politice a naţiunii săseşti. În stilul lapidar al acestui

gen de acte, protocolul afirmă că statornicirea unor raporturi mai strânse între provinciile germane şi naţiunile română şi săsească din Transilvania ar fi în interesul integrităţii imperiului. Mai mult decât atât, românii transilvăneni ar putea forma, eventual, nucleul la care să fie alipite, sub înalta protecţie a Austriei, cele două Principate româneşti dunărene.

Consiliul ministerial din 5 iunie este cel în care, iarăşi printre multe altele, se discută problema uniunii Transilvaniei cu Ungaria, care, aşa cum se ştie, a fost aprobată şi sancţionată de împărat. Ceea ce aduce nou protocolul acestei şedinţe este exprimarea foarte clară a reticenţelor şi temerilor miniştrilor austrieci faţă de înglobarea la Ungaria, fără nici un fel de condiţii, a unui teritoriu cu o populaţie de peste 2 milioane locuitori, cu importante resurse financiare şi militare, cu o poziţie strategică crucială în această zonă. Se fac şi aici foarte interesante aprecieri asupra românilor.

În ansamblul său, volumul constituie nu numai o sursă documentară de cea mai mare importanţă, chiar indispensabilă pentru cunoaşterea istoriei revoluţiei de la 1848, dar şi un model de acribie ştiinţifică.

SIMION RETEGAN

***Urkunden-Regesten aus dem archiv der stadt Bistritz in Siebenburgen.* Begründet von Albert Berger. Mit Ioan Dordea, Ioan Drăgan und Konrad G.Gündisch.Hrsg. von Ernst Wagner. III. Band (1571-1585) ; Köln, Weimar, Wien: "Böhlau Verlag", 1995, 600p. ("Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens", Bd.11/III).**

În peisajul istoriografiei româneşti, ediţiile de documente, apariţii rare, mai ales pentru perioada medievală, reprezintă o necesitate, de aceea , orice contribuţie în acestă direcţie este foarte bine venită.

După aproape 10 ani de la apariţia primelor două volume din seria de regeste ale documentelor privind istoria oraşului Bistriţa, iniţiată de Albert Berger (1864-1936), asistăm la apariţia celui de-al treilea volum, datorat unui colectiv constituit în anul 1991. Volumul III cuprinde un număr de 1849 de regeste (numerotate de la 3 616 la 5 464), pentru documente din anii 1571-1585, păstrate la Arhivele Naţionale, direcţia judeţeană Cluj.

Cei 15 ani pe care îi acoperă documentele regestate marchează o perioadă în care informaţia abundă, atingând aspecte politice, economice, sociale şi culturale ale vieţii din NE Transilvaniei. O excepţie o reprezintă anii 1573-1574, în care documentele sunt mai puţine, fapt determinat de mai multe motive: luptele noului

principe Ştefan Báthory împotriva pretendentului Kaspar Békes, sprijinit de Habsburgi, izbucnirea ciumei la Sibiu în aprilie 1573 şi răspândirea ei în anul următor, ceea ce a provocat nelinişte şi groază.

În ceea ce priveşte limba documentelor constatăm că latina (limba intelectualilor şi a justiţiei) rămâne pe primul loc, fiind urmată de germană (limba negustorilor din E şi SE Europei), utilizată de saşii din oraşele, târgurile şi satele din comitate şi de pe Pământul regesc, după Reformă, apoi de maghiară tot mai des utilizată spre sfârşitul secolului. Până în anul 1585, în arhiva oraşului Bistriţa se păstrează numai 3 documente slavo-chirilice, provenite din cancelaria domnească a Moldovei.

Cea mai mare parte a documentelor acestei perioade sunt emise de Ştefan Báthory, ca voievod al Transilvaniei şi apoi principe (1571-1586), care după alegerea sa ca rege al Poloniei, a fost înlocuit de fratele său Cristof Báthory, ca voievod (1576-1581), urmat de Sigismund Báthory, ales principe al Transilvaniei, după moartea unchiului său (12.XII.1586). La pagina XII este prezentat,în procente, cuantumul emitenţilor: rege, principe, voievod; funcţionari, nobili; comitat; universitatea săsească; districtul Bistriţei; Moldova; diverşi.

126 dintre regestele cuprinse în acest volum au fost făcute de arhivari anteriori, în special de Albert Berger. Ele au fost preluate " ad litteram" de actualul colectiv. Trebuie reţinut că A.Berger a prelucrat pentru tot intervalul 1571-1580 un fişier de regeste, care, din păcate, s-a pierdut după moartea lui, din cauza vicisitudinilor provocate de al doilea război mondial.

Volumul este completat de un *indice* toponimic, un *indice* onomastic, un *indice* al emitenţilor , şi în sfîrşit, un *indice* de materii (pentru cele mai importante cuvinte), ceea ce uşurează extrem utilizarea informaţiei , transformându-l într-un real instrument de lucru.

Nu în ultimul rând, trebuie remarcat profesionalismul autorilor, care conferă lucrării acea calitate, ce se regăseşte atât de greu, în unele "producţii" istoriografice ale ultimilor ani.

Lidia Gross

ALESSANDRO BARBERO, CHIARA FRUGONI, *Dizionario del medioevo,* Gius. Laterza & Figli, Milano, 1994, 275 p.

Doi medievişti italieni de prestigiu, profesori la Universitatea "Tor Vergata" din Roma au editat un dicţionar medieval. Dicţionarul este conceput pentru uzul studenţilor sau în general a celor care se prepară pentru o carieră de istoric. Autorii au pornit în realizarea acestui instrument auxiliar de la realitatea că adesea este

dificil pentru un lector chiar cu lecturi de suprafață să aibă clare în accepțiunea lor precisă conceptele istoriei medievale. Dicționarul nu se vrea un simplu instrument din care cel nevoit să recurgă la el să-i extragă conținuturile sub beneficiu de moment. Acest dicționar surprinde prin scriitură, o scriitură specific italiană, elegantă şi comprehensivă, care induce după lămuririle de rigoare la un proces meditativ a cărui finalitate este încercarea de epuizare a temei sau a subiectului interesat. Departe de tentația de a-l ține în bibliotecă doar ca o carte/instrument la care apelezi cu o periodicitate de-a dreptul ruşinoasă (cel puțin este imaginea pe care o avem despre multe cărți editate în ultimul timp cărora le lipsesc referințele fundamentale), dicționarul îşi cere drepturile în fața istoricului avizat prin mesajul concret al fiecărei voci, în care a fost sublimată o cantitate imensă de informație, extrăgându-se "esențele", adică ceea ce autorii au constatat prin exercițiul didactic sau propriile lecturi că ar facilita constituirea unei coerențe mentale în jurul fiecărui subiect, urmând ca prin asociere să determine o viziune globală şi activă a cititorului interesat. Dicționarul aşa cum susțin şi autorii, este unul de cuvinte cheie, o mulțime de "Sesam deschide-te" pentru vai! tot mai puțini medievişti. Deschiderile de perspective pe care le oferă dicționarul nu servesc însă doar medievistului. În fața procesului de vulgarizare a istoriografiei contemporane prin tot felul de intruziuni şi anacronisme uzate mai ales de cei specializați în domeniile de "frontieră" ale istoriei, dicționarul încearcă să construiască o barieră pe care doar cu inteligență şi prin asimilarea conținuturilor corecte o poți dezafecta.

Dicționarul nu cedează punctului de vedere universalist şi cu un anume egoism privilegiază evul mediu occidental, incluzând voci externe spațiului civilizației occidentale doar atunci când servesc la clarificarea fenomenelor îndelung studiate. Departe de a acuza această poziție o apreciem. Ea nu reflectă decât conştiința Europei occidentale şi bunul simț al autorilor care nu au dorit să trateze decât termeni pe care i-au uzat şi explicitat de-a lungul carierei lor universitare.

Între prima voce, **abaco** şi ultima, **vulgata** se desfăşoară în stilul clasic atât de rar astăzi o trecere în revistă a conceptelor de forță ale evului mediu occidental, solid argumentate, incluzând de cele mai multe ori pluralitatea opiniilor, cu soluțiile autorilor acolo unde ei au considerat că le pot oferi. Pentru lectorul român care are lecturi asupra evului mediu occidental în genere foarte reduse (excepție fac traducerile din ultimul timp mai ales ale şcolii medievistice franceze, care însă deseori sunt utilizate în mod impropriu mărind haosul din cuprinderea de către studenți a evului mediu), dicționarul serveşte cu succes la clarificarea şi identificarea noțiunilor insuficient argumentate în discursul istoric românesc (rareori cu aplecare spre universalul care nu cuprinde doar Ungaria, Polonia sau Imperiul otoman). Sigur că autorii au încercat să epuizeze patrimoniul lexical de bază necesar înțelegerii evului mediu occidental, dar şi-au manifestat preferința pentru unele din direcțiile de cercetare proprii care înseamnă instituțiile evului mediu

occidental, religia medievală, arhitectura medievală, ştiinţele auxiliare. Mai puţin reprezentaţi sunt termenii cu relevanţă economică atât de privilegiaţi până acum câtva timp. Este un semn al noii direcţii din istoriografia occidentală (pe care istoriografia italiană nu a neglijat-o niciodată) care în noua perspectivă totalizatoare (antropologică?) încearcă să surprindă esenţele comunităţii umane medievale europene în ceea ce are ea mai solid şi esenţial, instituţiile. Şi cum orice roman este şi puţin "curialist", problema Bisericii Romane, a Sfântului Scaun, a ereziilor şi schismelor este copios tratată. Pentru noi e bine; atât de multă ceaţă este la noi privitor la acest subiect încât o astfel de tratare era binevenită.

Credem că traducerea imediată în limba română a dicţionarului ar fi utilă mai ales că ar reduce câte ceva din monolingvismul traducerilor atât de dezorganizat făcute (nu în sensul fidelităţii traducerii, ci a lipsei de coordonare şi a unui program editorial tematic) . Medievistica românească suferă din pricina inadaptării la medievistica de calitate europeană (nu oricine tratează imaginarul şi mentalităţile de secol XVI ? este bun medievist), situaţie care ar putea fi îmbunătăţită prin referinţe de acest gen, care nu trădează compilaţia (recente dicţionare enciclopedice româneşti), ci sinteza şi creativitatea. Egoismul occidental de care pot fi acuzaţi autorii dicţionarului nu face decât să certifice încă o dată coerenţa comunităţii europene medievale care şi-a fost autosuficientă şi are încă imaginea clară a comuniunii de destin.

Şerban Turcuş

SAMUIL MICU, *Istoria românilor*, ediţie princeps după manuscris de Ioan Chindriş, I-II, Bucureşti, 1995

Opera Şcolii Ardelene constituie un tezaur al creaţiei istoriografice româneşti deficitar la capitolul valorificării editoriale,respectiv la acela al recepţionării de către public. Situată la hotarul dintre faimă şi ignorare,marea mişcare de idei,care a activat din Ardeal mecanismul formării naţiunii române moderne,continuă să suscite curiozitatea publică,rămasă prea frecvent fără răspuns din partea istoricilor. Nici un răstimp de creaţie românesc nu are un număr atât de mare de opere scrise şi netipărite,sau tipărite şi uitate în vechile lor ediţii,aşa cum se întâmplă cu patrimoniul Şcolii Ardelene. Faptul este notoriu,a suscitat discuţii,şi el se datoreşte marii exigenţe pe care valorificarea editorială a Şcolii o reclamă din partea îngrijitorilor de ediţii. Pregătirea acestora trebuie să fie complexă,caracterizată de o mişcare fluentă în aria interdisciplinară,între istorie,filologie,filosofie şi istorie literară. Privite retrospectiv, cel puţin în ultima jumătate de secol,apariţiile editoriale din Şcoala Ardeleană au fost în cele mai multe cazuri culegeri antologice şi în

foarte puţine cazuri ediţii complete. Dealtminteri, în întreaga istorie a recepţionării Şcolii Ardelene, ediţiile integrale au fost rare şi au constituit evenimente memorabile.

Editarea lucrării lui Samuil Micu, *Istoria şi lucrurile şi întâmplările românilor* este un asemenea eveniment,în seria de "istorii ale românilor",de sinteze istoriografice naţionale,cu care şi-a onorat cariera fiecare dintre cei patru corifei ai Şcolii Ardelene : Samuil Micu,Gheorghe Şincai,Petru Maior şi Ioan Budai-Deleanu. După afirmaţia autorului ediţiei, *Istoria* lui Samui Micu este "prima scrisă dintre toate şi cea mai puţin fortunată dintre ele",întrucât vede lumina tiparului la aproape două secole după ce a fost alcătuită. Totuşi,odată cu editarea ei, în acest moment toate marile sinteze de istorie ale autorilor amintiţi sunt la îndemâna publicului cititor,oferind imaginea globală, cu posibilitatea de analiză comparativă, asupra istoriografiei Şcolii Ardelene.

Ca un fapt divers înaintea aprecierii ediţiei,se poate evoca destinul bizar al tentativelor de editare a operei Şcolii Ardelene,mai exact a operei istorice. Se ştie că numai Petru Maior a reuşit să-şi publice sinteza de istorie,la 1812. *Hronica românilor* a lui Şincai şi *Istoria* lui Samuil Micu au rămas în manuscris,la îndemâna şi judecata generaţiilor care au urmat. De prin 1835,în jurul acestor manuscrise s-a purtat un adevărat " război al editorilor",generat de veleităţi şi alimentat până astăzi de lipsă de voinţă amestecată cu competenţă limitată. Regretatul Iosif Pervain a analizat într-un studiu memorabil aspectele de o stupefiantă imoralitate din acest război cultural,în care nimeni nu era pregătit suficient să facă faţă uriaşului efort de editare şi ca atare toţi se năzuiau să devină imposibile încercările celorlalţi. Declarate "de importanţă naţională", "strategice",aceste manuscrise cu miză uriaşă au devenit obiectul unor incredibile sabotaje reciproce. Este motivul real şi adevărat al enormei întârzieri cu care aceste opere capitale pentru trecutul nostru naţional şi-au găsit împlinirea prin tipar. Celebrul "blestem al Şcolii Ardelene",de care vorbea istoricul Giorgie Pascu în 1921,nu are nimic paranormal,ci este consecinţa acestei dureroase rivalităţi.

Aşa se explică şi faptul că una dintre operele de căpătâi ale iluminismului românesc, *Istoria* lui Samuil Micu, a apărut în urmă cu abia doi ani, prin efortul lui Ioan Chindriş, care a îngrijit ediţia. Domnia sa deplânge în *Cuvântul înainte* această întârziere enormă. Se dovedeşte însă suficient de inspirat să convertească acest handicap într-un avantaj semnificativ.Ioan Chindriş este conştient că textul de la 1801-1802 al lui Samuil Micu,el singur,este o lectură vetustă,aproape de neînţeles pentru cititorul epocii informaţionale de la sfârşitul secolului al XX-lea. De aceea,a recurs la o modalitate de apropiere care anihilează aceată prăpastie. Cele patru volume originale,concepute ca o sinteză armonioasă vizând cele trei Ţări româneşti istorice,plus un volum de istoria culturii,sunt secondate de un aparat de note care egalează sau depăşesc dimensiunile textului în sine. Aceste note însoţesc într-o modalitate simplă, pas cu pas,capitol cu capitol şi pagină cu pagină, naraţiunea şi documentaţia lui Samuil Micu, explicându-le, completându-le,

aducându-le la zi. Se pare că avem de-a face cu cel mai amplu aparat de note istorice care s-a practicat vreodată în editarea textelor vechi româneşti. Este practic o lectură paralelă,o a doua *Istorie* a lui Samuil Micu,unde se analizează amplu şi punctual fiecare fapt evocat sau afirmaţie făcută de vechiul autor,prin prisma concepţiei şi documentaţiei istorice de ultimă oră. Nimic nu rămâne fără o explicitare "la zi",de la evenimentele istorice la periodizări,datări şi ani,de la personaje la motivaţiile actelor acestora,de la autorii citaţi de Micu la problemele bibliologice suscitate de lucrările acestora. Acest aparat de note trădează o erudiţie excepţională (peste 800 de titluri citate punctual) şi un efort uriaş. Care sunt rezultatele acestei metodologii? Primul şi cel mai important este refacerea coloanei documentare a naraţiunii istorice a lui Micu. De la redactarea operei şi până la publicarea ei s-a acumulat un atare volum de informaţie nouă referitoare la evenimentele istorice evocate,încât era pus sub semnul întrebării însuşi rostul lecturării vechii istorii,dincolo de interesul literar sau filologic. Aparatul de note este coloana de susţinere a lecturii istoriografice a operei lui Samuil Micu, el înlătură complexul de desuetudine şi asigură perceperea actuală a textului.

A doua valenţă importantă a acestei "istorii paralele" se referă la critica bibliologică şi filologică a documentelor istorice reproduse de Samuil Micu pe parcursul amplei sale scrieri. Fiecare document în parte este urmărit în evoluţia sa "editorială",până la zi,cu precizarea surselor unde mai poate fi consultat,fie în ediţie originală,fie în traducere românească. Critica textuală a izvoarelor este ilustrată de faptul că fiecare document este comparat cu cel puţin 3-4 variante anterioare sau ulterioare datei redactării,sesizându-se diferenţele dintre ele,"variantele",lucru deosebit de important pentru activitatea istoriografului, cunoscându-se faptul că nu arareori o diferenţă mică de text schimbă înţelesul evenimentului sau ideii la care se referă. Această analiză a variantelor este de asemenea de o acribie fără precedent în exegeza Şcolii Ardelene. Rezultatul final este cel scontat : această arheologie,cu ambele ei aspecte,pune în faţa cititorului "un Samuil Micu mai aproape de sufletul contemporan",după cum doreşte autorul ediţiei,o lectură plină de savoare prin graiul bătrânesc,interesantă prin calitatea de mare experiment în istoriografia românească din pragul epocii moderne şi inteligibilă prin explicitarea,corijarea şi completarea riguroasă operată de aparatul de note. Acest demers al autorului ediţiei,prin uriaşul volum de factologie acumulat şi pus în slujba înţelegerii unei opere de referinţă din cultura noastră,se converteşte într-o contribuţie fundamentală remarcabilă. Credem că poate servi ca model de "agiornare" a vechilor noastre texte istoriografice, pe psihologia, limbajul şi înţelegerea cititorului de astăzi,dornic de explicaţii limpezi, variate şi plastic exprimate.

Se ştie că *Istoria şi lucrurile şi întâmplările românilor* a lui Samuil Micu este cea dintâi încercare de a trata la modul sintetic istoria unitară a românilor. Nicolae Iorga - subliniază autorul ediţiei - a admirat mult acest plan generos al lucrării. Ioan Chindriş nu şi-a plasat erudiţia prodigioasă în faţa textului lui Samuil

Micu,spre a-l umbri prin modernitatea unui studiu introductiv,ci s-a aşezat,modest şi plin de respect,în umbra bătrânului istoric, încercând - şi reuşind! - să-i aştearnă o cale peste prăpastia timpului,până la cititorul zilelor noastre. Sub acest raport,ediţia este cu adevărat un omagiu adus celui mai vârstnic reprezentant al Şcolii Ardelene,Samuil Micu,la împlinirea unui sfert de mileniu de la naştere.

Trăim un moment psihologic dominat de orgolii hipertrofiate şi de ambiţia "operei originale" cu orice preţ, chiar al pastişei calificate sau al verbozităţii fără conţinut. În acest concert uriaş de "cărţi originale",un gest ca al autorului ediţiei de faţă devine nu doar rar,ci *unic*. Afirmăm acest lucru cu toată răspunderea. Când modestia pare că a murit cu desăvârşire, Ioan Chindriş oferă un exemplu de modestie pilduitoare,sacrificând un volum mare de muncă şi oboseală pentru "simplul" scop de a face înţeles un text din zestrea înaintaşilor. Nu este desigur un text oarecare, ci avem de-a face cu una dintre pietrele de temelie ale spiritualităţii noastre naţionale. Publicul a recepţionat mai mult decât favorabil apariţia acestei ediţii monumentale. Ecoul a fost impresionant, cartea devenind un mare succes de librărie şi epuizându-se foarte repede. Mijloacele de masă au acordat o atenţie aparte acestei apariţii, dovadă că scopul autorului ediţiei, acela de a-l apropia pe Samuil Micu de cititorul zilelor noastre,a fost atins din plin.

Pentru toate aceste motive,între care ies în evidenţă mai ales *erudiţia,investigaţia fundamentală* şi *atitudinea morală,*consider că lucrarea realizată de Ioan Chindriş este o contribuţie pe măsura importanţei pe care opera editată o are între creaţiile de vârf ale culturii noastre premoderne.

Gelu Neamţu

VALERIU BRANIŞTE, *Scrisori din închisoare (Seghedin 1918)*, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Valeria Căliman şi Gheorghe Iancu, Editura Banatica, Reşiţa, 1996, 244 p.

Volumul editat de Valeria Căliman şi Gheorghe Iancu reuneşte 98 de documente, în marea lor majoritate inedite, în fapt scrisori expediate/primite de Valeriu Branişte în perioada detenţiei sale în închisoarea de la Seghedin 3/16 februarie - 1/14 octombrie 1918, însoţite de un scurt studiu istoric, notă asupra ediţiei, indice de nume şi indicele emitenţilor.

Studiul istoric, întocmit de Gheorghe Iancu (p. 5-15), prezintă perioada de detenţie a lui Valeriu Branişte, personalitate proeminentă a mişcării naţionale româneşti din Transilvania, redactorul ziarului românesc "Drapelul", ce apărea la Lugoj şi constituia "exponentul ideilor, opiniilor şi aspiraţiilor poporului român din Ungaria" (p. 5).

Arestat la data de 3/16 februarie 1918, el a fost acuzat că a desfăşurat "activitate de spionaj în favoarea Statului român" (p. 6), o acuzație aberantă, lipsită de orice temei.

Din acest moment, pentru Valeriu Branişte începe o lungă perioadă de detenție (până la 1/16 octombrie 1918), de fapt, pentru a doua oară, întrucât, suferise o primă privare de libertate în anii 1895-1896. Este supus, de data aceasta, la un regim mult mai sever, caracterizat astfel: "la fiecare pas trebuie să simți că eşti întemnițat şi pe mâna lor" (p. 9).

Confruntat, dintr-o dată, cu ruperea de "prezentul activ", Valeriu Branişte va scrie mult, atât "amintirile din închisoare", de fapt, memoriile lui, dar, mai ales, va alunga singurătatea şi izolarea în care se afla, cu ajutorul corespondenței. Un loc de seamă în acest dialog epistolar îl ocupă soția sa, Maria Branişte, dar şi câțiva "intruşi", ca de exemplu Jászi Oszkár (indirect), Ştefan Cicio Pop, George Pop de Băseşti etc.

Scrisorile descriu regimul de detenție, sever la început, ulterior îmbunătățit datorită intervenției unor prieteni politicieni. Subiectul "cel mai cald" al dialogului cu soția l-a constituit momentul eliberării (p. 13). Informațiile referitoare la români apar sporadic în scrisori, aceasta datorându-se, probabil, cenzurii. Totuşi, pe parcursul detenției, Valeriu Branişte devine "mai îndrăzneț", mai "contemporan cu evenimentele ce se desfăşoară în contemporaneitate" (p. 14), regretând faptul "că trebuie să stau aşa de departe de luptă" (p. 14).

În fine, eliberat la 1/16 octombrie 1918, epuizat de regimul sever al închisorii, el nu a putut participa la Adunarea de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, dar a contribuit decisiv la pregătirea ei.

Gheorghe Iancu conchide în finalul studiului că Valeriu Branişte a fost confruntat, în anul 1918, cu "situații şi evenimente care l-au purtat de la agonie la extaz" (p. 15).

Partea cea mai consistentă a volumului cuprinde corespondența şi anume scrisori primite/expediate de către Valeriu Branişte. Documentele sunt prezentate în ordine cronologică, textele în limba română fiind aşezate pe poziția întâi, iar originalele pe a doua, fiind însoțite de numele emitentului, data şi locul emiterii, precum şi de numele destinatarului. Ele provin din Biblioteca Academiei Române, Secția manuscrise; Arhivele Naționale, Direcția județeană Cluj, fondul Valeriu Branişte; Muzeul Braşovului, fond Valeriu Branişte.

Remarcăm, în mod deosebit, maniera în care a fost alcătuit volumul: seriozitate, profesionalism, ineditul documentelor puse la dispoziția cercetării istorice.

Prin urmare, în lumina celor afirmate anterior, considerăm volumul editat de Valeria Căliman şi Gheorghe Iancu, un instrument de referință, deopotrivă, pentru cititori şi cercetători.

Ottmar Traşcă

***Chiesa e mondo feudale nei secoli X-XII. Atti della dodicesima Settimana internazionale di studio, Passo della Mendola Trento, 24-28 agosto 1992. Miscellanea del Centro di studi medioevali,* vol. XIV, Vita e Pensiero, Pubblicazioni dell' Università Cattolica Sacro Cuore di Milano, 1994.**

O manifestare de excepție a medievisticii europene cu puține reverberații în spațiul medievisticii româneşti are loc de circa o jumătate de secol în cadrul generos asigurat de Università Cattolica Sacro Cuore di Milano. Este vorba de Săptămânile internaționale de studii medievale care reunesc de fiecare dată istorici de marcă aparținând diverselor istoriografii europene. Temele acestor săptămâni de studiu sunt centrate pe cercetarea evului mediu european aşa-zisul la noi "ev mediu dezvoltat", probleme care privesc biserica medievală sau tangențe la aceasta.

Cea de-a douăsprezecea săptămână de studiu ținută în august 1992 şi ale cărei acte au apărut în 1994, a tratat problema raportului dintre Biserică şi lumea feudală, instituțiile care au dat marca specifică civilizației medievale europene. S-a vrut şi a reuşit să fie un bilanț a cel puțin unei jumătăți de secol de studiu a problematicii raporturilor dintre cei doi termeni, şi a lansat noi provocări în direcția accentuării studiilor în problemă. Participarea a fost de cea mai bună calitate şi reprezentativă pentru cercetătorii fenomenului ecleziastic şi a celui politico-instituțional european. Dintre prezențele remarcabile şi comunicările importante, ne permitem să-i amintim pe Cinzio Violante cu o relație privind *Conceptul de biserică feudală în istoriografie,* Carl Richard Brühl, *Bunurile fiscale şi drepturile regale ale Bisericii în faza prefeudală,* Guy Bois, *Patrimonii ecleziastice şi sistem feudal,* Michel Parisse, *Episcopii feudali şi nobilimea: continuitate şi schimbări,* Olivier Guyotjeannin, *Senioria episcopală în regatul Franței,* Claude Carozzi, *Episcopii vasali ai regelui Franței(sec. X-XII),* Giancarlo Andenna, *Senioria ecleziastică în Italia septentrională,* Livia Fasola, *Forme de vasalitate ecleziastică în Italia septentrională*, Enrico Cuozzo, *Biserică si societate feudală în regatul Siciliei*, Martin Bret, *Abațiile engleze, stăpânii lor şi regele,* Peter Linehan, *Biserică şi feudalism în regatele spaniole în secolele XI-XII,* Urszula Borkowskaia, *Biserică şi societate feudală în Europa centro-orientală,* Bruno Figliuolo, *Biserică şi societate feudală în regatele cruciate,* Alfons Becker, *Politica feudală a papalității față de regi şi principi (sec. XI-XII),* Giorgio Picasso, *Biserica şi lumea feudală în canonistica secolelor X-XII,* Arnold Angenendt, *Stăpânii cereşti şi vasalii lor pe pământ,* Alessandro Barbero, *Biserică şi societate feudală în literatura d'Oc e d'Oil,* Giuseppe Cremascoli, *Sacrul în mentalitatea medievală teme şi gesturi.* Chiar simpla înşiruire a acestor titluri creează o plăcută impresie unui iubitor al evului mediu.

Relaţiile prezentate nu au făcut decât să se situeze în continuitatea unor demersuri care încearcă de foarte mulţi ani să decripteze constituirea şi funcţionarea sistemului universalist european ghidat de papalitate. Actele acestei săptămâni de studiu au investigat modalităţile de inserţie ale feudalismului în cadrele ecleziastice, impactul şi relevanţa pe care a avut-o preluarea acestui sistem socio-politic în *res ecclesiae*. Cinzio Violante a fixat ca moment al penetrării Bisericii de către feudalism perioada disputei pentru investitură, când arhiepiscopii încep să jure fidelitate papei, formulele de profesiune monastică şi canonială determină modificări în elementele riturilor feudale, producându-se modificări şi în liturghie. În ceea ce priveşte administrarea bisericii şi statutul economic al acesteia, în secolul X se produce cezura care separă "sistemul antic" de "sistemul feudal" cauzele fiind resurecţia spirituală şi mutaţiile globale ale societăţii occidentale ce au determinat reglementarea patrimoniului ecleziastic prin mecanisme instituţionale menite să asigure baza materială şi succesul reformei ecleziastice. Un rol aparte s-a acordat studierii monografice a diverselor seniorii ecleziastice în spaţii particulare din Europa. Astfel în Franţa seniorii episcopale cresc şi se fortifică de la începutul secolului X până spre sfârşitul secolului XII, profitându-se de golurile de putere create şi rezistând la presiunile regalităţii. Cu Filip al II-lea August în Franţa s-a creat o reţea de şase mari principate-episcopate care depinzând direct de rege au anulat prerogativele temporale ale altor episcopi. Clivajul între feudalism şi Biserică marchează epoca teocraţiei mai ales pontificatul lui Inocenţiu al III-lea prin interdicţia impusă de pontif episcopilor de a mai presta jurământ de vasalitate suveranilor. În Italia situaţia se prezintă în aceeaşi parametri cu o biserică puternic feudalizată în care episcopul rezident în oraş îşi extinde autoritatea şi asupra indivizilor care nu rezidează pe teritoriul patrimoniului său dar sub jurisdicţia sa civilă şi ecleziastică. Bisericile aici devin centre de putere politică şi economică. Pentru Europa centrală şi orientală situaţia se prezintă diferit în sensul că aici feudalismul în variile sale accepţiuni economică, socială, politică şi juridică a creat o profundă interdependenţă între puterea spirituală şi cea temporală. Ierahia ecleziastică aici depindea direct de structurile de conducere iar modelul carolingian a reglementat pentru mult timp înainte statutul Bisericii în cadrul statului. Dacă până la Inocenţiu al III-lea papalitatea a încercat şi ea să-şi crescă beneficiile obţinute prin diverse mijloace, după Lothar de Segni politica feudală a papalităţii lasă loc unei alte viziuni care dorea să impună primatul roman în Christianitas şi să reglementeze raporturile între state şi biserică prin dreptul canonic.

Pe urmele unor asemenea încercări de elucidare a raporturilor între termenii lumii medievale, suntem siguri că vor veni studii monografice de substanţă, exhaustive. Momentul e propice şi pentru iniţierea unor studii speciale la noi mai ales pe cazul transilvan atât de relevant.

Şerban Turcuş

JOVAN PEJIN, *Knije, listovi, časopisi i muzidkalije štampe i objavljene u Kikindi. 1876-1994. Prilog bibliograpiji* (Cărţi, ziare, reviste şi publicaţii muzicale tipărite şi apărute la Kikinda. 1876-1994. Contribuţii bibliografice), Kikinda, Editura „Komuna", 1995, 78 p.

Nevoia indiscutabilă în ştiinţa istorică pentru lucrări tratând despre trecutul local într-un interval spaţial şi temporal strict circumscris ori, dimpotrivă, extins, a atras după sine, în mod inevitabil, dezvoltarea excursului bibliografic, drept eficient instrument de lucru şi primordial în efectuarea de atari periegheze exegetice.

Autorul încercării cu titlul sus-menţionat, originar, desigur, din Kikinda, a devenit, după studii de profil la Facultatea de Istorie-Filosofie a Universităţii din Belgrad, un cunoscut şi acrib cercetător în cadrul Direcţiei Generale a Arhivelor Statului din capitala ţării vecine. Semnatar a peste 160 de contribuţii vizând istoria secolului XIX şi evoluţia ştiinţei arhivistice, I.Pejin a vădit mereu un puternic spirit militant, în idee şi faptă, prin scris, pentru argumentarea veridică a tezei caracterului deplin unitar al statului multinaţional iugoslav. Fapt atestat recent prin seria de abordări publicate între anii 1992-1994*.

Imboldul pentru realizarea prezentei bibliografii, apărută într-un tiraj de 500 de exemplare, - cuprinzând un total de 1280 de poziţii eşalonate alfabetic, - a pornit concomitent cu truda continuă a studierii trecutului oraşului natal şi a zonei aferente. Bogăţia editorialistică depistată pentru un semnificativ eşantion temporal, importanţa deosebită a suitei de publicaţii cu caracter periodic (ori neperiodic), în plan restrâns ori diversificat, au condus la încetăţenirea convingerii cu privire la necesitatea unui mijloc auxiliar de lucru, considerat ca un indispensabil element în perfecţionarea cercetării istoriei locale.

Travaliul desfăşurat pentru răstimpul cuprins între anii 1876-1994 a repertorizat, cu stricteţe şi corectitudine, întreaga paletă de materiale, distinct indicate în titlul lucrării. Efortul de căutare, de fişare şi de evidenţiere bibliografică a fost centrat pe sursa primară, respectiv, pe instituţiile din localitatea în cauză: muzeu, arhivă, bibliotecă, fără să se omită alte periegheze din centre mari ale provinciei autonome Voivodina (Novi Sad, Pancevo, Vârşeţ), din Belgrad sau chiar Seghedin (Ungaria).

Studierea bibliografiilor curente şi retrospective, atât sârbeşti, cât şi maghiare, pentru autori şi intervale stabilite, a îngăduit ca autorul să concluzioneze valid în legătură cu existenţa şi evoluţia producţiei tipărite (de carte şi periodice), cu direcţiile dezvoltate, cu precădere pentru eşantionul în limba maternă, mult mai accesibil şi generalizat. I.Pejin vizualizează, astfel, aportul librăriilor locale, de la cumpăna veacurilor XIX-XX, rolul literaturii populare, aportul calendarelor cu conţinut patriotic-instructiv, impactul manualelor şi povestirilor prelucrate, activitatea literară, interacţiunea sistemului de traduceri reciproce, un prim factor de răspândire desemnat în circulaţia revistelor şi a ziarelor în toate cele patru limbi utilizate zonal.

Desigur că există şi persistă în tratarea bibliografică amintită un criteriu subiectiv selectiv, dar motivat obiectiv de către autor, atunci când subliniază notabile debuturi numai cu privire la o anumită producţie, apărută în limba sârbă şi în intervalul temporal stipulat. Cert rămâne însă faptul, istoriceşte constatat, că un puternic reflux, atât valoric, cât şi cantitativ în perioada primului război mondial, a fost reactualizat după anul 1918, o dată cu noile condiţii instituite, când centralizarea culturii tipărite la Novi Sad şi Belgrad împietase serios argumentarea în plan local, respectiv, la Kikinda; stagnarea fiind caracteristică, în fond, pentru întreaga epocă interbelică. După 1945, alte realităţi, din triplu unghi de vedere: politic-social-economic, au validat (ori diminuat) demersul spiritual local, evidenţiat în partea finală a bibliografiei.

Metodologia adoptată de autor include o descriere amănunţită, cu necesare adăugiri, survenite din prelucrarea altor izvoare auxiliare, astfel încât materialul strâns până în iulie 1994 să fie înfăţişat lectorului într-o logică ordonare cronologico-alfabetică. Munca de căutare şi utilizare este serios înlesnită de un binevenit indice de nume, de localităţi, dar şi de un necesar index de publicaţii (cărţi, reviste, ziare) de edituri, librării şi tipografii.

În concluzie, lucrarea de faţă reprezintă un model, demn de urmat, pentru întocmirea unui instrument de lucru bibliografic privitor la istoria locală, mai precis, oraşul Kikinda din provincia autonomă Voivodina, zonă plurietnică şi multiconfesională, cu specificităţi regăsibile şi în peisajul transilvănean ori bănăţean. Istoricul şi arhivistul Jovan Pejin a realizat o notabilă cercetare de profil pentru un edificator răstimp din trecutul localităţii natale.

* Vezi, printre altele, studiul intitulat „The Privileged District of Velika Kikinda in the Serbian History, 1774-187", în The Austrian Military Border. Its Political and Cultural Impact, Iaşi, 1994, p.66-78.

Stelian Mândruţ

Statisztikai adatforrások Bibliográfia 1990-1994, összeállitotta Kiss Judit, Körmendi Gábor, Papi Bea, Budapest, Központi Statisztikai Hivatal - Könyvtár és Dokumentácios Szolgálat, 1995, 174 p.

Încă de la înfiinţarea sa în anul 1867, Institutul Central de Statistică al Ungariei a desfăşurat o bogată activitate editorială ce a constituit periodic obiectul unei bibliografii generale ori tematice. Prezentul volum înregistrează un număr de 406 titluri publicate în perioada 1990-1994 de către specialiştii de la Institutul Central de Statistică şi instituţiile subordonate acestuia: Institutul de Studiu al Populaţiei, Biblioteca şi Serviciul de documentare, precum şi Arhiva Institutului Central de Statistică din Budapesta. Astfel, trebuie făcută precizarea că lucrarea

nu este exhaustivă în ceea ce priveşte producţia editorială cu conţinut statistic din Ungaria în intervalul temporal delimitat anterior, ci este limitată doar la activitatea instituţiilor enunţate mai sus. Chiar şi aşa, prin modul de organizare şi descriere, bibliografia întruneşte din plin calităţile unui instrument de lucru util şi rapid.

În prima parte este expus un index tematic care indică, printr-un cuvânt cheie, pagina din bibliografie unde este prezentat articolul respectiv. A doua parte a lucrării, cea mai consistentă în economia volumului, cuprinde bibliografia propriu-zisă. Ea este aranjată mai întâi în diverse domenii, iar cele 406 articole sunt apoi organizate în cadrul fiecărui domeniu în ordine alfabetică.

Simpla enunţare a câtorva dintre domeniile indexate este relevantă pentru diversitatea informaţiilor prezente în lucrare: recensăminturi ale populaţiei, înregistrarea mişcării naturale a populaţiei, instituţii statistice, metodologia şi istoria statisticii, economie, societate, administraţie publică, alegeri, demografie istorică, religie şi structuri etnice, migraţie, inflaţie, comerţ, sănătate, transporturi, istorie locală etc. În cuprinsul bibliografiei, fiecare articol este însoţit de o scurtă descriere bibliografică a sursei unde a apărut, iar în cazul publicaţiilor periodice este indicată perioada de apariţie a revistei şi acolo unde este cazul, titlul sub care îşi continuă existenţa. De asemenea, traducerea în engleză a tuturor titlurilor articolelor şi a cuvintelor cheie facilitează consultarea lucrării de către un număr mai larg de specialişti.

În aceeaşi direcţie a unei utilizări cât mai eficiente a lucrării se înscriu şi ultimele trei capitole. Astfel, au fost adăugate un indice al tuturor volumelor şi publicaţiilor consultate şi prelucrate, alături de un indice al autorilor.

Fireşte, marea majoritate a articolelor înregistrate se referă la realităţi demografice, economico-sociale, culturale etc. ale Ungariei contemporane. Se regăsesc însă suficiente articole ce surprind probleme ale populaţiei Transilvaniei în epoca modernă şi contemporană, de aceea această bibliografie (la fel ca şi volumele anterioare) sunt de real folos şi pentru specialiştii români.

Ioan Bolovan

JAQUES LE GOFF, *Banii şi viaţa. Economie şi religie în Evul Mediu.* Traducere din limba franceză de Ecaterina Stănescu. Ed.Erasmus, Bucureşti, 1993, 127 p.

Eseul *Banii şi viaţa* continuă vechile preocupări ale istoricului Jacques Le Goff legate de negustori şi Purgatoriu, pe care publicul român le cunoaşte prin intermediul apariţiei recente a lucrărilor *Negustorii şi bancherii în Evul Mediu* şi *Naşterea Purgatoriului*. Aparent o categorie socială şi un concept religios care nu au nimic în comun, dar autorul reuşeşte, exersând admirabilele sale capacităţi de analiză şi sinteză în domeniul vieţii cotidiene şi mentalităţilor medievale, să dovedească interdependenţa clară a acestora la nivelul societăţii medievale.

Teza pe care o susține J. Le Goff este aceea că condamnarea insistentă de către Biserică a activității ilicite a cămătarului a constituit un serios obstacol ideologic, care a întârziat dezvoltarea unui nou sistem economic, capitalist. Titlul eseului, *Banii și viața,* este revelator; căci cămătarul are de ales între bani (camăta) și viața sa (adică mântuirea).

Deși suntem tentați să-l asociem pe cămătar unei categorii excluse de la viața spirituală, el este un om religios, sensibil la mesajul liturgic, al predicilor și al confesiunii. El a receptat campania energică a Bisericii de condamnare a cametei dar, constată autorul, blocajul dezvoltării sistemului economic aflat în secolul al XIII-lea în pragul capitalismului a fost acuzat nu de această campanie, ci de *spaima* apăsătoare de Iad pe care ea a declanșat-o în sufletul lui.

Lucrarea este structurată pe câteva mari probleme. Întâiul capitol al eseului definește camăta și pe cămătar din perspectiva secolului al XII-lea și al economiei monetare pe care el o impune (*Între bani și infern. Camăta și cămătarul,* p.5-13). Analiza documentelor de epocă și a vehemenței cu care ele condamnă camăta („Este camătă acolo unde se cere mai mult decât s-a dat") dovedește existența unei opini generale de condamnare, de identificare cu *avariția,* cu o crimă și un păcat capital (*Punga: camăta,* p.14-33). Comparând statutul cămătarului evreu față de cel creștin, autorul observă un statut inferior al celui din urmă, acuzat că ia camătă de la proprii săi coreligionari. Apogeul eșafodajului teologic de condamnare este acuzația de furt. Cămătarul este hoț, dar nu un hoț oarecare: el înmulțește banii contra voinței lui Dumnezeu, îl fură pe Dumnezeu. Cămătarul vinde timp, care nu-i aparține; este un hoț de timp (*Hoții de timp,* p.34-49). Foarte interesante sunt paginile dedicate relației *Cămătarului și morții* (p.50-70), căci ele surprind atitudinea cămătarului în fața morții. Ne aflăm însă pe un teren mișcător, căci este perspectiva acuzatorului, a Bisericii, care prezintă prin predici și *exempla* imaginea-tip a cămătarului care refuză să-și recunoască păcatele și care suferă o moarte îngrozitoare. Ultimele capitole (*Banii și viața: purgatoriul,* p.71-93, *„Și inima își are lacrimile ei",* p.94-104) se referă la apariția în gândirea religioasă occidentală (catolică) a purgatoriului, treaptă intermediară, a speranței întru mântuire, între moartea fizică și paradis. Este o reformă teologică semnificativă (căreia istoricul J. Le Goff i-a acordat o atenție specială, publicând în 1981 *Nașterea Purgatoriului*), care l-a cuprins și pe cămătar. Nașterea purgatoriului i-a dat speranța că va scăpa de infern, aceasta determinând un sensibil progres al economiei și societății secolului XIII spre economia capitalistă.

Sursele documentare folosite de autor sunt prin excelență surse scrise; lucrările Sfinților Părinți și ale teologilor epocii, hotărârile conciliilor ecleziastice, *exempla,* predici și manuale pentru confesori, toate bazându-se în primul rând pe mesajul Vechiului Testament și al evangheliștilor. Nu este uitat nici Dante, a cărui *Divina Comedia* se referă frecvent la locul cămătarului în infern sau purgatoriu. Trebuie remarcat că întreaga documentație provine de la reprezentanți ai Bisericii.

Sursele (şi, implicit, lucrarea) nu relevă atitudini, gesturi concrete ale celor vizaţi, ci atitudini nuanţate şi totuşi uniforme care condamnă camăta şi pe cămătar. Este o literatură teologică în care abundă tipul cămătarului nepocăit, slujitor al Diavolului. Nu este oare acest tip uman o creaţie a propagandei, a existat el oare în realitate la dimensiunile pe care i le atribuie acuzatorii? Este un aspect pe care autorul îl sugerează, dar pe care ar fi trebuit să insiste mai mult. Astfel, eseul *Banii şi viaţa* rămâne o analiză excelentă, dar parţială. „Audiatur et altera pars"...

Radu Mârza

Fernand Braudel, *Gramatica civilizaţiilor,* vol.I-II. În româneşte de Dinu Moarcăş. Ed. Meridiane, Bucureşti, 1994, 347+279 p.

Format la şcoala din jurul revistei *Annales,* al cărei mentor a şi devenit în anii '60-70, Fernand Braudel ocupă un loc de frunte în istoriografia franceză şi europeană datorită capacităţii de sinteză istorică, atenţiei acordate geografiei şi receptării pozitive a criticilor venite dinspre antropologie, sociologie, economie, lingvistică. De la sinteza „regională" (*Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea,* 1949), F.Braudel trece la sinteza mondială (*Gramatica civilizaţiilor,* 1963), pentru a încheia ciclul marilor sinteze cu *Civilizaţia materială. Economie şi capitalism din secolul al XV-lea până în secolul al XVIII-lea* (1968-1979).

În lucrarea de faţă, F.Braudel pledează pentru o civilizaţie mondială care stă sub semnul „unităţii prin diversitate". Este o civilizaţie care, de la imobilismul secular al Chinei şi până la „american way of life" al secolului XX, stă sub semnul determinantului geografic, al interdependenţei culturale şi a „duratei lungi".

Demersul istoriografic al autorului porneşte de altfel de la o necesitate socială. În deceniile postbelice, societatea franceză era preocupată de ideea reformării învăţământului istoric, a predării istoriei în şcoli. F.Braudel s-a implicat activ în această dezbatere publică, dovadă fiind, printre altele, interviul acordat în 1983 ziarului italian *Corriere della Serra,* interviu reprezentativ pe care editorii români au fost inspiraţi să-l introducă în prezenta ediţie (*În loc de prefaţă,* p.19-23). Pornind de la schema de manual pe care a propus-o, F.Braudel reuşeşte să dezvolte o construcţie istoriografică gigantică nu prin masivitatea lucrării, ci prin capacitatea de sinteză care o caracterizează.

Lucrarea propriu-zisă debutează printr-o scurtă introducere (*Introducere: Istoria şi timpul prezent,* p.25-30) care se adresează elevilor francezi şi care îi

familiarizează cu liniile directoare ale concepției autorului despre istorie și felul în care ea trebuie predată în școli. Autorul își structurează lucrarea în trei mari secțiuni. Prima se intitulează *Gramatica civilizațiilor* (vol.I, p.31-71) și îl introduce pe cititor în laboratorul de creație al istoricului, a doua se ocupă de *Civilizațiile neeuropene (vol.I, p.73-345)* - Islamul, Africa, Extremul Orient -, iar ultima de *Civilizațiile europene* (vol.II, p.5-277), fiind dedicată Europei, creațiilor ei de peste mări și „Celeilalte Europe" (lumea sovietică).

Anticipând o operă istorică interesată în primul rând de *civilizație* și de determinanții ei spațio-temporali (geografia și durata), F.Braudel deschide întâia parte, *Gramatica civilizațiilor,* cu o interogație pe marginea termenului, a originii și a semnificațiilor sale, a raportului care preocupă așa de mult gândirea secolelor XIX-XX, acela între civilizație și cultură (*Variațiile vocabularului,* p.33-39).

În continuare, ne aflăm în fața unui alt fel de definiție a *civilizației,* venită dinspre științele umane al căror mesaj a fost receptat de F.Braudel: geografia, sociologia și antropologia, economia, demografia (*Civilizația se definește în raport cu diferitele științe umane,* p.40-57).

O altă posibilă definiție a *civilizației* o regăsim în ultimul capitol al acestei părți. Preluând parțial raționamentele gândirii structuraliste, autorul definește civilizațiile ca structuri, permanențe, continuități, ca pe o „navigare peste oceanul timpului" (*Civilizațiile sunt continuități,* p.58-71).

Prima parte, deși redusă cantitativ, este fără îndoială cea mai densă din întreaga lucrare. La 35 de ani de la scrierea acestor pagini, ele au încă prospețimea unui manifest revoluționar.

A doua parte a lucrării este dedicată *Civilizațiilor neeuropene.* Începând cu lumea arabă, așa cum a modelat-o geografia și Islamul și terminând cu miracolul japonez, autorul se îndreaptă nu spre o reconstrucție factologică a civilizațiilor arabă, africană și extrem-orientale, ci spre o analiză, spre *înțelegerea* lor: Europeanului îi este întotdeauna dificil să înțeleagă aceste lumi care prea puțin îi sunt familiare; de aceea F.Braudel le privește parcă cu privirea curioasă a antropologului. Nu îl interesează dinastii sau războaie, ci ceea ce nu se schimbă de-a lungul secolelor: imobilismul chinez sau prospețimea și militantismul lumii arabe. Civilizații cu mult mai vechi din punct de vedere cronologic decât cele europene sunt prin excelență structuri, permanențe, stau sub semnul duratei lungi care, în privința lumii europene în veșnică schimbare, este mai greu de observat.

Europa, mai familiară autorului, permite în a treia parte - *Civilizațiile europene* - o analiză mult mai nuanțată. Ne aflăm în fața unui șir de definiții neconvenționale, căci istoricul francez definește Europa prin frontiere și istmuri, prin libertățile spre care ea a tins și care i-au fost forță motrică, prin raportul

autarhie-centralizare, oraş-teritoriu. Este o Europă în care timpul se scurge lent de la creştinism la raţionalism, de la economia de subzistenţă la industrializare. Secretul unităţii ei de civilizaţie rezidă în diversitate.

Europele de peste mări sunt privite şi ele din perspectiva duratei istorice lungi: imensitate spaţială, amestecul babilonic al etniilor şi limbilor, ritmuri inegale de dezvoltare economică. Fără a fi creaţii exclusive ale Europei, America Latină, S.U.A. şi „universul englez" (Canada, Africa de Sud, Noua Zeelandă şi Australia) îşi datorează mai ales ei aspectul actual.

La 1963, F.Braudel scrie despre „Cealaltă Europă", despre universul sovietic situat între integrarea în civilizaţia europeană şi căutarea unui propriu mod de a fi. Este o lume în care F.Braudel, situat departe de „binefacerile" ei, o priveşte cu o oarecare simpatie. Îl interesează durata lungă a Rusiei de la Alexandru Nevski la Revoluţia din Octombrie, este încrezător în succesele industrializării şi a planurilor cincinale. 35 de ani după ce istoricul francez scria paginile optimiste despre „Cealaltă Europă", aceasta s-a prăbuşit din punct de vedere economic, politic şi militar, dar supravieţuieşte ca civilizaţie şi mod de a fi.

Având în vedere caracterul de manual şcolar îmbogăţit, sinteza braudeliană nu îşi trădează sursele documentare. Ele pot fi regăsite în orice enciclopedie. Important este modul în care autorul lucrează cu sursele. Istoria evenimenţială lipseşte, ea este înlocuită cu determinarea geografică şi observaţia antropologică, sociologică a civilizaţiilor. Fiecare capitol dedicat unei civilizaţii începe prin prezentara cadrului geografic şi a influenţei sale asupra ansamblului, continuă prin observarea în durata lungă a faptelor de civilizaţie (spiritualitate, economie, realităţi politice sau demografice) şi se încheie cu o analiză a epocii actuale. Într-o lume contemporană mai agitată şi mai dinamică decât orice epocă istorică, autorul observă pe bună dreptate că prezentul este totuşi continuarea organică a trecutului.

Fără a fi marxist, istoricul poate fi acuzat de privirea prea îngăduitoare care însoţeşte revoluţia culturală maoistă sau planurile cincinale sovietice, dar acest fapt - care nu exclude unele critici pe seama exceselor totalitare - este explicabil prin prisma unei intelectualităţi occidentale şi mai ales franceze care, fără să poată aplica practic marxismul, l-a cultivat cu multă simpatie la nivel de dezbatere teoretică.

Lucrarea este scrisă într-un stil adecvat unui palier larg de cititori. Destinaţia iniţial şcolară nu-i scade lucrării din valoarea ştiinţifică de analiză minuţioasă a civilizaţiilor care, deşi depărtate şi diferite, au în comun permanenţa.

Radu Mârza

NIEDERHAUSER EMIL, *A történetirás története Kelet-Európában*. Budapest. História Könyvtár. Monográfiák. 6. MTA Történettudományi Intézete, 1995, 696 p.

După modesta şi, desigur, subiectiva opinie a lectorului-recenzent, volumul cu titlul sus-pomenit, elaborat timp îndelungat de, actualmente „Nestorul” istoriografiei ungare contemporane, a însemnat, cu certitudine, realizarea cea mai profundă, în plan calitativ şi cantitativ, a întregii producţii de carte istorică din ţara vecină în anul 1995. Calitatea de sinteză desăvârşită pentru un spaţiu geografic şi timp istoric, exegetic circumscris de către autor, a fost judicios preliminată de încercările răspândite în ani şi reunite, acum şi astfel, într-un deplin spirit analitic şi sintetic, în paginile monumentalei trude istoriografice, ce încununează, într-un fel, eforturile distincte şi distinse, depuse de specialistul acrib, ajuns la vârsta deplinei şi viabilei maturităţi creatoare în domeniul dat.*

Structura cărţii, de un caracter novator sub aspect metodologic, dincolo de atributul de pionierat incumbat, dezvăluie o binevenită şi densă introducere (p.7-27), segmentele concrete de cercetare, desfăşurate pe istoriografia, „văzută” compartimentat: poloneză, cehă, rusă, croată, română (p.361-421), sârbă, bulgară, slovacă şi slovenă, partea de concluzii (p.642/663), foarte incitante şi pătrunse de spirit critic şi responsabilitate istorică, precum şi bibliografia de specialitate uzitată (p.664-667), ca şi un util indice de nume.

Intervalul cronologic străbătut de către academicianul Niederhauser este delimitat de începuturi şi de izbucnirea celei de-a doua conflagraţii mondiale, pentru majoritatea „cazurilor studiate”, cu o unică excepţie, respectiv istoriografia rusească, analizată doar până la anul 1914.

Binecunoscut „poliglot” al ştiinţei istorice ungare actuale, autorul ţine să precizeze, totuşi, cu modestie, tocmai anumite disponibilităţi lingvistice, considerate mai precare, ce au condus la „neglijarea” asumată a contribuţiilor vizând istoriografia Bizanţului, cea greacă, a ţărilor baltice şi, în fine, cea albaneză. Fiindcă, se subliniază din debut, „baza de date” a fost furnizată de către istoricii respectivi, mai importanţi ori reprezentativi, ca şi de lucrările valoroase, accesibile şi lecturate, ca atare. Deşi logic motivată, modalitatea de delimitare poate surprinde, fiindcă este stabilită în conformitate cu criteriul apartenenţei naţionale (sau după naţiuni). E.Niederhauser adoptă drept „terminus tehnicus” (cf. autorului), principiul deja folosit al împărţirii în popoare, cu sau fără elită feudală, egalizate ca fiind naţiuni nobiliare ori fără acest apanaj (de exemplu, sârbii şi bulgarii, disipaţi, oricum, după cucerirea otomană; slovenii şi slovacii, asimilaţi în timp de maghiari şi germani).

Din această supoziţie derivă şi consecinţa existenţei unor popoare naţiuni) cu conştiinţă şi, implicit, cu memorie istorică, în antiteză cu altele, lipsite de acest dat colectiv. Urmarea directă este subliniată în tocmai impactul normal asupra dezvoltării scrisului istoric propriu. O altă normă de „decantare" vehiculată, constă în aplicarea segmentului apartenenţei la un circumscris „cerc cultural apusean", marcat de dezvoltarea scrisului şi a păturii intelectuale, ori la cel „oriental" (bizantin), fundat iniţial pe credinţa mistică, evident primordială la popoarele slave, inclusiv la români. În acest din urmă caz, se disting două momente clare: primul, determinat de anumite curente culturale tangente, între APUS şi ORIENT, cu viabilă devenire numai în epoca luministă, o dată cu propagarea fenomenului renaşterii naţionale; următorul, ce sensibilizează minime diferenţieri, vizibile totuşi şi persistente până în pragul veacului actual. Fără să se neglijeze funcţia de legitimare a ştiinţei istorice, îndeosebi în perioada modernă şi cu accent firesc pe aspectul politic. E.Niederhauser recunoaşte deschis faptul că a fost obligat la ordonări subiective şi arbitrare, conştient fiind de amploarea actului istoriografic în sine, chiar dacă minischiţele rezumative despre contextul sud-estic continental ori pentru toate ţările în discuţie (vezi România, p.18-20), mai puţin Slovacia şi Slovenia, mărturisesc tocmai inversul afirmaţiei.

Într-un singur caz concret, detaliat acum, opiniile gândite şi dezvoltate în legătură cu evoluţia istoriografiei noastre se cadrează unui edificiu, logic şi legic construit, printr-un dublu demers: cronologic şi tematic, cu punct de plecare în literatura cronicărească (secolele XV-XVII), produsele ştiinţei istorice umaniste, iar mai apoi, iluministe (ce scria, de fapt, istoria naţională), ca să se ajungă, treptat, la rezultatele „renaşterii naţionale", de la reprezentanţii de marcă ai Şcolii Ardelene, până la un B.P.Haşdeu şi învăţăceii săi. În două subdiviziuni distincte se tratează scrisul istoric de până la 1918 şi, ulterior anului respectiv, atât pe instituţii (universităţi, Academie, muzee, arhive, biblioteci, publicaţii periodice), cât şi pe istorici de frunte (E.Hurmuzachi, A.D.Xenopol, T.Maiorescu, D.Onciul şi alţii), cu acelaşi accent, deosebit subliniat, pentru rescrierea „trecutului naţional". Schema este păstrată din punct de vedere tipologic şi pentru răstimpul interbelic, ce evidenţiază, în opinia autorului, o amploare şi un caracter novator, respectiv, constatat prin direcţiile de cercetare în acord cu cerinţele timpului, tematizarea „tipizată" evidenţiind şcoli (N.Iorga, tradiţia; Gh.I.Brătianu, G.G.Giurescu, P.P.Panaitescu, inovaţia), direcţii (istoria economică, cea universală, etc), curente (direcţia marxistă), grupări şi orientări distincte, aportul institutelor de cercetare nou fiinţate (Cluj, Iaşi), contactul cu Europa prin Şcolile de la Paris şi Roma, specializările în străinătate, participările la Congresele internaţionale. Literatura istorică despre România, uzitată de E.Niederhauser (p.664-667) rămâne

edificatoare pentru cuprinderea temporală (1905-1987) şi aria tematică acoperită, de la lucrările colective (instrumente de lucru ori sinteze) şi până la cele 12 nume frecvent numite, incluzând un I.Bogdan, N.Iorga, A.D.Xenopol, I.Lupaş, P.P.Panaitescu sau Şt.Pascu, V.Georgescu, E.Stănescu, P.Teodor, până la Şt.Andreescu, L.Boia, Anca Tanaşoca.

Deosebit de incitant apare, prin opiniile nuanţate exprimate, capitolul de concluzii, despre menirea istoriografiei în general şi particular, aşternut, cu predilecţie, pe seama lectorului „răbdător", bulversat, totuşi, de mulţimea de nume, de date şi titluri, ce trebuie analizate, în mod comparat, în legătură cu aspecte identice şi diferite, percepute în dezvoltarea istoriografiilor respective. Referirile se fac pe mai departe într-un identic stil plăcut, accesibil, foarte logic, clar şi concis, bazat pe fraze scurte în zugrăvirea scrisului.istoric din ţările şi naţiunile reprezentate de aria istorico-geografică analizată. Cert şi conştient este faptul, constatat acum, al slujirii naţiunii, dat adeverit pe epoci ori curente, o dată cu sublinierea unui element dihotomic, anume „servirea" naţiunii şi „găsirea" adevărului istoric! Când totuşi, afirmă E.Niederhauser, mitul naţional, credinţe naive mai persistă, se poate rosti, timid, întrebarea privind *rescrierea* trecutului de către istoric, ce poate afla adevărul „absolut", în calitatea asumată de „educator", *numai* în relaţia cu patria ori naţiunea! (p.649, la români, exemplificată „chestiunea continuităţii"!) Se chestionează, totodată, atitudinea istoricului faţă de trecutul, mai îndepărtat (deci, critică) şi mai apropiat (foarte subiectivă), în dubla ipostază, faţă de sistem şi în raport cu factorul putere, constatându-se parametrii viabili în „servirea" naţiunii, a propriului adevăr şi în legitimarea sistemului existent. Alte interesante păreri răzbat, direct, cu privire la acceptarea „străinului", uzanţă notabilă a istoriografiilor cercetate: „străinul" fiind deseori echivalat cu „duşmanul", în variante modificate, în funcţie de epoci istorice şi de naţiuni aparte, cu un context (ori) motivări de timp istoric, dispute teritoriale (în caz de vecinătate) sau de un dat psihologic (teama); ca şi cu oglindirea, neîndoielnică, a unor categorii de stereotipuri inoculate. Ca, de altfel, şi în legătură cu cealaltă „faţă a oglinzii", anume ilustrarea „prietenului", cu o cazuistică generalizată în aflarea „amicului", numai în Occident, fapt ce accentuează caracteristici de integrare continentală şi în plan istoriografic, ori în genul „suis generis" de raportări, în calitatea desemnată de „bastion al Vestului"! Laolaltă cu stabilirea locului naţiunii respective în concertul european, teză ce apare, concomitent şi în concordanţă cu stadiul evolutiv al ştiinţei istorice în ansamblul ei. Alte opinii vizează atitudinea istoricilor faţă de clasele sociale, interacţiunea dintre epocă şi istoriografie, influenţa ştiinţei istorice occidentale, ca „model" or „plagiat".

* Szomszédaink között Kelet - Europában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70 születésnapjára. Budapest, 1993, 470 p.

Stelian Mândruţ

JÁN STEINHÜBEL, *Velkomoravské územie v severovýchodnom Zadunajsku* *(Teritoriile Marii Moravii în Panonia)*, VEDA. Vydavatelstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1995, 98 p.

„Zadunajsko" înseamnă în viziunea istoriografiei slovace şi cehe „teritoriile de peste Dunăre", adică spaţiul panonic. Volumul de faţă tratează raporturile care s-au stabilit între acest teritoriu şi Marea Moravie în secolul IX.

Moravia, primul stat slav, cu o existenţă scurtă, dar plină de vitalitate, a marcat decisiv istoria central-europeană în epoca „naşterii Europei". Ridicat pe ruinele caganatului avar distrus de Carol cel Mare şi dezvoltat prin unificarea mai multor cnezate slave dintre Vltava, Drava, Dunăre şi Tisa, statul morav a fost pentru şapte-opt decenii un factor politic decisiv în zonă, comparativ ca putere cu ţaratul bulgar şi regatul francilor de est.

Expansiunea teritorială a Marii Moravii s-a făcut pe baze etnice. Ea a cuprins populaţiile slave vecine şi formaţiunile lor prestatale din Boemia, Silezia, de pe Vistula, din Slovacia şi Panonia. Interesul Moraviei pentru Panonia era sporit de prezenţa la Blatnohrad, capitala cnezatului din jurul lacului Balaton, a unei elite cneziale rivale. Pe la 830-833, cneazul morav Mojmir făcea primul pas spre „Marea" Moravie alungând de la Nitra (al doilea cnezat ca pondere în cadrul viitorului stat) pe Pribina. Ulterior acest cneaz a primit ca feud de la regele Ludovic Germanicul un domeniu în Panonia, situat între Drava, lacul Balaton şi Tisa.

Meritul istoricului Ján Steinhübel este acela de a fi descifrat formele în care s-au manifestat multiplel conflicte de interese între Marea Moravie, regatul franc, bulgari şi Bizanţ. Folosind foarte diverse izvoare scrise (literatură istorică de la hagiografii la bule papale) şi arheologice (vezi lista bibliografică foarte bogată de la p.89-97), autorul urmăreşte modul în care fiecare dintre aceste state îşi afirmă interesele regionale în raport cu celelalte.

Zona este dominată de franci, primii care au profitat de vidul de putere creat după dispariţia caganatului avar. O formă de „Drang nach Osten" a fost crearea de mărci la graniţele răsăritene ale regatului: *Ostmark,* Friuli, Carantania. Momentele de slăbiciune ale regatului franc au potenţat ridicarea unor mici cnezate slave (Ptujsko, Dudlebsko, Blatensko şi cnezatul dintre râul Ráb şi Dunăre), prezentate la p.29-46. Câteva decenii acestea au coexistat - nu întotdeauna paşnic - cu rămăşiţele avarilor, grupaţi de franci într-un mic caganat, undeva între Viena şi Neusiedler See.

Paralel cu efortul politic depus de franci pentru a supune şi domina cnezatele slave de la Dunărea de mijloc s-a desfăşurat misionarismul militant practicat de marile centre ecleziastice din zonă - Aquileia, Passau, dar mai ales Salzburg - cu atât mai mult cu cât ele erau concurate de misionarii bizantini, a căror prezenţă activă a dat roade în Moravia, Dalmaţia şi Bulgaria (vezi p.15-18).

Autorul se opreşte asupra intervenţiei politico-militare a Marii Moravii în spaţiul mai sus prezentat într-un capitol special (p.47-59). Ameninţaţi de o invazie francă, moravii atacă în timpul celor mai reprezentativi conducători ai lor, cnezii Rastislav (846-870) şi Svätopluk (870-894). În urma unui şir de bătălii care s-au purtat alternativ pe teritoriul morav (nord-dunărean) cât şi pe cel franc *(Ostmark)* aceştia au anexat o mare parte din câmpia panonică, mai ales cnezatul lui Pribina căruia, ucis în luptă de moravi, i-a urmat fiul său Kocel.

În finalul lucrării autorul analizează tradiţia Marii Moravii în memoria colectivă a locuitorilor slavi şi maghiari ai Panoniei în secolele X-XIII, tradiţie preluată de principalele cronici medievale maghiare (Anonymus, Simon de Keza, *Cronica pictată de la Viena.*) Stăpânitorul legendar la origini, era vorba de Svätopluk, a preluat numele statului şi a devenit „Moravec”, iar întreaga istorie de opt decenii a Moraviei Mari a fost comprimată sub formă luptei acestui erou contra hoardelor năvălitoare maghiare, luptă în care el şi-a pierdut viaţa.

Făcând interesante comparaţii cu alte mituri europene (*Cânteсul lui Roland,* Niebelungii, regele Arthur), J.Steinhübel oferă istoriografiei noastre o sugestie prezentând varianta bihoreană a mitului slavo-panonic, în care Menumorut apare ca nepot al miticului Moravec.

Istoriografia slovacă şi cehă s-a interesat constant de apartenenţa spaţiului panonic la Marea Moravie, dar lucrarea istoricului Ján Steinhübel, în ciudă dimensiunilor sale reduse, este prima încercare de abordare monografică a subiectului. Meritul ei este de a fi reanalizat critic un material documentar foarte vast, întărind ideea de „politică panonică” a Marii Moravii într-o epocă de ascensiune şi interferenţă pe Dunăre şi Drava a două mari puteri ale secolelor IX-X: regatul franc de est şi ţaratul bulgar.

Radu Mârza

JOSEF JANÁČEK, *Pád Rudolfa II (Căderea lui Rudolf al II-lea),* Praha, Nakladatelství Brána, 1995, 222 p., (1)f., il.

Alături de istoriografia austriacă şi germană, istoriografia cehă (până nu demult, cehoslovacă) s-a preocupat insistent de istoria Habsburgilor, de istoria dinastiei, de viaţa personalităţilor ei şi a statelor stăpânite de acestea. Cu atât mai mult este îndreptăţit acest inters când este vorba de renumitul împărat Rudolf al II-lea (1576-1612), personaj renascentist controversat, căruia Praga îi datorează renumele de „oraşul de aur”. Istoricii cehi din secolele XIX-XX au dedicat lui Rudolf al II-lea câteva valoroase monografii, printre care se remarcă aceea a lui Josef Janáček, *Rudolf II a jeho doba (Rudolf al II-lea şi epoca sa),* Praha,

Nakladatelství Svoboda, 1987, 568 p., de care lucrarea pe care o prezentăm este strâns legată.

În ultimele decenii, Josef Janáček s-a remarcat în peisajul istoriografiei cehe ca un bun cunoscător al perioadei premoderne (Evul Mediu târziu) din istoria Cehiei (1526-1620, bătălia de la Bíla Hora-Muntele Alb), interesându-se de aspecte comerciale şi culturale, preocupându-se de-a recompune epoca respectivă sub cele mai diverse aspecte, în efortul constant de a încadra în complexul fenomen cultural şi politic european care a fost Renaşterea Praga şi Boemia de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi de la începutul secolului al XVII-lea.

Lucrarea de faţă reprezintă o reimprimare a ediţiei din 1973 a lucrării *Pád Rudolfa II (Căderea lui Rudolf al II-lea),* care a premers impresionanta monografie din 1987. Aşa se şi explică prezenţa în cuprinsul ediţiei a unor capitole dense, care îşi au locul nu într-o lucrare dedicată *căderii, sfârşitului împăratului,* ci într-o monografie ulterioară. Este vorba de capitolele referitoare la educaţia în Spania, începuturile domniei, Praga în epoca lui Rudolf al II-lea, pasiunile şi colecţiile sale celebre etc.

Autorul ne oferă o amplă viziune asupra istoriei, situată între ascensiunea Habsburgilor la tronul Boemiei (1526) şi celebra bătălie de la Bíla Hora (1620). În acest context politic, etapa boemă a Războiului de 30 de ani îşi găseşte cauzele îndepărtate, după opinia lui Josef Janáček, în frecventele crize ale relaţiilor dintre Habsburgi (în calitate de împăraţi ori regi ai Cehiei) şi Stările cehe, foarte evoluate, sub raportul conştiinţei politice. Marea criză de la 1547 (căreia împăratul Ferdinand I a reuşit să-i facă faţă) a fost un permanent avertisment pentru deceniile următoare.

Rudolf al II-lea a avut o domnie lungă (36 de ani), în timpul căreia conflictul latent Rege-Stări a fost cu greu ţinut sub control. Împăratul era o personalitate dificilă, ale cărei dimensiuni autorul le creionează convingător în capitolul *Lidská podoba cisaře (Portretul omenesc al împăratului)* (p.72-86). Impactul acestei personalităţi asupra istoriei politice nu a putut fi neglijat, influenţând negativ raporturile cu Stările cehe. La aceasta se datorează faptul că majoritatea nobilimii cehe îmbrăţişase Reforma şi solicita, în mod insistent, proclamarea libertăţii religioase unui împărat care prin credinţă şi prin interesele dinastiei era un catolic convins. Era etapa în care asaltul contrareformator al puterilor catolice (Papalitatea, Spania, Imperiul şi Austria) era în plină desfăşurare. Astfel de aspecte sunt tratate inteligent în capitolul *Problémy katolického světa (Problemele lumii catolice)* (p.105-117).

Capitolul *Odpovědnost cisaře (Răspunderea împăratului)* (p.128-140) pune în discuţie atitudinea atât de schimbătoare a împăratului faţă de problemele guvernării. Lungile momente de indiferenţă (în epocă i se spunea „melancolie”, boală la modă în Renaştere) cât şi faptul că prerogativele împăratului erau preluate constant de o camarilă atotputernică au afectat serios politica internă (de

Contrareformă) şi externă (de exemplu, războiul antiotoman „cel lung", 1593-1606) dar au permis, mai ales, radicalizarea programului de revendicări ale Stărilor din provinciile Imperiului, cele mai mature fiind Stările cehe.

După anul 1600, situaţia se complică datorită intervenţiei ambiţioase în treburile politice a fratelui împăratului, arhiducele Mathias. Semnificative sunt capitolele *„Zrádny" Matyás (Trădătorul Mathias)* (p.141-155) şi *Touha po pomste (Dorinţa de răzbunare)* (pp.156-169). Setea de putere a insistentului arhiduce a devenit obsesie şi motiv de nelinişte pentru împărat, care va încerca să bareze eforturile fratelui său de-a fi ales rege al Ungariei şi Boemiei şi de-a fi numit moştenitor al Imperiului. Refuzul lui Rudolf l-a aruncat pe Mathias într-o alianţă conjuncturală cu Stările (majoritar protestante) din provinciile austriece, ungare şi cehe. Pentru istoria politică a Transilvaniei este interesantă, de pildă, apropierea arhiducelui Mathias de revolta nobiliară condusă de Ştefan Bocskay şi implicarea în tratativele şi semnarea de către Imperiu şi Stări a păcii de la Viena (23 septembrie 1606).

Câştigătorul conflictului politic (în care problema libertăţii religioase a îndeplinit un rol important) a fost nu atât Mathias cât Stările, care au smuls împăratului „Scrisoarea de maiestate" (1609) şi alte privilegii. Înfrânt în conflictul din anul 1610, care a opus pe câmpurile de luptă ale Cehiei şi pe străzile Pragăi armatele imperiale (catolice), pe cele ale Stărilor (reformate) şi ale arhiducelui Mathias, împăratul Rudolf al II-lea a fost silit ca, pe parcursul anului 1611, să facă importante concesii Stărilor şi să accepte încoronarea lui Mathias ca rege al Boemiei. La moartea împăratului (20 ianuarie 1612), ambiţiosul arhiduce Mathias va deveni împărat (1612-1619).

Lucrarea lui Josef Janáček, *Pád Rudolfa II* se încheie cu o *Postfaţă* (p.201-204) a lui Václav Ledvinka, la care se adaugă *Cronologie 1526-1620* (p.205-216) şi o *Bibliografie* (p.217-222). Ultima secvenţă este structurată pe *ediţii* (28 de poziţii bibliografice) şi pe *literatură de specialitate* (79 poziţii bibliografice).

Privită în ansamblu, lucrarea *Pád Rudolfa II,* datorată istoricului Jan Janáček, reuşeşte să ofere cititorului o viziune amplă asupra epocii rudolfine, în care politicul se îmbină cu probleme religioase, iar culturalul cu comercialul. Criza politică, adevărata cauză care a provocat căderea împăratului Rudolf al II-lea, este încadrată în mod justificat în contextul mai amplu al luptei pentru libertăţi duse de Stări de la 1526 şi până la „defenestrarea" care a provocat izbucnirea Războiului de 30 de ani (1618).

Radu Mârza

Crown, Church and Estates. Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, Edited by R.J.W.Evans and T.V.Thomas. Macmillan in association with the School of Slavonic and East European Studies, University of London, 1991, XXXI + 321 p.

Volumul de față cuprinde lucrările prezentate la conferința organizată în ianuarie 1988 de către prestigiosul institut londonez „School of Slavonic and East European Studies". După cum o arată și titlul, lucrările se încadrează într-o tematică foarte clar delimitată: raporturile dintre monarhie, Stări și Biserică în Europa Centrală a epocii premoderne.

Cele trei instituții reprezintă pentru Imperiul Habsburgic în secolele XVI-XVII un adevărat triunghi politic: eliminând unul dintre elemente, viața politică, raporturile dintre confesiuni, situația socială nu mai sunt inteligibile. Studiile adunate în volum se axează însă pe cercetarea relației bilaterale dintre instituții. Astfel, prin lucrări individuale, volumul reușește să reconstruiască eșafodajul politico-instituțional al Imperiului, pentru perioada cuprinsă între bătălia de la Mohács și Războiul de 30 de ani sau, conform editorului R.J.W.Evans, „de la Reformă la Baroc".

Același istoric arată în *Introducere* (p.XVII-XXXI) că volumul prezent dorește să ofere răspunsuri nuanțate unor întrebări simple. Spre exemplu: de ce au fost aleși Habsburgii ca regi ai Boemiei și Ungariei la 1526, care a fost relația dintre cele două mari direcții politice ale dinastiei - germană și dunăreană -, de ce nu au aderat Habsburgii la Reformă, de ce a câștigat Reforma așa de mult teren cu o organizare așa de modestă, care a fost locul Stărilor în mecanismul de guvernare etc.

În studiul *Ferdinand I și Stările: între conflict și cooperare, 1521-1564,* (p.48-58), istoricul vienez Alfred Kohler urmărește evoluția raporturilor politice dintre împărat și Stări (ale provinciilor ereditare, ale Ungariei și Boemiei), fiecare având revendicări specifice față de cealaltă parte (împăratul cerea ca Stările să voteze fonduri pentru războiul antiotoman, iar Stările avansau ideea de libertate religioasă), revendicări pe care încercau să le impună cu ocazia dietelor provinciale. Un aspect apropiat tratează Günter R.Burkert *(Protestantism și apărarea libertăților în provinciile austriece sub Ferdinand I,* p.58-70), care subliniază strategia Stărilor de a masca revendicarea de oficializarea protestantismului (libertatea confesională) sub termenul cuprinzător de „libertăți". Este analizat de asemenea felul în care războiul cu Înalta Poartă și necesitatea impozitului turcesc *(Türkensteuer)* a influențat raporturile Stat-Stări.

Un interes special pentru istoria Transilvaniei îl prezintă studiul lui László Makkai, *Coroana și dietele Ungariei și Transilvaniei în secolul XVI* (p.80-92).

Autorul consideră că în perioada 1526-1541 s-au cristalizt, pe fondul dispariției regatului medieval maghiar, două regate distincte. Pe de o parte, regatul lui Ferdinand I („the western kingdom"), iar pe de altă parte regatul lui Ioan Zapolya („the eastern kingdom"), cel din urmă luându-și numele de „principat al Transilvaniei" la stingerea dinastiei Zapolya. Aceste două regate și instituțiile lor au funcționat paralel și s-au concurat reciproc, dar felul în care s-a desfășurat lupta Stat-Stări dă fiecăruia individualitate. În „Ungaria" imperială, marile lupte politice s-au dat în jurul fixării impozitelor, a dorinței Stărilor de a câștiga o mai largă autonomie („națională"), a problemei religioase (Statului catolic și contrareformator i se opuneau Stările protestante). În regatul „răsăritean", în care influența Habsburgilor era minimă, regimul de Stări s-a dezvoltat liber: conflictul Stat-Stări lipsea, dar în schimb se manifestau puternic conflicte confesional-politice (între catolicism și Reformă, între diversele confesiuni protestante).

Moravia și criza sistemului de Stări în țările Coroanei cehe (p.149-158) este titlul studiului lui Josef Válka. El urmărește similitudinile și particularismele sistemului instituțional din Moravia în raport cu Cehia, față de care este încă insuficient conștientizată ca unitate geo-politicică distinctă.

Alte studii privesc *Sistemul politic și tradițiile intelectuale ale Stărilor cehe între secolele XIII-XVI* (Winfried Eberhard), aportul iezuiților la începuturile Contrareformei în provinciile ereditare (Gernot Heiss), *Absolutismul habsburgic și rezistența Stărilor ungare în secolele XVI-XVII* (Kálmán Benda), importanța lui *Ferdinand II, fondatorul monarhiei habsburgice* (Robert Bireley). Editorii au inclus în volum trei studii care privesc, comparativ, desfășurarea tematicii respective în Sfântul Imperiu Roman-German.

O privire de ansamblu asupra volumului dovedește importanța incontestabilă a istoriei instituționale pentru Europa Centrală în secolele XVI-XVII. Studiul interdependent al celor trei instituții - monarhia, Biserica, Stările - duce la o interpretare modernă și sugestivă a epocii respective. În plus, este de admirat că acest efort vine din partea istoriografiei britanice, în colaborare cu istorici din Austria, Ungaria, fosta Cehoslovacie, Germanie, Polonia, Slovenia.

Radu Mârza

VLADIMIR HANGA, *Istoria dreptului românesc*, Editura Fundației „Chemarea", Iași, 1994, 146 pag.

Prof.dr.doc. Vladimir Hanga, cunoscut juriștilor din țară, dar și specialiștilor din străinătate, ca un eminent romanist, a mai realizat o lucrare. O carte de referință privind **Istoria dreptului românesc**, și anume dreptul cutumiar.

Cartea expune sistemul dreptului cutumiar românesc (dreptul obișnuielnic), sub imperiul căruia a trăit poporul nostru din epoca geto-dacilor și până la mijlocul

secolului trecut. Şi autorul demonstrează pertinent că izvorul dreptului nostru „obişnuielnic" îl constituie vechile cutume ale geto-dacilor, popor ce locuia pe un teritoriu situat între Carpaţii nordici, Tisa, Dunăre, Munţii Balcani şi apele Nistrului. După cucerirea romană cutumele acestora, primind sigiliul Romei, capătă drept de cetate în marele Imperiu roman.

O dată cu formarea poporului român (sec.III-VIII), obiceiul pământului, simbioză daco-romană, devine parte integrantă a civilizaţiei acestui popor. Prin intermediul satului, temelie social-politică a celor trei ţări româneşti, acum devenit „*ius Valachicum*" răspunde nevoilor unei societăţi care deşi „în calea răutăţilor" reuşeşte, menţinându-şi existenţa, să-şi păstreze identitatea.

Astfel „obiceiul pământului" devine alături de limbă şi conştiinţa de neam, expresia unei unităţi instituţionale ce va duce - în ciuda tuturor adeversităţilor - la unificarea statală a ţărilor româneşti.

Structura dreptului nostru „consuetudinar" va îngădui însă - argumentează autorul - şi receptarea sau imitarea unor legi străine, ca bunăoară acelea care purtau amprenta Byzanţului. Existenţa unor imitaţii după asemenea legi rămase în manuscris sau aplicate sporadic dovedesc că în lupta dintre obiceiurile autohtone şi legile străine, primele aveau să biruie ca fiind creaţii ale unui popor care, în pofida tuturor primejdiilor, a reuşit să-şi făurească, de-a lungul secolelor, o istorie vrednică de tradiţiile Romei.

Bazată pe o impresionantă documentaţie, alcătuită după un plan bine chibzuit, întemeiate pe argumente de neclintit în susţinerea tezei şi scrisă în stilul unui narator mai demult consacrat, cartea oferă, în primul rând specialiştilor, dar şi cititorilor dornici de o informare corectă, posibilitatea unei participări directe la derularea istorică a fenomenului analizat.*

* Cartea a apărut şi în limba franceză la Editura Academiei Române.

Sabin Belu

VLADIMIR TREBICI, *Demografie. Excerpta et selecta*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996, 190 pag.

Fără îndoială, la cei 80 de ani împliniţi în 1996, domnul academician Vladimir Trebici este nu numai decanul de vârstă al demografilor din ţara noastră, dar şi cea mai competentă personalitate din domeniul istoriei populaţiei României. Editura Enciclopedică, prin ilustrul ei director, distinsul om de cultură Marcel Popa, s-a alăturat celor care l-au omagiat anul trecut pe Vladimir Trebici printr-o nouă iniţiativă editorială. Astfel, la propunerea editurii, autorul a acceptat să selecteze câteva studii publicate în diferite volume şi reviste de specialitate, cărora

le-a adăugat două materiale cu caracter autobiografic (*Cum am devenit demograf* şi *Scurtă biografie* şi o bibliografie (selectivă) cronologică.

Parcurgând conţinutul volumului, remarcăm înainte de toate varietatea preocupărilor lui Vladimir Trebici şi propensiunea enciclopedică de care a dat dovadă în activitatea ştiinţifică din ultimele patru decenii. De altfel, studiul populaţiei nici nu se poate concepe, astăzi, decât printr-o abordare interdisciplinară. Studii precum *Populaţia Românei, Tranziţia demografică* şi *Bucovina. Populaţia şi procesele demografice (1774-1993)*, dezvăluie probleme importante ale demografiei româneşti în epoca modernă şi contemporană. Numărul şi evoluţia populaţiei întregii ţării ori a unei provincii istorice (Bucovina), structura şi mişcarea naturală a populaţiei, descrierea mecanismului tranziţiei demografice în general, pe baza unei bogate literaturi demografice, cu referiri speciale şi la cazul românesc sunt numai câteva aspecte ce se impun a fi reţinute din lectura acestor studii.

Studiul *Minorităţile naţionale din România: prezent şi estimaţie prospectivă* este reprezentativ din cel puţin două puncte de vedere. Pe de o parte, o cercetare asupra problemei minorităţilor naţionale este mai mult decât necesară, dat fiind faptul că, în ultimul recensământ efectuat în România în anul 1992, minorităţile naţionale reprezentau 10,4% din totalul populaţiei. Pe de altă parte, în ultimii ani au proliferat lucrările pseudoştiinţifice care prezintă tendenţios soarta diferitelor minorităţi din centrul şi sud-estul Europei. Realităţile contemporane, transformările în geografia politică a Europei postcomuniste au făcut necesară, dincolo de elaborarea unui cadru legislativ relativ unitar, cunoaşterea riguroasă a numărului şi a structurii demografice a minorităţilor naţionale, a repartiţiei teritoriale a acestora, precum şi a caracteristicilor socio-economice şi educaţional-profesionale. Fără a polemiza cu autori străini, Vladimir Trebici analizează corect anumite transformări în compoziţia etnică a judeţelor şi oraşelor Transilvaniei în secolul XX, reliefând cauzele strict demografice ale acestor fenomene, disociind astfel demografia şi politica demografică a statului român de politica generală a diferitelor regimuri politice din România secolului XX.

Studiile *Demografia între istorie şi sociologie* şi *Geopolitica şi demografia în România: Anton Golopenţia (1909-1951)* realizează o incursiune schematică privind constituirea demografiei ca ştiinţă în strânsă conexiune cu alte discipline. De la descifrarea empirică de către J. Graunt, la mijlocul secolului al XVIII-lea, a cauzelor şi a caracterului dual al fenomenelor demografice (social şi biologic), până la studierea cu metodele psihanalizei a comportamentului sexual ori a raporturilor dintre sexe, demografia şi/sau demografia istorică a beneficiat de aportul cognitiv ori metodologic al multor ştiinţe. De aceea, Vladimir Trebici propune ca deziderat pentru demografia secolului XXI constituirea unei *Unio trium scientiarum* cuprinzând demografia, sociologia şi istoria. De asemenea, evocarea figurii lui Anton Golopenţia, eminent om de ştiinţă din perioada interbelică, a cărui

operă a fost pe nedrept marginalizată în ultimele decenii, se încadrează în aceiaşi perspectivă interdisciplinară.

Volumul de faţă ni-l prezintă pe Vladimir Trebici în intimitatea „laboratorului" său de lucru, un om de ştiinţă ce şi-a dedicat câteva decenii studierii populaţiei mondiale şi a României. Cea mai potrivită încununare a activităţii Domniei Sale va fi, credem, finalizarea în bune condiţii a sintezei de istorie a populaţiei României, pe care toţi specialiştii o vor aştepta cu mult interes.

Sorina-Paula Bolovan

GELU NEAMŢU, *Revoluţia românilor din Transilvania. 1848-1849*, Editura Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, 200 p.

Această carte cu aspect modest, un fel de *Cenuşăreas*ă tipografică, fără foaie de titlu, cu o ţinută care trădează cel mai cras amatorism poligrafic din câte mi-a fost dat să văd, cuprinde între nemeritatele ei coperţi o *sintez*ă *istoric*ă *de clas*ă *înalt*ă.

Să ne apropiem puţin de conţinutul ei. Este celebră revoluţia ardeleană de la 1848? Mai exact: măcelul dintre români şi unguri de atunci? Desigur, este. Şi totuşi, e de necrezut ceea ce urmează să spun: NIMENI n-a scris până acum, de la cap la coadă, istoria acelei triste istorii româno-maghiare. Precizez: nimeni într-o carte care să corespundă noţiunii de ştiinţă istorică. Silviu Dragomir, în anii ultimului război, a publicat o sinteză corespunzătoare, tratând însă evenimentele doar până la mijlocul verii 1848. În anii 60, Victor Cheresteşiu a procedat la fel. Rămâneam astfel cu vechea naraţiune a lui George Bariţ, din 1890, care, în vol.II al operei sale *Părţi alese din istoria Transilvaniei* povesteşte faptele în întregime, dar din optica participantului şi a contemporanului, şi nu din aceea a istoricului de profesie. Gelu Neamţu a rupt pecetea unui blestem care oprea mâna istoricilor *exact* la momentul când românii şi ungurii din Ardeal ajung la conflict armat şi începe să curgă sânge. Domnia sa duce expozeul până la capăt, senin şi raţional, fără teamă, netulburat de duritatea ideilor, exprimărilor, faptelor şi ororilor cu care trebuie să opereze. Împărţită în 22 de capitole, lucrarea urmează două curbe de nivel ale evoluţiei evenimentelor. Una o constituie odiseea întemeierii şi implementării programului naţional român care acţionat în Transilvania anului 1848. A doua curbă este evoluţia evenimentelor politico-sociale care şi-au făcut loc cu forţă uluitoare în destinul oamenilor vremii. Cele două paliere se întâlnesc şi se determină reciproc, pe o axă care s-ar putea defini cam astfel: programul ideologic naţional, cu expresia supremă în lucrările Adunării de la Blaj din 3/15 mai 1848, a hotărât evoluţia acţiunilor româneşti în revoluţia concretă, iar pe de

altă parte mersul evenimentelor spre războiul civil a acutizat, a radicalizat ideologia liderilor ardeleni, în frunte cu marele Simion Bărnuțiu. Gelu Neamțu „prinde" cu măiestrie acest proces esențial. Rezultatul este cartea despre care vorbim, de o sagacitate pregnantă, dominată de logica de fier a acoperirii documentare permanente. O monadă istoriografică, aş zice, care nu poate fi fisurată în nici un fel; cu aspectul ei de fortăreață documentară şi logică.

Revoluția europeană de la 1848 a început la Paris în 22 februarie, participând acolo şi Nicolae Bălcescu, şi s-a propagat după principiul dominoului spre Europa centrală şi de est. Pentru românii ardeleni, hotărâtoare a fost faza ungară, inflamată la Pesta în ziua de 15 martie 1848. Liberalismul maghiar şi-a trădat atunci originile sale din dreptul natural, prin resuscitarea dreptului istoric de sorginte medievală şi abandonarea revoluției la cheremul marii aristocrații, moştenitoarea celebrului dispreț hunic față de toate semințiile care nu se trag din vița lui Arpad. Aşa se face că ultimul punct, şi cel mai important, din programul maghiar de la Pesta prevedea uniunea Transilvaniei cu Ungaria, în numele nu ştiu cărui drept istoric, pe care românii masiv majoritari în Ardeal nu l-au recunoscut niciodată. Acestei „revoluții" de import din Ungaria, românii ardeleni i-au răspuns prin declanşarea *rapidă şi preventivă* a unei revoluții ROMÂNEŞTI. Aparatul administrativ ardelean era de veacuri exclusiv maghiar, ca moştenire a constituțiilor ungureşti succesive care, în virtutea unui barbar „drept" al cuceritorului cu sabia, instauraseră o foarte perfecționată domnie a minorității asupra majorității. A ungurilor asupra românilor, după cum prea bine se ştie. Ei bine, acest angrenaj politico-juridic maghiar, dintr-o Transilvanie autonomă sub sceptrul austriac, a făcut imediat corp comun de interese cu mişcarea integralistă din Ungaria, urmărind cu cerbicie dură realizarea punctulu 12 de la Pesta: răpirea Ardealului. Programul politic de la 3/ 15 mai 1848 din Blaj prevedea suficiente şi foarte pragmatice măsuri pentru contracararea acestei primejdii de moarte istorică. Marile deziderate sociale de tip revoluționar, între care desființarea iobăgiei, cad în subsidiar în fața imperativului românesc de a salva Țara Ardealului de la prăbuşirea impusă de dinafară. Românii s-au opus cu toate forțele uniunii, de fapt *fuziunii* dorite de partida maghiară. Astfel s-a întâmplat acel ciudat fenomen de degenerare a unei revoluții europene, aici în Ardeal, într-un simplu conflict între români şi unguri. Simion Bărnuțiu, dar şi Papiu Ilarian, George Bariț şi alții au explicat cum s-au priceput mecanismul acestei dihotomii ireconciliabile produse la 1848, şi care în bună parte mai acționează şi astăzi: ROMÂNII şi UNGURII. Psihologie opusă, istorie opusă, interese opuse. Ceva de nereparat, în vecii vecilor. Astfel prezintă Bărnuțiu starea dintre cele două populații ardelene, la 1848.

Este adevărat că au existat, chiar din martie al acelui an, orientări române şi maghiare care ar fi dorit ca mersul revoluției să nu iasă din făgaşul european, ca românii şi ungurii să fie uniți pe baricadele ei, pentru realizarea a ceea ce era o *New Age*, o nouă eră în viziunea lor de atunci. Nu s-a putut face nimic, integraliştii

şi-au spus din plin cuvântul, vocile răzleţe au răsunat în gol, ridicol, iar unii şi-au plătit donchijotismul cu viaţa (vezi Ioan Dragoş) sau cu amărăciunea eşecului, ca în faimosul caz al lui Nicolae Bălcescu.

Partea cea mai valoroasă a lucrării lui Gelu Neamţu este aceea care se ocupă cu mersul lucrurilor pe linia dură, a confruntării armate. Repet: o face pentru prima dată în istoriografia noastră ştiinţifică, la acest nivel de documentare, obiectivitate implacabilă şi sinceritate curajoasă. Reiese din această carte că ungurii au răspuns cu represalii sângeroase la tentativa românească de a salva naţiunea, marile idealuri de libertate şi mai ales de a salva Ardealul de la contopirea cu Ungaria. Aparatul necruţător al evului mediu s-a abătut asupra românilor, s-au ridicat spânzurători la marginea satelor româneşti şi s-au înregistrat, în iunie 1848, primele victime. Un număr de 12 ţărani români din Mihalţ, sat lângă Blaj, au fost împuşcaţi în mod prostesc, numai ca să se ştie că ungurii sunt premiul întâi şi că o moşie a lui Eszterházy rămâne a lui, chiar dacă nu este şi nu a fost a lui decât prin abuz şi fărădelege şi chiar dacă propria revoluţie a ungurilor resuscitase cu glas mare eliberarea iobagilor. Da, dar nu şi a celor români şi în nici un caz înaintea contopirii cu Ungaria, când ei şi-ar fi putut eventual exopera drepturile *ca unguri*, şi nicidecum ca români din Ardeal. Am accentuat asupra acestui caz, pentru că el este caracteristic pentru întreaga metodologie maghiară de a suprima mişcarea revoluţionară a românilor, revendicările lor revoluţionare. Din optica lor, ungurii au procedat „corect" şi foarte practic, şi bineînţeles că toţi confraţii istorici unguri ai momentului dau vina pe români şi dau dreptate liniei maghiare dure de la 1848, reprezentată de Ludovic Kossuth şi de fracţiunea sa. Nu era însă corect şi din optica românilor. Aceştia s-au mai adunat o dată la Blaj, în septembrie 1848, de data aceasta înarmaţi, şi au hotărât să se apere în mod organizat împotriva minoritarilor cu logistică asigurată din Ungaria. Gelu Neamţu urmăreşte felul cum s-a închegat, în focul revoluţiei, o structură politico-administrativă românească de tip statal. Mai întâi Comitetul Naţional de la Sibiu, în iunie, apoi prefecturile şi legiunile militare româneşti, începând cu adunarea din septembrie, conturează ferm şi eficient o barieră puternică în calea aristocraţiei ungare şi a iredentei sale din Transilvania. A fost război civil, a fost mult sânge şi moarte, frumosul nostru Ardeal s-a transformat într-o ruină fumegândă. De ce? Autorul scoate în evidenţă vinovăţia exclusivă a ungurilor în acel mare dezastru, din cauză că au făcut să degenereze o exaltată şi romantică revoluţie europeană, într-o tentativă îngustă de rapt teritorial. G.Neamţu este şi cel dintâi autor român care procedează la o analiză critică a izvoarelor privind victimele Revoluţiei de la 1849 din Transilvania. Întrebare: care au fost pierderile românilor, materiale şi în vieţi omeneşti? În subsidiar: se acoperă sau nu se acoperă cifra controversată de pe placa din strada Avram Iancu de la Cluj?) Aş spune că *numărul morţilor* în sine este irelevant. Faptul că *au murit oameni*, da, aceasta spune totul. Între ei, câţiva prefecţi revoluţionari, egali în rang cu Avram Iancu, dintre care unul, Alexandru Bătrâneanu, a fost spânzurat chiar aici, la Cluj.

Acesta este cuprinsul, aceasta este semnificaţia cărţii istoricului Gelu Neamţu, *Revoluţia românilor din Transilvania 1848-1849*. Domnia sa scoate în mod inspirat în evidenţă şi acele valenţe ale mişcării de idei de la 1848, care vizau viitorul naţiunii române în întregime. În subsidiarul întregii mişcări paşoptiste ardelene se afla marele proiect al Dacoromâniei, prefigurare timpurie a statului naţional român, din care s-a născut, la 1918, România Mare. Oare n-au spus românii adunaţi la Blaj, într-un glas, după mărturia lui Bălcescu: „Noi vrem să ne unim cu Ţara!"? Din acest punct de vedere, efortul şi jertfele românilor ardeleni de la 1848-1849 capătă semnificaţia unor pietre de temelie pentru România de astăzi.

În lucrarea lui Gelu Neamţu, forma de expunere a materialului istoric este pe măsura conţinutului. Capitolele sunt superconcentrate, scrise simplu şi fluent, într-un stil foarte lizibil. Aparatul ştiinţific aferent este modern, bibliografia atent selecţionată. O sinteză abreviată la dimensiuni rezonabile. Pare a fi o carte scrisă pentru publicul străin, în egală măsură ca şi pentru cel român.

Ioan Chindriş

DUMITRU SUCIU, *Monarhia şi făurirea României Mari, 1866-1918*, Editura Albatros, Bucureşti, 1997, 336 pag.

Monarhia a reprezentat în istoria modernă şi contemporană a românilor una dintre instituţiile politice fundamentale. Aceasta justifică pe deplin interesul recent al istoriografiei româneşti spre abordarea unor subiecte variate în legătură cu instituţia monarhică. Contribuie de asemenea la proliferarea cercetărilor în acest sens şi deceniile de „tăcere" aproape totală a istoricilor români, ca urmare a regimului totalitar comunist.

Din păcate, asistăm însă şi la apariţia multor lucrări partizane, sau tendenţioase care nu întrunesc rigorile unei exegeze obiective, ştinţifice. Tocmai de aceea sunt notabile eforturile specialiştilor care restituie „sine ira et studio" o instituţie ce a cunoscut de-a lungul deceniilor atât momente de grandoare, cât şi de criză. Lucrarea lui Dumitru Suciu reprezintă tocmai o asemenea abordare profesionistă, critică, plasând monarhia într-un context istoric mai larg.

În cuprinsul a 3 capitole dense, autorul reuşeşte să refacă într-o manieră sintetică principalele momente din evoluţia istorică a românilor între 1866 şi 1918. Actul de la 1866, îndepărtarea lui Cuza şi aducerea la tron a prinţului Carol poate fi considerată „o revoluţie paşnică, de sus ... care a salvat o dată mai mult situaţia greu încercatei naţiuni române şi a tânărului ei stat modern". (pag.29). Dumitru Suciu ajunge la asemenea încheieri după ce analizează într-un prim capitol problema

necesității și premisele aducerii dinastiei străine ereditare în România. Realizare a generației pașoptiste, aducerea prințului străin a însemnat și victoria programului unionist al partidei naționale, punând din nou marile puteri în fața faptului împlinit.

Capitolul II este consacrat domniei lui Carol I, cea mai lungă domnie din întreaga noastră istorie. Firesc, ea a cunoscut și realizări pe măsură, între care independența, proclamarea regatului și transformarea țării în *subiect* în relațiile internaționale din Sud-Estul Europei la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Principele și apoi regele Carol este înfățișat nu numai în intimitatea personalității sale, dar și ca un conducător chibzuit al României, ca un protector al tuturor românilor. Implicarea lui în sprijinul memorandiștilor este poate cel mai cunoscut episod în acest sens, dar acțiunile lui au fost mult mai complexe și susținute. Practic, regatul României s-a transformat, și la propriu și la figurat, într-un „Piemont" al tuturor românilor, titlu sugestiv dat de D.Suciu unui subcapitol din partea a doua a lucrării.

Făurirea României Mari a însemnat un travaliu imens pentru întreaga națiune, un loc central în cadrul acestui efort colectiv ocupându-l și instituția monarhică. Autorul stăruie în capitolul III, cel mai întins din punct de vedere al spațiului, asupra lui Ferdinand care și-a inaugurat domnia într-unul din cele mai dificile momente posibile: debutul primului război mondial și pregătirea României de a intra în războiul de reîntregire. Beneficiind de un „larg consens național" și cu sprijinul unei remarcabile generații de oameni politici, regele Ferdinand a reușit să fie artizanul formării statului național unitar român. Crezul său politic, devotamentul suprem pentru interesele țării i-au conferit regelui reîntregitor un binemeritat loc în panteonul marilor personalități ale neamului.

Tratarea echilibrată a subiectului prin utilizarea unei bibliografii impresionante, indicele de nume, stilul accesibil și publicului larg etc. recomandă lucrarea lui Dumitru Suciu în peisajul istoriografiei românești contemporane ca una dintre cele mai pertinente abordări ale instituției monarhice.

Ioan Bolovan

DINU C. GIURESCU, *Guvernarea Nicolae Rădescu,* Editura ALL, București, 1996, 400p.

Anii 1944-1947 reprezintă una dintre temele cele mai frecventate în istoriografia română a ultimilor șase ani. Publicarea unor documente din arhivele comuniste, memoriile participanților direcți și studiile de caz dedicate evenimentelor petrecute în acești tulburi ani vin să completeze și să nuanțeze informațiile și interpretările făcute în istoriografia străină de până în 1989. Din

păcate nu s-a reuşit încă realizarea unei sinteze referitoare la aceşti ani, lucrarea clasică realizată în deceniul şapte de Ghiţă Ionescu, dedicată comunismului românesc rămânând cea mai completă.

În acest context cartea profesorului Dinu C. Giurescu, deşi circumscrisă cronologic pe o perioadă mai scurtă, constituie un excelent model analitic şi sintetic în vederea realizării unei sinteze asupra acestei perioade.

Structurată pe treisprezece capitole, o notă biografică, anexe şi index, cartea se înfăţişează cititorului într-un registru cronologic şi tematic extrem de complex ce încearcă să facă cunoscute marile probleme cu care s-a confruntat România între 23 august 1944 şi 6 martie 1945. În introducere, autorul analizează premisele, desfăşurarea şi semnificaţia actului de la 23 august 1944, implicaţiile sale interne şi externe, modul cum acesta a fost înţeles în interior şi exterior, subliniind importanţa acestuia pentru ţară şi pentru economia derulării conflictului mondial . Tot aici se prezintă etapele instaurării regimului comunist în România, precizându-se modul în care s-a organizat - de către comuniştii români cu sprijinul nemijlocit al sovieticilor- preluarea puterii la 6 martie 1945. Stilul direct şi extrem de precis în care sunt argumentate elementele ce au condus la ieşirea României din război, şi apoi momentele principale ale cuceririi pârghiilor de putere de către comunişti, contribuie la buna înţelegere a acestui semnificativ episod, ce în perioada comunistă a fost rescris, după cum excelent relevă autorul, în folosul puterii comuniste.

În primul capitol, dedicat formării guvernului Nicolae Rădescu şi principalelor sale iniţiative de ordin legislativ şi politic, de până în luna ianuarie 1945 - pornind de la programul guvernamental şi continuând cu măsurile luate în administraţia locală, înfiinţarea Universităţii din Timişoara, organizarea sindicală, cea judecătorească, constituirea Ministerului Minorităţilor, statutul acestora, repunerea în drepturi a militarilor şi farmaciştilor evrei, legile privind criminalii de război, epurările, arestările şi deportările etnicilor germani (subliniindu-se încercările premierului de a-i salva), aplicarea prevederilor Convenţiei de Armistiţiu, relaţiile cu trupele de ocupaţie, etc.- autorul subliniază greutatea cu care s-a guvernat, dincolo de principiile generoase enunţate în programul guvernamental, datorită opoziţiei comuniştilor. Deşi nu erau încă foarte bine organizaţi, aceştia au reuşit cu ajutor sovietic - cu largul concurs al Comisiei Aliate (Sovietice) de Control- să inducă o stare de nesiguranţă, chiar de anarhie în unele cazuri, ce a condus la acapararea pârghiilor de putere în unele zone ale ţării. Mare parte din nedreptăţile comise de sovietici (sau de comuniştii români sub protecţia acestora) au făcut obiectul unui memoriu înaintat de Regele Mihai preşedintelui american la sfârşitul lunii ianuarie, rămas însă fără rezultat, deoarece momentul era considerat de secretarul de stat american, E. Stettinius Jr.,a nu fi oportun " având în vedere tonul şi conţinutul memoriului alăturat, într-o perioada când noi căutăm să ajungem la o bază comună cu guvernul sovietic în legătură cu situaţia României" (p.129). În aceste condiţii, la începutul lunii ianuarie 1945 comuniştii au reluat cu înverşunare atacurile împotriva partidelor istorice şi a guvernului de coaliţie. Sfârşitul armistiţiului

politic de trei săptămâni (cap. 2) a fost grăbit de vizita lui Gheorghe Gheorghiu Dej la Moscova. La revenirea din patria comunismului acesta a reiterat acuzele la adresa guvernului şi a măsurilor luate de către acesta, considerându-le insuficiente şi în mare măsură antidemocratice. De altfel primit în audienţa la palat, liderul comunist a subliniat faptul că doar un guvern de stânga putea să obţină condiţii mai bune pentru România. În acest timp la București şi în ţară se pregătea o nouă criză politică. După cum excelent precizează autorul, aceasta a fost posibilă în condiţiile în care Moscova a hotărât să preia mai viguros iniţiativa în problema României, iar puterile occidentale, credincioase unei *politici comune*- în spiritul celor convenite la Moscova-, au permis acest lucru.

Cel de-al treilea capitol explicitează cauzele imediate şi modul de declanşare al noii crizei politice. Autorul pune accentul, în primul rând, pe planurile comuniste, pe modul în care aceştia au abordat cu prilejul şedinţelor din 24, respectiv 31 ianuarie 1945 problematica politică internă şi implicit măsurile preconizate pentru căderea guvernului. În chip de concluzie, după ce analizează principalele componente ale programului FND şi acuzele aduse opoziţiei, autorul precizează că acest program nu aducea dovezi în sprijinul acuzaţiilor sale ci dorea ca opinia publică să se obişnuiască cu ele. Noua criză a reluat modelul celei din toamna anului 1944, au fost organizate mitinguri, demostraţii de stradă, presa comunistă declanşa un atac furibund împotriva adversarilor - reluându-se fie mai vechi acuze (neîndeplinirea obligaţiilor cuprinse în convenţia de armistiţiu, prezenţa în aparatul de stat a spiritului fascist, etc.) fie altele noi (atentatul împotriva lui Miron Constantinescu, lipsa unei reforme agrare, etc.). În plus, tot cu scopul maipulării şi dezinformării opiniei publice, comuniştii au oprit prin intermediul sindicatelor tipografilor, publicarea presei de opoziţie. Mai mult, cu ajutorul Comisiei Aliate de Control ziarul PNL, "Viitorul", a fost obligat să-şi înceteze apariţia.

După 10 zile de demonstraţii şi agitaţii comuniste primul ministru hotăreşte să se adreseze naţiunii. După dejucarea planurilor comuniste, generalul Rădescu a reuşit să vorbească la sala ARO despre ultimele evoluţii interne ce puneau sub semnul întrebării stabilitatea ţării. Evenimentele au luat din acest moment o turnură violentă, comuniştii blocând aproape total activitatea guvernamentală (cap.4). La 20 februarie s-a declanşat ultima fază a planului comunist. Sub acoperirea unui aşa zis atentat împotriva lui Gh. Apostol , a "atacului unui grup de fascişti ce au încercat să pună mâna pe Uzinele Malaxa ", şi a desfiinţării de către generalul Rădescu a celor trei posturi de secretar de stat la Ministerul de Interne, comuniştii cer demiterea premierului(cap.5).

În următoarele trei capitole sunt analizate şi reconstituite veridic evenimentele din 24 februarie, cele ce au fost considerate ca fiind începutul unui război civil de către comunişti şi care au stat la baza vizitei imediate şi decisive a lui Vâşinski în capitala României. În cel de-al IX-lea capitol sunt prezentate atitudinile diferite ale membrilor Comisiei Aliate de Control faţă de evenimentele petrecute în România, subliniindu-se implicarea sovieticilor în acestea. De altfel elocvent pentru

această stare de lucruri este capitolul X, în care este prezentată demobilizarea armatei române din interior şi "înlocuirea " trupelor române din Bucureşti cu cele sovietice.

Capitolul al XI-lea, semnificativ intitulat *A.I.Vâşinski impune un guvern condus de PCdR,* reconstituie principalele momente ale şantajului politic la care a fost supus regele Mihai de către comisarul adjunct pentru afaceri externe al URSS, subliniindu-se amestecul acestuia în afacerile interne ale României. Ca urmare a primelor două întâlniri cu regele, din 27 şi 28 februarie, Vâşinski obţine demisia guvernului Rădescu. Nemulţumit de numirea lui Barbu Ştirbei ca viitor premier al unui guvern de coaliţie, în cursul celei de a treia întâlniri din 1 martie orele 22, emisarul sovietic va preciza, ultimativ, că URSS are deplină încredere în Dr. Petru Groza ca viitor Preşedinte al Consiliului de Miniştri. În aceste condiţii, după ce s-a sfătuit şi cu liderii partidelor istorice, regele a fost obligat să accepte ultimatumul sovietic şi să-l însărcineze pe Petru Groza cu formarea noului guvern. Tratativele ce au urmat au condus, cu toată opoziţia manifestată de opoziţie, la formarea la 6 martie 1946 a unui guvern minoritar din punct de vedere politic, ce nu întrunea nici unul dintre criteriile stabilite la Yalta.

Faţă de evenimentele petrecute în România în ultima parte a lunii februarie, reprezentanţii Marii Britanii şi Statelor Unite în Comisia Aliată de Control au cerut explicaţii părţii sovietice (cap.XII). În cele trei întâlniri ce au avut loc pe această temă, deşi se cunoşteau amănuntele schimbărilor politice de la Bucureşti, reprezentanţii anglo-americani au încercat să obţină din partea sovieticilor răspunsuri cu privire la implicarea lor în afacerile interne ale României. A avut loc, aşa după cum subliniază autorul, *un dialog al surzilor,* ce nu a avut nici un fel de impact asupra evoluţiei regimului politic din România, planul sovietic de comunizare al ţării urmându-şi cursul în condiţiile în care nici premierul britanic şi nici preşedintele american nu au fost dispuşi, din considerente strategice, să rişte alianţa cu URSS pentru lovitura de stat petrecută în România(cap.XIII).

În încheiere se cuvin precizate şi câteva observaţii, ce nu afectează valoarea globală a lucrării. Bazată în primul rând pe surse arhivistice străine, memorialistică şi surse edite româneşti, reconstituirea evenimentelor ar fi putut fi mai amplă şi mai nuanţată dacă autorul ar fi apelat şi la alte fonduri arhivistice din ţară. În general apelul la morală, comentariile retorice, şi în unele cazuri alegerea neinspirată a unora dintre titlurile capitolelor (ex. "Din nou la Comisia Aliată de Control") constituie elemente ce ar putea fi nuanţate şi revăzute. Cu toate acestea lucrarea profesorului Giurescu reprezintă o reuşită sinteză a unei perioade scurte, dar agitate din istoria românilor.

Virgiliu Ţârău

***Interethnische und Zivilisationsbeziehungen im siebenbürgischen Raum*, coordonatori Sorin Mitu şi Florin Gogâltan, Asociaţia Istoricilor din Transilvania şi Banat, Universitatea "Babeş-Bolyai", Cluj 1996, 290 p.**

Volumul colectiv intitulat "Relaţii interetnice şi de civilizaţie în spaţiul transilvan", coordonat de Sorin Mitu şi Florin Gogâltan, reprezintă a treia apariţie în cadrul seriei de "Studii de istorie a Transilvaniei". Dacă primele două volume de studii ale acestei serii (1994, 1995-1996), sub aceeaşi coordonare, reflectă contribuţiile generaţiei mai noi de studenţi şi absolvenţi ai Facultăţii de Istorie din Cluj, grupaţi în Asociaţia Tinerilor Istorici, volumul de faţă este gândit după un alt criteriu decât cel generaţional. Preocuparea pentru istoria Transilvaniei rămâne, ţintindu-se spre relevarea diversităţii multiculturale a spaţiului. Volumul a apărut în limba germană, traducerea fiind asigurată de Edit Szegedi şi Ligia Ruscu, şi a fost finanţat de Fundaţia Soros pentru o Societate Deschisă - Cluj, în cadrul programului de colaborare între istoricii români şi maghiari. Aşa cum se arată în "Cuvântul înainte", reluat în cele trei limbi "tradiţionale" ardeleneşti: germană (limba volumului), română şi maghiară, cartea reuneşte "studii semnate de istorici din cele două ţări (şi nu numai), referitoare la relaţiile interetnice, confesionale, culturale şi de civilizaţie din spaţiul ardelean. Este o tematică de natură să evidenţieze tocmai experienţa istorică a diversităţii..., dublată de «diversitatea» şcolilor istoriografice cărora aparţin autorii acestor studii." (p.10)

Volumul include 13 studii ordonate cronologic.

Preistoria este reprezentată prin studiul lui Florin Gogâltan, "Epoca bronzului în Transilvania. O privire istoriografică după cel de-al doilea război mondial", care circumscrie istoriografia românească a problemei propuse, arătând că deceniile 7 şi 8 ale secolului nostru au adus un spor substanţial în cunoaşterea epocii prin numeroase săpături arheologice efectuate. Consecinţele negative în domeniu ale regimului Ceauşescu din ultimii săi ani au constat în emigrarea unora din specialiştii cei mai buni şi în restrângerea spaţiului de publicaţie. Autorul nu aminteşte comandamente politice, care să fi stăvilit interpretarea cercetării propriu-zise; dimpotrivă se menţionează un cumul crescând de informaţie.

Vaday Andrea se apleacă asupra antichităţii târzii, dezbătând relaţia dintre imigranţii sarmaţi şi populaţia dacică băştinaşă din bazinul carpatic (sec.1-5 e.n.). Autoarea vorbeşte despre daci, şi nu despre o polulaţie daco-romană după părăsirea aureliană, căutând arheologic urmele celor dintâi, în perioada convulsionată a primei mari migraţii a popoarelor.

Evului Mediu îi sunt dedicate aproape jumătate din studiile volumului, şase la număr.

Barta Gábor analizează "Locul Transilvaniei în cadrul regatului ungar (896-1690)". Este o lucrare mai mult teoretică şi interpretativă, decât de istorie pozitivistă, din care nu lipsesc accente mai degrabă "prozelitiste", decât polemice. Autorul precizează conţinutul unor termeni vehiculaţi în istorie (dealtfel termeni sensibili atunci când se aplică la istoria Transilvaniei), defineşte fenomene, apoi abia aduce argumente în favoarea aserţiunilor sale. De pildă se arată că formarea naţiunilor din estul şi centrul Europei a fost un proces istoric "relativ târziu". Doar "trei-patru popoare" au intrat în epoca modernă ca naţiuni "mai mult sau mai puţin formate": polonezii, cehii, maghiarii şi croaţii. "Părţi de popoare aflate în situaţie de minoritate": ucrainenii, slovacii, românii, sârbii, "şi-au stabilizat autonomia lingvistică doar în secolele 16-17, iar «deşteptarea» culturală a fost rezultatul secolelor 17 şi 18, uneori chiar al secolului 19." Barta vede conştiinţa istorică ca pe o componentă caracterisitică a conştiinţei naţionale; în viziunea sa lipsa conştiinţei naţionale la popoarele "minorităţi" şi "neformatoare de state" provine din lipsa conştiinţei istorice datorată "lipsei unui trecut politic" ca "popoare formatoare de state". (p.33) Deşi autorul conştientizează "şovinismul trecutului" prin imposibilitatea istoriografiilor naţionale mai vechi de a se detaşa de interpretări teziste exagerate, care nu au legătură cu ştiinţa (p.34, 36), nici imaginea oferită de Barta Gábor nu ni se pare suficient de convingătoare şi obiectivă. Instituţia voievodală în Transilvania este explicată ca o structură politică derivată din instituţia regalităţii maghiare şi subordonată acesteia, nicidecum ca o continuatoare sau o afirmare a unei tradiţii politice româneşti constituite în Ardeal încă înainte de cucerirea acestuia de către coroana ungară. Principatul Transilvaniei este înţeles ca o formaţiune politic-socială creată din "rămăşiţele" regatului maghiar medieval de către nobilimea ungară, şi funcţionând ca "stat al acesteia". (p.59) Coparticiparea la putere a secuilor şi saşilor a avut o pondere neînsemnată; devine superfluă amintirea faptului că românii erau supuşi în această ţară (ca şi caz excepţional este amintit în sec. 16 voievodul Ştefan Mailat, ce provenea dintr-o familie românească). Problema asimilării-disimilării nu se ridica pentru elita feudală a vremii; ea se configurează abia după sec. 18, când proporţia demografică a românilor depăşeşte 60%.

Ovidiu Pecican, ale cărui "exerciţii" de lectură a vechilor cronici româneşti sunt cunoscute, ne provoacă încă o dată, prin oferirea unei chei noi de înţelegere a "Gestei lui Roman şi Vlahata". Critica textului medieval operează cu un alt fel de "autenticitate", deosebit de sensul familiar nouă astăzi. Autenticitatea medievală era o funcţie a acceptanţei textului de către autoritatea politică, respectiv era o expresie a legitimării autorităţii politice prin textul cronicăresc. "Gesta lui Roman şi Vlahata" este inclusă în "Cronica moldo-rusă" (sec.16), dar rădăcinile povestirii celor doi fraţi eponimi sunt mult mai vechi. Autorul ne poartă printr-un periplu de-a lungul secolelor, culegând pe traseu cât mai multe elemente ale naraţiunii. Se afirmă cu certitudine că legenda a fost elaborată în secolele 13-14 în "scopuri

propagandistice", slujind la afirmarea originii troiane şi romane a românilor din vremea primilor Asăneşti, folosind o modalitate occidentală de argumentare. (p.71) Aducând în discuţie şi alte cronici medievale, Ovidiu Pecican concluzionează că romanitatea şi ortodoxia - ca teme de bază ale legendei celor doi fraţi - se motivează şi întemeiază prin înrudirea de sânge şi spirituală. Conştiinţa de neam se exprimă nu prin limba vorbită sau prin locul de obârşie al populaţiei, ci prin relaţiile cu strămoşii şi prin comunitatea de credinţă. (p.89)

Fenomenul religios medieval constituie obiectul următoarelor studii ale volumului. Christine Peters discută "Pietatea catolică şi ortodoxă în Transilvania de dinaintea Reformei", folosind drept izvoare istorice iconografia şi arhitectura religioasă. Ortodoxia transilvăneană este considerată mai puţin "aspră" decât cea din alte spaţii, datorită unei mai slabe ierarhii bisericeşti şi a unui monasticism mai puţin pregnant. Autoarea vede în acelaşi timp o disponibilitate mai mare spre acceptarea unor elemente catolice în Ardeal, după cum şi catolicismul de aici vădeşte surprinzătoare preluări ortodoxe. În pofida unei diferenţieri nete în simbolistica adoraţiei şi în rit, Christine Peters insistă asupra interferenţelor dintre catolicism şi ortodoxie.

Folosind de asemenea izvoare iconografice, şi anume picturile murale exterioare bisericeşti şi ale criptelor, studiul Mariei Crăciun analizează pietatea mariologică în Moldova secolului 16 (secol ce consacră tocmai începuturile picturilor utilizate drept sursă). Autoarea se interesează de ecoul şi impactul Reformei în principatul moldav, pornind de la premisa că acolo unde cultul sfinţilor se diminuează în defavoarea unei adoraţii hristocentrate, Reforma găseşte un teren propice. Cele două ipostaze principale ale cultului mariologic disting o Maria ca model de viaţă exemplară, de Maica Domnului, ca mijlocitoare între oameni şi Dumnezeu. Deşi ambele ipostaze se regăsesc în imagistica cercetată, cea de-a doua este preponderentă, ducând-o pe autoare la concluzia unei respingeri a ideilor protestante în teritoriul studiat. Dacă adepţii Reformei încercau să purifice credinţa de aspectele sale pasionale, folosirea în continuare a icoanelor în procesiuni reflectă tocmai atitudinea ostilă faţă de curentul reformator.

Edit Szegedi recuperează un moment considerat de criză al societăţii săseşti (sec. 17) prin prisma scrierilor lui Marcus Fronius, preot orăşenesc al Braşovului. Reprezentant al luteranismului, dar plasat undeva între pietism şi ortodoxie, Fronius conturează imaginea unei "identităţi regionale", insistând asupra saxonităţii saşilor, a necesităţii păstrării tradiţiilor şi a credinţei împotriva ateismului, a dialectului săsesc (numit de el "lingua Dacica"), căruia îi conferă valoare mai mare decât un simplu mijloc de comunicare.

O contribuţie de istorie "economică" aduce lucrarea lui Oborni Teréz, "O încercare habsburgică de reglementare a finanţelor în Transilvania (1552-1553)", ce dezvăluie un episod transilvan mai puţin cunoscut. Cele trei părţi ale Transilvaniei împărţite după înfrângerea de la Mohács (1526) sunt unificate de

către Fratele Georg Martinuzzi la 1521 sub sceptrul lui Ferdinand I de Habsburg; în următorii doi ani împăratul are o tentativă de centralizare a finanțelor ardelenești sub control austriac, prin numirea ca trezorier a lui Peter Haller von Hallerstein. Tentativa eșuează; din cauza iminenței pericolului turc, Stările o recheamă pe tron în 1556 pe regina Isabella Jagello, văduva lui Ioannes Zapolya, care fusese alungată de Martinuzzi, iar Transilvania se divide din nou.

Transgresând pragul epocii moderne, tot în domeniul economicului se cantonează și studiul lui Miskolczy Ambrus, dedicat Brașovului și "învățăturilor" desprinse din micromonografia prezentată. Viziunea cercetătorului este interesantă. Orașul este descris ca o entitate aparte, de sine-stătătoare, cu o viață deosebit de intensă datorită rostului său de emporiu comercial. Dacă la începutul sec. 18 Brașovul, cu 16.000 locuitori, era cea mai mare așezare din spațiul carpatic, mai mare chiar decât Buda, la finele aceluiași secol, cu 18.000 locuitori, orașul ajunge pe locul nouă. Brașovul are un "mit" al său, este unic în felul sau "nu numai în cadrul lumii transilvane, ci și în cultura ungară și română" (p.203). Ca "verigă a unui lanț comercial" ce lega Leipzig de Constantinopol (p.181), Brașovul era o placă turnantă între est și vest. Caracterul pestriț și cosmopolit rezultă din prezența concomitentă a supușilor turci și austrieci, între cei din urmă aflându-se membrii companiei grecești, bulgarii, macedoromânii, locuitorii orașului de sus români și greci, comercianții sași și cei greco-ortodocși... Interesantă este și următoarea idee: "Naționalitatea și economia depind în asemenea măsură una de cealalta, încât în cursul producerii și plasării mărfurilor a funcționat un fel de diviziune etno-socială a muncii." (p.200). Miskolczy își susține afirmația cu date numeroase. De pildă redă meseriile specifice diferitelor etnii, sau urmărește drumul unor mărfuri și participarea etnic diferențiată la producerea și vânzarea lor. Astfel, negustorii greci sau bulgari aduceau cânepa la tors în Țara Bârsei sau în Trei Scaune. În breslele săsești se vopsea firul și se țesea. Comercianții români jucau un rol în exportarea produsului. Autorul arată că nici un "actor al economiei" nu putea ajunge la o poziție de supremație sau de monopol în detrimentul celorlalți participanți la viața economică, "rolurile" fiind trasate și delimitate, deși în cursul timpului, desigur, scena economică cunoaște și ea modificări.

Melinda Mitu și Sorin Mitu refac traseul preotului unitarian Ürmösy Sándor, care în urma a două călătorii în Muntenia (1841-1843) publică cartea "Maghiarii expulzați în Muntenia" (1844). Din diferite motive, de-a lungul timpului au emigrat la sud de Carpați ungurii transilvăneni, cercetați de Ürmösy. Situația confesională și lingvistică a acestora, condițiile lor de trai sunt obiectul inițiativei preotului ardelean. Din cartea sa se conturează însă și imaginea preponderent negativă a românilor munteni (caracterizați de Ürmösy prin intoleranță religioasă, incultură, lipsă de civilizație, totuși ospitalitate). Autorii acestui studiu de imagologie caută să descifreze explicația atitudinii și percepției negative a lui Ürmösy, prin estimarea prejudecăților și a stereotipiilor deprinse încă de acasă, pentru care

Concluziile parţiale, din terminal de fiecare capitol, ca şi cele din finalul volumului, cu privire la diversitatea, cantitatea şi calitatea cumulului de valenţe ştiinţifice îngemănate de către „Alma Mater Napocensis” în răstimpul dintre 1919-1940, confirmă opiniile bazate pe explorarea unui bogat material arhivistic, cercetat încă din faza în care se găsea „într-o splendidă izolare şi devălmăşie”, - premeditat dosit de ochii lumii avide de adevărul privind trecutul interbelic al instituţiei respective -, într-o inospitalieră încăpere a Bibliotecii universitare din localitate şi, trudit, pe mai departe, în faza de reevaluare de la Arhivele Statului din Cluj, sub forma unui material studiat şi aranjat, logic şi acrib, în paginile cărţii de faţă.

Bibliografia selectivă, orientativă privind direcţiile de cercetare, extinse curajos şi novator de autor, în informare şi interpretare, rezumatul în limba engleză, care permite translarea înspre cititorul străin a mesajului deosebit în conţinut şi formă, un binevenit indice de nume, ce înlesneşte căutări şi regăsiri, constituie elementele „tehnice” şi necesare unei atari monografii pertinente.

Suntem convinşi că istoricul Universităţii Daciei Superioare îşi află în persoana lui Vasile Puşcaş un doct monograf, care a oferit exegeza necesară şi care, poate, ar trebui să reflecteze la o desăvârşire benefică, sub forma restitutivă a unui corpus, înglobând începuturile (1872-1918), intervalul interbelic (1918-1944) şi cel actual.

Stelian Mândruţ

IONUŢ COSTEA, ISTVÁN KIRÁLY, DORU RADOSAV. ***Fond Secret. Fond „S” special. Contribuţii la istoria fondurilor secrete de bibliotecă din România. Studiu de caz. Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca,*** **Cluj-Napoca, Ed. „Dacia” 1995, 362 p.**

Lucrare de cert pionierat, cea dintâi abordare în domeniul respectiv satisface, după o atentă lectură şi sub aspectul adresabilităţii, o multitudine de întrebări legate de documente şi liste de publicaţii, răspunzând, astfel, câtorva chestiuni ridicate de cunoaşterea istorico-temporală, detaliată şi logică, cu un îndreptăţit temei oferit pentru interpretarea existenţei şi acţiunii societăţii româneşti de până la anul 1989. Autorii denotă acum un neîndoielnic spirit propriu în analiza globală făcută, cu sigure mijloace, unui tronson din materialul „arhivei închise”, a unei mari instituţii de cultură şi pentru un interval de timp, strict delimitat. Sugestiv definită „studiu de caz”, prezenta abordare ţinteşte, în mod inevitabil, însăşi fenomenul, cu directă trimitere la sistemul politico-administrativ al „gestiunii” vieţii noastre generale în regimul totalitar. Cercetarea se face articulat, atât pe instituţii, cât şi pe natura mecanismelor determinante. Se vizualizează, astfel, felul în care „secretul” participă

la funcționarea unor organisme, la fel, orizontul și ramificațiile vitale indicate de fenomenul în cauză, cu un loc și rol aparte deținut în angrenajul societății. Interpretarea ori curiozitatea studierii momentului „S" și a terminologiei adecvate (sau improprii) a fost rezolvată după 1989, cu plusurile și minusurile de rigoare. Încercarea de ierarhizare legico-logică există în virtutea unui inițial dat cronologic, anume: a) până în 1949, doar fonduri de publicații interzise; b) între 1949-1989, liste de interdicții, discrete apoi secrete, deci, fără să fie niciodată făcute public; c) răstimpul dintre 1949-1953-1955, definitoriu pentru înființarea, încetățenirea și evoluția fondurilor secrete de bibliotecă, cu necesare distincții: 1) procesul de interdicție a tipăriturilor devine de uz intern; 2) operația de retragere din circuitul general include o vagă tentă discretă; 3) un vădit cumul de „secretizare", în liste de interdicții și în operațiuni de retragere pentru constituirea fondurilor secrete de bibliotecă; 4) un general fenomen de „instrucțiuni", devenite documente secrete de organizare și defalcare a structurii pe instituții.

Cei trei autori, un filosof și doi istorici, consideră din debut, imperios necesară clarificarea unor aspecte metodologice, legate, printre altele, de relația dintre secret și socialism, și chiar de rolul deținut de sigla respectivă în ansamblul funcționării societății. Gând notabil dezvoltat, prin ulterioare aprofundări, la modul continuativ, extins și în permanentă reluare, o dată cu valorificarea resurselor spirituale și a surselor documentare autohtone. Denotând viziuni, moduri de tratare și apreciere diferite, I.Costea, I.Király și D.Radosav au ținut să marcheze, ca atare, în text, capitolele respective, punctând astfel, criteriile stabilirii responsabilităților aparte. Fapt care a ușurat, benefic, sarcina recenzentului, martor și participant, în dublu sens, de cititor și bibliotecar, odinioară, vreme de peste un deceniu, la existența și devenirea obiectului „studiu de caz", Biblioteca universitară clujeană și, implicit, a fondului „secret", ori „special", chiar mai simplu, „S".

Structura volumului înfățișează o pertinentă și cuprinzătoare prefață, patru capitole, partea de ANEXE (I/1944/XLIII/1988, p.170-343), ca și rezumatele în principalele limbi de circulație.

Capitolul prim, intitulat „Secretul și ipostazele lui în socialism", autor István Király, constituie o profundă meditație, (și) filosofică despre înțelesul, poziția ori atitudinea adoptată față de categoria în sine, nominalizată o dată cu locul și rolul din societate, sub dublu aspect: teoretic și practic, în cadrul a incitante fragmente, definitorii pentru încercarea de sinteză propusă: „forțele secrete", noțiunea secretului, relația dintre subiect (secretul) și obiect (socialismul), fonduri secrete sau fonduri interzise? Autorul denotă cunoașterea unei bogate și novatoare literaturi de specialitate, cu conotații viabile pentru perceperea fondului, relevant îndeosebi la nivel semantic, prin însăși denumirile colportate, vădind, deseori, inconsecvențe terminologice, în accepția „receptorului".

Următorul capitol înfățișează câteva repere precise în plan cronologic și metodologic în legătură cu constituirea fondului „S", de la faza de etatizare dintre

anii 1945-1948 şi până la momentul critic 1948-1965, în dublu plan, central şi pentru filialele de bibliotecă, atât pentru materialul denumit „uzual", cât şi cel „documentar" ori „special" (D.Radosav).

În partea de mijloc a volumului se analizează evoluţia fondurilor în cauză, în contextul politicii culturale a „epocii Ceauşescu", cu anumite consideraţii preliminare, motivând faza de trecere, de relativ liberalism dintre 1965-1971 şi alte date concrete cu privire la intervalul dogmatic de până la 1989 (I.Costea). Situaţia, ulterioară evenimentelor din decembrie 1989, a fost zugrăvită în virtutea a două precise obiecţii: a) de ordin tehnic, biblioteconomic, vizând returnarea şi lucrările concrete, aferente repunerii „S-ului" în circuitul public; b) de natură mentală, paleta de blocaje şi susceptibilităţi, particulare ori colective, la nivel de bibliotecă şi cititor, dar şi sub impactul hiatusului unei legislaţii adecvate în domeniu (D.Radosav).

Temerară răzbate cercetarea pilot, ancheta sociologică iniţiată de către I.Király despre urmările sistării fondului „secret", având în vizor trei distincte categorii de cititori: studenţii, în general, cadrele didactice şi cercetătorii, absolvenţii, respectiv cei ce au elaborat lucrările de licenţă. Discutabilă, desigur, din multe puncte de vedere, specifice fiecăruia dintre cei abordaţi, rămâne schiţa conţinutului tematic, concepută în 15 puncte, anonim elaborate pentru cei 30 de subiecţi, cu observaţiile de rigoare pentru ulterioare remedieri, ca şi histogramele însoţind, vizual, punctele 7,9,11,14 şi 15.

Dincolo de minime carenţe interpretative, ce ţin de fondul chestiunii, de înţeles, oricum, din pricina demersului notabil inculcat, dar şi de altele care aparţin, din păcate, formei, respectiv, nume de persoane, de titluri de lucrări, incorect citate, cu note de subsol, grăbit redactate, volumul de faţă reprezintă temerara încercare a trei specialişti, nu numai în domeniul propriu, ci în cel al muncii de bibliotecă, cu relevanţă deosebită în planul practic al „deştelenirii conştiinţelor" istoriei interzise.

Stelian Mândruţ

MARIUSZ KULCZYKOWSKI, *Zydzi-studenci Uniwersytetu Jagiellonskiego w dobie autonomiecznej Galicji (1867-1918)*, Krakow, Instytut Historii Uniwersitetu Jagiellonskiego, 1995, 435 p.

Autorul monografiei cu titlul sus-menţionat, tratând despre „Studenţii evrei la Universitatea Jagelllonă în epoca autonomiei Galiţiei (1867-1918)", exegeză apărută în seria intitulată „Studii privind formarea intelectualităţii din Polonia veacurilor XIX şi XX", este un binecunoscut nume în domeniu. Profesor la Facultatea de Istorie a Universităţii din Cracovia şi conducător al departamentului de cercetare a Istoriei educaţiei şi culturii din cadrul Institutului de Istorie din localitate, Mariusz Kulczykowski s-a afirmat treptat în timp, vreme de decenii, prin

lucrări temeinice despre comerţul şi istoria zonei istorico-geografice în discuţie (1963, 1967, 1972, 1976), prin articole şi studii pe aceeaşi temă dată, publicate în revistele de specialitate din ţară şi străinătate şi, nu în ultimul rând, prin contribuţii pertinente, sub raport documentar-interpretativ, în legătură cu comunitatea studenţească de la instituţia de învăţământ superior, analizată îndeosebi pentru mijlocul secolului trecut, ca şi despre tineretul studios polonez aflat în Franţa, într-un identic interval temporal.*

Într-un atare context, vizând tocmai studierea procesului făuririi inteligenţei poloneze în veacul XIX, se include şi tentativa monografică actuală, ce se raliază, totodată, ariei unei constante şi competente preocupări de descifrare a istoricului Universităţii din capitala Galiţiei, manifestate, timp îndelungat, de un serios colectiv de cercetare locală, dintre care amintim pe următorii specialişti: J.Buszko, R.Dutkowa, U.Perkowska, Z.Tabaka şi alţii.

Veridică premieră în domeniul sus pomenit, cu referire tocmai la prezenţa studenţimii evreieşti la Universitatea Jagellonă, lucrarea prezentă se bazează, primordial, pe exploatarea acribă a sursei de arhivă, respectiv listele de înscrieri, de părăsiri, abdicări, transferuri, „peregrinatio", de absolvenţi şi doctoranzi (a se vedea, în final, segmentul bogat de ANEXE).

Volumul este judicios gândit şi structurat în patru capitole mari, ce include 32 de compartimente şi 181 de diviziuni pentru cei 52 de ani parcurşi, cu o bază de date prelucrată, modern şi eficient, cu ajutorul calculatorului. Delimitarea cronologică, iniţial efectuată de autor, vizează 4 epoci distincte: a) 1866/67-1886/87, cu o cifră de studenţi în creştere generală; b) 1887/88-1897/98, cu un număr augmentat în mod automat şi pentru tineretul studios evreu, îndeosebi la medicină şi filosofie; c) 1897/98-1904/5, cu un spor numeric, datorat legic admiterii studentelor şi urmărilor evenimentului politic numit „revoluţia polonă"; d) 1905/6-1917/18, interval serios marcat de impactul primului conflict armat.

Mariusz Kulczykowski constată, în primul capitol al cărţii, evoluţia generală a numărului de studenţi, fapt evident şi pentru cei evrei, ilustrând afirmaţia cu date comparative şi sugestive pentru anii 1866/67 (doar 327) şi 1913/14 (maximum de 3428). Apogeul dezvoltării cifrice este atins, conform estimărilor făcute, în cei 27 de ani cuprinşi între 1887/88-1913/14, cu aparte menţiune pentru un vizibil spor pe seama studenţimii evreieşti în anii celei dintâi conflagraţii mondiale. Totalul aflat de autor în tentativa întreprinsă este de 3820 de tineri studioşi evrei, cu specificarea că încercarea efectuată a avut drept scop să evidenţieze numai cifra *reală*, dincolo de aspectul frecvenţei; într-un atare sens declarat, depun mărturie listele cu nume *concrete*, pe facultăţi şi ani de studiu.

În capitolul următor se atinge problema originii după reprezentarea geografică, starea socială, cea naţională (ori a naţionalităţii), precum şi cea confesională, pe acelaşi fundament al rubricaturilor caracteristice, depistate în actele specifice ale şcolarizării universitare. Desigur că, precumpănitor, apare procentul

studenților evrei localnici, proveniți din aria istorico-geografică a Galiției și, implicit, a Cracoviei, în pofida existenței și acțiunii, în paralel, a puterii de atracție a instituției similare de învățământ superior de la Lvow. Se relevă, procentual, faptul că exista o relație definitorie între totalul populației evreiești din zonă și cel constatat pentru studenții respectivi de la facultățile Universității Jagellone. Referiri sigure se fac acum și cu privire la repartizarea celor originari din Bucovina, România și Transilvania (p.98, 101, 111, 200, 214). Datele privind starea socială, respectiv structura socio-profesională au fost estimate pentru 23 de grupuri, după categoria de prestigiu social. Primatul aparține, desigur, reprezentanților nobilimii, în antiteză cu cei ai țărănimii, minor ilustrați (15). Apartenența la națiunea (la cetățenia) austriacă apare normală și covârșitoare cifric în conjunctura dată. Prima declarare a naționalității evreiești se face doar în 1894/95. Referirile privind confesiunea ori eventualele conversiuni rămân minore și nesemnificative, în opinia autorului.

Capitolul trei, cel mai extins cantitativ și calitativ, tratează despre studiile universitare, în general, de la înscriere (înmatriculare) până la absolvire ori doctorat. M.Kulczykowski subliniază originea galițiană, respectiv din Cracovia a majorității bacalaureaților, debutul studentelor la Facultatea de Filosofie în 1897/98, locul preponderent ocupat de tinerii studioși evrei la Facultatea de medicină, vârsta de studii, între 15-30 de ani, accesul facil ori, dimpotrivă, subsidiile ori ajutoarele materiale, rezultatul concret al anilor de învățătură universitară, materializați prin licență ori doctorat, vârsta absolvenților și a titularilor de rang științific, procentul pentru categoriile de studiu la cele trei facultăți (drept, medicină, filosofie), cuantumul celor retrași sau care au părăsit, în mod treptat, instituțiile amintite.

Concluziile finale, ce răzbat din ultimul capitol, abordează fenomenul modernizării Universității Jagellone și, implicit, actul formării noii elite intelectuale poloneze, cu o substanțială, valoric și numeric, componentă evreiască pentru Galiția. Explicațiile au la bază cele 90 de tabele și 11 hărți, conivente celor patru anexe ce înfățișează, într-o ordonare alfabetică, studenții evrei de la Facultățile de Drept, Medicină și Filosofie între anii 1866/67-1917/18; de la farmacie, 1868/1918; agricultură, 1890/1918; ca și familiile evreiești din care provin în răstimpul dat. Lista izvoarelor utilizate și sumarul în limba engleză fac oportună lectura și deplina înțelegere a cuprinsului elaboratului științific, datorat profesorului și specialistului în prosopografie, de la Cracovia.

Din punct de vedere românesc, am exceptat pe acei studenți evrei originari din teritoriile, foste ori actuale ale țării noastre, obținând, în final, următoarea imagine statistică: un total de 14 tineri studioși pentru anii 1874/75-1913/14, repartizați geografic, astfel: Cernăuți (4), Botoșani (2), Gura Humorului (2), Iași, Huși, Tereșeni, Vatra Dornei, Sadagura, Cluj, câte unul. Opt dintre aceștia au studiat medicina, 5 dreptul, iar doi filosofia, unul dintre ei cu dublă specializare (Vezi în lista nr.1, p.343, 350, 360, 364, 366, 374, 384, 385, 386, 395, 399, 400, 414).

Opinia ultimă a lectorului vizează, îndeosebi, importanța cărții de față, un

model şi imbold pentru strădanii similare şi din partea cercetătorilor români, aflaţi doar la început de drum şi având, prin urmare, un handicap serios de remontat, fapt remediabil, atât prin consultarea unor atari lucrări de referinţă, cât şi prin încercarea de colaborare internaţională cu reprezentanţi ai studierii fenomenului migraţiei studenţeşti din alte părţi ale continentului.

Stelian Mândruţ

*Jagellonian University. Faculty of History. Cracow, 1995, p.58.

IOACHIM-PETER STORFA, *Die politischen Schriften des Mihai Eminescu*, Wien, WUV-Universitätsverlag, 1995, 222 p.

Omul şi opera, „icoana naţională" numită Eminescu, impactul extern şi reverberaţiile în timp şi spaţiu au constituit teme predilecte de cercetare pentru specialişti autohtoni şi străini.

Versiunea revăzută a tezei de doctorat susţinută de autorul sus-amintit în cadrul Institutului de Romanistică a Universităţii din Viena, ne prezintă încă un demers, critic şi constructiv, publicat în seria lucrărilor ştiinţifice, patronate de instituţia de învăţământ superior, cu prestigiu în viaţa spirituală continentală.

Structura volumului, având drept „motto" semnificativ citat preluat din filosoful Emil Cioran, însumează o prefaţă, respectiv câteva gânduri rostite în scris despre persoana şi personalitatea subiectului abordat, urmată de cinci capitole distincte tematic (Naţiune şi naţionalism, Problema evreiască, Chestiunea agrară, Statul şi societatea, Limba, Tehnici de argumentare şi de persuasiune poetică), o bibliografie selectivă* şi literatura secundară uzitată, atât în română cât şi în alte limbi de circulaţie. La modul practic, J.P.Storfa tinde să reia şi să analizeze, acrib şi exegetic, cele trei bineştiute perioade din viaţa şi activitatea scriitorului şi publicistului: a) ianuarie 1870 - mai 1876 („Albina"); b) mai 1876 - octombrie 1877 („Curierul de Iaşi"); c) octombrie 1877 - iunie 1883 („Timpul").

În virtutea unui exerciţiu teoretic concret, mulat pe depistările făcute, în, şi pe scrierile lui Eminescu, autorul stabileşte, în primul capitol, căile evolutive pentru istoricul noţiunii de naţiune şi naţionalism. Se punctează, astfel, câteva din criteriile vizând acceptarea ideii naţionaliste, ca ideologie pentru naţiunea aparte, la fel, anumite elemente specifice pentru naţionalismul autohton în epoca premodernă şi în veacul trecut, o dată cu determinarea câtorva cauze ale acestui gen de naţionalism descris. Totul este portretizat sumar la Eminescu, drept un tipic exemplu, văzut dihotomic, xenofob, vizualizat prin antinomia: naţionalist-cosmopolit.

Urmând acelaşi făgaş interpretativ, construit pe un temeinic edificiu teoretic, o dată cu aplicarea în practică, totul derivând din panoplia de scrieri analizate, problema evreiască este corect trasată şi încadrată în conjunctura istorică specifică pentru secolul XIX, de până la 1878-1879, cu vădita antireacție antisemită la paleta de măsuri legiferate acum. J.P.Storfa discută cauzele reale ale fenomenului descris, cu consecințe imediate şi de durată, numind, totodată, câțiva dintre factorii autohtoni determinanți, laolaltă cu caracterizarea anumitor reacții negative în situația poetului Eminescu.

În cuprinsul capitolului trei, despre chestiunea agrară, se echivalează, în mod just, sfârşitul dominației otomane cu abolirea sistemului feudal clasic, menționându-se strădania de integrare a agriculturii autohtone în angrenajul capitalist internațional din veacul trecut. Eminescu apare acum în calitatea, conştient deținută, de „avocat" al intereselor țărăneşti, cu motive dificile denunțate şi conivente seriei de remedii, propuse prompt, sub o dublă acuză, atât față de statul în sine, cât şi în raport cu clasa moşierească.

Atitudinea față de „liberalism şi liberal", în discutarea raportului dintre stat şi societate, a rămas critică la Eminescu, din motive cunoscute, asupra cărora autorul nu insistă, cu precădere. Se menționează numai, ca peremptoriu exemplu, un ultim articol scris în calitate de redactor la „Timpul", în 18 iunie 1883, cu titlul „În fața lui Ştefan Vodă cel Mare", cu incriminarea vădită a liberalilor „contemporani". Se conclude, apoi, în legătură cu fenomenul utopiei represive la personajul analizat în tradiția gândirii conservatoare, conform căreia, trecutul poseda echivalent în paradis, iar prezentul, numai în iad, fapt transmis printr-un soi de naționalism „smerit şi înjosit". Opiniile exprimate de poetul-ziarist rămân extrem de critice cu privire la statul văzut ca un „obiect natural", respectiv, convingerile istorico-filosofice rostite de Eminescu, teoria sa proprie despre rolul asumat de stat, tocmai în ideea de „creație a națiunii, de organism al societății". Monarhia apare acum ca o formă statală perfectă şi desăvârşită, sub reprezentarea completă a piramidei, în vârf cu Suveranul absolut. Cât despre pătura suprapusă, echivalată cu „străinii" (= evreii), cu tulburările socialiste, vizualizate drept iminent pericol, toate constituie elemente componente ale societății, în accepția dată, analizate fiind în cercuri concentrice, cu supremația acordată, desigur, clasei dominante în plan politic şi economic.

În ultimul capitol al cărții, bazat pe exemple diversificate, autorul tratează demersul poetului pentru încetățenirea limbii naționale unice. Se subliniază practica înscenării lingvistice în bătălia politică, îndeosebi în chip „cosmetizat", date despre utilizarea accentului (ori) epitetului strict emoțional, ca şi despre rolul retorismului (interogației), al argumentelor quasi-logice, cu scop predominant politic, sau a opiniilor transmise cu privire la structura realului.

În epilog, J.P.Storfa încearcă să sublinieze faptul că strădania depusă nu pedalează pe datul cantitativ, în genul de „încă o contribuție la...", ci invederează

un strict interval focalizat: scrierile politice, considerate „tabu”, vreme îndelungată. Autorul a intenționat să procedeze la o abordare fenomenologică a gândirii conservatoare eminesciene, bazată pe exemplul concret, oferit în mod variat, de poetul național, o dată cu tentativa de a răspunde la câteva întrebări ivite pe parcurs: 1) Cum se articulează, în sistem, ideile conservator-reacționare? 2) Cum acționează scriitorul în viziunile apocaliptice de declin, cu principal protagonist, propriul popor; 3) Cum își delimitează propria percepție, în timp și spațiu, de opozanții politici „liberali-progresiști”?; 4) Cum apare interpretarea despre stat și societate, în continuitate ori în opoziție cu tradiția anterioară de gândire?; 5) Care este relația stabilită cu realitatea empirică sau cea sesizabilă? Analiza efectuată este cantonată pe cei 6 ani de ziaristică și redactorat (1877-1883), răstimp în care articolele politice scrise de Eminescu înseamnă o încercare de demistificare a frazeologiei liberale „pervertite”, demascată ca bovarism, ca mimemis grotesc, ca „formă fără fond” (p.216), de către tocmai omul-poet, cu o conștiință acută a dimensiunii tropice a ființei umane, cu o concepție filosofică asupra lumii, dezvoltată pe pilonii înstrăinării și pesimismului fundamental.

Stelian Mândruț

* Vezi ediția de „Scrieri politice” pentru anii 1870-1878 și 1879-1880, în versiunea recentă a Ancăi Sârbulescu.

GELU NEAMȚU, *Alexandru Roman, marele fiu al Bihorului (1826-1897)*, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, Oradea, 1995, 207 p.

Reconstituirea biografică a gândirii și faptei unei mari personalități constituie, în general, o întreprindere plină de dificultăți și riscuri. Ea impune cercetătorului cunoașterea temeinică a unor domenii, adeseori foarte deosebite, ale istoriei politice, sociale, culturale etc., domenii în care, direct sau indirect, mai pregnant sau mai estompat, succesiv sau concomitent s-a afirmat personajul în cauză; impune apoi, de cele mai multe ori, străbaterea unor domenii inegal iluminate de sursele istorice, unele mai ușor accesibile, altele mai obscure; impune, în fine, încadrarea personalității respective în ambianța epocii sale, racordarea faptelor sale la acelea ale contemporanilor săi, aprecierea realistă a aportului său.

În același timp însă, genul migălos al biografiei istorice posedă incitații care tentează puternic pe istorici. A reface din fragmentele disparate și discontinui păstrate în arhive și biblioteci, viața vie, plină de zbucium, a unui om care și-a închinat forțele binelui de obște, a reconstitui eforturile sale pentru împlinirea unui

înalt ideal, a retransmite celor de azi mesajul stimulativ al celor din trecut va fi mereu una dintre cele mai nobile funcții ale istoriei.

Acesta este, între atâția alții, și cazul lui Alexandru Roman și a monografiei care îi este dedicată. Deopotrivă om politic și om de cultură, Alexandru Roman a servit decenii de-a rândul, cauza românilor din Transilvania, ca profesor de limba română a Universității din Budapesta, ca ziarist, ca deputat în parlamentul maghiar, ca membru al Academiei Române. Urmărind traiectoria vieții sale, urmărim, de fapt, dintr-o perspectivă foarte apropiată și, în același timp, nouă, devenirea istorică a românilor transilvăneni în a doua jumătate a veacului trecut, efortul lor dificil, dar neîntrerupt spre libertate, cultură, progres. Este cert că numai pe această cale a studierii concomitente a întregului și a părților se va ajunge la o cunoaștere mai adâncă și, în același timp, mai subtilă a istoriei moderne a românilor din nordul Carpaților.

Ceea ce face, în primul rând, meritul lucrării dlui Gelu Neamțu este descinderea, de cele mai multe ori pe calea interogării unor izvoare inedite, la faptele cele mai semnificative din activitatea publică îndelungată, diversă și constructivă a cărturarului bihorean. Autorul a reușit astfel să ne înfățișeze, în locul încercărilor timide și fragmentare de până acum, o imagine nouă, clară și pregnantă, lipsită de exagerări apologetice, dar și de disimulări necritice a unei figuri istorice care, chiar dacă nu a avut strălucirea lui Avram Iancu, Simion Bărnuțiu sau George Barițiu, a fost incontestabil printre cele mai mari personalități românești ale veacului trecut.

Este, de asemenea, în favoarea lucrării felul în care autorul înfățișează cadrul istoric general al epocii, modul atractiv în care prezintă sensul și vigoarea mișcării naționale, felul în care reînvie oamenii, creațiile lor publicistice, literare, științifice, felul în care Alexandru Roman, publicist de mare talent, a fost sprijinit sau s-a ciocnit cu protagoniștii vremii lui aflați de o parte și de cealaltă a baricadei politice. Rând pe rând apar astfel sau, mai degrabă, transpar din paginile lucrării, cu pozițiile lor divergente sau convergente oamenii puterii dualiste de după 1867 ca și corifeii mișcării naționale românești.

Reușita imaginii de ansamblu a lui Alexandru Roman și a epocii sale, datorate densității documentației, ineditului unor puncte de vedere, lucidității interpretării este întărită și prin originalitatea prezentării. Există cel puțin două modalități principale de reconstituire a unei biografii: unele, evenimențiale, în care faptele, datele, cifrele alese și clasate de autor într-o anumită ordine sunt cele care vorbesc cititorului, altele, interpretative, care tind să descopere resorturile mai adânci ale evenimentelor, conexiunile lor generale, tind să dezvăluie direcțiile mari ale fluxului istoric. Monografia dedicată lui Alexandru Roman o socotim, în capitolele sale cele mai izbutite, ca făcând parte din a doua categorie. Cele mai masive și în același timp cele mai frumoase capitole ale sale, cele dedicate catedrei de limba română de la Universitatea din Budapesta, precum și ziarelor *Concordia*

şi Federaţiunea pot fi considerate ca cea mai preţioasă contribuţie documentară a autorului la studierea istoriei culturii şi politicii româneşti a veacului trecut.

Monografia dedicată lui Alexandru Roman constituie o lucrare ştiinţifică originală şi valoroasă care lărgeşte sfera cunoştinţelor istorice privind Transilvania celei de a doua jumătăţi a veacului trecut.

Simion Retegan

ANTON CZETTLER, *Pál Graf Teleki und die Außenpolitik Ungarns, 1939-1941*, Verlag Ungarisches Institut, München, 1996, 280 p.

Politica externă, promovată de guvernul condus de contele Teleki Pál, în perioada 16 februarie 1939 - 3 aprilie 1941, a constituit una din temele predilecte ale istoriografiei maghiare şi occidentale. Chiar şi la o sumară enumerare, vom constata că istorici prestigioşi, ca: Juhász Gyula, Tilkoszky Loránt, Gosztonyi Péter sau C.A. Macartney, s-au ocupat detaliat de această tematică, rezultând o serie întreagă de studii şi lucrări de mare valoare, care au analizat, pe larg, politica internă şi externă promovată de guvernul Teleki, în intervalul de timp amintit. La prima impresie s-ar părea că acest subiect a fost "epuizat", dar lucrarea semnată de Anton Czettler vine să contrazică aceasta.

Volumul se deschide cu un **Cuvânt înainte** (p. 7-10), în care autorul expune motivele care l-au determinat să revină la un subiect amplu dezbătut, şi anume, lipsa unei lucrări "obiective" care să descrie, în mod adecvat, politica internă şi externă promovată de guvernul Teleki.

Primul capitol al lucrării (p. 11-38) îşi îndreaptă atenţia asupra politicii externe promovată de Ungaria, de la începutul anului 1939 până la izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Este schiţat contextul intern şi extern, extrem de complex, în care contele Teleki este desemnat şef al guvernului, şi anume creşterea pericolului reprezentat de Germania naţional-socialistă şi Rusia Sovietică, conducătorii statelor aflate între cele două puteri fiind nevoiţi să ducă o politică de "echilibristică" pentru a evita dezastrul.

Politica externă promovată de guvernul Teleki urmărea două obiective fundamentale: 1. menţinerea Ungariei în afara conflictului şi 2. recuperarea teritoriilor pierdute de Ungaria la Trianon. După declanşarea celui de-al doilea război mondial, prin agresiunea săvârşită de Reich-ul nazist asupra Poloniei, urmată, la puţin timp, de "intervenţia" U.R.S.S., refugiaţii polonezi au primit un ajutor consistent din partea Ungariei, dar şi a României. Autorul evidenţiază gestul guvernului Teleki, care a refuzat cererea, înaintată în septembrie 1939 de către

Germania, privitor la trecerea trupelor sale pe teritoriul maghiar în vederea atacării Poloniei din sud-vest. De asemenea, este prezentată pe larg situația relațiilor româno-maghiare, în vara și toamna anului 1940, autorul constatând faptul că Germania instrumentaliza tensiunea existentă între cele două state în propriu-i avantaj. Planul inițiat de România, în toamna anului 1939, ce avea în vedere crearea unui "bloc" al neutrilor, a eșuat datorită opoziției Germaniei, Italiei, dar și a Ungariei.

Un loc aparte îl ocupă planurile elaborate de al treilea Reich, având ca scop atacarea, în colaborare cu trupele maghiare, a României (p. 75-88), planuri care, în cele din urmă, nu au fost duse la îndeplinire datorită strategiei adoptată de Germania, aceea de a "limpezi" situația pe frontul de vest.

Capitolul al treilea, intitulat **Drumul Ungariei către al doilea arbitraj, de la Viena** (p. 89-131) - în ceea ce ne privește - îl considerăm cel mai important. Autorul prezintă situația Ungariei în timpul campaniei germane în vest, ultimatumul sovietic adresat României și impactul ei asupra Ungariei. Hotărârea Consiliului de Coroană, din 27 iunie, de a accepta ultimatumul sovietic **fără luptă**, coroborată cu intenția guvernului român de a rezista pretențiilor revizioniste maghiare, fapt considerat de guvernul Teleki drept un "comportament discriminatoriu", au avut drept consecință "cristalizarea" hotărârii guvernului maghiar de a tranșa disputa teritorială cu România, pe calea armelor. Intenția Ungariei de a ataca România a fost dezavuată de Germania care a sugerat rezolvarea diferendului pe calea tratativelor. Sunt prezentate, pe larg, discuțiile purtate de oficialitățile naziste, în cursul lunii iulie, cu politicieni maghiari și români, tratativele de la Turnu Severin care nu au dat rezultate, întrucât cele două părți s-au situat pe poziții diametral opuse. Eșecul negocierilor, pregătirile militare maghiare, ca și cele sovietice, de atacare a României, l-au determinat pe Hitler să intervină, prin intermediul "arbitrajului" de la Viena din 30 august 1940, care a atribuit Ungariei o parte din Transilvania. Autorul consideră că "recuperarea" acestui teritoriu a reprezentat o "operă de măiestrie" a politicii externe maghiare, în speță a lui Teleki.

Consecințele arbitrajului de la Viena, drumul urmat de Ungaria până la aderarea la Pactul Tripartit și semnarea tratatului de "veșnică prietenie" cu Iugoslavia, constituie subiectul capitolului patru (p. 133-179). În toamna anului 1940, guvernul Teleki este confruntat cu creșterea influenței germane în viața politică internă și externă, pe de o parte, și deteriorarea relațiilor cu puterile occidentale, pe de altă parte. Accentuarea presiunii germane concretizată prin impunerea protocolului referitor la activitatea grupului etnic german din Ungaria, semnarea unor acorduri comerciale, aderarea Ungariei la Pactul Tripartit și permisiunea acordată tranzitării trupelor germane pe teritoriul maghiar, au avut consecințe nefaste asupra Ungariei. Relațiile cu puterile occidentale s-au înrăutățit rapid. În fața acestei situații, Teleki a încercat să îmbunătățească raporturile cu

Iugoslavia, pentru a "sparge" blocul creat în jurul Ungariei de statele ostile: Germania, Slovacia, România.

Totodată, autorul arată că Teleki, prin semnarea tratatului cu Iugoslavia spera să mențină, prin intermediul acestuia, şi contactul cu Anglia (şi nu numai).

Prăbuşirea "liniei de politică externă" promovată de Teleki este prezentată, pe larg, în capitolul cinci (p. 181-246). Aceasta s-a datorat situației complexe din Balcani, create prin atacul declanşat de Germania nazistă asupra Iugoslaviei şi (Operațiunea Marița) Greciei. În schimbul participării trupelor maghiare la acțiunea proiectată, Hitler a oferit posibilitatea recuperării teritoriilor pierdute de Ungaria în favoarea Iugoslaviei, la sfârşitul primului război mondial. Teleki a încercat să prezinte participarea ungară la campania iugoslavă, doar ca o măsură de protejare a minorității maghiare din aceste teritorii. Lovitură decisivă pentru politica externă promovată de Teleki a sosit la 2 aprilie 1941, prin intermediul telegramei lui Barcza Gyorgy - ministrul maghiar la Londra - care aducea la cunoştința Ungariei că participarea trupelor maghiare la atacul împotriva Iugoslaviei era considerată de guvernul britanic "casus belli". Teleki s-a aflat în fața unei situații fără ieşire, alegând sinuciderea, gest care, în opinia autorului, a avut un impact mult mai puternic în occident decât în Ungaria. Se ştie faptul că Ungaria a luat parte la atacul german şi, prin urmare, Anglia a rupt relațiile diplomatice cu Ungaria.

Extrem de interesantă ni se pare analiza autorului referitoare la reflectarea politicii externe promovată de Teleki în presa vremii, precum şi "metamorfozele" suferite de imaginea premierului maghiar în perioada de timp scursă de la moarteaa sa până în zilele noastre (p. 247-261).

Autorul constată că, între anii 1941-1944, Teleki a reprezentat simbolul independenței naționale, care se menține şi în perioada imediat următoare sfârştiului celui de-al doilea război mondial, până la instaurarea regimului comunist, în frunte cu Rákosi Mátyas, când Teleki devine "fascist". După revoluția din 1956, imaginea premierului maghiar suferă noi transformări care, în esență, se mențin până la sfârşitul deceniului opt, el apărând ca un politician de dreapta, conservator. Abia în ultimii ani, s-a putut contura un portret obiectiv al contelui Teleki Pál şi a politicii externe promovată de el.

Volumul cuprinde şi anexe, bibliografii, precum şi o prezentare scurtă a autorului şi a lucrărilor publicate de acesta.

Demersul istoriografic, datorat lui Anton Czettler, este interesant, chiar captivant. Din punct de vedere informațional, nu aduce noutăți remarcabile, de fapt, el se bazează, în mare parte, pe lucrările scrise până acum. Din punct de vedere interpretativ, constatăm o uşoară tendință de supralicitare a meritelor contelui Teleki Pál, ceea ce duce, pe alocuri, la transformarea expozeului ştiințific în hagiografie. Cu toate acestea, lucrarea este meritorie şi o recomandăm, deopotrivă, cititorilor şi specialiştilor.

Ottmar Traşcă

ZSOLT K.LENGYEL, *Auf der Suche nach dem Kompromiss. Vorsprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918-1928.* München, Verlag Ungarisches Institut, 1993, 470 p.

În ultimul timp istoriografia referitoare la trecutul Transilvaniei şi evoluţia minorităţilor naţionale din România s-a îmbogăţit cu numeroase lucrări. Lucrarea cercetătorului Zsolt K.Lengyel, intitulată *În căutarea compromisului. Origini şi aspecte ale transilvanismului timpuriu 1918-1928* reprezintă o contribuţie interesantă şi originală la prezentarea vieţii publice din Transilvania după formarea României Mari. În primul capitol al lucrării se arată că în timpul regimului comunist punctul de vedere oficial considera transilvanismul exclusiv ca un curent literar-artistic, lipsit de trăsături politice. Autorul subliniază însă că „suntem în stare să redăm imaginea generală a transilvanismului timpuriu numai dacă îl punem în evidenţă ca expresie a identităţii regionale şi naţionale, ca o mişcare întemeiată pe criteriul teritorialităţii".

În rândul intelectualităţii şi a elitei politice maghiare provinciale locale ideea transilvanistă a apărut încă înaintea primului război mondial ca o reacţie la tendinţa cercurilor conducătoare de la Budapesta de a concentra toate energiile naţionale în capitală. Deja atunci a apărut ideea că spiritualitatea maghiară din Transilvania este mai bogată în conţinut datorită influenţelor venite din partea culturii române şi germane.

Sfârşitul primului război mondial a deschis pentru români calea unirii Transilvaniei cu România, act care a beneficiat şi de adeziunea populaţiei germane. Autorul prezintă în cele ce urmează soluţiile alternative pe care reprezentanţii vieţii publice maghiare le-au elaborat în ceea ce priveşte destinul Transilvaniei. Aceste proiecte urmăreau conservarea unor funcţii importante pentru elementul maghiar în viaţa politică, culturală şi administrativă a provinciei pe calea creării unei Elveţii a orientului, a unei republici secuieşti, a unei Transilvanii independente sau instituirea unui regim de autonomie pentru maghiari. Autorul înfăţişează şi planurile referitoare la o eventuală uniune dinastică între România, Transilvania şi Ungaria sub sceptrul regelui Ferdinand. Descrierea proiectului de uniune personală este deosebit de interesantă, întrucât el era insuficient prezentat în istoriografie.

Autorul consacră un capitol special înfăţişării structurii etnice şi confesionale a României Mari pe provincii, insistând, bineînţeles, asupra realităţilor transilvane. Scoate în evidenţă faptul că introducerea administraţiei româneşti, dezvoltarea învăţământului românesc, reforma agrară au dus la consolidarea elementului românesc în societatea transilvană pe toate planurile. Intervenţia energică a guvernului central în viaţa social-politică transilvană nu a provocat doar reacţia

populaţiei maghiare şi germane, căci chiar şi românii ardeleni şi-au exprimat în numeroase cazuri nemulţumirea.

Viaţa politică a minorităţii maghiare din Transilvania în primii ani postbelici este pe larg prezentată. Autorul descrie modul în care se formează primele partide ale naţionalităţii maghiare din România: Partidul Popular Maghiar şi Uniunea Maghiară. El distinge o orientare „progresistă" şi una „conservatoare" în curentele de idei din viaţa publică maghiară pe care le defineşte şi în activitatea cultural-artistică. În acest fel Zsolt K.Lengyel se diferenţiază de alţi autori care nu extind asupra curentelor artistice distincţia între „progresişti" şi „conservatori". Autorul urmăreşte apoi procesul de apropiere între cele două formaţiuni politice maghiare, ducând în cele din urmă la contopirea lor în cadrul Partidului Maghiar, în anul 1922.

Paralel cu eforturile organizatorice se petrece un proces de cristalizare ideologică a conceptului de „autonomie naţională maghiară", conform expresiei autorului. Elementele conceptului izvorăsc atât din tradiţiile locale ale gândirii politice maghiare, cât şi din conţinutul Rezoluţiei de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 şi clauzele tratatelor de pace referitoare la protecţia minorităţilor. Această autonomie se referă la viaţa administrativă, juridică, economică, culturală, şcolară şi religioasă a maghiarilor, cu menţiunea că „scopul ei nu este distrugerea unităţii de stat, ci mai degrabă întărirea ei".

Pentru a se ajunge aici trebuia dusă „lupta pentru autoadministrarea Transilvaniei", în cadrul căreia urma să se realizeze şi viaţa autonomă a comunităţii maghiare, printr-un sistem cantonal după modelul elveţian. Înfăptuirea acestui sistem necesita însă şi obţinerea sprijinului din partea românilor şi germanilor ardeleni. Dar prea puţini politicieni români erau adepţi ai sistemului cantonal, iar oamenii politici germani nu manifestau interes pentru ideea autonomiei administrative a Transilvaniei.

Ideea autonomiei transilvane avea şi mai mici şanse de izbândă după adoptarea Constituţiei din anul 1923, care definea România ca un stat unitar şi indivizibil. Autorul prezintă pe scurt şi legile care au fost adoptate în anii următori, legea electorală, legea administraţiei publice şi legile referitoare la desfăşurarea procesului de învăţământ. Ar fi fost bine dacă autorul ar fi prezentat mai pe larg legislaţia învăţământului, având în vedere că Partidul Maghiar a dus o luptă asiduă pentru schimbarea prevederilor ei. În demersurile sale politice Partidul Maghiar căuta să-şi apropie şi pe politicienii români şi germani din Transilvania. Dar, deşi Partidul Naţional Român era principala forţă de opoziţie şi s-a folosit iniţial în campania antiguvernamentală şi de anumite accente regionaliste, după ce s-a unit în 1926 cu Partidul Ţărănesc, ele au scăzut mult în intensitate. În rândul gânditorilor germani au existat puţine preocupări privind elaborarea unui sistem de autonomie completă pentru Transilvania. De altfel, platforma oficială a Partidului German se mărginea la revendicarea autonomiei culturale pentru germani.

În aceste condiții, Partidul Maghiar a trecut la reevaluarea treptată a liniei sale politice. Restrângerea activității exclusiv la zona Transilvaniei se dovedea tot mai puțin utilă. Drept urmare, a fost inaugurat un sediu al Partidului Maghiar chiar la București, lucru care s-a dovedit a fi foarte util în condițiile în care anumite personalități politice din capitală ca Nicolae Iorga, Constantin Costa-Foru și Constantin Mille s-au pronunțat pentru apărarea drepturilor minorităților naționale. Paralel cu aceasta, intelectualii maghiari și-au intensificat eforturile pentru realizarea unei apropieri culturale față de români și germani. Cea mai sensibilă schimbare a concepției Partidului Maghiar s-a manifestat în redefinirea noțiunii de autonomie. „În locul unei Transilvanii federalizate pe plan intern, legată de vechiul regat, pe cât posibil, tot prin sistem federal, a apărut în teorie doar România descentralizată" - arată autorul. Într-adevăr, teoreticienii maghiari considerau că viața autonomă a maghiarilor transilvăneni se poate realiza și pe calea descentralizării administrative.

Într-un alt capitol autorul prezintă strategia politică internă a conducătorilor Partidului Maghiar, care și-au propus să-l transforme într-un „factor constant al politicii de stat". În acest scop au fost realizate contacte cu cele mai importante forțe politice românești, Partidul Poporului și Partidul Național Liberal. Cu Partidul Poporului s-a ajuns la un acord de colaborare în anul 1923, cunoscut în viața politică sub denumirea de „pactul de la Ciucea". Unii conducători maghiari se gândeau însă să părăsească opoziția și să realizeze o apropiere față de partidul liberal. Tratativele purtate în acest scop nu s-au soldat însă cu rezultate concludente. După ce Partidul Poporului a ajuns la putere în anul 1926, nu s-au realizat nici speranțele legate de acordul încheiat cu acest partid. Tentativa de a forma un Bloc Minoritar, împreună cu Partidul German, în vederea alegerilor din 1927, nu a adus cu sine rezultatele scontate. Drept urmare, Partidul Maghiar a renunțat la politica de alianțe electorale, obținând în alegerile parlamentare din 1928 rezultate satisfăcătoare.

Ultimul capitol al cărții încearcă să sistematizeze învățămintele unui deceniu de evoluție a ideologiei transilvaniste maghiare. Este un bun prilej pentru autor pentru a realiza o privire retrospectivă asupra dinamicii interne a transilvanismului. Autorul dă dovadă de un spirit analitic aprofundat, un simț abil al nuanțelor în analiza întreprinsă. El ajunge la concluzia că aspirațiile orientării politice transilvaniste erau incompatibile cu realitatea politică și socială a României interbelice.

Cartea lui Zsolt K.Lengyel are merite incontestabile. Dispune de o bază de documentare foarte temeinică, astfel încât autorul realizează o monografie extrem de amănunțită asupra istoriei timpurii a transilvanismului, ca expresie a gândirii politice maghiare, aflată într-o strânsă conexiune cu concepțiile românești și cu cea germană. Lucrarea este foarte utilă, atât pentru istorici, cât și pentru oamenii politici, pentru toți cei care doresc să cunoască realitatea complexă a vieții sociale din România în primul deceniu interbelic.

Ludovic Báthory

NIEDERMAIER, Paul - Der mittelalterliche Stadtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet. **Teil I. Die Entwicklung vom Anbeginn bis 1241. Heidelberg : Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, 1996, 328 pag. + ilustr. ("Kunstdenkmaler Siebenbürgens", Band 2)**

Lucrarea domnului Paul Niedermaier despre urbanismul medieval în Transilvania, Banat si Crişana, al cărei prim volum îl prezentăm succint, în continuare, se adresează deopotrivă istoricilor, arhitecţilor, specialiştilor din domeniile arheologiei şi artei.

Cercetarea şi-a propus drept scop dezvoltarea oraşelor din spaţiul menţionat, între următoarele limite cronologice: ruinarea centrelor romane din Dacia, după retragerea aureliană (sec.III), şi apariţia noilor tendinţe urbanistice în perioada de întemeiere a principatului Transilvaniei (sec.XVI). Bogăţia materialului a făcut necesară structurarea acestuia în trei părţi/volume.

Volumul întîi este organizat corespunzător celor două etape temporale, respectiv, prima etapă (perioada migraţiilor şi a evului mediu timpuriu), în care întemeierile de aşezări lipsesc, este tratată într-un capitol, şi a doua etapă (sec. XI-XIII), în care realizările urbanistice propriu-zise reapar, este tratată în patru capitole.

Întemeierea oraşelor şi târgurilor este analizată complex, în contextul factorilor determinanţi: particularităţile terenului, factorul demografic, şi nu în ultimul rînd, factorii politici, sociali, economici şi juridici, care influenţează evoluţia aşezărilor. Din punct de vedere morfogenetic, autorul distinge trei tipuri de aşezări pentru acest interval de timp. Primul tip îl reprezintă aşezările ce ș-au dezvoltat prin concentrarea/condensarea vechilor "aşezări răsfirate" (Streusiedlungen), al doilea tip, de asemenea timpuriu, îl reprezintă aşezările apărute ca rezultat al concentrării "aşzărilor largi" (lockere Siedlungen), şi al treilea tip, ce se răspîndeşte începînd cu a doua jumătate a secolului al XII-lea (odată cu colonizarea aşa-numiţilor **hospites**), reprezentat de aşezările întemeiate după reguli precise, cu o dezvoltare planificată. Fiecare din aceste tipuri este bogat reprezentat, materialul fiind sugestiv însoţit de numeroase ilustraţii.

Încheind aici această semnalare, considerăm că lucrarea de faţă, ce dovedeşte un deosebit profesionalism, este indispensabilă specialistului preocupat de evoluţia urbanismului, fiind o lectură utilă pentru toţi cei interesaţi de acest aspect al trecutului transilvan.

Lidia Gross

KLAUS HEITMANN. ***Imaginea românilor în spațiul lingvistic german. 1775-1918. Un studiu imagologic.*** **București, Ed.Univers, 1995, 375 p.;** ***Oglinzi paralele. Studii de imagologie româno-germană.*** **București, Ed. Fundației Culturale Române, 1996, 246 p.***

Componentă, mult exersată actual, a gândirii științifice novatoare, gradat devenită și un util instrument auxiliar al cercetării istorice, imagologia își propune să studieze contextul făuririi în timp a puzderiei de reprezentări despre individ, ca entitate aparte, ori despre națiuni, reprezentate într-un proces interactiv și reciproc. Scopul constă în a demonta mecanismele ce au contribuit la deformări de imagini, clișee de gândire, stereotipuri sau prejudecăți, naționale ori rasiale. Ideea fundamentală a fost cea care considera modelele de apreciere drept disecabile, chiar și în calitatea atribuită de factori dăunători, îndeosebi în situații istorice extreme, și în care irealul putea lesne deveni un catalizator eficient pentru manipularea conștiințelor. Dar totuși, se afirmă că imagologia nu poate fi nicicum egalizată cu suita de imagini, clișee, stereotipuri, menționate despre propria persoană ori cea străină, nu tocmai oglinda în planul limbajului, primordial, pentru faptul de a - sau comprehensiune. Subiectul ei cert este însăși lentila prin care națiunile se receptează, prin vizualizare, cu optici apriorice și proprii culturilor respective, acceptate ca fiind co-ori incomunicabile. În acest caz, reprezentarea modernă și inedită se bazează, în speță, pe faptul de curiozitate și pe alte grile aparținând procesului cunoașterii, determinată de motive variate, de ordin socio-cultural, religios, politico-economico-militar etc. Cu toate acestea, așa-numita „imagine activă" apare ca rezultanta unui dublu efect, de emisie și absorbție, într-o derulare gradată, incluzând palete comportamentale, de bunăvoință, flatare, dispreț, caricatură ori denigrare, cu antipodul numit preamărire, ba chiar, cu genul de „fantomă-sperietoare". Se impune, deseori, tentativa de a sfida obișnuința considerării „celuilalt" sub o lumină spectrală. Acum și astfel, se reclamă, așadar, nevoia unui curaj deosebit, ca să se întărească privirea lucidă, în (din) oglindă, chiar deformată, pentru ca atât creatorul, cât și lectorul să se poată acomoda cu partea de „imagine răsfrântă".

Reperele metodologice subliniate se regăsesc în lucrările de referință semnate de către profesorul universitar Klaus Heitmann, veritabile încercări în premieră, de abordări masive, sistematice și unitare, cu privire la modul în care Românii, văzuți ca entitate colectivă, s-au reflectat în „privirea" germanilor, într-un interval temporal delimitat și într-o vastă arie lingvistică continuativă. Unul dintre puținii exegeți actuali ai literaturii române din spațiul universitar continental, autorul celor două volume, recent traduse, își declină din start scopul asumat, respectiv, depistarea categoriei de stereotipuri, de clișee mentale și opinii preluate ori

reproduse identic. Act ştiinţific împlinit cu succes şi prin câteva atuuri evidente savantului de prestigiu: scrupulozitate, atracţie deosebită faţă de obiectul cercetat, transparenţa şi rigoarea demersului interpretativ. În fond, majoritatea tratărilor aparţinând numelui recenzat acum, vădesc un acelaşi comun efort de obiectivare, de stabilire a marjei cuvenite în determinarea rostului datului politic, ideologic sau religios, oferind, fără tăgadă, senzaţia unei construcţii bine finite, o dată cu sentimentul adiacent dezvoltat, vis-a-vis de investigaţia exhaustivă a izvoarelor (primare şi secundare), de seriozitatea analizei, de precizia limbajului propriu uzitat.

Câteva date preliminare biobibliografice se impun a fi rostite întru înţelegerea acţiunii dezvoltate de către K.Heitmann pe terenul sondării relaţiilor spirituale româno-germane, şi nu numai. După studii de romanistică la Universitatea din Freiburg, în anii 50, unde a avut drept magistru pe cărturarul Hugo Friedrich**, desăvârşindu-şi pregătirea poliglotă şi pe tărâmul literaturii comparate europene („Fortuna und Virtus. Studie zu Petrarchas Lebensweisheit", Köln, 1958), au urmat expediţii pe cont propriu în România, mânate de curiozitatea de a învăţa mereu şi a aprofunda limba şi literatura autohtonilor, experienţa de docent la Universitatea din Marburg an der Lahn, cea de profesor la „Universitatea Tehnică" din Berlin, pentru ca din 1971 să devină conducătorul Seminarului de limbi romanice din cadrul Universităţii „Ruprecht Karl" din Heidelberg. Fapt cu notabile consecinţe în activitatea de specialitate, pe teme, epoci şi autori, reflectată în publicistica şi vasta eseistică, ca şi în volumele elaborate, dintre care menţionăm: „Die französische Realismus von Stendhal bis Flaubert", Wiesbaden, 1979 (tradusă în 1983), „Südosteuropa in der Wahrnehmung der deutschen Öffentlichkeit, vom Wiener Kongress (1815) bis zum Pariser Frieden (1856)", München, 1990. Cauza apropierii culturale româno-germane a stat la baza organizării Simpozionului ştiinţific din anul 1983, cu corolar edit în volumul publicat la trei ani distanţă, sub titlul „Rumänisch-deutsche Interferenzen", Heidelberg, 1986. Veridice exerciţii prealabile, în formă şi fond, drept sorginte pentru realizarea celor două abordări, în discuţia de faţă, a relativei ordonări cronologice a versiunilor apărute în româneşte.

Structura lucrării tipărite iniţial în colecţia „Studia Transylvanica" (12, 1985) înfăţişează, în cele 12 capitole, o paletă de probleme, dintre care subliniem: „particularităţile naţionale", văzute în construcţie şi problematică, dar şi sub aspectul condiţionării istorice, enumerarea câtorva motive ale creării imaginii tratate, cu atestări cuprinse între finele de veac XVIII şi debutul de secol XX, analiza tipului popular, descrierea felului de „a fi", prin sloganuri, caracteristici, aprecieri, o dată cu sublinierea modului de viaţă, a moralei sexuale, actul de căsătorie, viaţa de familie, comportamentul social, concepţia despre viaţă şi lume, alte aspecte anticipative şi prognoze, precum şi imaginea ultimă creionată, cea a românilor pentru răstimpul limitat dintre anii 1866-1867.

Cercetarea făcută de profesorul german debutează cu o prealabilă interogaţie-argumentare şi jalonare teoretică, cu note mediate, pe parcurs, în consens cu sursele utilizate, chiar divergente, uneori, sau în corecturi pozitive ori negative. Aceste pagini citate îşi păstrează caracterul incitant-percutant în plan ideatic, tocmai fiindcă solicită participarea şi reflecţia lectorului în variate domenii: psihologie socială (naţională),

etnologie, istoria mentalității sau cea comparată, cu un același crescendo gradat al acuității interogației teoretice. Autorul stabilește aprioric două puncte de sprijin pentru seria de relativizări observate prin examinarea, cu circumspecție critică, a datelor și informațiilor constituite de stereotipuri: 175, adică tocmai finalul „descrierii complete" vizând Transilvania pentru Curtea vieneză și, 1918, adică „trădarea" în război, ce a condus la modificarea negativă a imaginii. Ierarhizarea ponderii deținute, după manuale, lexicoane, disertații (etnologice și etnografice), însemnările de călătorie consultate, se face pe exemple concrete privind aspectul fizico-psihic, sau igienă și alimentație, având drept majoritar furnizor, țărănimea, dar și păturile avute ori culte, în virtutea aceleași disocieri practicate față de spațiul lingvistic german (austriac) prusac.

Importanța excursului interpretativ realizat de K.Heitmann este definită și prin reușita reconstituirii felului în care au fost văzuți românii de către germani, chiar și cu schițarea acelei „imagini-fantomă" pentru 1866-1876. Câștigul tuturor, credem că rezidă tocmai în zugrăvirea noastră în ochii „altora", în oglinda „unora", cu rezonanțe acumulate în timp și spațiu, respectiv, tocmai datul autocontemplării în reprezentarea străină, chiar subiectivă (și nedreaptă), poate „foarte deformantă", deseori, cu un îndemn la confruntarea necesară pentru domolirea supraaprecierilor și încurajarea spiritului critic, admis drept un factor obligatoriu pentru corectarea unor defecte, pentru cultivarea calității, dar și pentru temperarea mulțumirii de sine și a megalomaniei, atunci când se trece în extrema exacerbării caracterului național. Din cu totul alt unghi, lectura prezentă poate prilejui și cititorului german un imbold la introspecție, chiar la modul comparativ și stimulativ, la fel de critic și obiectiv, ca și în situația „celorlalți".

Autorul poate revendica, cu îndreptățit temei, prioritatea redactării unui indice bibliografic inedit, „summa" a 547 de lucrări ce, în conivența bibliografiei folosite (231 de titluri), ordonate alfabetic (p.30, 309-365) și a indicelui de autor, întregește calitativ o realizare deosebită în literatura de specialitate, învederând, din nou, principiul examinării critice fundamentale într-o deplină acribie științifică.

„Colajul" de opt contribuții, variate tematic și temporal, publicate anterior, în mod disparat, în cuprinsul a diverse volume colective (1975-1992), reprezintă un alt gest restitutiv și de concretizare a travaliului efectuat pentru creionarea imaginii generale și particulare a românilor. Ca și a ariei de reciproce raporturi, germano-române, între același sfârșit de secol. XVIII și început de veac actual.

Capitolele cărții, în fond, studii mai ample ori mai restrânse în intensitatea comunicării informațional-interpretative, excelent articulate pentru zugrăvirea rețelei, însemnând un tot unitar, gândit de autor, subliniază imagini colective sau figuri marcante, în tangență directă cu epoca dată, cu osebire pentru timpul dintre secolele XVIII și XX, cu lumea și cultura românească: Emil von Richtofen (1810-1895), diplomat și publicist, Richard Kunisch (1828-1885), și cartea apărută în trei ediții, cu titlul „Bukarest und Stambul", Emil Fischer (1855-1921), medic oftalmolog, cu lucrări de istorie, etnografie, lingvistică și etnologie; ca și pleiada celor trei savanți români: Sextil Pușcariu, Constantin Rădulescu-Motru și Tudor Vianu, formați în mediul universitar german și mărturisind, în memorialistică ori

publicistică, serioase afinități electiv-selective. Extrem de substanțială, din punct de vedere calitativ și cantitativ, rămâne abordarea făcută în legătură cu faptul de cultură germană la Curtea regală română, între 1866-1914, particularitate, minim tratată până acum în cercetarea istorică, atât internă cât și externă, fiind astfel un soi de schiță-studiu, cu caracter de pionierat, ce vizualizează simbioza culturală reciprocă, româno-germană din intervalul dat. K.Heitmann relevă, pe de o parte, modul, sensul și atitudinea figurilor monarhice față de actul cultural în sine, cât și contribuțiile concrete, mai cu seamă ale Reginei Elisabeta (Carmen Sylva), pe de altă parte. Nu este de omis, aici, nici importantul travaliu bibliografic (p.141-144). Autorul rămâne, și prin acest ultim volum tradus, un același competent reprezentant al direcției imagologice, un fin interpret pentru câteva direcții puțin abordate, cu atât de stringent și actual caracter, într-o aceeași notă specifică de eleganță, discreție, înțelegere în ducerea la bun sfârșit a rolului asumat, de „mediator" între „oglinzile paralele".

Stelian Mândruț

* Versiuni excelente, oferite de Dumitru Hâncu și Florin Manolescu

** Vezi fragmentul autobiografic în Revista de istorie și teorie literară, 1996, nr.1, p.99-103.

Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani, volum coordonat de Gabriel Bădărău, Iași, 1996, 565 p.*

Analiza operei, născută și trudită din propria convingere că istoria națională rămâne autentică numai **în** și **prin** perspectivă universală, raportarea permanentă a istoricului „cauzei române" la munca în colectiv, respectiv la criteriile școlii istoriografice dezvoltate în sensul viabil al spiritului de echipă și în domeniul numit: istoria relațiilor internaționale, constituie repere constante ale elaboratului științific aniversar, recent publicat de un grup de autori, deopotrivă universitari și cercetători; act prilejuit de omagierea unui distins slujitor al științei trecutului, „născut în Basarabia și nostalgic al României Mari", un corolar-exemplu în activitatea desfășurată vreme de decenii și prin spiritul civic inculcat. Convins de faptul că în extrem de complicata fenomenologie istorică, simplificările partizane pot obstrua accesul la adevăr, personalitatea istoriografică în discuție a definitivat o predilectă temă de meditație vizând tocmai integrarea românească europeană în epoca modernă, dovedind o voință de disciplinare conceptuală și metodologică pe durata unei opere proprii, în care reflexia de comprehensiune amplă, coexistă cu studiul analitic, de acribie deosebită.

Structura volumului omagial, cu titlul sus enunțat, include, într-o primă parte, segmentul aniversar, cu referire directă la OM și OPERĂ, cu acuitate specifică pentru domeniul relațiilor internaționale din perioada modernă (G.Bădărău, V.Cristian, Stela Mărieș, D.Vitcu, Al.Zub). „Portretul" Leonid Boicu este variat creionat: specialist reputat în domeniul citat, membru în comisii internaționale de experți, autor de volume, de colaborări, coordonări și studii numeroase. Coordonatele tematice ale operei sale rămân evidente pentru cele două paliere ale momentului de regenerare și constituire a statului național român în secolul XIX: a) istoria social-economică și politică a Principatelor Române; b) istoria raporturilor internaționale ale acestora în veacurile XVIII și XIX, cu două inerente direcții de cercetare: 1) relațiile româno-austriece, respectiv materializate în teza de doctorat (1853-1856), publicată în anul 1972; 2) raporturile româno-polone. Paleta de caracteristici denotate: talent, profesionalism, nota personală, se regăsesc, deopotrivă, la maestrul sintezei și virtuosul analizei factorului intern și extern în făurirea statului român modern, o dată cu manifestarea constantă a unei viziuni integratoare a faptului de istorie națională în contextul continental. Fără să se omită, cu acest prilej, puterea de selecție, de erudiție și acuratețe științifică în introducerea surselor documentare înrudite în circuitul de specialitate, printr-o aceeași bogăție de idei și sugestii, în personală interpretare. Bibliografia întocmită de coordonatorul tomului inserează un total de 89 de titluri, în următoarea eșalonare: 13 volume (1963-1966), 5 redactări (1972-1994), 70 de studii și articole (1957-1994) și o lucrare sub tipar, pentru absolventul din anul 1955, devenit cercetător la Institutul de Istorie, redactor-responsabil al „Anuarului...", profesor-asociat și figură sărbătorită la vârsta de 65 de ani.

Partea de mijloc a cărții se compune din contribuții privind temele preponderent ilustrate: 18 autori, dintre care doar doi „externi" capitalei Moldovei (Günther Klein și Ioan Saizu). Cu o arie evolutivă, de la chestiuni de strictă natură metodologică și până la tratări pe subiecte distincte, într-o ordonare cronologico-sintetico-analitică, cu accent notabil pe confluențele româno-maghiare, polone, ruse, germane etc (V.Cristian, V.Docea, C.Turliuc, Gh.I.Florescu, Gh.Onișoru).

În final, segmentul de „lecturi istoriografice" înseamnă, în fond, un excurs cronologic extrem de eclectic, totuși, sub aspect tematic, cu 18 piese restituite de către 20 de autori (dintre care patru ‚străini‚, respectiv, un belgian, altul maghiar și doi clujeni), cu titluri vizând viața clericală în Transilvania secolului XIV, căile de comunicație în Moldova medievală, istoria locală (Fălciu), românii din America în veacul XVIII, geneza burgheziei în Principatele Române, discursul și acțiunea politică în Bucovina îngemănării de secole XVIII și XIX, imigrarea evreilor în Moldova până la anul 1850, atmosfera și stări de spirit în societatea autohtonă (un document din mai 1834), relatările de călătorie și imaginarul politic, formarea elitei economice românești (la Anvers), figuri de oameni politici (Cuza, Brătianu) ori cărturari (Martha Bibescu, L.Blaga, E.Cioran, C.Noica), moldoveni în spațiul universitar transilvan interbelic, minoritari germani în România celei de-a doua conflagrații mondiale (Lidia Gross, Al.Florin Platon, F.Ioncioaia, L.Nastasă, A.Miskolczy etc).

Opinia conclusivă a lectorului ţinteşte efortul continuu, în deplină tradiţie a şcolii istorice ieşene, trecute şi actuale, de omagiere a pleiadei de contemporani iluştri, atât în plan istoriografic intern, cât mai ales internaţional, însemnând, în fapt, un model pentru noi şi alţii cu privire la ceea ce „historia magistra vitae" ne obligă deontologic.

Stelian Mândruţ

* Recenzia a fost predată redacţiei înainte de tragica dispariţie a profesorului Leonid Boicu.

Ion Constantin, *România, Marile Puteri şi problema Basarabiei*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1995, 310 p.

Problema Basarabiei, în epoca celui de-al doilea război mondial, de la încorporarea sa forţată de către U.R.S.S., ca urmare a brutalului ultimatum sovietic din iunie 1940 şi până la sancţionarea acestei nedreptăţi de Conferinţa de Pace de la Paris, a constituit, vreme îndelungată, un subiect tabu pentru istoriografia română. După 1989 această chestiune a revenit în atenţia istoricilor români, concretizându-se în numeroase studii, lucrări, ca de exemplu Ion Şişcanu, Valeriu Florin Dobrinescu, Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, Ion Constantin, pentru a nu-i aminti decât pe cei mai importanţi.

Ion Constantin, cu lucrarea sa, pe care o prezentăm, revine la această tematică, abordând-o din prisma relaţiei România-Marile Puteri - problema Basarabiei, în perioada dramatică 1940-1947, de la anexarea *de facto* a teritoriilor româneşţi din est şi nord-est de către U.R.S.Ş., până la recunoaşterea *de jure,* a acestui rapt teritorial prin tratate internaţionale (p.9).

Lucrarea este structurată judicios, în cinci capitole, fiecare dezbătând o problematică bine determinată. Primul capitol tratează pe larg rădăcinile istorice ale diferendului româno-rus privind teritoriul dintre Prut şi Nistru, unirea Basarabiei cu România şi recunoaşterea sa internaţională (p.15-40)

În ceea ce priveşte disputa politico-teritorială româno-rusă, autorul apreciază că ea datează de la sfârşitul secolului XVIII (p.16), iar prin actul din 1812, când Rusia a încorporat Basarabia, s-a creat şi aşa-numita „problemă a Basarabiei" (p.17). „Rezolvarea" pe parcursul secolului XIX a acestei chestiuni nu a fost posibilă decât parţial, ea depinzând, în opinia autorului, de puterea militară a Rusiei ţariste. Momentele de creştere ale acestei puteri însemnau stăpânirea întregului teritoriu, cele de scădere aveau ca rezultat revenirea unei părţi a teritoriului disputat la Principate, exemplele cele mai elocvente fiind reprezentate de Congresul de Pace de la Paris (1856)în primul caz, şi Congresul de Pace de la Berlin, în al doilea.

În contextul prăbuşirii imperiului ţarist, al luptei naţiunilor pentru libertate şi autodeterminare, precum şi al revoluţiei bolşevice, s-au creat condiţiile propice pentru unirea acestui teritoriu românesc cu patria mamă, act realizat la 27 martie 1918, prin votul Sfatului Ţării, ce reflecta voinţa maselor populare. Unirea a fost sancţionată şi consfinţită de tratatele de pace încheiate la sfârşitul primului război mondial şi recunoscută de Marile Puteri, cu excepţia U.R.S.S. care, ca răspuns, a rupt relaţiile diplomatice cu România.

Autorul evidenţiază faptul că, în contextul recunoaşterii noii puteri de la Moscova, de maujoritatea statelor, diplomaţia românească şi-a orientat efortul în vederea recunoaşterii de către U.R.S.S. a unirii, concomitent cu reluarea relaţiilor diplomatice cu Moscova şi recunoaşterea noii puteri de către statul român. Chiar dacă U.R.S.S. nu a recunoscut în mod *explicit* actul de la 27 martie 1918, ea a făcut-o *implicit,* prin intermediul documentelor diplomatice-juridice semnate, ca de exemplu Pactul Briand-Kellogg (1927), Convenţiile de la Londra (1933), îndeosebi a documentului privind definiţia agresiunii. Meritul deosebit pentru acţiunea vizând reluarea raporturilor diplomatice cu U.R.S.S. şi eforturile de a obţine din partea acesteia recunoaşterea actului din 1918, revine marelui diplomat român Nicolae Titulescu. Chiar şi după demiterea sa (1936), succesorii s-au străduit să îmbunătăţească raporturile cu vecinul de la răsărit. De altfel, până în 1938, relaţiile bilaterale au fost bune, după această dată ele s-au înrăutăţit continuu.

Capitolul următor (p.41-120) este consacrat situaţiei internaţionale şi împrejurărilor care au dus la răpirea Basarabiei. Autorul relevă consecinţele pactului Molotov-Ribbentrop, care la punctul 3 al protocolului adiţional secret prevedea „totalul dezinteres politic" al celui de-al treilea Reich în acest teritoriu. Ca urmare, atitudinea U.R.S.S. la adresa României, în lunile următoare, a devenit tot mai ameninţătoare, aluziile guvernului sovietic la „rezolvarea" iminentă a „chestiunii" Basarabiei fiind din ce în ce mai numeroase.

Momentul ales de U.R.S.S. pentru împlinirea aspiraţiilor sale teritoriale, în dauna României, au coincis cu totala izolare a ei pe plan internaţional, ca urmare a victoriilor germane din vest. Astfel, la 20 iunie 1940, guvernul sovietic a înmânat ministrului român la Moscova un ultimatum prin care cerea cedarea Basarabiei, sub ameninţarea cu forţa. În cele din urmă, guvernul român, silit de conjunctura internaţională, a fost nevoit să cedeze. Autorul apreciază corect că imputările teritoriale suferite de România în anul 1940 s-au datorat acţiunii marilor puteri totalitare - Uniunea Sovietică, Germania şi Italia - care au profitat şi de contextul izolării totale a României pe plan internaţional şi a înfrângerilor militare suferite de democraţiile occidentale (p.99). Totodată, este relatată pe larg drama populaţiei, în marea ei majoritate românească, sub regimul ocupaţiei sovietice în perioada iunie 1940 - iunie 1941, interval de timp în care locuitorii acestui teritoriu au fost supuşi unui regim odios, instaurat brutal, caracterizat prin deportări, deznaţionalizare, asasinate, confiscarea proprietăţii etc. Autorul afirmă că, spre deosebire de politica practicată de regimul ţarist care viza transformarea Basarabiei într-un model pentru

atragerea popoarelor balcanice, politica de sovietizare avea ca scop „exterminarea şi distrugerea etnicităţii româneşti" (p.111).

Dezrobirea teritoriilor româneşti, ocupate samavolnic de către sovietici, precum şi atitudinea Marilor Puteri constituie subiectul capitolului trei (p.123-160). Autorul trece în revistă situaţia raporturilor româno-sovietice, după anexarea Basarabiei şi Bucovinei de nord, care, în pofida declaraţiilor liderilor sovietici potrivit cărora „intraseră în normalitate", s-au înrăutăţit continuu. Chiar şi în condiţiile în care frontierele României fuseseră garantate de Axă, în urma „arbitrajului" de la Viena, actele de forţă agresive ale U.R.S.S. s-au menţinut, mai mult, s-au înmulţit în toamna anului 1940 şi primăvara anului următor. Venit la putere, generalul Ion Antonescu, încă din primele momente ale guvernării sale a afirmat deschis intenţia sa de a relua provinciile pierdute de România în vara anului 1940. Este prezentat pe larg contextul politico-militar care l-a determinat pe generalul Ion Antonescu să se alieze cu Reichul nazist, având ca scop refacerea integrităţii teritoriale a ţării, primul pas constituindu-l izbucnirea războiului germano-sovietic, *ocazie* ce a permis redobândirea provinciilor pierdute cu un an înainte. Atitudinea Marilor Puteri vis-a-vis de campania românească a fost aceea de aprobare tacită, atitudine ce se va schimba însă, o dată cu trecerea armatelor române a Nistrului şi pătrunderea în adâncimea teritoriului sovietic, gest perceput de puterile aliate ca o identificare a scopurilor urmărite de germani şi anume: anihilarea bolşevismului şi distrugerea statului sovietic.

În ceea ce priveşte mult contestata decizie de trecere a Nistrului, autorul opinează că „din punct de vedere militar oprirea pe aliniamentul Nistrului era imposibilă, iar din punct de vedere politic acest fapt ar fi însemnat practic o „sinucidere" (p.142).

Problema Basarabiei şi a nordului Bucovinei în discuţiile Naţiunilor Unite în a doua parte a celui de-al doilea război mondial este abordată în cadrul capitolului patru (p.161-213). Autorul demonstrează concludent că atitudinea democraţiilor anglo-saxone în faţa pretenţiilor sovietice s-a schimbat radical în cursul celui de-al doilea război mondial. Astfel, de la veto-ul categoric exprimat de Anglia prin intermediul primului-ministru britanic Winston Churchill în 1942, vis-a-vis de revendicările teritoriale sovietice care susţineau recunoaşterea frontierelor din 22 iunie 1941, deci cele rezultate în urma punerii în aplicare a pactului Molotov-Ribbentrop, la cedarea totală în faţa exigenţelor sovietice, mergând până la constituirea, în anul 1944, a aşa-ziselor zone de influenţă. Este dezbătut pe larg efortul depus de diplomaţia românească în vederea obţinerii unor condiţii de armistiţiu onorabile, incluzând, fireşte, menţinerea teritoriilor din est în componenţa statului român. Aceste strădanii au fost - din nefericire - nefructuoase. „Convenţia de armistiţiu" semnată la 12 septembrie 1944, stipula că frontiera româno-sovietică era cea din 28 iunie 1940, cu alte cuvinte consacră revenirea lor în cadrul U.R.S.S. Ni se pare extrem de elocventă, în privinţa atitudinii manifestate de S.U.A. şi Anglia vis-a-vis de România, afirmaţia autorului potrivit căreia „au fost în strânsă concordanţă cu atitudinea pe care acestea au avut-o în cursul războiului, faţă de România în general", determinată de „considerente militare şi politice" (p.205).

Clauzele armistițiului au fost consfințite de Conferința de Pace de la Paris. Lucrările privind pregătirea tratatului de pace cu România și, în cadrul ei, discuția asupra frontierei de est, sunt expuse în ultimul capitol (p.215-246).

Autorul demonstrază că, de la bun început, s-a plecat cu ideea că „România nu mai are nici o șansă de a aduce în discuția Conferinței de Pace „problema Basarabiei", iar o dată cu instalarea guvernului Groza „chestiunea frontierei de răsărit nu a mai fost abordată defel. (p.217), cu excepția memoriilor și notelor înaintate de diplomații români aflați în exil. În final, Conferința de Pace a stabilit frontiera româno-sovietică rezultată în urma „acordului" româno-sovietic din 28 iunie 1940, de fapt a consfințit o mare nedreptate istorică care a înlăturat orice modalitate de abordare a acestei chestiuni în lunile deceniile următoare.

Autorul, față de predecesorii săi, în abordarea acestei fațete a problemei Basarabiei, utilizează o bază documentară impresionantă, studii, lucrări, arhive românești și străine (în special britanice și americane) ceea ce-i oferă o documentație solidă. De asemenea, subliniem favorabil analiza judicioasă și pertinentă a chestiunii abordate, lucrarea fiind, din acest punct de vedere, meritorie. În consecință, considerăm că demersul istoriografic al lui Ion Constantin constituie un op de referință, un instrument indispensabil cercetării istorice a problemei Basarabiei în anii celui de-al doilea război mondial.

 Ottmar Trașcă

Cărţi sosite la redacţie

1. **Lengyel, Z.**, *Auf der suche nach dem kompromis. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918-1928,* München, Verlag Ungarisches Institut, 1993, 470 p.
2. * * *, *Interethnische-und Zivilisationsbeziehungen im Siebenbürgischen Raum.Historische Studien,* hrsg. Sorin Mitu, Florin Gogâltan, Cluj, Verein der Historiker aus Siebenbürgen und dem Banat, 1996, 290 p.
3. * * *, *Şase Martie 1945, începuturile comunizării României,* Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1995, 380 p.
4. **Preda, Dumitru,** *Generalul Henri Cihoski. Un erou al României Mari,* Bucureşti, Editura Militară, 1996, 383 p.
5. **Felezeu, Călin,** *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta otomană,* 1541-1688, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1996, 383 p.
6. **Branişte, Valer,** *Scrisori din închisoare* (Seghedin, 1918), Ediţie, studiu introductiv de Gheorghe Iancu şi Valeria Căliman, Reşiţa, Editura Banatica, 1996, 243 p.
7. **Polidor, P.; Rus, Eugen,** *Istorie şi cinema,* Bucureşti, Editura Pandora, 1996, 67 p.
8. * * *, *Transilvania între medieval şi modern,* (coord.Camil Mureşanu), Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, 1996, 158 p.
9. **Gillet, Olivier,** *Religion et nationalisme. L'idéologie de l'église ortodoxe roumaine sous le regime communiste,* Bruxelles, Universite de Bruxelles, 1997, 190 p.
10. **Pavel, Teodor,** *Între Rusia ţarilor şi Germania wilhelmiană. Un memoriu basarabean din 1916,* Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1996, 209 p.
11. * * *, *Etnie, naţiune, confesiune. Pledoarie pentru o cercetare inter-disciplinară* (editor Sorin Şipoş), Oradea, Editura Universităţii, 1996, 175 p.
12. **Adam Chiper, Marieta,** *Vechi însemnări româneşti ca izvor istoric,* Bucureşti, Silex, 1996, 199 p.
13. **Denize, Eugen,** *Imaginea Spaniei în cultura română până la primul război mondial,* Bucureşti, Silex, 1996, 159 p.
14. **Stanciu, Ion,** *În umbra Europei. Relaţiile României cu Statele Unite în anii 1919-1939,* Bucureşti, Silex, 1996, 287 p.
15. **Retegan, S.; Suciu, D. Cipăianu, Gh.,** *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania între 1848-1918. Documente,* vol.I (8 august

1849- Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, 1996, 619 p.

16. **Onişoru, Gheorghe,** *Alianţe şi confruntări între partidele politice din România (1944-1947),* Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1996, 296 p.
17. * * *, *Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani,* Iaşi, 1996, 565 p.
18. * * *, *Identitate-alteritate în spaţiul cultural românesc,* Iaşi, Editura Universităţii Alexandru Ioan Cuza, 1996, 431 p.
19. **Căzan, Ileana,** *Imaginar şi simbol în heraldica medievală,* Bucureşti, Silex, 1996, 142 p.
20. **Cristea, Ovidiu,** *Bibliografia istorică românească a Mării Negre,* Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, 158 p.
21. * * *, *Bibliografia istorică a României,* vol.VIII, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1996, 459 p.
22. **Josan, N.; Fleşer, Ghe.; Dumitrean, A.,** *Oameni şi fapte din trecutul judeţului Alba în memoria urmaşilor,* Alba-Iulia, 1996, 371 p.
23. **Fabritius, Horst,** *Aug' in Auge mit den Schatten.400 Bilder vom Bild Agnethelns in Siebenbürgen,* Heilbronn, 1996, 183 p.
24. * * *, *Ausweg-der Weg ins Aus,* Heilbronn, 1991, 155 p.
25. * * *, *Bio-bibliografia profesorului, universitar doctor Camil Mureşanu cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani,* Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997, 68 p.
26. **Dina, Doru Teodorescu, D.;,** *1941: bătălia pentru Basarabia,* Slatina, Universitatea pentru toţi, 1997, 58 p.
27. * * *, *Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa,* München, R.Oldenbourg Verlag, 1993, 261 p.
28. * * *, *Brennpunkt Osteuropa. Minderheiten im Kreuzfeuer des Nationalismus,* München, R.Oldenbourg Verlag, 1996, 331 p.
29. * * *, *Revolutionen in Ostmitteleuropa 1789-1989. Schwerpunkt Ungarn,* München, R.Oldenbourg Verlag, 1995, 182 p.
30. **Kázmér, Miklós,** *Régi magyar családnevek szótára. XIV-XVII százád,* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társasag, 1993, 1172 p.
31. **Tóth, Béla,** *Maróthi György,* Debrecen, 1994, 327 p.
32. **Czettler, Anton,** *Pal Graf Teleki und die Aussenpolitik Ungarns 1939-1941,* München, Verlag Ungarisches Institut, 1996, 277 p.
33. **Peyfuss, Max Demeter,** *Die Druckerei von Moschopolis, 1731-1769. Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida,* Wien, Böhlau, 1996, 256 p.
34. * * *, *Bibliographie internationale de la Démographie historique 1992-1993,* Paris, 1995, 335 p.

35. * * *, *Die Habsburgermonarchie 1848-1918,* vol.I,II,VI/2, Wien, 1973,1975,1993, 666 + 791 + 686 p.
36. **Gelu Neamţu,** *Revoluţia românilor din Transilvania.1848-1849,* Ed.Carpatica, Cluj-Napoca, 1996, 200 p.
37. **Susana Andea,** *Transilvania, Moldova şi Ţara Românească. Legături politice. 1656-1688,* U.B.B. Colecţia Teze de doctorat, nr.2, Editura Mesagerul, 1996, 412 p.
38. **Susana Andea, A.Andea,** *Structuri transilvane în epoca luminilor,* Cluj-Napoca, U.B.B. şi B.C.U., 1996
39. **Susana Andea, A.Andea,** *Cartea românească veche din Transilvania în inventare bisericeşti,* Presa Universitară Clujeană, Colecţia „Philobiblon" a B.C.U. Cluj-Napoca, 1996, 210 p.

Burse. Călătorii de documentare. Schimburi interacademice

SUSANA ANDEA

În perioada 6-12 octombrie 1996, Susana Andea a efectuat cercetări la Arhivele Naționale din Budapesta, în vederea depistării de noi documente referitoare la Transilvania anilor 1371-1375. De asemenea, în cazul unor acte aflate deja sub forma unor fotocopii sau xerocopii la Institutul de Istorie din Cluj-Napoca, dar care au prezentat dificultăți de citire, textul fiind ilizibil, s-a făcut colaționarea acestora. Investigarea s-a axat asupra fondului de documente medievale (Diplomatarium). Întrucât, potrivit legislației arhivistice maghiare, accesul la documentul original anterior anului 1526 este interzis, cercetarea s-a limitat la studiul fotocopiilor, respectiv xerocopierea acestora pentru a putea fi aduse în țară. Rezultă de aici mărirea gradului de dificultate în citirea corectă și completă a documentului. S-a urmărit ca prin această examinare să fie completate informațiile pentru finalizarea volumului XIV din *Documenta Romaniae Historica. C.Transilvania.*

IOAN BOLOVAN

În perioada 18-26 mai 1996, ca urmare a bursei acordate de Open Society Institute, prin programul Research Support Scheme, Praga, Ioan Bolovan a efecuat un stagiu de documentare în Ungaria.

La Arhivele Naționale Maghiare din Budapesta a investigat fondul *Președinția Consiliului de Miniștri la începutul secolului XX* pentru a cerceta politica demografică a guvernului maghiar înainte de primul război mondial. În urma acestor investigații a xerocopiat o serie de documente din perioada 1903-1908 referitoare la o amplă anchetă desfășurată în acei ani privind frontiera lingvistică româno-maghiară. Autoritățile au fost interesate să studieze concordanța dintre datele oferite de recensământul din 1900 privind structura etnică a populației și realitățile de pe teren. Materialul documentar va sta la baza unui proiect mai amplu aflat în lucru, consacrat situației demografice a Transilvaniei între 1850-1910.

De asemenea, la Oficiul Central de Statistică din Budapesta a consultat publicațiile periodice şi volumele cu conținut demografic editate în ultimii ani de această prestigioasă instituție.

REMUS CÂMPEANU

Pentru că, spre deosebire de anii trecuți, perioada de cercetare alocată în cadrul schimburilor interacademice româno-maghiare a fost mult redusă (doar 1-7 iulie 1996) s-a limitat la parcurgerea repertoriilor privind înnobilările în Transilvania în veacul al XVIII-lea, care au confirmat veridicitatea afirmațiilor istoricului I.Toth Zoltán cum că jumătate din nobilimea ardeleană de secol XVIII este de origine românească. Lista cu nobilii români, pe care a alcătuit-o pe baza datelor extrase din fondul gubernial, vine să completeze informațiile oferite de mai vechile colecții de izvoare genealogice. Cercetătorul speră că publicarea ei se va dovedi a fi utilă şi din motivul că ne îndepărtează, oarecum, de imaginea-şablon, atât de des vehiculată în sintezele de istorie a Transilvaniei, care defineşte națiunea română ca simplă națiune iobăgească. Ținând cont - alături de timpul scurt care l-a avut la dispoziție - şi de procedura greoaie prin care materialul arhivistic ajunge pe masa cercetătorului, studierea modalității administrative prin care s-a efectuat marea conscripție a Transilvaniei din anul 1750, rămâne proiectul unei posibile viitoare deplasări.

LIDIA GROSS

A efectuat un stagiu de cercetare în perioada 15-22 septembrie 1996 la Arhivele Naționale din Budapesta, pentru întregirea fondului documentar privind istoria Transilvaniei în secolul al XIV-lea. Materialul era necesar pentru întocmirea volumului XIV din seria „Documenta Romaniae Historica. Seria C.Transilvania", anii 1371-1375.

STELIAN MÂNDRUȚ

1. A participat, în calitate de secretar al părții române, la sesiunea Comisiei Mixte de Istorie Ungaro-Română, desfăşurată la Budapesta, între 9-12 septembrie 1996, pe cele două teme anterior stabilite: a) De la națiunea feudală la națiunea modernă în Europa centrală şi de sud-est; b) Elite şi curente de idei în trecutul maghiar şi român în epoca de după 1848.

2. A beneficiat de două săptămâni de documentare în capitala Ungariei, între 16-30 septembrie 1996, pentru tema de cercetare vizând elementul studențesc

român la instituțiile de învățământ superior din Budapesta, în perioada dualismului. A făcut depistări în fondurile păstrate la Arhiva Universității, la cea a Politehnicii, la Biblioteca Națională, Biblioteca Academiei și a Universității.

3. A făcut parte, alături de dr.Simion Retegan și dr.Lucian Năstasă, din delegația română, care a participat, între 25-27 aprilie 1996 la lucrările Celui de al III-lea Colocviu Internațional privind Istoria Socială a Educației Elitelor din Europa Centrală, desfășurat la Cracovia, unde a prezentat comunicarea intitulată: „Studenți din România, Bucovina și Transilvania la Universitatea Tehnică din Viena (1867-1918)".

SIMION RETEGAN

1.Între 15-30 aprilie 1996, Simion Retegan a beneficiat de o bursă a Institutului Europa din Budapesta, efectuând cercetări la Arhiva Națională Maghiară și la Biblioteca Națională Széchenyi. Au fost investigate, cu această ocazie, anii 1865 și 1866 din Fondul Presidial și Fondul General al Arhivei Guberniului Transilvaniei, precum și colecția de documente Pesti Frigyes, din care a fost executat un număr de 309 copii xerox. Acestea privesc numele de părți de hotar din satele districtului Năsăud, în 1864-1865 și constituie substanța unei cărți care va apare anul acesta la Bistrița.

2. Cu același suport material, între 6-10 februarie 1996, a făcut cercetări la Haus-Hoff und Staatsarchiv în Viena, unde, de asemenea, a fost xeroxată din colecția Franz Reichenstei, corespondența vicepreședintelui Guberniului Transilvaniei, Vasile Ladislau Popp, din anii 1861-1866.

BODOR MARGHIOLA

În perioada 18 iulie - 2 august Marghiola Bodor a efectuat, în cadrul schimbului interacademic un stagiu de documentare la Arhivele Naționale din Budapesta. Scopul urmărit a fost depistarea unor documente în vederea întregirii volumului VI/2 de documente din colecția *Revoluția de la 1848 din Țările Române, seria C.Transilvania.* În acest sens a reușit să investigheze [evident parțial] două mari fonduri: *Guberniu Transylvanicum* [G.P.] și *M 1848-49-i Minisztériumi Levéltar. Miniszterelnökség [Arhiva 1848-1849 a Președinției Consiliului de Miniștri].* Cercetările s-au soldat cu depistarea unor serii de documente referitoare la cea de-a doua jumătate a lunii iunie 1848 [documente pe care le-a adus în copii xerox].

Cronica activităţii

Activitatea ştiinţifică a Institutului de Istorie în anul 1996

La fel ca în anii precedenţi, activitatea de cercetare ştiinţifică a membrilor Institutului de Istorie din Cluj-Napoca s-a desfăşurat pe mai multe planuri. În primul rând, în cadrul celor 10 programe de cercetare aprobate de Secţia de ştiinţe istorice şi arheologie a Academiei Române, s-au finalizat două proiecte: *Glosar de termeni şi expresii din documentele latine privind istoria medie a României,* vol.I, fasc.1 (literele A-B), 300 pag. (coordonator Aurel Răduţiu); *Documente privind Revoluţia de la 1848-1849 în Transilvania,* vol.VIII, 16-28 iunie 1848, 700 pag. (coordonator Egyed Ákos). La alte proiecte s-a încheiat documentarea şi fazele preliminare de redactare. De asemenea, menţionăm participarea la volumul III din *Tratatul de istorie a României* cu capitolul „Situaţia internaţională în sec. XIII-XVI", 40 pag. (Camil Mureşanu).

Regretul că lucrările de plan definitivate în anul 1996, împreună cu multe altele elaborate în anii anteriori îşi aşteaptă încă editorul, a fost compensat parţial de faptul că membrii Institutului de Istorie au publicat în anul 1996 un număr de 19 cărţi: monografii, lucrări de sinteză, ediţii critice, documente, cursuri universitare etc. Printre cei care şi-au materializat în acest sens rezultatele cercetărilor ştiinţifice menţionăm: Susana Andea, Ioan Bolovan, Ioan Chindriş, Cornel Crăciun, Gheorghe Hristodol, Gheorghe Iancu, Stelian Mândruţ, Camil Mureşanu, Gelu Neamţu, Simion Retegan.

Aşteptată şi apreciată nu numai de specialiştii români, dar şi de cei străini, *Bibliografia istorică a României,* vol.VIII, 1989-1994, 460 pag. (coordonator Gheorghe Hristodol) a reuşit să ofere imaginea complexă a istoriografiei româneşti în primii ani după înlăturarea regimului totalitar, precum şi o perspectivă globală asupra istoriei României în istoriografia universală din ultimul deceniu. Un alt eveniment editorial remarcabil l-a constituit inaugurarea colecţiei *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania între 1848-1913. Documente,* vol.I, 8 aug.1849 - 31 dec.1851, 620 pag. (coordonator Simion Retegan). Nu în ultimul rând, a văzut lumina tiparului cu oarecare întârziere publicaţia *Anuarul Institutului de Istorie Cluj,* vol.XXXV/1996, 506 pag. ce reuneşte studii şi articole ale

membrilor institutului, dar şi ale colaboratorilor din alte instituții academice şi universitare.

Cercetătorii de la Institutul de Istorie din Cluj-Napoca au mai fost prezenți în anul 1996 cu 64 de studii şi articole în diverse publicații periodice sau volume colective publicate în țară, şi cu 7 titluri în reviste din străinătate. Institutul a organizat sub genericul *„Transilvania între medieval şi modern"* un simpozion în cadrul Zilelor Academice Clujene (noiembrie 1996) şi a colaborat cu Universitatea „Babeş-Bolyai" şi Centrul de Studii Transilvane la colocviul româno-francez *„Prezența franceză în România în timpul primului război mondial"* (iunie 1996). Au fost susținute de către membrii Institutului 60 de comunicări la diverse simpozioane interne şi 10 comunicări la manifestări ştiințifice din străinătate. Remarcăm şi aportul unor cercetători ai Institutului de Istorie din Cluj-Napoca la buna desfăşurare a sesiunii comisiei mixte de istorie româno-ungare (septembrie 1996).

Prin intermediul schimburilor interacademice, al burselor şi al unor invitații sosite de la universități din afara țării, un număr de 12 cercetători au beneficiat de stagii de documentare la arhive şi biblioteci, au participat la congrese sau au susținut conferințe în Ungaria, Austria, Germania, Franța, Serbia, Olanda, Japonia etc.

Colegiul de redacție

In memorian

Leonid Boicu
1929-1997

Istoriografia românească a înregistrat la începutul lunii mai 1997 o grea pierdere prin trecerea în nefiinţă a profesorului Leonid Boicu.

Născut la 1 mai 1929 la Donduşeni (Republica Moldova), Leonid Boicu şi-a efectut studiile secundare la Iaşi şi Râmnicu Sărat, iar pe cele universitare la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. După absolvirea Facultăţii de Istorie în anul 1955, Leonid Boicu este încadrat cercetător la Institutul de Istorie „A.D.Xenopol" din Iaşi.

Obţinerea unui doctorat strălucit la Universitatea din Bucureşti, alegerea în diverse comisii internaţionale, cooptarea în elaborarea şi coordonarea unor lucrări majore monografice ori de sinteză, acordarea de către Academia Română a premiului „Nicolae Bălcescu", responsabilitatea „Anuarului Institutului de Istorie A.D.Xenopol" etc. sunt numai câteva aspecte care ilustrează aprecierea unanimă de care s-a bucurat Leonid Boicu în rândul specialiştilor.

Preocupările ştiinţifice cantonate în sfera epocii moderne învederează două direcţii majore de cercetare: realităţile economico-sociale şi politice la începuturile dezvoltării precapitaliste a României şi relaţiile internaţionale ale Principatelor Române în secole XVIII-XIX. Lucrări precum: *Austria şi Principatele Române în vremea războiului Crimeii 1953-1856* (1972), *Adevărul despre un destin politic* (1973), *Diplomaţia europeană şi triumful cauzei române 1856-1859* (1978), *Principatele Române în raporturile politice internaţionale. Secolul al XVIII-lea* (1986), *Din istoria diplomaţiei europene: anul 1859 la români* (1996), dar şi multe alte volume la care este coautor sau coordonator definesc o operă istoriografică de referinţă. Leonid Boicu a reuşit, prin utilizarea unor izvoare inedite din ţară şi străinătate şi a unei bibliografii impresionante, să ofere o viziune integratoare a fenomenelor istorice naţionale într-un context european. Scrise cu un înalt profesionalism, lucrările lui Leonid Boicu descifrează meticulos şi veridic raportul între factorul intern şi factorul extern în toate marile monumente ale istoriei Principatelor în sec. XVIII-XIX.

Fără îndoială, cercetarea românească este afectată prin plecarea prematură din breaslă a unui coleg care, în ciuda vicisitudinilor istoriei, a profesat cu probitate ştiinţifică „cauza română".

Ioan Bolovan

Tiparul executat la Imprimeria „ARDEALUL" Cluj
Com. nr. 80012

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE:

REVISTA ISTORICĂ
STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE
STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
REVUE DES ETUDES SUD-EST EUROPEENNES, Mentalité-Civilisations
THRACO-DACICA
DACIA – REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE NOUVELLE SERIE
STUDII ȘI CERCETĂRII ARHEOLOGICE
BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE NUMISMATICĂ
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVA GENEALOGICĂ
ARHIVELE OLTENIEI
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARS TRANSILVANIE
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A.D. XENOPOL", IAȘI
DACIA. REVUE D'ARHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
– SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINEMA
– SÉRIE BEAUX-ARTS

ISSN 1220-5176

Lei 15.000